

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt / Volume
20

Sayı / Number
Özel Sayı / Special Issue

Temmuz / July 2022

Manisa Celal Bayar Üniversitesi 30. Yıl Özel Sayısı
Special Issue of 30th Anniversary of Manisa Celal Bayar University

Manisa 2022

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIP10”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi”, “Modern Language Association” ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIP10, TEI, ASOS, ISAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE, MLA and ARASTIRMAX.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief
Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK
Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü
On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Editörler / Editorial Board
Doç. Dr. Ülviyye AYDIN
Doç. Dr. Anıl GACAR
Doç. Dr. Kadir ADAMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Gözde ŞAKAR
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ELBİR
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT
Arş. Gör. Dr. Emre ÇAKAR
Arş. Gör. Dr. Ali GERİŞ
Arş. Gör. Medine YILDIZ

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.
Telefon / Phone: +902362012757 | Faks / Fax: +902362332766 | E-mail: cbusbe.dergi@gmail.com
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa. Kapak Tasarımı / Cover Design: Öğr. Gör. Gürol Yeraltı

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir.
Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin DURAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit TELCİ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĞIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Âdem SEZER	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hande ŞAHİN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet BİLGİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Timo Müller	University of Augsburg

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Celal METİN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan UYSAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Demirel	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Feryal Çubukçu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan MERT	Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Meltem INCE YENİLMEZ	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr. Meryem AYAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet BİLGİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Rasim AKPINAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Gökhan BİÇER	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Cem Barlas ARSLAN	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Esra GEDİK	Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. İnan ERYILMAZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem ÇELİK	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Necip ARMAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Osman GEYİK	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan ÇINAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil ERSÖZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus GÜNİNDİ	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah IŞIK	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Anısı SEV ATEŞ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Belgin BAĞIRLAR	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra G. KAYGISIZ	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun ASLAN	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mert TOPOYAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIRIM	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Naciye Tuba YILMAZ SOYDAN	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Orçun AVCI	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin YAVAŞLAR ÖZAKINCI	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Günce DEMİR	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Sena ŞAHİNİ	Ege Üniversitesi

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Manisa Dergisi (1982-1984 / 1992-2005) -İnceleme ve Bibliyografya-	Gürol Pehlivan	1-28
Terör Saldırıların Gelen Turistlerin Ortalama Harcamalarına Etkisi	Kubilay Çağrı Yılmaz, Mehmet Sandal	29-42
Okul Öncesi Eğitimde Kullanılan Eğitsel Etkinlik Uyarlamalarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi	Yusuf Gökkaya, Gökhan Duman	43-58
Ağ Toplumuna Yaklaşımının Kırsal Alanların Dönüşümü Üzerine Etkileri	Musa Söztutar	59-76
II. Abdülhamit Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)	Ertan Gökmen	77-98
Portrayal of Alternative Masculinities and Depiction of Male Anxiety in Gissing's Novel: New Grub Street	Özlem Yılmaz	99-108
Kariyer Tatmini ile İşe Adanmışlık İlişkisi: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma	Hande Nur Güneş, Lale Oral Ataç	109-122
Ticaret Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: Ampirik Bir Analiz	Yağmur Sağlam Liman, Filiz Erataş Sönmez	123-140
An Unwilling Transformation: "The Frog Prince" as a Revisionist Story	Mürüvvet Mira Pınar Dolaykaya	141-149
İngiliz Toprak ve İdare Hukukunda Earl'ün Konumu ve Gelişimi	Şükran Yaşar	150-160
Feminist Perspektiften Klasik Tabakalaşma Teorilerine Bakış	Ayşe Gönüllü Atakan	161-170
Sosyal Uyum: Kavramsal Bir Çerçeve	Cemre Bolgün	171-190
Female Lives Enriched with Spices in One Hundred Shades of White	Meryem Ayan, Fatma Yalvaç	191-204
2015-2021 yılları arasında SCI ve SCI Expanded endeksli dergilerde yayınlanan Siber-Fiziksel Üretim Sistemleri konulu makalelerin içerik analizi	Bedrettin Türker Palamutçuoğlu, Mustafa Gerşil	205-230
1922 Manisa Büyük Yangını: Harîk-i Hâil	Nejdet Bilgi	231-251
A Lovely Sleep: A Psychoanalytic Reading of The Cement Garden Through the Theoretical Lens of Jacques Lacan and Julia Kristeva	Mahinur Akşehir	252-260
Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi	Ahmet Nazmi Üste, Ülviyye Sanılı Aydın	261-274
İzmir'in İşgaline Tepki Olarak Gönderilen Telgraflar Üzerine Değerlendirme	Nurettin Gülmez	275-304
Kemalist Uygurluk Söyleminin Kültürle İmtihanı	Celal Metin	305-320
Sosyal Devlet Bağlamında Belediyelerin Sosyal Politika Uygulamaları: Manisa Büyükşehir Belediyesi Örneği	İsmail Başaran, Ahmet Uçar	321-341

Manisa Dergisi (1982-1984 / 1992-2005) -İnceleme ve Bibliyografya-

Gürol Pehlivan^{a, b}

Özet

Manisa Dergisi, Manisa Turizm Derneği (şimdiki adıyla Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği) tarafından 1982-1984 (7 sayı) ve 1992-2005 (30 sayı) yılları arasında iki periyot halinde yayımlanmıştır. Manisa ile ilgili kültür araştırmalarını yayımlamak amacıyla kurulan dergi, bu amacına uygun olarak daha çok inceleme mahsulü yazılar neşretmiştir. Bunun yanında dergide az da olsa edebî ürünler de yayımlanmıştır. Dergi ikinci periyodunda akademisyenlerin giderek artan desteğine de sahip olmasına rağmen derneğin yeterli ilgiyi göstermemesi sebebiyle kapanmıştır. Tarih, mimarlık tarihi, kent kimliği, halk bilimi, edebiyat, arkeoloji, müzecilik gibi alanlarda üç yüz elli civarında makale yayımlanmış olan dergi, Manisa hakkında yapılan araştırmalarda göz ardı edilmemesi gereken bir birikim oluşturmuştur. Bu makalede, dergi hakkında teknik bilgiler verildikten sonra bu birikim tematik olarak değerlendirilecek, ayrıca ek olarak derginin bibliyografyası ve mimari plan, röleve ve haritaların dizini verilecektir. Böylece Manisa hakkında çalışan araştırmacıların dergi içeriğini görüp faydalanabilmeleri kolaylaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Manisa Dergisi
Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve
Turizm Derneği
Manisa
Yerel dergicilik

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.12.2021
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1034513

The Journal of Manisa (1982-1984 / 1992-2005) -Analysis and Bibliography-

Abstract

The Journal of Manisa was published in two periods between 1982-1984 (7 issues) and 1992-2005 (30 issues) by the Manisa Tourism Association (currently Association of Tourism and Promotion of Manisa and Mesir). The journal, which was established to publish cultural studies about Manisa, has published mainly articles that are the products of research in accordance with this purpose. In addition, a few literary works were also published in the journal. Despite the increasing support of the academicians in its second period, the journal was closed due to the lack of interest of the association. The journal, which had about three hundred and fifty articles published in fields such as history, architectural history, urban identity, folklore, literature, archeology, and museology, has created an accumulation that should not be ignored in the research about Manisa. In this article, after the technical information about the journal is given, this accumulation will be evaluated thematically, in addition, the bibliography of the journal and the index of architectural plans, surveys and maps will be given. Thus, it will be easier for researchers working on Manisa to see and benefit from the content of the journal.

Keywords

The Journal of Manisa
Association of Tourism and
Promotion of Manisa and Mesir
Manisa
Local Journal Publishing

About Article

Received: 09.12.2021
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1034513

^a gurolpehlivan@hotmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 0000-0002-2984-574X

Giriş

İzmir'in olumsuz etkisiyle geç başlayan Manisa basınının bilinen ilk dergisi 21 Kasım 1908 tarihinde yayımlanan *İslâm ve Ulûm*'dur (Bilgi, 1999, s. 20). Cumhuriyet devrinde tespit edilebilen ilk dergi ise 1926 tarihinde neşredilen *Güzel Saruhan*'dır (Bilgi, 2003, s. 32). 1926-1933 arasında herhangi bir süreli yayının çıkmadığı anlaşılan Manisa'daki bu sessizlik Halkevi'nin çalışmalarıyla sona ermiştir (Bilgi, 2001, s. 131). Bu devre şüphesiz damgasını vuran dergi ise Manisa Halkevi tarafından çıkarılan *Gediz*'dir.¹ Ankara'daki Halkevleri Genel Merkezi tarafından da takdirle anılan bu derginin başarısı, Manisa'nın ötesinde ulusal boyutta olmuş, Halkevi dergilerinden beklenen performansın müşahhas örneklerinden birini oluşturmuştur. 1950'de kapatılan *Gediz*'in boşluğunu 1953-1963 arasında yayımlanan *Genç Spil* kapatmaya çalışmışsa da bu dergide araştırma yazılarından çok edebî çalışmalar görülmektedir.² Dolayısıyla 1950'den 1980'lere kadar Manisa ve çevresinin kültürünü inceleyen istikrarlı bir dergiye rastlanmaz.

Yukarıda kısaca zikredilen vasat, 1982 yılında yayımlanmaya başlayan *Manisa* dergisiyle bir dereceye kadar değişmiştir. 1982-1984 ve 1992-2005 yılları iki periyotta çıkan bu dergi, kültür incelemelerine ağırlık vermiş, böylece *Gediz*'in daha istikrarsız denebilecek bir varisi olmuştur.

Bu makalede *Manisa* dergisi; amaç, teknik özellikler, yazar kadrosu ve konu bakımından incelenerek, derginin bibliyografyası verilecektir. Böylece Batı Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri hakkında uzun yıllar çıkan ve yöre için hatırı sayılır bilgi birikimini ihtiva eden mahallî bir dergi, araştırmacıların dikkatine sunulacaktır.

a. Derginin Amacı

Manisa dergisi iki periyot halinde çıkmıştır. Her iki periyodu da bugün "Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği" olarak faaliyet gösteren, fakat ilk periyodun neşredildiği yıllarda adı "Manisa Turizm Derneği" olan sivil toplum kuruluşu çıkarmıştır. İlk periyodun çıkması esnasında Derneğin başkanı olan Tezcan Karadanışman (2012: 87), derginin uzun hazırlıklardan sonra çıktığını, sadece Manisa ile ilgili olan ciddi, tutarlı ve seviyeli yazıları - yazı kurulunun tetkikinden geçtikten sonra- basmayı amaçladıklarını belirterek, bu ilkeleri bizzat açıkladığı dönemin Manisa valisi Erol Zihni Gürsoy'dan da büyük destek gördüklerini ifade etmiştir. Nitekim derginin ilk sayısında Gürsoy, derginin amacını şu cümlelerle açıklamaktadır:

"Şimdilik dört ayda bir yayımlanacak olan dergi; Manisa'nın tarihini, halk edebiyatını, folklorünü (sic), gelenek ve göreneklerini, tarihi ve turistik değerlerini ortaya koyma ve tanıtma çabası içinde olacaktır.

Dergide, Manisa'nın ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı ile ilgili yazılara da yer verilecek, Manisa'daki önemli gelişmeleri sayfaları arasında izlemek mümkün olacaktır. Böylece Manisa'nın geçmişi ile bugünü arasında daha sağlam bağlar kurulabilecek, geleceğe ait ümitlerimiz ve düşüncelerimiz daha iyi şekillenecektir.

(...)

Her türlü ciddi çalışmayı ve araştırmayı yazılı hale dönüştürmek uygar toplum olmanın gereğidir. (...) İnanıyorum ki Derginin koleksiyonları ileride Manisa'yı bilmek ve öğrenmek isteyenler için önemli bir belge niteliğinde olacaktır." (Gürsoy 1982: 3)

Tezcan Karadanışman ise derginin çıkış amacının Manisa'nın tarihi, kültür, sanat, turizm, folklor ve ekonomik değerleriyle ilgili araştırmalara yer vermek için bu dergiyi çıkardıklarından bahsettikten sonra şu tespiti yapar:

“Bugüne kadar pek çok tarihçi ve araştırmacı Manisa'yı değişik yönleriyle incelemişler ve ortaya eserler çıkarmışlardır. Ancak bunların çoğu yayımlanma imkânı bulunamadığından dosyalarda, bloknolarda kalmıştır. İşte dergimiz bu sebeple ayrı bir önem taşımakta ve anlam kazanmaktadır. Manisa dergisi, Manisa ile [ilgili] her türlü makale ve araştırmalara açıktır.” (Karadanışman 1982: 3)

Karadanışman yukarıdaki cümleleriyle dünden bugüne Türkiye'de mahalli çalışmaların yayımlanma zorluklarına işaret ederek, çıkardıkları derginin Manisa özelinde bu sorunu aşma görevine talip olduğunu belirtir. Ancak derginin bu versiyonunun sadece yedi sayı çıkabilmiş olması, bu hedefin gerçekleşmediğinin bir göstergesidir.

İkinci periyodun ilk sayısında çıkan Turizm Derneği Yönetim Kurulu imzalı (1992: 3) “Yeniden Çıkarken” başlıklı yazıda ise derginin amaçları açıklanırken yukarıda alıntılanan E. Zihni Gürsoy'un yazısına atıf yapılarak, ilk periyodun amaçları doğrutusunda neşriyata devam edileceği belirtilmiştir. Nitekim dergi, tüm hayatı boyunca bu yayın çizgisinden ödün vermemiş, birkaç şiir ve deneme dışında tamamıyla araştırma veya hatıra nitelikli yazılara sayfalarında yer vermiştir.

b. Teknik Özellikler

İlk periyot, *Manisa* adıyla Nisan 1982-Nisan 1984 tarihleri arasında Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç sayılık bir periyotla toplamda 7 sayı çıkabilmiştir. Bu devrede derginin boyutu 6, 5x24 cm olup sayfa sayıları 90 ile 44 arasında değişkenlik göstermektedir.

İkinci periyot dış kapakta *Manisa*, iç kapakta ise *Manisa Dergisi* adıyla Ekim 1992-Aralık 2005 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Başta Şubat, Haziran ve Ekim aylarında olmak üzere yılda üç sayı olacak şekilde çıkması planlanan dergi, 1996'dan itibaren yılda iki sayı olarak -oldukça aksamalı olarak- neşredilebilmiştir. Nitekim 2001, 2002 ve 2003 yılları sayıları birleştirilerek 21-22, 23-24, 25-26 olarak çıkmıştır. Ayrıca 16. sayının kapağında sehven 15 yazılmıştır. Yine çıktığı aylarda da farklılaşma olmuştur. 1996 yılı sayıları Şubat ve Kasım, 1997-1998 yıllarına ait sayılar Mayıs-Kasım, 1999 yılına ait sayılar ise Mayıs-Aralık'ta neşredilmiştir. 2000-2005 yılları arasındaki ay periyodu ise Haziran-Aralık olmuştur. Bu dönemde derginin boyutu 9, 5x27 cm'dir. Sayfa sayısı noktasında da oldukça düzensizdir. Sayfa sayısını o sayı için dergiye gelen yazıların hacmi belirlemiştir. 1-11. sayılarda genellikle 40 sayfa civarında bir ortalama tutturulmuşken 12-30. sayılar arasında 34-140 arasında değişen sayfa sayısına sahip sayılar çıkmıştır. Ancak bu devrede de yaklaşık 80 sayfalık hacmin vasatı oluşturduğu söylenebilir. 15. sayı, “Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu (24 Nisan 1998, Manisa)” bildirilerinin neşrine ayrılmıştır.

İlk periyotta derginin sahibi Tezcan Karadanışman, sorumlu müdürü ise Ahmet Kurşun'dur. Enis Üçbaylar'ın da derginin akademik yükünü omuzladığı anlaşılmaktadır (Köklü 2002: 3-4; Üçbaylar 1983: 3). İdare yeri ise Manisa Turizm Derneği'dir. Dergi, ücretsiz dağıtılmıştır. Derginin içi, Emek Matbaası'nda (Manisa); kapağı ise Servet (İzmir), Arkadaş (İzmir), Mastaş (İzmir) matbaalarında basılmıştır. Kapakta kullanılan resim ve fotoğraflar daima Manisa ile ilgilidir.

İkinci periyotta derneğin başkanının değişmesine bağlı olarak, derginin sahibi de farklılaşmıştır. 1-6 arası Cumhuriyet Karagözler, 7-12 arası Cevdet Aytaç, 13-29 arası Yavuz

Özgün, 30. sayı ise Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği Yönetim Kurulu'dur. Sorumlu yazı işleri müdürleri ise 1-6 Cevdet Aytaç, 7-25/26 arası İsmet Kurutaç, 27-30 arası İlker Tarımer'dir. 14. sayıdan itibaren "Genel Koordinatörlük" (18. sayıdan sonra "Genel Yayın Koordinatörü") görevi ihdas edilmiş olup son sayıya kadar bu işi Canan Çağlayan Akyüz üstlenmiştir. 13-17. sayılar arasında dergide "Yayın Kurulu" görülmektedir, fakat bu kurulun ömrünün uzun sürmediği anlaşılıyor. Çünkü 18. sayıda kurul yoktur. 13. sayıdan itibaren Nejdete Bilgi hem dergi için makale toplamış hem de mizanpaj işleriyle ilgilenmiştir. Bu durum, son sayıya kadar devam etmiştir.³ Ücretsiz olarak dağıtılan dergi, şu matbaalarda basılmıştır: Emek Matbaası (Manisa), Atlas Matbaacılık, Görgülü Ofset, Güncel Ofset (İzmir), Programa Tanıtım (İzmir), Anda Baskı-Ambalaj (İzmir), Almıla Tanıtım Baskı (İzmir), Gündem Tanıtım-Baskı (İzmir). Kapakta kullanılan fotoğraf ve resimler Manisa konulu olup dikkat çekicidir.

Dergide çıkan makaleler, kronolojik olarak iki defa listelenmiştir (123, 239)⁴.

c. Yazar Kadrosu

Oldukça geniş bir yazar kadrosuna sahip dergide yazarlar kabaca üç grup halinde toplanabilir: Manisalı aydınlar, ilde memurluk görevi yapanlar ve akademisyenler. Manisalı aydınların bir kısmı, kendi uzmanlık alanlarında yazılar yazmışken bir bölümü de hatıralarını veya Manisa ile belli konulardaki araştırma veya görüşlerini içeren yazılar kaleme almışlardır. İlde memur olarak görev yapanlar arasında özellikle müze personeli dikkat çekicidir. Bunlar arasında derginin ilk periyoduna önemli katkılar sunmuş olan Enis Üçbaylar ve İlhami Bilgin hemen akla gelen isimlerdir. Manisa'da üniversite 11 Temmuz 1992'de kurulduğu için dergiye bu tarihten önceki akademisyen katkısı sınırlıdır. M. Nihat Yörükoğlu, Enver Konukçu, Hakkı Acun gibi araştırmacıların sunduğu önemli katkılar dışında akademisyenlere ait fazla imzaya rastlanmamaktadır. 1994 yılından itibaren Celâl Bayar Üniversitesi'ne bağlı akademisyenlerin dergideki ağırlığı giderek artacaktır. Bu akademisyenler arasında Nejdete Bilgi, hem yayımlanan yazı sayısı ve kalitesiyle hem de derginin içeriğinin hazırlanmasında geçen emekleriyle ilk anılması gereken araştırmacıdır. Yine Mevlüt Çelebi, Selim Altan, Ünal Şenel, M. Veysi Dörtbudak, Cahit Telci, Gürol Pehlivan, Lütfi Düzdemir, Mehmet Günay, Ferhat Berber, Abdülmecit Mutaf, Haluk Selvi ikiden fazla yazıyla dergiye katkıda bulunan akademisyenlerdir.

Dergide ondan fazla yazısı olan dört yazar hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse:

Derginin yazarları içinde iki yayın döneminde de tartışmasız en önemli katkıyı veren isim Nusret Köklü (1925-2007)'dür. Yüksek mimar olan Köklü, Manisa'nın mimari tarihiyle ilgili çok değerli incelemelerinin tamamına yakını ve yıllar içinde Manisa hakkında topladığı farklı konulardaki malzemeleri bu dergide değerlendirmiştir.⁵

Derginin her iki periyodunda önemli katkı veren ikinci yazar, Hakkı Avan (1949)'dır. 1980'lerden beri Manisa'da görev yapan Avan, gerek Manisa gerekse edebiyat üzerinde eser vermeye devam etmektedir. Avan, bir kültür adamı olarak çok geniş yelpazede katkı sunmuştur. Özellikle Sadık Karaöz, Çetin Tezcan ve Ruhi Sarıalp hakkında yazdığı makaleler her zaman kaynak olacak niteliktedir.

Doktorasını Cumhuriyet devri Manisa tarihi üzerinde yapan Nejdete Bilgi, 1997 yılında Celal Bayar Üniversitesi'nde göreve başladıktan sonra dergiye düzenli olarak katkıda bulunmuştur. İlk yazıları Manisa'nın nüfusu hakkında olan araştırmacı, daha sonraki devrelerde özellikle Manisa basın tarihiyle ve temettüat kayıtlarına dayanan sosyo-ekonomik tarihle ilgili

çalışmalarını dergide yayımlamıştır. Ayrıca kaleme aldığı iki eleştiri yazısı da dikkat çekmektedir.

Köken olarak Manisalı olmayan, fakat hayatı boyunca Manisa'nın kültürüyle ilgilenmiş bir başka araştırmacı da Bedriye Aksakal'dır. Öğretmen emeklisi olan Aksakal, çalışmalarına devam etmektedir. Dergideki yazıları daha çok Manisalı edebiyatçılar ve Tarzan üzerinde odaklanmaktadır.

Yukarıda anılan araştırmacıların dışında, Mevlüt Çelebi, sekiz; Gürol Pehlivan, yedi; Nihat Yörükoğlu, altı; Selim Altan, altı; M. Veysi Dörtbudak, beş; Kâmil Su, Hüseyin Akgül, Ünal Şenel, Cahit Telci, Lütfi Düzdemir, Mehmet Günay, Ferhat Berber, Abdülmecit Mutaf, dörder yazıyla dergiye katkıda bulunan araştırmacılar arasındadır.

d. Muhteva

Dergide çıkan yazıları altı başlıkta gruplandırmak mümkündür.

a. Tarih

Bu alandaki yazılar derginin ilk sayılarından itibaren görülse de özellikle akademisyenlerin dergiyi daha yoğun biçimde destekledikleri 1994 sonrasında gerek sayı gerekse kalite yönünde ciddi bir yükseliş grafiği yakaladığını söylemek mümkündür.

Sayısal açıdan bakıldığında Osmanlı devriyle ilgili makalelerin tarih alanında ilk sıraya yerleştiği görülmektedir. Bu yazılar kabaca tasnif edildiğinde en çok vakıflarla ilgili makale yayımlanmıştır. Esasen şehrin hayatında önemli yer tutan bu sosyal tesislerle ilgili daimî bir akademik ilginin olduğu söylenebilir. Soğuk su vakıfları (90), İzzet ve Süleyman Paşa hayratları (287, 289), Sıbyan Mektebi ve Alaybey Çeşmesi (288), Ivaz Paşa Camii inşa kitabesi (324) bu cümledendir. Diğer bazı makaleleri de (örneğin 129, 265) konuyla ilgili olmalarına rağmen farklı başlıklar altında değerlendirdim. Bu makaleler de hesaba katıldığında vakıf meselesine değinen yazı sayısı daha fazladır. Bugün Manisa'nın ilçeleri olan bazı yerleşimlerin Osmanlı devrindeki durumu hakkında da çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Bu ilçeler Ahmetli (72), Demirci (89, 152, 153), Alaşehir (286), Turgutlu (302), Gördes (338)'tir. Manisa'daki tarikatlarla ilgili üç yazının ikisi Bektaşilik (265, 330), biri Mevlevilik (170) hakkında olup Cahit Telci'nin makalesi, arşiv kaynaklarına dayanması sebebiyle orijinal bir çalışmadır. Öte yandan Mevlevilik hakkındaki Keşfi Karadanışman'ın yazısı, 1900'lü yılların gözlemlerini de içerdiğinden konuyla ilgili kaynak değerine sahiptir. Dergide nüfus (67, 68), göç (64, 65) ve Yörük aşiretlerinin (62, 73) de ele alındığı görülmektedir. Nejdet Bilgi'nin nüfus ve Karahızırılı Aşireti (73) hakkındaki yazıları Osmanlı arşivine; Ferhat Berber'in göç hakkındaki araştırmalarıysa sözlü kaynaklara dayandığı için değerlidir. Dergide Osmanlı devrindeki idari birimlerle ilgili çalışmalar çok olmamakla birlikte nitelik bakımından üst düzeydedir. İki köyün (Yağcılar/81 ve Karasılı/301) monografisinin yanında 19. yüzyılda Manisa Belediyesi'yle ilgili bir yazı (204) dikkat çekmektedir. Dergide 19. yüzyılda Manisa'ya gelmiş seyyahlar hakkında iki makale vardır (113, 114) ki bu yazılar, adeta *Gediz* dergisinde adı geçen konuyla ilgili zamanında çıkmış makaleleri⁶ tamamlar gibidir. Bu konuların dışında Osmanlı devrindeki toplumsal yaşamla ilgili çeşitli konulara değinen oldukça fazla makalenin dergi sayfaları arasında yer aldığı görülmektedir. Ticaret (88, 228), âdetler (155, 157), kahvehaneler (339), spor (190), Yahudi Mezarlığı (156) konulu yazılar bunlardan bazılarıdır.

Millî Mücadele ve Yunan işgali dönemini ele alan makaleler mecmuada önemli bir yekûn tutmaktadır. Yunanlılarla önemli bir mücadele alanı olan ilin çeşitli bölgelerinde yapılan

çatışmalar -Manisa merkez (56, 91, 140), Alaşehir (79), Turgutlu (92, 142), Salihli (141), Soma ve Kırkağaç (143), Akhisar (282, 283)- ve Manisa'nın işgali sırasında Yunanlıların yaptığı mezalim (25, 76, 97, 98, 171) sıkça ele alınan konuları oluşturmaktadır. Bunların içinde Keşfi Karadanişman'ın hatıraları (171) ve Mevlüt Çelebi'nin İtalyan arşiv belgelerine dayanan incelemeleri (97, 98) özellikle anılmalıdır. Ayrıca Millî Mücadele'de görev alan Manisalı şahıslar hakkında da (247, 256) makalelerin neşredildiği görülmektedir.

Dergide Cumhuriyet devriyle ilgili yazılar, sayı bakımından Osmanlı devrinin hemen arkasından gelmektedir. Bu devirle ilgili hatıra mahiyetindeki yazılar dikkate değer bir orana sahiptir. Nusret Köklü (201, 202, 206, 210, 215), Tezcan Karadanişman (176, 177, 243), Tarık ve Bahattin Ölmezoğlu (242) bu yazılardaki hatıraların sahipleridir. Ayrıca Nusret Köklü'nün inceleme yazıları yer yer hatıra niteliği taşımaktadır. Eğitim (211, 313, 328), spor (190, 217, 219, 229), göç (64, 65), inkılaplar (93), ekonomi (284), çok partili dönem (137), Atatürk ve Manisa (17, 47, 95), Kıbrıs Barış Harekâtı (24) ile ilgili yazıların yanı sıra toplumsal yaşantının çeşitli konularını ele alan makaleler (186, 200, 235) dikkati çekmektedir.

Dergi Manisa ile ilişkili önemli isimlerin biyografileri bakımından da oldukça değerlidir. Kâmil Su (1), Ahmed Bedevi [Tarzan] (15,16, 101, 125, 234), Çağatay Uluçay (43, 80, 269), Sadık Karaöz (49, 102, 148), Ruhi Sarıalp (54), Nihat Yörükoğlu (80, 128, 148, 236, 275), Cumhur Karagözler (86), Yahya Karaosmanoğlu (135), Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (136), Avni Gemicioğlu (181), A. Süheyl Ünver (275), Âli Ölmezoğlu (297), Oktay Aslanapa (297), Rıdvan Nafiz Edgüer (336) ile ilgili çeşitli materyaller içeren yazıların yanı sıra, kısaca çeşitli biyografilere değinen makaleler (18, 21, 160) de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Derginin ilk periyodunda yer alan Enver Konukçu'nun Manisa basın tarihiyle ilgili çalışmaları bu alandaki öncü yazılar olarak değerlerini hâlâ muhafaza etmektedir. Tabiri caizse Konukçu'nun bıraktığı yerden konuyu devralan Nejdet Bilgi, Manisa'da yayımlanmış dört dergi ve bir gazete hakkında dergide makale yayımlamıştır. Bunlardan özellikle *Yeni Saruhan* gazetesinin nüshası bile yoktur. Bilgi, Nihat Yörükoğlu Arşivi'ndeki tefrikaların arka sayfalarında gazete hakkında bulunan malumatı değerlendirmiştir (82). Bunların dışında Mevlüt Çelebi (94) ve Abdülmecit Mutaf (253) bu konuda dergiye katkı sunmuşlardır. Ayrıca dergide iki kere makalelerin fihristinin neşredildiği görülmektedir (123, 239).

Manisa'nın ilk ve orta çağıyla ilgili makale pek azdır. Bunun başlıca sebebi, konuyla ilgili akademisyenlerin azlığının yanı sıra dergi yönetiminin bu konuları araştıran akademisyenlere ulaşamamış olmasıdır. Beylikler devrine ait üç yazının biri (195) Saruhanoğulları'ndan kalma eserler üzerine olup daha çok sanat tarihiyle ilişkilidir. Diğeri ise (111) imaretler hakkındadır. Konstantin Zhukov'un makalesiyse (341) Saruhanoğulları sikkeleri üzerine olup bu beyliğin tarihini değiştirebilecek ölçüde önemli bazı bulguları içermektedir. İlkçağ konu edinen dört yazının sadece biri (138) konunun uzmanı tarafından kaleme alınmış olup diğerleri (41, 42, 194) derleme-deneme niteliğindedir.

Tıp tarihi hakkında da dergide çeşitli makaleler bulunmaktadır. Bunlardan Ahmet Kasımoğlu (31) ve Lityazol Cemil olarak bilinen Cemil Şener (58) üzerine yazılmış makaleler biyografik açıdan önemlidir. Ayrıca tıp yazmaları (261), Osmanlı devrinde görülen hastalıklar (158) ve Manisa Bimarhanesi (331) dergide ele alınan diğer konulardır.

b. Mimarlık Tarihi ve Kent Kimliği

Dergide kent kimliği ve mimarlık tarihi konularının birbirini bütünler bir mahiyet arz ettiği görülmektedir. Derginin ilk periyodunda akademik yönlendirmeyi sanat tarihçisi Enis

Üçbaylar'ın yapması, bu alanla ilgili daha fazla yazının yayımlanmasına yol açmıştır. Adı geçen isim, aynı zamanda dayısı olan Nusret Köklü'den yazı talep etmek suretiyle onun dergide yıllar boyunca yazmasını sağlamış, böylece dergide kentin gelişimiyle ilgili ciddi bir birikim oluşmuştur. Bu yazıların önemli bir kısmı mimari eserlerin plan ve haritalarıyla desteklenmiştir (bk. Ek 2). Bu yönüyle mecmua, Manisa'nın mimari tarihi ve kent gelişimi hakkında yazacaklar için çok önemlidir.

Dergide çok defa eski eserler ile kentin gelişimi konuları bir arada ele alınmıştır. Dolayısıyla her zaman kesin bir ayrıma gitmek mümkün değildir. Nitekim Hakkı Acun (2) ve Enis Üçbaylar'ın (316) makalelerinin başlıkları bu durumun güzel örnekleridir.

Saruhanoğulları Beyliği mimarisıyla ilgili en önemli makale Nusret Köklü'nün dört sayı devam eden "Saruhanlılar Devrinde Manisa" yazısıdır. İlhami Bilgin'in Saruhan Bey türbesiyle ilgili çalışması da çok değerli olup her iki makale de plan ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

Osmanlı devri eserlerinden darphane (3), Sultan Camii ve Külliyesi (193), tarihî çeşmeler (264) ve Saray-ı Âmire (314), Muradiye Külliyesi (184) hakkında makaleler bulunan dergide, ayrıca Köklü'nün "Manisa'da Osmanlı Eserleri" başlıklı yedi sayı süren makalesinde şu eserler ele alınmıştır: Sultan Camii, Sıbyan Okulu, Sultan Hamamı, Bimarhane-Darüşşifa, Alibey Camii, Muradiye Külliyesi, Hatuniye Camii ve Külliyesi, Sıbyan Okulu, Kurşunlu Han, Çeşnigir Camii, Çeşnigir Kütüphanesi, Rum Mehmet Paşa Bedesteni, İvaz Paşa Camii, Sinan Bey Medresesi, İbrahim Çelebi Camii, Kabak Tekkesi, Hacı Yahya Camii, Lala Paşa Camii, Attar Hoca (Karaköy) Camii, Karaköy Hamamı, Arap Alanı (Mahmut Efendi) Camii, Ayniali Camii, Ayniali Türbesi, Molla Şaban Sıbyan Okulu, köprüler, Hüsrev Ağa Camii, Hüsrev Ağa Camii Haziresi'ndeki Türbe, Hüsrev Ağa Hamamı, Nişancı Paşa Camii, Yakup Ağa Sıbyan Okulu, Göktaş Camii, Çeşme, Terzioğlu Türbesi, Dilşikar Camii, Çeşme, Sıbyan Okulu, Dilşikar Hamamı, Alaybey camii, Alaybey Çeşmesi, Çatal Camii, Sarabat Camii, Vak Vak tekkesi, Alaca Hamam, Yirmi İki Sultanlar Türbesi, Yarhasanlar Camii, Derviş Ali Camii, Yarhasanlar Çeşmesi, Süleyman Paşa Çeşmesi, Kaval Çeşme, Ali Ekber (Karaköy) Çeşmesi, Halil Efendi Çeşmesi, Hacı Osman Çeşmesi, Saruhan Bey Parkı Çeşmesi.

Kent kimliğiyle ilgili yazıları temelde üç grupta toplamak mümkündür. İlk grup, kentin mimari kimliğinin tarihiyle ilgili makalelerdir. Bu noktada Saruhan Beyliği'nden başlayarak Osmanlı devri şehrinin oluşumunun ele alındığı Hakkı Acun'un çalışması (2) önemini hâlâ muhafaza etmektedir. Millî Mücadele sırasında Yunanlılar tarafından yakılan Manisa, imar planı yapılan ilk şehirdir. Bu bağlamda bu imar planıyla ilgili çeşitli yazıların dergide yer bulduğu görülmektedir. Köklü'nün çalışmaları (192, 197) ve yine aynı konuda İtalyan belgelerine dayanan Mevlüt Çelebi'nin makalesi (96) konuyla ilgili çok önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca şu konuların da ele alındığı görülmektedir: Şehrin yayılma alanı ve mahalleleri (199, 205), Fetih şenlikleri (209), Hükümet Konağı (218).

İkinci grup, yok olan tarihî eserlerle ilgili eleştirel yazılardır. Konuyu vakıflar bağlamında genel hatları itibarıyla ele alan yazılar (133, 213, 278) dışında, Manisa özelinde İkinci Mevlevihane'nin kalan son matbah duvarının da yıkılıp yerine park yapılması (74) ve Muradiye Külliyesi'nin korunma sorunları (226) üzerinde makaleler yayımlanmıştır.

Üçüncü grup, derginin çıktığı yıllarda Manisa'nın güncel kent sorunlarının irdelendiği makalelerdir. Bu yazıların bir kısmı genel anlamda kent kimliğiyle ilgili olup (174, 246, 251, 318, 321, 322), diğerleri belli konular üzerinedir; Atatürk Anıtı (7), Sanayii sitesi (38, 216, 220),

Ulu Camii Çalar Saati (48), Spil Dağı Millî Parkı ve buraya teleferik yapımı meselesi (104, 105), Çaybaşı'ndaki Niobe Açık Hava Tiyatrosu (106), esnafılık (150), toplu konut uygulamaları (216), restorasyon ve koruma yaklaşımları (227), içme suyu sorunları (254), çevre temizlik vergisi (312).

c. Halk Bilimi

Dergi halk bilimi araştırmaları yönünden de oldukça zengindir. Ancak bu yazıların önemli bir kısmı, sadece malzemeyi serimlemeyi önemseyen bir yaklaşım çerçevesinde kaleme alınmışlardır. Çok defa materyalin kimden veya nereden derlendiğinin bile kaydedilmediği görülmektedir. Bu amatör yaklaşım, dergideki halk bilimi yazılarının güvenilirliğini zedelemektedir. Ancak bu zafiyetlere rağmen dergide bugün derlenmesi pek mümkün olmayan malzemelerin var olduğu da bir gerçektir. Manisa'da yapılmış folklor araştırmalarının değerlendirilmesine (273) ve Manisa'da halk bilimi araştırmalarının sorunlarına (276) dair makaleler, yer yer yukarıda zikredilen meselelere dikkat çekmektedir. Ayrıca halk biliminin mahiyetini (55) ve bir köy derleme gezisini (164) konu edinen yazıların halk bilimi alanında eğitim almış uzmanlar tarafından yazıldığı görülmektedir.

Dergide gelenek-görenek ile ilgili yazılar ağırlıktadır. Bu noktada Manisa denilince akla ilk gelen mesir macunu ve törenleridir. Dergide de bu geleneğin çeşitli yönleriyle incelendiği görülmektedir. Bu yazıların önemli bir kısmı halk bilimi kapsamında değilse de konu bütünlüğünü bozmamak adına bu başlık altında ele alınacaktır. Makalelerin bir kısmı mesir macunu hakkında olup yapımında kullanılan bitkiler (32, 280), eski tıp kaynaklarındaki varlığı (57) söz konusu edilmektedir. Makalelerin önemli bölümüyse bu geleneğin tarihiyle ilgilidir. Bunlar da kendi içinde ikiye ayrılabilir: Geleneğin Osmanlı devrindeki durumuyla ilgili makaleler (129, 134, 207, 333) ve Cumhuriyet'le birlikte geleneğin resmî törene, törenden de festivale evrilmeye başlayan yönüne değinen yazılar (103, 207). Mesir geleneğinin başlamasına vesile olan Hafsa Sultan'la ilgili makaleler de dergi sayfalarında yer almıştır. Nihat Yörükoğlu, bu hanım sultanın İstanbul'daki türbesinin kötü durumuna temas eden bir yazı (332) kaleme aldıktan sonra, onun Türk olduğunu savlayan (333) ve imaretlerine değinen (335) iki makaleyle dergiye katkıda bulunur⁷. Hakkı Avan ise Hafsa Sultan ile Merkez Efendi'nin görüşmesinin mümkün olup olmadığını irdeler (53). Dergide Mesir törenlerini halk bilimsel açıdan inceleyen yegâne makale (311), Fikret Türkmen'e aittir. Konunun diğer yazarlar tarafından genellikle "bize ait" ve "doğru-yanlış" kategorileri içinde ele alındığı dikkate alındığında, Türkmen'in mesiri, baharın gelişi ritüellerine bağlaması önemli bir farklılık ve katkıdır. Ayrıca dergide Mesir töreni programlarıyla ilgili haberler (131, 132, 149, 233, 238, 240) de yer almaktadır. Dergide Hıdırellez ritüeli, Mesir töreninden sonra bu alanda en çok yazının (9, 35, 163, 271) kaleme alındığı konudur. Hakkı Avan, tüm ilkyaz şenliklerine (Mesir töreni, Hıdırellez, Arap Kabağı, Kiraz yaylasına çıkma) bir denemesinde (44) değinirken; Hüseyin Akgül⁸, Manisa'da özel biçimde kutlanan Regaip gecesini inceler (7). Evliya kültürüyle ilgili üç makalede (8, 272, 277) şehir merkezi, merkeze bağlı Gürle Köyü ve Kula'nın Encekler Köyü'ndeki yatırlar etrafında oluşan inanç ve uygulamalar hakkında bilgi verilmiştir.

Dergideki halk hekimliğiyle ilgili tüm makalelerin (26, 27, 28, 29, 30) yazarı Selim Altan'dır. 2021'de vefat eden araştırmacı, Manisa yöresindeki halk tedavileri üzerine kitaplaşmış⁹ bir doktora tezi de hazırlamıştır. Dolaylı olarak halk hekimliğiyle ilgili bir yazı (6) da Girit muhacirlerinin yemekleri hakkındadır ve makalenin yazarı, aslen tıp doktoru olan folklor araştırmacısı Eren Akçiçek, mevzuyu sağlık bakımından da değerlendirmektedir.

Halk edebiyatı alanındaki ilk yazı, Bedriye Aksakal'ın "Sazıyla Sözüyle Manisa"dır. Yazar, bu başlığı daha sonra yayımladığı kitapta da¹⁰ kullanmıştır. Dergide mâni (10, 260, 281), türkü (13, 45), atasözü (281) ve tekke edebiyatı (257, 262) üzerine derleme mahiyetinde yazılar yayımlanmıştır. Âşık edebiyatı alanında ise; aslı "Mağnisa Destanı" olan, fakat dergide "Manisa" başlığıyla yayımlanan şiirin sahibi (36) Tevhide Hanım'la ilgili iki çalışma (262, 274) göze çarpar.

El sanatları-zanaatları hakkında da çeşitli yazıları dergi sayfalarında görmek mümkündür. Tepme keçecilik (11), dokumacılık-halıcılık (23, 52, 84), hattatlık (259), takı yapımıcılığı (308, 309), oya işlemeciliği (325), halk mimarisi (180) üzerine makaleler bu cümledendir.

d. Dil, Edebiyat ve Kitabiyat

Dergide dille ilgili sadece iki makale yayımlanmıştır. Biri Manisa Halk Kütüphanesi'ndeki Çağatayca bir yazma (294), diğeri ise (326) Demirci ilçesi ağzında görülen bir ses değişimi hakkındadır.

Öncelikle bir araştırma dergisi olan *Manisa*'da çok fazla edebî ürüne yer verilmez. Bu bakımdan edebiyatla ilgili yazılar iki kısma ayrılabilir; araştırmalar, edebî ürünler.

Şehzadelerin sancak beyliği yaptığı Manisa'da onların çevresinde bir edebî muhit oluşmuştur. Birrî (100, 146, 258), Merkez Efendi (112, 268), Manisa'yı ziyaret edip Manisa lâlesi hakkında şiir yazan Nâbî (145) hakkında yazılmış makalelerin dışında, Veysi Dörtbudak üç yazıyla (126, 127, 130) Manisalı on bir divan şairi hakkında bilgi vermektedir.

Dergide Cumhuriyet devri şiiri hakkında da makaleler vardır. Ünal Şenel'in Cumhuriyet devri Türk şiirinde Manisa'nın yerini değerlendirdiği makalesi (295) dışında, şu şairler inceleme konusu yapılmıştır: İlhan Berk (14), Halil Şahan (20), Çetin Tezcan (51), Ahmet Küey (154, 296), Sabahattin Akman (291), Cafer Lagarlı (292), Keriman Yalçın (298). Bedriye Aksakal'ın Yusuf Atılgan incelemesi ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu değinisi dışında (14) ilginçtir ki Manisalı yazarlar hakkında dergide hiç makale yayımlanmamıştır.

Edebî ürünlere bakıldığında, araştırmalarda alıntılananlar hariç, dergide on bir şiir neşredilmiştir. İmzası olan şairler şunlardır: Erşen Akar (5), Âşık Tevhide (36, 244), İlyas Yılmaz Beceren (61), Dilek Üner (121), Ayşegül Karaarslan (168, 169), Haydar Kaya (183), Nusret Köklü (212), Halil Şahan (293), Muammer Yıldız (330). Bu isimlerin içinde Nusret Köklü'nün "Damla Damla Deyişler" başlıklı manzumeleri beş sayı devam etmektedir. Dergide ikisi (166, 167) Ayşe İlker'e, biri (290) Halil Şahan'a ait olmak üzere, üç deneme yayımlanmıştır.

Kitabiyat alanındaki makaleleri iki gruba ayırmak mümkündür: Kitap-kütüphane üzerine yazılanlar ve kitap tanıtımları. İlk grup makalelerde Manisa kültüründe yazma eserlerin yeri (261), Manisa Halk Kütüphanesi'ndeki tıp yazmaları (323), Zeynelzâde Kütüphanesi (224), Manisa üzerine yapılmış yayınların değerlendirilmesi (46), Nusret Köklü'nün *Dünkü Manisa* kitabındaki bir hatayı düzeltmesi (203), Mehmed Yaşar'ın *Ziraat Fenni* kitabının değerlendirilmesi (303) konularının işlendiği görülmektedir. İkinci grupta ise kitap tanıtım yazıları yer alır. Sadık Karaöz'ün *Atatürk Manisa'da* (39), Hakkı Avan'ın *Manisa Mektupları* (63), Nihal Yeğınobalı'nın *Cumhuriyet Çocuğu* (99), Celal Bayar Üniversitesi Manisa Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma Merkezi'nin yayımladığı *Manisa Araştırmaları 1* (222) ve *Manisa Araştırmaları 2* (115), Mustafa Yıldırım'ın *Ulus Dağına Düşen Ateş* (147), Kemal Y. Aren'in *Çaybaşı'ndan Manisa'ya* (337) tanıtılan kitaplardır.

e. Arkeoloji ve Müzecilik

Dergide arkeolojiyle ilgili yazıların büyük kısmını Manisa veya yakın çevre müzelerinde çalışan arkeologlar kaleme almıştır. Başlıca konular şunlardır: Kybele (19, 315), Atlantis efsanevi kentinin Manisa ilişkisi (22), Tantal Kalesi (59), tapınaklar (60, 109, 178), kazı sonuçları (108, 124, 255), yüzey incelemeleri (144, 279).

Müzecilik bağlamında müzeciliğin kuruluş tarihçesi (107), eski eser kaçakçılığı (107), Manisa şehir müzesi tasarısı (214), Manisa Müzesi (306) gibi konuların ele alındığı görülmekle beraber, derginin bulunduğu coğrafyaya nazaran hem arkeoloji hem de müzecilik alanlarında önemli bir birikim oluşturamadığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

f. Diğer Alanlar

Turizm hakkında beklenenin aksine dergide oldukça az yazı çıkmıştır. Bu yazıların bir bölümü (50, 305, 318) il bazında nasıl bir turizm stratejisi izlenmesi gerektiğiyle ilgili önerileri içerirken; Emir Kaplıcaları (66) ve Spil Dağı (162) hakkındaki yazılar buraların turizm potansiyelini ortaya koymak için kaleme alınmıştır.

Şehrin kültür hayatıyla ilgili çeşitli haberlerin de dergide ara ara çıktığı görülmektedir. Bunlar genel haberler (182, 232, 241, 263), sempozyum, panel ve konferans değerlendirmeleri (4, 223, 245, 248, 304), kitap yazma çağrısı (122), Celal Bayar Üniversitesi bünyesinde Manisa Tarih ve Kültürünü Araştırma Merkezi'nin açılması (250), sempozyum açılış konuşmaları (267, 299) olarak sıralanabilir. Derneğin faaliyetlerini haber veren yazılar da kültür hayatı bağlamında değerlendirilebilir. Dergide yayımlanan bu raporlar (85,116, 117, 118, 119, 120) sayesinde dernek faaliyetleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Manisa'da eğitim faaliyetleri ise sadece bir yazıda (270) değerlendirilmiştir.

Bir kültür dergisi olan Manisa'da ekonomi konusu doğal olarak çok fazla yer tutmaz. Manisa'nın Türkiye ekonomisi içindeki yeri (191), vergi dağılımı (249), su kaynaklarını koruma (285), organize sanayi bölgesinin sorunları (310) başlıca konulardır. Ayrıca Manisa ekonomisinde önemli bir yer tutan bağıcılıkla ilgili çeşitli yazıların (87, 65, 185, 221, 230, 329) yayımlandığı görülmektedir. Bu yazılarda teknik konularla birlikte, bağıcılığın geliştirilmesi için yapılması gerekenler üzerinde durulmuştur.

Sonuç

Manisa dergisi 1982-1984 ve 1992-2005 yılları arasında iki periyot halinde toplamda 37 sayı (birleştirilen sayılardan dolayı aslında 34) yayımlanmıştır. Bu zaman dilimi içinde Manisa ile ilgili 350'ye yakın makalenin neşredildiği, çıktığı yıllarda il içinde rakipsiz bir kültür dergisi olmuştur. Celal Bayar Üniversitesi'nin kuruluşuyla her geçen yıl daha fazla akademisyen desteği almış olsa da bu destek ve iş birliği hiçbir zaman istenen noktaya varamamıştır. Bunda Manisa üzerine düzenli çalışan akademisyen eksiği kadar, özellikle 2000'li yıllardan itibaren dernek yönetiminin dergiyi giderek daha az önemsemesinin etkisi de vardır. Bu ilgi yokluğu derginin nihayet kapanmasına yol açmıştır.

Manisa'yı merkeze alan kapak tasarımlarıyla dikkat çeken derginin iç baskı kalitesi her zaman aynı seviyede değildir. Muhteva açısından bakıldığında, derginin ilk periyodunda mimarlık tarihiyle ilgili yazıların çokluğu dikkat çekicidir. Bu durum, sanat tarihçisi Enis Üçbaylar'ın derginin akademik yönüyle ilgilenmesinin bir sonucu gibi görünmektedir. Derginin ikinci periyodunda makalelerin alanları daha geniş bir yayılma göstermektedir. Bunda 1992'de

kurulan Celal Bayar Üniversitesi'ne mensup akademisyenlerin farklı alanlardan yaptıkları katkıların da önemli rolü vardır.

Tarih alanındaki makalelerden Osmanlı devrine ait olanlar neredeyse tamamen sosyo-ekonomik tarihle ilgilidir. Siyasi ve askerî konuların Millî Mücadele döneminde ağırlıklı yer tuttuğu görülmektedir. Bu bağlamda Yunan işgal ve mezalimi dergide sıkça işlenir. Cumhuriyet devriyle ilgili yazılar da genellikle sosyo-ekonomik konulardadır. İlk ve orta çağlara ait yazı çok azdır. Öte yandan dergi biyografi ve basın-yayın tarihi bakımından zengin bir tablo sunar.

Mimarlık tarihi ve kent kimliğiyle ilgili yazılar dergide mühim bir yekûn tutmakta olup, Manisa bölgesinin sanat ve mimari tarihi üzerine çalışanların mutlaka görmek zorunda oldukları bir vasat oluşturmuştur. Özellikle Nusret Köklü'nün alanla ilgili yazıları hemen her zaman plan ve haritalarla desteklenmiştir. Dergide yüze yakın plan, rölöve ve harita vardır (bkz. Ek 2). Millî Mücadele sırasında Yunanlıların harabeye çevirdikleri şehrin imarıyla ilgili yazılar da dergide önemli bir yer kaplamaktadır.

Halk bilimi alanında oldukça amatör yazıların yanında akademisyenlerin makalelerine de rastlanmaktadır. Temelde "yok olan halk kültürü malzemesinin kurtarılması" yaklaşımının hâkim olduğu dergide, yer yer Manisalı halk ve tekke şairlerine de yer verildiği görülmektedir. Amatör nitelikli makalelerde kaynak kişi künyesinin, derleme yapılan yerin verilmemesi ciddi yöntem sorunlarıdır.

Dil alanı dergide neredeyse hiç ele alınmamıştır. Divan edebiyatı çalışmalarının önündeki en önemli engel kaynak eksikliğidir. Dolayısıyla yapılan çalışmalar daha çok tezkirelerdeki bilgilerin nakli veya bazı Manisalı şairlerin şiirlerinin şerhi şeklindedir. Modern edebiyat araştırmalarının çoğu, akademisyenlerin kaleminden çıkmamış, daha çok okur merkezli bir yaklaşımla kaleme alınmış makaleden çok "deneme" mahiyetindeki çalışmalardır.

Arkeoloji ve müzecilikle ilgili yazılar, oldukça teknik olan bu alanlarla ilgili makalelerin ortalama okurun dikkatini çekecek şekle dönüştürülmüş hâlleridir. Ancak pek çok önemli antik şehrin bulunduğu Manisa'nın bu birikiminin dergi sayfalarına yansıdığı söylenemez. Benzer şekilde turizm de dergide pek yer bulamamıştır.

Bütünüyle bakıldığında *Manisa Dergisi* on beş yıl boyunca popüler-akademik bir dergi olarak yayımlanmıştır. Özellikle 1997'den sonra akademik yönünün giderek kuvvetlendiği görülen derginin bölgeyle ilgili yapılacak araştırmalarda mutlaka dikkate alınması gerekmektedir.

Teşekkür

Çalışmamı okuyarak görüşlerini bildiren Doç. Dr. Nejdet Bilgi, Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Gürbıyık ve Dr. Mustafa Özbaş'a teşekkür ederim.

Kaynakça

- Akgül, H. [1987]. *Manisa folkloru*, Manisa: Şafak Matbaası.
- Aksakal, B. (1987). *Sazıyla sözüyle Manisa*. Manisa: Şafak Matbaası.
- Altan, S. (2000). *Manisa tıp folkloru -Manisa yöruk köylerinde bilinen halk tedavileri-*. İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları.
- Bilgi, N. (1999). Manisa basın hayatının ilk dergisi: İslâm ve Ulûm. *Manisa Dergisi*, 18 (Aralık), s. 19-37.
- Bilgi, N. (2001). Yeni Doğuş: Manisa halkevi dergisi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 17/49 (Mart), s. 131-157.
- Bilgi, N. (2003). Manisa basın tarihinin cumhuriyet dönemindeki ilk dergisi: Güzel Saruhan. *Manisa Dergisi*, 25-26 (Haziran-Aralık), s. 32-41.
- Bilgi, N. (2008). Manisa kültürünün sessiz bir mimarı: H. Nusret Köklü. H. Nusret Köklü, N. Bilgi (Haz.), *Ömrümün kısa öyküsü Manisa* içinde (s. XI-XXII). Manisa: Manisa Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gürsoy, E. Z. (1982). Manisa dergisi çıkarken. *Manisa Dergisi*, 1/1 (Nisan), s. 3.
- Karadanışman, T. (1982). İkinci sayımız çıkarken. *Manisa Dergisi*, 1/2 (Ağustos), s. 3.
- Karadanışman, T. (2012). *Manisa bizimdir*. Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği.
- Köklü, N. (2002). Manisa dergisi ve Manisa şehir müzesi üzerine bir yazı. *Manisa Dergisi*, 23-24 (Haziran-Aralık), s. 3-8.
- Pehlivan, G. (1999). *Genç Spil bibliyografyası*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Turizm Derneği Yönetim Kurulu. (1992). Yeniden çıkarken. *Manisa Dergisi*, 1 (15 Eylül), s. 3.
- Türkçapar Günay, N. (1999). *Gediz bibliyografyası*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Üçbaylar, E. (1983). İkinci yılımıza başlarken. *Manisa Dergisi*, 2/4 (Nisan), s. 3.
- Yörükoğlu, N. (1993). *Hafsa sultan ve külliyesi*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Açıklamalar

- ¹ Bibliyografyası için bk. (Türkçapar Günay, 1999).
- ² Bibliyografyası için bk. (Pehlivan, 1999).
- ³ Nejedet Bilgi ile yapılan görüşme (28.11.2021).
- ⁴ Parantez içindeki rakamlar, yazının makalemin sonunda "Ek 1" olarak yer alan derginin bibliyografyasındaki yer numarasıdır.
- ⁵ Hayatı ve eserleri için bk. (Bilgi, 2008, s. IX-XXII).
- ⁶ Künyeleri için bk. (Türkçapar Günay, 1999, s. 6).
- ⁷ Konuya kitap olarak katkısı için bk. (Yörükoğlu, 1993).
- ⁸ Konuya kitap olarak katkısı için bk. (Akgül, [1987]).
- ⁹ Bk. (Altan, 2000).
- ¹⁰ Bk. (Aksakal, 1987).

Ek 1: Manisa Dergisi Bibliyografyası

1. "Acı Kaybımız, 28 Mart 1984 Günü Yitirdiğimiz Kâmil Su (1909-1984)", 3/7 (Nisan 1984), s. 5.
2. Acun, Hakkı: "Manisa Kentinin Gelişimi (Eski Eserlerin Şehir Gelişimine Etkileri ve Manisa'nın Eski Mahalleleri)", 2/5 (Ağustos 1983), ss. 21-39.
3. ———: "Manisa Darphanesi", 3/7 (Nisan 1984), ss. 23-27.
4. Açıkdil, Azmi: "Bir Panel Daha", 3 (Haziran 1993), ss. 19-22.
5. Akar, Erşen: "Bir Anıt Yapımına çağrı", 30 (Aralık 2005), s. 51. [Şiir]
6. Akçiçek, Eren: "Girit Türkleri'nin Mutfağı, Yedikleri Otların Beslenme ve Sağlık Yönünden Değerlendirilmesi", 13 (Mayıs 1997), ss. 51-60.
7. Akgül, Hüseyin: "Manisa'da Regaip Kandili", 1/2 (Ağustos 1982), ss. 50-52.
8. ———: "Manisa'daki Horasan Erenleri", 2 (Şubat 1993), ss. 12-13.
9. ———: "Manisa'da Hıdırellez Geleneği", 3 (Haziran 1993), ss. 26-27.
10. ———: "Manisa Mânilerinde Bağ Motifi", 13 (Mayıs 1997), ss. 41-42.
11. Akgül, Esra: "Akhisar'da Tepme Keçecilik", 6 (Haziran 1994), ss. 35-36.
12. Aksakal, Bedriye: "Sazıyla Sözüyle Manisa", 1/1 (Nisan 1982), s. 51.
13. ———: "Öyküleriyle Türkülerimiz", 2/6 (Aralık 1983), ss. 48-52.
14. ———: "Edebiyatta Manisa", 1 (15 Eylül 1992), ss. 15-19; 2 (Şubat 1993), ss. 9-12; 5 (Şubat 1994), ss. 33-36; "İlhan Berk", 12 (Kasım 1996), ss.49-51.
15. ———: "Yeşilin Atası", 3 (Haziran 1993), ss. 10-11. [Tarzan hakkında]
16. ———: "Tarzan'a Mektup", 3 (Haziran 1993), ss. 12-13.
17. ———: "Atatürk Manisa'da", 5 (Şubat 1994), ss. 36-38.
18. ———: "Manisalı Mücâhit Kadınlar", 7 (Ekim 1994), ss. 30-38.
19. ———: "Kybele", 9 (Haziran 1995), ss. 37-38.
20. ———: "Çitlenbik Ağacına Aşık Bir Adam", 11 (Şubat 1996), ss. 24-25. [Halil Şahan hakkında]
21. ———: "Saruhan Vilayetine Bir Nazar", 14 (Kasım 1997), ss. 3-11.
22. Aksakal, Haydar: "Atlantis ve Manisa", 17 (Mayıs 1999), ss. 32-33.
23. Aksoy, İsmail: "Halıcılık Diyarı Demirci", 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 65-68.
24. Alçıtepe, Galip: "Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Şehit Düşen Manisalıları", 28 (Aralık 2004), ss. 27-29.
25. ———: "Bazı Yunan Kayıtlarına Göre İşgal Dönemi Manisası Hakkında Birkaç Not", 28 (Aralık 2004), ss. 31-37.
26. Altan, Selim: "Sancaklı Kayadibi Köyünde Halk Hekimliği Uygulamaları", 15 (Mayıs 1998), ss. 23-27.
27. ———: "Manisa Dağ Köylülerinin Dilinde Sağlık ile İlgili İsimlendirmeler", 18 (Aralık 1999), ss. 42-44.
28. ———: "Manisa ve Yund Dağı Yörükleri Arasında Bilinen Tıbbi Bitki Adları", 18 (Aralık 1999), ss. 45-47.

29. — — — — —: “Manisa Dağ Köylerindeki Halk Hekimliği Uygulamalarında Yaşayan Eski Türk İnançları I -Albastı Hastalığı ve Alkarısı İnanıcı-”, 19 (Haziran 2000), ss. 24-26.
30. — — — — —: “Cumhuriyetin 80. Yılında Manisa Aktarlarının Sağlık Hayatımızdaki Yeri ve Bazı Etik Soru(n)lar”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 24-31.
31. — — — — —: “Manisa’nın Şeyh’ül Etibbası Dr. Ahmet Kasımoğlu”, 30 (Aralık 2005), ss. 36-44.
32. Altan, Yasin, Ömer Seyfettin Sevinç, Emin Uğurlu: “Mesir Macunu Yapımına Katılan Bitkilerin Değişik Amaçlar İçin Kullanım Şekilleri”, 13 (Mayıs 1997), ss. 43-50.
33. Altan, Yasin, Ali Emirosmanoğlu: “Demirci Çamköy’de Üç Anıt Çınar”, 19 (Haziran 2000), ss. 36-39.
34. Aren, Cumhuri: “Orta Asya’dan Manisa’ya Türk Kültürünün İzleri”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 82-84.
35. — — — — —: “Manisa ve Yöresinde Hidrellez Kutlamaları Üzerine Mülahazalar”, 28 (Aralık 2004), ss. 38-42.
36. Âşık Tevhide, “Manisa”, 1/2 (Ağustos 1982), s. 4.
37. Avan, Hakkı: “Manisa’ya Atatürk ve Kurtuluş Anıtı Yapılırken”, 1/3 (Aralık 1982), ss. 5-21.
38. — — — — —: “Manisa Küçük Sanayi Sitesinin Sorunları ve Öneriler”, 2/4 (Nisan 1983), ss. 80-85.
39. — — — — —: “Atatürk Manisa’da”, 2/6 (Aralık 1983), ss. 39-41.
40. — — — — —: “Manisa’da ‘Eski Eserleri Sevenler Kurulu Nizamnamesi’ ve Düşündürdükleri”, 3/7 (Nisan 1984), ss. 43-44.
41. — — — — —: “Üzüm/ Şarap ya da Dionysos”, 1 (15 Eylül 1992), ss. 12-14.
42. — — — — —: “Sipylos -Manisa Dağı-”, 2 (Şubat 1993), ss. 20-22.
43. — — — — —: “M. Çağatay Uluçay’ı Anarken”, 4 (Ekim 1993), ss. 11-12.
44. — — — — —: “Manisa’da İlkyaz Şenlikleri”, 6 (Haziran 1994), s. 28.
45. — — — — —: “Üzümün Türküsü”, 8 (Şubat 1995), ss. 43-44.
46. — — — — —: “Manisa Kent Tarihi Üzerine Yazılanlar”, 9 (Haziran 1995), ss. 29-32; 10 (Ekim 1995), ss.14-16
47. — — — — —: “Atatürk’ün Manisa’da Halkla Konuşmaları”, 12 (Kasım 1996), ss. 24-29.
48. — — — — —: “Ulu Cami’nin Çalar Saati”, 19 (Haziran 2000), ss. 52-54.
49. — — — — —: “Manisa’ya Gönül Verenlerden Sadık Karaöz”, 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 50-54.
50. — — — — —: “Manisa’da Turizm ve Geleceği”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 68-71.
51. — — — — —: “Manisalı Sessiz Bir Şair: Çetin Tezcan”, 27 (Haziran 2004), ss. 37-48.
52. — — — — —: “Manisa Dokumacılık Sanatı Üzerine Bir Deneme”, 28 (Aralık 2004), ss. 53-64.
53. — — — — —: “Merkez Efendi ile Hafsa Sultan Hiç Görüşmüş müdür?”, 29 (Haziran 2004), ss. 64-67.
54. — — — — —: “Büyük Atlet ve Spor Adamı Ruhi Sarıalp”, 30 (Aralık 2005), ss. 52-65.
55. Avşar, M. Emin: “Halkbilim -Folklor-”, 2 (Şubat 1993), ss. 22-23.

56. Ayışığı, Metin: Milli Mücadelede Manisa", 7 (Ekim 1994), ss. 3-14.
57. Bayat, Ali Haydar: "İbn-i Sînâ'nın Kânûn'unda ve Osmanlı Tıp Yazmalarında Mesir", 15 (Mayıs 1998), ss. 9-16.
58. Bayat, Ali Haydar, Necdet Okumuş: "Lityazol Cemil ve Dr. Cemil Şener", 19 (Haziran 2000), ss. 40-48.
59. Bayçın, Hüseyin Nazmi: "Tantal Kalesi", 4 (Ekim 1993), s. 16.
60. Bayçın, H. Nazmi, Hikmet Bozkurt: "Manisa Ortasında Bir Eski Mabet", 8 (Şubat 1995), ss. 29-30.
61. Beceren, İlyas Yılmaz: "Nihat Yörüköğlü'na Akrostiş", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), s. 117. [Şiir]
62. Berber, Ferhat: "Manisa ve Yöresinde Yörük ve Türkmenler", 20 (Aralık 2000), ss. 39-53.
63. ————: "Manisa Mektupları", 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 69-72. [Kitap tanıtımı]
64. ————: "Alaşehir'den Kıbrıs'a", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 90-94.
65. ————: "Manisa'da Bir Bulgaristan Türkü", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 107-116.
66. Bıyıklı, Beyhan: "Emir Hamamları", 2/6 (Aralık 1983), s. 56. [Kula'daki Emir Kaplıcaları hakkındadır.]
67. Bilgi, Nejdet: "1834-1835 Yıllarında Saruhan Sancağı'nda Nüfus", 13 (Mayıs 1997), ss. 19-30.
68. ————: "Saruhan Sancağı'nın 1842 Yılı Nüfusu", 14 (Kasım 1997), ss. 23-32.
69. ————: "Ana Hatlarıyla Cumhuriyet Döneminde Manisa", 16 (Kasım 1998), ss. 21-26.
70. ————: "Manisa Basın Hayatının İlk Dergisi: İslâm ve Ulûm", 18 (Aralık 1999), ss. 19-37.
71. ————: "Bozkurt: Manisa Halkevi Dergisi", 19 (Haziran 2000), ss. 16-23.
72. ————: "Geçmişten Günümüze Ahmetli", 20 (Aralık 2000), ss. 19-38.
73. ————: "XIX. Yüzyılın Ortalarında Salihli'de Elçi Aşireti/Karahızırlı", 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 13-30.
74. ————: "Tarihî Hafızamız ve Manisa", 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 73-77.
75. ————: "Manisa Lisesi Dergisi: Bizim Lise", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 15-26.
76. ————: "Manisa Yangını ve 8 Eylül Törenlerine Dair Bir Belge", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 38-42.
77. ————: "Manisa Basın Tarihinin Cumhuriyet Dönemindeki İlk Dergisi: Güzel Saruhan", 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 32-41.
78. ————: "Genç Kızılaycılar Dergisi", 27 (Haziran 2004), ss. 26-36.
79. ————: "Alaşehir Kongresi Reisi Hâcim Muhiddin Çarıklı Kimdir?", 28 (Aralık 2004), ss. 15-30.
80. ————: "Manisa Tarih ve Kültürünün Âbide İsmi Nihat N. Yörüköğlü ve Çağatay Uluçay'la Mektuplaşmaları", 28 (Aralık 2004), ss. 70-88.
81. ————: "Yağcılar Köyü/Beldesi -Sosyal ve Ekonomik Yapı-", 29 (Haziran 2004), ss. 23-40.
82. ————: "Yeni Saruhan: Manisa'nın Malûm ve Meçhul Gazetesi", 30 (Aralık 2005), ss. 11-24.

83. Bilgin, İlhami: "Manisa Saruhan Bey Türbesi ve Zaviyesi", 2/4 (Nisan 1983), ss. 41-54.
84. Bilgin, F. Ülkü: "Eski Gördes Seccadeleri", 2/4 (Nisan 1983), ss. 66-79.
85. "1999 Yılı Faaliyetlerimiz", 18 (Aralık 1999), ss. 69-73.
86. "Cumhur Karagözler'i Yitirdik", 9 (Haziran 1995), s. 39.
87. Çalışkan, Ahmet: "Manisa Bağcılığı ve Son Yıllarda Gelişmesi", 4 (Ekim 1993), ss. 3-6.
88. Çamlı, Mehmet: "1551 Tarihinde Manisa'nın Çarşıları ve Eşya Fiyatları", 8 (Şubat 1995), ss. 37-38.
89. ————: "1890 Tarihinde Demirci", 10 (Ekim 1995), ss. 32-38.
90. ————: "16. Yüzyılda Manisa'da Soğuk Su Vakıfları", 11 (Şubat 1996), ss. 14-17.
91. Çelebi, Mevlüt: "Nasihât Heyeti'nin Manisa'yı Ziyareti", 13 (Mayıs 1997), ss. 61-64.
92. ————: "İşgal Döneminde Manisa ve Turgutlu'dan İzmir İtalyan Temsilciliğine Gönderilen İki Mektup", 16 (Kasım 1998), ss. 10-20.
93. ————: "Manisa'da Medenî Kanun Hakkında Verilen Bir konferans", 18 (Aralık 1999), ss. 38-41.
94. ————: "Emel Dergisi", 20 (Aralık 2000), ss. 13-18.
95. ————: "Manisa'nın İktisadî Durumu Hakkında Atatürk'e Sunulmak Üzere Hazırlanan Rapor", 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 31-36.
96. ————: "Kurtuluştan Sonra Manisa'nın İmarı Meselesi", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 9-14.
97. ————: "Manisa'da Yunan Mezaliminden Örnekler", 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 11-23.
98. ————: "Tanıkların Anlatımıyla Saruhan Sancağında Yunan İşgali", 27 (Haziran 2004), ss. 19-25.
99. Çobanoğlu, Seren: "Cumhuriyet Çocuğu, Manisa ve Ben", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 131-132. [Kitap tanıtımı]
100. Çağlı, Adnan, Vicdan Özdingiş: "Birrî Mehmed Efendi ve Bülbüliyye", 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 76-81.
101. Dayıoğlu, Ertuğrul: "Manisa Tarzanı Ahmet Bedevi", 1/2 (Ağustos 1982), ss. 32-39.
102. ————: "Manisa'yı Sevmek Manisa'ya Hizmet ve Sadık Karaöz", 1/3 (Aralık 1982), ss. 22-24.
103. ————: "Mesir Sergisinden, Manisa Mesir Fuarına Doğru", 2/4 (Nisan 1983), ss. 86-87.
104. ————: "Milli Park ve Teleferik", 2/5 (Ağustos 1983), ss. 66-72.
105. ————: "Manisa Milli Dağı ve Teleferik", 3 (Haziran 1993), ss. 14-18.
106. ————: "Niobe Açık Hava Tiyatrosu", 11 (Şubat 1996), ss. 18-20.
107. Dedeoğlu, Hasan: "Kültür Varlığı Kaçakçılığının Dünü Bugünü ve Türkiye Müzeciliğinin Kuruluşu", 2 (Şubat 1993), ss. 14-16.
108. ————: "Kuzey Lydia'da Araştırmalar", 6 (Haziran 1994), ss. 22-27.
109. ————: "Lydia'da Anatanrıça Larmene Tapınağı", 19 (Haziran 2000), ss. 55-65.

110. Demir, Mustafa: "Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Türk Halkı ve Osmanlı Medeniyeti", 12 (Kasım 1996), ss. 30-36.
111. — — — — —: "Saruhanogulları Devrinde Manisa İmaretleri", 14 (Kasım 1997), ss. 60-62.
112. Demirci, Mehmet: "Merkez Efendi'nin Bir Şiiri", 15 (Mayıs 1998), ss. 31-33.
113. Demirel, Mehmet: "1829 Yılında Manisa'da Bir İngiliz Subayı: George Thomas Keppel", 15 (Mayıs 1998), ss. 34-38.
114. — — — — —: "Manisa'da İngiliz Seyyahları", 29 (Haziran 2004), ss. 61-63.
115. Demirkol, Kurtuluş: "Manisa Araştırmaları 2", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 104-106.
116. "Derneğimizin 1998 Yılı Faaliyetleri", 16 (Kasım 1998), ss. 80-83.
117. "Derneğimizin Faaliyetleri (2000-2001)", 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 84-90.
118. "Derneğimizin Faaliyetleri (2002)", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 133-139.
119. "Derneğimizin Faaliyetleri (2003)", 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 99-104.
120. "Derneğimizin Faaliyetleri (2004)", 28 (Aralık 2004), ss.136-139.
121. Dilek, Üner: "Manisa", 13 (Mayıs 1997), s. 65. [Şiir]
122. Dinç, Mehmet Emin: "Yedinci Şehir'e Çağrı", 6 (Haziran 1994), ss. 37-38.
123. — — — — —: "Manisa Dergisi Fihristi", 14 (Kasım 1997), ss. 87-92.
124. Dinç, Rafet, "Yortan Küp Mezarları", 2 (Şubat 1993), ss. 17-19.
125. "Dostları Tarzan'ı Anlatıyor", 3 (Haziran 1993), s. 12. [Raşit Karaosmanoğlu, Emre Kongar ve Haydar Aksakal'ın hatıraları]
126. Dörtbudak, M.[ehmet] Veysi: "Cumhuriyetin 80. Yılından Geçmişteki Manisa'ya Klasik Dönem Türk Edebiyatından Birkaç Şair", 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 89-92.
127. — — — — —: "Klasik Türk Edebiyatında Manisa'dan Birkaç İsim", 27 (Haziran 2004), ss. 69-72.
128. — — — — —: "Nihad Yörükoğlu Arşivinden Dokuz Mektup", 28 (Aralık 2004), ss. 123-132.
129. — — — — —: "Merkez Efendi Vakfiyesi", 29 (Haziran 2004), ss. 68-73.
130. — — — — —: "Kudemâdan Birkaç Şair", 30 (Aralık 2005), ss. 66-69.
131. "443. Geleneksel Mesir Macunu 22 Mart Günü Düzenlenen Törenle Karılmaya Başladı", 2/4 (Nisan 1983), s. 4.
132. "444. Geleneksel Mesir Şenlikleri 20-30 Nisan 1984 Tarihleri Arasında Coşkun Bir Şekilde Kutlandı", 3/7 (Nisan 1984), ss.45-47.
133. Duran, Remzi: "Yok Olmaya Yüz Tutmuş Maddi Kültür Varlıklarımız Vakıf Eserler", 13 (Mayıs 1997), ss. 31-34.
134. Düzdemir, Lütfi: "Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun 1923 Yılında Yeni Mecmua'da Yayınlanan 'Mesir Serpen Softa' Başlıklı Yazısı", 13 (Mayıs 1997), ss. 35-36.
135. — — — — —: "Manisa Tarihinden Bir Portre: Yahya Karaosmanoğlu", 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 37-40.
136. — — — — —: "Şark İstiklâl Mahkemesinde Gazeteciler Davası: Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun Mahkemedeki Sorgulanması", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 33-37.

137. ————: “Manisa Siyaset Tarihinden Bir Kesit: Demokrat Parti Manisa İl Kongresi (29 Mayıs 1955)”, 27 (Haziran 2004), ss. 58-61.
138. Erdemir, Hatice: “Roma İmparatorluğu’nun Anadolu’ya İlk Müdahalesi ve Manisa Savaşı (M.Ö. 189)”, 18 (Aralık 1999), ss. 55-61.
139. Ergezer, Abdülkadir: “Tarihte Saruhan’a Kısa Bir Bakış”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 85-88.
140. Ergül, Teoman: “Manisa’nın Kurtuluşu -Mutluluğun Kurşun Gibi Ağırlaştığı Günler-”, 4 (Ekim 1993), ss. 7-10.
141. ————: “Salihli Savaşı ve Salihli’nin Kurtuluşu”, 7 (Ekim 1994), ss. 14-27.
142. ————: “Turgutlu’nun Kısa Tarihi ve Kurtuluş Savaşındaki Yeri”, 10 (Ekim 1995), ss. 17-31
143. ————: “Soma ve Kırkağaç’ın İşgali, Kurtuluşu ve Yunanlıların 15. Tümeni”, 12 (Kasım 1996), ss. 3-18.
144. Erik, Sadık: “Ağlayan Kaya ve Çevresi Üzerine Bir İnceleme”, 5 (Şubat 1994), ss. 21-26.
145. Erkul, Rasih: “Manisa Lâlesi ve Şâir Nabî”, 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 55-57.
146. ————: “Manisalı Birrî’nin Şair Nâbî’ye Yazdığı Kaside”, 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 95-103.
147. Ersal, Mehmet: “Ulus Dağına Düşen Ateş”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 93-96. [Kitap tanıtımı]
148. ————: “Nihat N. Yörükoğlu-Sadık Karaöz Mektuplaşmaları”, 28 (Aralık 2004), ss. 110-122.
149. “Geleneksel Mesir Şenliklerinin 457.si 9-13 Nisan 1997 Tarihleri Arasında Coşkulu ve Yoğun Bir Programla Kutlandı”, 14 (Kasım 1997), ss. 79-82.
150. Geriter, Hasan: “Cumhuriyet’in 75. Yılında Manisa Esnaf ve Sanatkârları”, 16 (Kasım 1998), ss. 63-65.
151. Gökmen, Ertan: “Saruhan Sancağı ve Kazalarının Arazi ve Sosyal Meselelerine İlişkin 1849 Tarihli 13 Layiha”, 14 (Kasım 1997), ss. 55-59.
152. ————: “Demirci Esnaf Şeyhi Mehmed Ağa’nın Terekesi”, 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 81-89.
153. ————: “Demirci Gülruh Sultan Evkâfına Ait Dükkânların İcâreleri (1258/1842)”, 29 (Haziran 2004), ss. 50-57.
154. Gülşener, Derya: “Manisa Yüksek Tahsil Talebe Derneği ve Ahmet Küey”, 19 (Haziran 2000), ss. 49-51.
155. Günay, Mehmet: “Osmanlı Dönemi Manisa’sında Ramazan’ın Başlaması ve Rü’yet-i Hilâl”, 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 41-46.
156. ————: “Manisa’daki Yahudi Mezarlıkları”, 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 43-53.
157. ————: “Manisa’nın Eski Âdetlerinden Sünnetlik”, 27 (Haziran 2004), ss. 62-65.
158. ————: “Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Manisa’da Görülen Hastalıklar ve Tedavileri”, 29 (Haziran 2004), ss. 41-45.

159. Güneş, Ali Tahsin: "Mitolojiden Tıbbı Spil", 15 (Mayıs 1998), ss. 6-8.
160. Gürler, Mehmet: "Manisa'nın Yaşayan Musiki Ustaları", 11 (Şubat 1996), ss. 27-28.
161. Gürsoy, Erol Zihni: "Manisa Dergisi Çıkarken", 1/1 (Nisan 1982), s. 3.
162. ———: "Spil Dağı ve Turizm", 1/2 (Ağustos 1982), s. 5.
163. Hasırcılar, Aycan: "Hıdırellez", 3 (Haziran 1993), ss. 25-26.
164. ———: "Kobaklar Köyüne Bir Gezi", 6 (Haziran 1994), ss. 31-34.
165. İlhan, İsmail: "Manisa Bağcılığının Yetiştirme Tekniğı Konularındaki Sorunları", 7 (Ekim 1994), ss. 43-47.
166. İlker, Ayşe: "Sana Geldim Manisa", 14 (Kasım 1997), s. 85. [Deneme]
167. ———: "İvaz Paşa İçin", 17 (Mayıs 1999), ss. 30-31. [Deneme]
168. Karaarslan, Ayşegül: "Yeşili Seviyorum", 9 (Haziran 1995), s. 33. [Şiir]
169. ———: "Acı", 9 (Haziran 1995), s. 33. [Şiir]
170. Karadanişman, Keşfi: "Manisa'da Mevlevilik", 1/1 (Nisan 1982), ss. 36-38.
171. ———: "Manisa'nın Yunan İşgali Zamanında Yapılan Zulümlere Ait Tanzim Edilen Hatıralar", 16 (Kasım 1998), ss. 3-9.
172. Karadanişman, Tezcan: "İkinci Sayımız Çıkarken", 1/2 (Ağustos 1982), s. 3.
173. ———: "Önsöz", 2/5 (Ağustos 1983), s. 3.
174. ———: "Manisa Bizimdir", 2 (Şubat 1993), ss. 8-9.
175. ———: "Bir 'Berat' ve Düşündürdükleri", 12 (Kasım 1996), ss. 37-40.
176. ———: "1950'lerde Uzun Çarşı'dan Anılar", 29 (Haziran 2004), ss. 74-75.
177. ———: "1950'lerde Çarşıdan Görüntüler", 30 (Aralık 2005), ss. 70-72.
178. Karakaya, Enis: "Sardis Tapınak Kilisesi", 3/7 (Nisan 1984), ss. 32-38.
179. Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: "Anılarda Manisa: Kiraz Yaylaları", 1/2 (Ağustos 1982), ss. 45-46. [*Ananın Kitabı*'ndan alıntıdır.]
180. Karaöz, Sadık: "Kula Evleri", 1/1 (Nisan 1982), ss. 32-35.
181. ———: "Manisa'ya Hizmet Edenler: 1 Avni Gemicioğlu", 1/2 (Ağustos 1982), ss. 47-49.
182. Kavruklar, Mustafa: "Olaylar-Haberler", 2/5 (Ağustos 1983), ss. 73-75.
183. Kaya, Haydar: "Spil Dağı", 1/3 (Aralık 1982), s. 51. [Şiir olup şairi tarafından türkü olarak da bestelenmiştir.]
184. Kılınç, S. İpek: "Manisa'da Mimar Sinan'ı Yaşamak", 8 (Şubat 1995), ss. 20-28.
185. Kısmalı, İbrahim: "Manisa Bağcılığının Mevcut Durumu", 7 (Ekim 1994), ss. 42-43.
186. Koç, Ayşen: "1930-31 Yıllarında Hizmet Gazetesine Göre Manisa'da Sosyal Faaliyetler", 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 118-122.
187. Konukçu, Enver: "Manisa Vilson Gazetesi", 2/4 (Nisan 1983), ss. 16-20.
188. ———: "Pazarcıklı Mehmed Emin'in Neşrettiğı 'Manisa Gazetesi' (1909)", 2/5 (Ağustos 1983), ss. 5-11.

189. — — — — —: “Manisa Demiryolu (Yapılış ve Gazete Haberleri) (1865-1923)”, 1 (15 Eylül 1992), ss. 31-40.
190. — — — — —: “Manisa İdman Yurdu Spor Kulübünün 3-1’lik Galibiyeti”, 2 (Şubat 1993), ss. 29-32.
191. Koşmaz, Bülent: “Cumhuriyetin 75. Yılında Manisa Ekonomisi”, 16 (Kasım 1998), ss. 61-62.
192. Köklü, Nusret: “Manisa -Türkiye’de İmar Plânı Düzenlenip Uygulanan İlk Şehir-”, 1/1 (Nisan 1982), ss. 11-19.
193. — — — — —: “Sultan Camii ve Külliyesi”, 1/2 (Ağustos 1982), ss. 9-22.
194. — — — — —: “Yanık Ülke”, 1/3 (Aralık 1982), ss. 27-34.
195. — — — — —: “Saruhanlılar Devrinde Manisa”, 2/4 (Nisan 1983), ss. 22-40; 2/5 (Ağustos 1983), ss. 40-65; 2/6 (Aralık 1983), ss. 5-29; 3/7 (Nisan 1984), ss. 6-22;
196. — — — — —: “Dünkü Manisa’dan Görüntüler”, 2/6 (Aralık 1983), ss. 42-44; 3/7 (Nisan 1984), ss. 39-42; 1 (15 Eylül 1992), ss. 5-11; 4 (Ekim 1993), ss. 35-39.
197. — — — — —: “Manisa Şehri İmar Planı Çalışmaları”, 3 (Haziran 1993), ss. 3-9; 4 (Ekim 1993), ss. 28-34; 5 (Şubat 1994), ss. 14-20; 6 (Haziran 1994), ss. 15-21; 8 (Şubat 1995), ss. 14-19;
198. — — — — —: “Manisa’da Osmanlı Eserleri”, 4 (Ekim 1993), ss. 20-27; 5 (Şubat 1994), ss. 3-13; 6 (Haziran 1994), ss. 3-13; 8 (Şubat 1995), ss. 3-13; 9 (Haziran 1995), ss. 15-24; 10 (Ekim 1995), ss. 3-13; 11 (Şubat 1996), ss. 3-10
199. — — — — —: “Manisa’ya Ait Bir Gravür”, 6 (Haziran 1994), s. 14.
200. — — — — —: “Manisa Bağbozumu Şenlikleri”, 7 (Ekim 1994), ss. 40-42.
201. — — — — —: “8 Eylül İlkokulu ve Bahar Anıları”, 12 (Kasım 1996), ss. 44-48.
202. — — — — —: “Orta Okul Yılları ve Akılda Kalanlar”, 13 (Mayıs 1997), ss. 3-7.
203. — — — — —: “Bir Hatanın Düzeltilmesi”, 13 (Mayıs 1997), ss. 8-9. [Yazarın *Dünkü Manisa* isimli kitabında yayımlanan bir fotoğrafta yer alanlarla ilgili bir isim yanlışlığının düzeltilmesidir.]
204. — — — — —: “Saruhan Sancağı Belediye Reis ve Meclis Üyeleri (1878-1887)”, 14 (Kasım 1997), ss. 12-22.
205. — — — — —: “Cumhuriyet Dönemi Manisa Mahalleleri”, 16 (Kasım 1998), ss. 74-76.
206. — — — — —: “Anılarda Yine Kısa Bir Yolculuk”, 17 (Mayıs 1999), ss. 3-16.
207. — — — — —: “Manisa Mesir Şenlikleri ve Merkez Efendi’nin Mesir Macunu”, 18 (Aralık 1999), ss. 3-10,
208. — — — — —: “II. Meşrutiyet Sonrası Manisa’dan Bazı Bilgiler ve Kişiler”, 18 (Aralık 1999), ss. 11-18.
209. — — — — —: “Manisa ve Manisalılık ile Fetih Şenlikleri ve Üç Şehidimiz”, 19 (Haziran 2000), ss. 3-13.
210. — — — — —: “Mektebini Kaybeden Çocuk”, 19 (Haziran 2000), ss. 14-15.
211. — — — — —: “Manisa Yüksek Tahsil Öğrenci Yurdu Vakfı”, 20 (Aralık 2000), ss. 3-12.

212. — — — — —: “Damla Damla Deyişler”, 20 (Aralık 2000), ss. 54-56; 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 79-82; 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 123-128; 28 (Aralık 2004), ss. 68-69; 29 (Haziran 2004), ss. 79-80.
213. — — — — —: “Manisa Vakıflar Müdürlüğü’nde Kayıtlı Merkezdeki Mazbut Vakıflar ile İldeki Eski Eserler”, 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 3-12.
214. — — — — —: “Manisa Dergisi ve Manisa Şehir Müzesi Üzerine Bir Yazı”, 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 3-8.
215. — — — — —: “1932 Yılına Ait Manisa ile İlgili Bilgiler”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 3-10.
216. — — — — —: “Manisa Organize Sanayi Bölgesi ve Toplu Konut Uygulaması Hakkında Bir Rapor”, 27 (Haziran 2004), ss. 3-7.
217. — — — — —: “Manisaspur Futbol Kulübüyle İlgili Bir Anım ve Manisa’da Futbol”, 28 (Aralık 2004), ss. 3-8.
218. — — — — —: “Mimar Kemal Bey’in Projelendirdiği Manisa Hükümet Konağı ve Diğer Hükümet Binaları”, 29 (Haziran 2004), ss. 14-22.
219. — — — — —: “Vestel Manisaspur Türkiye Süper Liginde”, 29 (Haziran 2004), ss. 76-78.
220. — — — — —: “2005 Yılında Manisa Organize Sanayii Bölgesi”, 30 (Aralık 2005), ss. 3-10.
221. Köylü, Mustafa E.: “Üzümlerin Bandırılması ve Kurutulması”, 7 (Ekim 1994), s. 52.
222. Kul, Ömer: “Manisa Araştırmaları I”, 21-22 (Haziran-Aralık 2001), s. 78 [Kitap tanıtımı.]
223. Kurşun, Ahmet: “Demirci 1. Türk Halı Festivali ve Simpozyumu ile Türkiye 2. Bağcılık ve Şarapçılık Simpozyumu’nun Ardından”, 2/6 (Aralık 1983), ss. 3-4.
224. Kurtoğlu, İsmail: “Akhisar İlçesi Zeynelzade Halk Kütüphanesinin Tarihi Gelişimi”, 2/6 (Aralık 1983), ss. 53-55.
225. Küçükaydın, Ali: “Kardeşe Mektup”, 14 (Kasım 1997), s. 86. [Şiir]
226. Küçükaya, Gülçin: “Mimar Sinan’ın Ölümünün 407. Yılında Manisa Muradiye Külliyesi ve Korumada Halkın Katılımı”, 11 (Şubat 1996), ss. 11-13.
227. — — — — —: “Manisa-Magnesia Örneğinde Tarihsel Merkezler ve Kentsel Kimliğin Korunması”, 16 (Kasım 1998), ss. 77-79.
228. Küey, Emrehan: “Manisa Ziraat Bankası”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 72-75.
229. — — — — —: “Manisa Esnaflar Spor Birliği”, 27 (Haziran 2004), ss. 66-68.
230. — — — — —: “Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsü”, 28 (Aralık 2004), ss. 65-67.
231. Külbilge, İlker: Mühimme Defterleri ve 141 Numaralı Mühimme Defteri’ndeki (1148-1149/1735-1736) Saruhan Sancağı ve Manisa ile İlgili Hükümler”, 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 69-80.
232. “Manisa’dan Haberler”, 17 (Mayıs 1999), s. 34.
233. Manisa Dergisi: “453. Manisa Şenliklerine Doğru”, 2 (Şubat 1993), ss. 4-6.
234. — — — — —: “Manisa Tarzanı”, 3 (Haziran 1993), s. 10.
235. — — — — —: “Albümlerimizdeki Manisa”, 4 (Ekim 1993), s. 40; 5 (Şubat 1994), s. 40; 6 (Haziran 1994), s. 40.
236. — — — — —: “Acı Kaybımız Doç. Dr. Nihat Yörükoğlu 1911-1994”, 6 (Haziran 1994), s. 39.

237. — — — — —: “Ege’nin Güneşli Bahçesi Manisa”, 11 (Şubat 1996), s. 30.
238. — — — — —: “Yaşama Sevincini Coşkuya Dönüştüren Gelenek Mesir”, 11 (Şubat 1996), s. 31.
239. “Manisa Dergisi Dizini (14-26. Sayılar)”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 105-108.
240. “Manisa 442. Mesir Şenlikleri Kutlama Programı”, 1/1 (Nisan 1982), ss. 4-5.
241. “Manisa’da 100. Yıl Çalışmaları”, 1/1 (Nisan 1982), s. 6.
242. “Manisa Hakkında Konuşmalar”, 18 (Aralık 1999), ss. 62-68 [Tezcan Karadanışman’ın Tarık Ölmezoğlu ve Bahattin Ölmezoğlu ile yaptığı mülakat.]
243. “Manisa Hakkında Konuşmalar”, 19 (Haziran 2000), ss. 66-72; 20 (Aralık 2000), ss. 57-70. [Hüseyin Akgül’ün Tezcan Karadanışman ile yaptığı mülakat.]
244. “Manisalı Aşık Tevhide Hanımın Manisa Methiyesi’nden”, 21-22 (Haziran-Aralık 2001), s. 83.
245. “Manisa’nın Kurtuluşu’nun 75. Yıldönümü ve Bağbozumu Şenlikleri’nin 14.sü, 6-8 Eylül 1997 Tarihleri Arasında Coşkulu Törenlerle Kutlandı”, 14 (Kasım 1997), ss. 83-84.
246. Mert, Hasan: “Manisa’yı Anlamak”, 11 (Şubat 1996), s. 29.
247. — — — — —: “Millî Mücadele Kahramanlarından Parti Mehmet Pehlivan”, 14 (Kasım 1997), ss. 63-67.
248. “Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu”, 15 (Mayıs 1998), s. 4 [Sempozyum Programı]
249. Miynat, Mustafa: “Manisa İli Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin Analizi”, 14 (Kasım 1997), ss. 68-78.
250. Mutaf, Abdülmecit: “Manisa Tarih ve Kültürünü Araştırma Merkezi”, 5 (Şubat 1994), ss. 38-39.
251. — — — — —: “Başşehir: Manisa”, 8 (Şubat 1995), ss. 41-42.
252. — — — — —: “Şehir Tarihçiliği Açısından Manisa’nın Arşiv Kaynakları”, 9 (Haziran 1995), ss. 25-28.
253. — — — — —: “İki Eski Mahalli Gazetemiz: Mağnisa ve Yanık Yurd”, 12 (Kasım 1996), ss. 41-43.
254. Nalçakan, Metin: “Manisa Belediyesi Şehir İçmesuyu Tesisi Genel Durumu ve Çözüm Alternatifleri Raporu”, 11 (Şubat 1996), ss. 22-23.
255. Nayır, Kubilây: “Sardıs Örenyeri ve Yeniden Tasarlanan Lidya Evi”, 1/1 (Nisan 1982), ss. 47-50.
256. Ocak, Mehmet Masum: “Manisa’nın Kurtuluşunda Rol Oynayan Bazı Şahsiyetler”, 7 (Ekim 1994), ss. 27-29.
257. Okumuş, Necdet: “Ahmed Şemseddin Marmaravî (Yiğitbaşı) ile İlgili Kaynakların Değerlendirilmesi”, 1 (15 Eylül 1992), ss. 22-30.
258. — — — — —: “Manisa’lı Mevlevî-Şâir Birrî Mehmed Dede’nin Hayatı ve Eserleri (D. 1080/1669-Ö. 1128/1715)”, 4 (Ekim 1993), ss. 17-20.
259. — — — — —: “Manisa’lı Hattatlar”, 8 (Şubat 1995), ss. 31-36.
260. — — — — —: “Manisa’da Sünnet Düğünü Manileri”, 10 (Ekim 1995), ss. 39-40.
261. — — — — —: “Manisa İl Halk Kütüphanesi Türkçe Tıp Yazmaları”, 15 (Mayıs 1998), ss. 39-45.

262. — — — — —: “Manisalı Hasan Rüşdî ve Âşık Tevhîde’nin Bilinmeyen Kerbelâ Mersiyeleri”, 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 47-49.
263. “Olaylar-Haberler”, 1/2 (Ağustos 1982), s. 55; 1/3 (Aralık 1982), ss. 52-56; 2/4 (Nisan 1983), ss. 88-90.
264. Örenli, Saniye: “Yaşam Kültürümüzün Mimari İfadeleri”, 3 (Haziran 1993), ss. 27-32. [Manisa’daki tarihî çeşmeler hakkında]
265. Özaydın, A. Taha: “Ayni Ali Zaviyesi”, 27 (Haziran 2004), ss. 77-81.
266. Özdingiş, Vicdan: “Karaosmanoğlu Halit Paşa”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 97-98. [Kitap tanıtımı]
267. Özgün, Yavuz: “Sunuş”, 15 (Mayıs 1998), s. 3. [Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu Açılış konuşmasıdır.]
268. Öztekin, Nezahat: “Merkez Efendi’nin Bir Şiirinin Yorumu”, 29 (Haziran 2004), ss. 46-49.
269. Öztürk, Bayram Eyüp: “Manisa ve Bir Kültür Adamı M. Çağatay Uluçay”, 4 (Ekim 1993), ss. 13-15.
270. Pala, Mustafa: “Cumhuriyetin 75. Yılında Manisa’da Eğitim”, 16 (Kasım 1998), ss. 66-73.
271. Pehlivan, Gürol: “Manisa İli Turgut Alp Köyünde Hıdrellez”, 19 (Haziran 2000), ss. 30-35.
272. — — — — —: “Kula’nın Encekler Köyünde Bağdatlı Sultan Yatırı”, 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 54-68.
273. — — — — —: “Cumhuriyetin 80 Yılında Manisa’da Folklor Çalışmaları”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 59-67.
274. — — — — —: “Âşık Tevhîde’nin Gözüyle 19. Yüzyılda İzmir ve Manisa”, 27 (Haziran 2004), ss. 49-57.
275. — — — — —: “Nihad N. Yörükoğlu ve A. Süheyl Ünver’in Mektuplaşmaları”, 28 (Aralık 2004), ss. 89-109.
276. — — — — —: “Manisa Halkbilimi Araştırmalarının Sorunları”, 29 (Haziran 2004), ss. 58-60.
277. — — — — —: “Manisa İli Merkez Gürle Köyü Yatırları”, 30 (Aralık 2005), ss. 45-50.
278. “Sadık Karaöz’ün Anısına Manisa’nın Tarihi Vakıf Eserlerine Sahip Çıkalım”, 1/3 (Aralık 1982), ss. 25-26.
279. “Salihli’deki Fosil İnsan Ayak İzleri”, 1/1 (Nisan 1982), ss. 7-8.
280. Sauer, Erhard: “Mesir Macunu Terkibine Giren bazı Tıbbi Bitkiler”, çev. Ulvi Zeybek, 15 (Mayıs 1998), ss. 19-22.
281. “Sazıyla Sözüyle Soma”, 1/2 (Ağustos 1982), s. 56.
282. Selvi, Haluk: “Akhisar’ın İşgali”, 12 (Kasım 1996), ss. 19-23.
283. — — — — —: “Millî Mücadele Başlarında Akhisar’ın Sosyal Durumu ve Yapılan Bazı Yardımlar”, 13 (Mayıs 1997), ss. 37-40.
284. — — — — —: “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Manisa Defterdarlığı’na Ait Birkaç Yazışma”, 16 (Kasım 1998), ss. 52-60.
285. “Su”, 11 (Şubat 1996), s. 21 [Su israfını önlemeye yönelik ilan.]
286. Su, Kâmil: “Yakın Tarihimizde Alaşehir”, 1/2 (Ağustos 1982), ss. 23-31.

287. — — — — —: “Sadrazam İzzet Mehmet Paşa ve Hayırları”, 1/3 (Aralık 1982), ss. 35-43.
288. — — — — —: “Alaybey Çeşmesi ile Sıbyan Mektebi’nin Hikâyesi”, 2/4 (Nisan 1983), ss. 55-65.
289. — — — — —: “Süleyman Paşa ve Manisa’daki Hayırları”, 2/6 (Aralık 1983), ss. 30-38.
290. Şahan, Halil: “Manisalı Bir Çitlenbik Ağacı”, 1 (15 Eylül 1992), s. 21. [Deneme]
291. — — — — —: “Manisalı Bir Şair: Sabahattin Akman”, 5 (Şubat 1994), s. 32.
292. — — — — —: “Gizli Bir Şair”, 9 (Haziran 1995), ss. 34-35. [Cafer Lagarlı hakkındadır.]
293. — — — — —: “Manisa’da Bir Kabul Günü”, 9 (Haziran 1995), s. 36. [Şiir]
294. Şahin, Davut: “Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde Bulunan Çağatay Türkçesi ile Yazılmış Bir Eser Üzerine”, 27 (Haziran 2004), ss. 73-76.
295. Şenel, Ünal: “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Manisa”, 16 (Kasım 1998), ss. 27-51.
296. — — — — —: “Manisa Şair ve Yazarları: Ahmet Kudret Küey”, 18 (Aralık 1999), ss. 48-54.
297. — — — — —: “Âli Ölmezoğlu’nun Oktay Aslanapa’ya Manisa’dan Yazdığı Bir Mektup”, 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 27-32.
298. — — — — —: “Manisa Şair ve Yazarları: Keriman Yalçın”, 28 (Aralık 2004), ss. 43-49
299. Taner, Tuna: “Celal Bayar Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tuna Taner’in Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu’nu Açış konuşması”, 15 (Mayıs 1998), s. 5.
300. Telci, Cahit: “Saruhan Sancağı Bektâşî Zâviyelerinin Arazisi (1826 Tarihi İtibariyle)”, 14 (Kasım 1997), ss. 33-54.
301. — — — — —: “Manisa’nın Metruk Bir Köyü: Karasıllu”, 25-26 (Haziran-Aralık 2003), ss. 42-58.
302. — — — — —: “XVIII. Yüzyıl Başlarında Turgudlu Esnafı”, 27 (Haziran 2004), ss. 8-18.
303. — — — — —: “XX. Yüzyıl Türk Ziraat Hayatında Modernleşme ve Manisa Mebusu Müderris Mehmed Yaşar’ın *Ziraat Fenni* İsimli Eseri”, 30 (Aralık 2005), ss. 25-35.
304. Tepekaya, Muzaffer: “1. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresinin Ardından”, 12 (Kasım 1996), ss. 52-54.
305. Tok, Yaşar: “Turizm ve Turizm Kooperatifçiliği”, 1/1 (Nisan 1982), ss. 9-10.
306. Torunlar, Emin: “Müzecilik ve Manisa Müzesi”, 21-22 (Haziran-Aralık 2001), ss. 58-64.
307. Turizm Derneği Yönetim Kurulu, “Yeniden Çıkarken”, 1 (15 Eylül 1992), s. 3.
308. Türe, Altan: “Anadolu Folklorik Kadın Takıları I”, 5 (Şubat 1994), ss. 30-31.
309. — — — — —: “Demirci İlçesindeki Bir Folklorik Takı Atölyesi”, 6 (Haziran 1994), ss. 29-30.
310. Türek, Hasan: “Organize Sanayi Bölgesi ve Sanayileşen Manisa”, 1/2 (Ağustos 1982), ss. 7-8.
311. Türkmen, Fikret: “Manisa’da Mesir Bayramı”, 28 (Aralık 2004), ss. 9-14.
312. Utkuseven, Ahmet: “Manisa’da Kentsel Çevre Hizmetlerinin Durumu ve Çevre Temizlik Vergisi Uygulaması”, 13 (Mayıs 1997), ss. 10-18.
313. Uyar, Hakkı: “Cumhuriyet Döneminde Manisa’da Eğitim ve Kültür Hayatına Genel Bir Bakış (1923-1950)”, 3 (Haziran 1993), ss. 22-25.
314. Üçbaylar, Enis: “Sarayı Amire (Manisa Sarayı)”, 1/1 (Nisan 1982), ss. 39-46.
315. — — — — —: “Kybele”, 1/2 (Ağustos 1982), ss. 40-44.

316. — — — — —: “14-19. Yüzyıllar Arası Manisa Şehırsel Gelişimi”, 1/3 (Aralık 1982), ss. 46-50.
317. — — — — —: “İkinci Yılımıza Başlarken”, 2/4 (Nisan 1983), s. 3.
318. Üçelli, Rafet: “Manisa’nın Kültür ve Tabiat Varlıkları ve Değerlendirilmesi”, 3/7 (Nisan 1984), ss. 3-4.
319. Ünal, Zafer: “Yeşil ve Modern Bir Kent”, 2 (Şubat 1993), s. 3.
320. “Ünlülerimiz: Şair Eşref’ten”, 1/2 (Ağustos 1982), ss. 53-54. [Bir fıkra, iki şiir]
321. Ünlüsoy, Muammer: “Günümüzde Tarihi Kent Dokusunun Tespiti”, 2 (Şubat 1993), ss. 24-28.
322. — — — — —: “Manisa Tarihsel Kent ve Çevre Dokusunun Gelişimi Yeni Kent Dokusu Açısından Araştırma Eski Dokunun Korunması ve Geliştirilmesi ile İlgili Öneriler”, 9 (Haziran 1995), ss. 3-14.
323. Yardım, Ali: “Manisa Kültürü Açısından Yazma Eserlerin Önemi”, 15 (Mayıs 1998), ss. 28-30.
324. — — — — —: “Manisa İvaz Paşa Camii İnşa Kitabesi”, 29 (Haziran 2004), ss. 3-7.
325. Yavuz, Fikri: “İlimizde Tülbent Oyası”, 2/6 (Aralık 1983), ss. 45-47.
326. Yayla, Hasan Kağan: “Demirci Ağzında ‘ğ>v’ Ses Değişikliği ve ‘Aşarı’ Kelimesi Üzerine”, 28 (Aralık 2004), ss. 50-52.
327. “7. Cumhurbaşkanımız Hemşerimiz Sayın Kenan Evren”, 1/3 (Aralık 1982), ss. 3-4.
328. Yenice, Ertan: “Atatürk Dönemi (1927-1938) İl Meclis-i Umumî Zabıtlarında Manisa’da Eğitim I”, 17 (Mayıs 1999), ss. 17-29.
329. Yıldırım, Fahri: “Hasata Karar Verilirken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, 7 (Ekim 1994), ss. 48-51.
330. Yıldız, Muammer: “Manisa”, 11 (Şubat 1996), s. 26. [Şiir]
331. Yörükoğlu, Nihat: “Manisa Bimarhanesi ve Hacı Hasan”, 1/1 (Nisan 1982), ss. 20-31.
332. — — — — —: “Hafsa Sultan’ın Yıkık Türbesi”, 1/3 (Aralık 1982), ss. 44-45.
333. — — — — —: “Hafsa Sultan’ın Milliyeti Türk, Dini İslâm’dır”, 2/4 (Nisan 1983), ss. 5-15.
334. — — — — —: “Tanrıça Sibel”, 2/5 (Ağustos 1983), ss. 12-20.
335. — — — — —: “Manisa’da Hafsa Sultan İmareti”, 3/7 (Nisan 1984), ss. 28-31.
336. — — — — —: “Rıdvan Nafiz Edgüer’in Hayatı”, 28 (Aralık 2004), ss. 133-135.
337. Yörükoğlu, Zeynep: “Çaybaşı’ndan Manisa’ya”, 23-24 (Haziran-Aralık 2002), ss. 129-130. [Kitap tanıtımı]
338. Yurdoğlu, Zekeriya: “Gördes Tarihi”, 5 (Şubat 1994), ss. 27-29.
339. — — — — —: “17. Yüzyılda Manisa Kahvehaneleri ve Kahve Üzerine”, 8 (Şubat 1995), ss. 39-40.
340. Zeybek, Ulvi: “Manisa İlinin Tıbbi Bitkileri”, 15 (Mayıs 1998), ss. 17-18.
341. Zhukov, Konstantin K.: “Saruhanoğulları Meskukatı Üzerine Bazı Tesbitler”, çev. İlker Külbilge, 29 (Haziran 2004), ss. 8-13.

Ek 2: Manisa Dergisi’ndeki Plan, Rölöve ve Haritalar Dizini

14. Yüzyılda Manisa Şehri Haritası: 9 (Haziran 1995), s. 8.
17. Yüzyılda Manisa Şehri Haritası: 9 (Haziran 1995), s. 9.

19. Yüzyılda Manisa Şehri Haritası: 9 (Haziran 1995), s. 10.
- 1936 Yılına Ait Mahallelerin Planı: 3 (Haziran 1993), s. 9.
- 1936 Yılına Kadar Açılan İmar Yolları Planı: 3 (Haziran 1993), s. 8.
- 1939 Manisa Şehir Haritası: 4 (Ekim 1993), s. 33.
- 1939 Manisa Şehri Resmî Binalar Haritası: 4 (Ekim 1993), s. 34.
- 1980 Yılı Manisa Şehri Mahalleleri Haritası: 18 (Aralık 1999), s. 10.
- 1986'da Manisa Şehri Haritası: 9 (Haziran 1995), s. 11.
- Alaca Hamam (Çiftli) (Eski Hamza Bey Hamamı) Planı: 11 (Şubat 1996), s. 9.
- Alibey Camii Plan ve Kesit Çizimi: 5 (Şubat 1994), ss. 9-10.
- Alibey ve Muradiye Camilerinin Osmanlı Devrindeki Yerleşim Planı: 5 (Şubat 1994), s. 8.
- Ana Tanrıça Larmene Tapınağı Yerleşim Düzeni Planı: 19 (Haziran 2000), s. 57.
- Çaybaşı Semtinin Osmanlı Devrindeki Vaziyet Planı: 2/5 (Ağustos 1983), s. 58.
- Çeşnigir Camii ve Kütüphanesi Planları: 6 (Haziran 1994), s. 13.
- Çeşnigir ve Hatuniye Camii Çevresi Vaziyet Planı: 6 (Haziran 1994), s. 9.
- Çukur Hamam Plan ve Kesit Çizimleri: 2/6 (Aralık 1983), ss. 28-29.
- Darphane Plan ve Kesit Çizimleri: 2/5 (Ağustos 1983), s. 61-63.
- Darphane Planı: 3/7 (Nisan 1984), s. 27.
- Darüşşifa Kesit Çizimi: 4 (Ekim 1993), s. 27.
- Dere Hamamı Planları: 2/5 (Ağustos 1983), s. 65.
- Dilşikar Camii Planı: 11 (Şubat 1996), s. 10.
- Gecekondu Önleme Bölgesi Haritası: 8 (Şubat 1995), s. 18.
- Göktaşlı Camii Çevresi Osmanlı Devri Yerleşim Durumu Planı: 10 (Ekim 1995), s. 13.
- Göktaşlı Camii Planı: 10 (Ekim 1995), s. 13.
- Gördes Çağlayan Köyü Şahinkaya Mevkiindeki Kilisenin Planı: 6 (Haziran 1994), s. 23.
- Gördes Seccadelerinin Bölümlerini Gösterir Plan: 2/4 (Nisan 1983), s. 71.
- Hâcet Mescidi Plan ve Kesit Çizimleri: 2/5 (Ağustos 1983), s. 59-60.
- Hacı Yahya Camii Planı: 9 (Haziran 1995), s. 21.
- Hafsa Sultan İmareti'ne Ait İki Plan: 3/7 (Nisan 1984), ss. 30-31.
- Hatuniye Camii Planı: 6 (Haziran 1994), s. 10.
- Hüsrev Ağa Camii Çevresi Osmanlı Devri Yerleşim Durumu Planı: 10 (Ekim 1995), s. 9.
- Hüsrev Ağa Camii Planı: 10 (Ekim 1995), s. 9.
- Hüsrev Ağa Hamamı Kesit Çizimi: 10 (Ekim 1995), s. 9.
- Hüsrev Ağa Hamamı Planı: 10 (Ekim 1995), s. 11.
- İbrahim Çelebi Camii Kesit Çizimleri ve Planı: 8 (Şubat 1995), ss. 11-13.

- İlyas Bey Mescidi Planı: 2/4 ((Nisan 1983), s. 36.
- İlyas Bey Mescidi Vaziyet Planı: 2/4 ((Nisan 1983), s. 35.
- İmar Planında Hizmet Alanları 1 Şubat 1944 Haritası: 5 (Şubat 1994), s. 19.
- İshak Bey Külliyesi Çeşmesi Rölöve projesi: 3 (Haziran 1993), s. 31.
- İvaz Paşa Camii Planı: 8 (Şubat 1995), s. 8.
- Karaköy Hamamı Planı ve Kesit Çizimi: 9 (Haziran 1995), ss. 23-24.
- Karaköy Semti Osmanlı Devri Yerleşim Durumu Planı: 9 (Haziran 1995), s. 20.
- Kurşunlu Han'a ait iki plan: 6 (Haziran 1994), ss. 11-12.
- Lala Paşa Camii Planı: 9 (Haziran 1995), s. 22.
- Lydia Haritası: 6 (Haziran 1994), ss. 26-27.
- Manisa İmar Planından örnek: 6 (Haziran 1994), s. 19.
- Manisa kalesi Vaziyet Planı: 2/4 ((Nisan 1983), s. 25.
- Manisa Nazım İmar Planı 1960-63: 6 (Haziran 1994), ss. 20-21.
- Manisa şehrine Ait İki Vaziyet Planı: 4 (Ekim 1993), ss. 38-39.
- Manisa Şehrinin İmar Planı Krokisi: 1/1 (Nisan 1982), s. 18.
- Manisa Şehrinin Umumi Haritası: 10 (Ekim 1995), s. 8.
- Mevlevihane Plan ve Kesit Çizimleri: 3/7 (Nisan 1984), ss. 19-22.
- Mimar Sinan mahallesi Ada 358 Örnek İmar Planı: 5 (Şubat 1994), s. 20.
- Muradiye Camii Planı: 5 (Şubat 1994), s. 11.
- Muradiye İmareti Dükkânlarına ait Plan: 5 (Şubat 1994), s. 13.
- Muradiye Külliyesi Ana Giriş Kapısı Rölövesi: 8 (Şubat 1995), s. 28.
- Muradiye Külliyesi Çeşmeleri Rölöve projesi: 3 (Haziran 1993), ss. 29-30.
- Muradiye Külliyesi Kütüphane Planı: 5 (Şubat 1994), s. 11.
- Muradiye Külliyesi Medresesi Plan ve Kesit Çizimi: 8 (Şubat 1995), s. 27.
- Muradiye Külliyesi Planı: 2/5 (Ağustos 1983), s. 38.
- Muradiye Külliyesi Vaziyet Planı: 8 (Şubat 1995), s. 26.
- Muradiye Medresesi Planı: 5 (Şubat 1994), s. 12.
- Nişancı Paşa Camii Çevresi Osmanlı Devri Yerleşim Durumu Planı: 10 (Ekim 1995), s. 12.
- Organize Sanayi Bölgesi Haritası: 8 (Şubat 1995), s. 19.
- Osmanlı Devri Manisa Şehir Haritası: 2/5 (Ağustos 1983), ss. 34-35.
- Revak Sultan Türbesi Plan ve Kesit Çizimleri: 2/5 (Ağustos 1983), s. 63-64.
- Rum Mehmet Paşa Bedesteni Planı: 6 (Haziran 1994), s. 9.
- Saray-ı Âmire Planı: 1/1 (Nisan 1982), s. 46.
- Sardis Tapınak Kilisesi Planı: 3/7 (Nisan 1984), s. 38.

- Saruhan Bey Türbesi'ne Ait Dört Adet Plan (İ. Bilgin Çizimi): 2/4 (Nisan 1983), ss. 51-54.
- Saruhan Bey Türbesi'ne Ait Dört Adet Plan (N. Köklü Çizimi): 2/4 (Nisan 1983), ss. 37-40.
- Saruhan Demiryolu Haritaları: 1 (15 Ekim 1992), ss. 38-40.
- Sıbyan Okulu Planı: 6 (Haziran 1994), s. 10.
- Sinan Bey Medresesi Çevresi Osmanlı Dönemi Yerleşim Durumu: 8 (Şubat 1995), s. 10.
- Sinan Bey Medresesi Plan ve Kesit Çizimi: 8 (Şubat 1995), ss. 9-10.
- Sultan Camii Planı: 1/2 (Ağustos 1982), s. 10.
- Sultan Camii Planı: 2/5 (Ağustos 1983), s. 39.
- Sultan Camii Planı: 4 (Ekim 1993), s. 23.
- Sultan Camii ve Külliyesi Durum Planı: 4 (Ekim 1993), s. 22.
- Sultan Hamamı Planı: 4 (Ekim 1993), s. 25.
- Sultan Külliyesi Bimarhane Planı: 4 (Ekim 1993), s. 26.
- Sultan Külliyesi Medrese Planı: 4 (Ekim 1993), s. 24.
- Sultan Külliyesi Sıbyan Okulu Planı: 4 (Ekim 1993), s. 26.
- Sultan Külliyesi Hankâh Planı: 1/2 (Ağustos 1982), s. 15.
- Sultan Medresesi Kesit Çizimi: 4 (Ekim 1993), s. 27.
- Ulu Camii Çevresinin Osmanlı Devrindeki Vaziyet Planı: 2/6 (Aralık 1983), s. 25.
- Ulu Camii Planı: 2/5 (Ağustos 1983), s. 38.
- Ulu Camii'ye Ait İki Plan: 2/6 (Aralık 1983), s. 26-27.
- Üç Oluklu Çeşme Rölöve projesi: 3 (Haziran 1993), s. 32.
- Vakvak Tekkesi Planı: 11 (Şubat 1996), s. 9.
- Yakup Ağa Sıbyan Okulu (Kurşunlu Mektep) Planı: 10 (Ekim 1995), s. 12.
- Yarhasanlar Cammi Çevresinin Osmanlı Devrindeki Durumu Planı: 11 (Şubat 1996), s. 8.
- Yarhasanlar Mahallesi Ada 210 örnek İmar Planı: 5 (Şubat 1994), s. 20.
- Yirmi İki Sultanlar Türbesi Planı: 11 (Şubat 1996), s. 8.
- Yunanlıların Manisa Şehrinde Yaktıkları Yerleri Gösterir Harita: 1/1 (Nisan 1982), s. 19.
- Yunanlıların Yaktığı Eski Hükümet Konağı'nın Yerleşim Düzeni Planı: 29 (Haziran 2005), s. 19.

Terör Saldırılarının Gelen Turistlerin Ortalama Harcamalarına Etkisi

Kubilay Çağrı Yılmaz^{a, b}, Mehmet Sandal^c

Özet

Global turizm hizmeti üretimi, kırılmalı bir yapıya sahiptir ve bu yönüyle olası konjokturel gelişmelere bağlı savunmasız sektörden biri olarak ifade edilmektedir. Terörizmin, toplam turizm talebini nasıl ve hangi periodlarda etkilediğini araştıran çalışmalar, şokların kısa dönem ve uzun dönemdeki etkisi ile uzun dönemdeki etkisizliğini araştıranlar, şokların etkilerinin dini, etnik ve coğrafi yayılımını inceleyenler ve süreklilik arz eden şokların etkilerini inceleyenler olarak literatürde çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışma turizm talebinin ötesinde gelen turistlerin ortalama harcama eğilimlerinin terör saldırılarına ve reel döviz kuru değişimlerine esnekliği üzerinde durmayı amaçlamıştır. Bu amaçla 1980-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Türkiye'ye gelen turistlerin ortalama harcamaları üzerinde terör saldırıları ve reel döviz kurunun etkisi, Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi yardımıyla araştırılmıştır. Terör saldırılarında meydana gelen artışlar ortalama harcama üzerinde negatif ve zayıf etkiye sahipken, reel döviz kurunda meydana gelen şoklar negatif ve güçlü etkiye sahiptir. Reel döviz kurunun arttığı dönemler için satın alma gücünün değişimine bağlı olarak gelebilecek olan turistlerin niteliksel kaymasının turistlerin teröre olan hassasiyetini arttırabileceği ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Terör Saldırıları
Reel Döviz Kuru
Turizm Harcamaları
Kırılmalı Eşbütünleşme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 05.01.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1053843

The Effect of Terrorist Attacks on The Average Spending of Incoming Tourists

Abstract

Global tourism service production has a fragile structure and is expressed as one of the vulnerable sectors due to possible cyclical developments in this aspect. There are studies in the literature that examine how and in what periods the total tourism demand of terrorism, the short-term and long-term effects and ineffectiveness of shocks, the religious, ethnic and geographical spread of the effects of shocks, and the effects of continuous shocks. This study aimed to focus on the flexibility of the average spending tendencies of tourists to terrorist attacks and real exchange rate changes. For this purpose, using the annual data for the period 1980-2019, the effect of terrorist attacks and the real exchange rate on the average expenditures of tourists coming to Turkey was investigated with the help of the Maki (2012) multiple structural break cointegration test. Increases in terrorist attacks have a weak and negative effect on average spending, while shocks in real exchange rates have a negative and strong effect. It should be stated that the qualitative change of tourists, which may come due to the change in purchasing power for the periods when the real exchange rate increases, may increase the sensitivity to terrorism.

Keywords

Terrorist Attacks
Real Exchange Rate
Tourism Spending
Cointegration With Breaks

About Article

Received: 05.01.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1053843

^a İletişim Yazarı: kubilayc.yilmaz@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-2489-9968

^c Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-7396-0801

Giriş

Terörizm, son yıllarda dünyanın birçok ülkesinde ve bölgesinde meydana gelen olaylar sebebiyle kamuoyu nezdinde en çok gündeme gelen konulardan birisidir. Bu yönüyle yakın geçmiş incelendiğinde dünyanın önemli büyükşehirlerinde tek seferlik ya da süreklilik arz eden terör saldırıları olduğunu ifade etmek mümkündür. New York, (2005, 2017); İstanbul, (2016, 2017); Ankara, (2016); Paris ve Nice, (2015, 2016, 2017); Brüksel, (2016) son yıllarda meydana gelen ve dünya kamuoyundan uzun süre yer tutmuş terör eylemlerinin başında yer almaktadır (Seabra, Reis ve Abrantes, 2020). Yaygın terör saldırıları, insanların sürekli bir terör saldırısı tehdidi altında yaşamalarına sebep olmakta ve bu tehdidi doğrudan algılamaları dahi bireyler bu ve benzeri olayların haberine maruz kalmaktadırlar (Ulqinaku ve Sarial-Abi, 2021). Crenshaw'a (1981) göre terörizm, geniş kitleleri kendi ideolojileri doğrultusunda etkilemek ve mevcut siyasi, dini veya sosyal yapıyı değiştirmek saikiyle seçilmiş ve/veya rastgele kurbanlara yönelik saldırılar da dahil olmak üzere belirli bir siyasi veya sosyal şiddet biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber terörün tanımı hala evrensel bir konsensüs ile yapılamamıştır. Yapılan tanımlarda ortak noktalar olmakla birlikte hiçbir tanımda doğrudan ekonomi orijinli bir yaklaşım ifadesine yer verilmemektedir. Oysaki her bir saldırı doğrudan ekonomiyi hedef almasa bile turizm ve benzeri dinamikleri olumsuz etkileyeceği için ekonomik bir saldırı olarak da nitelendirilebilmektedir.

Günümüzde sıkı etkileşim içindeki global dünyada turizm hizmeti üretimi, kırılgan bir yapıya sahiptir ve bu yönüyle olası konjoktural gelişmelere bağlı olarak en savunmasız sektör olarak ifade edilmektedir (Kılıçlar, Uşaklı ve Tayfun, 2018). Özellikle siyasi istikrarsızlık, ekonomik dalgalanmalar, hastalıklar ve terör (Araña ve León, 2008; Wolff ve Larsen, 2014) sektör üzerinde etkili olan dinamikler olarak ifade edilmektedir (Causevic ve Lynch, 2013; Hystad ve Keller, 2008; Okumus ve Karamustafa, 2005; Kılıçlar vd., 2018). Turizm bahsi geçen dinamiklerden etkilendiği zaman sektörün devamlılığını sağlayabilmek –sürdürülebilirliğini sağlamak-adına devletin uygulayacağı ekonomik ve sosyal politikalar önem arz etmektedir (Lanouar ve Goaid, 2019). Uygulanacak politikalarla olay meydana geldiğinde yaratmış olduğu şokun etkisinin azaltılması, olay meydana geldikten sonra şokun etki süresinin azaltılması ve algısının ortadan kaldırılması mümkün olabilecektir. Tüm ülkeler turizm üzerine ürettikleri politikalarda kapasite ve nitelik arttırmaya ilaveten bu noktada da önlemler almak ve proaktif olmak durumundadır.

2000'li yıllardan önce dünyada meydana gelen terör saldırılarında turizm teröristlerce doğrudan hedef alınan bir sektör değilken, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında ve dünyada turist akışkanlığının hızlanmasıyla beraber turizm odaklı saldırılar önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu eksende ülkeler bu terörist paradigmasıyla mücadele edebilmek adına önlem almak durumundadır. Ülkeler turizm endüstrisinde model değişikliğine gitmeli zira mevcut paradigmada teröristlerce turizm açık hedef halindedir. Bunun gerekçeleri ise turistlere saldırmanın teröristlerce sağlamış olduğu 'avantajlar' (Horner ve Swarbrooke, 2004) olarak ifade edilebilir. Bahsi geçen olgular (Horner ve Swarbrooke, 2004; Mansfeld ve Pizam, 2006) şu şekilde sıralanabilir;

- a. Yerli halk yerine doğrudan turistlere saldırmak, yerli halkın desteğine olan ihtiyaçları açısından rasyoneldir.
- b. Bir sonraki saldırının nerede ve ne zaman gerçekleşeceğini kimse bilmemektedir. Böylece de devam edecek algısı, korkusu ve belirsizlik anksiyetesi canlı kalacaktır.

- c. Yabancı turistler, genellikle buldukları ülkelerin politik, siyasi ve kültürel ikliminin dışında ve aksinde tutum sergileme eğilimindedir dolayısıyla bu kimseler teröristlerce hedef kitle olarak görülmektedirler.
- d. Birçok ekonominin turizm gelirlerine bağlı olarak hizmet gelirlerini arttırmayı amaçladığı bilindiğinden, turizme yapılacak saldırı ekonomik olarak merkezi otoriteyi, hükümeti ve devleti yıpratabilecektir.
- e. Çoğunlukla gelişmiş ülkelerden gelmekte olan yabancılara saldırıda bulunmak, yabancıların geldiği ülke nezdinde eylemi yapan örgütün bilinirliğini arttırmayı ve kendini tanıtmayı kolaylaştırmaktadır.

Turizm endüstrisi yakın zamanda daha korunaklı olabilmek adına eksen kaymasına tabi tutulmalı zira uzun dönemde turizm, yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı, dolaylı değil doğrudan hedef haline dönüşecektir. Turistler, ziyaret edilecek yer seçiminde güvenli varış noktalarına giderek daha fazla önem vereceklerdir. Bu durum birçok ülkede negatif ikame etkisi olarak gözlenecektir. Bunu önlemenin en önemli yolu güvenlikten geçmektedir. Güvenlik önlemleri ise ayrı bir olgu olarak değil bizzat turizm yatırımlarının bir parçası olarak görülmelidir (Mansfeld ve Pizam, 2006).

Rasyonel tüketicilerin turizm talepleri incelendiğinde, ülkelerde meydana gelen terör eylemleri ve tüketicinin o ülkelere tercihleri arasında İsrail, İtalya, Avusturya, Yunanistan için negatif bir ilişki gözlenmektedir (Drakos ve Kutan, 2003; Enders ve Sandler, 1991; Krakover, 2005; Pizam, 1999; Pizam ve Fleischer, 2002; Sandler vd., 1992). Tüm bu bulgular ışığında, hane halklarının turizm ihtiyaçlarını giderebilmek adına bu hizmeti almaya devam ettiği fakat ülkelerde meydana gelen terör olaylarına bağlı olarak destinasyonlarını değiştirdiği tespit edilmiştir (Drakos ve Kutan, 2003). Bahsi geçen ikame etkisi olgusu ise ülkelerin toplam ağırladığı turist sayısı, turizm gelirleri, gelen turistlerin sosyo-ekonomik yapısını değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Bu makale, terörizmin toplam turizm talebi ve toplam turizm geliri üzerindeki etkisinden ziyade Türkiye'ye gelen turistlerin ekonomik etkinliğinin araştırılması noktasındaki boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır. Söz konusu ilişki ise Türkiye'de son 30 yıldır meydana gelen terör olaylarının gelen turistlerin ortalama harcama miktarlarına etkisi ile açıklanmaya çalışılacaktır. Bu sayede gelen turistlerin harcama eğilimlerine bağlı azalma veya artma sonucu, gelen turistlerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmişlik yapısına dair işaretler verecektir.

Turizm ve Terörizm: Literatür Taraması

Terörün tanımı henüz evrensel bir mutabakatla yapılamamıştır. Bu açıdan bakıldığında neyin terör faaliyeti neyin olmadığı konusunda uzlaşmazlıklar kamu yönetimi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe karşılaşılan güncel tartışmalardandır. Genel bir çerçevede terör tanımlarının ortak payda ise, zorlama veya yıldırma yoluyla siyasi, ekonomik, dini veya sosyal bir amaca ulaşmak için devlet dışı silahlı veya silahsız bir unsur tarafından yasadışı güç ve şiddetin pratize edilmesidir (Lutz ve Lutz, 2018; National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, 2019). Turistlerin seçtikleri bölgelere dair genel yönelimleri incelendiğinde güvenlik, huzur ve barışa önem atfettikleri ifade edilmelidir. Bu yönüyle de turizm, terör saldırılarının daha güçlü farkındalık yaratabilmek (dikkat

çekebilmek) saikinden dolayı teröristlerin odağındadır (Araña ve León, 2008; Seabra vd., 2020).

Terörizm ve siyasi istikrarsızlık son zamanlarda turistlerin en çok korktuğu tehditlerin başında gelmektedir (Sönmez, 1998). Genç nesillerce savaş, terörizm ve siyasi çatışmalar en temel anksiyete kaynaklarıdır (Coca-Stefaniak ve Morrison, 2018). Gençlerin bu algısı ve duygu durumları, turizmin terörden arındırılmasının önemini kısa ve uzun dönemde hayatileştirmektedir. Terörist saldırılarının turistler üzerinde yaratmış olduğu hafıza etkisinden dolayı turistler, karar alma anında tatil destinasyonlarını risk filtrelemesine tabi tutmaktadırlar. Bu konuda özellikle gelişmiş ülke turistlerinin hafızası güçlü ve algısı açıktır (Seabra vd., 2020). Hafıza etkisi, bireylerin normal davranışlarını değiştirmelerine neden olan herhangi bir duygu, algı, kaygı, endişe veya panik anlamına gelmektedir (Shin, 2017). Geçmiş saldırıların olumsuz hafıza etkisi ve güncel olumsuz gelişmeler turistlerin ikame destinasyon arayışını canlı tutmakta ve hızlandırmaktadır. İkame etkisi ile gidilen yerde sonraki dönemlerde de ısrarcı olma eğilimi oldukça uzun sürmekle beraber (Baggio ve Sainaghi, 2011); eğlenmenin temel motivasyon olduğu turizm hareketliliğinde turistlerdeki eşyanın doğası gereği en güvenli yere varma eğilimi bir süre sonra hafıza etkisiyle beraber kendini en sevdiği yere varma eğilimine (Lutz ve Lutz, 2018) bırakacaktır. Bu durum uzun dönemde talep kayması olarak açıklanmaktadır.

Terörizmin, turizm talebine ve alternatif destinasyonlara angaje olmaya etkisini incelediği çalışmada (Araña ve Leon, 2008), ülkelerin turist çekme kabiliyetinde önemli yer tutan imaj faktörüne vurgu yapmıştır. İmaj kavramı ise turizmin doğası gereği niteliksel kontekste öncül bir göstergedir (Sönmez, Apostolopoulos ve Tarlow, 1999). Terörün ekonomik zararına ilaveten imaja verdiği tahribat da uzun dönemli ve yapışkandır. Dolayısıyla terör eylemlerinin sadece ekonomik çıktılara olan etkisinin incelendiği çalışmalarda imaj kavramının göz ardı edilmesi kısıt olarak değerlendirilebilir (Araña ve Leon, 2008; Sönmez vd., 1999). Bu kısıt - imajı dışsallamak-, terör ve turizmin ilişkisini imaj açısından doğru açıklayacak bir proxy bulamama durumundan ve dolayısıyla çıktı elde etmekten kaynaklanabilmektedir. Turizmde bir ülkeyi çekici kılan faktörlerden fiyat avantajı ve ekonomik cazibe ile parasal olarak ikincil etkiye sahip ya da etkisiz olan imaj (Araña ve Leon, 2008; Sönmez, vd., 1999) kavramının ayrıştırılması gelen turist ve sektörel olarak turizmin niteliği açısından önemlidir. Turizmde imaj, turizm pazarlamasında hedef kitle (Bramwell ve Rawding, 1996; Chon, 1991), coğrafya ve sosyo-ekonomik yapı tercihi belirleyici unsurdur (Echtner ve Ritchie, 1993). Niteliksel belirginlik ise turizm sektöründeki toplam ziyaretçi sayısı ve toplam gelir arasındaki oranı, başka bir ifadeyle gelen turist başına harcama eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik olarak turizmdeki harcama eğilimi turizm politikaları, turizmde güvenlik ve yönetimin önemini ortaya koymaktadır.

Literatürde turizm ekonomisi ve terörizm ile ilgili çalışmalar odak noktalarına göre tasnif edilebilmektedir. Terörizmin, toplam turizm talebini nasıl ve hangi dönemlerde etkilediğini araştıran çalışmalar, şokların kısa dönem ve uzun dönemdeki etkisi ile uzun dönemdeki etkisizliğini araştıranlar, şokların etkilerinin dini, etnik ve coğrafi yayılımını inceleyenler ve süreklilik arz eden şokların etkilerini inceleyenler (Chu, 2008; Gil-Alana, Mudida ve Gracia, 2014; Gil-Alana, Mervar ve Payne, 2015) olarak ayrıştırılabilirler. Ekonometrik analizler yardımıyla bulguların paylaşıldığı çalışmalarda terör faaliyetlerinin ve politik istikrarsızlıkların turizme etkisinin kısa dönemde (2 ay – 12 ay) ortadan kalkacağını ifade eden çalışmalar (Agiomirgianakis, Serenis ve Tsounis, 2017; Barros, Gil-Alana ve Wanke, 2016;

Fleischer ve Buccola, 2002; Lean ve Smith; 2009; Narayan, 2005, 2008; Pizam ve Fleischer, 2002), negatif etkinin uzun döneme (12 ay ve daha uzun) yayılacağını (Lanouar ve Goaid, 2019; Raza ve Jawaid, 2013), uzun dönemde etkisinin olmadığını ve turizmin uzun dönemde teröre dayanıklı olacağını ifade eden çalışmalar (Liu ve Pratt, 2017) vardır. Kısa dönem talepteki etkileşim birim kök testleri yardımıyla durağanlık analizlerine dayandırılmış, uzun dönem ilişkilerin varlığı ise ARDL, Johansen-Jeluselius ve Markow-switching modelleriyle araştırılmıştır (Corbet, O'Connell, Efthymiou, Gujomard ve Lucey 2019; Lanouar ve Goaid, 2019). Ayrıca söz konusu etki sürelerini etkileyen diğer unsurlar ise şokların tekrarlanıp tekrarlanmaması (Pizam ve Fleischer, 2002), lokal ve uluslararası olma durumları (Lanouar ve Goaid, 2019) ve medyanın olayları sunuşları ile kamuoyu nezdinde yarattıkları algılardır (Khazai, Mahdavian ve Platt, 2018). Ayrıca olayın yaşandığı bölgeye yakın diğer bölgeler de bu durumdan yüksek oranda etkilenirken (Araña ve Leon, 2008; Bassil, 2014), olayı gerçekleştiren (Neumayer ve Plümper, 2016) ve olayın yaşandığı ülke (Hamadeh ve Bassil, 2017) ile aynı etnik ve dini kimlik yoğunluğuna sahip ülkeler de negatif ayrılmaktadır (Corbet vd., 2019).

Uluslararası turizm, özellikle gelişmekte olan ve cari açık veren ülkeler için gerekli olan döviz ve dahası sermaye mallarının elde edilmesinde önemli bir kaynaktır (Mckinnon, 1964). Bahsi geçen kaynağın etkin kullanılması büyüme dinamiğinde itici bir güç olarak hem ekonomiye hem de bireylerin refah seviyesine katkı sağlayacaktır (Balaguer ve Cantavella-Jorda, 2002; Ghali, 1976; Skerritt ve Huybers, 2005). Ekonominin bütünü ile turizm arasındaki ilişki de terörün turizme verdiği tahribatın maliyetinin anlaşılması adına önem teşkil etmektedir. Turizm ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırıp varlığını tespit eden çalışmalar (Adnan Hye ve Ali Khan, 2013; Cortés-Jimenez ve Pulina, 2006; Dritsakis, 2004; Enders ve Sandlers, 1991; Gunduz ve Hatemi, 2005; Khalil, Kakar ve Malik, 2007; Kreishan, 2010) ve herhangi bir ilişki tespit edemeyen çalışmalar (Katircioglu, 2009) literatürde yer almaktadır (Raza ve Jawaid, 2013).

Bu çalışmanın temel odağı ve turizm spektrumundaki boşluğu doldurmayı amaçladığı konusu; terör eylemlerinin yaratmış olduğu negatif imaj ve olumsuz hafıza etkisinin ülke turizm talebine niteliksel olarak verdiği tahribattır. Bu amaç doğrultusunda kullanılacak bağımlı proxy ülkeye gelen turistlerin yapmış oldukları kişi başına harcama miktarı ve eğilimi olacaktır. Yıllar içerisinde Türkiye'ye olan toplam turizm talebi nicelik olarak (gelen toplam turist sayısı) bir trend etrafında dalgalanarak artarken, gelen turistlerin yapmış oldukları harcamalar da ise benzer bir artıştan bahsetmek mümkün değildir. Bu yönüyle de bu harcama eğilimindeki azalmanın sebebinin araştırılması önemlidir. Söz konusu harcama eğilimindeki azalmanın etkisinin terör kaynaklı mı yoksa ekonomik parametreler odaklı mı olduğunun ortaya koyulabilmesi adına da bağımsız değişken olarak reel döviz kuru ve terör saldırıları modelde yer almaktadır. Çalışmada kullanılmış olan bağımsız değişkenlerin her ikisinin de harcamalar üzerinde negatif etkiye sahip olması beklenmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Çalışmada kullanılan gelen turistlerin kişi başına harcama (PERE) verisi Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK), terör saldırı sayısı (NT) verisi Global Terrorism Database (GTD) ve reel efektif döviz kuru (REER) verisi ise Bruegel Database (Zsolt, 2021)'den temin edilmiştir¹. Yıllık olarak kullanılan veriler 1980 – 2019 arasını kapsamaktadır. Çalışmada tüm değişkenlerin

doğal logaritmaları alınarak Emsen ve Değer (2004) ile Gazopoulou (2011)'in çalışmaları dikkate alınmış ve çalışma için araştırma modeli;

$$LNPERE_t = \beta_0 + \beta_1 LNREER_t + \beta_2 LNNT_t + u_t$$

şeklinde oluşturulmuştur. Burada β_0 sabit terimi ve u_t ise hata terimini göstermektedir. Ayrıca çalışmanın ekonometrik analizleri gerçekleştirmek için Eviews 12 ve Gauss 22 programları kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada incelenen serilerin yapısal kırılmalar altında durağanlık sınavasını gerçekleştirmek için Carrion-i-Silvestre vd. (2009) Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi kullanılmıştır. Ayrıca Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi yardımıyla seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen serilerin uzun dönem katsayıları ise Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (Fully Modified Least Squares (FMOLS)) yöntemi ile tahmin edilmiştir.

Bulgular

Carrion-i-Silvestre, Kim ve Perron (2009) Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Zaman serisi analizlerinde değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin elde edilmesi için serilerin durağan olması son derece önemlidir. Durağan olmayan serilerden elde edilen tahminler, güvenilir olmayan sonuçlar ortaya koyabilmektedir (Gujarati ve Porter, 2012). Bu nedenle ekonometrik analizler gerçekleştirilmeden önce ilgilenilen serilerin birim köke sahip olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Ancak finansal krizlere ya da şoklara bağlı olarak çeşitli dönemlerde kırılmalar yaşanabilmektedir. Yapısal kırılmalar dikkate alınmadan gerçekleştirilen birim kök testleri ise serinin durağanlığı hakkında yanıltıcı bilgiler sunabilmektedir (Saatçi ve Dumrul, 2011). Bu nedenle serilerin durağanlığını araştırmak için yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri kullanılmaktadır.

Carrion-i-Silvestre vd. (2009) içsel olarak kırılma tarihlerini belirleyen ve beş adet yapısal kırılmaya izin bir birim kök testi (CS) önermiştir. Çoklu yapısal kırılmalar altında birim kökün var olduğuna ilişkin yokluk hipotezini sınamak için Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından beş farklı test istatistiği geliştirilmiştir (Eren, Taspınar ve Gokmenoglu, 2019; Göçer, Mercan ve Peker 2013; Kıran Baygın, 2021). Perron ve Rodriguez (2003) ile Ng ve Perron'un (2001) çalışmaları takip edilerek yeni test istatistikleri sırasıyla;

$$P_T^{GLS}(\lambda^0) = \frac{[S(\bar{\alpha}, \lambda^0) - \bar{\alpha}S(1, \lambda^0)]}{s^2(\lambda^0)} \quad (1)$$

$$MP_T^{GLS}(\lambda^0) = \frac{[c^{-2}T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 + (1 - \bar{c})T^{-1}\tilde{y}_T^2]}{s(\lambda^0)^2} \quad (2)$$

$$MZ_{\alpha}^{GLS}(\lambda^0) = (T^{-1}\tilde{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2) \left(2T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{-1} \quad (3)$$

$$MSB^{GLS}(\lambda^0) = \left(s(\lambda^0)^{-2}T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{\frac{1}{2}} \quad (4)$$

$$MZ_t^{GLS}(\lambda^0) = (T^{-1}\tilde{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2) \left(4s(\lambda^0)^2 T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{-\frac{1}{2}} \quad (5)$$

şeklinde ifade edilmektedir (Carrion-i-Silvestre vd., 2009). Böylece hesaplanan test istatistiklerinin bootstrap yöntemi kullanılarak belirlenen kritik değerlerden daha küçük olması durumunda yokluk hipotezi reddedilmekte ve serilerin yapısal kırılmalar altında durağan olduğuna karar verilmektedir (Demirgüneş, 2016; Göçer, Mercan ve Peker 2013; Göçer ve Peker, 2014; İltaş ve Üçler, 2019; Kıran Baygın, 2021). Bu çalışmada ele alınan değişkenler için Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Carrion-i Silvestre vd. (2009) Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Değişken	P_T	MP_T	MZ_α	MSB	MZ_t	Kırılma Tarihleri
<i>LNPERE</i>	19.830 (9.786)	20.181 (9.786)	-19.018 (-39.192)	0.162 (0.113)	-3.077 (-4.416)	1983, 1987, 1991, 1998, 2014
<i>LNNT</i>	24.359 (10.264)	24.361 (10.264)	-17.692 (-41.772)	0.167 (0.109)	-2.947 (-4.564)	1985, 1991 2002, 2009, 2013
<i>LNREER</i>	23.642 (10.322)	23.384 (10.322)	-18.570 (-41.956)	0.162 (0.109)	-3.014 (-4.565)	1984, 1988, 1993, 2000, 2010
Δ <i>LNPERE</i>	1.259 (1.956)	1.295 (1.956)	-18.932 (-11.090)	0.163*** (0.235)	-3.077*** (-2.105)	
Δ <i>LNNT</i>	4.289 (1.956)	2.473 (1.956)	-9.908 (-11.090)	0.225*** (0.235)	-2.226*** (-2.105)	
Δ <i>LNREER</i>	2.500 (1.956)	2.581 (1.956)	-9.522 (-11.090)	0.229*** (0.235)	-2.180*** (-2.105)	

Not: Serilerdeki yapısal kırılma tarihleri “Yarı Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (quasi-GLS)” yöntemi kullanılarak belirlenmektedir. Parantez içerisinde yer alan değerler, test istatistiği için bootstrap yöntemi ile hesaplanan kritik değerlerdir. Δ operatörü, serilerin birinci farklarını ifade etmektedir. ***, %10 anlamlılık düzeyinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 1’e göre serilerin düzey değerleri için elde edilen test istatistiklerinin kritik değerlerden daha büyük olduğu görülmüştür. Bu durumda bütün serilerin düzeyde durağan olmadığı ve birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak birinci fark değerlerinde MSB ve MZ_t istatistiklerinin kritik değerlerden daha küçük olduğu belirlenmiştir. O nedenle MSB ve MZ_t test istatistiklerine göre serilerin birinci fark değerleri için yokluk hipotezi reddedilmiş ve birinci fark değerlerinde birim kök içermediği görülmüştür. Böylece çalışmada incelenen serilerin yapısal kırılmalar altında birinci dereceden eşbütünlük olduğuna karar verilmiştir.

Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlük Analizi

Yapısal kırılmalar mevcut iken seriler arasında eşbütünlük ilişkisi olup olmadığını belirlemek için Maki (2012) tarafından beş kırılmaya kadar izin veren yeni bir yöntem

geliştirilmiştir. Aynı zamanda bu yöntemde, içsel olarak kırılma tarihleri de tespit edilebilmektedir. Böylece seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını belirlemek için

H_0 : Yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

biçimindeki yokluk hipotezi sınanmaktadır. Kırılma sayısı k ve zaman boyutu t olmak üzere seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi için Maki (2012) tarafından önerilen modeller sırasıyla;

Model 0: Sabit terimde kırılmanın olduğu trendsiz model

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + u_t \quad (6)$$

Model 1: Sabit terimde ve eğimde kırılmanın olduğu trendsiz model

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (7)$$

Model 2: Sabit terimde ve eğimde kırılmanın olduğu trendli model

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \delta t + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (8)$$

Model 3: Sabit terimde, eğimde ve trendde kırılmanın olduğu model

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \delta t + \sum_{i=1}^k \delta_i t D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (9)$$

şeklinde (Göçer vd., 2013; Göçer ve Peker, 2014; Maki, 2012). Bağımsız değişken sayısı m olmak üzere y_t ve $x_t = (x_{1t}, \dots, x_{mt})'$ vektörü, I(1) düzeyindeki gözlemlenen değişkenleri gösterirken $\mu, \mu_i, \delta, \delta_i$ terimleri ile $\beta' = (\beta_1, \dots, \beta_m)$ ve $\beta'_i = (\beta_{i1}, \dots, \beta_{im})$ vektörleri ise katsayıları ifade etmektedir. Ayrıca yapısal kırılma tarihi T_B olmak üzere $i = 1, \dots, k$ için D_i kukla değişkenleri

$$D_i = \begin{cases} 1 & t > T_{Bi} \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

şeklinde tanımlanmaktadır (Maki, 2012). Böylece kırılma sayısı ve bağımsız değişken sayısına göre Maki (2012) tablo değerinden küçük olan test istatistikleri için yokluk hipotezi reddedilmekte ve yapısal kırılmalar altında seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmektedir. Çalışmada ele alınan seriler arasında uzun dönem ilişkisini belirlemek için Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Kritik Değer			Kırılma Tarihleri
		%1	%5	%10	
Model 0	-7.481*	-6.296	-5.760	-5.491	1988, 1993, 2001, 2008, 2015
Model 1	-5.758***	-6.530	-5.993	-5.722	1988, 1997, 2003, 2008, 2014
Model 2	-5.931	-7.839	-7.288	-6.976	1984, 1989, 1994, 2000, 2009
Model 3	-8.166**	-8.713	-8.129	-7.811	1988, 1994, 1998, 2004, 2013

Not: Bağımsız değişken ve kırılma sayısına göre Maki (2012) Tablo 1’de yer alan kritik değerler kullanılmıştır. *, ** ve ***; sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 2 incelendiğinde üç farklı modele göre hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerden daha küçük olduğu görülmüştür. Böylece yokluk hipotezi reddedilerek seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca eşbütünleşme analizi sonuçları, serilerdeki yapısal kırılma tarihlerini de göstermektedir. Bu durumda seriler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmin edilmesi için yapısal kırılma tarihleri de analize dahil edilmiştir.

Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları

Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçlarına göre serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri görülmüştür. Bu durumda serilerin birbirlerini ne oranda etkilediklerini belirlemek için uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Serilerin uzun dönem katsayılarını tahmin etmek için Tam Düzeltmiş En Küçük Kareler (Fully Modified Least Squares (FMOLS)) yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmada yer alan değişkenler için FMOLS yöntemi ile gerçekleştirilen tahmin sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Uzun Dönem Analiz Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği
LNREER	-0.914*	-39.574
LNNT	-0.013*	-3.747
D1	0.315*	25.180
D2	0.270*	26.130
D3	0.370*	35.233
D4	0.058*	5.836
D5	-0.311*	-27.265
Sabit	9.903*	98.969

Not: *, %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir. Uzun dönem katsayı tahminleri için Kernel Barlett yönteminden yararlanılmış ve kovaryans tahmininde bant genişliği için Newey-West yöntemi seçilmiştir. Kırılma tarihlerine ilişkin kukla değişkenler sırasıyla D1:1988, D2:1994, D3:2001, D4:2008, D5:2015 şeklindedir.

Tablo 3'e göre turistlerin ortalama harcama miktarları üzerinde reel döviz kuru ile terör saldırıları değişkenlerinin %99 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu görülmüştür. Reel döviz kurunda meydana gelen %1'lik artış, turistlerin ortalama harcama miktarlarını %0.91 oranında azaltmaktadır. Meydana gelen terör saldırılarındaki %1'lik artış ise turistlerin ortalama harcama miktarlarını %0.013 oranında azaltmaktadır. Ayrıca yapısal kırılma tarihleri için modele eklenen kukla değişkenler incelendiğinde bütün kukla değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. 1988, 1994, 2001 ve 2008 yıllarını temsil eden kukla değişkenlerinin katsayıları pozitif iken 2015 yılını temsil eden kukla değişkene ait katsayı ise negatif olarak elde edilmiştir. Kırılma tarihleri incelendiğinde 1988 yılı PKK terör örgütünün saldırılarının yoğunlaşmaya başladığı yıla, 1994 yılı Körfez krizi sonrası Irak'taki otorite boşluğunun doğurduğu teröre ve ekonomik krize, 2001 yılı Türkiye'deki ekonomik krizle beraber Türk Lirasındaki değer kaybına bağlı olarak yabancıların satın alma gücünün artmasına, 2008 yılı global krize ve 2015 yılı ise Rus uçağının düşürülmesine, dünyanın çeşitli bölgelerinde ve Türkiye'de meydana gelen IŞİD terör saldırılarına bağlı olarak talep kaymasına ve reel döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalara karşılık gelmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

1980-2019 yıllarında meydana gelen terör olayları ve reel döviz kurunun Türkiye'ye gelen turistlerin ortalama harcama eğilimlerinin incelendiği bu çalışmada uzun dönemde her iki değişken de gelen turistlerin ortalama harcamaları üzerinde negatif etkiye sahiptir. Ancak, terör saldırılarında meydana gelen artış ve azalışların harcamalar üzerindeki etkisinin çok güçlü olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum literatürde yer alan turizm talebine yönelik çalışmalarla örtüşmektedir (Çelik ve Karaçula, 2017; Güvenek ve Alptekin, 2015) ve saldırıların Türkiye'de doğrudan turistlere ve turizm bölgelerine yönelik olmaması ve saldırıların yıllardır süregelmesi ile açıklanmaktadır. Bununla beraber reel efektif döviz kurunda meydana gelen şokların uzun dönemde gelen turistlerin harcamaları üzerindeki negatif etkisi yüksektir ve sonuç literatürde yer alan Bozkurt ve Pekmezci'nin (2015) çalışmasıyla uyumludur. Bu şaşırtıcı sonuç, Türkiye'de son yıllarda yaşanan reel döviz kuru kayıplarına karşın turizm alanındaki yeni yatırımlarla rekabet gücünün yükselmesi ve kaliteli hizmet olanaklarının artmasıyla gelen turistlerin niteliksel olarak gelir seviyesinin daha yüksek olmasına paralel ortalama harcama eğilimini arttırmasıyla açıklanabilmektedir. Benzer şekilde bu durum turizm sektöründeki maliyet kavramıyla da ilişkilendirilebilecektir. Düşen reel döviz kurusuyla beraber artan fiyatların kalite artışı olarak algılanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu da ortalama harcamaları olumlayacaktır. Ayrıca bu etki terör saldırılarının negatif etkisini perdelmekte ve zayıflatmaktadır. Nitekim reel döviz kurundaki şoklar daha kuvvetli olduğundan ve nihai harcama kalemi üzerinde belirleyici olduğundan daha öncül bir değişken olan reel döviz kuru terör saldırılarına karşın ortalama harcama üzerinde daha baskındır.

Ancak; reel döviz kurundaki dalgalanmanın son bulması ve düşüş trendinin tersine çevrilmesi durumunda buradaki düzeltme hareketinin turizmdeki ortalama harcama eğilimine doğrudan etkisinin düşüşteki kadar net olmayacağı unutulmamalıdır. Turizmdeki hafıza etkisi ile bu durum açıklanabilecektir. Oysa, daha da ötede reel döviz kurunun yükselmesi (turizm fiyatlarının yabancılar için yükselmesi) gelen turistlerin niteliğinin değişmesine sebep olacak ve yapısı değişen turistlerin teröre olan esnekliğini arttırmış olacaktır. Bu da uzun dönemde tespit edilen terör katsayısının güçlenmesine sebep verecektir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın temel odağı olan terör saldırılarının turizmdeki ortalama harcama eğilimi üzerindeki etkisi uzun dönemde negatiftir. Bu durum sonraki çalışmalarda gelen yabancıların geldikleri ülke özelinde ve ortalama harcama ekseninde değerlendirilmesi ihtiyacını doğurmaktadır. Toplam turizm gelirleri ortalama olarak son 10 yılda artış trendinde olsa dahi turizm gelirlerinin potansiyel seviyeden saptığı bu çalışmadan elde edilmiş olan reel döviz kuru ve terör saldırılarının negatif etkisiyle doğrulanmaktadır. Bu noktada turizm gelirlerinin artırılması için ölçeğin artırılması kadar kurun toplam talep esnekliğine bağlı olarak para politikası uygulamak ve terörün yaratmış olduğu zayıf da olsa olumsuz hafıza etkisinin ortadan kaldırılması ekonomi için önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Adnan Hye, Q. M., & Ali Khan, R. E. (2013). Tourism-led growth hypothesis: A case study of Pakistan. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 18(4), 303-313.
- Agiomirgianakis, G., Serenis, D., & Tsounis, N. (2017). Effective timing of tourism policy: The case of Singapore. *Economic Modelling*, 60, 29-38.
- Araña, J. E., & León, C. J. (2008). The impact of terrorism on tourism demand. *Annals of tourism research*, 35(2), 299-315.
- Baggio, R., & Sainaghi, R. (2011). Complex and chaotic tourism systems: towards a quantitative approach. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 23(6), 840-861.
- Balaguer, J., & Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case. *Applied economics*, 34(7), 877-884.
- Barros, C. P., Gil-Alana, L. A., & Wanke, P. (2016). Energy production in Brazil: Empirical facts based on persistence, seasonality and breaks. *Energy Economics*, 54, 88-95.
- Bassil, C. (2014). The effect of terrorism on tourism demand in the Middle East. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 20(4), 669-684.
- Bramwell, B., & Rawding, L. (1996). Tourism marketing images of industrial cities. *Annals of Tourism research*, 23(1), 201-221.
- Bozkurt, K., & Pekmezci, A. (2015). Turizm talebi ve döviz kuru şokları: Türk turizm sektörü için ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 91-105.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D., & Perron, P. (2009). GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25(6), 1754-1792.
- Causevic, S., & Lynch, P. (2013). Political (in) stability and its influence on tourism development. *Tourism Management*, 34, 145-157.
- Chon, K. S. (1991). Tourism destination image modification process: Marketing implications. *Tourism management*, 12(1), 68-72.
- Chu, F. L. (2008). A fractionally integrated autoregressive moving average approach to forecasting tourism demand. *Tourism Management*, 29(1), 79-88.
- Coca-Stefaniak, A., & Morrison, A. M. (2018). City tourism destinations and terrorism—a worrying trend for now, but could it get worse?. *International Journal of Tourism Cities*, 4(4), 409-412.
- Corbet, S., O'Connell, J. F., Efthymiou, M., Guiomard, C., & Lucey, B. (2019). The impact of terrorism on European tourism. *Annals of Tourism Research*, 75, 1-17.

- Cortés-Jiménez, I., & Pulina, M. (2006). A further step into the ELGH and TLGH for Spain and Italy. FEEM Working Paper No. 118.06.
- Crenshaw, M. (1981). The causes of terrorism. *Comparative politics*, 13(4), 379-399.
- Çelik, N., & Karaçuka, M. (2017). Terör Saldırıların Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri: Türkiye Öznelinde Ampirik Bir Analiz. *Ege Academic Review*, 17(3), 313-322.
- Demirgüneş, K. (2016). The effect of liquidity on financial performance: Evidence from Turkish retail industry. *International Journal of Economics and Finance*, 8(4), 63-79.
- Drakos, K., & Kutan, A. M. (2003). Regional effects of terrorism on tourism in three Mediterranean countries. *Journal of Conflict Resolution*, 47(5), 621-641.
- Dritsakis, N. (2004). Tourism as a long-run economic growth factor: an empirical investigation for Greece using causality analysis. *Tourism economics*, 10(3), 305-316.
- Echtner, C. M., & Ritchie, J. B. (1993). The measurement of destination image: An empirical assessment. *Journal of travel research*, 31(4), 3-13.
- Emsen, Ö.S. & Değer, M. K. (2004). Turizm üzerine terörizmin etkileri: 1984-2001 Türkiye deneyimi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 4(7): 67-83.
- Enders, W., & Sandler, T. (1991). Causality between transnational terrorism and tourism: The case of Spain. *Studies in Conflict & Terrorism*, 14(1), 49-58.
- Eren, B. M., Taspınar, N., & Gokmenoglu, K. K. (2019). The impact of financial development and economic growth on renewable energy consumption: Empirical analysis of India. *Science of the Total Environment*, 663, 189-197.
- Fleischer, A., & Buccola, S. (2002). War, terror, and the tourism market in Israel. *Applied Economics*, 34(11), 1335-1343.
- Gazopoulou, H. (2011). Assessing The Impact of Terrorism on Travel Activity in Grece, Working Papers from Bank of Greece, 127.
- Ghali, M. A. (1976). Tourism and economic growth: an empirical study. *Economic Development and Cultural Change*, 24(3), 527-538.
- Gil-Alana, L. A., Mervar, A., & Payne, J. E. (2015). Measuring persistence in Croatian tourism: Evidence from the Adriatic region. *Applied Economics*, 47(46), 4901-4917.
- Gil-Alana, L. A., Mudida, R., & de Gracia, F. P. (2014). Persistence, long memory and seasonality in Kenyan tourism series. *Annals of Tourism Research*, 46, 89-101.
- Göçer, İ., & Peker, O. (2014). Yabancı doğrudan yatırımların istihdam üzerindeki etkisi: Türkiye, Çin ve Hindistan örneğinde çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 107-123.
- Göçer, İ., Mercan, M., & Peker, O. (2013). Kredi hacmi artışının cari açığa etkisi: Çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (18), 1-17.
- Gujarati, D.N., & Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri*, (Çeviri: Şenesen, Ü. ve Günlük Şenesen, G., 5. Baskı). Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Gunduz*, L., & Hatemi-J, A. (2005). Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey?. *Applied Economics Letters*, 12(8), 499-504.
- Güvenek, B., & Alptekin, V. (2014). Turistlere yönelik terör saldırılarının turizme etkisi türkiye üzerine ampirik bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 17(1), 21-38.

- Hamadeh, M., & Bassil, C. (2017). Terrorism, war, and volatility in tourist arrivals: The case of Lebanon. *Tourism Analysis*, 22(4), 537-550.
- Horner, S., & Swarbrooke, J. (2004). *International cases in tourism management*. Routledge.
- Hystad, P. W., & Keller, P. C. (2008). Towards a destination tourism disaster management framework: Long-term lessons from a forest fire disaster. *Tourism Management*, 29(1), 151-162.
- İltaş, Y., & Üçler, G. (2019). Kurumsal kalite ve finansal riskin menkul kıymetler borsası üzerine etkisi: Türkiye için ampirik bir inceleme. *Sosyoekonomi*, 27(41), 113-128.
- Katircioglu, S. T. (2009). Revisiting the tourism-led-growth hypothesis for Turkey using the bounds test and Johansen approach for cointegration. *Tourism Management*, 30(1), 17-20.
- Khalil, S., Kakar, M. K., & Malik, A. (2007). Role of tourism in economic growth: Empirical evidence from Pakistan economy [with comments]. *The Pakistan Development Review*, 46(4), 985-995.
- Khazai, B., Mahdavian, F., & Platt, S. (2018). Tourism Recovery Scorecard (TOURS)–Benchmarking and monitoring progress on disaster recovery in tourism destinations. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 27, 75-84.
- Kılıçlar, A., Uşaklı, A., & Tayfun, A. (2018). Terrorism prevention in tourism destinations: Security forces vs. civil authority perspectives. *Journal of Destination Marketing & Management*, 8, 232-246.
- Kıran Baygın, B. (2021). On the relationship between health expenditures, gdp, air pollution and population ageing: evidence from Turkey. N. Çil (Ed.), *Ekonometride güncel yöntemler ve uygulamalar (Prof. Dr. Ahmet M. Gökçen'e armağan)* içinde (s.81-92). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi
- Krakover, S. (2005). Estimating the effect of atrocious events on the flow of tourists to Israel. Horror and human tragedy revisited: The management of sites of atrocities for tourism, 183-194.
- Kreishan, F. M. (2010). Tourism and economic growth: The case of Jordan. *European Journal of Social Sciences*, 15(2), 63-68.
- Lanouar, C., & Goaid, M. (2019). Tourism, terrorism and political violence in Tunisia: Evidence from Markov-switching models. *Tourism Management*, 70, 404-418.
- Lean, H. H., & Smyth, R. (2009). Asian financial crisis, avian flu and terrorist threats: are shocks to Malaysian tourist arrivals permanent or transitory?. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 14(3), 301-321.
- Liu, A., & Pratt, S. (2017). Tourism's vulnerability and resilience to terrorism. *Tourism Management*, 60, 404-417.
- Lutz, B. J., & Lutz, J. M. (2018). Terrorism and tourism in theCaribbean: a regional analysis. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 12(1), 55-71.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.
- Mansfeld, Y., & Pizam, A. (2006). Tourism, terrorism, and civil unrest issues. *Tourism, Security and Safety*. Boston, Butterworth-Heinemann, 29-31.
- Mansfeld, Y., & Pizam, A. (Eds.). (2006). *Tourism, security and safety*. Routledge.
- McKinnon, R. I. (1964). Foreign exchange constraints in economic development and efficient aid allocation. *The Economic Journal*, 74(294), 388-409.
- Narayan, P. K. (2005). Testing the unit root hypothesis when the alternative is a trend break stationary process: an application to tourist arrivals in Fiji. *Tourism Economics*, 11(3), 351-364.

- Narayan, P. K. (2008). Examining the behaviour of visitor arrivals to Australia from 28 different countries. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 42(5), 751-761.
- Neumayer, E., & Plümper, T. (2016). Spatial spill-overs from terrorism on tourism: Western victims in Islamic destination countries. *Public Choice*, 169(3), 195-206.
- Ng, S., & Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, 69(6), 1519-1554.
- Okumus, F., & Karamustafa, K. (2005). Impact of an economic crisis evidence from Turkey. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 942-961.
- Perron, P., & Rodríguez, G. (2003). GLS detrending, efficient unit root tests and structural change. *Journal of Econometrics*, 115(1), 1-27.
- Pizam, A. (1999). A comprehensive approach to classifying acts of crime and violence at tourism destinations. *Journal of Travel Research*, 38(1), 5-12.
- Pizam, A., & Fleischer, A. (2002). Severity versus frequency of acts of terrorism: Which has a larger impact on tourism demand?. *Journal of Travel research*, 40(3), 337-339.
- Raza, S. A., & Jawaid, S. T. (2013). Terrorism and tourism: A conjunction and ramification in Pakistan. *Economic Modelling*, 33, 65-70.
- Saatçi, M., & Dumrul, Y. (2011). Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: Çevresel kuznets eğrisinin Türk ekonomisi için yapısal kırılmalı eş-bütünleşme yöntemiyle tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), 65-86.
- Sandler, T., Enders, W., & Parise F, G. (1992). An econometric analysis of the impact of terrorism on tourism. *Kyklos*, 45(4), 531-554.
- Seabra, C., Reis, P., & Abrantes, J. L. (2020). The influence of terrorism in tourism arrivals: A longitudinal approach in a Mediterranean country. *Annals of Tourism Research*, 80, 102811.
- Shin, Y. (2017). *Time Series Analysis in the Social Sciences*. University of California Press.
- Skerritt, D., & Huybers, T. (2005). The effect of international tourism on economic development: An empirical analysis. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10(1), 23-43.
- Sönmez, S. F. (1998). Tourism, terrorism, and political instability. *Annals of Tourism Research*, 25(2), 416-456.
- Sönmez, S. F., Apostolopoulos, Y., & Tarlow, P. (1999). Tourism in crisis: Managing the effects of terrorism. *Journal of Travel Research*, 38(1), 13-18.
- <https://www.start.umd.edu.tr>, Erişim Tarihi: 27 Kasım 2021.
- Ulqinaku, A., & Sarial-Abi, G. (2021). Tourism implications of online response to terrorism. *Annals of Tourism Research*, 86, 102914.
- Wolff, K., & Larsen, S. (2014). Can terrorism make us feel safer? Risk perceptions and worries before and after the July 22nd attacks. *Annals of Tourism Research*, 44, 200-209.

Açıklamalar

¹ Timely measurement of real effective exchange rates, Working Paper 2021/15, Bruegel, 23 December 2021.

Okul Öncesi Eğitimde Kullanılan Eğitsel Etkinlik Uyarlamalarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi^a

Yusuf Gökkaya^{b, c}, Gökhan Duman^d

Özet

Bu çalışmada okul öncesi eğitimde kullanılan eğitsel etkinlik uyarlamalarının nitelik düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma nicel verilere dayalı, tarama modelinde, betimsel bir çalışmadır. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen Etkinlik Uyarlaması Kontrol Listesi kullanılmıştır. Çalışmanın verilerini okul öncesi öğretmenlerinin paylaştıkları uyarlama bölümleri bulunan etkinlikler oluşturmuştur. Etkinliklerin format özellikleri frekans yüzde değerleri ile verilmiş, verilerin analizinde t Testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), aralık değerleri hesaplama yöntemi kullanılmıştır. İncelenen uyarlamaların tüm alt boyutlarda niteliksel olarak istenen düzeyin altında olduğu bulunmuştur. Uyarlamaların okul öncesi eğitimde kaynaştırma uygulamalarını sağlamakta yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Okul öncesi
Kaynaştırma
Uyarlama

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.01.2022

Kabul Tarihi: 20.07.2022

Doi: 10.18026/cbayarsos.1056025

Investigating the Adaptation of Educational Activities Used in Preschool Education in Terms of Various Variables

Abstract

This study, it is aimed to determine the quality levels of educational activity adaptations that use inclusion in preschool education. The research is a descriptive study based on quantitative data, in a scanning model. The Activity Adaptation Checklist developed by the researcher was used as a data collection tool. The data of the study consisted of activities with adaptation sections shared by preschool teachers. The format properties of the activities are given with frequency percentage values, t-Test, one-way analysis of variance (ANOVA), and interval values calculation method is used in the analysis of the data. It was found that the examined adaptations were qualitatively below the desired level in all sub-dimensions. It has been concluded that the adaptations are insufficient to provide inclusive practices in pre-school education.

Keywords

Pre-school
Mainstreaming
Adaptation

About Article

Received: 10.01.2022

Accepted: 20.07.2022

Doi: 10.18026/cbayarsos.1056025

^a Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiş olup, 22-23 Aralık 2017 tarihlerinde düzenlenen "1. Uluslararası Sosyal Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresi"nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: yusuf.gokkaya@cbu.edu.tr

^c Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0001-8963-084X

^d Prof. Dr., Gazi Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-8650-3594

Giriş

Öğrenme çok erken yaşlarda başlamakta ve hayat boyu devam etmektedir. Çocuklar dünyaya geldikleri andan itibaren öğrenmek ve keşfetmek için büyük bir heves duymakta, etkin bir şekilde çevrelerini keşfetmekte, (Büyüktaşkapu, Çeliköz ve Akman, 2012; Faulkner ve Schneider, 2005; Kefi, Çeliköz ve Erişen, 2013; Şahin, Güven, Yurdatapan, 2011) iletişim kurmayı öğrenmekte, çevrelerinde gördükleri şeylere dair fikirler oluşturmakta ve çevrelerine uyum sağlamaya başlamaktadırlar. Bireyin yaşadığı çevreye uyumu, yeteneklerinin gelişimi ve olumlu davranış değişikliklerini kazanabilmesinde eğitim çok önemli bir yere sahip olmaktadır. Bu nedenle eğitimin insan hayatında mümkün olduğu kadar erken ve sistemli bir biçimde yer alması gerekmektedir (MEB, 2013; Gök ve Erbaş, 2011). Okul öncesi eğitim, çocuğa zengin uyarıcı bir çevre sunarak çocuğun gelişimine uygun bir eğitimin sürdürülebilmesini sağlamaktadır. Okul öncesi eğitim, insan yaşamının temelini oluşturmaktadır. Bu dönemdeki yaşantıların çocuğun gelecekteki yaşantılarını şekillendirmede önemli etkileri bulunmaktadır. Sağlıklı, mutlu, başarılı ve üretken bireyler yetiştirebilmek için bu dönemi en iyi şekilde değerlendirmek gerekmektedir (Aral, Kandır ve Yaşar, 2011, s. 12). Her çocuğun kendine özgü bedensel yapısı ve işlevleri, çeşitli öğrenme ve duygusal özellikleri bulunmaktadır. Bu farklılıklar belirli sınırlar içerisinde olduğunda, öğrenciler genel eğitim hizmetlerinden yararlanabilmektedir. Belirgin farklılıklarından dolayı genel eğitim hizmetlerinden doğrudan yararlanamayacak öğrencilerin genel eğitim hizmetlerinden yararlanması ise kaynaştırma eğitimi ile sağlanmaktadır (Kırcaali-İftar, 1998, s.3).

Kaynaştırma eğitimi, özel gereksinimli öğrencilerin engel derecesine bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaçlarının okullarında veya sınıflarında karşılanarak normal okullarda (Sarı, 2002, s. 5) akranları ile aynı eğitim ortamını paylaşmaları, özel gereksinimli öğrencinin sosyal, duygusal, bilişsel ve motor alanlardaki gereksinimlerinin, en az kısıtlayıcı ortamda (akranları ile birlikte iken) karşılanması ve aynı zamanda her çocuğun kendi hızında öğrenmesi ve öğrenmeye devam etmesini sağlamayı amaçlamaktadır (Sucuoğlu, 2008). Bu nedenle özel gereksinimli küçük çocukların akranları ile toplumda yer almaları, içinde yaşayacakları topluma ilişkin deneyim kazanmaları ve toplum tarafından kabul gören davranışları öğrenmeleri önem taşımaktadır (Tufan, 2017). Özel gereksinimli çocukların içinde yaşayacakları topluma ilişkin deneyim kazanmalarının mümkün olan en erken yaşta sağlanması gerekmektedir. Bu durum kaynaştırma uygulamalarının çocukların gelişimlerinin en hızlı olduğu ve okul deneyimini ilk kez yaşadıkları okul öncesi eğitim döneminde gerçekleştirilmesini gerekli kılmaktadır (Acarlar, 2013, s.21-27).

Özel gereksinimli çocukların okul öncesi eğitimden yararlanarak fayda sağlayabilmesi için bu dönemdeki kaynaştırma uygulamalarının etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Özel gereksinimli çocuklar kaynaştırma eğitimi ile normal yaşlıları ile daha yapıcı ve kazançlı ilişkiler kurmakta ve her iki gruptaki çocukların birbirleriyle kurdukları ilişkiler sonucunda yaşamla ilgili temel becerileri artmaktadır (Metin, 2011, s. 90). Okul öncesi dönemde etkili kaynaştırma uygulamalarının gerçekleştirilebilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın etkinlik formatında bazı değişiklikler yaparak Özel gereksinimli çocuklar için uyarlamalara yer verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Uyarlamalar ile özel gereksinimli çocukların eğitim sürecinin tamamına kaynaştırılması amaçlanmaktadır. Özel gereksinimli çocukları gelişim alanlarına göre desteklemede dikkat edilmesi gereken noktalar okul öncesi eğitim programında yer alan Ek 11'de sunulmaktadır (MEB, 2013). Buna göre okul öncesi eğitiminde yer alan görme yetersizliği, işitme yetersizliği, ortopedik

yetersizliği ve süreğen hastalığı, otizm spektrum bozukluğu, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, dil ve konuşma bozukluğu, üstün yetenekli olan tüm çocuklar için öğretmenlerin etkinlik uyarlamaları yapması gerekmektedir.

Uyarlama bir durumu, olayı ya da olguyu mevcut duruma uydurma ve bu duruma göre düzenlemektir. Eğitimde uyarlama ise kazandırılmak istenen davranış ve bilgileri çocuğun taşıdığı özelliklere uygun hale getirerek, eğitim-öğretim sürecini çocuğa uydurmaktır. Okul öncesi dönemde kaynaştırma uygulamaları ile davranışların kazandırılması ve bilgilerin aktarılması ancak uyarlama yolu ile gerçekleşmektedir. Bu uyarlamalar iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Uyarlanmış etkinlik, bir etkinliğin tamamını özel gereksinimi olan çocuğa göre uyarlamak şeklinde ifade edilmektedir. Etkinlik uyarlaması ise tipik gelişim gösteren çocuklar için hazırlanmış etkinlikleri özel gereksinimi olan çocuğa göre uyarlamak şeklinde tanımlanmaktadır (Duman, 2015, s. 62-63). Öğretmenlerin uyarlamaları planlarken; sınıfında bulunan özel gereksinimli çocuklarının fiziksel özelliklerine, performanslarına, yeteneklerine, ilgi ve ihtiyaçlarına uygun olarak sınıfın fiziksel düzeni, amaçlar, öğretim yöntemleri, öğretim süreci, kullanılan materyaller, öğretim içeriğinin sunumu ve ölçme değerlendirme konusunda uyarlamalar ve düzenlemeler yapmaya özen göstermesi gerekmektedir (Acarlar, 2013, s. 21-27; Vural, 2008). Bu nedenle okul öncesi öğretmenlerinin eğitsel uyarlamaların nasıl yapılacağını, uygulamadaki sorunların çözülmesi için neler yapılması gerektiğini öğrenmeleri önem taşımaktadır (Sucuoğlu, 2008).

Okul öncesi eğitimde kullanılan eğitsel etkinlik uyarlamalarının niteliklerinin belirlenmesi ve uyarlamaların taşınması gereken özelliklerin ortaya konulması etkinlik uyarlamalarının nitelikli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayacaktır. Nitelikli hazırlanan eğitsel etkinlik uyarlamaları kaynaştırma uygulamalarını kolaylaştıracağı gibi, özel gereksinimli çocukların etkinliklere katılım düzeylerinin artmasını sağlayarak, özel gereksinimli çocuklar ile normal gelişim gösteren çocuklar arasındaki iş birliği ve iletişimin artmasını, bu uygulamalardan daha olumlu sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Bu araştırma okul öncesi eğitimde kullanılan eğitsel etkinlik uyarlamalarını çeşitli değişkenler açısından inceleyerek nitelik düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma kesitsel tarama modelinde bir araştırmadır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmaktadır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmemektedir (Karasar, 2010, s. 77). Bu doğrultuda okul öncesi eğitimde kullanılan eğitsel etkinlik uyarlamalarının kapsamlı bir şekilde incelenebilmesi için doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Dokümanlar önemli bir veri kaynağıdır ve doküman incelemesi, konu ile ilgili ya da dolaylı olarak ilgili olduğu düşünülen belgelerin incelenmesini içermektedir (Bailey, 1994, s.294). Etkinlik planlarında yer alan uyarlamaların biçimsel ve eğitsel özellikleri bu dokümanların incelenmesini olanaklı kılmaktadır. Okul öncesi eğitim programında yer alan etkinlik uyarlamalarının çeşitli değişkenler açısından incelendiği bu çalışmada, örneklem çerçevesini dokümanda yer alan etkinliklerin biçimsel özellikleri ve uyarlama bölümleri oluşturmaktadır. Etkinliklerin biçimsel özelliklerine yönelik kategoriler MEB Okul Öncesi Eğitim Programı (2013) temel alınarak sağlanmıştır. Etkinlik

uyarlamalarının incelendiği ikinci bölüme yönelik kategoriler ise araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Analiz birimi araştırmanın amacı doğrultusunda (Bailey, 1982; Yecke, 2005) biçimsel özellikler için kullanılan 'betimleyici kelime/kavramlar' ve uyarlama özellikleri için ise 'nitelik' olarak belirlenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmada, Amaçsal Örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda anaokulu ve anasınıflarında çalışan öğretmenlerden gönüllülük esasına göre uyarlama bölümleri planlanmış olan etkinliklerini paylaşmaları istenmiştir. Toplamda üç yüz adet eğitsel etkinlik uyarlamasına ulaşılmıştır. Birbirinin aynısı uyarlamaların yer aldığı etkinlikler örneklemden çıkarılmıştır. Toplamda iki yüz eğitsel etkinlik uyarlaması ile örneklem oluşturulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen Etkinlik Uyarlamaları Kontrol Listesi (EUKL) kullanılmıştır. EUKL oluşturma sürecinde (I) MEB okul öncesi eğitim programı kazanım ve göstergeleri incelenmiş, (II) etkinlik planı özellikleri belirlenmiş, (III) etkinlik uyarlama ilkelerinden faydalanılmıştır. Kontrol listesi eğitim programı, okul öncesi eğitim ve kaynaştırma eğitimi konularında uzman akademisyenler tarafından incelenmiştir. Önerilen değişikliklerden sonra EUKL, eğitsel özellikler alt boyutu (5 madde), gelişimi destekleme özellikleri alt boyutu (5 madde), uyarlama özellikleri alt boyutu (5 madde) olmak üzere toplam 3 alt boyut ve 15 maddeden oluşmuştur. Kontrol listesinde yer alan maddeler 'yok-az-orta-iyi-çok iyi' olarak 5'li Likert tipinde derecelendirilmiştir. Son hali verilen EUKL listesi iki bağımsız araştırmacı tarafından kullanılarak bir pilot çalışma yapılmıştır. Araştırmacılar aynı on adet etkinliği EUKL kullanarak kodlamışlardır. Sonuçlar karşılaştırılmış, kontrol listesi maddelerinin aynı şekilde anlaşıldığı belirlenmiş ve gözlemciler arası güvenilirliğin .89 olarak bulunması ile kodlamalara devam edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerinin çözümlenmesi alt amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Veri toplama araçlarından elde edilen veriler doküman analizi ile incelenmiştir. Ardından etkinlik uyarlamaları kontrol listesinden gelen veriler betimlenmiştir. Tüme varım yöntemi ile önce maddelerin, sonra boyutların ve son olarak kategorilerin toplam yüzde frekans değerleri hesaplanmıştır. Uyarlamalar arasında yaş grubuna ve yetersizlik türüne göre farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Ayrıca uyarlamaların niteliksel düzeyini belirlemek amacı ile aralık değeri belirleme yöntemi kullanılmıştır. Aralık belirlemede ($[5-1] \div 5$) ve 0.80 değeri bulunmuştur. Buna göre araştırmada incelenen etkinlik uyarlamalarının nitelikleri 1,00-1,79 arasında ise yok, 1,80-2,59 arasında ise zayıf, 2,60-3,39 arasında ise orta, 3,40-4,19 arasında ise iyi, 4,20-5,00 arasında ise çok iyi olarak nitelendirilmiştir.

Bulgular

Bu araştırmanın amacı okul öncesi kaynaştırma eğitiminde kullanılan eğitsel etkinlik uyarlamalarını çeşitli değişkenler açısından inceleyerek, niteliklerini belirlemektir. Araştırma kapsamında incelenen etkinlikler biçimsel özellikler ve uyarlamanın niteliği olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. Okul öncesi eğitim programı etkinlik formatının ele alındığı ilk bölümde uyarlamanın gerçekleştirildiği etkinlik çeşidi, yaş grubu, uygulama grubu ve engel türüne ilişkin dağılımları ele alınmıştır. Etkinlik uyarlamalarının ele alındığı ikinci bölümde uyarlamaların eğitsel boyutu, gelişimi destekleme boyutu ve uyarlama boyutu ele alınmıştır.

Tablo 1 çalışmada kullanılan etkinlik türlerinin etkinliğin kaynağına (öğretmen ve hazır) göre dağılımlarını göstermektedir.

Tablo 1. Etkinlik Uyarlamalarının Etkinlik Türlerine Göre Dağılımı

Etkinlik türleri	Öğretmen		Hazır		Dağılım	
	F	%	f	%	f	%
Türkçe-Okuma Yaz. Haz. Etkinliği	27	20.2	22	33.3	49	24.5
Fen Etkinliği	25	18.6	3	4.5	28	14.0
Oyun- Hareket Etkinliği	31	23.1	8	12.2	39	19.5
Matematik Etkinliği	21	15.7	8	12.2	29	14.5
Sanat Etkinliği	8	5.9	18	27.3	26	13.0
Drama Etkinliği	9	6.8	1	1.5	10	5.0
Müzik Etkinliği	5	3.8	4	6.0	9	4.5
Alan Gezisi	8	5.9	2	3.0	10	5.0
Toplam	134	100	66	100	200	100

Tablo 1' de çalışmada en fazla kullanılan etkinliğin Türkçe ve Okuma Yazmaya Hazırlık 49 (%24.5) olduğu, en az kullanılan etkinliğin ise Müzik etkinliği 9 (%4.5) olduğu bulunmuştur.

Tablo 2 öğretmen tarafından planlanmış ve özel kuruluşlar tarafından hazır olarak sunulmuş etkinlik uyarlamalarının hazırlandığı yaş grubuna ilişkin dağılımını göstermektedir.

Tablo 2. Etkinlik Uyarlamalarının Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş grubu	Öğretmen		Hazır		Dağılım	
	f	%	f	%	f	%
48-54 Ay	30	22.3	56	84.8	86	43.0
54-60 Ay	27	20.2	10	15.2	37	18.5
60-66 Ay	27	20.2	-	-	27	13.5
66-72 Ay	50	37.3	-	-	50	25.0
Toplam	134	100	66	100	200	100

Etkinliklerin genel yaş dağılımına bakıldığında, 86 etkinliğin (43.0) 48-54 ay, 37 etkinliğin (%18.5) 54-60 ay, 27 etkinliğin (%13.5) 60-66 ay, 50 etkinliğin (%25.0) 66-72 ay çocuklar için hazırlandığı görülmüştür. Buna göre incelenen etkinlerin yaklaşık yarısının (%43.0) 48-54 ay çocuklarına yönelik olarak hazırlandığı bulunmuştur.

Tablo 3 çalışma kapsamında ele alınan etkinliklerin uygulama grubu özelliklerini göstermektedir.

Tablo 3. Etkinliklerin Uygulama Grubuna Göre Dağılımı

Uygulama grubu	Öğretmen		Hazır		Dağılım	
	f	%	f	%	f	%
Büyük Grup	120	89.5	66	100	186	93.0
Küçük Grup	11	8.3	-	-	11	5.5
Bireysel	3	2.2	-	-	3	1.5
Toplam	134	100	66	100	200	100

Çalışma kapsamında incelenen etkinliklerin genel dağılımına bakıldığında 186 etkinliğin (%93.0) büyük grup, 11 etkinliğin (%5.5) küçük grup ve 3 etkinliğin (%1.5) bireysel etkinlik olarak planlandığı görülmektedir. Buna göre anaokulu ve anasınıflarında kullanılan etkinliklerin yüksek bir oranda (%93.0) büyük grup etkinliği olarak planlandığı bulunmuştur.

Tablo 4 çalışma kapsamında ele alınan etkinlik uyarlamalarının yetersizlik türüne ve etkinliğin kaynağına (öğretmen ve hazır) göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 4. Uyarlamalardaki Yetersizlik Türünün Etkinlik Kaynağına Göre Dağılımı

Yetersizlik türü	Öğretmen		Hazır		Dağılım	
	F	%	f	%	f	%
1- Görme Yetersizliği	10	7.4	24	36.5	34	17.0
2- İşitme Yetersizliği	37	27.6	4	6.0	41	20.5
3-Üstün Yetenekli	7	5.3	1	1.5	8	4.0
4- Süreğen Hastalık	-	-	-	-	-	-
5-Otizm Spektrum Bozukluğu	2	1.4	-	-	2	1.0
6- Zihinsel Yetersizlik	16	11.9	6	9.0	22	11.0
7- Dik. Ek. Ve Hiperaktivite Bozukluğu	23	17.2	11	16.8	34	17.0
8- Ortopedik Yetersizlik	12	9.0	12	18.2	24	12.0
9-Dil Konuşma Bozukluğu Riski	16	11.9	5	7.5	21	10.5
10-Diğer	11	8.3	3	4.5	14	7.0
Toplam	134	100	66	100	200	100

İncelenen etkinliklerdeki uyarlamaların en fazla (%20.5) işitme yetersizliği olan çocuğa, en az (%1.0) OSB'li çocuğa yönelik olarak planlandığı bulunmuştur. Bu çalışmada süreğen hastalık ortopedik yetersizlik ile değerlendirilmiştir.

Tablo 5 uyarlamaların eğitsel özellikler alt boyutunun etkinliğin kaynağına göre (öğretmen tarafından hazırlanan ve hazır olarak sunulan planlar) t Testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5. Etkinliğin Kaynağına Göre Uyarlamaların Eğitsel Özellikleri Alt Boyutu t Testi

Grup	N	$\bar{x}$	s.s	F	P
Öğretmenlerin hazırladığı etkinlik	134	13.1493	4.52646	7.684	.000*
Hazır etkinlik	66	9.5606	3.18713		
Toplam	200				

$p \leq 0.05$

Tablo 5'de uyarlamaların eğitsel özellikleri alt boyutunun etkinliğin kaynağına göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur.

Öğretmenlerin hazırladığı uyarlamaların eğitsel özellikleri alt boyutundan aldıkları puanların ortalamasının hazır olarak sunulan planlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Okul Öncesi Eğitimde Kullanılan Eğitsel Etkinlik Uyarlamalarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Tablo 6 uyarlamaların gelişim alanını destekleme özellikleri alt boyutunun etkinliğin kaynağına göre (öğretmen tarafından hazırlanan ve hazır olarak sunulan planlar) t Testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 6. Etkinliğin Kaynağına Göre Uyarlamaların Gelişim Alanını Destekleme Özellikleri Alt Boyutu t Testi

Grup	N	$\bar{x}$	s.s	f	P
Öğretmenlerin hazırladığı etkinlik	134	.9515	.14853	16.088	.000*
Hazır etkinlik	66	.8659	.09627		
Toplam	200				

$p \leq 0.05$

Tablo 6'da uyarlamaların gelişim alanını destekleme özellikleri alt boyutunun etkinliğin kaynağına göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur.

Öğretmenlerin hazırladığı uyarlamaların gelişim alanını destekleme özellikleri alt boyutundan aldıkları puanların ortalamasının hazır olarak sunulan etkinliklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 7 uyarlama özellikleri alt boyutunun etkinliğin kaynağına göre (öğretmen tarafından hazırlanan ve hazır olarak sunulan planlar) t Testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 7. Etkinliğin Kaynağına Göre Uyarlama Özellikleri Alt Boyutu t Testi

Grup	N	$\bar{x}$	s.s	f	P
Öğretmenlerin hazırladığı etkinlik	134	1.1473	.13430	.846	.006*
Hazır etkinlik	66	1.0926	.11996		
Toplam	200				

$p \leq 0.05$

Tablo 7'de uyarlama özellikleri alt boyutunun etkinliğin kaynağına göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur.

Öğretmenlerin hazırladığı uyarlamaların uyarlama özellikleri alt boyutundan aldıkları puanların ortalamasının hazır olarak sunulan etkinliklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 8 uyarlamaların yaş değişkenine göre toplam puanları arasındaki farklılıkları göstermektedir.

Tablo 8. Uyarlamaların Yaş Değişkenine Göre Toplam Puanları Arasında Anlamlı Bir Farkın Olup-Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Yaş Grubu	N	$\bar{x}$	s.s	f	p	Anlamlı Fark
48-54	86	33.372	9.545	12.032	.000	(48-54,54-60,60-66)-
54-60	37	32.621	8.779	Zayıf		(66-72)
60-66	27	30.185	9.915	Orta		
66-72	50	41.640	9.741			

Tablo 8’de uyarlamaların toplam puanları yaş değişkenine göre incelendiğinde, en yüksek ortalamanın 66-72 ay yaş grubuna ait uyarlamalarda ($X=41.640$) olduğu bulunmuştur. Bunu 48-54 ay yaş grubu ($X=33.372$) izlemektedir. En düşük ortalamanın 60-66 ay yaş grubuna ait gerçekleştirilen uyarlamalarda ($X=30.185$) olduğu bulunmuştur. 66-72 ay yaş grubuna yönelik olarak hazırlanan uyarlamalar ile diğer tüm yaş gruplarına yönelik hazırlanan uyarlamalar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur.

Uyarlamaların yaş değişkenine göre toplam puanlarında anlamlı bir şekilde farklılaşma farklılaşmadığını belirlemek amacı ile istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda ($p \leq 0.05$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (48-54,54-60, 60-66 ay)- (66-72 ay) olarak bulunmuştur.

Tablo 9 yetersizlik türlerinin toplam puanları arasındaki farklılıkları göstermektedir.

Tablo 9. Yetersizlik Türlerinin Toplam Puanları Arasında Anlamlı Bir Farkın Olup-Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Yetersizlik Türü	N	$\bar{x}$	s.s	F	p	Anlamlı Fark
Görme Yetersizliği	34	31.941	9.651	4.489	.000	(Görme ve işitme yetersizliği,DEHB,Dil Konuşma Bozukluğu riski)-
İşitme Yetersizliği	41	35.268	11.038			(Zihinsel Yetersizlik)
Üstün Yetenekli	8	41.625	11.903			
OSB	2	25.000	7.071			
Zihinsel Yetersizlik	22	43.500	6.522			
DEHB	34	31.441	8.109			
Ortopedik Yetersizlik	24	36.666	10.260			
Dil ve Konuşma Bozukluğu	21	30.904	9.283			
Diğer	14	36.000	10.626			

Tablo 9 uyarlamaların toplam puanları yetersizlik türüne göre incelendiğinde, en yüksek ortalamanın zihinsel yetersizliğe ait uyarlamalarda ($X=43.500$) olduğu bulunmuştur. Bunu üstün yetenekli çocuklara yönelik olarak gerçekleştirilen uyarlamalar ($X=41.625$) izlemektedir. En düşük ortalamanın OSB olan çocuklara yönelik gerçekleştirilen uyarlamalarda ($X=25.000$) olduğu bulunmuştur. Zihinsel yetersizliği bulunan çocuklara yönelik olarak hazırlanan uyarlamalar ile görme yetersizliği, işitme yetersizliği, DEHB ve dil konuşma bozukluğu riski olan çocuklara yönelik olarak hazırlanan uyarlamalar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur.

Uyarlamalarda yer alan yetersizlik türlerinin toplam puanlarda anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacı ile istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda ($p \leq 0.05$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (görme ve işitme yetersizliği, DEHB, dil konuşma bozukluğu riski)- (zihinsel yetersizlik) olarak bulunmuştur.

Tablo 10 etkinlik uyarlaması kontrol listesinde yer alan alt boyutların nitelik düzeylerini göstermektedir.

Tablo 10. Etkinlik Uyarlamaları Kontrol Listesi Alt Boyut Aralık Düzeyleri

Alt Boyut	Aralık	Düzyey
Eğitsel özellikleri	2.39	Zayıf
Gelişimi destekleme özelliği	2.16	Zayıf
Uyarlama özelliği	2.82	Orta

Tablo 10 etkinlik uyarlamaları kontrol listesinin alt boyutlarının nitelik düzeylerini göstermek amacı ile yapılmıştır. Buna göre eğitsel özellikler alt boyutunun 2.39 değeri ile ve gelişimi destekleme özelliği alt boyutunun ise 2.16 değeri ile zayıf düzeyde olduğu bulunmuştur. Uyarlama özellikleri boyutunun ise 2.82 ile orta düzeyde olduğu bulunmuştur.

Tablo 11 Etkinlik uyarlamaları kontrol listesinin etkinlik kaynağına göre aralık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 11. Etkinlik Uyarlamaları Kontrol Listesinin Etkinlik Kaynağına Göre Aralık Düzeyleri

Etkinlik Kaynağı	Aralık	Düzyey
Öğretmen	3.32	Orta
Hazır Plan	1.31	Yok

Tablo 11 etkinlik uyarlamaları kontrol listesinin etkinlik kaynağına göre nitelik düzeyini göstermek amacı ile yapılmıştır. Buna göre öğretmenlerin hazırladığı etkinlik uyarlamalarının 3,32 değeri ile orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Hazır olarak sunulan etkinlik uyarlamalarının ise 1,31 değeri ile yok düzeyinde olduğu bulunmuştur. Öğretmenlerin hazırladığı etkinlik uyarlamalarının beklenen düzeyin altında olduğu bulunmuştur. Hazır olarak sunulan etkinlik uyarlamalarının niteliksel açıdan çok zayıf olduğu ve okul öncesinde kaynaştırma eğitimini sağlamaktan uzak olduğu bulunmuştur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada okul öncesi kaynaştırma eğitiminde kullanılan eğitsel etkinlik uyarlamaları çeşitli değişkenler açısından incelenerek uyarlamaların nitelikleri belirlenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar uyarlamaların format/biçimsel özellikleri eğitsel özellikleri, gelişimi destekleme özellikleri ve uyarlama özellikleri olmak üzere ele alınmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen etkinliklerde Türkçe ve okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin daha fazla (%24,5) planlandığı bulunmuştur. Purtaş (2017) çalışmasında hareket etkinlikleri ile en çok bütünleştirilen etkinlik türlerinden birinin Türkçe Etkinliği olduğunu bulmuştur. İki araştırmanın sonuçları bu bakımdan benzerlik göstermektedir. Türkçe ve okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin diğer etkinlikler ile daha kolay bütünleştirebilmesi bu etkinlik türünün daha fazla planlanmasını sağlamaktadır. Araştırmada en az planlanan etkinlik türünün müzik (%4,5) etkinliği olduğu bulunmuştur. Drama ve alan gezisi etkinlikleri en az (%5,0) planlanan etkinlik türleri arasında bulunmaktadır. Bu durum Koçak (2017) tarafından okul öncesi eğitimde uygulanan okuma yazmaya hazırlık etkinlik

planlarının incelendiği çalışma sonucu ile benzerlik göstermektedir. Okul öncesi dönem çocuklarının tüm alanlarda sağlıklı gelişimlerini sağlamak için öğretmenlerin her etkinlik türüne mümkün olduğunca eşit düzeyde yer vermeleri gerekmektedir.

Etkinliklerin yaş gruplarına göre dağılımlarına bakıldığında etkinliklerin en fazla (%43,0) 48-54 ay yaş grubuna yönelik olarak hazırlandığı bulunmuştur. Purtaş ve Duman (2017b) ve Koçak (2017) yaptıkları çalışmalarda etkinlikleri yaş gruplarına göre incelemiş ve etkinliklerin en çok 48-60 aylık çocuklara yönelik olarak planlandığını bulmuştur. 3 yaş ve altı çocuklar için okul öncesi eğitim ülkemizde zorunluluk taşımamaktadır. Ülkemizde 3 yaş altı çocukların okul öncesi eğitime katılım oranı %9'dur (OECD, 2017). Ülkemizde 4-5 yaş aralığındaki çocukların okul öncesi eğitime devam etme oranı (%45,70) 3-5 yaş aralığındaki çocukların okul öncesi eğitime devam etme oranına (%35,52) göre daha yüksek düzeyde bulunmaktadır (MEB, 2017). 48 ay yaş grubu altındaki çocuklar kreş çocuğu olarak değerlendirilmekte ve okul öncesi eğitim kurumuna başlangıç 48'inci ayda gerçekleşmektedir. Etkinliklerin ağırlıklı olarak bu yaş grubu çocuklara yönelik hazırlanması bu yaş grubunda okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuk oranının daha fazla olması ile açıklanabilmektedir. 60-66 ay yaş grubuna yönelik olarak hazırlanan etkinliklerin (%13,5) diğer yaş gruplarına göre daha az olduğu bulunmuştur. Eğitim sistemindeki son değişiklik ile (4+4+4) ilkokula başlama yaşı 60-66 aya düşmüştür (Doğan, Uğurlu & Demir, 2013) ve bu durum çalışmada 60 ay ve üstü yaş grubu çocuklarına yönelik olarak hazırlanan etkinliklerin daha az olmasının nedeni olarak görülebilmektedir. 54-60 ay yaş grubuna yönelik olarak hazırlanan etkinlik sayılarının daha az olması etkinliklerin planlanırken yaş grubu aralıklarının yıl temel alınarak oluşturulması, araştırmada ise yaş gruplarının altışar aylık aralıklar halinde değerlendirilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Etkinlikler uygulama gruplarına göre incelendiğinde etkinliklerin en çok (%93,0) büyük grup etkinliği olarak planlandığı bulunmuştur. Benzer şekilde Purtaş ve Duman (2017c), Koçak (2017) ve Türkmen (2018) yapmış olduğu çalışmada da etkinliklerin büyük bir kısmının (%86) büyük grup etkinliği olarak planlandığı bulunmuştur. Küçük grup etkinliklerinde her grubun etkinliği ayrı ayrı planlanarak öğrencilerin aynı kazanım ve göstergelere farklı yollardan ulaşması amaçlanmaktadır. Öğretmenin küçük grup etkinliklerinde her grup için farklı yöntem ve teknikler kullanması gerekirken büyük grup etkinliklerinde ise tüm sınıf için aynı yöntem, teknik ve materyaller kullanılmaktadır (MEB, 2013).

Uyarlamaların yetersizlik türlerine ilişkin dağılımlarına bakıldığında uyarlamaların en çok (%20,5) işitme yetersizliği olan bireylere yönelik olarak gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç etkinlik türlerinde en çok Türkçe ve okuma yazmaya hazırlık etkinliğinin yer alması ile tutarlılık göstermektedir. Türkçe ve okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin uyarlamalarında daha çok dil gelişimi ile ilgili uyarlamalara yer verilmiş olması da bu bulguyu destekler niteliktedir.

Kaynaştırma uygulamalarında çocuğun topluma uyumunun sağlanması ve akranlar arası kabul düzeyinin artırılması amaçlanmasına (Duman ve Koçak, 2013; Günindi ve Günindi, 2017; MEB, 2013) rağmen araştırmada incelenen etkinlik uyarlamalarının eğitsel açıdan beklenen düzeyde olmadığı, özel gereksinimli çocuklar ile normal gelişim gösteren çocuklar arasında iş birliği ve iletişim davranışlarını yeterince desteklemediği bulunmuştur. Bu sonuç Duman ve Koçak (2013)'ün çalışması ile benzerlik göstermektedir. Kaynaştırma uygulamaları özel gereksinimli çocuklar ile normal gelişim gösteren çocuklar arasında iş birliği ve iletişim davranışlarını desteklediklerinde olumlu bir sınıf atmosferi oluşmakta (İmraç, 2009) ve çocukların eğitimsel açıdan kazanımları daha fazla (Çetinkaya, 2008) olmaktadır. Bu araştırmada eğitsel özellikler

boyutunda uyarlamaların basitten karmaşığa doğru basamaklandırılmadığı ve çocuğun becerilerini bir üst düzeye taşıyacak nitelikte olmadığı bulunmuştur. Uyarlamaların basamaklandırılmaması öğretmenlerin öğretim yöntemleri ve içeriği hazırlamada sorun yaşadıklarını göstermektedir. Yapılan uyarlamaların basitten karmaşığa doğru basamaklandırılmaması Kargın, Acarlar ve Sucuoğlu (2003) ile Vural'ın (2008) yapmış olduğu çalışmaların bulgularını destekler niteliktedir. Araştırmada incelenen uyarlamaların eğitsel özellikler açısından kaynaştırma eğitimini sağlayacak düzeyde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

MEB (2013) okul öncesi eğitim programının temel ilkelerinden biri çocuğun motor, sosyal ve duygusal, dil ve bilişsel gelişimini destekleyerek çocuğa öz bakım becerileri kazandırmaktır. Okul öncesi dönemde gerçekleştirilen kaynaştırma uygulamaları kapsamında gerçekleştirilen uyarlamaların da bu temel ilke doğrultusunda çocukların belirtilen gelişim alanlarını desteklemesi beklenmektedir. Kanmaz ve Duman (2018) ve Alıcı (2017) etkinliklerde yapılan doğru uyarlamaların çocukların sadece desteklenmesi gereken gelişim alanını değil, zincirleme bir etki ile tüm gelişim alanlarını geliştirdiğini belirtmektedir. Araştırmada incelenen etkinlik uyarlamalarının gelişim alanlarını destekleme özelliklerine ilişkin yapılan analiz sonucunda uyarlamaların programda belirtilen gelişim alanlarını desteklemede yetersiz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum özel gereksinimli çocukların tüm gelişim alanlarını etkileyerek istenmeyen davranışlar geliştirmelerine ve toplumdaki daha çok soyutlanmalarına neden olabilecektir. Etkinlikler için uyarlama planlanırken etkinlikte yer alan kazanım göstergeler dikkate alınarak uyarlamalarda bu kazanım göstergelere ulaşmanın hedeflenmesi gerekmektedir.

Tükel (2017) 2013 okul öncesi eğitim programı ile ilgili öğretmen görüşlerini değerlendirmek amacı ile gerçekleştirdiği çalışmada öğretmenlerin (%89) okul öncesi eğitim programında özel gereksinimli çocuklar için uyarlamalara yer verilmesini olumlu buldukları ve destekledikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç öğretmenlerin, uyarlamaların özel gereksinimli çocuklar için taşıdığı önemin farkında olduklarını göstermektedir. Bu araştırmada incelenen etkinlik uyarlamalarının özellikleri niteliksel açıdan değerlendirildiğinde öğretmenler lehine anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu farkın hazır olarak sunulan planlarda tahmini uyarlamaların öğretmenlerin hazırladığı planlarda ise daha amaçlı planların hazırlanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Uyarlamalar çocuğun belirtilen yetersizlik türüne ilişkin gereksinimleri dikkate alınarak hazırlanmıştır, ancak etkinlik ile ilgili ve çocuğun özel gereksinimi ile ilgili materyallerin belirtilmesinde uyarlamaların yetersiz olduğu bulunmuştur. Etkinlik ile ilgili materyallerin yeterli düzeyde belirtilmemesi uyarlamaların amacına ulaşmasını engellemektedir. Uyarlamalar materyal belirtilmeden gerçekleştirilmeye çalışıldığında çocuğun etkinliğin hangi noktasında nasıl destekleneceği bilinmemektedir. Uyarlamalarda materyallerin belirtilmemesi öğretmenlerin, öğretimin ve materyallerin uyarlanmasında sorun yaşadıklarını düşündürmektedir. Etkinlik Uyarlamalarının özellikleri incelendiğinde, uyarlama özelliklerinin beklenen düzeyin altında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar Kargın, Acarlar ve Sucuoğlu (2003), Vural (2008) ve Gezer (2017) nin çalışmalarında öğretmenlerin kaynaştırma hakkındaki bilgilerinin yetersiz olduğu ve materyal konusunda uyarlama yapmadıkları sonucu ile benzerlik göstermektedir.

Uyarlamada yer alan alt boyutların aralık düzeyleri incelendiğinde eğitsel özellikler ve gelişimi destekleme özelliğinin zayıf, uyarlama özelliklerinin ise orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum uyarlamaların nitelikleri ile ilgili önemli bir problemin olduğunu göstermektedir. Okul öncesi dönemde etkili kaynaştırma uygulamaları gerçekleştirebilmek için etkinlik uyarlamalarının niteliklerinin artırılması gerekmektedir. Bu nedenle etkinlik uyarlamaları ile ilgili daha fazla

çalışmaya yer verilmesi önerilmektedir. Öğretmenlerin daha nitelikli uyarlamalar yapmasını sağlamak için üniversitelerde uyarlama dersleri açılmalıdır. Öğretmenler için uyarlama konusunda hizmet içi eğitim kursları planlanmalıdır. Okul öncesi eğitimde kullanılan ve hazır olarak sunulan planlarda yer alan uyarlamaların daha nitelikli hazırlanması ve bu uyarlamalar hazırlanırken yaynevlerinin alan uzmanlarından destek alması önerilmektedir.

Kaynakça

- Acarlar, F. (2013). Okul öncesinde kaynaştırma. B. Sucuoğlu & H. Bakkaloğlu (Ed.), *Kaynaştırma modeli ve özel gereksinimli küçük çocukların özellikleri içinde* (s. 21-27). Ankara: Kök.
- Alıcı, C.E. (2017). *Okul öncesi dönemde tersine kaynaştırma gruplarında yer alan Cerebral Palsy'li çocukların ince motor becerilerinin oyunla desteklenmesi*. (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Aral, N., Kandır, A. & Yaşar, M. C. (2011). *Okul öncesi eğitim & okul öncesi eğitim programı*. İstanbul: Ya-pa.
- Bailey, K. D. (1982). *Methods of social research* (Vol. 2).New York: The Free.
- Bailey, K. D. (1994). *Methods of social research*. (Vol. 4).New York: The Free.
- Büyüktaşkapu, S., Çeliköz, N., & Akman, B. (2012). Yapılandırmacı bilim eğitimi programı'nın 6 yaş çocuklarının bilimsel süreç becerilerine etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 37(165), 275-292.
- Çetinkaya, P. (2008). *Kaynaştırma ve özel alt sınıfa devam eden eğitilebilir zihinsel engelli çocukların çizgisel gelişim düzeylerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Doğan, S., Uğurlu, C. T., & Demir, A. (2013). 4+ 4+ 4 Eğitim sisteminin okul paydaşlarına olumlu ve olumsuz etkilerinin yönetici görüşlerine göre incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(1), 115-138.
- Duman, G. (2015). *Beden eğitimi ve oyun*. Ankara: Eğiten.
- Duman, G., & Koçak, N. (2013). Anaokulu kaynaştırma sınıfında yer alan özel gereksinimli bir çocuğun sosyal oyun ve sosyal iletişim özellikleri. *Cumhuriyet international journal of education Dergisi*, 2(3), 99-108.
- Faulkner-Schneider, L. (2005). *Child care teachers' attitudes, beliefs, and knowledge regarding science and the impact on early childhood learning opportunities* (Order No. 1431054). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (305390807). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/child-care-teachers-attitudes-beliefs-knowledge/docview/305390807/se-2?accountid=15606>
- Gezer, M. S. (2017). *Sınıfta kaynaştırma öğrencisi bulunan okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik rol algılarının belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Gök, G., & Erbaş, D. (2011). Okul öncesi eğitimi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ilişkin görüşleri ve önerileri. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 3(1), 66-87.

- Günindi, Y. & Günindi, N. (2017). Helping and cooperation in preschool childrens drawings. İçinde: Educational reseacrh and practice (Ed. Prof. Dr. Irina Koleva ve Doç. Dr. Gökhan Duman), St. Kliment Ohridski University, Bulgaria.
- İmrak, H. Ç. (2009). *Okul öncesi dönemde kaynaştırma eğitimine ilişkin öğretmen ve ebeveyn tutumları ile kaynaştırma eğitimi uygulanan sınıflarda akran ilişkilerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Kanmaz, T. & Duman, G. (2018). Hareketli oyun eğitim programının okul öncesi kaynaştırma eğitimi alan ortopedik engelli çocukların kaba motor becerilerine etkisinin incelenmesi. *Social Sciences Studies*, V.14, p.329-337.
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Kargın, T., Acarlar, F., & Sucuoğlu, B. (2003). Öğretmen, yönetici ve anne-babaların kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 4(02), 55-76.
- Kefi, S., Çeliköz, N., & Erişen, Y. (2013). Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin temel bilimsel süreç becerilerini kullanım düzeyleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 300-319.
- Kırcaali-İftar, G. (1998). Özel eğitim. S. Eripek (Ed.), *Erken çocukluk ve okul öncesi dönemlerinde özel eğitim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Koçak, M. (2017). *Okul öncesi eğitimde kullanılan okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Metin, N. (2011). Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim. N. Baykoç (Ed.), *Kaynaştırma içinde* (s.89-96). İstanbul: Eğiten Kitap.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2013). Okul öncesi eğitim programı. Ankara: MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2017). *Milli eğitim istatistikleri: Örgün eğitim (1. Dönem) 2016-2017*. Ankara: MEB.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2017). *Bir bakışta eğitim 2016: OECD göstergeleri*. Paris: OECD.
- Purtaş, Ö. (2017). *Okul öncesi eğitim programı hareket ve bütünleştirilmiş hareket etkinliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir .
- Purtaş, Ö. & Duman, G. (2017b). Okul öncesi dönem çocuklarına yönelik hareket etkinliği parkurlarının incelenmesi. *Social Sciences Studies Journal*, 3(10), 1366-1372).
- Purtaş, Ö. & Duman, G. (2017c). Okul öncesi eğitimde uygulanan hareket etkinlik planlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Journal of Primary Education*, 1(2), 11-29.
- Sarı, H. (2002). *Özel eğitime muhtaç öğrencilerin eğitimleriyle ilgili çağdaş öneriler*. Ankara: Pegem

- Sucuoğlu, B. (2008, Nisan). *Okul öncesi dönemde kaynaştırma uygulamaları*. Uluslararası Çocuk, Aile ve Okul Bağlamında Okul Öncesi Eğitim. Kongre'sinde sunulmuş bildiri, Trabzon Valiliği.
- Şahin, F., Güven, İ., & Yurdatapan, M. (2011). Proje tabanlı eğitim uygulamalarının okul öncesi çocuklarında bilimsel süreç becerilerinin gelişimine etkisi. *Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 33(1), 157-176.
- Tufan, M. (2017). Inclusion, social acceptance and empathy in early childhood. İçinde: Educational research and practice (Ed. Prof. Dr. Irina Koleva ve Doç. Dr. Gökhan Duman), St. Kliment Ohridski University, Bulgaria.
- Tükel, A. (2017). *2013 okul öncesi eğitim programı ile ilgili öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Türkmen, S. (2018). *Okul öncesi eğitimde uygulanan drama etkinlik planlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Vural, M. (2008). *Kaynaştırma sınıfı öğretmenlerinin öğretimin uyarlanmasına ilişkin yaptıkları çalışmaların belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu), <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Yecke, C. P. (2005). *Mayhem in the Middle; How middle schools have failed America- and how to make them work*. Washington, DC: The Thomas B. Fordham Institute.

Ağ Toplumunu Yaklaşımının Kırsal Alanların Dönüşümü Üzerine Etkileri^a

Musa Söztutar^{b, c}

Özet

Toplumsal paradigmalardaki değişimlerin mekansal formlar üzerinde ortaya çıkardığı etkiler, bu çalışmada kırsal alanlar bağlamında ağ toplumunun inşası üzerinden analiz edilmiştir. Ağ toplumuna giden süreç ise mikro-elektronik teknolojisindeki gelişmelerle açıklanmıştır. Bu çerçevede dünyayı saran ağ yapısı üzerinde mikro-elektronik aygıtlarla bilgi, iletişim ve erişim eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Mesafelerin aşınmasını beraberinde getiren bu gelişmeler, yeni davranış kalıplarına yön vermektedir. Ayrıca kır ve kente ilişkin mekânsal ayrımların artık eskisi gibi keskin tasnifi de zorlaşmaktadır. Bu noktada geleneksel kenti imgeleyen özelliklerin küreselleşerek yerküredeki tüm alanlara yayılabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Çalışmada kırsal ve kentsel alanların birbiri içine geçerek ayırım noktalarının yok olmaya başlaması, ağ toplumunun gereği olarak açıklanmıştır. Kır-kent bulanıklaşması olarak gelişen bu süreç, daha çok kır aleyhine işlemektedir. Çünkü kentte yaşamayı zorunlu kılan işler, ağ yapıları sayesinde artık kırsal alanlarda da yürütülebilir olmakta, bu durum kırsal alana yayılan kentsel saçaklanmaları beraberinde getirmektedir. Böylece kırsal alanlar yapısal, demografik, mekansal ve sosyo-kültürel olarak kentleşmektedirler.

Anahtar Kelimeler

Ağ Toplumunu
Kır-Kent Bulanıklaşması
Kentsel Saçaklanma
Kırsal Dönüşüm

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.02.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1067189

The Effects of the Network Society Approach on the Transformation of Rural Areas

Abstract

The effects of the changes in social paradigms on spatial forms are analyzed in this study through the construction of the network society in the context of rural areas. The process leading to the network society is explained with the developments in microelectronic technology. In this framework, information, communication and access are realized simultaneously with micro-electronic devices on the network structure that surrounds the world. These developments, which bring about the erosion of distances, give direction to new behavior patterns. In addition, the sharp classification of the spatial distinctions of rural-urban areas is becoming more difficult. Therefore, it is concluded that the features that symbolize the traditional city can become global and spread to all areas in the world. In the study, it is explained as a necessity of the network society that rural and urban areas begin to disappear by intermingling with each other. This process, which develops as rural-urban blurring, works against the countryside. Because the occupations that make it necessary to live in the city can now be carried out in rural areas thanks to their network structures. This situation causes urban sprawls to spread over rural areas. Thus, rural areas are becoming urbanized structurally, demographically, spatially and socio-culturally.

Keywords

Network Society
Rural-Urban Blurring
Urban Sprawl
Rural Transformation

About Article

Received: 02.02.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1067189

^a Bu çalışma, 2017 yılında önerisi kabul edilen ve Prof. Dr. İbrahim Güray YONTAR danışmanlığında Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda hazırlanmakta olan "Kırsal Alanlarda Tarımsal Üretim ve Mülkiyet Yapılarının Dönüşümü: İzmir-Menderes Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

^b İletişim Yazarı: musa.soztutar@cbu.edu.tr

^c Araş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-0524-7101

Giriş

Dünya, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bilgi ve teknoloji alanında benzeri görülmemiş bir değişim ve dönüşüm sürecini yaşamaya başlamıştır. Bu süreç ile birlikte geleneksel toplumdaki sanayi toplumuna geçişle karakterize edilen gelişmeler, yeni bir boyut kazanarak bilgi toplumunun inşasına giden süreci somutlaştırmaya başlamıştır. Kırsal alanlar ise bu gelişim çizgisi içinde niceliksel ve yapısal olarak en çok etkilenen yerlerin başında gelmiştir. Öncelikle Batı Avrupa'da ortaya çıkan sanayi devrimi ile geleneksel toplum paradigmasını yıkan gelişmeler, kırsal alanların demografik olarak içlerinin boşalmasını önünü açmış ve böylece kentlerde yeni sanayi işgücü neferlerinin yerlerini almaya başlamasıyla baş döndürücü bir kentleşme hareketi ortaya çıkmıştır. Ardından teknolojiyi ve bilginin akışkanlığını hızlandıran yeni bir toplumun inşası için kentler, bir laboratuvar vazifesi görerek bilgi toplumunun ortaya çıkmasında başat bir rol üstlenmişlerdir.

Teknolojideki baş döndürücü ilerlemelerin somutlaştığı alanların başında ise iletişim ve haberleşme ağlarının tüm dünyayı sarması gelmektedir. Kablolu ya da kablosuz bilgi ve veri transferinin tüm dünyada saniyeler içerisinde gerçekleştirilebilir olması, bir yandan devletlerin sınırlarının geçirgenliğine yönelik tartışmaları beraberinde getirirken, diğer taraftan bu ağların ulaştığı her noktanın mekânsal ayırt ediciliğinin aşındırılmasına olanak verip vermeyeceği üzerine tartışmalar yürütülmüştür. Diğer bir ifadeyle bilgi toplumu ve teknolojik ilerlemelerle yan yana yürüyen küreselleşme olgusunun tüm dünyada mekânsal formların düzenine ilişkin derin kırılmaları beraberinde getireceği, bu kırılmalardan kentsel ve kırsal alanların ne yönde etkileneceği devletlerin gelecek projeksiyonlarını iyi belirleyebilmeleri için önemli bir konu olarak yerini almaya başlamıştır.

Tüm bu ifadelerden yola çıkarak çalışma, Manuel Castells tarafından ortaya atılan Ağ Toplumunu (Network Society) Yaklaşımı'nın içinde bulunduğumuz bilgi toplumu çağında kırsal alanlar üzerinde ne gibi değişim ve dönüşümleri anlamlandırmada işlevsel olacağını araştırmayı hedeflemiştir. Kırsal ve kentsel alan tanımlamalarının her geçen gün zorlaştığı, kır-kent ayrımına dönük gelenekselleşmiş kalıpların artık anlamını yitirmeye başladığı bu dönemde çalışma, ağ toplumu yaklaşımı üzerinden konuya ilişkin muteber çözümler getirmeyi ve bu alanda çalışan araştırmacıların kır-kent bulanıklaşmasının nedenlerine ilişkin çıkarımlar yapabilmelerini hedeflemektedir. Diğer taraftan kırsal alanlarda kentsel saçaklanma eğilimlerini, söz konusu yaklaşım bağlamında açıklayarak bu konuda özgün bir bakış açısının literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

Bu kapsamda temel veri toplama aracı olarak literatür taramasından yararlanılarak ağ toplumu ve onun tarihsel gelişimine ilişkin kavramsal bir çerçeve ortaya konulmuştur. Ardından günümüzde oldukça önemli bir sorun alanı olan kır-kent tasnifinin zorlaşmasına ilişkin temel tespitlere yer verilmiş, son olarak, ağ toplumu yaklaşımı temelinde kırsal alanlarda cereyan eden dönüşümlerin neler olduğu ve bunların ne gibi yansımaları sebebiyet verdiği üzerinde durulmuştur.

Kavramsal ve Tarihsel Çerçeve

Ağ toplumu yaklaşımının ortaya çıkış sürecinde anahtar bir rol üstlenen kavram, bilgidir. Bilgi ise insanlık tarihinin başlangıcından itibaren günümüze birikimli olarak üç aşamayı izleyerek aktarılmıştır. İlk aşamada tarım toplumu içinde avcı toplayıcı yaşam, öncelikli olarak hayatta

kalmanın bilgisini tesis etmekle uğraşmıştır. Toprağın işlenmesi sabanın bulunması, kesici delici aletlerin yapımı bu bilgi üretimi kapsamında örneklendirilmektedir. Bununla birlikte coğrafi keşiflerden sonra bilginin gelişiminde ikinci aşamaya geçiş süreci başlamıştır. Bu aşamada buharlı makineler ve elektrik enerjisi ekonomik ve toplumsal ilerlemede temel paradigmayı oluşturmuştur. Dolayısıyla artık kültürel ve sosyal organizasyonlar doğaya hükmetmeye ve onu dönüştürmeye başlamışlardır. Böylelikle temel ihtiyaçların ötesine geçen mal ve hizmetin üretildiği ve artı değer kavramının somutlaştığı endüstri toplumu düzeyiyle karşılaşmıştır. Sınıf mücadelesi, işgücü emeği gibi konular bu dönemde kurumsallaşmış, aynı zamanda emek tasarrufu sağlayan temel bir kaynak olarak fosil yakıtların kullanımına dair bilgi de bu dönemde üretilmiştir. Son aşamayı ise 1970'lerden sonra ortaya çıkmaya başlayan ağ ve bilgi toplumu oluşturmaktadır. Bu evrede temel itici güç bilgi ve onun üretimi olurken, üretkenlik artışının ve gücün temel kaynağı olarak bilgi odağı alınmakta, nihayetinde teknoloji ile yükselen bilgi bu aşamada temel paradigmayı oluşturmaktadır. Artık bu aşamada ağ ekonomisinde ağ işletmesi, bilgi toplumunun kaynağıdır ve emek; işsizlik, esnek zaman ve ağ oluşturma süreciyle dönüştürülmüştür. Tüm bunların yanında çok küçük bir elit ise küreselleşmekte, emek ise yerelde ayrıştırılmış, parçalanmış, çeşitlendirilmiş ve saate göre çalışma baskısına maruz bırakılmıştır (Smets, 2011, s. 49; Mumford, 2013, s. 686).

Bu bağlamda tarım toplumuyla başlayan düzeninin sonuncusu olan enformasyon ya da bilgi toplumu çağı, üzerinde şekillendiği kentlerin dönüşümünü beraberinde getirirken bu yeni toplum düzeni tüm yer küreyi kapsayarak kırsal alanlar bağlamında da önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bilgi ve enformasyonun baş döndürücü hızda mekânsal formları dönüşüme zorladığı, bu dönüşme ayak uyduramayan yapıların geleceğe taşınmasında zorluklar yaşadığı literatürde sıklıkla ifade edilmektedir. Bu literatürün öne çıkanları arasında ise Manuel Castells gelmektedir. Castells (1996) Ağ Toplumu (Network Society) Kuramıyla ortaya koyduğu analizler bağlamında enformasyon çağının temel dinamiklerini aydınlatmıştır. Aynı zamanda bu kuram, temellendirdiği ifadeler çerçevesinde kırsal alanların günümüzde karşı karşıya olduğu yapısal dönüşümlerin anlamlandırılması adına da işlevsellik sunmaktadır.

Ağ toplumu yaklaşımı, 1990'lı yılların sonlarına doğru iletişim teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmelerin bir çıktısı olarak sanal ağ yapılarının sanal toplumları beraberinde getirmesi düşüncesinden hareketle ortaya çıkmıştır. Özellikle internet devrimi ile dünyada ortaya çıkan yeni düzenin toplumsal karşılığını analiz edebilmek için sosyal bilimciler arasında öne çıkan ilk isim ise Castells olmuştur. Castells, Ağ Toplumu kavramıyla sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişe vurgu yapmış, bilgisayar teknolojisinin gelişmesi ve internet altyapısının yaygınlaşmasıyla zaman ve mekân kavramlarının esneklik kazanmaya başladığının altını çizmiştir. Dolayısıyla bu kavramların arasındaki keskin sınırların silikleşmesiyle somutlaşan, küreselleşmenin itici gücüyle eş zamanlı olarak açığa çıkan teknolojik ilerlemeler ve iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla yükselen yeni toplum düzeni "ağ toplumu" olarak modellenmiştir. Ekonomiden siyasete, kültürden sosyal konulara kadar hayatının her noktasına işleyen teknoloji paradigmasındaki bu ilerlemeler, uzam ve zamana dair çok kapsamlı dönüşümleri nihayetinde beraberinde getirmiş, yeni algı pratiklerini ortaya çıkarmıştır (Sucu, 2016, s. 45). Bu bağlamda iletişim olanaklarını tüm dünyada devrim boyutuyla ilerleten ve örümcek ağı misali çevreleyen yeni yapıyı oluşturan ağ düzeni, değişim sürecinin temel algoritmalarını gözler önüne sermekte, araştırmacılara değişimin yönünü tayin edebilmek için de fırsatlar sunmaktadır.

Tüm bu sürecin nedenlerine ve gelişim aşamalarıyla temel sonuçlarına ilişkin analizler ise 1996 yılında yayınlanan bir kitapta yer almıştır. Ağ toplumu kavramını literatüre hediye eden bu kitap; “*Network Toplumunun Yükselişi, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*” (*The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*) adıyla yayımlanmıştır. Kitap, dünya üzerinde yer alan farklı kültür, dinamikler ve kurumsal yapıların çeşitliliği temelinde yükselen ve farklı biçimlerde ilerleme kaydeden yeni bir toplumsal yapının varlığına işaret etmiştir. Bu çerçevede Castells’e göre ortaya çıkan bu yeni toplum düzeninin temel pratikleri, 20. yüzyılın sonlarına doğru gittikçe gün yüzüne çıkmaya başlayan kapitalist üretim düzeni ve buna bağlı bir şekilde ilerleme kaydeden enformasyon toplumu etrafında şekillenmektedir. Ağ toplumunun içini dolduran yeni enformasyon düzeninin kaldırım taşlarını ise toplumların tarihsel zeminde kendi sosyal ve siyasal düzenlerinin şekillendirdiği temel üretim, tüketim ve iktidar ilişkileri oluşturmaktadır. Enformasyon toplumunda günlük hayata dair tüm süreçler ve işlevler giderek sıkı sıkıya bağlı bir şekilde görünür ya da görünmez bir şekilde ağlar tarafından örgütlendiği için oluşan bu yeni düzen ağ toplumu olarak kavramsallaştırılmıştır. Ağ yapısına bağlı bir şekilde yükselen enformasyon toplumuyla birlikte ise oluşan yeni düzen hiç olmadığı kadar açık ve devingen bir görünüm arz eder hale gelmiştir. Bunu tesis eden mikro-elektronik işlemcilerle dayalı iletişim ve bilgi teknolojileri ile yeni gündelik yaşam serencamı, doğu ve batı toplumu ikilikleri ya da sanayi toplumu gibi geçmişe dair toplum kavramsallaştırmalarından ayrılarak yeknesaklık göstermeye başlamıştır. Böylece ağ devrimi küresel bir toplumun tanımlanmasına giden yeni bir süreci ortaya koyduğu için önem taşır hale gelmiştir. (Castells, 2013, s. 89-92).

Yeni bir toplum düzenini ağ eksenini etrafında kurumsallaştıran bu yaklaşım, aynı zamanda bilgi toplumunu ortaya koyan temel dinamiklerle de ifade bulmaktadır. Buna göre bilim, rasyonelite ve düşünümelliğe dayalı bir toplumsal organizasyon; giderek artan bir bilgi üretimiyle karakterize olan tarım ve sanayi sektörleri dahil tüm değer ve sektörlerle sahip bir ekonomi; büyük ölçüde yüksek öğrenim düzeyi ve yoğun bilgi gerektiren iş süreçlerini yerine getiren işgücü piyasası; işaret, sembol ve anlamları içeren bir medya ile bilgi sağlayıcılarının domine ettiği bir kültürel yapı söz konusu olmaktadır (Van Dijk, 2006, s. 19).

Ağ toplumunun ortaya çıkışını esasen kentleşme sürecinin bir nedeni ve sonucu olarak yorumlayan düşünürler de bulunmaktadır. Smeets’e (2011, s. 38) göre ağ toplumu, kentleri kırsal alanlarla birlikte birçok biçime bürümektedir. Örneğin geleneksel merkezi kentler (Paris, Berlin, Moskova), genişletilmiş megakentler (New York, Tokyo, Mumbai ve Pekin) ya da Güney Çin’deki İnci Nehri Deltası gibi tamamen kentleşen deltalar oluşmaktadır. Bunu oluşturan süreçte insanlar ekonomik güvence, çocukları için daha iyi bir eğitim ve iş olanakları için kırsal alanlardan kentlere yönelerek göç sürecine dahil olmaktadır. Böylece kentler, dünya çapındaki ağ toplumunu ortaklaşa şekillendiren “akışlar uzamı” ile her kente kendi kimliğini, tarih ve benzersizliğini veren “yerlerin uzamı” arasında bir antitez olarak ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla mekânsal olarak birçok metropol eskiden kırsal alan olarak bilinen bir dizi yerleşik ve açık alanlar üstünde inşa edilmektedir. Dahası geçmişte kent ve kır arasında keskin bir ayrım söz konusu iken artık böyle bir ayrım metropol alanlarda giderek ortadan kalkmaya başlamıştır. Örneğin Kuzey Batı Avrupa’nın çok merkezli metropollerinde geleneksel anlamıyla kırsal alanları belirlemek giderek zorlaşmaktadır, çünkü ağ toplumunda kent her yerdedir.

Ağ toplumunun oluşmasına giden sürecin tarihsel olarak ilk evreleri ise 1940 ve 1950’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tarihlerde mikro-elektronik alanında ortaya çıkan

buluşlar, 1970'li yıllara gelindiğinde özellikle ABD'de farklı bir boyut kazanarak, bu alanda radikal ilerlemelerin yaşanmaya başlanmasına ve tüm dünyaya bu ülkeden yoğun bir şekilde yeni bir teknoloji paradigmasının ihraç edilmesine kapı aralamıştır. Buradaki en önemli gelişme, halihazırdaki telekomünikasyon teknolojisinin bilgisayar teknolojisiyle entegre olmaya başlamasıdır. Çünkü bu gelişmenin neticesinde, küresel olarak birbirine bağlı bilgisayar ağlarının ortaya çıkması söz konusu olmuş ve böylelikle yüz yüze temas gerektirmeyen belirli faaliyetlerin âdem-i merkezîyetçiliği mümkün kılınmıştır. 1990'lı yılların ikinci yarısında hız kazanan bu gelişmeler, küreselleşmenin belirginleşmesiyle form kazanan kişiselleştirilebilir medyanın ve bilgisayar bağlantılı iletişim olanaklarının yaygınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Yeni sistem, farklı medya alanlarının entegrasyonu ve karşılıklı etkileşim potansiyelinin varlığıyla açıklanırken, artık elektronik iletişim evden işe, okullardan hastanelere ve eğlenceden seyahate kadar hayatın her alanına yayılmaya başlamıştır (Castells, 2004, s. 3; Grimes, 2000, s. 16).

Bunların yanı sıra ağ toplumunu ortaya çıkaran tarihsel gelişmelerin öne çıkan temel dinamikler Castells'e göre (2010, s. 21) şu şekilde ifade bulmuştur:

“Bilgi teknolojisi devriminin derinleşmesi ve yayılması, Sovyetlerin çöküşü ve bunun bir etkisi olarak uluslararası düzeyde komünist hareketin çözülmesi, yarım yüzyıl boyunca her şeye damgasını vurmuş olan soğuk savaşın bitişi, kapitalizmin yeniden yapılanması, küreselleşme süreci, Pasifik'in küresel ekonominin en dinamik alanı olarak ortaya çıkışı, ulusçuluğun yükselişi ve hakim ulus devletinin krizi, demokratik siyasetin krizi, periyodik skandallar ve meşruiyet krizi, erkek egemenliğin krizi ve feminizmin yükselişi, ekolojik bilincin yayılışı, küreselleşmeye direniş kaynağı olarak komünizmin yükselişidir.”

Ağ toplumu yaklaşımının belirginleşmesinde ise “uzam” kavramı önemli bir yer edinmektedir. Bu kavram, internet yapısı üzerinde işleyen ve sosyal uygulamalara imkân tanıyan maddi bir yapıya işaret etmektedir. Uzamın temel faaliyeti, kullanıcıları ve uygulayıcıları eş zamanlı olarak bir araya getirmek, karşılıklı bilgi hizmet akışını işlevsel kılmaktır. Dolayısıyla uzam sayesinde fiziki mesafeler olmaksızın insanlar, zaman ve mekânın ötesine geçebilmektedirler. Bunun yanında ağ toplumunda toplumsal kurumlar bir akış içerisinde şekillendirilmektedir. Akış ise internet ağı üzerinde sürdürülen etkileşimin bütünüdür. Bu etkileşim sadece sosyal medya ve toplumsal örgütlenme aracı olarak değil, aynı zamanda küresel sermaye, bilgi, teknoloji, sesler, görüntüler, semboller vb. gibi akışlar olarak değerlendirilmelidir. Tüm bunların yanında ağ toplumunun temel omurgasını oluşturan “akışlar uzamı” (space of flows) kavramı ise toplumsal pratiklerin maddi örgütlenmesini, ağ üzerinde anlık işlem yapabilme ve sonuç alabilmeye yarayan fiziksel yapıyı tanımlamaktadır (Castells, 2013, s. 547-551).

Akışlar uzamı kavramı “zamansız zaman” kavramına, diğer bir ifadeyle süreçlerin canlandırıldığı, aksiyona döküldüğü yere de gönderme yapmaktadır. Örneğin tarım toplumunda insanlar doğanın işleyişi ve ritmine göre hayatlarını sürdürmüşlerdir. Sanayi toplumunda ise iş bölümünün temel koşullarından biri olarak saat devreye girmiş ve insanlar buna göre gündelik yaşamlarını belirler olmuşlardır. Ağ toplumunda ise “zamanın zamanı” kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu ifade, olayların karışıklığı ve eş zamanlı doğası nedeniyle dağınık zamana gönderme yapmaktadır. Ayrıca bu kavram hem biyolojik hem de sosyal ritimlerin yok olmasıyla açıklanmaktadır. Esnek zamanlı işletmeler, tam zamanlı çalışma esasına göre çalışırken çalışma saatleri, şirketlere, ağlara ve işlere göre farklılık göstermektedir ki böylece zaman her yapının kendi dinamiklerine göre bir kaynak olarak

yönetilir olmaktadır. Zamanı bölen ağ akışları aracılığıyla işleyen fakat herhangi bir uzamsal bitişikliğe sahip olmayıp sosyal pratikleri maddi organizasyona eviren bu süreçte ağ yapısı, akışlar vasıtasıyla karşılıklı olarak birbirine bağlı haldedir. Akışlar uzamı ise bu noktada üç katmandan oluşmaktadır (Smeets, 2011, s. 51-52; Castells, 2013, s. 548-549):

- a. Bilgi ve iletişim akışlarının temelini meydana getiren elektronik ağ katmanı: Bu katman, mikro elektronik tabanlı cihazlar, telekomünikasyon sistemleri, görsel ve işitsel verilerin eş zamanlı iletimini tesis eden bağlantılardan oluşmaktadır.
- b. İş bölümünü sevk ve idare eden merkezler katmanı: Elektronik ağ katmanı üzerinde bilgi, iletişim, kültür ya da sermaye akışları cereyan ederken, bu akışlar iyi tanımlanmış belirli mekanların eş güdümüyle somutlaşmaktadır. Mekanlar uzamı çerçevesinde ele alınan bu katmanda akışlar; “limanlar”, “merkezler” ve “düğüm noktaları” üzerinden işlemektedir. Ağ üzerinde limanlar, değiş tokuşun gerçekleştiği yerlere; merkezler, yerelliği esas alan ve stratejik faaliyetleri yürüten örgütlere; düğüm noktaları ise önem derecesine göre hiyerarşik olarak örgütlenmiş limanları ve merkezleri birbirine bağlayan, işleyişin yönüne karar veren bir yapıya gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla bu yapıda karar verme yerleri olarak merkez ofisler, güvenli siteleri, oteller, havaalanları, karar verme için resmi olmayan yerler, golf sahaları, tiyatrolar ile inovasyon ortamları, üretim alanları ve montaj hatları gibi düğüm noktaları bulunmaktadır.
- c. Yönetici seçkinler katmanı: Yönetici katmanı kozmopolit bir görünüm sergilemektedir ve böylece ağdaki düğümler ile merkezler arasında hareket etmektedirler. Bir üst paragrafta yer alan karar verme yerlerinde yönetici seçkinler yer almaktadırlar.

Bu bağlamda ağ toplumu yaklaşımının çekirdeği, akışlar uzamı kavramı çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Burada söz konusu akışlar, zamanı ve işi bölen sosyal pratiklerin fiziksel organizasyonudurlar. Bunlar uzamsal bitişiklikten yoksun olup bilgi, teknoloji ve organizasyonel etkileşim akışları aracılığıyla ağ üzerinde karşılıklı olarak birbiriyle ilişkili işlemektedirler. Bu işleyişte akış, fiziksel olarak mekânlar uzamıyla bağlantılıdır, ancak her mekânsal uzam aynı zamanda insanların yaşadığı da bir yerdir. Dolayısıyla mekânsal uzam, küresel akışlar uzamının zıt anlamı değildir. Bu noktada küresel toplum, salt olarak sınırların olmadığı yerel uzamların bir toplamı olarak görülmemelidir. Her iki mekânda da temelde farklı zaman ve uzaklık deneyimleri ortaya çıkmaktadır. Yeniden üretim, çocukların yetiştirilmesi ve eğitimi ile kültürel aktarım gibi süreçler özerktirler ve akışlar uzamının barınma işlevleriyle yakından ilişkili kabul edilmektedir. Küresel akışlar uzamı ile yerel akışlar uzamı arasındaki bu karşıtlıkta, çağdaş tarım hakkındaki kamusal tartışmanın felsefi çekirdeği ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kırsal alanlardaki tarımsal üretim, küreselleşmiş ve akışlar uzamının bir unsuru haline gelmiştir. Çünkü ağ toplumuna giden süreç ekonomik ve ekolojik bir mantığa dayanmaktadır, ancak birçok insan için bu kabulü zor bir gelişme olabilmektedir. Örneğin tüketiciler günlük olarak tarımsal üretim sisteminden ürünler tüketirken, onlara bir çiftliğin yanında yaşamak genellikle rahatsızlık vermektedir. Aynı zamanda çoğu vatandaş modern tarımın endüstriyel yanıyla da anlaşmazlıklar içindedir. Çünkü bu kişilerinin çoğunluğunun yaşadığı kentsel alandakilerin aslında kökleri endüstri öncesi köy yaşamından izler taşımaktadır (Smeets, 2011, s. 18-19). Tüm bu gelişmeler, kırsal alanlar açısından önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bunların başında geleneksel kent-kır ayrımının artık geçerliliğinin sorgulanmaya başlaması gelmektedir. Bu sorgulama, mekânsal yapıların zihinsel tezahürlerine ilişkin yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

Kırsal Alanlar ve Kır-Kent Bulanıklaşması

Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren kırsal alanların geleneksel dokularında ve ayırt ediciliğinde bariz bir aşınma süreci yaşanmaya başlamıştır. Bu aşınma sürecinde, ağ toplumunun temel pratiklerini oluşturan internet ve arama motorları, televizyon, mobil iletişim araçları ve akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla daha fazla sayıda insanın ağ erişimine dahil olması gibi gelişmeler oldukça etkili olmaktadır. Çünkü bu gelişmeler, insan davranışlarında, toplumun talep ve beklentileri ile gerçeklerin temsilinde belirli standartların oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla geçmişte kabul olunduğu şekliyle kırsal alanda ayrı bir toplumsal kategorinin ağ toplumu yapısında geçerliliğini yitireceğine yönelik varsayımlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitekim kırsal nüfusun istek ve beklentileri, “küresel köy” fenomeni ve yaşlı nüfusun kentten uzaklaşarak kırsal alanlara göç etme istekleriyle birlikte değişmeye başlayarak kentlerde yaşayan insanlarla aynılaşmaya başlamıştır. Bu çerçevede kırsal alanlar, kent topluluklarının temel dinamiklerine benzer şekilde yapısal dönüşüme uğramakta, yoksulluğun artışı ve turizme ayrılan alanların çoğalması nedeniyle geçmişte olduğundan farklı olarak parçalanmaya ve karmaşıklaşmaya uğramaktadır (Torre ve Wallet, 2016, s. 19).

Tarihte kentlerin gelişimi merkezileşme ve yayılma şeklinde olagelmıştır. Bu durum, bir taraftan yarıçaplarını kırsal alanda daha da derinleştirme eğiliminde olan tarımsal alandaki kentsel saçaklanmalara yol açarken diğer taraftan da uzak pazarlarla rekabet edebilen ticaret kentlerini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla ticaret kentleri birbirlerine yakın bir yerde var olmaya ve gelişmeye devam edebilmişler, ayakta kalabilmeleri için de ulaşım altyapısına büyük ölçüde önem vermişlerdir. O yüzden nehir ve okyanusların kavuşma noktalarına yakın, denize kıyısı olan alanlarda bu tip şehirler yükselmişlerdir. Fakat endüstri devrimi sonrasında demir yolu ve kara yolu alt yapısının yaygınlaşmasıyla bu model daha az belirgin hale gelmeye başlamıştır. Yeni ulaşım ağları böylece kentlerin faaliyet ölçeğini de artırmış, çok merkezli megakentlere, büyük bir kent merkezi etrafında kurulu büyük ve küçük kasabaları içeren metropol ağlarına yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler, ağ toplumunda metropoliten alan kavramının tanımı ve kapsamını zorlaştırır hale getirmiştir. Çünkü yeni yapıda, muhasebe firmaları, bankalar, finans şirketleri, sigorta sektörü, hukuk ve yönetim danışmanlığı ile reklam dünyası gibi karakteristik ve bilgi sunumuna dayalı hizmetler mekânsal yeni bir çerçeve ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla artık metropoliten alanlar, ağ toplumunun fiziksel düğümlerinden biri olarak görünür hale gelmişlerdir (Smeets, 2011: 20).

Bu çerçevede kır-kent bulanıklaşması kavramı, ağ toplumunun yükselişiyle birlikte oldukça hızlanır hale gelmiştir. Özellikle kentleşmiş gibi varsayılan kırsal alanlar, dünyanın pek çok ülkesinde bir anomali halini göstermektedir. Örneğin Isserman'ın (2005, s. 465-466) bu konuda sorun alanı olarak gördüğü ve metropoliten alan kabul edilen ABD sınırları içerisindeki Büyük Kanyon'da bir milyonu aşkın çiftçinin varlığı yanlış kabul edilen kırsal alan tasnifini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu durum giderek zorlaşan kır-kent tasnifinin başarısızlığının bir çıktısı olarak yorumlanmaktadır. Böylelikle kırsal alan olarak tasnife tabi tutulması gereken bir alanın kentsel alan olarak kabulü, kırsal alanlara ve sorunlarına yönelik yürütülen araştırmaların yanlış neticeler vermesine, hükümet politikalarının bölgesel gerçeklere ve amaçlara uygun olmayan şekilde yürütülmesine, en nihayetinde de ulusal çıkarların zarara uğratılabilmesine neden olabilmektedir.

Konunun Türkiye'ye bakan tarafında, Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji Belgesi'nde (2021-2023) özellikle 2000'li yıllardan sonra bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ve

ulaşım altyapısında yaşanan iyileştirmeler neticesinde kır-kent etkileşiminin hızlandığı tespiti yer almıştır. Dolayısıyla kırsal ve kentsel alanlar arasında erişimin artması, fonksiyonel ilişkilerin farklılaşması neticesinde geleneksel kır-kent ilişkilerinin yerini iş birliği ve ortaklık anlayışına bırakması söz konusu olmuştur. Böylelikle kentsel etki alanının kırsal alanda, ekonomik ve doğal kaynaklar endeksli olarak iş geliştirme ve yatırım faaliyetlerine odaklanmaya başladığı, kentsel alana özgü olan sanayiye dönük çabaların ve ticari işletmelerin kırsal alanlara doğru “saçaklanma” eğilimi gösterdiği ve bunların neticesinde kır-kent arasında gününbirlik insan hareketliliğinin fazlaştığı bir sürecin altı çizilmiştir (UKKS, 2021, s. 9). Ayrıca strateji belgesinden anlaşılmaktadır ki ağ toplumunun üzerinde kurumsallaştığı BİT’ler (Bilgi ve İletişim Teknolojileri) aracılığıyla küresel enformasyon akışı, kır-kent zıtlıklarını eriterek bu iki karşıt yapıyı birbirine yakınlaştıran ve hatta aynılaştırma gücünü de içinde barındıran bir eğilimi ortaya koymaktadır.

Kır-kent etkileşiminin hızlanmasıyla küresel bir kentin ortaya çıkacağına yönelik düşünceler ise son zamanlarda dillendirilmeye başlanmıştır. Ağ Toplumunun Yükselişi adlı eserinde Castells (2008, s. 510); küresel kent olgusunu öne çıkarırken bir kent tasavvurunda; ileri hizmetlerin, üretim merkezlerinin ve piyasaların bir ağ yapısı çerçevesinde senkronize edildiği yine farklı bölgelerde konumlanmış faaliyetlerin küresel ağ karşısında görece önemine bağlı olarak farklı ölçek ve yoğunluklarda birleştiği bir sürecin çıktısı olarak kenti yorumlamıştır. Bu noktada her ülkede ağ yapısının kendini yerel ve bölgesel merkezlerde yeniden üreteceği, böylelikle de yerel ve bölgesel ağ mimarisinin küresel ölçekte de birbirini bağlanarak fonksiyonel anlamda küresel bir kentin doğuşunu neden olacağına altı çizilmiştir.

Tüm bu ifadelerden yola çıkıldığında, ağ toplumunda artık kırsal alanların belirleyici özelliklerinin hızlı bir şekilde aşınma süreci içine girdiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kent ve kent dışı alanları arasındaki zıtlıkların yok olmaya başlaması söz konusudur. Özellikle metropoliten alanlarda farklı düzeylerde kentleşme yoğunlukları söz konusu iken kırsal alanların nereler olduğunun tespiti her geçen gün zorlaşmaktadır. Bu noktada kırsal alanlarda önemli bir dönüşüm yaşandığı aşikardır. Örneğin geçmişte “çalışan-üreten köy” kavramı dönüşme uğrayarak yerini konut köyüne bırakmakta, kırsal alanları içleri bir dizi yönetici sınıf, yerleşime dönük yararlanıcılar ile rant peşinde koşana al-satçılarla dolmaya başlamaktadır (Steenbekkers vd., 2006: 14-15, akt. Smeets, 2011: 111).

Ağ Toplumunu Perspektifinin Kırsal Alanlara Yansımaları

Ağ toplumu yaklaşımının gelişmesiyle birlikte kırsal alanlar açısından ilk etkiler 1990’lı yılların başlarında ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde ağ toplumunun temel araçlarından bilgi teknolojilerinde yaşanan ilerlemelere bağlı olarak kentsel alanlardan uzakta konumlanan ve iletişim olanakları kullanılarak tasarlanan tele-kır evleri (tele-cottages, tele-centres) oluşturulmaya başlanmıştır. Bu yapıların ortaya çıkışı ile hedeflenen BİT’ler aracılığı ile ekonomik kalkınmayı desteklemek ve kırsal alanların sorunlarına yönelik çözümler geliştirebilmektir. Tele-kır evleri fiziksel altyapının geliştirilmesi, ekonomik kalkınma, idari reformlar, kurumsal değişiklikler ile sosyal ve kültürel gelişme başlıklarında öne çıkmışlardır. Örneğin bunlardan fiziksel altyapı ile kırsalda dijital köprülerinin oluşturulması ve çevrede yer alan kırsalın dezavantajlı olduğu mesafe olgusunun aşılması amaçlanmıştır. Ayrıca yol ve ulaşım gibi geleneksel altyapı eksikliklerinin de giderilmesi istenmiştir. Ekonomik kalkınma ile istihdam olanaklarının artırılmasına, idari reformlar ile yönetişimin kırsal alanda daha işler

hale getirilmesine, sosyal ve kültürel gelişme ile de sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlerde kırsalın daha güçlü erişiminin tesisine odaklanılmıştır (Oestmann ve Dymond, 2001, s. 5).

Bu çerçevede oluşturulan ilk tele-kır evi İsveç'in kuzeyinde dağlık bir bölgede kurulan "Harjedalens Telestuga"dır. Bu yapıların temel amacı iletişim olanaklarını ve özellikle internet bağlantılarının kullanımını kırsal alanda daha işler hale getirebilmektir. Tele kır evleri ileri derecede teknolojik bir bilgi ve servis noktası olarak kırsal alanda hizmet vermeye başlamıştır ve genel olarak gönüllüler tarafından yönetilmiştir. Ortaya çıktığı tarih itibari ile bu yapılar, kırsal alanda gerek yetişkinlerin gerekse çocukların bilgi teknolojileri ile yakınlaşmasını sağlamak ve bu yönde eğitim öğretim hizmetlerini sürdürmelerini alabilmelerini kolaylaştırmıştır (Sangam, 2008, s. 1-2). En nihayetinde ağ toplumunun kırsal alanda ilk somut yansıması olan bu yapılar, bu alandaki ekonomik ilişkileri, toplumsal yakınlaşmaları ve sosyal davranış kalıplarını farklılaştıran bir misyonun ilk adımı olmuşlardır.

Kırsal alanlar açısından ağ toplumunun ortaya çıkardığı bir başka etki, teknolojik alt yapının gelişmesiyle özellikle hizmet sektörü içerisinde istihdam olan ve iş yerine yakınlık nedeniyle kentsel merkezlerde yaşayan çalışanların artık kent merkezi dışında bir yerde yaşayarak da işlerin sürdürülmesini devam ettirebilmeleriyle ilişkilidir. Bu çerçevede bir çalışanın üstleneceği pozisyon uzaktan çalışma koşulları sayesinde iş yerinin çok uzağından da yerine getirilebilir olmaktadır. Gittikçe artan bu çalışma düzeni, ağ toplumunda görünür olmakta, kent ile yan yana anılan iş gücü faaliyetlerinin artık mekânsal açıdan belirli bir merkezde toplanma zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır (Castells, 2013: 527-528). Bu durum, kent ve kır tanımının temel ayırıcı unsurlarından olan ekonomik faaliyetlerin niteliksel ayrımlarını eritir olmaktadır. Dolayısıyla daha önceden kente gönderme yapan birçok iş kolunun mekânsal olarak kırsal alanlardan da yürütülebilir olması mümkün kılınmaktadır. Bu ise bir arı kovanı gibi kent merkezlerinde iş olanaklarının varlığı ve gerektirdiği koşullar nedeniyle bir arada yaşamak zorluğu içinde olan geniş halk kitlelerinin, teknolojik imkânların elverdiği ölçüde merkezden çevreye, kentten kıra transferine olanak sağlayacaktır.

Tüm bunların yanında, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve ağ toplumu yapısının güçlenmesiyle birlikte önemli bir sorun alanı da ortaya çıkmıştır. Bu sorun alanı, teknolojik ilerlemenin kullanılabilirliği ve maliyetlerinin karşılanabilir olup olmadığı ya da bunun kentsel ve kırsal alanlarda aynı ölçüde yaygınlaşabilirliği üzerinedir. Bu konuda literatürde temel kaygılar daha çok kırsal alanlarda teknolojiye erişebilir olmanın eksikliği ve bu noktada ortaya çıkan kısıtlamalarla ilgilidir. Dolayısıyla tüm dünyada toplumlar giderek gelişen bilgi iletişim teknolojileri ve ağlarının varlığını kabul etse de kırsal alanlar bu ağların sunduğu hizmetlere tam kapasite ile ulaşmada zorluklar yaşamışlardır. Kentsel alanlar ile böylece kırsal alanlar arasında ağ toplumu felsefesinin kurumsallaşması noktasında bazı dengesizlikler ve eşitsizlik ortaya çıkmıştır. Son yıllarda özellikle internet alt yapısındaki bant genişlikleri hızlarına yönelik kırsal alanlarda iyileştirmeler yapıyor olsa da yine de kentlerde olduğu gibi bir gelişmişlik düzeyi söz konusu değildir. Özellikle fiber optik kabloların kırsal alanlara fayda maliyet hesapları yüzünden uzanamıyor oluşu, geleneksel kent-kır ayrımının ağ toplumu ayağında da dijital ayrımı tesis edeceğine yönelik düşünceler geliştirilmesine neden olmuştur (Selamink, Strijker ve Bosworth, 2017, s. 361). Bu bağlamda ağ yapılarının kırsal alanda yansımalarına ilişkin temel tespit ve çıkarımlar altı ana ulaşılabilirlik başlığı altında analiz edilmiştir. Ortaya konulan bu çıkarım ve tespitler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Ağ Yapılarının Kırsal Alanda Yansımalarına İlişkin Genel Çıkarımlar

Ulaşılabilirlik	Kırsal Alanda Yansımalar
Telekomünikasyon ve Piyasalar	Kırsal alanlar ağ yapısına yatırımlar için yeterli pazar potansiyeli sağlamamaktadır; kentsel alanlarda kâr potansiyeli daha fazladır
Çıkarım	Telekomünikasyon teknolojilerine yatırım eksikliği söz konusudur
Teknoloji	Kentsel alanlarda yüksek yatırımlar, kırsal alanlarda düşük yatırımlar: kent-kır dijital bölünmesini artırmaktadır
Çıkarım	Teknoloji seçimi ve kullanılabilirlik eksikliği yaşanmaktadır
Bölgesel Kalkınma	Telekomünikasyon teknolojileri gerektiren faaliyetler için sınırlı fırsatlar vardır
Çıkarım	Kablosuz teknolojiler piyasa eksiklikleri nedeniyle sınırlıdır; dolayısıyla kırsal alanlarda bu teknolojiler henüz bir alternatif olarak görülmemektedir
Politika ve Düzenleme Alanı	GSYİH büyümesi, girişimcilik faaliyeti ve kırsal alanlara göç hakkında karışık sonuçlar ortaya çıkmaktadır
Çıkarım	Kentsel alanlardaki süregelen gelişmelere kırsal alanlar yetişememekte, dolayısıyla uyum sağlanamamaktadır
Genişleme ve Kapsama (Difüzyon Teorisi)	Geleneksel endüstriler, özellikle artan dijital bağlantıdan yararlanırken; kırsal alanların yenilikçi veya yaratıcı endüstrileri kendisine çekmesi daha az olasıdır
Çıkarım	İleri dijital bağlantı olanakları kırsal bölgeleri dış rekabete açmaktadır
Dijital eşitsizlikler	Politikalar duyarlı bir karaktere sahiptirler
Çıkarım	Teknolojik gelişme, politika geliştirmeden daha hızlı hareket eder
Dijital genişleme politikası	Dağınık yapıdaki sektörel çıkarlar söz konusudur
Çıkarım	Serbest piyasa mantığı, özellikle Avrupa'da, kırsal alanlardaki gelişmeleri engellemiş; hükümetlerin müdahalesini zorlaştırmıştır
Dijital eşitsizlikler	Talep odaklı bir şekilde BİT uzam ve zaman içinde yayılır
Çıkarım	Kırsal alanların uzaklığı, ağ yapısının yayılma aşamasına göre geç benimseyenler ve geride kalanlar olarak kırsal toplulukları niteler
Dijital genişleme politikası	Kırsal alanlarda BİT'in benimsenmesi ve kullanılması, arzın gecikmesi nedeniyle de kısıtlanmaktadır
Çıkarım	Firmalarda yeni BİT'leri benimseme istekliliği sektöre göre farklılık göstermektedir
Dijital eşitsizlikler	Bilgi, beceri, tutum ve istekler, insanların BİT'i neden ve ne ölçüde kullandıkları konusunda kilit faktörlerdir
Çıkarım	Dijital güçlendirme, daha geniş çevrimdışı tabanlı sosyoekonomik bağlamlara bağlıdır
Dijital genişleme politikası	Kırsal alanlarda düşük eğitim seviyeleri ve beceri seviyeleri bir sorun olarak görülür
Çıkarım	Genel politikalar eşitsizlikleri azaltamaz
Dijital genişleme politikası	Politikaların ve projelerin etkisi, yerel topluluk kültürüne ve uygulamalarının ne ölçüde dikkate alındığına bağlıdır
Çıkarım	Kırsal topluluklar karar alma sürecine dahil olursa, politikaların başarılı olma olasılığı daha yüksektir

Kaynak: (Selamink, Strijker ve Bosworth, 2017, s. 368)

Tablo 1’de açıkça görüleceği üzere ağ yapılarının kırsal alanlarda gelişme ve yayılma hızı, hali hazırda kentsel alanlara göre yavaş ilerlemektedir. Bunda kâr potansiyeli nedeniyle kırsal alana teknoloji yatırımlarının görece düşük oluşu, bu alanlarda halihazırda pazar fırsatlarının kente göre eksikliği, kırsal farkındalığın yeterince olmayışı, uzaklık faktörünün süreci geriden takip etmeye neden olması başı çeken nedenler olmaktadır. Bu açıklamalar göstermektedir ki mekânsal olarak kır-kent bulanıklaşması, dijital olarak kır-kent bölünmesiyle ters orantılı olarak çalışmaktadır. Dolayısıyla kır-kent arasında dijital bölünme ortadan kalktıkça, mekânsal yakınlaşma ve aynılaştırma artacaktır.

Tüm bunların yanında Grimes’e göre ağ toplumunun kırsal alanlar özelinde bir diğer çıktısı, kentsel alanlara göre kırın rekabet gücünün giderek yükseleceğine ilişkindir. Çünkü kırsal kalkınma çabaları içerisinde ağ toplumuyla somutlaşan bilgi ve iletişim kanallarının yaygınlık kazanması, kırsal alanın dezavantajlı yönlerini oluşturan piyasaya uzaklık, çevrede yer alma ve erişebilirlik konularında bir tersine dönüşü beraberinde getirecektir. Mekânsal ayrımlara gönderme yapan bu faktörler, kırsal alanların kentlerle olan yoksunluk ve refah paylarındaki farklarının kökenini oluşturmaktadırlar. Bu yönüyle BİT’ler aracılığıyla bu mekânsal ayrım konularının azaltılması ile de kırsalın öğrenen alanlar olarak bilgi düzeyinin yükseltilmesi son derece olasıdır (Grimes, 2000, s. 14).

Konu özelinde 1995 yılında yayınlanan ve telekomünikasyonun kırsal alanlar için etkilerini analiz eden “*Guidelines for Telematic Projects-Problems and Recommendations Based on European Project*” adlı raporda; telekomünikasyonun ve ağ bağlantılarının genişlemesinin, kırsal alanların karar alma merkezlerine olan uzaklığını azaltacağı, bilgiye erişimi artıracacağı, hizmet alımını ve eğitim olanaklarını yaygınlaştıracacağı, kırsaldaki üreticiler ile uzak firmalar ve pazarlar arasında bağlantılarını güçlendireceği üzerinde durulmuştur (Guidelines, 1995).

BİT’lerin gelişmesiyle özellikle kırsal alanlar bağlamında dikkat çeken bir diğer konu, uzaktan çalışma (tele-work) koşullarında yaşanan olumlu gelişmelerdir. Çünkü tesis edilen iletişim altyapısının imkân verdiği ölçüsünde, günümüzde birçok faaliyet belirli bir yerde yapılabilir olmanın dışına çıkmıştır. Dolayısıyla özellikle hizmetler sektöründe birçok çalışan, bu faaliyetlerini sadece kent merkezinde yapabilir olmanın sınırlarını aşabilecek, böylelikle sanayi ve hizmetler sektörlerinin eşgüdümü ile somutlaşan kentsel alanın niteliğinin dışında da bazı işler yürütülebilir olabilecektir. Bu ise kırsal alanlara da konumlanabilen iş yürütme modellerinin doğmasına imkân veren bir gelişmedir. Özellikle son dönemlerde COVID-19 Küresel Pandemisi de göstermiştir ki birçok iş kolu uzaktan çalışma esasına göre faaliyetlerini yerine getirir olmakta, insanlar bu sayede iş yerlerinden uzakta bir konumda da işten kopmayarak yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Burada ilk akla gelen yerlerden olan kırsal alanlar cezbedici bir konumda yer almaktadırlar. Kentin kaotik havasından uzakta ve bilgi iletişim yapısının sağladığı kolaylıklar ölçüsünde kırsal alanlarda da kentsel alana özgü çalışmaların sürdürülebilir olduğu deneyimlenmiştir. Bu durum, kırsal alanların geleneksel yapılarına ilişkin kabuğun kırılmasına sebep olan gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

ABD’de Tarım Bakanlığı bünyesinde 2021 yılında hazırlanan Uzaktan Çalışma (Teleworking) Anlayış Anketi, söz konusu modelin son durumuna ilişkin önemli tespitler sunmaktadır. Bu ankette, özellikle COVID-19 Pandemisi nedeniyle hızlı bir şekilde işgücünün uzaktan çalışma yöntemine geçmesinin etkileri ve sonuçları ortaya çıkarılmak istenmiştir. Rapora göre ankete katılanların %86’sı pandemi nedeniyle uzaktan çalışma modelinin başarılı bir şekilde sürdürüldüğünü ifade etmişlerdir. Diğer %7’sinin bu konuda aynı fikirde olmadığı, kalan %7’sinin ise tarafsız olduğu tespit edilmiştir. 93.000 civarında ve farklı iş kollarından kişilerle

yapılan bu ankette, başarılı bir şekilde sürdürülen uzaktan çalışmanın ve hibrit çalışma modelinin gelecekte de korunacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Bununla birlikte yine ankette, haftada dört gün ve üzeri uzaktan çalışma usulünün hali hazırda %55 oranında arttığı, bunun COVID-19 öncesi %3 ve 2018 öncesi ise %4 dolaylarında olduğunun altı çizilmiştir.

Dolayısıyla içinde bulunulan süreçte, uzaktan çalışma modelinde radikal bir artış ortaya çıkmıştır. Anketin kırsal alanlar bağlamında vurgusu ise altyapı olanaklarına ilişkindir. Çünkü rapora göre, pandemide uzaktan çalışma modelinin artışıyla işgücü mekânsal olarak belirli bir noktaya yığılmaktan ziyade genel bir saçılım sergilemiştir. Yani bu model yapısının izin verdiği ölçüde en ücra kırsal alanlarda da çalışmaya imkân tanınmıştır. Dolayısıyla ankete katılanlardan bu konumlarda olanlar işlerini sürdürürken daha stabil ve güçlü internet ağına olan ihtiyaçlarını dile getirmişlerdir. Çünkü bağlantı sorunları ve düşük hızlarda internet nedeniyle çalışanların üretkenliklerinin olumsuz etkilenmekte olduğunu, iş yapış tarzlarının yavaşladığını ortaya koyan raporda, ankete katılan kişilerin bu süreçle birlikte kent-kır ayrımı fark etmeksizin herhangi bir mekânda üretken bir şekilde işlerin nasıl yürüyebildiğini deneyimledikleri açığa çıkarılmıştır. Pandemi sonrası da gelecekte sanal istihdam modelinin başat olacağına, böylelikle de kırsal kalkınma, iklim ve eşitlik hedeflerinin daha ileri taşınacağına, iş ve yaşam dengesinin daha iyi kurulacağına yönelik çıkarımlara varılmıştır (USDA, 2021, Telework Survey Insight Report, <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/ocx-telework-survey-insights-report.pdf>).

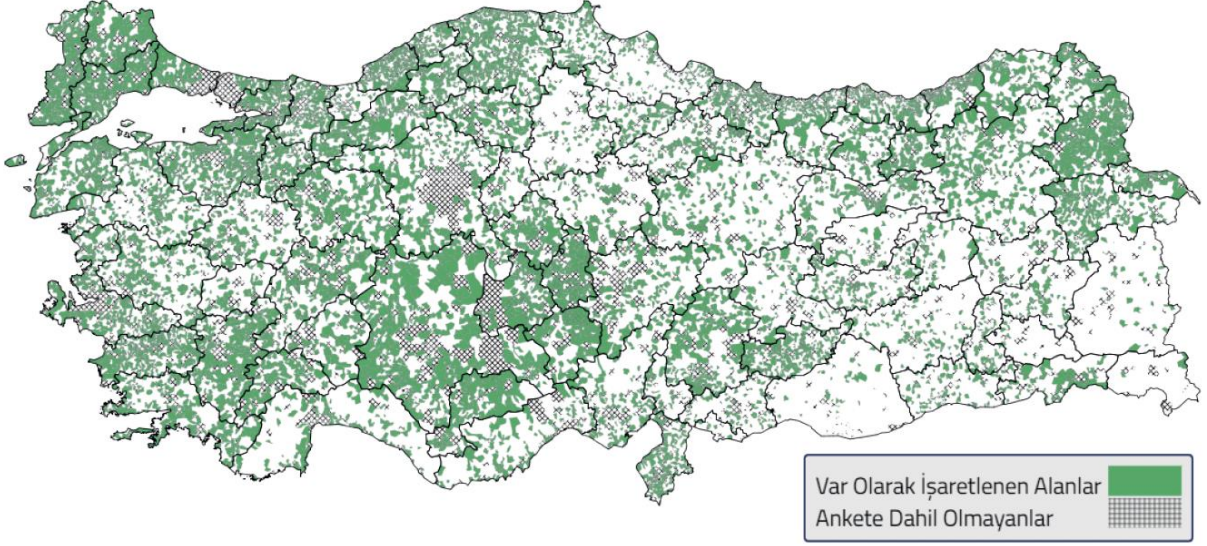
Ağ toplumu düşüncesinin kırsal alanlar bağlamında önemli çıktılardan bir diğeri ise yeni tarımsal üretim pratiklerinin doğuşuna ilişkindir. Buna göre ağ toplumuna özgü yeni ve akıllı bağlantılar aracılığıyla (üreticiler, sektörler, hammaddeler, enerji ve atık akışları ile paydaşlar ve onların değer sistemleri arasında) daha rekabete dönük hırslı bir tarımsal üretim söz konusu olmaktadır. Daha hırslı ve rekabetin vahşileştiği tarımsal üretim düzeni ise her geçen gün artan kentleşme ve artan nüfusun farklılaşan, fazlaşan taleplerini sürdürülebilir bir temelde karşılayabilmek temellidir. Bu şekilde yapılan bir tarımsal üretim, akışlar uzamının bir parçasıdır ve Hollanda Delta Metropolü örneğinde olduğu gibi birbiriyle ilişkili ve birbirini güçlendiren konumsal avantajları da beraberinde getirebilmektedir. Çünkü Hollanda'nın üç kuzey eyaleti dışında kalan eyaletlerini kapsayan ve yeni bir kent türü olan Delta metropolünün özgün yapısı vardır. Avrupa nehirleri olan Ren, Meusa ve Schelde deltasında yer alan ve Hollanda Randstad, Almanya endüstri bölgesi Ruhr ile Belçika Flandes'e kadar uzanan Metropol, köyleri, kent merkezlerini, banliyöler, sanayi siteleri, limanlar, havaalanları, orman ve orman göllerini, mera ve tarım arazileri ile bunların yüksek teknoloji içeren geniş bir alanı sıkı bir ağ yapısıyla kapsamaktadır (Timmermans vd., 2005: 587). Böylelikle akışlar uzamıyla tarımsal üretim süreci şimdiye dek hiç olmadığı kadar etkin ve kontrollü yürütülebilmektedir (Smeets, 2011, s. 21). Dolayısıyla teknolojinin tarımsal üretimde etkin kullanılması durumu geçmişten gelen kronik sorunların çözümü konusunda da oldukça önemli fırsatlar sunmaktadır. Örneğin üreticiden tüketiciye ulaşan tarımsal ürün zincirinin izlenebilirliği ve denetimi teknoloji kullanımıyla söz konusu olabilir ve böylece önemli sorun alanlarından olan fiyatların aşırı yükselmesinde araçların kimler olduğu ve ne ölçüde sürece etki ettikleri şeffaf hale getirilebilir.

Tüm bunların yanında ağ toplumunun gelişimiyle birlikte kırsal alanlarda tarımsal üretim, dünya genelinde endüstriyel hammadde tedariki, birincil üretim ve endüstriyel işlemeyi kapsayan zincirlerin bir parçası haline gelmektedir. Bu zincirlerin tümü, Castells'in ortaya

koyduğu küresel bir ağ üzerinde birbirine bağlı bulunmaktadır. Ayrıca tarımın sanayileşmesiyle birlikte metropollerin mekânsal gelişimleri de şekillenmektedir. Bu noktada küresel ağ düzeni, yerel düzeyde kırsal alanlarda tarımsal üretime yönelik büyük gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Çünkü en yakın metropolden yoğunlaşan talepler, oradaki üreticilerin küresel alandaki rekabetçi konumunu zayıflatabilmektedir. Kısacası ağ yapısının temelinde artan nüfus ve kentleşme neticesinde, mevcut kırsal alanların bu nüfusu besleyebilir üretime cevaz vermesi her geçen gün zorlaşmaktadır. Ayrıca kentleşme nedeniyle artan daha fazla lüks tüketim ve gıda talebi de bu yetersizliği kamçulamaktadır. En nihayetinde tüketici talepleri değişirken, bu ürünleri üreten daha az sayıda üretici ayakta kalmakta ve daha da önemlisi tarımsal üretimin aracı olan tarım arazileri her geçen gün azalmaktadır (Smeets, 2011, s. 39).

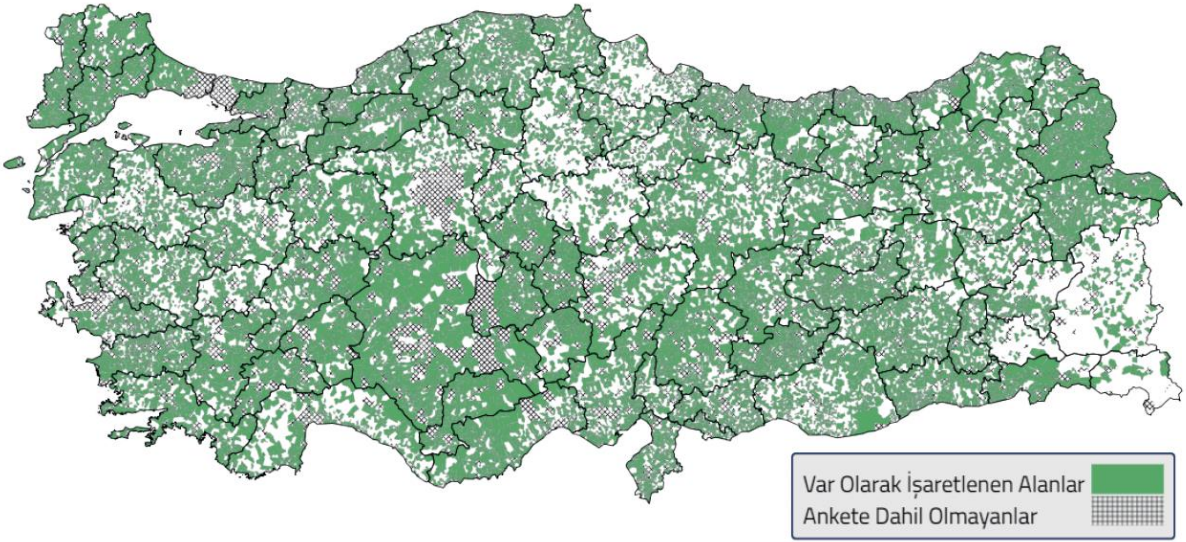
Ağ toplumunun inşası sürecinde ağ oluşturma oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu bağlamda kablolu, kablosuz ve mobil internet ağ yapıları kır-kent ayrımı olmaksızın genişleme ve yayılma süreci içindedir. Ancak yukarıda Tablo 1’de ortaya konulduğu üzere görece olarak kırsal alanlarda bu genişleme ve yayılma hızı kente kıyasla daha geriden gelmektedir. Ancak ağ yapılarının kapsayıcılığı arttıkça coğrafi erişimin de genişlemesi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde kırsal alanlar ve gelişmekte olan ülkelerde ise tüm coğrafi bölgelerde telefon, uydu yayıncılığı ve internete nispeten kolay ve ucuz erişim elde edilmesi her geçen gün kolaylaşmaktadır. Diğer taraftan ağ varlığı evlerde, iş yerlerinde ya da boş zaman aktivitelerinde olmak üzere insan uğraşlarının sürdürülmesinde kullanım alanını genişletmektedir. Tüm bu ortamlarda hareket etme ve teknolojiyi kullanma alanı artık sadece kablolar ve sabit erişim noktaları ile de sınırlı olmayacaktır. Çünkü belirli bir anda bir ağ üzerindeki kullanıcıların yoğunluğunun artması ile de bağlantı hızlanmaktadır. Bu durum potansiyel kullanıcıların yaklaşık üçte biri gibi kritik bir kitleye ulaşıldığında gerçekleşecektir. Dolayısıyla bir ağın kullanılabilirliği veya faydası, kullanıcı sayısının karesine eşittir. Bu yüzden mobil ve kablosuz teknoloji, ağ toplumunu dünyanın en uzak yerlerine ve en derin gözeneklerine kadar yayacaktır (Van Dijk, 2006, s. 59).

Coğrafi olarak genişleme ve kullanıcı yoğunluğunun artması ancak merkezden uzaklaşıp çevreye doğru yayıldıkça gerçekleşecektir. Neticede çevrede yer kırsal alanlar ağ toplumunun oluşum sürecinde ayrıca ön plana çıkmakta, ağ genişlemesi için göz ardı edilemez bir konumda yer almaktadır. Bu çerçevede, 2020 yılında hazırlanan Türkiye’de Kırsal Yerleşimler Saha Çalışması Raporu’nda (2020, s. 121) yer alan kırsal alan sınırlarında genişbant ve mobil internet altyapısının dağılımı konuya somut bir örnek olması maksadıyla Şekil 1 ve 2’de verilmiştir.

Şekil 1. Kırsal alanlarda genişbant internet altyapısı dağılımı

Türkiye kırsalında genişbant internet altyapısı yıllar içerisinde yayılma süreci içerisinde. Fakat bu yayılımın homojen bir dağılım içerdiği görülmektedir. Bu kapsamda Şekil 1'e göre öncelikle genişbant internet ağ yapısının ülkenin batı bölgelerinde daha fazla yayılıma sahip olduğu dikkatleri çekmektedir. Doğu ve Güneydoğu kırsalında ise bunun tersine yayılımın daha yavaş olduğu görülmektedir. Ayrıca geniş kırsal alanlara ev sahipliği yapan İç Anadolu'da da genişbant ağ yapısının yaygınlık kazandığı görülmektedir.

Şekil 2. Kırsal alanlarda mobil internet altyapısı dağılımı

Şekil 2'de Türkiye'de mobil internet altyapısı açısından kırsal alanlarda dağılıma bakıldığında, kırsal yerleşimlerin büyük çoğunluğunda bu hizmete erişim olduğu ifade edilebilir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Güneyi, İç Anadolu ve Orta Karadeniz Bölgeleri'nin belirli alanlarındaki kırsal yerleşimlerde mobil internet altyapısının ise diğer alanlara göre nispeten daha seyrek

olduğu görülmektedir. Tüm bunlara karşın Şekil 1’de yer alan genişbant internet erişimine göre mobil internetin alansal yaygınlığı kırsal alanlarda daha fazla olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Netice itibariyle genişbant internetin ulaşmadığı alanlar, mobil internet sayesinde kapsama alınarak ağ toplumunun en derin coğrafi noktalara kadar ulaşma çabasını görünür kılmaktadır.

Özetle, gerek Türkiye’de gerekse dünyada devletler kentsel merkezler dışında kalan kırsal alanlara da genişbant ve mobil internet ağ yapısının yayılmasını teşvik edici hedef ve planlar ortaya koymaktadırlar. Bu noktada öncelikli olarak kırsal alanların kentlerle eş olmasa da yakın düzeyde internet hızına ulaşması düşüncesi yaygınlık kazanmaktadır. Türkiye’de dünyadaki anlayışla benzer şekilde, kırsal alanlara genişbant hizmetlerinin öncelikli olarak 4,5G ve ötesi altyapılar vasıtasıyla götürüleceği öngörülmektedir. Ayrıca 2023 genişbant hedeflerine uygun olarak kırsal alanlara bu altyapının ulaşılabilmesi maksadıyla kablosuz teknolojilerle hizmet götürüleceği ve bu yönde finansman destek mekanizmalarının sunulacağı ifade edilmiştir (Ulusal Genişbant Stratejisi ve Eylem Planı, 2017, s. 41).

Şekil 1 ve 2’de Türkiye örneğinde ortaya konulan ağ bağlantılarının kırsal alanlara yayılma süreci, 2000’li yıllar sonrasında radikal olarak artma eğilimine girmiştir. Bu durum, Castells’in (2002, s. 549) ifade ettiği mekânsal olarak kırsal alanlarda ağ toplumu içerisinde yer alan kilit uzamsal süreçlerin daha görünür hale gelmeye başlamasına neden olmuştur. Bunların başında, hızla kentleşmiş bir dünya formuna evirilen mekânsal dönüşüm gelmektedir. Bu noktada kritik bir eşik aşılacak üzere, çünkü artık gezegen nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşar hale gelmiştir. Gelecek projeksiyonlarında ise 21. yüzyılın ortalarına kadar toplam dünya nüfusunun üçte ikisi ile dörtte üçü bir çeşit kentsel yığılma içinde yaşayacağı ortaya konulmaktadır. Kentsel yığılma gelişimi, dolayısıyla kırsal alanların kendine özgü yapılarının dönüşümüyle sonuçlanacaktır. Böylece insanlar giderek “kentleşmiş köylerde” yaşar hale gelmeye başlayacaktır. Söz konusu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme süreçlerinin önemli biçimlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Orantısız bir şekilde ve gittikçe yayılmacı bir hareket tarzıyla metropoliten alanların genişlemesi bu kentleşme sürecinin öne çıkan temel göstergesi olmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye’de metropoliten alanlar giderek genişleme eğilimi içerisindedirler. Özellikle 5216 sayılı mevcut büyükşehir yasasında değişiklikler getiren 6360 sayılı yasa sonrası, büyükşehir belediye sınırlarının il mülki sınırlarıyla eş tutulması neticesinde metropolitenleşme kavramı daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Metropoliten alanların artık kentsel ve kırsal alanları kapsar hale gelmesi, merkez ile çevrenin karışımını temsil etmesi mekânsal olarak heterojen bir form bütününe ortaya çıkarmaktadır. Ağ toplumuyla eş zamanlı olarak metropolitenleşme potası içerisinde eriyen kırsal alanlar ise giderek artan bir şekilde kendi biricikliklerini kaybederek iktisadi, sosyo-kültürel, demografik ve mekânsal farklılaşmaya uğramaktadırlar. Böylelikle tüm dünyada kır-kent bulanıklaşması yaşanmaya başlamakta, nerelerin kırsal alan nerelerin kentsel alan tespit edileceğine ilişkin göstergeler silikleşmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde gerek kırsal gerekse kentsel alana dair tüm mekânsal yapılar, ağ toplumunun yükselişi karşısında geleneksel unsurlarına ilişkin esaslı dönüşümlere uğramaktadırlar. Bir bakıma insanlığın ilerleme sürecinde yeni bir evreye girilmesini vurgulayan ve endüstri devrimi sonrasında ortaya çıkan toplum düzeninden farklı bir topluma geçişi ortaya koyan ağ toplumu, bu noktada dönüşümü bilgi ve iletişim teknolojisi yaşanan devrimle açığa çıkarmaktadır. Toplumsal düzenin yeniden dönüşümünde ağ toplumu yaklaşımının öne çıkardığı araçlar ise temelde dünyayı örümcek ağı gibi saran internet ağı ve bu ağ üzerindeki karşılıklı etkileşimlerin oluşturduğu zamana ve uzama dair yeni pratiklerdir. Bu pratiklerin en önemli yansımalarının başında, yakınlık ve uzaklık algılarının ortadan kalkması, mekân ve zamana ilişkin geçmiş tecrübelerin yeniden tartışmaya açılması gelmektedir.

Ağ toplumunda mesafelerin ortadan kalkması mottosu etrafında açığa çıkan ağ yapılarının kırsal alanlara yönelik en başat etkisi ise merkeze karşın çevrede yer alan kırsal, kente uzaklığı paradoksunu çözülme sürecine itmesidir. Bu çözülme süreciyle birlikte daha önceden kente özgü ekonomik faaliyetlerin kent dışındaki alanlarda da sürdürülebilir oluşu gerçeklik kazanmaya başlamıştır. Böylelikle kırsal alanlarda yaşayıp, kent ekonomisine özgü faaliyetleri uzaktan yürütebilen bireyler yerleşim düzenlerine ilişkin radikal kararlar alabilmektedirler. Böylece kentsel alan dışında, çevrede yeni yerleşimler meydana gelmektedir. Bu tip yerleşimler, literatürde kırsal alanlarda kentsel saçaklanma olgusu etrafında açıklanmaktadır. Özellikle ağ toplumuyla metropoliten alanların genişleyen sınırları içerisinde sıklıkla karşılaşılan bu kentsel saçaklanma eğilimleri, bu noktada kır-kent bulanıklaşmasının gelişmesinde temel rol oynamaktadır.

Tüm bunlara karşın ağ toplumunda kırsal alanlar, bir başka sorunla karşı karşıya gelmektedirler. Sorun alanı, BİT'ler aracılığıyla mesafe engelini aşabilen bireylerin, kentin kaotik ortamından uzakta, kırsal alanlarda yerleşim kurma taleplerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü böyle bir isteği geçerli kılan uygun altyapı koşulları oluştuktan sonra, kent sakinlerinin gerek temel gerekse ikincil ya da yazlık tipte konuta sahip olma talebinde baskın artış, kırsal alanlarda mekânsal dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Sayıları her geçen gün artan bu tipte konutlar, kırsal alanlarda hızla inşa edilmektedir. Bu noktada üzerinde asıl durulması gereken konu, bahsi geçen konut üretiminin kırsal ekonominin bel kemiğini oluşturan ve kıt bir kaynak olduğu kabul edilen tarım toprakları üzerinde yükseliyor oluşudur. Neticede ülkelerin geleceklerinde önemli bir yer tutan ve gıda arzının temel belirleyicileri olan kırsal alanların yegâne varlığı tarım arazileri, ağ toplumuyla yükselen kır-kent bulanıklaşması sürecinde kentsel saçaklanma talebiyle büyük bir tehdit altında kalmaktadırlar.

Dolayısıyla kır-kent bulanıklaşması ve kırsal alanda kentsel saçaklanma eğilimleri karşısında artık geleneksel kır dokusu büyük ölçüde çözülmekte, bireyler arası ilişkiler homojen olmaktan çıkmakta ve yüz yüze samimi insan ilişkileri yerini birbirini tanımayan ve dayanışma kültüründen yoksun bireylere bırakmaktadır. Diğer bir ifadeyle kent tanımına yakınsama sürecinde olan bir kırsal alan yapısı dikkatleri çekmeye başlamaktadır.

Tüm bunlara karşın ağ toplumuyla oluşan yeni düzende kırsal alanlar önemli avantajlara da sahip olabileceklerdir. Öncelikle bilgiye erişimin kolaylaşması, tarımsal üretimde yenilikçi anlayışların ortaya çıkmasına uygun zemin hazırlayabilecek, dijitalleşmiş akıllı tarım uygulamalarıyla entegre çiftlik yönetimine geçişi hızlandırabilecektir. Dolayısıyla kırsal yoksulluğun önlenmesi ve kalkınma hedeflerine ulaşmada ağ toplumunun işler kıldığı tüm

getirilerinden yararlanmak elzemdir. Fakat burada kamu politikacılarına önemli görevler düşmektedir. İlk olarak ağ toplumun temel araçlarından olan internet ağı yapılarının kentsel alanlarda olduğu gibi kırsal alanlarda da aynı hız ve kalitede yayılmasına imkân verecek önlemler alınmalıdır. Bunun yanında genç nüfusun kırsal alanlarda teknoloji tabanlı tarımsal uğraşlarla hayatlarını sürdürmelerini özendirici bilinçlendirme faaliyetleri yürütülmelidir. Ayrıca ağ toplumuyla hızlanan kırsal alanlarda kentsel amaçlı yerleşimlerin, mevcut verimli tarım arazilerin üzerinde yayılmasını önleyici tedbirlerin alınması da oldukça büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Castells, M. (2002). Local and global: Cities in the network society. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 93(5), 548-558. DOI: 10.1111/1467-9663.00225
- Castells, M. (2004). Informationalism, networks, and the network society: a theoretical blueprint. Chapters, in: Manuel Castells (ed.), *The Network Society: A Cross-Cultural Perspective*, (p. 3-45). Edward Elgar Publishing.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür: Ağ toplumunun yükselişi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2010). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür-kimliğin gücü*, Cilt.2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- EU CORDIS. (1995). *Telematics applications programme - guide to the 1995-1996 projects*. Retrieved from <https://cordis.europa.eu/article/id/7395-telematics-applications-programme-guide-to-the-19951996-projects>
- Isserman, A. M. (2005). In the national interest: Defining rural and urban correctly in research and public policy. *International regional science review*, 28(4), 465-499. DOI: 10.1177/0160017605279000
- Mumford, L. (2013). *Tarih boyunca kent: kökenleri, geçirdiği değişimler ve geleceği*. Çev. G. Koca, T. Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oestmann, S., & Dymond, A. C. (2001). Telecentres—Experiences, lessons and trends. *Telecentres: Case Studies And Key Issues*, 1, 1-15.
- Salemink, K., Strijker, D., & Bosworth, G. (2017). Rural development in the digital age: a systematic literature review on unequal ICT availability, adoption, and use in rural areas. *Journal of Rural Studies*, 54, 360-371. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2015.09.001
- Sangam, S. L. (2008). Tele-cottage approach to the community development in the rural Karnataka, India. In *Proceedings Of World Library and Information Congress: 74th Ifla General Conference and Council* (pp. 10-14).
- Smeets, P. J. (2010). *Expedition agroparks: Research by design into sustainable development and agriculture in the network society*. Wageningen Academic Publishers.
- Sucu, M. (2016). *Manuel Castells'in "Ağ Toplumunu" çerçevesinde sosyal ağlar ve yeni toplumsal hareketler ilişkisi: Gezi Parkı örneği* (Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). Erişim adresi: <https://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/752>

- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2020). Türkiye’de kırsal yerleşimler saha çalışması raporu. *Türkiye’de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması (Yer-Sis)*. Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü
- Tarım ve Orman Bakanlığı, (2021). Ulusal kırsal kalkınma stratejisi (2021-2023), Erişim Adresi: <https://www.tkd.gov.tr/Content/File/UKKS-3Belgesi.pdf>
- Timmermans, W., Snep, R. P. H., & Kuypers, V. (2005). Urban landscape ecology in the Delta Metropolis, a modern chaos?. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 81, 583-595. DOI: 10.2495/ECO050581
- Torre, A., Wallet, F. (2016). *Regional development in rural areas: analytical tools and public policies*. Springer.
- Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. (2017). Ulusal genişbant stratejisi ve eylem planı 2017-2020. *T.C. Resmi Gazete*. 21 Aralık 2017 Tarih. Sayı 30277. Erişim Adresi: <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/lxIRY+Ulusal Genisbant Stratejisi ve Eylem Planı 2017-2020.pdf>
- USDA Office of Customer Experience. (2021). *Telework survey insights report*. Retrieved from <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/ocx-telework-survey-insights-report.pdf>
- Van Dijk, J. A. (2006) *The network society, social aspects of new media (second edition)*. London: SAGE Publications

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

Ertan Gökmen

Özet

Tanzimat döneminde sıbyan mektepleri dışında rüştiye ve idadiye gibi yeni eğitim kurumları açılınca buralara devam eden öğrencilerin eğitim düzeyinin çok düşük olduğu görüldü. Öğrencilerin okuma ve bilgi eksikliklerini gidermek için yeni usulde ve vakıfların denetimi dışında Maarif Nezaretî'ne bağlı iptidai mekteplerin açılmasına başlandı. Ancak eski usulde eğitim yapan sıbyan mektepleri ile yeni usulde eğitim yapan iptidai mektepleri birlikte eğitim vermeye devam etti. Devlet hızla sıbyan mekteplerini iptidai mekteplere dönüştürüyor, bu mekteplere darümuallimlerden mezun öğretmenleri atıyor ve bu mekteplerde yeni ders programı uyguluyordu. Manisa köylerinde de yeni usulde eğitim yapan iptidai mekteplerin açılmasına hız verildi. 1894-1895 tarihinde Manisa Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezaretî'ne gönderilen yazılar ve bunlara ekli listeler Manisa köylerinin büyük kısmında iptidai mekteplerin kurulduğunu göstermektedir. Çalışmada nezarete gönderilen yazılara ve listelere dayalı olarak Manisa köylerinden hangisinde iptidai mektebi kurulduğu, bu köylerin kadın ve erkek nüfusu, mekteplere devam eden kız ve erkek öğrenci sayısı, muallimlere ödenen aylık maaşlar, köylerde oluşturulan maarif komisyonları ve öğrencilerin okuma ve yazma düzeyi hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Eğitim
İptidai Mektebi
Usul-i Cedide
Manisa

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.03.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1080994

Dissemination of Primary Schools During the Reign of Abdülhamid II: Example of Magnesia Villages (1894-1896)

Abstract

In Tanzimat Period, when new educational institutions such as junior school and high school were opened apart from primary schools. The level of education of students who attended these schools was very low. In order to eliminate the reading and knowledge deficiencies of the students, primary schools/iptidais with the new method began to be opened under the control of the Ministry of Education and outside the control of foundations. However, primary schools/sıbyan mekteps teaching in old methods and primary schools/iptidais teaching in new method continued to provide education together. The state rapidly transformed the sıbyan schools to iptidai schools, assigning teachers who graduated from teacher schools to these schools and implementing the new curriculum in these schools. In Magnesia villages opening of iptidai schools which provide education in the new method, was accelerated. The letters and lists attached to them sent to the Ministry of Education by the Magnesia Education Director in 1894-1895 show that iptidai schools were established in most of Magnesia villages. In this study, based on letters and lists sent to the ministry, information will be given about which villages in Magnesia the iptidai schools were established, the male and female population of these villages, the number of male and female students attending the schools, the monthly salaries paid to the teachers, education commissions formed in the villages and the reading and writing level of students.

Keywords

Education
Primary School
New Method in Education
Programme
Magnesia

About Article

Received: 01.03.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1080994

Giriş

Osmanlı Devleti'nde her mahalle ve köyde genellikle camilere bitişik veya müstakil olarak bulunan sıbyan mekteplerinin büyük kısmı vakıflar eliyle kurulmuştur. Bu mektepler; sıbyan mektebi, muallimhane, darüttalim, darüilm, mektep, mahalle mektebi ve mektephane gibi isimlerle anılmıştır. Vakıf olarak kurulmayıp ahali tarafından kurulan mekteplerde muallimlerin maaşları köy ve mahalle halkı tarafından verilir. Vakıf olan mekteplerde ise bu maaş vakıf gelirlerinden ödenirdi. Beş altı yaşındaki kız ve erkek çocukların birlikte eğitim gördükleri bu mekteplerde eğitim üç dört yıl sürerdi. Çocuklar bir odalı mektepte hasır veya kilim üzerinde evlerinden getirdikleri minderlere otururlardı. Mektepte çocuklara Kur'an-ı Kerim, bazı dualar, ilmihal, dini ve ahlaki öğütler öğretilirdi (Akyüz, 2008, 88-90; Ergin, 1977, 82-839). Sıbyan mekteplerinde eğitim ücretsizdi. Hatta bazı mekteplerde öğrencilere harçlık ve elbise yardımı da yapılırdı. Padişahlar tarafından yaptırılan sıbyan mektepleri genelde imaret yakınına kurulduğundan öğrencilerin ücretsiz yemek yemeleri sağlanırdı. Sıbyan mekteplerine *bed-i besmele* ve *âmin alayı* denen törenle başlanması adet idi (Ergin, 1977, 87).

Tanzimat Dönemi'ne kadar öğretim metotlarında ve programlarında pek değişiklik yapılmayan sıbyan mektepleri ile ilgili olarak 1824, 1838, 1845, 1857, 1862, 1863 ve 1864 tarihlerinde ıslah çalışmaları yapılmıştır (Kodaman, 1991, 58-62; Hızlı, 2008, 64). Bu kapsamda 1847 tarihinde sıbyan mektepleri ile ilgili olarak yirmi üç maddelik kapsamlı bir talimat yayınlanmıştır. Bu talimatta sıbyan mekteplerinde uygulanacak öğretim programı, öğretim araç ve gereçleri, öğretim yöntemleri, mekteplerde uygulanacak disiplin, mekteplere devam durumu, öğrenim süresi, uygulanacak sınavlar, mektep ortamı, hocaların maaş ve gelirleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (Akyüz, 1994, 13-22). 1857 yılında Maarif Nezareti'nin kurulması sonrasında sıbyan mekteplerinin ıslahı konusu tekrar ele alınmış bu konuda ancak 1863 yılında teşebbüste bulunulmuştur. Bu ıslah kapsamında 1863 yılında İstanbul mektepleri on iki merkeze taksim edilmiş ve bu merkezlere bağlı mekteplerde yeni usulün uygulanmasına karar verilmiştir. Buna göre muallimlere devletçe maaş bağlanması, ilköğretimin parasız olması ve ilköğretimin temel eğitim kabul edilmesi ilkesi benimsenmiştir. 1864 yılında kurulan Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu 1868 yılında sıbyan mektepleri için on iki maddelik bir nizamname hazırlamış ise de bu nizamname uygulanmamıştır. (Kodaman, 1991, 62).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hükümlerine göre her mahalle ve köyde sıbyan mekteplerinden bir veya iki tane kurulacaktı. Bu mekteplerin eğitim süresi dört yıl olup devam mecburiyeti erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 olarak belirlenmiştir. Sıbyan mekteplerinde görev yapacak muallimler nizamname hükümlerine göre seçilecekti. Mekteplerin inşa ve tamir masrafları, muallim maaşları ve diğer harcamaları köy ve mahalle halkı tarafından karşılanacaktı (Cevat, 2001, 421; Kodaman, 1991, 63-64; Nurdoğan, 2005, 74-76, 81; Gökmen 2006, 149-173). Her köy ve mahallede bir sıbyan mektebi açılması düşünülse de koşulların uygunsuz olduğu durumlarda iki köye veya iki mahalleye bir mektep kurulacaktı (Somel, 2010, 146).

Nizamnamenin yayınlanmasından sonra sıbyan mektepleri kurulup yaygınlaştırmaya çalışılırken usul-i cedide üzere eğitim yapan ilk iptidai 1873 yılında Nur-ı Osmaniye Cami içerisindeki kâgir mektep binasında kurulmuştur (Cevat, 2001, 122; Ergin, 1977, 467). Yine 3 Haziran 1876 tarihinde Laleli'de bulunan bazı vakıf odaları numune mektep olarak düzenlenmiştir (Cevat, 2001, 155). II. Abdülhamid zamanında ilköğretimde sıbyan mektebi ve iptidai mektebi ikiliği ortaya çıkmış ve devlet ağırlığını iptidailerden yana kullanmıştır. Ancak

1880'li yıllara kadar sıbyan mektebi ifadesi iptidailerini de kapsayacak şekilde genel anlamda kullanılmıştır. Bu tarihten sonra Kur'an okulları ve geleneksel yöntemleri kullananlar için sıbyan mektebi, Maarif Nezareti tarafından kurulan devlet okulları için ise iptidai mektebi ifadesi kullanılmıştır. 1881 yılında ise Maarif Nezareti bünyesindeki Mekatib-i Sıbyan İdaresi Mekatib-i İptidaiye idaresine tahvil edilmiştir (Demirel, 2012, 521; Somel, 2010, 146).

1881-1882 yılında Fatih civarında bulunan Sultan II. Mahmud'un validesi Nakşidil Sultan'ın yaptırdığı sıbyan mektebi de usul-i cedide üzere eğitim yapan iptidai mektebe dönüştürülmüştür (Cevat, 2001, 193). 1880 tarihinde Süleymaniye'de Dökmeciler civarında yeni usul üzere tedris yapmak üzere kızlara mahsus ilk özel iptidai mektebi açılmıştır (Cevat, 2001, 175). 1885 yılına gelindiğinde İstanbul'da yeni usulde eğitim yapan iptidai sayısı kırk dörde ulaşmıştır (Kodaman, 1991, 72).

Usul-i cedide, eğitim sisteminde, ders araç ve gereçlerinde yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulamasına deniliyordu. Yeni usulde, okumanın öğretilmesinde uzun ve zor olan *usul-i tehecci* yerine *usul-i savtiye* kullanılıyordu. Yeni tip okullarda sıra, yazı tahtası, tebeşir, yer küresi, öğretmen kürsüsü gibi araç ve gereçler bulundurulacaktı (Akyüz, 2008, 207, 209; Nurdoğan, 2005, 572-587).

Yeni usul üzere eğitim yapacak mekteplere kaynak oluşturmak için 1882 tarihinde yayınlanan bir ilan ile yararlanana kalmamış evkaf-ı münderise ile harcamalar sonrası geri kalan vakıf gelirlerinin Maarif Nezareti'nin talebi ve padişah iradesi ile Maarif Sandığına devrine karar verilmiştir (Cevat, 2001, 201; Karataş, 2016, 1839-1867). 1884 yılında Erzurum sancağı ve kazalarında bu tip vakıflar maarife tahsis edilmiştir (Cevat, 2001, 213). Bitlis, Kiğı, Adana, Kosova, Aydın, Drama, Kudüs, Çorum, Manastır, Sivas, Ankara, Malatya gibi yerlerde iptidai okullarının açılmasında, muallim maaşlarının ödenmesinde ve mekteplerin tamirinde evkaf-ı münderise gelirlerinden istifade edilmiştir (Köksal, 2019, 47-56). 1885 yılında Manisa'nın Akhisar kazasında evkaf-ı münderise ve avarız akçeleri kazadaki okulların geliştirilmesi için kullanılmıştır (Nurdoğan, 2005, 139). 1892 yılında iptidai mekteplerin ıslahı ve hiç mektep bulunmayan köy ve kasabalarda yeni mekteplerin inşası, ahalinin köylerde imamlara verdikleri arpa, buğday gibi ürünleri bundan sonra imametle mektep hocalığını birlikte götüren kişilere vermelerine dair vilayetler ile müstakil livalara telgraf gönderilmiştir (Cevat, 2001, 246-247). Mekteplerin inşasında ve muallimlerinin maaşlarının ödenmesinde avarız akçelerinden, fitrelerden, kurban derileri paylarından, hayır sahiplerinin bağışlarından ve öğrencilerden toplanan aidatlardan istifade edilmiştir (Gündüz, 2015, 82).

1894-1895 yılı istatistik verilerine göre Osmanlı Devleti'nde *usul-i atika* üzere eğitim yapan 21.654 sıbyan mektebi, *usul-i cedide* üzere eğitim yapan 5.093 iptidai mektebi bulunuyordu. İmparatorluk genelindeki ilk mekteplerin yaklaşık 1/4'ü yeni usulde eğitim yapan kurumlardan oluşuyordu. Manisa'nın bağlı olduğu Aydın vilayetinde 1894-1895 yılında 2.571 ilk mektepten 420'si eski usulde, 2.151'i yeni usulde eğitim yapıyordu (Alkan, 2000, 94).

Maarif Nizamnamesi ile açılması düşünülen mekteplerin inşası, tanzimi ve dönüştürülmesi için İstanbul'da, vilayet, sancak ve kazalarda ve değişik mevkielede tedris meclisleri kurulması kararlaştırılmıştır. Nizamname hükümlerine uygun olarak 1875 yılında İstanbul'da Yeniköy, İstinye ve Tarabya'da tedris meclisleri kurulmuştur. Bu meclislerde bir başkan ile üç ile sekiz arasında değişen sayıda üye bulunmaktaydı (Cevat, 2001, 146-148). Yeniköy Tedris Meclisi Yeniköy'deki sıbyan mektebini tamir ve tanzim ederek iptidai mektebe dönüştürmüştür.

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

İstinye Tedris Meclisi Başkanı mektebin açılışı dolayısı ile yaptığı konuşmasında usul-i cedide üzere yapılan eğitimde çocukların az vakitte dersleri kolayca öğrendiklerini, bunu iki üç senelik tecrübenin gösterdiğini belirtmiştir (Cevat, 2001, 158, 159).

1892 senesinde taşra köy mektepleri için bir eğitim programı hazırlanmıştır. Bu program dört yıllık bir eğitim süresini kapsamaktadır. Bu programa göre mekteplerde *birinci senede* 12 saat Elifba-yı Osmani, 12 saat Ecza-yı Şerife, 6 saat Hesab-ı Zihni; *ikinci senede* 6 saat Kur'an-ı Kerim, 3 saat İlm-i Hal, 2 saat Hesab-ı Zihni, 3 saat Kıraat, 2 saat Hatt; *üçüncü senede* 5 saat Kur'an-ı Kerim ve Tecvit, 3 saat İlm-i Hal, 3 saat Hesap, 3 saat Kıraat, 2 saat Hatt ve İmla; *dördüncü senede* 5 saat Kur'an-ı Kerim ve Tecvit, 3 saat İlm-i Hâl, 3 saat Hesap, 3 saat Kıraat ve 2 saat Hatt ve İmla dersleri gösterilecekti (Cevat, 2001, 304).

Manisa köylerinde kurulan mekteplerle aynı dönemde olmasa da iptidai mekteplerde verilecek eğitimden beklenen amaçlar 10 Haziran 1909 tarihli Tahsil-i İptidai Layiha-i Kanuniyesi Mevadd-ı Umumisi'nde şu şekilde belirtilmiştir: Öğrencinin okuduğunu anlayacak ve yazdığını anlatacak kadar lisan bilmesini sağlamak, lüzumu kadar hesap bilgisi edinmesini temin etmek, devlet ve vatanını sevecek kadar Osmanlı tarihini öğretmek, lüzumlu medeni, coğrafi ve fenni bilgiyi kazandırmak. (Albayrak ve Şeker, 2014, 247).

1-Manisa Köy Mekteplerinin Açıldığı Yıllarda Manisa Kazasının İdari ve Demografik Durumu

Manisa merkez kazaya bağlı nahiyelerdeki köylerde 1893-1896 yılları arasında kurulan iptidai mekteplere geçmeden önce kazanın idari ve demografik durumu hakkında kısaca bilgi vermekte fayda bulunmaktadır. Aydın vilayetinin bir sancağı olan Manisa'nın 1893-1894 yılında Aydın vilayeti salnamesine göre Belen, Yund Dağı, Emlak ve Palamut isimlerinde dört nahiyesi ve 243 köyü bulunmakta idi. Salnameye göre aynı yıllarda Manisa merkez kazada 52.911'i erkek, 51.731'i kadın olmak üzere toplam 104.642 kişi yaşamaktaydı. Bu nüfus içerisinde Müslüman olan 81.801 kişiden 40.892'si erkek, 40.909'u kadın; 17.530 Rum'dan 9.041'i erkek, 8.489'u kadın; 2.806 Ermeni'den 1.375'i erkek, 1.431'i kadın; 1.569 Yahudi'den 789'u erkek, 780'i kadın; 935 yabancından 813'ü erkek, 122'si kadındır. Manisa kazasının 104.642 olan nüfusunun 38.610'u Manisa şehrinde geri kalan 66.032'si kazaya bağlı nahiyelerde ve köylerinde yaşamaktadır. Şu hâlde kaza nüfusunun %78,1'ini Müslümanlar, 16,7'sini Rumlar, %3,6'sını Ermeniler, %1,4'ünü Yahudiler ve %0,89'unu yabancılar oluşturmaktadır. Yine kaza nüfusunun %36'sı Manisa şehir merkezinde, %54'ü kazaya bağlı nahiye ve köylerde yaşamaktadır. Manisa merkez kazaya bağlı nahiyelerde yaşayan 66.032 kişiden 33.662'sini (%50,9) erkekler, 32.370'ini (%49,1) kadınlar oluşturmaktadır (Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, 239-240).

Merkez kazaya bağlı Emlak nahiyesinin 16 köyünde 1.407 hanede 6.371 kişi yaşamaktadır. Nahiye merkezi Uncuboz köyü olup köyde 75 evde 185'i erkek, 173'ü kadın olmak üzere 357 kişi ikamet etmektedir (Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, 241).

Manisa'nın kuzey tarafında bulunan Belen nahiyesinde 104 köyde 6.120 hanede 32.016 nüfus yaşamaktadır. Nahiye merkezi olan Hacihaliller köyünde 213 ev bulunmaktadır. Köyde 367'si erkek 340'ı kadın olmak üzere 707 kişi yaşamaktadır (Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, 241).

Belen ve Emlak nahiyelerine mücavir olan Yund Dağı nahiyesinde 88 köy bulunmaktadır. Nahiye merkezi olan Recepli köyünde 3.616 hanede 15.172 nüfus ikamet etmektedir. Nahiye merkezi olan Recepli köyünde

28 hanede 90'ı erkek, 89'u kadın olmak üzere 179 kişi yaşamaktadır Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, 241).

Palamut nahiyesi Manisa'nın kuzey tarafında olup 35 köyü bulunmaktadır. Nahiye 2.466 hanede 12.474 kişi yaşamaktadır. Nahiye merkezi olan Yaya köyünde 438 hanede 1.240'ı erkek, 919'u kadın olmak üzere 2.159 kişi ikamet etmektedir (Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, 241).

2-1893-1896 Yıllarında Manisa Köylerinde Kurulan İptidai Mektepleri

Manisa köylerinde iptidai mekteplerin kurulmasına yönelik çalışmaların 6 Aralık 1893 tarihinde Aydın vilâyetinden "Mekâtib-i İptidâiyenin Islahı Hakkında Cânib-i Âli-i Vilâyet-penâhîden Mülhakata Tasfîr Buyurulan Tahrirat-ı Umûmiye" ile bu tahrirata ek olarak verilen "Kurâ Mekâtibinin Islâhıyla Usûl-i Cedîdeye İfrâğı İçin İttihâzı Lâzım Gelen Tedâbir Hakkında Mülhakata Yazılan Ta'rifnâme" ile başladığı anlaşılmaktadır. Vilayetten mülhakata gönderilen tahrirat-ı umumiyede köylerde bulunan mekteplerden hakkıyla istifade edilemediği, buralarda daha çok cami hocalarının muallimlik yaptığı, bunların ise yeni usulde öğretim tarzını bilmedikleri belirtilmiş ve bu hocaların kaza merkezinde ve nahiyelerde bulunan iptidailerde iki üç ay eğitime tabi tutulmalarından sonra maarif komisyonları tarafından yapılacak imtihan sonrasında verilecek şahadetname ile köylere gönderileceği ifade edilmiştir. Mülhakata gönderilen tarifnamede ise köylerde iptidai mekteplerinin açılması ve mevcut olanların ıslah edilmesi için maarif komisyonları kurulması gerektiği belirtilmiştir. Tarifnameye göre köylerde oluşturulacak maarif komisyonlarında maarifin kadrini ve kıymetini bilen beş kişi bulunacaktır. Komisyona çok gayretli, yaşça en büyük ve en hürmet edilen kişi başkanlık edecek, kaza kaymakamı ve nahiye müdürleri ise komisyona nezaret edeceklerdi. Usul-i cedide eğitimi alan hocanın köye dönmesinden ve maarif komisyonunun oluşturulmasından sonra köy maarif komisyonu heyeti ile kaza maarif komisyonundan bir veya iki kişi hazır olduğu halde köydeki mektebin usul-i iptidaiye üzere açılışı yapılacaktır. (Gökmen, 2006, 166, 170).

Köylerde iptidai mekteplerin kurulmasına yönelik gönderilen tahrirat ve tarifname sonrasında livalarda ve kazalarda maarif müdürleri köylerde iptidai mekteplerin kurulması çalışmalarına başlamışlardır. Saruhan Livası Maarif Müdürü ve Manisa İdadi Müdürü Abdi Namık Efendi Manisa kazası köylerinde iptidai mekteplerinin kurulması için vazifelendirilmiştir. Bu görevin bir buçuk sene evvel Namık Efendi'ye verildiği 11 Haziran 1311/23 Haziran 1895 tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. İdadi Müdürü Abdi Namık Efendi köy mekteplerinde gerekli ıslahatı yapabilmek için gece gündüz çalışmış ve Manisa köylerinin büyük kısmında iptidailerin kurulmasını gerçekleştirmiştir. Abdi Namık Efendi mekteplerle ilgili yaptığı çalışmalara dair nezarete bir yazı göndermiş ve bu yazısına ek olarak verdiği tabloda 142 köyün hane sayısı ile köydeki kadın ve erkek nüfusu, mekteplere devam eden kız ve erkek öğrenci sayısı hakkında bilgi vermiştir. İlgili yazıdan ve tablodan anlaşıldığına göre 142 köyden 108'inde doğrudan doğruya bir iptidai mektebi kurulmuş ve bu mekteplerde hakkıyla usul-i cedide üzere eğitim yapılmaya başlanmıştır. 34 köyde ise nüfusları azlığı sebebiyle mektep kurulamamış ve bu köyler müstakil bir muallim idaresine verilememiştir. Nüfusu az olan bu köyler kendilerine on, on beş dakika uzaklıkta olan köy mekteplerine bağlanmıştır. Bazı köylerde tahsil süresi henüz bir buçuk seneyi doldurmadığı halde bu sene içinde yapılan imtihanlarda güzel sonuçlar alınmış ve bu durum müfettişler tarafından da tasdik edilmiştir. Bu güzel sonuçların göstergesi olarak Karaoğlanlı ve Selendi köylerindeki mekteplerde okuyan öğrencilerin el yazısı örnekleri üst yazı ve

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

---

tablolarda nezarate gönderilmiştir. Maarif Nezareti de Maarif Müdürü'nün yaptığı çalışmalardan memnuniyet duymuş ve livada henüz mektep kurulmayan yerler için de gerekli çalışmaların yapılmasını istemiştir (BOA. MF.MKT. 275/31).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre vilayetlerde maarif müdürü idaresinde bir maarif meclisi oluşturulacaktı. Livalarda ise gerektiğinde biri Müslüman diğeri gayrimüslim müfettiş unvanlı iki memur bulunacaktı. Maarif müdürü, muavin, muhakkik ve müfettişler nezaretçe seçilip padişah iradesi ile; diğeri mahalli üyeler ise valilikçe teklif edilip nezaretçe atanacaktı (Demirel, 2019, 12). Bu meclislerin kuruluş amacı vilayet ve mülhakatta mekteplerin kurulmasını, masraflarının karşılanmasını ve eğitim programlarının istenilen şekilde yürütülmesini sağlamaktı. Manisa'da da 1893-1894 yılında eğitim işleri ile ilgilenmek üzere kurulmuş bir maarif komisyonu vardı. Komisyonun başkanlığını Ahmet Efendi Yapıyordu. Bu komisyonda aza olarak Lütfullah Efendi, Demircilizade Nuri Efendi, Bekir Efendi, Mekteb-i İdadi Müdürü Abdi Namık Efendi, Ambarcızade Hüseyin Efendi, Hazine vekili Osman Efendi ve kâtip olarak Hafız Mehmet Efendi görev yapıyordu (Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, 231). Manisa köylerindeki mektepleri usul-i cedide üzere eğitim yapacak iptidai mektepler haline getirme görevi bu komisyon üyelerinden Manisa İdadi Mektebi Müdürü Abdi Namık Efendi'ye verilmiştir.

Manisa İdadi Müdürü Abdi Namık Efendi'nin Maarif Nezareti'ne gönderdiği cetvelde köylerdeki iptidai mekteplerin kuruluş tarihleri Rumi 1309/1893-1894 ile 1310/1894-1895 olarak verilmiştir. Üst yazısı bulunmayan ancak Manisa köylerinde 1311/1895 yılında kurulan iptidai mektepleri gösteren ikinci bir cetvel daha bulunmaktadır (BOA. MF. İBT. 47/77). Bu cetvel altında 1 Eylül 1311/13 Eylül 1895 tarihi, "aslına mutabıktır" ifadesi ve maarif komisyonu mührü bulunmaktadır. Her iki cetveldeki bilgilere dayalı olarak Manisa köylerinde iptidai mekteplerin ne zaman kurulduğu Ek-1'deki tabloda gösterilmiştir.

Manisa köylerinde iptidai mekteplerin kurulmasına en erken 8 Haziran 1309/20 Haziran 1893 tarihinde Alibeyli köyünde başlanmış ve bu kurulum en geç 25 Kânûn-ı Sani 1311/6 Şubat 1896 tarihinde Hacılar köyünde bitirilmiştir.

Ek-1'de verilen 17 Nisan 1311/29 Nisan 1895 ve 1 Eylül 1311/13 Eylül 1895 tarihli tablolarda/cetvelerde mekteplerin kurulduğu köylerin hane sayıları ile kadın ve erkek nüfusları ve kız ve erkek öğrenci sayıları verilmiştir. Bu tabloya göre Manisa köylerinde 8.852 hanede 37.385 kişi yaşamaktadır. Kadın ve erkek nüfusunun birbirine yakın olduğu görülmektedir. Hane başına düşen birey sayısı 4,2; öğrenci sayısı ise 0,5'tir. Köylerdeki toplam öğrenci sayısı köylerin hane ve nüfusu ile orantılıdır. Selendi, Belen-i Kebir, Yaya, Karaoğlanlı, Sancaklıboz ve Arabacıboz köylerinde 100'ün üzerinde öğrenci bulunmaktadır. Yukarı Tekeliler, Sabancı, Karaköy, Beydere, Sindelli, Sırt, Yund Dağı Dere, Tepecik, Balaban Memeliler? ve Erdelli köylerinde 15'in altında öğrenci bulunmaktadır. Tabloda yer alan 124 köy mektebinde 1.691'i kız, 2.919'u erkek olmak üzere toplam 4.610 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu öğrencilerin %36'sını kız, %64'ünü erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Köylerdeki iptidai mekteplerden biri hariç diğerlerinde kız ve erkek öğrenci bulunmaktadır. Sadece 85 haneli Tirkeş köyünde kız öğrenci bulunmamaktadır. Bu köyde öğrenim gören erkek öğrenci sayısı 21'dir.

Manisa İdadi Müdürü Abdi Namık Efendi köylerde kurulan mekteplerle ilgili Maarif Nezareti'ne iki tablo/cetvel göndermiştir. Gönderilen ikinci cetvel nüfusunun azlığı sebebiyle mektep kurulamayan ve yakındaki köye bağlanan mekteplerle ilgilidir. Bu cetvelde köylerin

hane sayısı ile kadın ve erkek nüfusu, kız ve erkek öğrenci sayısı, öğrencilerin hangi köydeki mektepte eğitim göreceği gösterilmiştir.

Tablo-1 Nüfusunun Azlığı Sebebiyle Mektep Kurulamayan ve Yakındaki Mektebe Bağlanan Köyler (1)

Mektep Bulunmayan Köyün Adı	Nüfus-ı Umumiye				Şakirdân			Bağlandığı Köy
	Hâne	Zükûr	Înâs	Toplam	Zükûr	Înâs	Toplam	
Uzun Çınar	19	49	42	91	20	15	35	Karaoğlanlı
Yakuplar	25	54	51	105	12	8	20	İzzeddin
Abalılar	19	44	48	92	10	10	20	Gümülceli
Evkaf Tekeli (2)	14	36	53	89	13	7	20	Akgedik
Hacıdağlı	29	92	83	175	11	7	18	Apak Köyü
Hacıbaşdan	23	47	55	105	7	9	16	Tikenli
Budak	19	60	43	103	11	5	16	Çeşmebaşı
İsabey	23	57	51	108	9	6	15	Gümülceli
Sünbüllü	25	77	60	137	7	7	14	Eğri
Aşağı Tekeliler	21	53	57	110	5	8	13	Yukarı Tekeliler
Farsalı	11	22	15	37	7	4	11	Arpalı
Çaparlı	26	70	63	133	6	5	11	Dereli
Hamzabeyli	20	22	17	39	5	6	11	Hacıhaliller
Sultanoğlu	19	34	36	70	4	7	11	Burun Ören
Hacıbrahim	12	30	27	57	6	4	10	Sünbüller
Hacıkaralar	12	32	35	67	5	5	10	Hacıhasanlar
Tepeler	16	56	46	102	4	5	9	Karaoğlanlı
Bozcalar	13	38	31	69	3	6	9	Gümülceli
Alacalar	20	45	38	83	5	3	8	Gümülceli
Otmanlar	29	68	60	128	4	4	8	Düzlen
Atçukuru	14	22	21	43	3	5	8	Karakuzu
Sindel	14	32	29	61	5	3	8	Merlir?
Azimli	22	43	48	91	4	4	8	Hayrakırı
Köseler	18	49	51	100	7	1	8	Çeşmebaşı
Derici Demirci	15	41	43	84	6	2	8	Yund Dağı Dere Karyesi
Hacımusalar	21	59	49	108	6	1	7	Hacıhasanlar
Mantar	14	32	26	58	4	2	6	Karakuzu
Sakarlar	24	56	55	111	2	3	5	Arpalı
Paşalar	17	48	39	87	3	2	5	Hacıhasanlar
Musalar	6	11	13	24	4	-	4	Karaoğlanlı
Emiroğlu	19	49	42	91	3	1	4	Arpalı
Mustafaalibey	7	17	19	36	2	2	4	Gümülceli
Sırtlan	15	43	31	74	2	-	2	Akgedik
Beştepe	10	26	21	47	-	1	1	Sünbüller
Toplam	611	1514	1398	2915	205	158	363	

Tabloda zikredilen 34 köydeki öğrenciler kendilerine yakın olan 20 köy mektebine gitmektedir. Bu köylerde 205'i erkek, 158'i kız olmak üzere toplam 363 öğrenci öğrenim görmektedir. Bazı köylerdeki mekteplere bir, bazılarında beş köyden öğrenci gitmektedir.

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

Bünyesinde iptidai mektep bulunmayan köylerdeki öğrenci sayısı bir ile 35 arasında değişmektedir. Bu mekteplerden yirmi tanesinde 10'un altında öğrenci bulunmaktadır. Bu köylerdeki öğrencilerin %43'ünü kızlar, %57'sini erkekler oluşturmaktadır. Musalar ve Sırtlan köyünde kız, Beştepe köyünde ise hiç erkek öğrenci bulunmamaktadır.

Tablo-1'deki ve Ek-1'deki tabloda yer alan veriler dikkate alındığında Manisa merkeze bağlı 158 köyde 3.124 erkek ve 1.849 kız olmak üzere toplam 4.973 öğrenci öğrenim görmektedir. Bünyesinde mektep bulunmayan 20 köydeki 363 öğrenci 158 köydeki öğrencinin %7,2'sini oluşturmaktadır.

3-Manisa Köylerinde Kurulan İptidai Mektep Komisyonları ile Muallimlere Ödenen Aylık Maaşlar

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin dördüncü maddesi her mahalle veya köyde icabına göre bir, iki veya iki köyde bir adet mektep kurulmasını amirdir. Mahalle veya köylerde kurulacak mekteplerin inşası ile diğer masrafları ve muallim maaşları öncelikle varsa vakıflarınca yoksa mahalle veya köy halkı tarafından karşılanacaktı (Cevat, 2001, 424). Bu meyanda Manisa'da bulunan Lala Paşa ve Süleyman Paşa mektepleri muallim maaşlarının sahip oldukları vakıflar tarafından karşılandığı Aydın Vilayeti Maarif Müdürü tarafından 24 Nisan 1324/7 Mayıs 1908 tarihinde gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır (BOA. MF. MKT. 1048/11). Mektepler için oluşturulan maarif komisyonlarının mekteplerin muallim maaşları yanında tebeşir, yakacak, kırtasiye ve gazyağı gibi masraflarının karşılanması için çalıştığı Manisa İdadisi Maarif Komisyonunun masraf kayıtlarından anlaşılmaktadır (BOA. TS.MA.e, 1387/20). Manisa köylerinde kurulan maarif komisyonlarının da benzer ihtiyaçları karşıladığı düşünülebilir.

Darülmualimlerde yetiştirilen muallim sayısı oldukça azdı. 1894-1895 yılında İzmir Darülmualimini'ndeki öğrenci sayısı yedi ve diploma alan öğrenci sayısı 42 idi (Alkan, 2000, 92). Bu kadar az sayıda mezun veren bu okullar ile kurulacak iptidai mekteplere yeni öğretmen atamak mümkün değildi. Aydın vilayetinden 23 Temmuz 1311/4 Ağustos 1895 tarihinde sadarete gönderilen bir arıza köylerde kurulan mekteplerin muallim ihtiyacının nasıl karşılandığına açıklık getirmektedir. Arizaya göre Darülmualimin'de yetişecek muallim sayısına göre köy mektepleri teşkil edilecek olursa iki binden fazla köyü olan Aydın vilayetinde bunun çok uzun yıllar alacağı belirtilmektedir (BOA. DH. MKT. 416/54). Darülmualimin'den yılda yetiştirilecek sekiz, on yahut yirmi muallim ile iptidai mektebi tesisi seneler alacaktır. Aydın valisi köy mekteplerinin ihtiyacı olan muallimlerin şu şekilde karşılanacağını belirtmektedir: Köylerdeki muallimlerden yeteneği olanların ikişer veya üçer ay liva, kaza veya nahiyelerdeki rüştiye ve iptidai mektebi muallimleri tarafından eğitilmesi, imtihan edilmesi ve ellerine şahadetname verilmesi; bazı başarılı talebelerin aynı şekilde eğitime tabi tutulması ve imtihan edilmesi; bazılarının da muallimlik tahsili almış olanlardan atanması (BOA. DH. MKT. 416/54).

Manisa köylerinde ıslahen veya müceddeden kurulmuş olan iptidai mekteplerinin her birinin bir maarif komisyonu bulunmaktadır. Bu komisyonların bazısında bir, bazısında iki başkan bulunmaktadır. 124 köyden 22 tanesinde maarif komisyonu başkanlığı iki kişi uhdesindedir. Yaya köyde ve İsmaili köyünde maarif komisyonu başkanlığını müderris lakaplı kişiler yapmaktadır. Köylerde kurulan maarif komisyonlarının büyük bir kısmı üç veya dört üyeden oluşmaktadır. Sadece Hamidiye ve Karayağcı köyündeki maarif komisyonunda iki üye mevcuttur. Altı köyün maarif komisyonu azaları içinde muhtarlar yer almaktadır. Selimşahlar

köyündeki maarif komisyonu üyeleri içinde Beyşehirli ve Adanalı lakaplı kişiler bulunmaktadır. Bu kişilerin kendileri ya da babaları belirtilen şehirlerden gelmiş olmalıdır. Komisyon üyeleri içerisinde ağa, bey ve efendi unvanlı hayli kişi bulunmaktadır. Üyeler arasında en fazla ağa unvanlı şahıs yer almaktadır. Köylerde kurulacak bu komisyonlara eğitime önem veren, gayretli, servet ve itibar sahibi kişilerin dahil edilmesine gayret ediliyordu (Gökmen, 2006, 170). Bu durum sadece Manisa sancağı için geçerli bir durum değildi. Nitekim Selanik vilayetinde ve sancaklarında kurulan maarif komisyonlarında kamu görevlileri dışında hacı, ağa, paşa, efendi ve bey unvanını taşıyan mahalli eşraftan kişiler maarif komisyonlarında görev yapıyorlardı (Demirel, 2019, 21). 1890'lı yıllardan itibaren kazalarda kurulmaya başlanan maarif komisyonlarında müftü, naib ve tahrirat kâtibi gibi devlet görevlileri yanında ağa, hacı, zade ve şeyh unvanlı kişiler bulunuyordu (Nurdoğan, 2005, 94). Manisa köylerinde kurulan maarif komisyonu azalarının okuma yazmalarının olup olmadığını bilmiyoruz. Komisyon üyeleri içinde efendi lakaplı kişilerin az olması ve çoğunun ağa ve bey unvanını taşıması bunların çok azının okuma yazması olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Manisa köylerinde maarif komisyonları başarılı bir şekilde kurulabilmiş iken Selanik vilayetinde tahsil görmüş kişilerin bulunmayacağı gerekçesi ile Maarif Nezareti tarafından 1891 yılında köylerde maarif komisyonları kurulmasına izin verilmemiştir (Demirel, 2019, 20).

Mektepler için yapılan harcamalar maarif komisyonları marifeti ile gerçekleştirilmektedir. Maarif komisyonları mektepler için yapılan masrafları ve muallim maaşlarını köy halkından toplamakta ve gereken yerlere sarf etmektedir. Manisa köylerindeki muallimlerin aylık ücretleri birbirinden farklıdır. Ancak ücretleri aynı olan köy muallimleri de bulunmaktadır. Köylerde kurulan iptidai mektep muallimlerine ödenen aylık ücretlerin miktarı nezarete gönderilen tablolarda ve cetvelerde belirtilmiştir (BOA. MF.MKT.275/31, BOA. MF. İBT. 47/77).

Nezarete gönderilen tablolardaki bilgilere göre köy muallimlerine 40 ile 300 kuruş arasında aylık maaş ödenmektedir. 124 köy mektebi mualliminin 34'üne (%27,6) 100 kuruş, 10'una (%8,1) 83 kuruş maaş verilmektedir. Şu hâlde 79 köy mektebi muallimi (%64,2) 100 kuruşun altında aylık ücret almaktadır. En yüksek aylık Karaoğlanlı, Selendi, Belen-i Kebîr ve Yaya köylerindeki muallimlere verilmektedir. Bu köylerden Selendi köyünde 140, Belen-i Kebîr köyünde 138, Yaya köyünde 126, Karaoğlanlı köyünde 106 öğrenci öğrenim görmektedir. Muallimlere ödenen maaşlar ile öğrenci sayıları dikkate alındığında nüfusu kalabalık ve öğrenci sayısı fazla olan köylerde görev yapan muallimlere fazla maaş ödendiğini söylemek mümkündür.

4-Manisa Köy Mekteplerinin Teftişi ve Mektep Öğrencilerinin Yazı Çalışmaları

Köylerde kurulan iptidai mekteplerde verilen eğitim ve öğrencilerin mekteplere devamları müfettişler tarafından denetleniyordu. Aydın vilayetinden sadarete gönderilen 23 Temmuz 1311/4 Ağustos 1895 tarihli arizada mekteplerin idamesi ve istenilen neticenin alınması için her kazaya yahut küçük olan iki kazaya bağlı köylere müfettiş tayin edildiği, bunların köyleri devamlı şekilde dolaşıp eğitim şeklini ve devam durumunu kontrol ettiği belirtilmektedir. Arizada müfettiş maaşlarının muallim maaşları gibi köy ahalisi tarafından karşılanacağı, müfettişlere 300 veya 400 kuruş maaş verileceği, bu paranın da köylerin büyüklüğüne göre yıllık otuz kırk kuruş olarak tahsil edileceği belirtilmektedir (BOA. DH. MKT. 416/54). 13 Eylül 1895 tarihli on dört köyde açılan iptidai mekteplere dair cetvelde köylerin emlak ve temettü

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

---

vergi miktarlarına göre her köye 10 ile 90 kuruş arasında müfettiş maaşı tarh edildiği görülmektedir (BOA. MF. İBT. 47/77).

Manisa İdadi Müdürü Abdi Namık Efendi, öğretimde bir buçuk senede ulaşılan seviyeyi ortaya koymak için Selendi ve Karaoğlanlı köylerindeki mekteplerin birinci ve ikinci sınıflarında okuyan öğrencilerin yazı çalışmalarından örnekleri Maarif Nezareti'ne göndermiştir.

Belirtilen köylerdeki mekteplerde okuyan öğrencilerin yazdıkları yazı örnekleri Belen nahiyesi Mekatip Müfettişi tarafından tasdik edilmiştir. Bu anlamda Karaoğlanlı köyündeki iptidai mektepte okuyan 15 numaralı birinci sınıf öğrencisi Ali Ağazade Ahmed'in kendi el yazısı ile yazdığı alfabe 4 Haziran 1311/16 Haziran 1895 tarihinde, yine aynı mektepte okuyan birinci sınıf öğrencilerinden Hacı İsmail Ağazade Mehmed'in "Rabbi yessir velâ tu'assir rabbi temmim bi'l-hayr" şeklindeki ifadeyi kendi el yazısı ile yazdığı; Selendi karyesi iptidai mektebi iki numaralı ikinci sınıf öğrencisi Koçaliağazade Süleyman Niyazi'nin kendi el yazısı ile yazdığı ifadeler, aynı köydeki mektebin bir numaralı ikinci sınıf öğrencisi Kırkağaçlı İbrahim Efendizade Ahmet Şükrü'nün kendi el yazısı ile yazdığı ifadeler 14 Haziran 1311/16 Haziran 1895 tarihinde müfettiş tarafından tasdik edilmiştir.

Belirtilen öğrencilere alfabedeki harfler ve kelimeler yanında uzun cümleler de yazdırılmıştır. Mesela Selendi köyü iptidai mektebi ikinci sınıf öğrencilerinden Kırkağaçlı İbrahim Efendizade Ahmed Şükrü dailerine kendi el yazısı ile "*Çocuklar elinizde mekteb gibi bir sermâyeye-i tefeyyüz var iken ânı sû-i isti'mâl ile bi'l-âhere dûcâr-ı nedâmet olmayınız. Küçük iken zihniniz meşgûliyet-i dünyeviyeden hâlî iken mektebinize müdâvim derslerinizi kemâl-i dikkatle bellemeğe sât olunuz ki ilerüde böyle kıymetdâr vakti oyun ve oyuncak gibi mâlâya'ni şeylerle geçirmeyüb tahsîl-i kemâle hasrettiğinizden dolayı bahtiyâr ve beyne'l-emsâl memdûh ve mu'teber olasınız 14 Haziran 1311/16 Haziran 1895*" cümleleri yazdırılmıştır. Bu ifadeler aynı köydeki mektepte okuyan iki numaralı ikinci sınıf talebesi Koçaliağazade Süleyman Niyazi dailerine de yazdırılmış ve iki öğrencinin kendi el yazıları ile yazdıkları bu cümleler 14 Haziran 1311/16 Haziran 1895 tarihinde Belen Nahiyesi Mekatib Müfettişi tarafından tasdik olunmuştur.

5-Saruhan Sancağındaki İptidai Mektep ve Öğrenci Sayısının Vilayetin Diğer Sancaklarındakilerle Karşılaştırılması

Aydın vilayetinden sadarete gönderilen 23 Temmuz 1311/4 Ağustos Temmuz 1895 tarihli arıza ile 25 Temmuz 1311/6 Ağustos Temmuz 1895 tarihli Aydın valiliğine ait tahrirata ek olarak verilen cetveller vilayet sancak ve kazalarında eski ve yeni usulde eğitim yapan mektepler ile buralarda eğitim gören talebe sayıları hakkında bilgiler vermektedir. Saruhan sancağına ait cetvelde sancağa bağlı kazalarda bulunan usul-i atika ve usul-i cedide mekteplerinin sayıları verilmiştir. Tabloda yer alan bilgiler kazalar arasında karşılaştırma yapma imkânı vermektedir. Saruhan livasına ait belirtilen hususları ihtiva eden tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo-2 Saruhan Sancağında Usul-i Atika Mektepleriyle Yeniden İnşa ve İslah Edilmiş İptidai Mekteplerin Sayıları (3)

Esâmi-i Kaza	Adet-i Mekâtib	Usûl-i Cedîde	Usûl-i Atika	Müceddeden ve Islâhen
Manisa Kazası	105	11	-	94
Kasaba	46	1	-	45
Alaşehir	56	-	-	56
Salihli	59	8	20	31
Kırkağaç	21	1	-	20
Soma	30	-	1	29
Gördes	75	2	-	73
Demirci	78	10	-	68
Akhisar	81	4	-	77
Kula	42	2	-	40
Eşme	62	2	-	60
Yekûn	655	41	21	593

Tablodaki bilgilere göre sancak genelinde eski ve yeni usulde eğitim yapan 655 mektep bulunmaktadır. Bu mekteplerden %90,5'i ıslah edilmiş veya yeniden inşa edilmiş iptidai mektepleridir. Salihli ve Soma dışındaki kazalarda eski usulde eğitim yapan sıbyan mektebi kalmamıştır. En fazla mektep 105 adetle Manisa merkezde, 81 adetle Akhisar'da ve 78 adetle Demirci kazasında bulunmaktadır.

Arizaya ek olarak verilen cetvellerde yer alan bilgiler 1895 tarihinde Saruhan sancağının sahip olduğu mektep sayısını göstermekte ve karşılaştırma yapılmasına imkân vermektedir. Aşağıdaki tabloda 1895 yılında Aydın vilayetine bağlı sancaklarda eski ve yeni usulde eğitim yapan ilk mekteplerin sayıları verilmiştir.

Tablo-3 Aydın Vilayeti Sancaklarında Usul-i Atika Mektepleriyle Yeniden İnşa ve İslah Edilmiş İptidai Mekteplerin Sayıları (4)

Esâmi-i Liva	Adet-i Mekâtib	Usûl-i Cedîde	Usûl-i Atika	Müceddeden ve Islâhen	Mekâtibin Nevi			
					Zükûr ve İnâs	Zükûr	İNâs	Yekûn
İzmir Sancağı	582	160	132	290	464	95	23	582
Saruhan	655	41	21	593	533	115	7	655
Aydın	354	77	4	273	157	196	1	354
Denizli	300	15	60	225	95	203	2	300
Menteşe	221	15	17	189	92	128	1	221
Yekûn	2.112	308	234	1.570	1.341	737	34	2.112

Tablodaki bilgilere göre 1895 yılında Aydın vilayetinde bulunan 2.112 ilk mektepten %27'si İzmir sancağında, %31'i Saruhan sancağında, %16'sı Aydın sancağında, %14'ü Denizli sancağında, %10'u Mentеше sancağında bulunmaktadır. Vilayet genelinde ıslah ve yeniden inşa edilmiş iptidai sayısı 1.878 olup bunların vilayet genelindeki 2.112 mektep içindeki payı %90'dır. 2.112 mektepten %63'ü hem erkek hem de kızlara, %34'ü erkeklere ve %1,6'sı sadece kızlara aittir. Saruhan sancağındaki 665 mektepten %81'i hem kız hem de erkeklere, %5,4'ü sadece erkeklere ve %0,3'ü sadece kızlara aittir.

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

Sadarete gönderilen mekteplere ait cetvellerden birinde vilayet dahilindeki kız ve erkek öğrencilerin sancaklara göre sayıları verilmiştir. Sancaklardaki sıbyan ve iptidai mekteplerde okuyan öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-4 Aydın Vilayetindeki Usul-i Cedide ve Usul-i Atika Mekteplerindeki Öğrenci Sayısı (5)

Esâmi-i Liva	Aded-i Talebe ve Tâlibât İcmâli	Zükûr	İnâs
İzmir Sancağı	26.699	19.283	7.416
Saruhan	26.472	19.153	7.319
Aydın	12.338	10.215	2.123
Denizli	12.718	10.851	1.867
Menteşe	8.465	6.832	1633
Yekûn	86.692	66.334	20.658

Tablodaki bilgilere göre Aydın vilayeti genelindeki sıbyan ve iptidai mekteplerinde öğrenim gören öğrenci sayısı 86.692'dir. Bunun %75'ini erkek, %25'ini kız öğrenciler oluşturmaktadır. Saruhan sancağındaki öğrenciler vilayet genelindeki öğrencilerin %30,5'ini teşkil etmektedir. Saruhan sancağındaki erkek ve kız öğrenci sayısı vilayet merkezi olan İzmir sancağı öğrenci sayısına; Aydın ve Denizli sancaklarındaki öğrenci sayısı ise birbirine yakın seviyededir.

Sonuç

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra mahalle ve köylerde sıbyan mektepleri dışında usul-i cedide üzere eğitim yapan mektepler açılmaya, mevcut sıbyan mektepleri de ıslah ve tanzim edilerek yeni usulde öğretim yapan kurumlar haline getirilmeye çalışılmıştır. Nizamname hükümlerine göre köylerde ve mahallelerde yeni usulde öğretim yapan bir veya iki tane mektep açılması düşünülmüştür. Nizamname hükümlerine göre vilayet dahilindeki eğitim faaliyetlerini Maarif Nezareti'nin emir ve talimatlarına göre yürütmek ve nizamnamede zikredilen eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasını, eğitim için tahsis edilen ve ahalden toplanacak paranın yerinde kullanılmasını ve muhafazasını sağlamak için maarif meclisleri kurulması kararlaştırılmıştır. II. Abdülhamid döneminde eğitim faaliyetlerini yaygınlaştırmak ve yürütmek amacıyla sancak, kaza ve köylerde maarif komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlara buldukları yerde yeni eğitim kurumlarını inşa, tamir ve ihtiyaçlarını karşılama görevi verilmiştir.

1893-1894 yılına gelindiğinde Manisa merkezde Müslim ve gayrimüslimlere ait iptidaiye, rüştiye ve idadiye düzeyinde mektepler açılmış bulunuyordu. Kaza merkezinde iptidai düzeyde eğitim veren on kadar mektep vardı. İptidai mekteplerin Manisa kazası köylerinde de açılması kararlaştırılmış ve bu iş için Liva Maarif Reisi ve Manisa İdadisi Müdürü Abdi Namık Efendi görevlendirilmiştir. Eldeki cetvellere göre Manisa köylerinde iptidai mekteplerin kurulmasına Haziran 1893 tarihinde başlanmış ve bu işlem Şubat 1896 tarihinde bitirilmiştir. Abdi Namık Bey'in gayretleri ile Manisa köylerinden 124 tanesinde iptidai mektebi açılmış, mektep açılmayan 34 köy kendilerine on, on beş dakika uzaklıktaki bir mektebe bağlanmıştır. Köylerdeki mekteplerin muallim maaşlarını ödemek ve mekteplerin ihtiyaçlarını karşılamak için köy ahalisinden maarif komisyonları oluşturulmuştur. Bir veya iki kişinin başkanlık yaptığı bu komisyonlarda iki ile dört kişiden oluşan üyeler görev yapıyordu. Mektep muallimlerine verilen maaşlar öğrenci sayılarına uygun olarak belirlenmiştir. Muallimlerin %73'ü 100 kuruşun altında aylık almaktadır.

Yakınındaki köye bağlananlar da dâhil edildiğinde Manisa köylerinden 158'inde iptidai mektebi açılmıştır. 1908-1909 yılına ait Aydın vilayeti salnamesi verileri dikkate alındığında Manisa'nın bütün köylerinde iptidai mektebinin kurulmadığı anlaşılmaktadır. Zira 1908-1909 yılında Manisa kazasına bağlı nahiyelerden Belen'de 96, Yund Dağı'nda 74, Palamut'ta 37 ve Emlak'te 15 köy bulunmaktadır. Tüm nahiyelerdeki toplam köy sayısı 222'dir (Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 576-577). 1908-1909 yılındaki köy sayısından mektep kurulan köy sayısı çıkarıldığında geriye 64 köy kalmaktadır. Yine Maarif Nezareti İstatistik Kalemine ait Temmuz 1311/Ağustos 1895 tarihli yazıdaki "...ve mülhakât-ı livada henüz tanzîm ve küşâd olunmayanların dahi icâbına bakılarak defterinin sür'at irsâli lüzûmunu hâvî tahrîrât yazıldıktan sonra ibtidâiye idâresine itâsı" şeklindeki ifade bütün köylerde iptidainin kurulmadığını göstermektedir. Şu hâlde Manisa merkeze bağlı köylerin sayısı 222 kabul edilir ve 158'inde mektep kurulduğu veya yakınındaki mektebe bağlandığı düşünülürse Manisa köylerinin %71'inde modern usulde eğitim yapan iptidai mekteplerin kurulduğunu söylemek mümkündür.

Kurulan mekteplerde öğrenim gören öğrenciler bir buçuk sene zarfında okuma ve yazmada başarılı olmuşlar, başarılarını yapılan imtihanlarda ispatlamışlardır. Öğrencilerin kendi el yazıları ile yazdıkları yazı örnekleri Belen Nahiyesi Mekatib Müfettişi tarafından tasdik edilmiştir. Öğrencilerin ulaştıkları seviyeyi göstermek için de tasdik edilen bu yazı örnekleri tahriratlar ve cetvellerle birlikte nezarete gönderilmiştir.

Manisa sancağının sıbyan ve iptidai mekteplerinde okuyan öğrenci sayısının Aydın, Denizli ve Muğla'dan fazla olduğu görülmektedir. Hatta Manisa sancağındaki öğrenci sayısı vilayet merkezi olan İzmir'deki öğrenci sayısına yakındır. İzmir sancağında ıslah edilmemiş usul-i atika üzerine eğitim yapan sıbyan mektebi sayısı Manisa sancağındakinden fazladır. Bu durum sıbyan mekteplerinin ıslah edilip iptidaiye dönüştürülmesinde ve yenilerinin inşasında Manisa'da dikkate değer bir çalışma gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, BOA.MF.MKT. 275/31; 1048/11.

Dahiliye Mektubi Kalemi, BOA. DH. MKT. 416/54.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, BOA. TS.MA.e, 1387/20.

Maarif Nezareti Tedrisatı İptidaiye Kalemi, BOA. MF.İBT. 47/77.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316.

Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, 1326.

Akyüz, Y. (1994). "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (5), 1-47.

Akyüz, Y. (2008). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2008*, Pegem Akademi, 12. Baskı, Ankara.

Alkan, M. Ö. (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim İstatistikleri 1839-1924 Tarihi İstatistikler Dizisi*, C. 6, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.

Demirel, Fatih. (2019). "Selanik Vilayetinde Maarif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi", *Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Selanik Vilayetinde Eğitim*, Ed. Fatih Demirel, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

- Demirel, F. (2012). "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşme Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (25), 507-530.
- Ergin, Osman. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2, Eser Matbaası, İstanbul.
- Gökmen, E. (2006). "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (20), 149-173.
- Gündüz, M. (2015). *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Hızlı, M. (2008). "Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (6), 12, 85-105.
- Karataş, Y. (2016). "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Vechesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, TAED* (57), 2016, 1839-1867.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Köksal, A. (2019). *Maarife Kaynak Olarak Evkâf-ı Münderise*, Sage Yayıncılık, Ankara.
- Mahmud Cevat İbnü's-Şeyh Nâfi. (2001). *Maârif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Târihi-* Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Nurdoğan, A. Meryem. (2005). *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme* (2014). Proje Yürütücüsü Uğur Ünal; Proje Sorumlusu Mustafa Budak, Önder Bayır, Mümin Yıldıztaş; Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker, Bion Matbaacılık, İstanbul.

Açıklamalar

- (1) BOA.MF.MKT. 275/31. Not: Maarif Nezaretine gönderilen tabloda nüfus ve öğrenci sayıları toplamı bulunmamaktadır. Bu toplamlar tarafımızca yapılmıştır.
- (2) 13 Eylül 1895 tarihli cetvele göre bu köyde müstakil mektep kurulmuştur.
- (3) BOA. DH. MKT. 416/54.
- (4) BOA. DH. MKT. 416/54
- (5) BOA. DH. MKT. 416/54.
- (6) Bu tablodaki bilgiler 19 Nisan 1311/1 Mayıs tarihli yazıya ek olarak verilen cetvellere ve 1 Eylül 1311 tarihli cetvele dayalı olarak oluşturulmuştur. BOA. MF.MKT.275/31; BOA. MF. İBT. 47/77.
- (7) Bu köye ait bilgiler 19 Şubat 1311 tarihli tablodan alınmıştır.
- (8) Bu köye ait bilgiler 19 Şubat 1311 tarihli tablodan alınmıştır.
- (9) Maruflar dahil alt satırlardaki köylere ait bilgiler 1 Eylül 1311 tarihli tablodan alınmıştır.
- (10) Cetvelde verilen bilgiye göre Hamzalı karyesi bu köye merbuttur.
- (11) Cetvelde verilen bilgiye göre Muslih ve Karaveliler karyeleri buraya bağlıdır.
- (12) Cetveldeki bilgiye göre Hasan Pınar merbutudur.

EK-1 Manisa köylerinde açılan iptidai mektepler ile bu mekteplerin öğrenci sayıları, maarif komisyonları, muallimleri ve muallim maaşlarına dair Manisa İdadisi Müdürü tarafından Maarif Nezareti İstatistik Kalemi'ne gönderilen 17 Nisan 1311/29 Nisan 1895, 1 Eylül 1311/13 Eylül 1895 ve 19 Şubat 1311/2 Mart 1896 tarihli tablolardaki bilgiler. (6)

Kurâ Adı	Nüfus-ı Umumiye			Şakirdân		Mektebin Küşâd Tarihi	Esâmi-i Muallim in	Maâş-ı Şehri	Maârif Komisyonları	
	Hân	Zük	İnâs	Zük	İnâs				Rüesâ	Azâ
Sarıçam Karyesi	194	348	359	34	16	9 Şubat 1309	İbrahim Efendi	166	Mehmet Bey Ahmet Efendi	Hasan, Ali, İbrahim, Mehmet Efendiler
Alibeyli Karyesi	130	130	240	43	20	8 Haziran 1309	Mustafa Efendi	166	Mehmet Ali Ağa	Halil, Osman, Mustafa, Muhtar Hacı Ali Ağalar
Selimşahlar	37	65	52	26	12	24 Kânûn-ı Sâni 1309	Hacı İbrahim Efendi	120	Adanalı Mustafa Ağa	Beyşehirli Salih, Adanalızâde Hacı Hâfız, Beğşehirli Ömer Ağa
Çobanisa Karyesi	63	106	94	29	19	12 Şubat 1309	Abdullah Efendi	61	Ahmet Efendi	Abbas Bey, İbrahim, Mehmet, Abdullah Ağalar
Beyoba Karyesi	133	290	290	63	20	37 Mayıs 1310	Hâfız Ahmet Efendi	166	Hasan Beyzâde Mehmet Ağa	İsmail, Abdullah, Hüseyin, Mustafa Ağalar
Geri Karyesi	49	89	84	19	14	25 Kânûn-ı Evvel 1310	Hazim Efendi	100	Hacı Onbaşı,	Hacı İsmail Çavuş, Oflu Mustafa, Muhtar Mehmet, Yusuf Ağalar
Belen-i Kebîr	249	538	536	78	60	30 Kânûn-ı 1309	Hacı Nuri Efendi	200	Süleyman Ağa	Hacı İlyas Efendi, Ömer, Ahmet Ağalar
Saruhanlı Karyesi	161	288	297	29	16	30 Mayıs 1310	Hafız Mehmet Efendi	150	Hacı Halil Ağa	Küçük Hüseyin, Ramazan, Hüseyin, Hacı İsmail Ağalar
Tirkeş Karyesi	85	197	201	21	-	30 Mayıs 1310	Ahmet Efendi	125	Mustafa İsmail Ağa	Ahmet, Hasan, Mehmet Ağalar
Tatar Karyesi	131	293	317	39	14	26 Kânûn-ı Sâni 1309	Mehmet Hilmi Efendi	133	Osman Abdullah Ağalar	... Efendi, Hüseyin, Osman Ağalar
Selendi Karyesi	338	645	613	89	51	4 Şubat 1309	Hasan Efendi	233	Hâfız Hasan Efendi	İbrahim Efendi, Ahmet Ağa, İbrahim Efendi, Ahmet Ağalar
Sancaklıboz Yukarı Mahallesi	51	121	110	50	24	29 Mart 1310	Mehmet Efendi	100	Molla Hüseyin Efendi	Hacı Mehmet Efendi, Hacı Hamza, Mehmet, Hacı Hüseyin Ağa
Adiloba Karyesi	85	98	119	21	14	4 Mart 1310	Mehmet Efendi	83	Hacı Veli, Osman Ağalar	Hacı Ahmet, Hüseyin, Hasan Ağalar

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

İğdecik Karyesi	223	130	139	47	20	1 Haziran 1310	Trabzonî Mehmet Efendi	83	Hasan, İbrahim Efendiler	Ali, ..., Ali Ağalar, Hasan Efendi
Karaoğlanlı Karyesi	98	436	428	59	47	28 Mayıs 1310	Mustafa Efendi	300	Hacı Mustafa, Mustafa Ağalar	Hacı Emin Efendi, Mehmet Ali, Hacı İsmail Ağalar
İzzeddin Karyesi	49	241	258	10	27	28 Mart 1310	Hâfız Ahmet Efendi	116	Osman Bey	Bekir, İsmail, Hüseyin, Molla Mustafa Ağalar
Sazoba Karyesi	67	99	107	19	14	1 Şubat 1309	Mehmet Efendi	130	Molla Mehmet Efendi	Hacı Veli, ... Mehmet, Muhtar Hüseyin, Hacı Bektaş Ağalar
Arpalı Karyesi	21	67	58	12	9	23 Mayıs 1310	İbrahim Efendi	83	Hacı İsmail Bey	Hacı Mehmet Ali, Koca Ali, Mustafa Ağalar
Gümülceli Karyesi	75	132	136	18	10	2 Şubat 1309	Hüseyin Efendi	166	Rıza Efendi	Sarı Mehmet, Kara Mustafa, Mehmet Said Ağalar
Tepecik Karyesi	54	96	102	9	4	9 Şubat 1309	Hafız Süleyman Efendi	100	Hasan ve Mehmet Ağalar	İbrahim, Hacı Mehmet, Çerkez Ali Ağalar
Tilki Karyesi	79	188	189	22	10	12 Şubat 1309	Ahmet Şükrü Efendi	125	Süleyman Efendi, Ahmet Ağa	Abdi, Mehmet, Hüseyin, Mustafa, Ali Ağalar
Kalemli Civarında Yenice Karyesi	36	74	69	17	5	26 Mayıs 1310	Mehmet Efendi	75	İsmail, Halil Ağalar	Ahmet, Mustafa, İbrahim Ağalar
Hacırahmanlı Karyesi	209	331	323	56	23	4 Şubat 1309	Hüseyin Efendi	116	Ahmet, İsa Ağalar	Süleyman, İsmail, Mehmet Ağalar
Yukarı Tekeliler Karyesi	48	94	103	12	3	13 Şubat 1309	Hacı Ömer Efendi	91	Ali ve Hasan Ağalar	Emrullah, Derviş, Tahir Ağalar
Dikenli-i Kebîr Karyesi	74	151	159	27	8	15 Şubat 1309	Konyalı Mehmet Efendi	150	Hacı Hüseyin	Ahmet Bey, Abdullah Bey, Hacı Mehmet Efendi
Durasıllu Karyesi	45	77	77	22	14	29 Teşrîn-i Sâni 1310	Haşim Efendi	60	Molla Mehmet Efendi	Hüseyin, İbrahim, Hüseyin Çavuş Ağalar
Yağcılar Karyesi	45	96	88	23	9	29 Teşrîn-i Sâni 1310	Mustafa Efendi	84	Hacı Ali Ağa	Mehmet, İsmail, Ali, Hacı Ali Ağalar
Uzun Hasanlı Karyesi	66	116	120	26	18	29 Teşrîn-i Sâni 1310	Hâfız İbrahim Efendi	83	Hacı Molla Mehmet ve Hasan Ağa	Kasım Efendi, Hasan Onbaşı, Mustafa Ağa
Atçılar Karyesi	83	146	159	32	15	29 Teşrîn-i Sâni 1310	Ahmet Efendi	80	Molla Hüseyin Ağa	İbrahim, Ahmet ve Hüseyin Ağalar

Düzlen Karyesi	36					29 Teşrîn-i Sâni	Mehmet Efendi	50	Hacı Hasan, Molla Mustafa	Ömer, Köse Mehmet, Hacı Mustafa Ağalar
Yaya Karyesi	218	80	83	14	4	15 Mayıs 1310	Mustafa Efendi	200	İzzetlü Sâbit Bey Müderris Efendi	Mekremetlü Adem Fehmi Efendi, Hacı Mustafa, Ahurcuzâde Efendiler
Aydınlar Karyesi	52	104	103	16	6	4 Kânûn-ı Sâni 1310	Ali Efendi	100	Hüseyin ve İsmail Ağalar	Ahmet, Mehmet, Ahmet Ağalar
Kayışçılar Karyesi	95	162	172	24	16	2 Şubat 1309	Mehmet Efendi	100	Ali Paşa, Ömer Ağa	Hüseyin, İbrahim, İsmail Ağalar
Vezir ... ? Kadı Karyesi	22	64	65	17	5	9 Şubat 1309	Mehmet Efendi	83	Rasim, Nuri Ağalar	Rasim, İbrahim, Süleyman Ağalar
Dereli Karyesi	54	139	137	27	7	27 Mayıs 1310	Mehmet Efendi	83	Molla Mehmet Efendi	Hacı İbrahim, Muhtar Mustafa, Mustafa Ağalar
Küreci Yahud Çullular	107	234	189	15	32	5 Kânûn-ı Evvel 1310	Hasan Efendi	133	Molla Halil Efendi	Hatip Efendi, Hacı Molla, Muhtar Mustafa Ağalar
Paşa Karyesi	95	220	216	45	18	25 Kânûn-ı Sâni 1310	Hâfız Nuri Efendi	83	Hacı Mahmut, Mehmet Ağalar	Ömer, Hacı Ahmet, ..., Ahmet Ağalar
Kemikli Dere Karyesi	50	98	95	17	14	22 Teşrîn-i Sâni 1310	Hüseyin Efendi	83	Karabacak Oğlu Ali Ağa	Paşaoğlu Said, Konyalı İsmail Ağalar
Kumkuyucak Karyesi	77	166	177	17	7	28 Teşrîn-i Sâni 1310	Mehmet Efendi	116	Yakup Bey	Hacı Himmet, İbrahim, Abbas, Ramazan Ağalar
Eğri Karyesi	53	113	119	20	15	28 Teşrîn-i Sâni 1310	Yusuf Efendi	100	Hacı Ahmet Ağa	Mehmet, Molla Mehmet, Ramazan Ağalar
Karakuzu Karyesi	58	183	172	42	19	29 Teşrîn-i Sâni 1310	Ahmet Efendi	120	Hacı İsmail Ağa	Molla Mustafa, Muhtar Hasan, Molla Ahmet
Akgedik Karyesi	27	64	68	23	6	3 Şubat 1309	Ömer Lütü Efendi	65	Hasan Ağa	Hasan Ağa, Molla Mustafa, Nizam Mehmet Ağalar
Sancaklıboz Aşağı Mahallesi	177	459	445	68	38	29 Teşrîn-i Sâni 1310	Mustafa Efendi	100	Molla Hüseyin Ağa	Hacı Mehmet, Mehmet Bey Oğlu Hacı Hatib, Hacı Hüseyin Ağa
Çekeler yahud Kurudağ Karyesi	67	130	143	19	7	30 Teşrîn-i Sâni 1310	Ömer Efendi	42	Ali Ağa	Deli Mehmet, Hüseyin, Hasan Ağalar
Siyekli Karyesi	67	130	143	19	7	30 Teşrîn-i Sâni 1310	Hasan Efendi	100	Hacı Mehmet Ağa	Hasan Çavuş, Hacı Ahmet Ağalar

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

Karaköy	45	114	111	4	10	30 Teşrin-i Sâni 1310	Mehmet Efendi	80	Mustafa Çavuş	Kara Mehmet, Gürgür Oğlu Ali, Hüseyin Ağa
Sünbüller Karyesi	54	139	126	30	15	29 Teşrin-i Sâni 1310	Ali Efendi	100	Molla İbrahim Ağa	Hacı Ali, Mehmet, Derviş Ağa
Arabacıboz Karyesi	209	499	508	62	38	4 Kânûn-ı Evvel 1310	Hasan Efendi	140	Hacı Hasan, İsmail Efendiler	Hacı Ömer, Mustafa, Ali Ağalar
Işık Karyesi	98	212	198	24	11	4 Kânûn-ı Evvel 1310	Hâfız Osman Efendi	120	Mehmet Ağa	Ahmet, Hacı Bursalı, İmam Yusuf, Abdullah Ağalar
Çalık Bey Çöğen?	52	158	162	13	10	4 Kânûn-ı Sâni 1310	Hüseyin Efendi	120	Abdullah Ağa	Hasan, Ömer, Osman, İsmail Efendiler
Palamut	48	82	72	14	6	4 Kânûn-ı Sâni 1310	Hâfız Seyyid Efendi	100	Ahmet Ağa	Ahmet Ağa, Muharrem, Rasim, İsmail Ağa
Şatırlar	57	133	150	23	10	4 Kânûn-ı Sâni 1310	Hasan Efendi	100	Hasan Çavuş	Karaveli, Mustafa, Ahmet Ağalar
Üçhavlu	63	118	122	18	9	4 Kânûn-ı Sâni 1310	Osman Efendi	100	Mehmet Ağa	Hâfız Mustafa, İbrahim, Halil, Mehmet Ağalar
Memeliler?	31	74	84	7	4	4 Kânûn-ı Evvel 1310	Hasan Efendi	100	Ali Ağa	İbrahim, Ahmet, Kara Mehmet, Mehmet Ağalar
Uncuboz Karyesi	90	165	182	23	19	1 Haziran 1310	Ömer Efendi	141	Hacı Mustafa ağa	Hasan, Hâfız Halil, Halil, Hasan Ağalar
Kapukaya Karyesi	48	109	120	14	10	4 Kânûn-ı Evvel 1310	Ahmet Efendi	83	Demirci Hacı Yusuf Ağa	Koroğlu İsmail, Mehmet Oğlu İsmail, Hasan Ağa
Çerkez Yenice Karyesi	81	142	139	17	15	4 Kânûn-ı Evvel 1310	Ömer Efendi	66	Hasan Ali Efendi	Molla Ömer, Hüseyin Efendi, İdris Ağa
Kemikli Karyesi	64	131	135	17	10	24 Kânûn-ı Sâni 1309	Ali Efendi	66	Ahmet Efendi, Ali Ağa	Hasan Efendi, Ahmet Çavuş, Hacı Halil Ağalar
Manastır Karyesi	27	50	54	15	7	21 Kânûn-ı Sâni 1309	Süleyman Efendi	45	Mustafa Efendi	Halil, Hasan Efendi, Hasan, Hüseyin Ağalar
Çakmaklı Karyesi	42	130	123	16	7	5 Şubat 1309	İbrahim Efendi	66	Karaköylü Ahmet Ağa	Molla Oğlu Koca İbrahim, Ali Ağa, Sarı Ahmet Ağa
Hacıhaliller Karyesi	42	100	97	11	14	26 Mayıs 1310	Mehmet Efendi	100	Ali Oğlu Bekir Ağa	Osman, Hacı Hüseyin, Yusuf Ağalar
Karaali Karyesi	80	147	151	31	14	30 Mayıs 1310	Recep Efendi	66	Mustafa, Halil Ağalar	Mehmet, Mustafa, Ali Ağalar

Kalemlî Karyesi	50	111	130	13	9	30 Mayıs 1310	Mehmet Ali Efendi	75	Mehmet Efendi, Hacı Ahmet Ağa	Ahmet, İbrahim, Ali Ağalar
İsmailî Karyesi	109	201	213	31	18	30 Mayıs 1310	Mahmut Efendi	92	Müderri-sinden Mahmut Hâce	Molla İbrahim, Hatip Molla İbrahim, ... İbrahim
Hayra?kırı Karyesi	29	88	90	15	6	18 Kânûn-ı Sâni 1310	Abdullah Efendi	66	Ahmet Ağa	Mustafa, Hacı Ramazan, Mehmet, Recep Ağalar
Gökçe Karyesi	134	295	206	44	20	12 Temmuz 1310	Mustafa Efendi	140	Molla İbrahim, Hacı Süleyman	Mustafa, Yusuf, Hacı İsa Ağalar
Çullu Karyesi	26	45	44	14	8	11 Kânûn-ı Sâni 1310	Şerif Efendi	50	Koru Köylü Ahmet Ağa	Koca İbrahim, Hasan Ali, Arap Ahmet Ağalar
Balaban Karyesi	34	72	71	7	5	11 Kânûn-ı Sâni 1310	Hâfız Süleyman Efendi	60	Hacı Ömer Ağa	Hasan Çavuş, Mehmet Ali, Rıza Ağalar
Büknüş Karyesi	85	199	191	34	15	31 Teşrîn-i Evvel 1310	Şevki Efendi	100	İsmail, Abdullah Ağalar	Ömer, Ömer, Osman Ağalar
Beydere Karyesi	45	85	76	10	4	25 Kânûn-ı Evvel 1310	Ali Efendi	40	Hacı Ali Ağa	Mehmet Efendi, Mehmet, Hâce Oğlu Mehmet Ağalar
Maldan Karyesi	102	212	234	42	24	5 Kânûn-ı Evvel 1310	Ahmet Efendi	100	Hacı Hüseyin Ağa	Ahmet, Hasan Çelebi Ağalar
Sinirli Karyesi	104	197	189	18	18	24 Kânûn-ı Evvel 1310	Mustafa Efendi	100	Ayvaz Oğlu Ömer Ağa	Molla Veli, Kara Hüseyin, Şaban, Ali Oğlu Mehmet Ağa
Seklik Karyesi	95	173	179	34	19	24 Kânûn-ı Evvel 1310	Abdullah Efendi	90	Himmet Ağa	Mehmet Çavuş, İbrahim, Ali Ağalar
Karasıllu Karyesi	55	110	111	23	17	22 Kânûn-ı Evvel 1310	Savaş? Efendi	60	İlyas Oğlu Ömer Ağa	Osman Efendi, Ahmet Efendi, İsmail Ağalar
Burun Ören ... Fenar Karyesi	138	235	222	52	20	25 Kânûn-ı Evvel 1310	Mehmet Efendi	160	Esad Efendi	..., Salih, Ali Ağalar
Evrenos Karyesi	27	53	55	8	8	26 Kânûn-ı Evvel 1310	Şükrü Efendi	40	Kürd Hasan, Mehmet Ağa	Kırlı Osman, Hasan Ali, Mehmet Emin Ağalar
Çeşmebaşı Karyesi	38	91	110	20	12	18 Kânûn-ı Evvel 1310	Hüseyin Efendi	50	Hacı Ahmet Oğlu Ali Ağa	Hasan, Süleyman, Hamza Ağalar

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

Muhacir Latif Karyesi	48	75	80	10	16	28 Teşrin-i Sâni 1310	Veli Efendi	50	Mehmet Ağa	Halim Ağa, Hasan Ağa, Halil Ağa
Hamidiye Karyesi	36	90	89	14	10	13 Kânûn-ı Sâni 1310	Hâfız Niyazi Efendi	90	Aluş Ağa	Mustafa ve Hacı Yusuf Ağalar
Sakarkaya Karyesi	82	172	170	32	12	9 Kânûn-ı Sâni 1310	Hâfız Ahmet Efendi	120	Hasan Ağa	Halil, Hacı Halil, Süleyman Ağalar
Sindelli Karyesi	59	109	108	6	8	9 Kânûn-ı Sâni 1310	Hâfız Mehmet Efendi	100	Hüseyin Ağa	Süleyman, Mustafa, Abdullah, Ahmet Ağalar
Erdelli Karyesi	39	72	70	6	2	13 Kânûn-ı Sâni 1310	Mehmet Emin Efendi	100	Sarı Ali Ağa	Hasan, Musa, Mehmet Ağalar
Sırt Köyü	24	64	65	8	4	16 Kânûn-ı Sâni 1310	İsmail Efendi	100	Mehmet Ağa	Mehmet, Mehmet Ali, Hamza Ağalar
Balıca Karyesi	224	449	447	56	30	15 Kânûn-ı Sâni 1310	Ahmet Efendi	140	Hacı Hüseyin Ağa	Kayacıklı Ahmet, Hacı Ali, Hamza Ağa
Sabancı Karyesi	39	83	87	10	5	13 Kânûn-ı Sâni 1310	Hâfız Halil Efendi	100	Mehmet Ağa	Ali, Hüseyin, İbrahim, İsmail Ağalar
Seyitoba Karyesi	46	110	119	16	15	13 Kânûn-ı Sâni 1310	Hâfız Ahmet Efendi	100	Ahmet Ağa	Mehmet Ali, Ahmet, Mustafa Ağalar
Karadere	60	155	159	10	8	14 Kânûn-ı Sâni 1310	Ali Efendi	100	Mehmet Ağa	Ali Pehlivan, Ahmet, Mustafa Ağalar
Yund Dağı'nın Dere Karyesi	25	62	65	8	4	16 Kânûn-ı Sâni 1310	Ahmet Efendi	100	İsmail Ağa	Hasan, Mustafa, Şerif Ağalar
Palamut'un Dere	75	165	160	25	8	13 Kânûn-ı Sâni 1310	Ahmet Efendi	100	Hacı Bekir Ağa	Koca Hüseyin, Halil, Şerif, Ali Ağalar
Çapaçarıkların Dere	52	119	133	10	7	28 Kânûn-ı Sâni 1310	Eser Efendi	85	Mustafa Ağa	Hacı Hüseyin Pehlivan, Mehmet Ahmet Ağalar
Kışla Karyesi	41	89	92	16	6	16 Kânûn-ı Sâni 1310	Hasan Efendi	50	Sarı Mehmet Ağa	Koca Mustafa, Kara Hasan, Molla Mehmet Ağalar
Ballıoba Karyesi	42	101	110	15	10	15 Kânûn-ı Sâni 1310	Veli Efendi	80	İbrahim Ağa	Mehmet, Himmet, Mustafa Ağalar
Darendeli Karyesi	34	63	72	10	13	26 Kânûn-ı Sâni 1310	İbrahim Efendi	100	Yusuf Pehlivan	İsa, Hüseyin, Mustafa Ağalar
Osmançalı Karyesi	42	90	99	20	8	15 Kânûn-ı Sâni 1310	Mehmet Efendi	75	Molla İsmail Efendi	Ali, Mehmet Ali, Yusuf Ağalar
Hatipler veya Karayağcı Karyesi	88	218	199	30	16	29 Kânûn-ı Sâni 1310	Hâfız Mehmet Efendi	100	Emin Ağa	Hacı Mustafa, Hacı Halil Ağalar
Mamaklı Karyesi	70	140	147	24	13	28 Kânûn-ı Sâni 1310	Ahmet Efendi	100	Mustafa Ağa	Hacı Ahmet, Hacı Halil, Ali Ağalar
Hacıhasanlar	31	72	66	14	10	11 Şubat 1310	Ahmet Efendi	100	Abdullah Ağa	Halil, Mahmut, Molla Mehmet Ağalar

Karakılınçlı Karyesi	47	122	120	20	16	11 Şubat 1310	Ramazan Efendi	65	Hacı Abdullah Ağa	Mehmet Çavuş, Molla İbrahim Efendi, İbrahim Efendi
Kepenekli Karyesi	54	113	116	14	8	13 Şubat 1310	Abdülba ki Efendi	66	Köse Oğlu Hüseyin Ağa	Boz Mehmet, Çulha'nın İbrahim, Hüseyin Oğlu Hasan Ağa
Kocamusalar Karyesi	43	127	122	13	8	14 Şubat 1310	Mustafa Efendi	100	Hacı Osmanzade Bayram?	Pehlivan Oğlu Musa, Molla Mehmet, ... İbrahim Ağa
Apak Karyesi	40	99	111	15	18	14 Şubat 1310	Mehmet Efendi	100	Mehmet Efendi	Mehmet, Mustafa, Halil Edhem, Ali Ağa
Hacıömerli Karyesi	58	110	119	20	14	11 Şubat 1310	Mustafa Efendi	85	Hacı Molla Hüseyin Ağa	İbrahim, Ahmet, Hacı Hasan Oğlu Hüseyin Ağalar
Şamar Karyesi	44	95	83	18	12	11 Şubat 1310	Mustafa Efendi	65	Molla Hüseyin Ağa	Hacı Ali Hacı Şerif, İbrahim Ağalar
Gözlet Karyesi	65	171	182	33	18	15 Şubat 1310	Hafız Mustafa Efendi	115	İsmail Efendi	Süleyman, Musa, Ahmet Ağalar
Süleymanlı Karyesi	62	123	136	20	8	4 Şubat 1310	Mustafa Efendi	100	Hâfız Arif Efendi	Ahmet Çavuş, Hacı İsmail, İbrahim Ağalar
Taşdibi Karyesi	52	180	174	21	6	15 Şubat 1310	Mehmet Efendi	83	Mehmet Ali Ağa	Mehmet Ali, Mehmet, Mehmet Ağalar
Çullu Karyesi	26	45	44	14	8	2 Şubat 1310	Şerif Efendi	50	Hallaçoğlu Koca İbrahim	Hasan Ali Ağa, Kurt Köylü Ahmet Ağa, Arap Ahmet Ağa
Kalabak Karyesi	80	146	168	32	18	18 Şubat 1310	Hâfız Tahir Efendi	100	Mehmet Ağa	Halil Ağa, Molla Hüseyin, Sarı Halil Ağalar
Karaahmetli Karyesi (7)	20	35	38	7	5	22 Kânûn-ı Sâni 1311	İsmail Efendi	100	Mehmet Ağa	Ali, Hasan, Molla Mehmet Ağalar
Hacılar Karyesi (8)	38	75	72	6	11	25 Kânûn-ı Sâni 1311	Salih Efendi	100	Ali Ağa	Yusuf Ağalar, Hacı Aziz Efendi
Maruflar Karyesi (9)	36	62	65	21	10	6 Ağustos 1311	Hafız Mehmet Efendi	85	Mehmet Ağa	Yusuf, Mehmet, Ahmet ve Hacı İsmail Ağa
Rahmanlar Karyesi	36	74	75	8	8	6 Ağustos 1311	Mehmet Ağa	65	Himmet Ağa	Ahmet, Yakup ve Ahmet Ağalar
Süngüllü Karyesi	41	82	87	18	13	24 Haziran 1311	Yakup Efendi	80	Hacı Abdullah Efendi	Hacı İbrahim, Ahmed, Ali Ağalar
Mahfiller Karyesi	24	54	55	10	6	28 Ağustos 1311	Mehmet Efendi	40	Mustafa Ağa	Ali, Ahmet, Mehmet Ağalar
Akça ve İlyaslar Karyesi	51	141	130	22	12	24 Haziran 1311	Sami Efendi	113	Molla İbrahim	Hacı Ömer, Koca İbrahim, Molla Mehmet Ağa

II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)

Tavuk Çukuru Karyesi	77	141	140	21	11	21 Haziran 1311	Mustafa Efendi	100	Hüseyin Efendi	Mustafa, Dedenin Mustafa ve İsmail
Çerkez Sultaniye Karyesi	65	95	88	26	8	26 Temmuz 1311	Hafız Halil Efendi	83	Rüstem Bey	Hasan, Hüseyin, Şahin Beyler
Kağan Karyesi	37	83	86	25	8	25 Temmuz 1311	Mehmet Efendi	40	Süleyman Ağa	Mehmet, Halil, Mehmet Efendi
Yenice Karyesi	69	149	134	4	17	4 Ağustos 1311	Mehmet Raşit Efendi	100	Ahmet Ağa	Ali, Süleyman Ağalar, Halil Efendi
Çepni Muradiye (10)	74	169	164	24	25	24 Temmuz 1311	Ali Efendi	100	Mustafa Ağa	Hüseyin, Süleyman, Mustafa Ağalar
Pelidalanı Karyesi	93	209	203	3	21	3 Ağustos 1311	Hüseyin Efendi	100	Mehmet Efendi	Şerif Ali, Mehmet, Hacı İbrahim Ağalar
Örencik Karyesi (11)	76	124	128	3	22	3 Ağustos 1311	Hafız Emin Efendi	123	Mustafa Ağa	Hüseyin, Mehmet, Emin Ağalar
Recepli Karyesi	44	91	91	3	10	3 Ağustos 1311	Hafız İbrahim Efendi	70	Mehmet Ağa	İbrahim, Mehmet, Ahmet Ağalar
Evkaf Tekeli (12)	43	139	138	29	10	29 Ağustos 1311	Lütfi Efendi	65	Ali Ağa	Yusuf, Mehmet, Ali Ağa
Toplam				2.951	1.702					

Portrayal of Alternative Masculinities and Depiction of Male Anxiety in Gissing's Novel: *New Grub Street*^a

Özlem Yılmaz^{b, c},

Abstract

This study aims to contribute to the development of literary masculinity studies by investigating the construction of alternative masculinities in George Gissing's *New Grub Street*, which was written in Victorian *fin de siècle*, during which British society witnessed great transformations in its social structure and gender order. In *fin de siècle* Britain, because of the societal pressures, men who found it difficult to fit into pre-determined hegemonic masculine roles either suffered from male anxiety, or they created their alternative masculine identities themselves. Tracing the reflection of these two occasions by applying the tenets of masculinist theory to the novel, and focusing on male protagonist Edwin Reardon, the study demonstrates that the novel can be classified as an early example of masculinist texts, in its portrayal of alternative masculinities and exhibition of the devastating effects of hegemonic gender idealizations on male individuals which resulted in the formation of male-specific anxiety.

Keywords

Literary Masculinity Studies
British Novel
Alternative Masculinity
Male Anxiety

About Article

Received: 02.03.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1081518

Gissing'in *New Grub Street* Adlı Romanında Alternatif Erkeklik Betimlemeleri ve Eril Anksiyete Tasvirleri

Özet

Bu çalışma, İngiliz toplumunun cinsiyet rolleri açısından büyük bir değişim geçirdiği ve Viktorya döneminin son on yılına tekâmül eden *fin de siècle* döneminin başında yazılmış olan George Gissing'in *New Grub Street* romanını maskülinist bir bakış açısıyla, alternatif erkeklik inşası ve eril anksiyete tasvirleri bağlamında analiz ederek, edebiyatta erkeklik çalışmaları literatürüne katkı sağlamayı amaçlamıştır. Toplumsal baskının had safhada olduğu bu dönemde, hegemonik erkeklik normlarına uyum sağlamakta güçlük çeken eril bireyler, ya üzerlerinde oluşan psikolojik baskının altında ezilerek eril anksiyete yaşamaya başlamış, ya da kendi alternatif erkek kimliklerini oluşturmuşlardır. Çalışma, seçili romanı her iki bağlamda da inceleyerek, Gissing'in yarattığı Edwin Reardon karakterine yoğunlaşmış ve bu karakter üzerinden hem alternatif erkeklik modellerinin varlığını hem de hegemonik cinsiyet normlarının erkeklikler üzerinde yarattığı yıkıcı etkilerin eril anksiyete ile sonuçlanmasını göstermesi açısından *New Grub Street*'in erken dönem bir maskülinist edebi metin örneği olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler

Edebiyatta Erkeklik Çalışmaları
İngiliz Romanı
Alternatif Erkeklik
Eril Anksiyete

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.03.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1081518

^a This article is produced from Özlem Yılmaz's Phd Thesis titled "Transformation of Victorian Hegemonic Gender Norms: Male Anxiety and Alternative Masculinities in English Fin de Siecle Novel".

^b Özlem Yılmaz: ozlem.yilmaz@cbu.edu.tr,

^c Res. Assist, Dr., Manisa Celal Bayar University/ Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature, Manisa/ TURKEY
ORCID: 0000-0001-6906-3825.

Introduction

Masculinity studies emphasize the fact that there exist some masculinities which constitute alternatives to the "hegemonic" model of masculinity and suggest that these alternative types should be foregrounded in order to underline the possibility of the transformation of hegemonic gender norms in patriarchal societies. In parallel with this suggestion, masculinist scholars aim to detect "positive models of masculinities in which masculinity operates in a non-hegemonic way, and moments in which" masculinities "attempt to break their own hold over power" (Reeser, 2010, p. 8). Literary masculinity studies, in a similar vein, aim to bring out these models portrayed in literary texts, with the purpose of giving the message that it is possible to construct alternative masculinities too, since masculine identities are constructed with the influence of extrinsic factors such as discourse, ideology, family, and role models. Thereby, what masculinist theory and literary masculinity studies coherently strive for is the exhibition of "the fluidity and instability of masculine identities by revealing their constructions as social processes" (Smart and Yeats, 2008, p. 4) so as to expose the reality that they are always prone to extrinsic factors such as the patriarchal ideology and its hegemonic gender norms.

The failure of alternative masculinities in conforming to the hegemonic masculinity ideals, and the psychological effects of this failure are among the most significant focal points of masculinist theory. Therefore, both the sociological and the literary masculinity studies deal with the problem of male anxiety in contemporary societies and scrutinize the notion of anxiety encountered in male individuals which occur in relation to the "masculine roles and burdens of society employed through the concept of hegemonic masculinity upon men" (Edley, 2006, p. 603). With its portrayal of the multiplicity of masculinities in both their hegemonic and alternative forms and its demonstration of the slippery ground they are built upon, George Gissing's *New Grub Street* (1891) constitutes a perfect subject matter for masculinist analysis. The novel steps ahead in its presentation of the fact that patriarchal discourse concerning the duties and responsibilities of Victorian men was the primary shaping force in the construction of Victorian masculinities as well as being a valid ground for male anxiety.

Literary Marketplace, Capitalist Ideology, and Hegemony in *New Grub Street*

New Grub Street, which was published at the beginning of *fin de siècle*, in 1891, is accepted to be one of the best novels not only of George Gissing's oeuvre, but also of British literature in general. The novel is frequently evaluated to have a modern quality, and it steps ahead in literary discussions in its autobiographical aspects (Selig, 1983, pp. 205-6). Almost all the male authors portrayed in this novel who are struggling in the capitalist literary market resemble to Gissing's own life story in one aspect or another, and the protagonist of the novel – Edwin Reardon – is also generally identified with Gissing especially in terms of his unhappy marriage. In addition to male characters, the autobiographical aspect of the novel also lies in its description of the literary marketplace by touching on its hypocritical aspects. Presentation of the literary marketplace as a capitalist atmosphere through realistic descriptions is most probably what makes the novel one of the best novels in British literature. Patrick Brantlinger (1983) suggests that Gissing titled his novel as *New Grub Street*,

thus, asserting a continuity or perhaps a revival of the conditions of commercial hack writing satirized in many eighteenth century-works, including Alexander Pope's *Dunciad*

---

and Jonathan Swift's *Tale of Tub*. According to Dr. Johnson's Dictionary, Grub Street was originally the name of a street near Moorfields in London, much inhabited by writers of small histories, dictionaries, and temporary poems, whence any mean production is called Grub Street. By 1830, when its name was changed to Milton Street, Grub Street had yielded to Paternoster Row, Fleet Street, and other centres of literary activity. But the phrase had passed into the language as a metaphor for the commercialization of literature that Gissing deplores. (p. 25)

As a matter of fact, the novel not only explores the commercialization of literature and the difficulties it brought into authors' lives, but also presents a critique of the capitalising world order in which everything – including the concept of masculinity – is in transformation. As Brantlinger (1983) explains, the title of the novel refers to “a condition rather than a place” and it is “a relentlessly dismal affair” (25). In relation with this condition, “Edwin Reardon dies, an abject failure in literature and in love, and Reardon's best friend Harold Biffen, also a failed novelist, commits suicide” (25). Describing the “London literary life as chiefly a matter of business” (27), *New Grub Street* presents readers the typical hegemonic masculinity norms of the middle-class economic model of masculinities, although male characters that Gissing presents are authors rather than industrialists (27). In industrialising Britain, literary market was also under a process of great transformation, and it was directed by a profit-oriented point of view rather than artistic quality.

During the late Victorian and *fin de siècle* years, “circulating libraries and their subscribers dominated the production and distribution of new novels in England” (Bassett, 2005, p.73). Of these libraries, the largest ones were Mudie's Select Library and Library of W. H. Smith, both of which imposed the requirement that novels must be published in three volumes (73). Moreover, “the purchasing power of the libraries exerted control well beyond the physical format of the novel by imposing a strict code of middle-class values on authors and publishers” (73). Since these libraries “exercised caution in circulating any novel deemed of questionable morality or poor taste”, authors were almost obliged to conform to the requirements of these libraries while writing their novels (73). Fortunately, however, “by 1890, the three-volume novel format began to show serious signs of weakening, and the format was abandoned in 1894” (73).

According to Troy J. Bassett (2005), during *fin de siècle*, there were some authors who “questioned and challenged the censorship imposed by the library system” (73). As he explains, this challenge was initiated by George Moore, who “rightly recognised the part the libraries played in controlling the distribution of literature” and suggested that “censorship could be effectively removed by eliminating the library system” (73). Moore's calls for the authors to disregard the expectations of the libraries and publishers, and to preserve their indigenous quality found reflections in literary circles for some time and “a number of mostly male authors, including George Gissing, responded to his letter in *Pall Mall Gazette* to register their own complaints against library censorship” (84). Unfortunately, however, they could not succeed, and the “meaningless” literary censorship strengthened itself day by day, a “perfect example” of which was “the rejection of Gissing's *Mrs Grundy's Enemies*” which “ended up in his destroying the manuscript with resentment and rage” (87). In that atmosphere dominated by the oppressions of the literary marketplace, “for those with literary ambitions, earning a living remained difficult, but in time even these authors felt themselves obliged to adapt themselves and their works to the expectations of the literary marketplace” including Gissing

(Heyck, 2002, p. 254). Gissing's reluctant acceptance of the capitalist ideology prevailing in the literary marketplace demonstrates the fact that even alternative masculinities like him – who revolted against the hegemonic norms centred around money and profit – were forced to adapt themselves to this system and act in accordance with the hegemonic masculinity norms in order to gain a respectable masculine position in society and sustain a financially stable living. However, these pressures resulted in his suffering from a severe level of anxiety, which transformed into more serious mental conditions towards the end of his life. *New Grub Street* perfectly portrays these difficulties that Gissing and other male authors experienced in *fin de siècle* Britain and demonstrates the devastating consequences of the hegemonic masculinity expectations on the lives of male individuals no matter how educated, intellectual, or self-conscious they are.

As Marilyn Butler underlined, “the problems of the professional writer in marketing his works to a larger, more urban public” were directly “related to the frustrated and alienating experiences of other citizens in an increasingly complex and specialised environment” (as cited in Sloan 1989, p.86). Therefore, “what [led] novelists like Gissing to introduce writers into their work [was] not simply a natural self-absorption, but a sense of the importance and centrality of their experience” which meant that “the writer in effect lived out in his very labour a wider social conflict between the claims of free selfhood and the determinations of the marketplace” (Sloan, 1989, p.86). This conflict they experienced between their real selves and the hegemonic norms is what makes the story and the male characters of the novel appropriate for masculinist analysis.

During the nineteenth century *fin de siècle*, there were immense pressures in British society which forced male individuals to conform to the hegemonic gender norms. As a result of these pressures, men who found it difficult to fit into those pre-determined masculine roles either suffered from male anxiety, which sometimes dragged them into serious psychological disorders, or they transcended the borders of the hegemonic norms, thus, creating their alternative forms of masculinities themselves. Those who failed in their efforts to preserve their indigenous and alternative masculine identities experienced a more serious level of male-specific anxiety, which had devastating effects on their lives. *New Grub Street*, with its presentation of the sorrowful story of its male protagonist Edwin Reardon, is appropriate for masculinist analysis in terms of its demonstration of the devastating effects of hegemonic gender ideology on alternative masculinities and exhibition of the severe consequences of male anxiety.

Severe Consequences of Hegemonic Masculinity Ideals and Occurrence of Male Anxiety in Alternative Masculinities: Edwin Reardon's Case

Despite the varieties in living styles of male individuals which took shape in accordance with their own contexts, there were still some standards and ideals that were expected to be adopted by members of both the upper and the middle classes, beginning from the early Victorian era till the end of *fin de siècle*. All these standards were expected to be embodied by Victorian men as long as they wanted to have respectable positions in society, in accordance with the prevailing understanding of hegemonic masculinity. Those who could not measure up to these standards – just like Edwin Reardon – on the other hand, had to struggle with the conflicts resulting from the dissonance between their real selves and societal expectations. This tiresome struggle created a state of anxiety on them which was specific for male individuals, and which can be defined as male anxiety. Edwin Reardon, an idealistic author who is

regarded to be unsuccessful in his profession even by his wife – because of his inability to meet the expectations of the literary market and his rejection of sacrificing from the literary quality of his works – constitutes a successful example for the portrayal of alternative masculinities who does not / cannot conform to the expectations of the hegemonic gender order.

In spite of his struggle to preserve his alternative masculine identity by adhering to his own beliefs and values, Edwin is exposed to the relentless pressures of the hegemonic gender ideology, and suffers from male anxiety, resulting from his reluctance and incapability of conforming to the ideals of hegemonic masculinity. Through this male protagonist he created in the novel, George Gissing presented readers the reality that male individuals – who were thought to be the absolute advantaged members of patriarchal societies – also suffered from the pressures and expectations of the patriarchal ideology. Moreover, he exhibited the fact that hegemonic gender ideals – which were interpellated through the discourse concerning what masculinities should / should not be like – were frequently impossible to conform to, and that they created a constant psychological burden on male individuals, resulting in male anxiety in various levels.

In late Victorian and *fin de siècle* Britain, men felt themselves stuck between the responsibilities of domesticity at home and the freedom granted on them outside the household, especially in male-dominated environments (Brady, 2009, pp. 1-2). Victorian men were expected to be conforming to the hegemonic gender norms by demonstrating themselves as self-confident and friendly in the social spheres in perfect accordance with their peers. Moreover, they were obliged to lead a successful business life and prove their competency in taking good care of their families in financial terms. In that context, “to be unemployed and thus unable to provide food and housing for wife and children was, and continues to be, a deeply unmanly experience” (Sussman, 2012, p. 94). Edwin Reardon, with his idealistic vision and non-hegemonic ideas, fails to conform to majority of these characteristics throughout the novel, which makes him “unmanly” in the eyes of his social circle, his wife, and eventually of himself, according to Herbert Sussman’s explanation.

As it can be seen in the following quotation, his wife Amy directly defines him as “unmanly” because of his inability to sustain financial stability in their household. She says: “But don’t you feel it’s rather unmanly, this state of things? You say you love me, and I try to believe it. But whilst you are saying so, you let me get nearer and nearer to miserable, hateful poverty?” (Gissing, 1891, p.72). In this scene, in which Amy accuses Edwin of being an incompetent husband in terms of earning money, Edwin explains that he is incapable of meeting the hypocritical explanations of the literary marketplace which resembles a trade centre. Nevertheless, as similar dialogues pass between them, Edwin begins to feel himself lacking the ability to take care of his wife and child, which creates a serious level of anxiety on him day by day. In time, with the effect of this humiliating discourse he is exposed to through Amy’s statements, he also begins to see himself as “unmanly”, which Gissing portrays as follows: “The feeling of unmanliness in his own position tortured him into a mood of perversity” (1891, p. 240). What Gissing (1891) means by “a mood of perversity” in this quotation is the anxiety Edwin experiences every day in an increasing level, which demonstrates itself both in physical and psychological symptoms as the novel progresses:

His bearing, his personal habits were no longer those of a young man; he walked with a stoop and pressed noticeably on the stick he carried; it was rare for him to show the countenance which tells of present cheerfulness or glad onward-looking; there was no

spring in his step; his voice had fallen to a lower key, and often he spoke with that hesitation in choice of words which may be noticed in persons whom defeat has made self-distrustful. Ceaseless perplexity and dread gave a wandering, sometimes a wild expression to his eyes. (1891, p. 238)

All the responsibilities such as taking care of the household in financial terms and of maintaining a balanced relationship with his wife in the domestic sphere, as well as his vain efforts of keeping up his successful professional appearance in the eyes of male peers such as Milvain and Carter constitute a double burden on Edwin, resulting in exhaustion and anxiety as in the following quotation:

He looked something older than his years, which were two-and-thirty; on his face was the pallor of mental suffering. Often, he fell into a fit of absence, and gazed at vacancy with wide, miserable eyes. Returning to consciousness, he fidgeted nervously on his chair, dipped his pen for the hundredth time, bent forward in feverish determination to work. Useless; he scarcely knew what he wished to put into words, and his brain refused to construct the simplest sentence. (Gissing, 1891, p. 70)

The unendurable level of male anxiety Edwin suffers from and its reflection on both his physical and mental health are very apparent in these lines. He is dragged into a state of vicious circle; in which his inability of writing in accordance with the expectations of the literary market functions both the cause and the result of his anxiety. Because of this vicious circle he finds himself in, Edwin's psychiatric health deteriorates every day along with his inability for writing.

The male anxiety that Edwin suffers from reaches almost to the level of an anxiety disorder and he can't even sleep properly because of this anxiety: "He seldom slept, in the proper sense of the word; as a rule, he was conscious all through the night of a kind of fighting between physical weariness and wakeful toil of the mind" (Gissing, 1981, p. 238). Edwin's sleepless nights which continue until his death approves the fact that male anxiety he experiences reached to the level of a psychiatric disorder called as "generalised anxiety", in accordance with Richard J. McNally's explanation that a person with generalised anxiety may have complaints such as "feeling on edge, keyed up, or restless; becoming easily fatigued; having difficulty in concentrating or having one's mind go blank; irritability; tense muscles; and having difficulty in either falling asleep or staying asleep or failing to be rested after having slept" (2012, p. 31). Since "generalised anxiety" disorder can be defined as "a constant burden of anxiety (also called excessive worry) aroused by situations that are ordinary in character" and characterised by traditional concerns such as "Will I find a job? Will I find a partner? Can I pay my bills?" (Mackenzie and Neuger, 2012, p. 43), Edwin's male anxiety can be classified under this category. In most of the patriarchal societies, male individuals are conditioned to ask themselves these questions and feel anxious about not having proper answers to these and similar questions related to hegemonic masculine expectations. The following quotation affirms that Edwin was facing difficulties and feeling himself under a great oppression because of these problems:

When shall you begin in earnest? In a day or two you must pay this quarter's rent, and that will leave us just about fifteen pounds in the world. Where is the rent at Christmas to come from? What are we to live upon? There's all sorts of clothing to be bought; there'll be all the

---

extra expenses of winter. Surely, it's bad enough that we have had to stay here all the summer, no holiday of any kind. (Gissing, 1891, pp. 73-4)

Frequent reasons of generalised anxiety disorder encountered in male individuals concerning the obligation to have financial competence and the ability to take care of the household relates it directly to Edwin although these are problems which should concern the whole family. However, because of the patriarchal mentality which has been putting these responsibilities to men's shoulders rather than splitting these responsibilities between men and women for centuries, such responsibilities constitute an unbearable psychological burden even on alternative masculine identities like Edwin, who attempt to get rid of the hegemonic gender norms coded in their minds through discourse beginning from their very early ages. Nevertheless, since these alternative masculinities cannot totally isolate themselves from hegemonic masculinity and femininities surrounding them, hegemonic expectations are frequently dictated to them by their beloved ones, and they cannot preserve their mental indifference to these hegemonic gender expectations. Since Edwin Reardon is aware of the fact that he could have a careless attitude towards these norms if he was on his own, he cannot help himself, but he sees wife and child as burdens on his shoulders from time to time:

Amy's grief, however sincere, would be but a short trial compared with what else might lie before her. The burden of supporting her and Willie would be a very slight one if she went to live in her mother's house. He considered the whole matter night after night, until perchance it happened that sleep had pity upon him for an hour before the time of rising. [...] For months he had been living in this way; endless circling, perpetual beginning, followed by frustration. A sign of exhaustion, it of course made exhaustion more complete. At times he was on the borderland of imbecility; his mind looked into a cloudy chaos, a shapeless whirl of nothings. He talked aloud to himself, not knowing that he did so. (Gissing, 1891, pp.157-8)

The constant angst and the feeling of desperateness leads him to the idea that they would be better without him. Only on that occasion he would have the freedom to die, which he wishes more and more as his relationship with Amy deteriorates. As masculinity studies insistently suggest, as the "other" oppressed sex of patriarchal societies, most men experience a serious level of male anxiety in relation to their fear of not being able to conform to the predetermined hegemonic gender roles, mostly in the task of being the caretaker of the family (McNally, 2012, p. 31). Facing the reality that he is incapable of realising this significant task of a so-called "proper man", Edwin also experiences the fear of being alienated from society, of being humiliated or embarrassed in front of his peers, as in the following quotation:

after all he preferred to keep his shame to himself as long as possible, and with a hurried reading he dismissed sheet after sheet. His imagination did not work the more happily for this repugnant task; still, he hit at length upon a conception which seemed absurd enough for the purpose before him. Whether he could persevere with it even to the extent of one volume was very doubtful. But it should not be said of him that he abandoned his wife and child to penury without one effort of the kind that Milvain and Amy herself had recommended. (Gissing, 1981, p.202).

Demonstrating the fear and anxiety Edwin experiences, the quotation given above exposes the reality that even an intellectual and educated alternative masculine character like Edwin cannot remain indifferent to patriarchal discourse surrounding him. He worries about what

other men will say about his masculinity if they hear that he cannot take care of his wife and child. Striving for keeping up with the pre-determined roles to fit into the position of masculinity assigned to him, Edwin feels himself obliged to conform to the heteronormative norms with the fear of losing his wife, which results in a sense of insufficiency and anxiety since the standards that Amy is asking for are almost impossible for his reach, as long as he does not sacrifice his indigenous identity and act in a hypocritical manner in accordance with the expectations of the literary market. The following quotation successfully portrays his desperate situation and his awareness of the impossibility of reaching those standards:

The soft breathing of Amy at his side, the contact of her warm limbs, often filled him with intolerable dread. Even now he did not believe that Amy loved him with the old love, and the suspicion was like a cold weight at his heart that to retain even her wifely sympathy, her wedded tenderness, he must achieve the impossible. [...] The impossible; for he could no longer deceive himself with a hope of genuine success. If he earned a bare living, that would be the utmost. And with bare livelihood Amy would not, could not, be content. (Gissing, 1981, p.156)

With this awareness, Edwin continues his agonising life dominated by the fear of being left by Amy. Unfortunately, this happens in a very short time, and she leaves him. This anxiety Edwin experiences without being able to do anything to support her is in accordance with the basic definition of "anxiety" suggested by McNelly, in which he describes the notion as: "a state triggered by the prospect of a future threat whose function is to motivate the person to take steps to prevent the threat from materialising" (2012, p. 16). To prevent this threat from materialising, Edwin gives up his dream job – authorship – and he finds himself in a clerk position at the hospital where his friend Carter works as a manager. Until his first salary, he asks Carter to lend him some money, which ironically results in Amy's leaving home and moving in with her mother. Telling Edwin that borrowing money from Carter is a disgrace, she leaves him behind in a miserable position. A short time passes, and Amy inherits a huge amount of money. However, Edwin does not accept their reunion because of his masculine pride. From that moment on, Edwin's anxiety reaches an unbearable level, he does not take care of himself, and continues to live in devastating conditions. Right after losing his son from syphilis, he dies. All the selected quotations scrutinized in the scope of the study demonstrate that Edwin Reardon constitutes a successful example of alternative masculinities because of his non-conformance to the expectations of the hegemonic gender order and his inability to meet the expectations of the prevailing materialist ideology. Edwin rejects sacrificing from the literary quality of his works even for the sake of his marriage. Despite his struggle to preserve his alternative masculine identity by adhering to his own beliefs and values, Edwin is exposed to the relentless pressures of the hegemonic gender ideology too, and he suffers from male anxiety, resulting in the loss of his health and eventually dies as a desperate man.

Conclusion

At the end of the masculinist analysis, the novel was evaluated to be coherent with aims of the masculinist theory since it depicted male anxiety in relation to hegemonic masculinity responsibilities. Edwin Reardon was evaluated to be embodying some autobiographical aspects too, which reflected the male anxiety Gissing experienced in his marital issues. The application of tenets of masculinist theory to the analysis of the novel also resulted in the

conclusion that, through Edwin's story, the novel presented the patriarchal discourse concerned with the duties and responsibilities of men as the primary shaping force in the construction of Victorian masculinities, as well as in the formation of male anxiety in *fin de siècle* Britain.

Analysing Edwin Reardon – the male protagonist of the novel – with a masculinist perspective exhibited that he was a successful representation of alternative masculinities in his non-conformance to the expectations of the hegemonic gender order and in his inability to meet the expectations of the literary market. Edwin's rejection of sacrificing from the literary quality of his works for money despite the hegemonic masculinity expectations regarding to the marital responsibilities in expense of his marriage validated his alternative masculine characteristic. Despite his struggle to preserve his alternative masculine identity by adhering to his own beliefs and values, Edwin was exposed to the pressures of the hegemonic gender ideology and the capitalist system, which dragged him into a state of continuous anxiety. Such an anxiety ruined his physical health and finally it resulted in his death. Therefore, through his creation of a male protagonist who was reluctant for and incapable of conforming to the ideals of hegemonic masculinity, Gissing presented readers with the reality that male individuals – who are generally thought to be the absolute advantaged members of patriarchal societies – also suffered from the pressures and expectations of the patriarchal ideology. Through his portrayal of realistic accounts of male anxiety which was experienced in nineteenth century *fin de siècle* Britain by alternative masculinities, Gissing realised what today's masculinist theorists aim for almost a century earlier than them and demonstrated the devastating effects of hegemonic masculinity expectations on male individuals.

References

- Brady, S. (2009). *Masculinity and male homosexuality in Britain: 1961-1913*. UK: Palgrave Macmillan.
- Brantlinger, P. (1983). Bohemia versus Grub Street: artists and writers' communities in nineteenth century Paris and London. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 16 (4), 25-42.
- Bassett, T. J. (2005). Circulating morals: George Moore's attack on late-Victorian literary censorship. *Pacific Coast Philology*, 40 (2), 73-89.
- Edley, N. (2006). Never the twain shall meet: a critical appraisal of the combination of discourse and psychoanalytic theory in studies of men and masculinity. *Springer Science+ Business Media*. 601-608.
- Gissing, G. (1891) *New Grub Street*. Retrieved from <https://libgen.is/search.php?req=New+Grub+Street&open=0&res=25&view=simple&phrase=1&column=def>
- Heyck, T. W. (2002). Freelance writers and the changing terrain of intellectual life in Britain, 1880-1980. *Albion: A quarterly Journal Concerned with British Studies*, 34 (2), 232-267.
- Mackenzie, T. & Christie C. N. (2012). Anxiety disorders. R.H Albers & W.H. Meller (Eds). *Ministry with persons with mental illness and their families*. (pp. 33-57). UK: Fortress Press.

**Portrayal of Alternative Masculinities and Depiction of Male Anxiety in Gissing's Novel:
*New Grub Street***

- McNally, R J. (2012). Fear, anxiety, and their disorders. J. Plamper & B. Lazier (Eds). *Fear: across the disciplines* (pp. 15-34). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Reeser, Todd W. (2010). *Masculinities in theory: an introduction*. West Sussex: Wiley& Blackwell.
- Selig, Robert L. (1983). An unknown Gissing story from the Chicago Daily News. *Studies in Bibliography*, 36, 205-212.
- Sloan, John. (1989). *George Gissing: the cultural challenge*. UK: Palgrave Macmillan.
- Smart, G. & Amelia Y. (2008). Introduction: Victorian masculinities. *Critical Survey*, 20 (3), 1-5.
- Sussman, H. (2012). *Masculine identities: the history and meaning of manliness*. USA: Abc Clio.

Kariyer Tatmini ile İşe Adanmışlık İlişkisi: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma^a

Hande Nur Güneş^b, Lale Oral Ataç^{cd}

Özet

Bu araştırmanın amacı, kariyer tatmini ile işe adanmışlık değişkenleri arasındaki ilişkiyi, kamu çalışanları bağlamında açıklamaktır. Bu amaçla Manisa'daki kamu kurumlarında görev yapan 334 çalışana İşe Adanmışlık Ölçeği ile Kariyer Tatmini Ölçeği uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, kariyer tatmini ile işe adanmışlık değişkeni ve tüm alt boyutları (dinçlik, adanma, yoğunlaşma) arasında pozitif yönlü korelasyon ilişkisi vardır. Ayrıca, regresyon analizleri; kariyer tatmini değişkeninin, işe adanmışlık ve onun alt boyutları üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlara göre kariyer tatminlerinin artması, kamu çalışanlarının işe adanmışlık seviyesini yükseltmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kariyer Tatmini
İşe Adanmışlık
Kamu Çalışanları

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.03.2022

Kabul Tarihi: 20.07.2022

Doi: 10.18026/cbayarsos.1081570

The Relationship between Career Satisfaction and Work Engagement: A Research on Public Employees

Abstract

The aim of this research is to explain the relationship between career satisfaction and work engagement variables in the context of public employees. For this purpose, the Utrecht Work Engagement Scale and the Career Satisfaction Scale were applied to 334 employees employed in public institutions in Manisa. According to the findings obtained as a result of the analysis of the collected data, there is a positive correlation between career satisfaction and work engagement variable and all its sub-dimensions (vigor, dedication, absorption). In addition, regression analysis showed that the career satisfaction variable has a positive and significant effect on work engagement and its sub-dimensions. According to these results, the enhancement in career satisfaction increases the level of work engagement of public employees.

Keywords

Career Satisfaction
Work Engagement
Public Employees

About Article

Geliş Tarihi: 02.03.2022

Kabul Tarihi: 20.07.2022

Doi: 10.18026/cbayarsos.1081570

^a Hande Nur Güneş tarafından, Doç. Dr. Lale Oral Ataç danışmanlığında, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülen "Kariyer Tatmini ile İşe Adanmışlık İlişkisi: Manisa İlindeki Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

^b Manisa Celal Bayar Üniversitesi/Manisa. ORCID: 0000-0003-4068-4294

^c Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi/Manisa. ORCID: 0000-0001-7261-7788

^d İletişim yazarı: lale.oral@cbu.edu.tr

Giriş

Nitelikli insan kaynağının kurumdaki devamlılığını sağlamak, insan sermayesinin etkin kullanımı açısından önem arz eden bir konu olması dolayısıyla hem uygulamadaki yöneticilerin hem de alandaki araştırmacıların yoğun ilgisini çekmektedir. Çalışanların bilgi, beceri, yetenek ve deneyim benzeri, iş yapma yetkinliğine katkı sağlayan zenginliklerinin geliştirilmesi gibi, nitelikli işgücünün elde tutulması da bu sermayenin potansiyelinden yararlanabilmek açısından önemlidir. İşgören devir oranının düşük olduğu, çalışanların potansiyelini dışarıda bir yerde değerlendirme seçeneği üzerine düşünmek yerine, mevcut işine odaklandığı çalışma ortamları yaratmak yönetim açısından bir ideali temsil etmekle birlikte, bu ideale ulaştıracak bileşenlerin neler olabileceği sorusunu beraberinde getirmektedir. Yönetim literatürünün bu doğrultuda önümüze çıkardığı değişkenlerden ikisi, işe adanmışlık ve kariyer tatminidir. Yapılan araştırmalar, işe adanmışlık ve kariyer tatmini değişkenlerinin, çalışanların işten ayrılma niyetleri üzerinde belirleyici olan iki önemli faktör olduğunu ortaya koymaktadır (Anafarta ve Yılmaz, 2019). Daha açıkça ifade etmek gerekirse, çalışanların kariyer tatmini ile işten ayrılma niyeti (Çamur, 2019; Kenek ve Sökmen, 2018) ve işe adanmışlık seviyesi ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Aşkın, 2014; Akın, 2019).

İşe adanmışlık, -işin gerektirdikleri ile kişinin sahip olduğu kaynaklar arasında dengenin sağlandığı ideal koşullarda- bireylerin temel psikolojik gereksinimlerinin karşılanması açısından anahtar bir unsur olarak kabul edilmektedir (Timms ve Brough, 2013; Ryan ve Deci, 2000). İşe adanmışlık düzeyinin yüksek olmasının, işe bağlı stres ve tükenmişlik gibi yaygın problemlerden çalışanı koruduğu; psikolojik iyi oluşunu olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir (Schaufeli, Taris ve Rhenen, 2008). İşe adanmışlığın örgütler açısından da olumlu çıktıları beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Örneğin, çalışanların işe adanmışlık düzeyindeki artışın iş doyumunu ve örgütsel bağlılığı artırdığı yönünde araştırma bulguları vardır (Saks, 2019; Jung ve Yoon, 2016).

Literatürde, kariyer tatmininin işe adanmışlığı etkileyen bir değişken olduğunu ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, banka çalışanları ile yapılan bir araştırmada, kariyer tatmininin, işe adanmışlığın her üç boyutunu (dinçlik, adanma ve yoğunlaşma) pozitif yönlü olarak etkilediği görülmüştür (Anafarta ve Yılmaz, 2019). Öğretmenler üzerinde yapılan bir diğer araştırmada da kariyer tatmininin işe adanmışlık olgusunun güçlü bir belirleyicisi olduğu sonucu elde edilmiştir (Timms ve Brough 2013).

Kariyer tatmini, hem kişisel hem de ortamsal faktörler vasıtasıyla şekillenen ve karmaşık duygusal tepkiler ile ilgili oldukça öznel bir değerlendirmedir. Bununla birlikte, iş performansı ve örgütsel bağlılık ile ilişkilidir (Lounsbury vd. 2007; Trivellas vd., 2015; Shieh, 2014). Ayrıca kavramın çalışanların örgüte, kendilerinden beklenen rolün ötesine geçmek sureti ile katkı sağlamasıyla ilişkili bir kavram olan örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde de olumlu etkisi olduğu görülmektedir (Rençber ve Koparal, 2021). Kariyer tatmininden etkilendiği anlaşılan işe adanmışlık olgusu da bezer biçimde, yaygın olarak iş doyumunu, bağlılık ve rol ötesi davranışlar gösterme olasılığına karşılık gelecek biçimde ele alınmaktadır (Schaufeli, 2013).

Çalışma yaşamı açısından önemli olan kariyer tatmini ve işe adanmışlık kavramları, ayrı ayrı birçok araştırmaya konu olmakla birlikte; her iki olgunun birlikte ele alındığı araştırmaların sınırlı olduğu söylenebilir. Literatür incelendiğinde, kariyer tatmini ile işe adanmışlık

arasındaki ilişkiyi aydınlatmak açısından daha fazla araştırma verisine ihtiyaç olduğu; örneğin bu ilişkiyi kamu çalışanları bağlamında ele alan araştırmaların çoğaltılmasında fayda olduğu görülmüştür.

Bu araştırmanın amacı, kamu çalışanları örnekleminde, kariyer tatmini ile işe adanmışlık değişkenleri arasındaki ilişkileri açıklığa kavuşturmak. Bu bağlamda şu sorulara yanıt aranmaktadır: Kariyer tatmini ile işe adanmışlık değişkenleri arasında bir ilişki var mı? Varsa bu ilişkinin yönü nedir? Kariyer tatmini işe adanmışlık olgusunu etkileyen bir değişken midir? Böyle bir etki söz konusu ise kariyer tatmini işe adanmışlığı ne ölçüde etkilemektedir?

Araştırmanın sonuçlarının bu iki değişken arasındaki ilişkilere ışık tutması bakımından literatüre katkı sağlayacağı; uygulamadaki problemlere çözüm bulunmasına yardımcı olacak veriler sağlaması bakımından da sahadakilere faydalı olacağı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. İşe Adanmışlık

İşe adanmışlık, çalışanların güçlü yönlerine ve mevcut potansiyellerini daha etkin biçimde kullanma olanaklarına odaklanan; temelde pozitif psikoloji akımının örgütsel davranışa yansımaları olarak şekillenen, pozitif örgütsel davranış çalışmaları kapsamında ele alınan kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Luthans, 2002; Schaufeli, Bakker ve Salanova, 2006). Bu bakımdan işe adanmışlığın, pozitif örgütsel davranış alanının temel ilkelerine uygun olarak, bu alandaki diğer kavramlar gibi, iş performansı ile doğrudan ilişkili, ölçülebilir ve geliştirilebilir bir olgu olduğunu söylemek mümkündür.

İşe adanmışlık kavramı, Goffman'ın (1961) Rol Teorisi'ne dayanmak suretiyle ilk kez Kahn (1990) tarafından tanımlanmıştır. Rol Teorisi, bireylerin rollerine bağlanmaları (rol benimseme) veya ayrılmaları (rol mesafesi) hususlarını açıklamaktadır. Kısaca, birey ile rolü arasında bütünlük oluşturan davranışlar rol benimsemeye, bireyi rollerinden ayıran davranışlar ise rol mesafesine işaret etmektedir. Kahn (1990: 694), işe adanmışlık kavramını *"bireylerin kendilerini hem fiziksel hem duygusal hem de bilişsel olarak tamamıyla işlerine vermeleri"* şeklinde tanımlamıştır. Bu anlamda işe adanmışlık, rol benimsemenin özel bir türü biçiminde anlaşılabilir. Zaman içerisinde, kavramın başka araştırmacılar tarafından çeşitli açılardan ele alınması suretiyle kapsamının zenginleştiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Maslach ve Leiter (1997) işe adanmışlığı; kişinin duygusal kaynaklarının tükenmesi, duyarsızlaşması ve işinde başarılı olduğu hissini yitirmesi biçiminde karakterize edilen tükenmişlik olgusunun zıddı olarak tanımlamaktadır. Attridge'e (2009: 384) göre işe adanmışlık, bireylerin işlerini anlamlı bulmaları, işlerine karşı olumlu duygular beslemeleri, iş sorumluluklarının yönetilebilir olduğunu düşünmeleri ve işlerinin geleceği ile ilgili düşüncelerinin olumlu olmasını ifade etmektedir. Yavan (2016) ise işe adanmışlığın kişinin içsel motivasyon düzeyinin gücü ve yaptığı işten onur duyma hisleri ile bağdaştığını öne sürmektedir. Roberts ve Davenport (2002) da işe adanmışlığın, bireylerin işlerine ne derece yoğunlaştığını, işlerini ne derece istek ile yaptıklarını ortaya koyan psikolojik bir durumu ifade ettiğini belirtmektedir. Kavramla ilgili literatürde yer alan tanımların ortak noktasının, işe adanmışlığın, çalışanların fiziksel, bilişsel ve duygusal açıdan enerjilerini işlerinde kullanacak biçimde yoğunlaşmaları ve işlerine karşı olumlu bir yaklaşım sergilemeleri ile ilgili olduğu söylenebilir (Denizli, 2018).

Literatürde, işe adanmışlık olgusunun kavramsallaştırılması açısından en önemli yaklaşımlardan birinin, Schaufeli, Salanova, González-Romá ve Bakker (2002) tarafından ortaya konduğu görülmektedir. Yazarlara göre, işe adanmışlık; kişinin sahip olduğu dinçlik, adanma ve yoğunlaşma dolayısıyla işinden duyduğu memnuniyet ve psikolojik tatmin anlamına gelmektedir. Bu çalışmada da esas alınmakta olan bu yaklaşıma göre, işe adanmışlığın; dinçlik, adanma ve yoğunlaşma olmak üzere üç temel boyutu bulunmaktadır. Buna göre, dinçlik, bireyin çalışırken yüksek düzeyde enerji ve zihinsel esnekliğe sahip olması, işine çaba harcaması ve zorluklar karşısında sebat etmesi; adanma, coşku, ilham, gurur, meydan okuma duygusu ile işine odaklanması; yoğunlaşma ise işini yaparken zamanın nasıl geçtiğini anlamaması ve işten ayrılırken güçlük çekmesi, işine tamamen konsantre olması ile ilgilidir (Schaufeli vd., 2002).

Araştırmalar, işe adanmışlığın iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı ile olumlu; işten ayrılma niyeti ile olumsuz bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Saks, 2006; Özyılmaz ve Süner, 2015; Çankır, 2016). Yine adanmışlık düzeyinin yüksek iş performansı ile ilişkili olduğu görülmektedir (Bakker ve Bal, 2010; Karatepe, 2013). Bu çalışanlar, rol gereklerini en iyi şekilde sergilemeye çalışmakta; hatta rollerine ilişkin beklentinin de ötesine geçecek biçimde gayret göstermeye gönüllü olmaktadır (Wingerden, Derks ve Bakker, 2017).

1.2. Kariyer Tatmini

Kariyer tatmini, kişinin işinde gösterdiği başarı, geliştirdiği beceriler ve elde ettiği gelir gibi hususlardaki genel değerlendirmesine ilişkin bir kavramdır. Burada kastedilen, belirli bir işe ilişkin kesitsel bir değerlendirmeden çok, kişinin kariyeri boyunca elde ettiği deneyimlerinden ne derece memnuniyet duyduğu ile ilgili boyutsal bir değerlendirmedir (Erdogan vd., 2012). Kariyer tatmininin, bu değerlendirmenin olumlu olması, yani kişinin genel bir memnuniyet duyması ölçüsünde yüksek olduğu söylenebilir. Özetle, kariyer tatmini, kişinin kariyer hedeflerine ulaşma derecesine ilişkin genel algısının ne derece olumlu olduğunu ifade etmektedir (Yüksel, 2005).

Greenhaus, Parasuraman ve Wormley'e (1990) göre, kişinin kariyer tatminine ulaşması gelire ilişkin beklentilerinin karşılanması, mesleki başarı göstermesi, mesleğinde ilerleme imkanı bulması, kariyer hedeflerine ulaştığını ve yeni beceriler edindiğini düşünmesi olmak üzere beş temel etkene bağlı olmaktadır.

Literatürdeki araştırmalar, kariyer tatmininin örgütsel bağlılık üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu (Igbaria ve Greenhaus, 1992), işgücü devir oranını azalttığını (August ve Waltman, 2004), iş yerindeki performansı artırdığını (Faremi ve Jita, 2019) göstermektedir. Kariyer tatmininin, bireysel hedeflere ulaşmanın yanı sıra örgütlerin hedeflerine ulaşmasında da büyük bir öneme sahip olduğu belirtilmektedir (Kumudha ve Abraham, 2008).

2. Yöntem

Araştırma nicel yöntemine uygun olarak tasarlanmıştır. Veri toplamak için anket tekniğinden faydalanılmıştır. Temmuz 2020 ile Ekim 2020 tarihleri arasındaki üç aylık süre zarfında ulaşılan katılımcılara, demografik özelliklerini ölçmek üzere oluşturulmuş sorular ile birlikte işe adanmışlık ve kariyer tatmini düzeylerini ölçmek üzere iki ölçeği içeren bir anket formu uygulanmıştır. Anketler, gönüllü katılımcılara elden dağıtılarak geri toplanmıştır.

Katılımcılardan toplanan veriler IBM SPSS istatistik paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Ölçeklere verilen yanıtların genel yapısını ortaya koymak için ortalama, standart sapma vb. değerler incelenmiştir. Demografik faktörlere göre ölçek ortalamalarında farklılık olup olmadığını anlamak üzere T-testi ve ANOVA gibi fark testlerinden faydalanılmıştır. Geçerlilik için AMOS yazılımı yardımıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, güvenilirlik için ise Cronbach's alpha katsayı değerleri hesaplanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak üzere korelasyon analizi, nedensellik ilişkilerinin tespiti için ise basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

2.1. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacını gerçekleştirmek üzere, yukarıda açıklanan literatür doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiş ve test edilmiştir.

H₁: Kariyer tatmini ile işe adanmışlık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{1a}: Kariyer tatmini ile dinçlik arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{1b}: Kariyer tatmini ile adanma arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H_{1c}: Kariyer tatmini ile yoğunlaşma arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₂: Kariyer tatmini işe adanmışlığı pozitif yönde etkilemektedir.

H_{2a}: Kariyer tatmini, dinçlik değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.

H_{2b}: Kariyer tatmini, adanma değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.

H_{2c}: Kariyer tatmini, yoğunlaşma değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Manisa ilinde istihdam edilen kamu çalışanları oluşturmaktadır. 2021 yılı itibarıyla Türkiye'deki kamu çalışanı sayısı 4876203'tür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021). Ancak, kamu çalışanı sayısını il bazında raporlayan bir kaynağa ulaşmak mümkün olmamıştır. Ulaşılabilen en geç tarihli veri, Devlet Personel Başkanlığı tarafından bildirilen 2015 tarihli veridir. Burada, Manisa il genelinde istihdam edilen kamu personeli sayısının 44121 olduğu görülmektedir (memurlar.net, 2021). 40000-50000 aralığındaki bir ana kitle için, %95 güvenilirlik düzeyinde, yeterli örneklem büyüklüğünün 381 olduğu belirtilmektedir (Büyüköztürk vd., 2012: 98). Kolayda örnekleme tekniği yardımıyla, belirlenen sektörde, çeşitli kurumlardan 360 kişilik bir örnekleme ulaşılmıştır. Bunlar arasından 334 katılımcının formu, araştırma için kullanılabilir bulunmuş ve veri analizine dahil edilmiştir.

Örneklemin demografik özelliklerine ilişkin veriler Tablo 1’de gösterilmektedir. Buna göre örneklemin %44’ü kadın, %56’sı ise erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların yaşları 21 ile 64 arasında değişmektedir. Örneklemin yaş ortalaması ise 37,7’dir. Araştırmaya katılanların %73,4’ü evli, %26,6’sı bekar. Katılımcıların %9,9’u lise, %21,3’ü önlisans, %59,3’ü lisans ve %9,6’sı lisansüstü düzeyinde eğitim aldığını belirtmiştir. Katılımcıların iş deneyimleri 1 ile 38 yıl arasında değişmektedir. Örneklemin iş deneyimi ortalaması ise 12,1 yıldır. Araştırmaya katılanların %13,5’i yöneticilik görevinin bulunduğunu, %86,5’i ise bulunmadığını belirtmiştir. Örneklemin aylık geliri 2000 ile 10000 TL arasında değişmektedir. Örneklemin aylık gelir ortalaması ise 4696 TL’dir.

Tablo 1: Örneklemin Demografik Özellikleri

Değişken		Frekans	Oran (%)
Cinsiyet	Kadın	147	44,0
	Erkek	187	56,0
Yaş	21-40 yaş arası	230	68,9
	41-64 yaş arası	104	31,1
Medeni Durum	Evli	245	73,4
	Bekar	89	26,6
Eğitim Durumu	Lise	33	9,9
	Önlisans	71	21,3
	Lisans	198	59,3
	Lisansüstü	32	9,6
İş Deneyimi	1-10 yıl arası	186	55,7
	11-20 yıl arası	79	23,7
	21-30 yıl arası	54	16,2
	30 yıldan fazla	15	4,5
Yöneticilik Görevi	Var	45	13,5
	Yok	289	86,5
Aylık Gelir	4500 TL’den az	123	36,8
	4500 TL’den fazla	116	34,7
	Belirtmemiş	95	28,4
Toplam		334	100

2.3. Veri Toplama Araçları

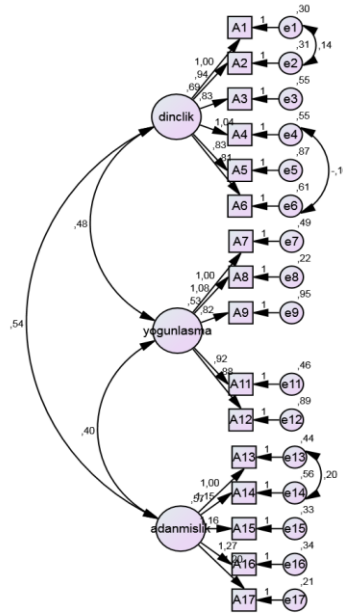
2.3.1. İşe adanmışlık ölçeği

Çalışanların işe adanmışlık düzeylerini ölçmek için Schaufeli vd. (2002) tarafından geliştirilmiş ve Turgut (2011) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan “Utrecht İşe Adanmışlık Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 17 maddeden ve üç alt boyuttan (dinçlik, adanma, yoğunlaşma) oluşmaktadır. Bu ölçek için 5’li Likert derecelendirmesi kullanılmıştır. Buna göre, katılımcıların, verilen ifadenin kendisi için uygunluk düzeyini, “(1) kesinlikle katılmıyorum” ile “(5) kesinlikle katılıyorum” arasında değişen bir ölçek üzerinde belirtmesi istenmiştir.

Turgut'un (2011) yapmış olduğu çalışmada bu ölçeğin Cronbach's alpha değeri 0,89 bulunmuştur. Bu çalışmada yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, 16 maddelik ölçeğin tamamı için elde edilen Cronbach's alpha değeri 0,93 olmuştur. Bu değer ölçeğin güvenilir olduğuna işaret etmektedir. Ölçeğin alt boyutlarının güvenilirliği de ayrıca test edilmiştir. Buna ilişkin Cronbach's alpha değerleri ise şöyledir: Dinçlik=0,86, yoğunlaşma=0,80 ve adanmışlık=0,92. Elde edilen değerler, ölçeğin alt boyutlarının güvenilirliğini doğrulamaktadır.

İşe adanmışlık ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. İşe adanmışlık ölçeğine yapılan analizde, 17 maddeden oluşan ölçeğin 1 maddesi (10. madde), düşük faktör yüklemesi nedeniyle ($<0,50$) ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan 16 madde ile gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen uyum iyiliği değerleri şöyledir: $\chi^2/df= 3,00$, RMSEA= 0,078, CFI=0,94, GFI= 0,90, TLI= 0,93. Bu değerler, kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğundan, ölçeğin yapı geçerliliği doğrulanmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Şekil 1, işe adanmışlık ölçeğinin DFA sonuçlarını özetlemektedir.

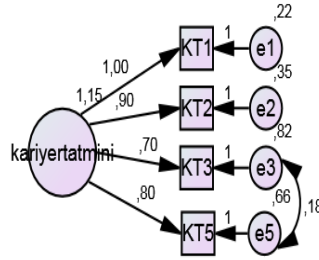

Şekil 1: İşe Adanmışlık Ölçeği DFA Sonucu

2.3.2. Kariyer tatmini ölçeği

Kariyer tatminini ölçmek için Greenhaus vd. (1990) tarafından geliştirilen "Kariyer Tatmini Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 5 maddeden oluşmaktadır. Jiang, Klein ve Ballun'un (2001) yapmış oldukları çalışmada ölçeğin Cronbach's alpha değeri 0,82; Yüksel'in (2005) yapmış olduğu çalışmada ise 0,83 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada da ölçeğin güvenilirliğini test etmek için Cronbach's alpha değeri hesaplanmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin 0,87'lik Cronbach's alpha değeri ile yeterli kriteri sağladığı görülmüştür.

Kariyer tatmini ölçeğinin yapı geçerliliği, DFA ile test edilmiştir. 5 maddeden oluşan ölçeğin yapısını bozduğu tespit edilen bir madde (4. madde) analizlerden çıkarılmıştır. Böylece 4 madde üzerinden yapılan analizde elde edilen uyum iyiliği değerleri şöyledir: $\chi^2/df= 2,46$, RMSEA= 0,066, CFI=0,98, GFI= 0,99, TLI= 0,98. Bu değerler, eşik değerler içerisinde bulunduğu için, ölçeğin tek boyutlu yapısının doğrulandığı anlaşılmaktadır. Şekil 2, kariyer tatmini ölçeğinin DFA sonuçlarını özetlemektedir.

Şekil 2: Kariyer Tatmini Ölçeği DFA Sonucu

3. Bulgular

Araştırmanın değişkenlerinin normal dağılım koşulunu sağlayıp sağlamadığını belirlemek üzere söz konusu değişkenlerin çarpıklık ve basıklık kat sayılarına bakılmıştır. Literatürde, çarpıklık ve basıklık katsayılarının -3 ile +3 arasında bir değer alması halinde, verilerin normal dağıldığının kabul edilebileceği belirtilmektedir (Byrne, 2010). Tablo 2, araştırma değişkenlerine ilişkin çarpıklık ve basıklık değerlerini göstermektedir. Tabloda görülen değerler, araştırma değişkenlerinin, sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalar için gerekli normal dağılıma uygunluk kriterini karşıladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla araştırmada parametrik testler kullanılmıştır.

Tablo 2: Araştırma Değişkenlerinin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Değişken	Çarpıklık	Basıklık
Dinçlik	-,595	,545
Yoğunlaşma	-,478	,656
Adanma	-1,039	,925
İşe Adanmışlık	-,797	1,162
Kariyer Tatmini	-,427	-,281

İşe adanmışlık ve kariyer tatmini değişkenlerine ait ortalamaların katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t testi ve ANOVA analizi yapılmıştır.

Cinsiyet değişkeni baz alınarak yapılan t testlerine göre, katılımcıların işe adanmışlık seviyeleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermezken ($t=-1,794$; $p=0,74>0,05$); kariyer tatmini seviyeleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir ($t=-2,029$; $p=,043<0,05$). Buna

göre erkek katılımcıların ($\bar{x}=3,4759$) kariyer tatmini seviyeleri kadın katılımcılardan ($\bar{x}=3,2551$) daha yüksektir.

Medeni durum değişkeni baz alınarak yapılan t testlerine göre, katılımcıların kariyer tatminleri medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermezken ($t=1,188$; $p=,236>0,05$), işe adanmışlık seviyeleri medeni duruma göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t=2,187$; $p=,030<0,05$). Buna göre, evli katılımcıların ($\bar{x}=3,7842$) işe adanmışlıklarının bekar katılımcılara ($\bar{x}=3,5709$) göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Yapılan t testlerinde, yöneticilik görevi bulunan ve bulunmayan katılımcıların işe adanmışlık ve kariyer tatmini düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. Buna göre yöneticilik görevi olan katılımcıların hem işe adanmışlık ($t=4,772$; $p=,000<0,05$; $\bar{x}=4,1989>\bar{x}=3,6540$) hem de kariyer tatmini ($t=5,965$; $p=,000<0,05$; $\bar{x}=4,0389>\bar{x}=3,2760$) ortalamaları daha yüksektir.

Yaş değişkeni baz alınarak yapılan t testlerinde, katılımcıların işe adanmışlık seviyelerinde ($t=-,388$; $p=,698>0,05$) ve kariyer tatmini seviyelerinde ($t=-,353$; $p=,724>0,05$) yaşa göre anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Katılımcıların gelir durumları baz alınarak gerçekleştirilen ANOVA analizlerine göre, işe adanmışlık seviyelerinde anlamlı bir fark bulunmazken ($p=,106>0,05$); kariyer tatmini seviyelerinde anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p=,010<0,05$). Hangi gelir düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğuna ise post hoc testi ile bakılmıştır. Gelirini belirtmeyen katılımcılar ile geliri 4500 TL'den az olan katılımcılar arasında ($p=,012<0,05$) kariyer tatmini bakımından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Söz konusu farklılık, gelirini belirtmeyen katılımcıların kariyer tatmini ortalamalarının, 4500 TL'den az gelir elde eden katılımcılardan daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır ($f= 4,633$; $\bar{x}=3,5585>\bar{x}=3,1728$).

İş tecrübesi değişkeni baz alınarak yapılan ANOVA analizlerinde, katılımcıların işe adanmışlık seviyelerinde ($p=,826>0,05$) ve kariyer tatmini seviyelerinde ($p=,989>0,05$) anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Yine katılımcıların eğitim durumları baz alınarak gerçekleştirilen ANOVA analizlerinde, işe adanmışlık seviyelerinde ($p=,599>0,05$) ve kariyer tatmini seviyelerinde ($p=0,91>0,05$) anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri açıklamak için korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 3, korelasyon analizinin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3: Değişkenler Arası Korelasyonlar

Değişkenler	1	2	3	4	5
1. Dinçlik	1				
2. Yoğunlaşma	,670**	1			
3. Adanma	,730**	,562**	1		
4. İşe Adanmışlık	,921**	,827**	,881**	1	
5. Kariyer Tatmini	,633**	,449**	,654**	,668**	1
Ortalama	3,6801	3,6311	3,8802	3,7274	3,3791
Standart Sapma	,8112	,7733	,9262	,7351	,9901

* $p<,05$; ** $p<,01$; $N=334$

Analiz sonuçlarına göre, kariyer tatmini ile işe adanmışlık arasında güçlü düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=,668$, $p<,01$). Kariyer tatmini ile işe adanmışlığın dinçlik alt boyutu arasında güçlü ($r=,663$, $p<,01$), yoğunlaşma alt boyutu arasında orta ($r=,449$, $p<,01$) ve adanma alt boyutu arasında ise güçlü ($r=,654$, $p<,01$) pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre, aştırmanın H_1 (Kariyer tatmini ile işe adanmışlık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.), H_{1a} (Kariyer tatmini ile dinçlik arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.), H_{1b} (Kariyer tatmini ile adanma arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.) ve H_{1c} (Kariyer tatmini ile yoğunlaşma arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.) hipotezleri kabul edilmiştir.

Kariyer tatmininin, işe adanmışlık ve alt boyutları (dinçlik, yoğunlaşma ve adanma) üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla, bağımsız değişkeni kariyer tatmini olan dört ayrı basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 4, regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: Regresyon Analizi Sonuçları

		B	SH	β	t	R ²	p
İşe Adanmışlık	Sabit Kariyer Tatmini	2,059	,107	,668	19,284	,446	,000
		,495	,030		16,314		,000
Dinçlik	Sabit Kariyer Tatmini	1,933	,123	,633	15,757	,400	,000
		,518	,035		14,861		,000
Yoğunlaşma	Sabit Kariyer Tatmini	2,448	,135	,449	18,134	,202	,000
		,351	,038		9,153		,000
Adanma	Sabit Kariyer Tatmini	1,821	,137	,654	13,333	,428	,000
		,611	,039		15,743		,000

Yapılan regresyon analizi sonucunda kariyer tatmininin, işe adanmışlık ve tüm alt boyutları üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($p=,000<,05$). Kariyer tatmini, işe adanmışlığın %44,6'sını; dinçlik alt boyutunun %40'ını; yoğunlaşma alt boyutunun %20,2'sini; adanma alt boyutunun %42,8'ini açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile işe adanmışlığın % 44,6'sı; dinçlik alt boyutunun %40'ı; yoğunlaşma alt boyutunun %20,2'si; adanma alt boyutunun %42,8'i kariyer tatminine bağlıdır. Bu sonuçlara göre H_2 (Kariyer tatmini işe adanmışlığı pozitif yönde etkilemektedir.), H_{2a} (Kariyer tatmini, işe adanmışlığın alt boyutu olan dinçlik değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.), H_{2b} (Kariyer tatmini, işe adanmışlığın alt boyutu olan adanma değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.) ve H_{2c}

(Kariyer tatmini, işe adanmışlığın alt boyutu olan yoğunlaşma değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.) hipotezleri kabul edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, kamu çalışanları örnekleminde, kariyer tatmini ile işe adanmışlık ve onun alt boyutları olan dinçlik, yoğunlaşma ve adanma değişkenleri arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Sonuçlar kariyer tatmini ile işe adanmışlık ve alt boyutları arasında pozitif yönlü, güçlü ve orta düzeyde korelasyonlar olduğunu göstermiştir. Diğer yandan gerçekleştirilen regresyon analizleri kariyer tatmininin işe adanmışlık ve alt boyutlarına etki ettiğini göstermektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların literatürdeki bazı araştırma sonuçları ile uyduğu görülmektedir. Araştırma sonuçları, Anafarta ve Yılmaz'ın (2019) çalışmasının kariyer tatmininin, işe adanmışlığın her üç boyutu (dinçlik, adanma ve yoğunlaşma) ile pozitif yönlü bir ilişkisi olduğu yönündeki bulguları ile benzerlik göstermektedir. Yine Timms ve Brough (2013) çalışmalarında kariyer tatmininin işe adanmışlık olgusunun güçlü bir belirleyicisi olduğu sonucu bulmuştur.

Çalışanların işe adanmışlık seviyelerinde demografik özelliklere göre farklılık olup olmadığına ilişkin yapılan analizler sonucunda katılımcıların cinsiyetleri, gelir durumları, tecrübeleri ve eğitim durumlarına göre işe adanmışlık seviyelerinde anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Katılımcıların medeni durumları ile yöneticilik görevlerinin olup olmamasına göre işe adanmışlık seviyelerinde anlamlı farklılıklar görülmüştür. Evli katılımcıların işe adanmışlık seviyelerinin, bekar katılımcılara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yöneticilik görevi bulunan katılımcıların işe adanmışlık seviyeleri, yöneticilik görevi bulunmayan katılımcılara göre daha yüksektir. Bu sonuçlar, literatürdeki bazı araştırma sonuçları ile uyumakta; bazılarıyla ise uyumamaktadır. Katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, tecrübeleri ve eğitim durumları ile işe adanmışlıkları arasında bir farklılık olmadığı sonucu Bostancı ve Ekiyor (2015), ile Aydemir ve Endirlik'in (2019) araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Katılımcıların medeni durumlarına ilişkin ise literatürde farklı sonuçlar yer almaktadır. Örneğin, Aydemir ve Endirlik'in (2019) yapmış oldukları çalışmada medeni duruma göre işe adanmışlık seviyelerinde farklılık bulunmamıştır.

Çalışanların kariyer tatminlerinde demografik özelliklere göre farklılık olup olmadığına ilişkin olarak yapılan analizler sonucunda; katılımcıların medeni durumları, tecrübeleri ve eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Katılımcıların cinsiyetleri, yöneticilik görevlerinin olup olmaması ve gelir durumlarına göre kariyer tatmini seviyelerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre, erkek katılımcıların kariyer tatmini seviyelerinin kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yöneticilik görevi bulunan katılımcıların kariyer tatmini seviyeleri, yöneticilik görevi bulunmayan katılımcılara göre daha yüksektir. Bu sonuçlar, literatürdeki bazı araştırma sonuçları ile uyumakta; bazılarıyla ise uyumamaktadır. Katılımcıların cinsiyetleri ile kariyer tatminleri arasında farklılık olduğu sonucu Akman'ın (2018) araştırma sonucu ile benzerlik göstermektedir. Çamur (2019) ise yapmış olduğu çalışmada katılımcıların cinsiyetleri ile kariyer tatminleri arasında farklılık olmadığı sonucunu bulmuştur. Katılımcıların medeni durumlarına ve eğitim durumlarına göre kariyer tatmini seviyelerinde bir farklılık olmadığı sonucu ve yöneticilik görevi bulunan katılımcıların kariyer tatmini seviyelerinin daha yüksek olduğu sonucu, Akman'ın (2018) araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda, kariyer tatmininin bireyin işe adanmışlığında belirleyici bir rolünün olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile bireylerin kariyerlerinden tatmin olmaları, onların işlerine kendilerini adamalarında etkili olmaktadır. Bu bilgi, çalışanların işe adanmışlık düzeylerini yükseltmek suretiyle iş yerinde performans ve verimlilik artışı sağlamayı hedefleyen yöneticiler açısından oldukça önemlidir. Zira işe adanmışlık düzeyinin yükselmesinde önemli bir etken, çalışanların kariyer tatminlerinin yüksek olması olacaktır. Bu ise Greenhaus ve diğerlerinin (1990) yaklaşımını esas alacak olursak; kişilerin ücret beklentilerinin karşılanması, mesleki başarılarına ilişkin olumlu bir algılarının olması, mesleki hedeflerine ulaşma yönünde adım atabildiklerini düşünmeleri, kariyer hedeflerine ulaşma imkanlarının bulunduğuna inanmaları ve yeni beceriler geliştirmekten duydukları memnuniyet ile yakından ilgilidir. Diğer bir ifade ile çalışanların örgütte kariyer programları ile desteklenmesi, kişisel gelişimleri için eğitim ve geliştirme olanakları sunulması, adil bir ücret politikasının varlığı gibi temel insan kaynakları fonksiyonlarının etkinliği büyük önem kazanmaktadır.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular hem örgüt hem de çalışan açısından önem arz eden kavramlar olan işe adanmışlık ile kariyer tatmini arasındaki ilişkiyi aydınlatıyor olması bakımından önemlidir. Araştırma, kamu sektörüne ait veriler sunması açısından alana katkı sağlamakla birlikte, örneklemin kamu çalışanları ile sınırlandırılmış olması bir kısıt olarak da kabul edilebilir. Dolayısıyla benzer araştırmaların daha büyük örneklemeler ile ve farklı sektörler üzerinde gerçekleştirilmesi alana katkı sağlayabilir. Ayrıca, kariyer tatmini ile işe adanmışlık ilişkisi, birey veya örgüt düzeyinde başka değişkenlerin de yer aldığı daha gelişkin modeller bağlamında da araştırılabilir.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu çalışma, Hande Nur Güneş tarafından, Doç. Dr. Lale Oral Ataç danışmanlığında, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülen "Kariyer Tatmini ile İşe Adanmışlık İlişkisi: Manisa İlindeki Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Kaynakça

- August, L., Waltman, J. (2004). Culture, Climate, and Contribution: Career Satisfaction Among Female Faculty. *Research in Higher Education*. 45(2): 177-192.
- Akın, Ö. (2019). İş Özellikleri ve İşe Adanmışlığın Çalışanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Journal of Politics Economy and Management*. 2(2): 1-18.
- Akman, A. (2018). Çatışma Yönetimi, İş Tatmini, Kariyer Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Bir Araştırma. (Doktora Tezi). Osmaniye: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anafarta, A., Yılmaz, Ö. (2019). Kariyer Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide İşe Adanmışlığın Aracılık Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 11(4): 2944-2959.
- Aşkın, H. H. (2014). Mesleğe Adanmışlık, Örgütsel Sadakat ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Sağlık Çalışanlarını Üzerine Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Attridge, M. (2009). Measuring and Managing Employee Work Engagement: A Review of The Research and Business Literature. *Journal of Workplace Behavioral Health*. 24(4): 383-398.
- Aydemir, C., Endirlik, H. (2019). İşe Adanmışlığın Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 23(3): 1093-1107.

- Bakker, A. B., Bal, M. P. (2010). Weekly Work Engagement and Performance: A Study Among Starting Teachers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 83(1): 189-206.
- Bostancı, H., Ekiyor, A. (2015). Çalışanların İşe Adanmasının Örgüt İçi Girişimciliğe Etkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*. 1(1): 37-51.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural Equation Modeling With Amos: Basic Concepts, Applications and Programming (2nd Ed.)*. Ny: Routledge Academic.
- Çamur, Ş. (2019). Tükenmişlik ile İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Kariyer Tatmininin Aracı Etkisi ve Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Çankır, B. (2016). Çalışmaya Tutkunluğun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi ve Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(47): 766- 771.
- Denizli, A. A. (2018). İnsan Kaynakları Geliştirme İkliminin, Çalışanların İşe Adanmışlıklarına Etkisinde Örgüte Bağlılığın Rolü ve Bir Araştırma. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Erdogan, B., Bauer, T.N., Truxillo, D. M., Mansfield, L. R. (2012). Whistle While You Work: A Review of the Life Satisfaction Literature. *Journal of Management*. 38(4): 1038-1083.
- Faremi, Y. A., Jita, L. C. (2019). Assessment Of Science Teachers' Career Satisfaction and School Organisational Climate In Enhancing Job Performance In Rural Learning Ecologies. *Problems of Education in the 21st Century*. 77(2): 254-269.
- Greenhaus, J. H., Parasuraman, S., Wormley, W. M. (1990). Effects Of Race On Organizational Experiences, Job Performance Evaluations, And Career Outcomes. *Academy of Management Journal*. 33(1): 64-86.
- Goffman, E. (1961). *Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction*. Ravenio Books.
- Gürbüz, S., Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Igbaria, M., Greenhaus, J. H. (1992). The Career Advancement Prospects of Managers and Professionals: Are MIS Employees Unique? *Decision Sciences*, 23(2): 478-499.
- Jiang, J. J., Klein, G., Balloun, J. L. (2001). The Joint Impact of Internal and External Career Anchors on Entry-Level is Career Satisfaction. *Information & Management*. 39(1):31-39.
- Jung, H. S., Yoon, H. H. (2016). What does Work Meaning to Hospitality Employees? The Effects of Meaningful Work on Employees' Organizational Commitment: The mediating Role of Job Engagement. *International Journal of Hospitality Management*, 53: 59-68.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. *Academy of Management Journal*. 33(4): 692-724.
- Karatepe, O. M. (2013). High-performance Work Practices and Hotel Employee Performance: The Mediation of Work Engagement. *International Journal of Hospitality Management*. 32: 132-140.
- Kenek, G., Sökmen, A. (2018). İş Özelliklerinin İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Kariyer Tatmininin Aracı Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 10(3): 622-639.
- Kumudha, A., Abraham, S. (2008). Organization Career Management and Its Impact on Career Satisfaction: A Study in The Banking Sector. *ICFAI University Journal of Bank Management*. 7(3): 48-58.
- Lounsbury, J. W., Moffitt, L., Gibson, L. W., Drost, A. W., Stevens, M. (2007). An Investigation of Personality Traits in Relation to Job and Career Satisfaction of Information Technology Professionals. *Journal of Information Technology*. 22(2): 174-183.
- Luthans, F. (2002). Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths. *Academy of Management Perspectives*. 16(1): 57-72.

- Maslach, C., Leiter, M. P. (1997). *The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress And What To Do About It*. San Francisco: CA: Jossey-Bass.
- Memurlar.net, (2021). "Hangi ilde kaç memur var?" <https://www.memurlar.net/haber/806725/hangi-ilde-kac-memur-var.html>
- Özyılmaz, A., Süner, Z. (2015). İşe Adanmışlığın İşyeri Tutumlarına Etkisi: Hatay'daki 9 İşletmede Yapılan Ampirik Araştırmanın Sonuçları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 10(3): 143-164.
- Rençber, İ., Koparal, C. (2021). The Mediating Roles of Organizational Commitment and Job Satisfaction in the Effect of Career Satisfaction on Organizational Citizenship Behavior. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 16(2): 276-299.
- Roberts, D. R., Davenport, T. O. (2002). Job Engagement: Why It's Important and How to Improve it. *Employment Relations Today*. 29(3): 21-29.
- Ryan, R.M., Deci, E.L. (2000). Self-Determination Theory and The Facilitation of İntrinsic Motivation, Social Development and Well-Being, *American Psychologist*. 55(1): 68-78.
- Saks, A. M. (2006). Antecedents and Consequences of Employee Engagement. *Journal of Managerial Psychology*. 21(7): 600-619.
- Saks, A.M. (2019). Antecedents and Consequences of Employee Engagement Revisited. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*. 6(1): 19-38.
- Schaufeli, W.B. (2013). What is engagement? In C. Truss, K. Alfes, R. Delbridge, A. Shantz, & E. Soane (Eds.), *Employee Engagement in Theory and Practice*. London: Routledge.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., Salanova, M. (2006). The Measurement of Work Engagement With A Short Questionnaire: A Cross-National Study. *Educational and Psychological Measurement*. 66(4): 701-716.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., Bakker, A. B. (2002). The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach. *Journal of Happiness Studies*. 3(1): 71-92.
- Schaufeli, W. B., Taris, T. W., Van Rhenen, W. (2008). Workaholism, Burnout and Work Engagement: Three of A Kind or Three Different Kinds of Employee Well-Being? *Applied Psychology*. 57(2): 173-203.
- Shieh, C. J. (2014). Effects of Organizational Commitment on Career Satisfaction of Employees and Work Value in Catering Industry. *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*. 46 (Sep 2014): 118-130.
- Timms, C., Brough, P. (2013). "I Like Being a Teacher": Career Satisfaction, The Work Environment and Work Engagement. *Journal of Educational Administration*. 51(6): 768-789.
- Trivellas, P., K., Kakkos, N., Blanas, N., Santouridis, I. (2015). The Impact of Career Satisfaction on Job Performance in Accounting Firms. The Mediating Effect of General Competencies. *Procedia Economics and Finance*. 33: 468-476.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya Tutkunluk: İş Yükü, Esnek Çalışma Saatleri, Yönetici Desteği ve İş-Aile Çatışması ile İlişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 25(3): 155-179.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2021, Eylül). Kamu Sektörü İstihdam Sayıları. <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/>
- Wingerden, V., Derks, J., Bakker, A. B. (2017). The Impact of Personal Resources and Job Crafting Interventions on Work Engagement and Performance. *Human Resource Management*. 56(1): 51-67.
- Yavan, Ö. (2016). Örgütsel Davranış Düzleminde Adanmışlık. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (25): 278-296.
- Yüksel, İ. (2005). İş-Aile Çalışmasının Kariyer Tatmini, İş Tatmini ve İş Davranışları ile İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 19(2): 301-314.

Ticaret Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: Ampirik Bir Analiz

Yağmur Sağlam Liman^{a, b}, Filiz Erataş Sönmez^c

Özet

Bu çalışmada, daha çok yeni korumacılık uygulamalarının neden olduğu ticaret savaşlarının dünya ekonomisi üzerindeki etkilerinin açıklanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda 1990-2020 dönemi için SVAR analizi kullanılarak ampirik bir model oluşturulmuştur. Uygulama bulguları, yeni korumacılık araç ve politikalarının kısa vadede dünya ticaretinde kalıcı etkiler yarattığını; ancak bu etkilerin uzun vadede ortadan kalktığını göstermektedir. Ticaret savaşlarının kazananı yoktur. Uzun vadede asıl amaç dünya ekonomisinde refahı artırmak ise, dünya ticaretini olumsuz etkileyen yeni korumacılık uygulamalarından kaçınılmalıdır.

Anahtar Kelimeler

Ticaret Savaşları
Yeni Korumacılık
SVAR
TBA

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.03.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1085363

The Effect of Trade Wars on World Economy: An Empirical Analysis

Abstract

In this study, it is aimed to explain the effects of trade wars, which are mostly caused by new protectionism practices, on the world economy. In this direction, an empirical model is created using the SVAR analysis for the period of 1990-2020. Application findings show that new protectionism tools and policies have permanent effects on world trade in the short term; however, these effects disappear in the long term. Trade wars have no winners. If the main goal, in the long run, is to increase welfare in the world economy, new protectionism practices, that have negative effects on world trade, should be avoided.

Keywords

Trade Wars
New Protectionism
SVAR
PCA

About Article

Received: 09.03.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1085363

^a İletişim Yazarı: Yağmur Sağlam Liman yağmur.saglam@sinop.edu.tr.

^b Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-6465-0297>.

^c Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-2052-340X>.

Giriş

Dış ticarete korumacılık serbest ticarete tepki olarak ortaya çıkmıştır. Genel olarak “klasik” ve “yeni korumacılık” şeklinde iki farklı şekilde karşımıza çıkan korumacılık kavramını, serbest dış ticarete karşı verilen tepkiler bütünü olarak ifade etmek mümkündür. Ancak bu tepki rastgele verilmiş bir tepki değildir ve sistemik bir bütündür. Ertürk (2017), yeni korumacılığı bir ülkenin yerli üreticilerini yıkıcı nitelikteki dış ticaret politikalarına karşı korumak ve bu nedenle yabancı menşeli malların, iç piyasada yerli malların yerine talep edilmesini önlemeye yönelik düzenlemeler olarak tanımlamaktadır. Yeni korumacılığın politika araçları, gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları, ithalat kotaları, sübvansiyonlar (karşılıksız nakdi yardımlar), gönüllü ihracat kısıtlamaları, anti-damping vergisi, devletleştirme ve tarife-dışı-engellerdir. Günümüzde ticaret savaşları daha çok yeni korumacılık uygulamalarından kaynaklanmaktadır.

Ekonomi yazını incelendiğinde, ticaret ve savaş (çatışma) kavramları arasındaki ilişki hakkında temelde iki farklı görüşün yer aldığı görülmektedir. Liberal (serbest) görüş ticaretin ülkeler lehine bir çıkar sağladığını iddia ederken, realist (akılcı) görüş ticaretin rekabeti artırdığı ve asimetrik ticaretin, ticaret kayıplarına neden olarak, çatışma durumunu hızlandırdığını ifade etmektedir. Barbieri ve Levy'ye (1999) göre her iki görüşünde üzerinde anlaşmaya vardığı ortak nokta, çatışmanın ticaret üzerinde olumsuz bir etki yarattığıdır. Liberal görüş bunu ticaret hadleri ile açıklarken, realist görüş muhalif ve artan bir askeri güç ile açıklamaktadır.

Teorik olarak “Ticaret Savaşı” kavramı ilk defa Harry Johnson (1953) tarafından yazılan “Optimum Tarifeler ve Misilleme” isimli çalışması ile birlikte analiz edilmeye başlanmıştır. Bu savaş, büyük ülkelerin kazançlı çıkıp küçük ülkelerin kaybettiği bir savaştır ve hükümetlerin politik olarak birbirlerine bağımlı olması halinin iki-ülkeli tarife oyununda nasıl iş birliği yapmaya direndiklerini gösteren denge/dengesizlik durumudur. Johnson dengesi, tüm seçmenlerin bir lobi grubuna ait olduğu ve tüm endüstrilerin politik olarak düzenlendiği durumu da dikkate almaktadır. Bu durumda, tüm bireyler politik taleplerini politikacılara iletebilmekte ve böylece siyasi süreçte eşit olarak temsil edilebilmektedirler. Rakip çıkar grupları, gelir transferi çabasına girdikleri için birbirlerini etkisiz hale getirirken, geriye sadece ticaret politikasını motive eden ve herkese fayda sağlayan ticaret hadleri kalmaktadır. Ticaret savaşı, ithal rekabetçi sektörlerin çıkarlarını korurken, Johnson dengesinden daha yüksek ithalat vergileri ve daha yüksek ihracat vergileri yaratmaktadır. İhracat sektörünün çıkarlarının düzenlendiği ve ithal rekabetçi sektörlerin çıkarlarının olmadığı durumlarda, ticaret vergileri her iki ülkede Johnson dengesinden daha düşüktür, bir veya iki ülkede sübvansiyona bile dönüşebilmektedir. Son olarak, her iki ülkede de lobilerin organize edildiği sanayilerde ithalat tarifeleri daha düşük ve ihracat vergileri Johnson dengesinden daha yüksektir.

Hamilton ve Walley (1983), iki ülke arasında sadece iki malın ticaretinin yapıldığını varsaydıkları çalışmaları sonucunda “Nash Tarifesi'nin” gerçek tarifelerden daha yüksek olduğunu ve ticaret partnerleri arasında refah kaybına yol açtığını ifade etmişlerdir. Oyun Teorisi'ndeki Nash dengesinden yola çıkılarak kurgulanan optimal tarife kavramı genel olarak, tarife ve misilleme oyununda her bir ülkenin bir tarife ile ticaretini iyileştirmesidir, sıfır tarife Nash değildir, çünkü her bir ülke tarife yükselterek ticaretten daha çok kazanç sağlayabilir. Olumlu tarifelerle sağlanan bir Nash dengesi, her iki ülkenin de serbest ticaretten daha uzak olması anlamına gelebilmektedir. Nash tarifelerini konu alan temel çalışmalar:

Markusen ve Wigle (1989), Hamilton ve Walley (1993), Perroni ve Whalley (2000), Ossa (2011-2012) çalışmalarıdır. Kennan ve Riezman (1988), ekonomiler arasındaki karşılıklı değişimde “Johnson örneğine” sıkça rastlanıldığını ifade etmektedirler. Ticaret savaşları teorileri ve ticaret müzakereleri üzerine Bagwell ve Staiger (1999) ve Ossa (2011) tarafından yapılan çalışmalar makro düzeyde pek çok benzerlik taşımaktadır. Ticaret anlaşmaları ve müzakereleri ülkelerin dışsallıklardan faydalanmalarına imkân sağlamaktadır. İki çalışma arasındaki en temel fark ilkinde dışsallığın ticaret hadlerini içermesi ikincisinde artan ölçek ekonomilerini yarattığını ifade etmesidir.

Conybeare (1987)’ye göre “Ticaret Savaşı” kavramını şu şekilde tanımlamak mümkündür, devletlerin etkileşim halinde olduğu, pazarlık yaptığı, ticareti yapılan mal ve hizmetlerle doğrudan ilgili sektörlerin ekonomik hedeflerine öncelik veren misillemeler yaptığı ve mal ile hizmetlerin serbest dolaşımına kısıtlama getirdikleri yoğun bir çatışma halidir. Ona göre üç tür ticaret savaşı mevcuttur: (i) mahkumlar çıkmazı, (ii) küçük ve büyük ülke arasındaki savaş ve (iii) uluslararası ticaret savaşıdır; buna örnek olarak Büyük Buhranın sebeplerinden biri Smoot-Hawley Tarifesi (1930) gösterilmektedir. Serbest ticaret, tüketicilerin en iyi mal ve hizmetlere en düşük fiyatlardan erişimine imkân sağlamaktadır.

Grossman ve Helpman (1995) göre ticaret savaşı; hükümetlerin tek taraflı davrandığı, karşı ülkedeki siyasi ve ekonomik birimlere yönelik eylemleridir. Hem çıkar grupları ve politikacıların arasındaki etkileşimi hem de içeride ve dışarıda hükümetler arası stratejik etkileşimi dikkate aldıkları bir ticaret savaşı incelemesi gerçekleştirmişlerdir. Amaçları yerel politikacılar üzerindeki mevcut baskıların yabancı meslektaşları ile olan ilişkilerine ve bir ülkedeki politik iklimin diğerler ülkelerde ne gibi politik sonuçlar doğurabileceğini ve bunun ticaret üzerindeki etkisi üzerinde durmuşlardır.

Ticaret Savaşlarının Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Mauldin’e göre (2017), dış ticaret küresel ekonominin temel yapı taşıdır. Bu yüzden serbest bir dış ticaret herkesin yararınadır. David Ricardo’nun 200 yıl önce ifade ettiği gibi insanların kendine özgü karakterleri onların diğerlerine kıyasla belirli ürünleri daha düşük maliyetle üretmesine olanak sağlamaktadır. Balistreri ve Hillberry (2017), dünya ekonomisini 7 bölge ve 8 sektöre ayırdıkları sayısal çalışmalarında malların hangi sektörlerde üretildiğini Armington (tarım, birincil kaynaklar, ulaşım ve diğer hizmetler, diğer mallar) ve Melitz (imal edilen gıdalar, imalat sanayi malları, iş hizmetleri) ayrıştırarak Genel Denge Modelleri ile analiz etmişlerdir. Değişkenler; her bir bölgedeki hane halkının tükettiği mallar (Cobb-Douglas fayda fonksiyonu), yatırımlar ve hükümet harcamaları, sermaye akımları, katma-değer bileşik endeksi ve her bir sektörün çıktısıdır. Elde edilen sonuçlara göre Dünya ticareti gelecekte agresif bir AB korumacılığı karşısında ona kıyasla küçük bir ekonomi olarak kabul edilen Meksika’nın misilleme tarifesi ekonomik temellerine dayanarak daha az olacak iken Çin kapasitesi daha yüksek tarifeler uygulamaya müsaittir. Tarifeler gerçek bir ticaret politikası aracı iken klasik korumacı politikaların geri gelişi gerçekçi ticaret politikası senaryolarının yeni ticaret teorilerinde kullanılmasına olanak vermektedir. Genel Denge Modelleri tarifelerin uygulandığı bir ortamda güvenilirliği yüksek olan şeffaf bir tekniktir ve yapılan analizler sonucu miktarsal bir cevap verilmesine olanak tanımaktadır.

Balistreri ve Hillberry (2021), Donald Trump’ın başkanlık ettiği dönemde ABD’nin uyguladığı ticaret politikalarının ekonomi üzerine etkilerini GTAP-GAMS yöntemi ile analiz etmektedirler. Melitz (2003)’e ait çoklu sektör ve bölge denge analizini kendi çalışmalarına uyarlayarak

imalat sanayi ve iş hizmetler sektörü teknolojilerini incelemektedirler. ABD'nin Çin ve Meksika'ya karşı uyguladığı optimum tarife oranlarına karşı onlarında optimum direnişlerini konu alan uygulamada elde edilen gümrük tarifesi oranlarının (%30 -% 25) Dünya Ticaret Örgütü rakamları ile örtüştüğü gözlenmektedir.

Ossa (2014), 7 bölge ve 33 endüstri üzerine yaptığı geniş kapsamlı analizinde GATT/DTÖ çok taraflı müzakerelerini incelemiştir. 1994-2008 yılları arasına ait veri GTAP-8 tabanlıdır. Çoklu ülke ve çoklu sektör genel denge modeli ile hem uluslararası ticaret hem de endüstri-içi ticaret analiz edilmektedir. Esnek bir çalışma modeli benimsenin bu makale de optimum tarife oranları, Nash tarifeleri ve ilk kez işbirliği tarifeleri dikkate alınarak kapsamlı bir nicel analize (MATLAB) yer verilmektedir. Elde edilen bulgular; "ticaret politikası oluşturmanın önde gelen modellerinden bazıları: örneğin, tahmin edilen işbirliğine dayalı olmayan tarifelerin, makul politik ekonomi ağırlıkları seçilerek gözlemlenen işbirliğine bağlı olmayan tarifeler ile uyumlu hale getirilebileceğini; veya gösterildiği gibi altında yatan ticaret politikası dışsallıklarının makul ölçüde çok taraflı ticaret müzakerelerinin uzun bir sürecini haklı çıkardığı" şeklinde araştırmacı tarafından yorumlanmaktadır (Ossa, 2014, s. 4140).

Bouet ve Laborde'e göre (2017), olası bir ticaret savaşının yükselen ekonomilere ve ABD'ye bir kazanç sağlamadan küresel ticaret sitemine zarar vereceğini ifade etmektedir. Ticaret Savaşları sonrasında bu savaşa dahil olan tüm ülkeler refah kaybına uğramaktadır. Küçük ve büyük bir ülke arasındaki ticaret savaşı küçük olanın aleyhinedir. Ticaret savaşından tüm ülkeler kazançlı çıkamazken aksine ülkeler arası iş birliği bunu sağlayabilmektedir (Bouet ve Laborde, 2017, s. 6).

Lechthaler ve Mileva (2018), tarife artışlarının önemli ölçüde farklı işçi gruplarını etkilediğini ve ticaret savaşları durumunda dahi ticaret hadlerinin pek değişmeden mevcut uluslararası ticaretin daha pahallı ve uzmanlaşmayı daha az çekici hale getireceğini belirtmektedir. Ayrıca süreç tarifelerde tek taraflı bir değişiklik olarak aynı tür ayarlamaları ve yeniden tahsis başlatmaktadır. Dolayısıyla bir ticaret savaşı durumunda dağıtım etkileri aynı kalmakta; ticaret hadleri dışsallığı artık işlemez ve toplam tüketim azalmaktadır. Uzun dönemde vasıflı işçilerin gelir ve tüketiminde büyük kayıplar yaşanırken vasıfsızlar bu durumdan pek te etkilenmemektedir. Kısa dönemde ise ihracat yapan sektörlerdeki işçiler ithal ikameci sektör işçilerinden daha çok etkilenmektedirler. Genel tüm olumsuzlarına rağmen korumacılık özellikle seçim dönemlerinde halen siyasi destek bulabilmektedir.

Dhar (2018), ABD başkanı Trump'ın "milli güvenlik ve milli savunma" bahaneleriyle yerli endüstrileri korumak adına (tek taraflı ticaret korumacılığı) 2018 yılında çelik ve alüminyum üzerine tüm dünyaya karşı uyguladığı (yakın komşuları Kanada ve Meksika'da dahil) % 10 ve % 25 oranında olan ithalat gümrük tarifelerinin küresel ölçekte yol açtığı bir dizi sorun (misilleme, ticaret savaşları, büyük ekonomilerden ithalatı engellemek, DTÖ'nün itibarını zedelemek vb.) üzerinde incelemeler yapmaktadır. Ayrıca Dünya'nın ikinci büyük ekonomisi olan Çin'e karşı haksız kazanç yaptırımları ile birlikte Çin kısasa kısas (tit for tat) stratejisini benimsedi ve son iki ayda her iki ülke karşılıklı ticarete tarifelerini 100 milyon dolar ederinde arttırmaları ile sonuçlanmıştır.

Çekin ve Nuroğlu (2020), ticaret savaşlarının makro ekonomik göstergeler ve dış ticaret üzerine doğrudan ve dolaylı etkilerini panel vektör otoregresyon (pVAR) yöntemi ile analiz etmektedir. Farklı ülke gruplarının ele alındığı uygulamada (1987-2018 dönemi) iki farklı model tahmin edilmektedir. Analize konu olan gelişmiş ülkelerde ticaret savaşları (ticaret

politikası belirsizlikleri) hem hisse senedi piyasaları hem de reel ekonomiyi etkilerken gelişmekte olan ülkelerde daha çok ticaret dengesi ve makro ekonomik göstergelerde bozulma bakımından kendini göstermektedir.

Şanlı (2020), çalışmasında ticaret ve kur savaşlarının Türkiye ekonomisi üzerine etkilerini farklı veri tabanlarından elde ettiği verilerle analiz etmektedir. 1980-2019 yıllarını kaplayan veri setine Granger Nedensellik analizi yapılmış, dış ticaret ve tarifeler ile döviz kuru arasındaki ilişki kısa dönemde göz ardı edilebilecek etkilerine rağmen uzun vadede Türkiye'nin dış ticaretini ve ekonomik büyümesini yavaşlattığı kanısına varılmaktadır.

Şanlı ve Ateş (2020), 2008 yılı ve sonrasında yaşanan kur ve ticaret savaşlarının farklı veri tabanlarından elde edilen veriler (toplam ticaret, optimum tarife oranları, ticari özgürlük endeksi, dolar arzı, GSYH) ışığında 1970 ve 2019 yıllarını kapsayan bir dönem için yine Granger Nedensellik testi ile incelemektedir. Ampirik bulgular veriler arasında nedensellik ilişkisinin (pozitif ve negatif) varlığına işaret etmekte ticaret ile kur savaşlarının varlığı durumunda küresel ekonomik ve politik risklerin alınmaya devam edeceğini vurgulamaktadır.

Dupuis ve Genereux (2017)'ye göre korumacılığın uzun dönemli negatif etkisi şöyledir: Uluslararası ekonomik büyüme küreselleşmenin devamlılığına bağlıdır. Ticaretin serbestleştirilmesi yükselen ve gelişmekte olan ekonomilerde yoksulluğun azalmasına yardım etmektedir. Devlet otoriteleri koruyucu bir yönteme başvurduklarında bunun yerel ekonomiyi korumak için olduğunu ifade ederler ve hatta bazı politikacılar ekonomik, finansal, sosyal dezavantajları avantaja çevireceklerine ikna bile olmuşlardır. Ülke güvenliği söz konusu olduğunda bu işe yarabilir ancak ekonomi teorisine göre korumacılık nadiren iyi bir fikir olarak kabul edilmektedir. 18. yy'nin başlarında Adam Smith ve 19. yy'de Ricardo serbest ticaret yanlısı olmuşlardır. Dupuis ve Genereux'e (2017) göre tarifeler ve diğer korumacı önlemler ekonomiyi birden çok kanaldan etkilemektedir. Bunlar:

- a. İthalat maliyetlerini artırması: Tarifeler ithalatçıların doğal kaynak ve ara mallar için ödedikleri fiyatı artırmaktadır. Kısa dönemde benzer mallar için fiyatlar iç pazarda üretilmiş olsalar dahi artan talebe bağlı olarak artacak ve bu durum girdi fiyatlarını artırarak ya şirket karlarında ya da iş çevresine yapılan yatırımlarda bir düşüşe neden olacaktır.
- b. Tüketici fiyatlarını artırması: Kısa dönemde artan ithalat fiyatları, artan girdi fiyatları nedeniyle doğrudan veya dolaylı olarak tüketici fiyatlarında da artışa neden olmaktadır. Fiyatlardaki artış hane halkının reel gelirini düşürmektedir. O halde konulan bir tarife ya da ithal ürünlerin arzında yapılacak bir kısıtlama tüm nüfusa tüketim vergisi ödetmektedir.
- c. Ekonomik etkinliği azaltması: Korumacılık, ekonomik verimlilik üzerinde negatif bir etki yapmaktadır. Rekabeti azaltmakta, uzmanlaşma, yenilik ve bilgi transferine engel olmaktadır. Ekonomi, teknolojik değişimlere adapte olmakta zorluk yaşarken mevcut konjonktür düşmektedir.
- d. Para birimine etkisi: Ticaret dengesinin sağlanması beklentisiyle tarifelerin artırılması belki reel ithalatı azaltacaktır ancak yabancı yatırımların belli bir seviyede sabit kalmasına neden olacak ve para biriminin değerlendirilmesine yol açacaktır. Artan döviz kuru yabancı piyasalarda ihracatın düşmesine ve iç piyasada ithalatın yeniden artmasına neden olacaktır. Bu durum başlangıçta hedeflenenin aksinedir. Para

biriminin değerlendirilmesi sadece tüketici fiyatlarındaki artış ve bu yöndeki baskıları sınırlamaktadır.

- e. Ticaret savaşları ve misilleme: Korumacı önlemler karşısında ülkelerin birbirlerine misilleme (pay-back) yapma riski çok yüksektir. Küreselleşme refahın geniş kitlelere yayılmasını sağlamaktadır ancak çok taraflı bir ticaret savaşı tüm taraflar için zararlıdır ve ilk ateş savaşı başlatan ülkeye düşmektedir. Örneğin; ABD'nin Smoot-Hawley Yasası, 1930'larda Büyük Buhrana yol açmış ve sonuçları uluslararası çapta olmuştur.

Ticaretin düşen hızı ve azalan hacmi dört makroekonomik soruna işaret etmektedir. Bunlar, durgun talep (özellikle Rusya, Brezilya ve Çin gibi yükselen ekonomilerde tarımsal gıdaya olan talep zayıftır ve fiyatlar düşüşe geçmiştir. Ayrıca Çin artık dünyanın mahreç yeri olmayı bırakmıştır yani artık oklar Avrupa'yı işaret etmektedir), emtia şoku (enerji ve demir girdisi kullanılarak üretilen mallarda emtia fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak yaşanan ticari kayıplar kastedilmektedir. Ayrıca emtia sektöründe borçlanma oranlarının yüksek olmasının yanı sıra deflasyonist baskılar katma değer düşmesine neden olmaktadır. Çünkü elektronik, taşıt, makine ve ekipman sanayi yarattıkları katma değer nedeniyle fiyatlara karşı daha az hassas-estektir), kur savaşları (döviz kurlarında ki düşüşün-para birimlerinin birbirleri karşısında değer kaybetmesi, küresel ticarete olumlu yansımamasıdır) ve yerelleşmedir (Subran, 2016, s. 3-6).

Yöntem ve Bulgular

Ticaret savaşları kapsamında üç farklı unsur karşımıza çıkmaktadır. Bunlar: Talepteki kayma, finansal bölünme (kur savaşları ve dolar cinsinden fonlama eksikliği) ve politik risklerdir (yeni korumacılık). Çalışmada analiz edilen ampirik model ile amaçlanan, literatür taraması ile saptanan sorunların, ticaret savaşları bağlamında, dünya ekonomisi üzerindeki etkilerinin sayısal olarak da analiz edilmesi ve sağlanmasının yapılmasıdır. Oluşturulan matematiksel ve iktisadi model yapısal vektör otoregresyon analizi (SVAR) yöntemi ile 1990-2020 yıllarını kapsayan bir dönem için incelenmiştir. Yıllık veriler Dünya Bankası gelişim göstergeleri veri tabanından elde edilmiştir. 1990 öncesi dönem veri kısıtı nedeniyle örneklem içerisine eklenememiştir.

Çalışmada yer alan analize ait matematiksel ve iktisadi model aşağıdaki gibidir:

$$T = f(M, X, PI, CS, FDI, pca) \quad (1)$$

$$T_t = a_{11} + a_{12}M_t + a_{13}X_t + a_{14}PI_t - a_{15}CS_t + a_{16}FDI_t - a_{17}pca_t + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

Ekonomi teorisi kapsamında, yeni korumacılık kavramına göre dünya ticaretinde yaşanan bir değişim denklemin sol tarafında kalan değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Aynı denklemde, bağımsız değişkenler denklemin sol tarafına bir dönem gecikmesi ile açıklayıcı değişkenler şeklinde yeniden eklenerek tek tek ifade edilebilmektedir. Böylece hem uzun hem de kısa dönem ayrı ayrı analiz edilebilmektedir. α sabit katsayısı ekonomi teorisine göre olumlu (+) veya olumsuz (-) bir değer alabilmektedir. Yukarıdaki modele dahil edilen değişkenler Subran (2016) çalışmasından yola çıkılarak seçilmiştir. Talep etkisinin gücünü ölçmek için reel ithalat büyümesi (ithal mal ve hizmetlerin yıllık büyüme oranı, M; doğrudan yabancı yatırım oranı, FDI(%GSYH); büyüklük ve döviz etkilerini yansıtmaları bakımından nominal ithalat kazançları (ithal mal ve hizmetler esas geliri, BOP current USD logaritması), PI; dünya ticaretinin gelişimini (ve küreselleşmeyi) temsil etmesi için ticaret yıllık artış oranı,

T; emtia şoklarını (enerji ve demir içerikli mallarda yaşanan ticari kayıpları) temsilen net enerji ithalatı, (% enerji kullanımı), CS; pazar payını temsilen ihraç mal ve hizmetlerin yıllık artış oranı, X seçilmiştir. Ayrıca temel bileşenler analizi yöntemiyle oluşturulan kontrol değişkeni PCA; enflasyon oranı (%GSYH deflatörü), tarım, ormancılık ve balıkçılık katma değer oranı (%GDP), işsizlik oranı (%toplam iş gücü), ücret ve maaşlar (%toplam istihdam), ekonomik büyüme oranı (%) gibi makroekonomik göstergelerden oluşmaktadır. Bu değişkenin oluşturulmasındaki amaç yeni korumacılık argümanlarının [örneğin; Trump'ın iddia ettiği şekilde serbest ticaretin işsizlik oranlarını artırdığı ve ücretler üzerinde baskı oluşturduğu, tarımsal gıda da potansiyel pazarlarda talebin zayıfladığı ve fiyatların düştüğü, deflasyonist baskılar (düşük katma değerli mallar) ile ulusal güvenlik (ekonomik gerileme, kendi kendine yetememe], temsil edilmesidir.

Temel Bileşenler Analizi-TBA (Principal Component Analysis-PCA)

Temel bileşenler analizi aralarında korelasyon bulunan p sayıda değişkenden oluşan bir yapıyı aralarında korelasyon bulunmayan k sayıda doğrusal bileşen ile ifade eden bir yöntemdir. Çok eski [Hotelling (1933)] ve sık kullanılan bir teknik olup bir teknik olup daha sonra Pearson (1901) ve Joliffe (2002) tarafından da geliştirilmiştir.

Joliffe (2002), analizin amacının orijinal değişkenlere ait ilgili bilgi yapısı ve boyut sayısını bozmadan ancak indirgeyerek doğrusal bir fonksiyonu birbirinden bağımsız ve sıralı değişkenlerden oluşan (otokorelasyon sorunu ve çoklu doğrusal bağlantı olmayan) yeni bir veri setine dönüştürmek olduğunu ifade etmektedir. Çok değişkenli analizlerde n sayıda değişkene ait p kadar nitelik analiz edilmektedir. Böylece $k(k \leq p)$ adet doğrusal, dikey ve birbirinden bağımsız yeni değişken elde edilmektedir (Erataş-Sönmez ve Sağlam, 2019, s. 96).

Veri matrisi X' 'de yer alan p sayıda değişkenin doğrusal bileşenlerini bulmak için kovaryans veya korelasyon matrisinin öz değer ve öz vektörleri kullanılmaktadır. Bir vektörün dönüşüme uğramasından sonra boyut değişiminden bağımsız olarak yönü aynı kalabiliyorsa bu vektör öz vektör olarak adlandırılmaktadır. Öz vektörün yaptığı boyut değişimi (uzunluk) sayısal olarak ölçüldüğünde hesaplanan değer ise öz değeri vermektedir. Eğer değişkenler aynı birimden ve değişken varyansları aynı boyuta sahipse seri (ham veri kullanılıyorsa) kovaryans matrisi kullanılarak bu koşullar sağlanamıyor ise (standartlaştırılmış veri kullanılıyorsa) korelasyon matrisi kullanılarak temel bileşenlerine indirgenmektedir.

Her biri n boyutunda p adet değişkenden oluşan bir sistemde toplam varyans (değişkenlik) p sayıda değişkenin tümü tarafından açıklanmaktadır. Veri projeksiyonundan gelmekte olan ilk büyük varyans yani birinci temel bileşen toplam varyansı en çok açıklayan (maksimum yapan) öz vektördür (eigenvector) $Y_1 = a_1^t(X - \mu)$ ve a_1^t ($t = 0$) iken katsayısı bire eşit ise varyans-kovaryans matrisi $Var(Y_1) = \lambda_1$ en büyük öz değerini (eigenvalue) almaktadır. İkinci temel bileşen $Y_2 = a_2^t(X - \mu)$ ise X 'lerin doğrusal kombinasyonu olan ve a_2^t ($t = 0$) koşulunu sağlayarak varyansı maksimum yapan ikinci en büyük öz vektördür. Bu süreç ardışık bir şekilde [üçüncü, dördüncü vb. temel bileşenler (varyanslar) olarak] devam etmektedir. Temel bileşen sayısının belirlenmesi oldukça önemlidir. Bunun için pek çok yöntem geliştirmiştir. Ama en çok kullanılanı temel bileşen skorlarını hesaplamaktadır. Buradaki amaç ise temel bileşen değişkenlerini daha sonraki analizlerde de kullanabilmektir. Toplam varyasyonun $2/3$ 'ünü geçene kadar λ değerleri toplanmaktadır. Yeni bileşen sayısı k ile temsil edildiğine göre bileşen sayısının toplam varyasyon içerisindeki payı şu şekilde hesaplanmaktadır (Skirbic ve Onjia, 2007);

$$\frac{\sum_{i=1}^k \lambda_i}{\sum_{i=1}^p \lambda_i} > \frac{2}{3} \quad k = 1, 2, 3, \dots, p \quad (3)$$

Temel bileşen skorları hesaplandıktan sonra öz vektörler normalleştirilmektedir. Böylece öz vektörlerin karşılaştırılabilmesi mümkün olmaktadır. Yukarıda anlatılan tüm süreç matematiksel olarak denklemler aracılığıyla aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Yamaç, 2013, s. 38-39);

$X_1, X_2, \dots, X_p$ vektörlerinin standartlaştırılmış hali $Z_1, Z_2, \dots, Z_p$ vektörlerinin doğrusal bileşimi yani temel bileşenlerini yazacak olursak;

$$Y_1 = (a_1)^t Z = a_{11}Z_1 + a_{21}Z_2 + \dots + a_{p1}Z_p \quad (4)$$

$$Y_2 = (a_2)^t Z = a_{12}Z_1 + a_{22}Z_2 + \dots + a_{p2}Z_p \quad (5)$$

... ..
 ... ..

$$Y_p = (a_p)^t Z = a_{1p}Z_1 + a_{2p}Z_2 + \dots + a_{pp}Z_p \quad (6)$$

Z 'ler standartlaştırılmış veri matrisinin satır vektörlerini ve Y 'ler temel bileşenleri ifade etmektedir. a_{ij} sabit bir sayı olup temel bileşenlerin hangi değişkenle ve hangi oranda ilişkilendirildiğini göstermektedir. Temel bileşenin ortogonal, doğrusal ya da bağımsız seçilmesine bağlı olarak korelasyon (standartlaştırılmış veri) veya kovaryans (ham veri) matrisleri ile orantılanır. Burada temel bileşen dikey kabul edildiği ve standartlaştırılmış veri kullanıldığından a_{ij} ağırlıklı değişkenler korelasyon matrisi ile orantılıdır. Temel bileşenlerin varyans ve kovaryansları şu şekilde ifade edilirse;

$$Var(Y_i) = Var[(a_i)^t Z] = (a_i)^t S a_i = (a_i) R a_i \quad (7)$$

$$Cov(Y_i, Y_k) = (a_i)^t S a_k = (a_i) R a_k, \quad i=1, 2, \dots, p \quad \text{ve} \quad k=1, 2, \dots, p \quad (8)$$

S kovaryans matrisini ifade ederken R korelasyon matrisidir ve standartlaştırılmış veri kullanıldığı için $R=S'$ 'dir. Toplam varyansa en çok katkısı olan birinci temel bileşen, $Y_1 = a_{11}Z_1 + a_{21}Z_2 + \dots + a_{p1}Z_p$ 'nin doğrusal bileşimidir.

$MaxVar(Y_1) = (a_1)^t R a_1$, a_1 vektörü birinci temel bileşenin varyansını maksimum yapacak şekilde belirlenmektedir. Bu nedenle vektörler birim uzunlukta seçilmiştir. İkinci temel bileşenin varyansını maksimize etmek içinse $a_2 = 1$ birim uzunlukta seçilmektedir. İkinci temel bileşen $Cov[(a_1)^t Z, (a_2)^t Z] = Cov(Y_1, Y_2) = 0$ şartını sağlayan $(a_2)^t Z$ 'nin doğrusal birleşimi olup asıl amaç i 'inci temel bileşene kadar a_i ve p katsayılarını belirtilen şartlar doğrultusunda tespit edebilmektir.

Yapısal Vektör Otoregresyon Analizi (Structural Vector Autoregressive Analysis-SVAR)

Küçük örneklem ile çalışıldığında dahi güvenilir ve sapmasız sonuçlar veren SVAR tekniği yapısal şokların ayrıştırılmasına olanak tanımaktadır (Sağlam ve Güreşçi, 2018, s. 37; Pedroni, 2013, s. 184). SVAR modellerinde kovaryans matrisi köşegendir çünkü sistemde yer alan şoklar birbirinden bağımsızdır ve kovaryans matrisinde n sayıda bilinmeyen mevcut olup yapısal denklemler sistemin hata terimleri içine entegre edilmektedir.

SVAR modellerinde değişkenler üzerine getirilen kısıtlar iki farklı döneme ait olmaktadır. Vektör A kısa dönemde kısıtlanmamış elemanları, vektör B ise uzun dönemde $k(k-1)/2$ adet

koyulan kısıtlanmış elemanları temsil etmektedir (Amisano ve Giannini, 1997). AB modeli ile elemanları sıfır ve birden oluşan bir seçim matrisi oluşturulmaktadır. Bağımsız değişken sayısı k ile ifade etmektedir. Bu çalışmaya ait VAR sisteminin matris formatı aşağıdaki şekilde yazabilir:

$$\begin{bmatrix} 1 & a_{12} & a_{13} & a_{14} & a_{17} \\ a_{22} & 1 & a_{23} & a_{24} & a_{27} \\ a_{32} & a_{33} & 1 & a_{34} & a_{37} \\ a_{42} & a_{43} & a_{44} & 1 & a_{n7} \\ a_{n2} & a_{n3} & a_{n4} & a_{n7} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} T_t \\ M_t \\ X_t \\ PI_t \\ CS_t \\ FDI_t \\ pca_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{11} \\ a_{21} \\ a_{31} \\ a_{41} \\ a_{n1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} a_{16} & a_{17} & a_{18} & a_{19} \\ a_{26} & a_{27} & a_{28} & a_{29} \\ a_{36} & a_{37} & a_{38} & a_{39} \\ a_{46} & a_{47} & a_{48} & a_{49} \\ a_{n6} & a_{n7} & a_{n8} & a_{n9} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} T_{t-1} \\ M_{t-1} \\ X_{t-1} \\ PI_{t-1} \\ CS_{t-1} \\ FDI_{t-1} \\ pca_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ \varepsilon_{3t} \\ \varepsilon_{4t} \\ \varepsilon_{nt} \end{bmatrix} \quad (9)$$

SVAR modelinin yapısal form hataları varyans-kovaryans matrisine (Σ_ε) ise o halde aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Güneş vd. 2013);

$$\mathbf{A} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ a_{22} & 1 & 0 \\ a_{2n} & a_{7n} & 1 \end{bmatrix} \Sigma_\varepsilon = \begin{bmatrix} \sigma_1^2 & 0 & 0 \\ 0 & \sigma_n^2 & 0 \\ 0 & 0 & \sigma_7^2 \end{bmatrix} \quad (10)$$

İndirgenmiş form hata terimleri her bir değişkendeki tahmin edilemeyen kısmı ifade etmektedir. Denklem her iki tarafı A^{-1} ile çoğaltılırsa aşağıdaki denklem elde edilmektedir (Güneş vd. 2013, s. 7; Sağlam ve Güreşçi, 2018, s. 38);

$$AX_t = A_0 + A_1X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$A^{-1}AX_t = A^{-1}A_0 + A^{-1}A_1X_{t-1} + A^{-1}\varepsilon_t \quad (12)$$

$$X_t = \Gamma_0 + \Gamma_1X_{t-1} + u_t \quad (13)$$

Yapısal ve indirgenmiş form hata terimleri arasındaki ilişki $\varepsilon_t = Au_t'$ dir. Uzun dönemde gerekli olan kısıt sayısı aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Güneş vd. 2013, Sağlam ve Güreşçi, 2018);

$$\begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ \vdots \\ \varepsilon_{7t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & \cdot & a_{1n} \\ a_{22} & 1 & \cdot & a_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ a_{n2} & a & \cdot & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \\ \vdots \\ u_{7t} \end{bmatrix} \quad (14)$$

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlıkları Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve yapısal kırılmaların dışsal kabul edildiği Phillips ve Perron tarafından geliştirilen (PP) birim kök testleri ile test edilmiştir.

Tablo 1'de yer alan sonuçlara göre, modeli oluşturan değişkenlerden emtia şokları, ithal mal ve hizmetler esas gelirleri, ticaret yıllık artış oranı dışında düzeyde birim kök yoktur I(0). Düzeyde durağan olmayan bu değişkenlerin birinci farkları analize dahil edilmiştir I(1). Tablo 1'de değişkenlerin düzeyde ve birinci farklarında ilgili birim kök testi sonuçları trend ve sabitli model için raporlanmıştır.

Tablo 1. Değişkenler için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test	Test istatistikleri	Olasılık Değerleri
-------------	------	---------------------	--------------------

T	ADF	-0.871800 -5.988056 (Birinci Düzey)	0.9464 0.0002*
	PP	-0.191984 -10.80902 (Birinci Düzey)	0.9902 0.0000*
M	ADF	-4.646779	0.0044*
	PP	-4.414601	0.0076*
X	ADF	-4.784501	0.0031*
	PP	-4.699417	0.0038*
PI	ADF	-2.088224 -4.605814 (Birinci Düzey)	0.5312 0.0052*
	PP	-2.202242 -4.493421 (Birinci Düzey)	0.4713 0.0065*
CS	ADF	-6.391275	0.0001*
	PP	-6.412861	0.0001*
FDI	ADF	-2.660074 -4.613521 (Birinci Düzey)	0.2589 0.0051*
	PP	-1.422279 -7.340631 (Birinci Düzey)	0.8333 0.0000*
PCA	ADF	-3.473985 -5.652982 (Birinci Düzey)	0.0606 0.0004*
	PP	-3.402294 -6.364756 (Birinci Düzey)	0.00700 0.0001*

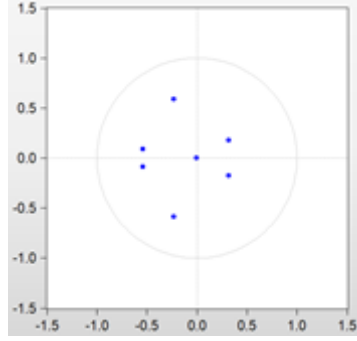
*: istatistiki olarak %5'te anlamlılığı ifade etmektedir. M, X ve CS değişkenleri düzeyde durağan iken; T, PI, FDI ve pca değişkenleri birinci düzeyde durağandır.

SVAR analizi için optimal gecikme uzunluğu Hannan Quin (HQ), Schwarz (SC), Akaike (AIC), Final Prediction Error (FPE) ve LR (likelihood ratio) bilgi kriterine göre seçilmiştir. Tablo 2'de yer alan LR, FPE, AIC ve HQ kriterlerine göre gecikme uzunluğu 1'dir. Bu nedenle ilerleyen aşamalarda VAR (1,1) modeli üzerinden analizler gerçekleştirilecektir.

Tablo 2. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Sayısı	Log L	LR	FPE	AIC	SC	HQ

0	-238.8026	NA	0.099500	17.55733	17.89038*	17.65915
1	-165.1284	105.2489*	0.019144*	15.79489*	18.45930	16.60942*
2	-125.4951	36.80231	0.079863	16.46394	21.45971	17.99119

Şekil 1. AR Ters Kökleri Birim Çemberi

Şekil 1’de yer alan ve birim çember içerisinde kalan AR ters kökleri VAR(1) modelinin bütün olarak durağan olduğunu göstermektedir (Varlık, 2017:114). Ayrıca yapılan LM testi sonucu otokorelasyon sorunu olmadığı ve hata terimleri üzerine yapılan White testi sonucu ise değişen varyans sorunu olmadığı tespit edilmiştir. VAR (1) modelinin doğru oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 3. SVAR Kısıtları

Kısıt	Katsayı	Standart Hata	Z-istatistiği	Olasılık
				Değeri
C(1)	-0.072974	0.031174	-2.340861	0.0192*
C(2)	0.225047	0.176410	1.275707	0.2021
C(3)	0.027223	0.015721	1.731631	0.0833**
C(4)	0.003040	0.000757	4.017976	0.0001*
C(5)	-0.024537	0.049597	-0.494738	0.6208
C(6)	-0.008820	0.025468	-0.346311	0.7291
C(7)	-2.954011	0.963714	-3.065236	0.0022*
C(8)	-0.173372	0.096161	-1.802937	0.0714**
C(9)	-0.000198	0.004646	-0.042608	0.9660
C(10)	0.275098	0.244107	1.126959	0.2598
C(11)	0.057277	0.127526	0.449138	0.6533
C(12)	0.168498	0.016103	10.46371	0.0000*
C(13)	-0.004923	0.001612	-3.053198	0.0023*
C(14)	-0.320566	0.097374	-3.292126	0.0010*

C(15)	-1.003111	0.058359	-17.18878	0.0000*
C(16)	0.011676	0.008508	1.372301	0.1700
C(17)	-0.341995	0.461277	-0.741410	0.4584
C(18)	0.117688	0.238095	0.494291	0.6211
C(19)	-32.51430	9.755894	-3.332785	0.0009*
C(20)	11.44406	5.866687	1.950685	0.0511**
C(21)	0.020403	0.094954	0.214868	0.8299
C(22)	5.170027	0.678858	7.615773	0.0000*
C(23)	0.867931	0.113965	7.615773	0.0000*
C(24)	4.504353	0.591450	7.615773	0.0000*
C(25)	0.390608	0.051289	7.615773	0.0000*
C(26)	0.017897	0.002350	7.615773	0.0000*
C(27)	0.940240	0.123460	7.615773	0.0000*
C(28)	0.480785	0.063130	7.615773	0.0000*

*: %5'te ve **: %10'da istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir. SVAR bir parametre tahmin yöntemi değildir bu nedenle elde edilen regresyon katsayıları yorumlanmamıştır.

Tablo 3'te yer alan kısıtlardan [C(1) - C(21)] A matrisi eşanlı katsayılar matrisini oluştururken, [C(22) - C(28)] kısıtları B matrisini oluşturmaktadır. Olasılık değerlerinden de görüldüğü gibi kısıtlanmış ve kısıtlanmamış matris elemanlarının katsayıları incelendiğinde, A ve B varyans matrisleri oluşturulurken iktisat teorisine dayanılarak konulan kısıtların büyük çoğunluğu istatistiki olarak anlamlıdır [C(1), C(3), C(4), C(7), C(8), C(12), C(13), C(14), C(15), C(19), C(20), C(22), C(23), C(24), C(25), C(26), C(27) ve C(28)]. Sisteme AB matrisleri bağlamında dünya ticaretinde meydana gelen değişimler ile ilgili koyulan kısıtlar aşağıdaki gibidir;

1. Emtia şoklarında meydana gelen bir değişimin dünya ticareti üzerinde anlık bir etkisi yoktur.
2. Doğrudan yatırımlarda meydana gelecek olası bir değişimin dünya ticareti üzerine anlık etkisi yoktur.
3. İthalatta meydana gelen bir değişimin serbest ticaret üzerine eş-dönemli etkisi yoktur.
4. PCA olarak belirtilen fakat yeni korumacılığı uygulamalarını temsil eden kontrol değişkeninde meydana gelen değişimlerinin ticaret üzerinde anlık etkisi yoktur.
5. İthal mal ve hizmetler esas gelirini temsil eden PI'daki bir değişimin dünya ticareti üzerinde eş-anlı bir etkisi yoktur.
6. Dünya ticaret hacminin kendisi (dünya ticareti) üzerine eş-anlı bir etkisi yoktur.
7. İhracatta meydana gelen bir değişimin dünya ticareti üzerinde anlık bir etkisi yoktur.

Tablo 4 değişkenlerden birinde meydana gelen değişimin diğerlerini ne oranda etkilediğini varyans ayrıştırması yoluyla göstermektedir. Daha ayrıntılı olarak açıklanacak olursa, modelde yer alan herhangi bir değişkenin varyans ayrıştırması ilgili değişkende meydana gelen olası bir şokun başka bir değişkene ait hata terimi varyansında neden olduğu oransal

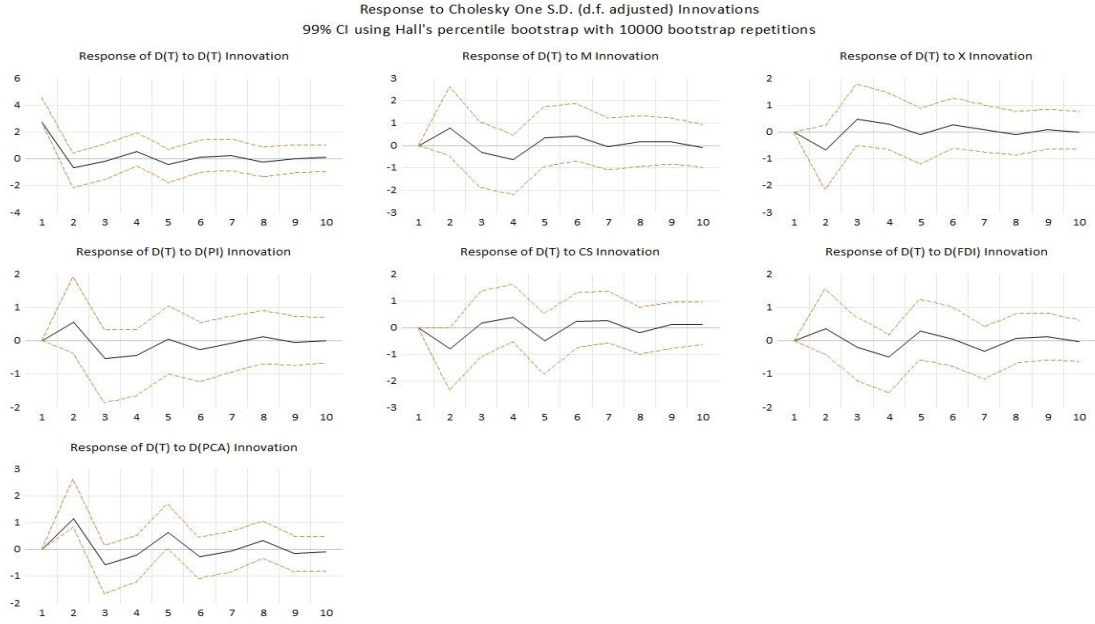
değişimi hesaplamaktadır (Varlık, 2017:113). Modelde yer alan T değişkenine ait varyans ayrıştırması Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4 . Uzun dönem SVAR Varyans Ayrıştırması

T'nin Tepkisi

Dönem	T	M	X	PI	CS	FDI	PCA
1	100	0	0	0	0	0	0
2	69.61947	5.084050	4.041359	2.674578	5.835544	1.125440	11.61956
3	64.03947	5.500681	5.487868	4.813539	5.564975	1.315549	13.27792
4	59.66492	7.883003	5.530860	5.780079	6.103670	2.802189	12.23528
5	56.73362	8.141740	5.224969	5.399571	7.305374	3.158534	14.03619
6	55.08583	9.100131	5.538741	5.694719	7.382108	3.085452	14.11302
7	54.59006	8.975122	5.488865	5.641238	7.734266	3.653478	13.91697
8	54.11396	8.964293	5.452807	5.645975	7.853138	3.621115	14.34871
9	53.80969	9.096646	5.465889	5.631060	7.869467	3.695708	14.43154
10	53.75142	9.117965	5.452094	5.616472	7.921770	3.692929	14.44735

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi ilk dönemde dünya ticaretinde meydana gelen değişimin %100'ü kendinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle dünya ticaretinde meydana gelen yapısal bir şokun kendi üzerinde ileriye dönük hata terimi varyansında neden olduğu değişim %100'dür. İkinci dönemden itibaren durum değişmekte, dünya ticaretinde meydana gelen değişimin %69,6'sı kendinden daha sonra sırasıyla %11,6'sı yeni korumacılık uygulamalarını temsil eden PCA değişkeninden, %5,83'ü emtia şoklarından, %5,04'ü ithalatta meydana gelen değişimden, %4,04'ü ihracatta, %2'si büyüklük ve döviz değişimlerini ifade eden ithalat gelirinden ve son olarak %1,12'sinin doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen değişimden kaynaklandığı görülmektedir. Dünya ticaretinde meydana gelen değişimlerin kaynağının zaman içerisinde değiştiği gözlemlenmektedir. T değişkeninde meydana gelen değişimlerin başlangıçta kaynağı kendi değişimleri olsa da bu etkinin dönemler itibariyle giderek azaldığı, hatta 10. dönem sonunda ise neredeyse yarıya indiği gözlemlenmektedir. Dönemler boyunca yeni korumacılık uygulamaları, ithalat ve emtia şoklarında meydana gelen değişimlerin dünya ticareti üzerindeki etkisinin arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Yukarıda yer alan tablodaki katsayılar incelendiğinde en dışsal (yani dış ticareti en az etkileyen) değişkenin doğrudan yabancı yatırımlar olduğunu, dışsaldan içsel değişkene doğru bir sıralama yapılırsa bunun X, PI, CS, M, ve PCA olacağını söylemek mümkündür.

Şekil 2. SVAR Etki-Tepki Fonksiyonları (T)

Şekil 2’de dünya ticareti temsil eden T değişkeninin yapısal şoklara verdiği etki-tepki fonksiyonları toplulaştırılmış bir halde gösterilmektedir. Cholesky (d.f adjusted) yöntemi kullanılmış olup, 10,000 iterasyonlu Hall’s percintile bootsrap yaklaşımından yararlanılmıştır. Dünya ticaretinde ortaya çıkan negatif bir standart sapmalı şok kendisi üzerinde, ilk dönem negatif bir etki ortaya çıkarmakta ikinci dönemin sonuna kadar bu negatif etki azalarak devam etmektedir. T değişkeninde meydana gelen şokun negatif etkisini ikinci dönem itibariyle ortadan kalkmaktadır ve ikinci dönemden sonra pozitif-negatif arasında kararsız seyir izleyen şokun etkisi istatistiki açıdan anlamsızlaşmaktadır. Dünya ticaretinin sırasıyla M, X, PI, CS ve FDI değişkenlerinde meydana gelecek olası bir standart sapmalı şok karşısında verdiği tepki istatistiki olarak anlamlı değildir. Çalışmada ilginç olan, varyans ayrıştırmasında da karşımıza etkisini dönem içerisinde artırdığı gözlemlenen yeni korumacılık uygulamaları PCA değişkeninde meydana gelen pozitif bir standart sapmalı şok karşısında dünya ticaretini temsil eden T değişkeninin verdiği tepkidir. PCA değişkeninde meydana gelen pozitif bir standart sapmalı şok T değişkenini iki dönem boyunca pozitif olarak etkilemekte, üçüncü dönem itibariyle bu etkinin negatife döndüğü gözlemlenmektedir. Daha sonra negatif-pozitif arası kararsız seyir izleyen şokun etkisi istatistiki açıdan anlamsızlaşmaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada öncelikle dünya ticaretinde son dönemlerde popülerlik kazanan ticaret savaşları kavramı üzerinde durulmuş ve çalışmanın ampirik analizinin bu konuyu nasıl ele aldığı açıklanmıştır. Ampirik modelde SVAR analizinden yararlanılmış olup, modele ait gerekli metodolojik açıklamalara yer verilmiştir. SVAR analizi kapsamında öncelikle değişkenlerin durağanlığı incelenmiş olup, ardından bilgi kriterlerine bağlı olarak optimum gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Belirlenen gecikme uzunluğuna dayalı olarak tahmin edilen VAR (1) modelinin sonuçları yapılan çeşitli testler yardımıyla incelenmiş olup, modelin tümü için sapmasız ve tutarlıdır.

Çalışmadan elde edilen bulgular yeni korumacılık araç ve politikalarının kısa dönemde dünya ticareti üzerinde kalıcı etkiler bıraktığını, uzun dönemde bu etkinin ortadan kalktığı görülmektedir. Ayrıca ampirik model kapsamında yeni korumacılık uygulamalarına yer vermek amacıyla, temel bileşenler analizi yoluyla oluşturulan pca değişkeninin dönemler itibarıyla dünya ticaretindeki değişimleri açıklama gücünün artması da dikkat çekicidir. Kısacası yeni korumacılık uygulamalarının dünya ticaretindeki değişimi etkileme gücünün arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ticaret savaşları konusunda önemle üzerinde durulması gereken husus bunun dünya refahına zarar verecek olmasıdır. Bu analizin sonuçları, ticaret savaşlarının dünya ekonomisi üzerindeki etkilerini sayısal olarak analiz etmiş olan Bouet ve Laborde (2017) ile Dupuis ve Gnerux (2017)'nin çalışmaları ile benzerlik göstermekte ve ayrıca Barbieri ve Levy (1999) çalışması ile de aynı vurguyu yapmaktadır.

Uzun dönemde dünya ekonomisinin temel amacı ekonomi yazınında iddia edildiği gibi refahın artırılması ise dünya ticareti açısından olumsuz etkilere sahip olan yeni korumacılık uygulamalardan kaçınılmalıdır. Çünkü küresel ticaret savaşlarının bir kazananı olamayacağı gibi savaşa doğrudan ya da dolaylı bir şekilde dahil olacak olan her ülke kaybetmeye mahkumdur. İki güçlü ülke arasındaki bir ticaret savaşı durumunda bile, diğer ülkelerin yapabileceği en iyi şey tarafsız kalmak ve bu savaştan mümkün olduğunca uzak durmaktır. Çünkü ticaret savaşlarının ekonomi üzerine olumsuz etkileri hem alan yazınında hem de bu çalışmada nitel ve nicel bir şekilde ifade edilmiştir. O halde farklı ülkelerdeki politika yapımcıların, yeni pazarlar ararken gelişmiş ülkeler tarafından ithal edilen mallara uygulanan tarifeleri normalleştirme ya da arttırmak için kurdukları siyasi baskıya karşı direnmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Bagwell, K. & Robert W. S. (1999). An Economic Theory of GATT. *The American Economic Review*, 89(1), 215.
- Balistreri, Edward, J. & Hilberry, Russell, H. (2017). 21st Century Trade Wars. *20th Annual Conference on Global Economic Analysis*, Published Conference Paper, October, USA, <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/8809.pdf>.
- Balistreri, Edward, J. & Hilberry, Russell, H. (2021). *21st Century Wars*. Policy Analysis and Modelling of the Global Economy, Chapter 9, 279-297, https://doi.org/10.1142/9789811233630_0009 (28.03.2022).
- Barbieri, K. & Levy, J. S. (1999). Sleeping with the Enemy: The Impact of War on Trade. *Journal of Peace Research*, 36(4), 463-479.
- Bouet, A. & Laborde, D. (2017). US Trade Wars with Emerging Countries in the 21st Century Make America and Its Partners Lose Again. *International Food Policy Research Institute*, August, Markets, Trade and Institutions Division, https://www.parisschoolofeconomics.eu/docs/koenigpamina/article_us_tradewars_bouet_laborde_2017.pdf.
- Conybeare, J. A. (1987). *Trade Wars: The Theory and Practice of International Commercial Rivalry*. Columbia University Press, New York.
- Çekin, S. E. & Nuroğlu, E. (2020). Ticaret Savaşlarının Uluslararası Ticaret ve Reel Ekonomiye Etkisi, *UIİD-IJEAS*, 27, 73-90, DOI: 10.18092/ulikidince.570420.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 7(4), 427-431.
- Dhar, B. (2018). *Trade Wars of the United States*, *Economic & Political Weekly*, LIII (37), 12-17, September 15.
- Dupuis, F. & Genereux, F. (2017). Protectionism: A brake on Economic Growth, *Economic Studies*, February 17, *Economic Viewpoint*, Desjardins.
- Erataş-Sönmez & Sağlam, Y. (2019). The Relationship between Financial Development and Economic Growth for Developing Countries: Panel Causality Analysis. *Sosyoekonomi*, 27(42): 87-106.
- Ertürk, N., (2017). Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri. *Fiscaoeconomia*, 1(2), 88-112.
- Amisano, G. & Giannini, C. (1997). *Topics in Structural VAR Econometrics*, Second Edition, Springer, Germany.
- Grossman, G. M. & Helpman, E. (1995). *Trade Wars and Trade Talks*, <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:3450062>.
- Güneş, S., Gürel, S. P. & B. Cambazoğlu (2013). Dış Ticaret Hadleri, Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi, Yapısal VAR Analizi: Türkiye Örneği, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(20), 1-17.

- Hamilton, B., & J. Whalley. (1983). Optimal Tariff Calculations in Alternative Trade Models and Some Possible Implications for Current World Trading Arrangements. *Journal of International Economics*, 15(3-4), 323-348.
- Hotelling, H. (1933). Analysis of A Complex Of Statistical Variables Into Principal Components, *Journal of Educational Psychology*, 24, 417-441.
- Jolliffe, I. T. (2002). *Principal Component Analysis*. Second ed. Springer Series in Statistics. New York, Springer-Verlag, USA.
- Johnson, H. G. (1953). Optimum Tariffs and Retaliation. *Review of Economic Studies*, 21(2), 142-153.
- Kennan, J. & Riezman, R (1988). Do Big Countries Win Tariff Wars?. *International Economic Review*, 29(1), 81-85.
- Lechthaler, W. & Mileva, M. Who Benefits from the Trade Wars? *Intereconomics*, 22-26, DOI: 10.1007/s10272-018-0714-y.
- Markusen, J. R. & R.M. Wigle (1989). Nash Equilibrium Tariffs for the United States and Canada: The Roles of Country Size, Scale Economies and Capital Mobility. *Journal of Political Economy*, 97(2), 368-386
- Mauldin, J. (2017). Trade War Games, Comparative Advantage, Consequential and Confetious, What Would Steel Tarrifs Really Mean?, Buy American, Tit For Tat, Advisor Perspectives, <https://www.mauldineconomics.com/frontlinethoughts/trade-war-games>.
- Ossa, R. (2011). A New Trade Theory of GATT/WTO negotiations. *Journal of Political Economy*, 119 (1), 122-152
- Ossa, R. (2012). Profits in the New Trade Approach to Trade Negotiations. *The American Economic Review*, 102 (3), 466-469.
- Ossa, R. (2014). Trade Wars and Trade Talks with Data. *American Economic Review*, 104(12), 4104-4146.
- Pearson, K. (1901). On Lines and Planes of Closest Fit to Systems of Points in Space. *Philosophical Magazine*, Series 6, 2(11), 559-572.
- Pedroni, P. (2013). Structural Panel VARs, *Econometrics*, 2, 180-206.
- Perroni, C. & Whalley, J. (2000). The New Regionalism: Trade Liberalization or Insurance?, *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'conomique*, 33(1), 1-24.
- Phillips, P. & P. Perron (1988), Testing for A Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Sağlam, Y. & Güreşçi, G. (2018), Petrol Şoklarının Makroekonomik Göstergeler Üzerine Etkileri: OPEC için Yapısal VAR Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Haziran, 640, 26-47.
- Şanlı, O. (2020). Ticaret ve Kur Savaşlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisi, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35), 600-636.
- Şanlı, O. & Ateş, İ. (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 75-101.

- Skirbic, B. & Onje, A. (2007). Multivariate Analysis of Microelement Content in Wheat Cultivate in Serbia, *Food Control*, 18, 338-345.
- Subran, L. (2016). Ticaret Savaşları: Güç, Zayıflıyor. Ekonomik Görünüm Özel Raporu, *Ekonomik Araştırmalar Euler Hermes*, Ekim, 1229, 3-19.
- Varlık, S. (2017). Ülke Risk Primi Şokunun Bankacılık Sisteminin Sağlamlığına Etkisi: SVAR Modeli Çerçevesinde Türkiye Örneği, *Sosyoekonomi*, 25 (33), 103-126.
- Yamaç, A. (2013). Temel Bileşenler Analizi ile Türkiye'nin AB Ülkeleri İçindeki Yeri, <http://www.slideshare.net/AytekinYama/yamac-makale-kho-bilim-dergisi>

Gönülsüz Bir Dönüşüm: Revizyonist Bir Hikâye Olarak “The Frog Prince”

Mürüvvet Mira Pınar Dolaykaya^{a, b}

Özet

Robert Coover, 2014 yılında *The New Yorker*'da yayınlanan “The Frog Prince” isimli hikayesinde Grimm Kardeşlerin aynı isimli masalını özellikle toplumsal cinsiyet rolleri odağında masal geleneklerini sorgulamak ve dönüştürmek için zemin olarak kullanır. Hikâye, kötücül bir büyü ile kurbağaya dönüşen prens yerine kendi rızası dışında prense dönüştürülen naif bir kurbağa olan ana karakterin deneyimlerine odaklanır. Kurbağanın isimsiz bir kadın tarafından öpülmesi ile açılan hikâye, bireysellik, benlik, kimlik, mutluluk ve aidiyet gibi kavramları çiftin ilişkisi üzerinden irdeler. Bu çalışma, Robert Coover’ın “The Frog Prince” isimli eserini revizyonist bir hikâye olarak okur. Coover’ın hikâyesini, masalları bireyi ve bireysel deneyimleri yansıtmayan, gerçeklikten uzak, idealize edilmiş ve ideolojik anlatılar olarak sorunsallaştıran ve dönüştüren bir metin olarak inceler.

Anahtar Kelimeler

Robert Coover
“The Frog Prince”
Revizyonist Yazım
Grimm Kardeşler

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 28.03.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1094630

An Unwilling Transformation: “The Frog Prince” as a Revisionist Story

Abstract

In “The Frog Prince”, published in *The New Yorker* in 2014, Robert Coover uses the Brothers Grimm’s namesake tale as a backdrop to interrogate and subvert fairy tale conventions specifically with a focus on gender roles. The story dwells on the experiences of its eponymous protagonist not as a prince who is transformed into a frog through evil magic but as a naïve frog which is transformed into a human being against his will. Opening with an anonymous woman’s kiss, Coover’s story probes concepts such as individualism, self, identity, happiness, and belonging through the relationship of the couple. This study reads Robert Coover’s “The Frog Prince” as a revisionist story. It explores Coover’s story as a text which problematizes and revises fairy tales as far-fetched, idealized, and ideological narratives that fail to represent the individual and the individual experience.

Keywords

Robert Coover
“The Frog Prince”
Revisionist Fiction
Brothers Grimm

About Article

Received: 28.03.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1094630

^a Contact Author: muruvvetmirapinar@gmail.com

^b Res. Assist. Dr., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature, Manisa/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8047-1504

"Nor should one dissect or study fairy tales
in a socio-political context,
for that might ruin their magic power."
(Zipes, 1991, p. 1)

Introduction

Considered to be one of the "most notable practitioners of literary postmodernism and metafiction" in American fiction, Robert Coover writes in a multitude of genres and styles (Evenson, 2003, p. 1). As a writer who constantly interrogates literary history and trespasses boundaries between genres, Coover takes special interest in "pre-novel forms" such as "allegories, saint's lives, myths, epistolary romances, fairy tales, legends" (Bass, 1982, p. 300). Coover's fascination especially with fairy tale tradition becomes manifest in his fiction where he occasionally revises and retells conventional fairy tales from a critical gaze. Published in 1969, his short story collection *Pricksongs and Descants*, for instance, includes "stories that revise fairy tales" (Evenson, 2003, p. 3). One of his retellings in the collection, "The Door: A Prologue of Sorts", displays "several different fairytale figures after they have gone through a myriad of disappointments" (Evenson, 2003, pp. 17-8).

In his novella titled *The Briar Rose* (1996), Coover lays bare sexual implications and violence hidden in the refined version of "The Sleeping Beauty". Likewise, in *Stepmother* (2004), Coover takes flight from stereotypical representations of the evil stepmother, and he "offers a more complex depiction of the character" (Williams, 2010, p. 255). This time, the stepmother tries "to save her stepdaughter's life" (Williams, 2010, p. 255). Similarly, in "The Goldilocks Variations", a short story published in *The American Reader* in 2013, Coover offers numerous variations for the English fairy tale, "The Goldilocks and the Three Bears". Compared to the refined version of the tale, which presents a single perspective, Coover's version brings together different perceptions through which this specific tale and also other fairy tales can be critically looked into in terms of the multiplicity of the perception. Even when Coover does not directly revise conventional fairy tales, his fiction is still characterized by a mixture of "realism with the fantastic" and intertwinement of fairy tale elements and settings with contemporary, everyday characters and spaces (Evenson, 2003, p. 2). As his oeuvre reveals, Coover makes use of fairy tale tradition as a backdrop for investigating fairy tales in terms of recurring structural and thematic patterns, which he finds overgeneralizing and thinks require a revisiting and revision.

The reasons behind Coover's preoccupation with fairy tale tradition are, in fact, multifarious. Coover's high esteem for fairy tales, on the one hand, stems from his perception of these ancient stories as doors opening to the depths of human psyche. In a recent interview, Coover mentions his preference of "sci-fi, detective novels, westerns, pornography, spy stories, horror and romance" over "conventional novel" as these literary genres that are closer to "folk and fairy tales" allow one "to burrow insider the collective psyche" (Coover, 2018). As it can be deduced from his statement, Coover reads fairy tale motifs such as transformation, devouring, sleeping, happy ending, or fairy tale settings such as the wood and immense palaces as symbolic embodiments of un/conscious desires and fears shared by the mankind. On the other hand, as pointed out by Brian K. Evenson (2003), Coover "is

concerned with communities and the way in which communities come together and hold together through a series of shared stories and myths” (p. 10). Fairy tales continue to attract different societies all over the world through ages by inscribing common values or functioning as the most simple and direct sources of moral education. Fairy tales serve as substantial pillars of societies as they help empower social institutions and societal values.

Coover’s revisionist fiction simultaneously reveals and puts into question fairy tales as ideological texts that premeditate especially upper-middle-class values and patriarchy. Moreover, it draws attention to how fairy tales relegate the perspective of the different, the underprivileged and the suppressed hence the other through stereotypes that threaten the order and status quo (i.e. witches, stepmothers, giants, monsters, usurpers). In line with this, Coover argues that fairy tales are unable to keep up with the changing dynamics of the present times. In an interview with Frank Gado (1973), Coover indicates that

our ways of looking at the world and of adjusting to it through fictions are changing ... Our old faith - one might better say our old sense of constructs derived from myths, legends, philosophies, fairy stories, histories, and other fictions which help to explain what happens to us from day to day, why our governments are the way they are, why our institutions have the character they have, why the world turns as it does - has lost its efficacy. Not necessarily is it false; it is just not as efficacious as it was. (pp. 142-3)

Viewed from this angle, Coover’s simultaneous respect for and criticism of fairy tales becomes what characterizes his revisionist fiction, and that is a mixture of the traditional and the modern, the ancient and the contemporary as well as a simultaneous use and abuse of the fairy tale tradition. On the one hand, Coover interrogates the generic characteristics of fairy tales by casting alternative roles on stereotypical characters, subverting fairy tale motifs and revising cliché plots. On the other hand, he utilizes the fairy tale frame as a device by means of which he can contemplate on human nature in terms of not only the shared values but also individual differences, goals and anticipations. As Evenson (2003) sums up, “the larger project of Coover’s stories” is “to break up the tired myths, the conventional ways of putting stories together, so as to revitalize literature, making it relevant to the complexities and difficulties of modern life” (p. 4). As a result, Coover’s fairy tale retellings stimulate further discussions on fairy tale tradition through critical lenses by drawing attention to the richness and the limitations of the genre.

When the Frog Prince Becomes a Prince Frog

Published in *The New Yorker* in 2014, Coover’s “The Frog Prince” juxtaposes fairy tale conventions with contemporary settings and characterization. The story functions subversively on both technical and thematic conventions of fairy tale tradition by offering an alternative and considerably complex version of the original tale by the Brothers Grimm. By reimagining a story that is alternative to the conventional tale, Coover puts into question the oppressive boundaries of fairy tales which stem from an understanding of a static society marked by patriarchal ideals. Coover recasts the iconic spellbound frog prince as a frog, who is transformed into a human being against his will. Likewise, he replaces the beautiful princess with an anonymous middle-aged working-class woman who is already married to a

man with "a nasty habit of talking with his mouth full and a tongue good for nothing but licking stamps" (Coover, 2014).

Coover's story starts where the Grimm's version ends. In the very beginning of the story, the anonymous woman cuddles and kisses the frog, and the frog transforms into a human being. This first intimacy brings the end of the woman's unhappy marriage and marks the beginning of her partnership with the frog prince: "At first, it was great. Sure. It always is. She cuddled a frog, wishing for more, and—*presto!* A handsome prince who doted on her" (Coover, 2014). The beginning of the story becomes an attack on not only the Brothers Grimm's "The Frog-Prince" but the fairy tale tradition itself where the future of the newly-married princes and princesses remains untold by being glossed over with reportedly everlasting happiness. In this regard, the opening lays bare conventional fairy tale endings as being overly unrealistic, generic and affirmative of patriarchal hegemony. The first sentence of the story highlights that things were great only at first, and in so doing it hints at the fact that the rest of the story would focus on the couple's relationship after the frog's transformation. The main story follows the relationship between the frog prince and his new partner in terms of sexual tensions and power relations between them, eventually coming to an ending that is very unconventional for a classical fairy tale.

Gender roles, especially female sexuality and female roles have actually been an issue of fairy tale scholarship and revisionist fiction for too long. Joyce Carol Oates (1997), who is preoccupied with rewriting conventional fairy tales herself, points at the close relationship between women and fairy tales since the emergence of the genre as part of oral tradition (p. 98). As Oates (1997) points out, fairy tale content was provided by women in the first place and fairy tale calls to mind "female sensibility" (p. 97). Nevertheless, the relationship between fairy tales and women "has long been an ambiguous one, not altogether flattering to women, and frequently disturbing" (Oates, 1997, p. 98). Oates (1997) writes that in fairy tales

[g]irls and women are the uncontested property of men, to be handed over by their fathers to virtually anyone the father favors. [...] Simply to be female is to be without volition, identity. In the great majority of the tales, to be a heroine, in even a limited sense requires extreme youth and extreme physical beauty. (p. 99)

Therefore, fairy tale heroines are expected to be not only physically beautiful but also submissive and subservient firstly to the father and secondly to the handsome, courageous and mighty heroes. Contemporary revisionist fiction is marked by its objection to the subjugation of women in the patriarchal society and aims to give voice to the silenced heroines. Nevertheless, it fails at large to provide an insight into the male perspective. As a matter of fact, weaved with normative gender roles, fairy tales prove rather oppressive towards to men, as well. As Seda Pekşen (2012) argues, fairy tales impose fixed roles on male characters and expect them to be "the breadwinners, the heroes who never cry, who are never frightened and who should always take the first step" (p. 156). As a result, they offer an image of an ideal masculinity which is associated with power, authority, endurance, as well as physical perfection.

Specifically, with a reference to the Grimms' "The Frog-Prince", Jack Zipes (2007) points out that fairy tales "underline morals in keeping with the Protestant ethic and a patriarchal

notion of sex roles" (p. 78). By the end of the conventional tale, the Grimms' spoiled princess learns her lessons. First and foremost, she is taught to be honest and keep her promises by the king. Her full evolution into an ideal woman yet occurs when the "nasty" and "silly" frog, as she calls him, retransforms into a handsome and wealthy prince with whom she can now be more than friends (Brothers Grimm, 2013, p. 51). Therefore, the original tale inculcates in young women the importance of being trustworthy, gentle and subservient with the assurance that they will be awarded in the end most probably with a handsome and wealthy prince.

In the meantime, the Grimms' "The Frog-Prince" also celebrates and dictates ideal masculinity to its male readers. The emphasis is on the frog prince's regaining his former physical, social, aristocratic, and economic status as much as it is on the moral education of the young immature princess. The conventional tale shows that ideal masculinity includes being authoritative and instructive like the king, or handsome and wealthy as well as possessive like the transformed prince. The frog prince's reacquisition of his economic, physical and social status renders him desirable and acceptable by the princess. After the transformation of the frog prince, the princess is no longer in the savior position. She voluntarily forsakes her initial stubbornness and assertive voice as she is handed over to the now-handsome-prince by his father. Physical metamorphoses are accompanied by symbolic transformations in the conventional tale. The frog prince's physical transformation marks a transition to ideal masculinity, whereas the princess' transformation marks a transition from a mischievous child to a submissive and domestic lady. As a result, the Grimms' tale draws on the idealized femininity and masculinity at the same time as requisites for an ordered and ideal social and familial structure.

In his revisionist retelling of the Grimms' "The Frog-Prince", Coover does not reinforce or criticize male hegemony. Neither does he simply privilege female experience and female voice that is silenced in classical fairy tales. As Brenda Wineapple (1979) contends, "[s]torytelling" for Coover "does not lead to a confrontation with any fixed or singular point of view, and it provides no message" (p. 67). Dwelling on the multiplicity of perception, storytelling in Coover's fiction "opens the door [...] onto a horizon of possibilities" (p. 67). The narrator indeed empathizes with both the frog prince and the woman, and he gives them a new voice. Coover's story provides the reader with a projection of how the prince and his new wife experience this relationship in different ways by putting a greater emphasis on their individual responses, psychologies, desires, fears, and expectations.

Unlike the Grimms' chivalric frog prince, Coover's frog prince does not seek the help of the woman to become a human. Contrarily, the anonymous woman disturbs the frog prince's serene life in the pond and takes advantage of him to be freed from her miserable life that has been spent with her not-so-ideal human husband. In both cases, Coover transgresses normative gender roles. The heroine of Coover's story is no longer a mischievous girl who needs to be disciplined and the frog prince is no longer in the position of an aristocratic, protective and authoritative man. In line with this, Coover also subverts assumptions regarding ideal beauty and appearance. The Grimms' frog prince transforms from a nasty frog into "a handsome prince [...] with the most beautiful eyes" (Brothers Grimm, 2013, pp. 53-4). By contrast, Coover's frog prince does not fully complete his transformation, but he

remains partly frog as one can "still see the effects [of] his previous residence" on him (Coover, 2014). In the story, the amphibian prince is depicted as follows:

He had heavy-lidded eyes and a wide mouth like a hand puppet's, his complexion was a bit off, and his loose-fitting skin was thin and clammy. His semen had a muddy taste, like the pond he came from, and his little apparatus was disappointing, but his tongue was amazing. [...] His crown was not worn like a hat—it grew out of his head like horns and sometimes got in the way. (Coover, 2014)

The frog prince's froggy appearance and manners become a symbol of his unwilling transformation as well as his forceful abandonment of his real identity. The Grimms' frog prince, first of all, recovers his aristocratic title and wealth, and then he easily gains the hand of the princess. However, Coover's frog prince turns out to be an inert man who barely speaks or acts. He does not display any sign of ambition or desire for any social status, and instead he puts all of his energy and effort in making his female partner happy and satisfied even when it becomes a weary toil for him. Therefore, the frog prince's transformation may bring salvation for the woman from her "suburban life", but it comes to mean a psychological and physical entrapment for the frog prince (Coover, 2014). Coover's frog prince thus becomes an antidote to fairy tale heroism and masculinity. His melancholy, learned helplessness and silence serve to highlight fairy tales as texts that dismiss such essential notions as identity and individualism.

The woman's expectations also disrupt the idealized romantic fairy tale relationships and they simultaneously destroy the magical and fairy atmosphere set by the original tale. Coover's story presents the details of the couple's sexual experience, transgressing the generic boundaries of refined fairy tales. The frog prince and the woman have no proper conversation or any interaction except the times when they come together to satisfy the woman's sexual needs. Even though the frog prince does not look attractive to the woman, his froggy qualities provide the woman with ultimate sexual satisfaction. The intensity of her sexual satisfaction is compared to the luxuries granted to the queens and princesses in fairy tales. As such, Coover's tale contains fairy tale effect in its explicit depictions of sexuality not in the rescue, friendship, romanticism, or happy union of the couple:

She was transported to another realm, a kind of fairy kingdom where she could have anything she desired: wealth, beauty, a spectacular wardrobe, a winning bridge hand, cream filled chocolates with zero calories, and a love whenever she wanted it, which was most of the time, even when she was doing other things, like presiding over a royal banquet or reviewing the palace guard. Just wham, bam, grand slam! *Glorious!* It all tended to vanish when the high wore off, but another lick and she was back again. (Coover, 2014)

While sexuality often remains as a latent reference in classical fairy tales, the surrealistic and grotesque depictions of sexuality in Coover's story disrupt the sterilized and refined nature of Grimms' version of the tale. Combined with representations of sexuality, the lack of palaces, luxurious balls and wedding ceremonies also reinforces such disruption, destroying the magical atmosphere, thereby making the story closer to real life.

Sexuality which prioritizes the woman's expectations subverts conventional power relations between genders in the story. The latent representations of sexuality in classical fairy tales become a symbolic rendition of patriarchal suppression directed at female characters. However, in Coover's story, sexual relationship of the couple disregards the frog prince's expectations. Viewed from this angle, the frog prince forsakes his psychological and bodily integrity at the same time. Not only does he renounce his identity as a frog and become a human prince out of his will, but he also turns into a sex object.

The unwilling transformation of Coover's frog prince also evokes the idea of home and the sense of belonging as dominant themes of the story. Classical fairy tales ignore such emotive concepts through indefinite temporal and spatial depictions and by freely transferring their characters between different places. In the Grimms' "The Frog-Prince", the princess is transmitted from her fathers' kingdom to the prince's kingdom, and the rest is silence. Similarly, the transformed frog prince shows no emotional reaction and his primary aim is to restore his social and economic status. Contrarily, Coover's story gives a glimpse of how both the frog prince and the woman approach the idea of home during their partnership. The woman enjoys the advantages of his new life chitchatting with her fancy friends at the bridge club. Even her female friends are jealous of her seemingly perfect and fairy-tale-like relationship with the frog prince. The frog prince, however, yearns for his old days in the pond. Therefore, not only does he move back and forth between the muddy pond and his new house but he also occasionally takes his new wife to the pond, which is "his real kingdom" (Coover, 2014):

whenever she asked the prince to transport her to his real kingdom he always took her back to the pond where she'd found him. He was very happy there. He'd crawl into the mud, digging in until only his protruding eyes peered out, his crown seeming to float on the surface. (Coover, 2014)

The meaning of the word "kingdom" is subjective and changes according to the personal expectations and experiences of the characters. For the woman, sexual satisfaction is associated with fairy kingdom whereas the frog prince's real kingdom is his muddy pond, namely his home. Viewed from this perspective, Coover's story highlights the relativity of perception and the individuals' varied relationships with spaces through not only the fluctuating associations of the word kingdom but also the dichotomic relationship between the words, the fairy and the real. Therefore, Coover's focus on different perceptions and the psychologies of the characters draws attention to the limited nature of classical fairy tales in representing the individual experience.

The frog prince's unending desire to return home and become a frog in its fullest sense then becomes a critique of classical fairy tales' failure to embrace such concepts as identity, self and belonging. Coover's story voices the frog prince and the woman's thoughts and needs, thereby revealing how classical fairy tales lack social, psychological and economic authenticity but serve a set of values. Finally, Coover's story fulfills its transformative power when the frog prince leaves the woman and returns to the pond never to come back. Coover's frog prince refuses physical and psychological entrapment and in doing so, he refutes gender roles, stereotypes and socio-economic statuses promoted in fairy tales. In the absence of his frog prince, the woman desperately searches for him by "kissing and licking

any frogs she manage[s] to catch" (Coover, 2014). Yet, she finally acknowledges the fact that the frog prince has never been hers. Most importantly, she comes to understand that the frog prince has never been a prince at all. Therefore, the woman returns to her mundane life with her ex-husband:

[...] but eventually she resigned herself to the futility of her quest and sorrowfully abandoned it. She recalled then the prince's own sorrow and disappointment. [...] but she understood now, as she should have understood then, that he had been not an enchanted prince turned into a frog but a frog turned into a prince, and all he'd wanted was to be a frog again. (Coover, 2014)

Just like its beginning, the ending of Coover's story also startles the reader with the woman's desperate homecoming. As Kathryn Hume (2003) puts it, Coover's fiction engages exceedingly with "bleak portrayal of human nature" (p. 128). One may be shocked by his characters' "contemptible weakness" and "acute and helpless vulnerability" (Hume, 2003, p. 128). Nevertheless, the sense of bleakness and helplessness is what makes Coover's "The Frog Prince" a powerful expostulation of and attack at classical fairy tales. Coover's "The Frog Prince" points at human condition from a more realistic perspective while simultaneously underlining the stereotypical characterization, overt idealization and synthetic impeccability in fairy tales. In connection with this kind of confrontation, the story ends with final remarks on the woman and her nasty husband's relationship: "they found a certain contentment, living more or less happily ever after, which is what now is while one's in it" (Coover, 2014). No matter how much pessimistic it is, the ending mocks everlasting happiness and trouble-free life offered in classical fairy tales. Most importantly, the ending makes the story much more relatable to life. In this regard, as Evenson (2003) writes, Coover "pokes holes in the original fairy tales by pushing them past their end" (p. 18). He reimagines beginnings and endings that are alternative to the polished and overly far-fetched representations.

Conclusion

Coover's "The Frog Prince" subverts mainstays of fairy tale tradition such as happy endings, conventional and idealized representations of romance, archetypal settings as well as refined use of language. As an amalgamation of fairy tale conventions and contemporary elements, the story cuts the strings between fairy tales and the concept of fairy. Coover's focus is on the human condition and the individuals' relationship with social and cultural patterns that have come to become normative. Coover's story brings to the fore happiness, free-will, sexuality, individuality, as well as the sense of belonging as ideas and emotions that are surpassed in classical fairy tales to preserve existing power relations specifically between genders. The story thus draws attention to fairy tales as texts interwoven with cultural codes, which can/should be reconsidered and reworked. As a result, Coover's experimental and radical rewriting of fairy tale conventions may indeed ruin the magic power of the original tale as once argued by Jack Zipes, but it surely serves to highlight the limited and suppressive nature of the genre, driving the reader into reconsideration of a literary heritage which shapes societies and their assumptions.

References

- Bass, T. A. (1982). An encounter with Robert Coover. *The Antioch Review*, 40(3), 287-302.
- Brothers Grimm. (2013). *Grimms' fairy tales*. London: Harper Collins.
- Coover, R. (2014, January 27). The frog prince. *The New Yorker*. Retrieved from <https://www.newyorker.com/magazine/2014/01/27/the-frog-prince>
- Coover, R. (2018, January 25). Robert Coover: by the book. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2018/01/25/books/review/robert-coover-by-the-book.html>
- Evenson, B. K. (2003). *Understanding Robert Coover*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Gado, F. (1973). *Conversations on writers and writing*. New York: Union College Press.
- Hume, K. (2003). The metaphysics of bondage. *The Modern Language Review*, 98(4), 827-841.
- Oates, J. C. (1997). In olden times: when wishing was having... classic and contemporary fairy tales. *The Kenyon Review*, 19(3), 98-110.
- Pekşen, S. (2012). Children's literature as a tool for gender appropriation. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52(2), 151-166.
- Williams, C. (2010). Who's wicked now? The stepmother as fairy-tale heroine. *Marvels&Tales*, 24(2), 255-271.
- Wineapple, B. (1979). Robert Coover's playing fields. *The Iowa Review*, 10(3), 66-74.
- Zipes, J. (1991). *Fairy tales and the art of subversion*. New York: Routledge.
- Zipes, J. (2007). *When dreams come true: classical fairy tales and their tradition*. New York: Routledge.

İngiliz Toprak ve İdare Hukukunda Earl'ün Konumu ve Gelişimi

Şükran Yaşar^{a, b}

Özet

İngiliz toprak ve idare hukukunda en önemli rütbelerden biri olan Earl'ler kraldan aldıkları güçle İngiltere'de özellikle Anglosakson Çağ'ında en yüksek idarecilerden biri oldular. Earl'ler Roma'nın V. yy'da adada tam hâkimiyet kurmasında 1066 Norman istilasına kadar hatta sonrasında kraldan sonraki en önemli yönetici olarak varlıklarını sürdürdüler. Bu dönemde kabile kuvvetlerini yöneten Earl'ler aynı zamanda yargı başkanları olarak görev yaptılar. Earl'ler o kadar güç elde ettiler ki zaman zaman kralların seçilmesinde dahi rol oynadılar. Emri altındaki milis kuvvetler ve çiftçiler onların birer feodal lord olarak algılanmasına neden olsa da pratikte asla kendilerine biat eden vasallara sahip olmadılar. Dan saldırılarıyla başlayan dönüşüm ise Norman istilasıyla son buldu. Biz bu çalışmamızda İngiliz toprak ve idare hukukunda Earl adı verilen idarecinin konumu ve gelişimini dönemin kaynaklarından elde ettiğimiz veriler ve telif eserlerle yaptığımız karşılaştırmalarla izah etmeye çalıştık. Aynı zamanda ülkemizde bu konu hakkında hiçbir çalışma olmamasından hareketle bu konuyu işleyerek literatüre katkıda bulunmanın faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız

Anahtar Kelimeler

Earl
İngiltere
Ealdorman
Feodalite

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.04.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1094670

The Position and Development of the Earl in English Land and Administrative Law

Abstract

Earls, one of the most important ranks in English land and administrative law, became one of the highest administrators in England, especially in the Anglo-Saxon Age, with the power they received from the king. Earls continued their existence as the most important ruler after the king, after the Roman domination of the island in the 5th century until the Norman invasion of 1066. Earls who led the tribal forces during this period also served as heads of the judiciary. Earls gained so much power that from time to time they even played a role in electing kings. Although the militias and farmers under their command were perceived as feudal lords, in practice they never had subordinate vassals. The transformation that started with the Dan attacks ended with the Norman invasion. In this study, we tried to explain the position and development of the ruler called Earl in English land and administrative law, with the data we obtained from the sources of the period and the comparisons we made with copyrighted works. At the same time, considering that there is no study on this subject in our country, we believe that it would be beneficial to contribute to the literature by dealing with this subject.

Keywords

Earl
England
Ealdorman
Feudalism

About Article

Received: 06.04.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1094670

^a İletişim Yazarı: sukranyasar@hotmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Muradiye Manisa/ ORCID numarası: 0000-0001-8943-4160

Giriş

Earl'ler Ortaçağ İngiliz tarihi boyunca önemli roller üstlenen ve kraldan sonraki en yetkili kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Earl'lerin Romalıların Britanya adasını zaptından önce bile adada var olduklarını kaynaklardan biliyoruz. Ancak biz Earl'lerin asıl güçlü oldukları dönemin ise Anglosakson dönemi olduğunu görmekteyiz. Earl'ler Norman istilasına kadar birçok değişim ve dönüşüm yaşasa da İngiltere'de yönetimden askeri alana, askeri alandan yargı işlerine kadar önemli pozisyonlardaki güçleriyle adından söz ettirmişlerdir. İngiliz soyluluk hiyerarşisinde önemli bir pozisyon olan Earl'ün gelişim aşamalarına baktığımızda ise bu aşama ve gelişimin birdenbire meydana gelmediğini görmekteyiz. Earl'ün pozisyon ve konumunda meydana gelen değişiklikler daha sonra adayı istila edecek olan Dan'ların bu konuyla ilgili peyderpey meydana getirdikleri uygulamaların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Earl'lerin büyümesi ve gelişmesi neredeyse İngiltere'nin büyümesi ve gelişmesiyle iç içedir. Bu da çalışmamızı İngiliz tarihin toprak ve soyluluk ilişkisinin daha iyi anlaşılması ve aktarılması bakımından önemli kılmaktadır.

Romalıların Earl adını verdikleri reisler, Anglosaksonların adayı istilasını ile getirdikleri savaş grubu olan **comitatus**'lara (*askerlik göreviyle bir krala ya da reise bağlı soylu erkeklerden meydana gelmiş olan grup*) eklenerek, **heptarşi** (*Roma İmparatorluğu'nun adadaki hâkimiyetinin son bulmasından sonra Angil ve Saksonların adada kurmuş olduğu yedi krallığa verilen isim*) yönetimleri altında **Ealdorman**'a (*Anglosakson İngiltere'de yüksek statülü devlet adamı*) dönüştü. Anglosakson krallıkların zamanla güç kazanması **Ealdorman**'lerin güçlenmesini beraberinde getirdi. **Ealdorman**'ler zamanla o kadar çok güçlendiler ki Norman istilasından sonra bile kralın seçilmesinde önemli derecede rol oynadılar.

Galucester Earl'ü Robert, II. Henry (1154- 1189) adıyla kral olacak olan Normandiya Dükü Henry'nin krallık tacı giymesine katkı sağladı. Warwick Earl'ü de IV. Edward'ın (1461- 1479) kral olmasına yardım etti ve VII. Henry'nin (1485- 1509) krallığında da Richmond Earl'ü Henry askeri ve ekonomik yardımının yanı sıra idari bölgesindeki gücü ve hâkimiyetiyle önemli katkı sağladı. Elde ettiğimiz veriler Earl'lerin hükmettikleri askeri birliklerle ve hükmettikleri topraklardan elde ettiği gelir ve siyasi bağlılıkla tacın ele geçirilmesinde askeri ve siyasi açıdan önemli bir rol oynadığı yönündedir (Ingram, 1823, s. 257-373).

Biz bu çalışmamızda Earl adı verilen güçlü kral memurlarının kökeni, işlevi, konumu ve gelişimini ele almaya çalıştık. Telif eserlerin yanı sıra Hadas'ın The Complete Works of Tacitus adlı tercüme eseri ile Tacitus'tan ve IX. yy. Sakson Kroniği'nin (Ingram, Saxon Chronicle) İngilizce çevirilerinden faydalandık. Ayrıca konuyla alakalı yazılmış telif eserlerden de karşılaştırma yaparak yararlandık. Kara Avrupası'nda var olan feodalitenin Norman istilasını adaya gelmesiyle birlikte, İngiliz idare hukuku ve toprak sisteminde çok önemli bir pozisyon olan Earl'ün dönüşüm ve gelişim aşamalarını tarihsel metodolojiye sadık kalarak incelemeye ve aktarmaya çalıştık.

1. Earl

Earl, İngiliz asalet hiyerarşisinde kraldan sonra gelen en önemli idari konumlardan biri olmalıdır. Earl'ün "asil doğum" veya "rütbeye sahip adam" anlamlarına gelen İskandinav "eorl" kelimesinden geldiği belirtilmektedir. Earl pozisyonunun gelişimine katkı sağlayan İskandinavların adayı istila etmesiyle birlikte kendilerinde var olan **Jarl** unvanının **Earl** ile.

bütünleşmesi zor olmamıştır. Nitekim İskandinav **Jarl**'ı da "bir kral yerine bölgeyi yöneten" ve "kabile reisi" görevini ifa eden kişi anlamlarına gelmektedir. Daha sonra gerçekleşecek olan Norman istilası ile birlikte **Earl**'ün feodal bir terim olan ve daha çok kara Avrupa'sında kullanılan **Kont** ile eş değer tutulduğunu da görmekteyiz. Kara Avrupası'nda feodal bir unvan olan **Kont**'un ise İngiltere'de **Dük**'e oldukça benzeyen bir asalet unvanı olduğunu ifade edebiliriz. İlerleyen bölümlerde açıklayacağımız gibi **Earl**'ün yetkileri zamanla birtakım değişikliklere uğrasa da bu değişikliklere rağmen **Earl**'ün İngiltere'deki konumunu rahatlıkla tespit edebiliyoruz. **Earl** için tam anlamıyla bir **Kont** ve **Marki**'nin altında ama **Vikont**'un üzerinde yer alan rütbeydi diyebiliriz. (**Marki** feodal hiyerarşide **Dük**'ün altında **Kont**'un üstünde yer alan aristokratın asalet unvanıdır, **Vikont** da **Kont**'un altında ve **Baron**'un üstünde yer alan aristokrata verilen unvandır (Tureng, 28.03.2022; Merriam Webster, 28.03.2022).

2. Roma Dönemi

Bazı kaynaklar, Roma'nın Britanya adasını ele geçirmesinden (I.-V. yy) önce dahi bölgede **Earl**'lerin varlığına işaret etmektedir. Bu dönemde henüz, daha sonra elde edecekleri öneme sahip olmasalar da Roma kaynaklarında **Earl**'lerden bahsedilmektedir. Biz dönemi inceleyen eserlerden (Freeman, The History of the Norman Conquest of England) Julius Ceaser'ın, Britanyalıların sadece kralların yönettiği hükümetler tarafından değil, aynı zamanda **Earl** adı verilen şefler tarafından yönetildiğini ifade ettiği malumatını edinmekteyiz. (Freeman, 1873, s. 329). Bu eserlerin bir diğerinde ise Ceaser'ın, daha sonraki yüzyıllarda (Anglosakson Çağı) **Ealdorman** olarak ifade edilecek olan şeflerin Romalı yöneticilerden farklı olduğunu belirttiğini görmekteyiz. (Ellis, 1978, s. 39-40). Julius Ceaser'in ifadelerine göre onlar kanun yapımcılar değildi ama yerleşik olan kanunların uygulayıcısıydılar. Romalıların bize aktardıklarına göre **earl**'ler:

- Bölgelerinde var olan meclislere başkanlık ettiler,
- Kabile kuvvetlerine generallik yaptılar,
- Kabilelerin yargı makamları olarak yargı gücünü ellerinde bulundurdular (Ellis, 1978, s. 40).

3. Anglosakson Dönemi

Roma'dan sonra Britanya adasını istila eden Germen grupları -*Angıllar ve Saksonlar*- ise adaya beraberlerinde Romalıların **comitatus** olarak adlandırdıkları savaş grubunu getirmişlerdir. Biz **comitatus**'ların varlığını Hadas'ın Tacitus'tan aktarmasıyla öğreniyoruz (Hadas, 1942, s. 710-716). Tarihçi C. Hollister Anglosaksonlar tarafından Britanya adasına getirilen ve Tacitus'un bahsettiği bu grubun (**comitatus**) Anglosakson idare sistemi **shire**'in var olmasında etkili olan unsurlardan biri olduğunu iddia etmektedir (Hollister, 1971, s. 56). **Shire** Anglosaksonların **comitatus**'lara dayandırarak oluşturmuş oldukları idari birimdir. **Shire** adı verilen idari birimler adaya feodalitenin gelmesinden sonra kontluk olarak taksim edildi. **Shire**'da bulunan çiftçilerin **comitatus** adı verilen savaş gruplarına tabi olma durumu ve liderlerinin de **Ealdorman**'ler olması feodal hiyerarşiye benzemektedir. R. Allen Brown da **Earl**'ün bağlı olduğu kralla olan ilişkisini feodal lordluk sisteminde var olan hiyerarşiye

benzetmesinme rağmen ne **Ealdorman**'ler kont idi ne de **comitatus**'lara tabi olan çiftçiler serf idi. (Brown, 1968, s. 86). Fakat **Earl**'ün varlığı ve pozisyonu feodaliteye giden yolda önemli katkılar sağlamış olsa da İngiltere'ye kara Avrupası'ndan gelecek olan feodalite ile benzeşmemekteydi.

Adanın Angıllar ve Saksonlar tarafından ele geçirilmesinin akabinde Wessex, Mercia, Northambria, Doğu Anglia, Kent, Sussex gibi krallıklar meydana geldi. **Heptarşi** adını verdiğimiz bu dönemde **Ealdorman**'ler Anglosakson krallar tarafından atandı ve **Earl** yerine **Ealdorman** terimi kullanıldı. **Ealdorman**'ler Anglosakson İngiltere'de kralın altında yer alan en yüksek rütbeye sahip kral memurlarıydı. İrsilik neredeyse kural haline gelmiş olsa da aday gösterilmeleri için kralın ve **witenagemot**'un (*Anglosaksonlarda krala danışmanlık eden hukuki ve idari işleri tartışmak için toplanan kurul*) onayı gerekiyordu (Stubbs, 1891, s. 115- 124). **Ealdorman**'in görev süresi efendisinin onun hizmetinden memnuniyetiyle doğru orantılıydı. **Ealdorman**'ler yalnızca kral hizmetten memnun olduğu süre kadar hizmet ederdi. Her ne kadar **Ealdorman** kral ve **witan** adı verilen kurul tarafından onaylanmış olsa da, kral istediği zaman **Ealdorman**'ı görevden alma gücü ve yetkisine sahipti. (Reed, 1947, s. 58) Bu dönemde **shire** denilen idari bölgelerin valisi konumunda olan **Ealdorman** daha önce de olduğu gibi yargı yetkisini kullanmaya devam ediyordu. (Finberg, 1974, s. 65). **Shire** mahkemelerine başkanlık etmekle birlikte suçlulardan alınan para cezalarını toplamakla da mükellefti (Stubbs, 1891, s. 178). Ayrıca **Ealdorman** bazen tek başına bazen de benzer rütbeye sahip diğer birkaç kişiyle birlikte **fyrd**'lara (*milis kuvvetler*) komuta ediyordu. Biz buradan anlıyoruz ki Anglosakson İngiltere'de **Ealdorman**'ler **shire**'in hem idari hem yargısal hem de askeri yetkilere sahip soylularıydı (Finberg, 1974, s. 65- 66; Stubbs, 1891, s. 179). Fakat bu soyluluk tam anlamıyla irsi değil kralın bahşettiği bir soyluluktan ve bu yüzden birçok **Ealdorman** bulunduğu konuma kralın lütfuyla geliyordu.

VI.- XIII. yüzyıllar arası küçük kabilelerin krallar tarafından ele geçirilmesi sonucu kabile yöneticileri ya da reisleri **heptarşi** yönetimini oluşturmuş olan krallıklara ve onun kralına tabi oluyorlardı. Bu kimseler yeni efendilerine sadakat sözü karşılığında bağışlar alırlardı ve bazen de onlar eskiden sahip oldukları topraklarda kralın izniyle efendi olarak sorumluluklarına devam ederlerdi. F. M. Stenton bu durumu açıklarken mağlup olmuş kabile kralları için aşamalı bir düşüşten bahseder. Önce **rex**'ten **subregulus**'a (*kral'dan vasal bir hükümdar ya da prens*) sonra nihayetinde **dux** veya **Ealdorman**'a (*Ealdorman'in sadece askeri yetkilerini üstlenebilirdi*) kademeli bir düşüş yaşandığını belirtir. VIII. ve IX. yüzyılın **Earl**'leri ise artık hanedan reisi değildi, kralın hanesinin bir üyesiydi ve kralın atamasıyla idari bölgelerin sorumluluğunu yürütüyordu ve efendisi ne zaman isterse görevden alınabiliyordu (Stenton, 1971, s. 305).

Hanedan reisi olmamalarına rağmen **Ealdorman**'ler **shire** adı verilen kontluklarda tam yetkili lordlardı. Kral adına yürütmeden ve **shire**'in savunmasından sorumlu idiler. Sorumlulukları;

- Shire'ı idare etmek,
- Mahkemelere başkanlık etmek,
- Milis kuvvetlere komutanlık yapmaktır (Hollister, 1971, s. 57).

Bu konuda IX. yy. Sakson kroniği ayrıntılı bir şekilde **Ealdorman**'lerin savunma yükümlülükleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Sakson Kroniği'nde geçen bir hadiseye göre, 871 yılında Reading'de Dan saldırılarına uğrayan **Earl** Ethelwulf, Kral Büyük

Alfred'den (871-889) almış olduğu yetki sayesinde milis kuvvetlerini komuta edip saldırılara karşı koyabilmiş ve onları püskürtmeyi başarmıştı. Bu saldırıları püskürtürken tek yetkili olarak kral adına orduları komuta etmesi çok önemlidir. Ayrıca Sakson kroniğinde **Ealdorman** yerine daha önceden kullanılan **Earl** unvanının kullanıldığını belirtmek önemlidir (Ingram, 1823, s. 43- 99).

4. Dan Saldırıları

VIII. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'ye başlayan Dan saldırıları **Ealdorman**'lerin şekil değiştirmesine neden oldu. Elbette bu durumun ortaya çıkması zaman aldı. Uzunca yıllar süren aşamalı uygulamaların ve dönüşümün ardından **Ealdorman**'ler zaman zaman etkilerini kaybetti. İskandinav orduları IX. yüzyılda İngiltere'yi istila ettiklerinde yanlarında soylulara hizmet eden bir sınıf olan **Eorlcund**'u getirdi. **Eorlcund**'lar büyük ölçüde kral tarafından kendilerine bahşedilen soyluluğa sahipti. Krallara ve soylulara hizmet eder ve karşılığında bağış alırlardı (Barlow, 1955, s. 6). Danların, kıyıların haricinde İngiltere'ye, iç karaya nüfuzu oldukça yavaştı çünkü onların toplu hareket kabiliyetleri ve imkânları İngiliz kıyılarını ele geçirecek ve tutacak kadar gelişmemişti. Bu yüzden Danlar ilk kez 854 yılında Britanya topraklarında kışlayabildiler. Yukarıda örneğini verdiğimiz **Earl** Ethelwulf'un Danları püskürtme hadisesi de bu tarihlerden sonra vuku bulmuştu.

Bundan önce Danlar sadece Lindisfarne'daki ana sahilden uzak bir ada alabilmişlerdi. Sonraki yıllarda Danlar Anglosaksonlar üzerinde giderek daha fazla baskı kurdular. Sakson Kroniği, 901 yılında, Danların Britanya topraklarını tamamen kontrol ettiklerini bize bildirmektedir (Ingram, 1823, s. 78-124). Bu toprak kaybı doğal olarak Anglosaksonlarda **shire** yöneticisi olarak ihtiyaç duyulan **Ealdorman** sayısında azalmaya neden oldu. Aynı zamanda **Ealdorman**'lerin de "tarla" savaşlarına tutuşarak birbirleriyle mücadele etmeleri önemlerinin daha da azalmasına sebep oldu. IX. yüzyılın sonunda yazılan Sakson Kroniği 796'dan 828'e kadar, **Ealdorman**'lerin kendi aralarında beş büyük savaşa tutuşmuş olduğunu bizlere aktarmaktadır (Ingram, 1823, s. 81-89). Ortaya çıkan sürekli çatışma ortamı, **Ealdorman**'ı ve onların konumlarını olumsuz etkilemeye başladı. Bu durumlar fırsat bilinerek 837 yılında **Ealdorman** Wulfherd ve **Ealdorman** Ethelhelm Danlar tarafından katledildi. Katledilen **Earldorman**'ler hakkında Sakson kroniğinde aşağıdaki bilgi de yer almaktadır.

"M. S. 838 yılında **Earldormen** Herbert ve onunla birlikte birçok adam, Marshlanders kıyısında kâfirler tarafından katledildi. Aynı yıl, Lindsey, Batı Anglia ve Kent'te ordu tarafından öldürülen birçok adam vardı" (Ingram, 1823, s. 91).

Sakson kroniğinde yer alan kâfir ve ordu kavramlarından anladığımız Danlardır. Danların saldırıları genişleyerek İngiltere'ye yayıldı ve **Ealdorman**'ler krallarına yardım etmek bir yana kendi bölgelerini bile ellerinde tutmada zorlandılar. Tabii aksi durumlar da söz konusuydu ve **Ealdorman**'lerin krallarıyla birlikte Danlara karşı savaşları ve zaferleri de mevcuttur. **Ealdorman** Elchere ve kralı Athelstan'ın (924-927) Danlara, onların gemilerine karşı savaşğını ve kazandığını biliyoruz (Ingram, 1823, s. 92). Danların etkisiyle İskandinav

soylusu olan **Jarl**'ın unvanının **Earl** konumu ile kaynaşması da bu süreçte gerçekleşti. Danların istilasıyla bu unvanlar İngiliz asilzadesi **Ealdorman**'a eklendi.

5. Wessex Dönemi

Zamanla Wessex krallığının Danlara karşı başarılı mücadeleleri Danların yenilmez olmadıklarını da göstermiş oldu. İlerleyen süreçte Dan saldırılarını bertaraf eden Wessex genişledi ve bu genişleme sırasında Kral Büyük Alfred (871-899) ve ondan sonraki krallar daha düzgün işleyen toprak kontrol yöntemi oluşturdular (Fisher, 1973, s. 258). Bu yeni durumda Wessex kralları, kraliyet ailesinin hüküm sürdüğü tüm topraklarda yargı sistemini hâkim kıldılar. Çünkü İngiliz krallığının sınırları büyüdü ve bu da **Ealdorman**'lerin görevlerine yansdı. Birleştirilen her **shire**'ın yönetimi **Ealdorman**'lere veriliyordu. Bu konuda Fisher:

“İngiliz krallığının genişlemesine paralel olarak **Ealdorman**'in faaliyetleri de genişledi ve bir **shire** yerine birkaç **shire**'ı içinde barındıran geniş toprakları denetlemekle görevli bir eyalet valisine dönüştü. Aynı zamanda işlevsel bir şekilde **shire** mahkemesine başkanlık ediyordu.” demektedir (Fisher, 1973, s. 259).

Bu durum yerelde hüküm süren **Thegn** (*Anglosakson İngiltere'de askerlik hizmeti karşılığında kral tarafından toprak verilen hür vatandaş*) unvanının öneminde artışa sebep oldu. Çünkü **Ealdorman**'lerin birden fazla **shire**'ın kontrolünü elinden tutan eyalet valilerine dönüşmeleri **Thegn** adı verilen sınıfın varlığına duyulan ihtiyacı arttırdı. Ancak **Earl**'lerin politik güçlerindeki bu artış ve eyalet valilerine dönüşmeleri **Thegn**'lerin doldurmaya çalıştığı yerel **shire** hükümetlerinde bir takım düzensizliklerin ya da boşlukların ortaya çıkmasına da neden oldu. Çünkü **Thegn**'ler **Earl**'lerin kudretine ve yönetim tecrübesine sahip değillerdi. Üstelik **Earl**'ler gibi ordulara komuta etmiyorlardı, yargı işlerini ellerinde tutmuyorlardı ve en önemlisi de kraldan sonraki en yetkili kişiler değildi. Tüm bu karışık oluşum ve dönüşümler aşamalı bir şekilde gerçekleşti, uzun bir zaman sürecinde gerçekleşti. (Stubs, 1891, s. 169). **Ealdorman** terimi lord, senyör ya da soyluluğa atıf olarak kullanıldıysa da bu kullanım Norman istilası ile birlikte adaya gelen feodalitenin etkisiyle git gide azaldı.

6. Knut Dönemi

Danlar tarafından 1014 yılında kral olarak seçilen Knut 1015'ten 1017'ye kadar İngilizlerle savaştı. Neticede 1016 yılında Londra ele geçirildi. Danlar ve İngilizler arasındaki savaşlar Knut'un İngiltere'yi ele geçirdiği 1017 yılına kadar devam etti. (Ingram, 1823, s. 94-154). Knut'un İngiltere'ye gelişi aynı zamanda adada uygulanacak yeni bir sosyal düzenin de habercisiydi. Knut, İngiltere'yi sosyo-politik manada Danimarka ile benzer şekilde yeniden düzenledi. (Finberg, 1974, s. 65). Aynı yıl kral Knut'un İngiltere'de yönetimi ele geçirdiğini ve İngiltere'yi dört bölüme ayırdığını görmekteyiz: Wessex'i kendisi, Doğu Anglia'yı Thurkyll, Marcia'yı Edric, Northumbria'yı da Eric'in yönetimine vererek adada kendi idari düzenini kurmaya çalıştı. Danirmaka'da birkaç rütbeden oluşan aristokratik yönetimi İngiltere'ye

tatbik etti. İlk rütbe **Earldorman**'e eşit olan **Jarl** ya da **Earl** olarak adlandırılan rütbeydi. Daha önce belirttiğimiz üzere **Jarl** bir kral yerine bölgeyi yöneten ya da kabile reisi anlamına gelen rütbeydi. (Finberg, 1974 s. 161).

Aslında Knut'un gelişiyle birlikte Danlar ve Angılların var olan kurumlarının kaynaştığını görmekteyiz. Bunu belirtmek önemlidir çünkü anlıyoruz ki Knut İngiltere'ye tamamen yeni yasalar koymak yerine eski İngiliz sistemine uyum sağlayan yeni bir sosyal yapı oluşturdu. Mesela saltanatının sona ermesinden önce İskandinav kelimesi "**Eorl, Jarl, Earl**" il yöneticilerinin unvanı olarak eski İngiliz sistemindeki "**Ealdorman**"in yerini aldı. Son Wessex kralları olan Edgar ve Aethelred'in yönetimi altındaki eyaletlerde yönetici olan **Ealdorman** ile Normanların istilasından önceki yarım yüzyılın **Earl**'leri arasında güç, işlev ve yönetim bakımından neredeyse hiç fark yoktu. (Stenton, 1971, s. 414)

Yukarıda belirttiğimiz gibi Knut tüm İngiltere'yi kontrol ettiği yıl ülkeyi dört bölüme ayırdı (Freeman, 1873, s. 273). Her bölüm bir **Earl** tarafından yönetilecekti (Hollister, 1971, s. 74). İşte biz burada **Earl**'lerin **Ealdorman**'lerin yerini aldığını ve aynı ihtiyacı karşıladıklarını görmekteyiz. **Earl**'lerin idari görevleri önemli olsa da asıl pozisyonlarının askeri olduğunu Knut'un **Earl**'lere dörde ayırdığı bölgelerdeki askeri görevleri daha belirgin bir şekilde vermesinden anlıyoruz (Stenton, 1971, s. 398). Zamanla Knut tarafından **Earl**'lerin idaresine bırakılan yerel yönetimlerin faaliyet alanları genişlemiş ve bu nedenle tıpkı Wessex'te olduğu gibi eyalet hükümetlerine dönüşmüştür. **Earl**'ün rolü ve konumu da bu eyalet hükümetlerine paralel olarak büyümüş ve gelişmiştir. Ordulara komutanlık etmelerinin yanı sıra yürütme ve yargı yetkisini de kullanmaya devam etmişlerdir (Fisher, 1973, s. 333).

Earl'ler zamanla oldukça güçlendiler. Bu güçleri hem makamlarından hem de topraktan kaynaklanıyordu. Knut ile birlikte yavaş yavaş Danimarka ya da Norveç'teyken sahip oldukları topraklardan daha fazlalarına sahip oldular. **Earl**'ler o kadar güçlenmişti ki artık hiçbir kralın onları görmezden gelmesi mümkün değildi. Zira kralların iktidarı çok ince ve girift bağlantılarla bu ilişkilere bağlıydı. Ancak krallar yine de **Earl**'lerin kontrol ettikleri bölgeler üzerinde bir takım değişiklikler yapabiliyordu. **Earl**'lerin ise krallara karşı güçlü olabilmek adına ellerindeki bu yetkiyi irsi olarak miras bırakmak için mücadele ettiklerini görüyoruz (Lander, 1973, s.60).

XI. yy.'ın en büyük ve en yetenekli yöneticilerinden biri olan Knut, sadece İngiltere'yi değil, Danimarka ve Norveç'i de kontrol altında tuttu. Bu nedenle Knut'un otoritesini korumak ve geniş bölgeleri idare edebilmek amacıyla İngiltere'deki **Earl**'leri de sıkı bir kontrol altına aldığını görmekteyiz (İngram, 1823, s. 204-205). Knut **Earl**'lerin yerine getirmesi gereken sorumluluklara ek olarak;

- a. Köprü yapımı,
- b. ve Kale yapımını da ekledi.

Askeri sorumluluğuna ek olarak bunlar **Earl**'lerin tüm kazanımlarına rağmen yerine getirmesi gereken sorumluluklardı (Harmer, 1952, s. 349).

7. Edward Dönemi

Edward dönemi **Earl**'lerin kraldan pek çok hak elde ettikleri bir devir olarak karşımıza çıkmaktadır. Danlardan sonra İngiltere'nin yönetimini ele alan Kral Edward (1042-1066) Knut'un tersi bir politika izledi ve İngiltere'de tam kontrol sağlamak için **Earl**'lerin desteğine ihtiyaç duydu. Bu nedenle **Earl**'lerin kendi yönetimlerinde özerk olduklarını dile getirmeye başladı. Edward'ın vermiş olduğu yetkilerle güçlenen **Earl**'lerin durumlarına bir örnek vermek gerekirse, Wessex'ten **Earl** Godwin'in çocuklarını önemli pozisyonlara yerleştirme çabaları hiçbir şekilde engellenmedi. Edward'ın hükümdarlığının sonunda **Earl** Godwine, **Earl** Leofric ve **Earl** Siward'ın haneleri o kadar çok güce sahipti ki kralın kendilerine karşı herhangi bir eylemde bulunmasından korkmadılar. **Earl** Godwine, kızının Kral Edward (1042-1066) ile evlenmesini dahi ayarladı (Brooke, 1961, s. 64).

Hatta 1043 ve 1053 yılları arasında Kral Edward Coventry'den **Earl** Abbot Leofwine'e bazı haklar verdi (Bryant, 1967, s. 91). Bu haklar **sake (sac)** ve **soke (soc)** haklarıydı. **Sake** hakkı, birine karşı dava açma, ona karşı suçlama yapma; **soke** hakkı da lordun, mahkemede suçlu bulunan suçlulardan toplanan para cezalarının bir kısmını elinde tutma hakkıydı. Bu efendinin gelir elde etme yöntemlerinden biriydi. Gelir getiren diğer yöntemler, geçiş ücreti ve takım haklarıydı. Ücretli geçiş hakkı, efendinin arazisinden geçen yolların kullanımı veya mülkünden geçen herhangi bir suyoluna geçiş için ücret almasını sağladı. Takım hakkı ise **Earl**'ün kontrolü altındaki topraklardaki tarım aletlerinin kullanım hakkının **Earl**'e verilmesiydi. **Sake** ve **soke** hakları ile geçiş ve takım takım haklarının yanı sıra kralın bazı durumlarda hakları daha da genişlettiğini görüyoruz. Bu haklar: özgürlük, stok yapma, kan parası muafiyeti, muhafızların ödediği para cezaları, çayırlar ve meralarla ilgili bir takım haklar idi (Hart, 1966, s. 89). Ancak tüm bunlara rağmen gerçek asla değişmedi. Edward (1042-1066) dönemi **Earl**'ler için geçici bir dönemdi. **Earl**'ün bu yetkileri kraliyet lütfuyla elde ettiğini, krallar istedikleri an hissettirdiler. Zaten kral tüzükleri ve bağışları da **Earl**'lerin yetkilerini kraldan aldıklarını açık bir biçimde göstermektedir. (Stenton, 1971, s. 547).

Zaman zaman **Earl**'lerin güçlerinin bu denli artmasına karşı **shire**'larda denge unsuru olarak **sheriff**'lerin (*mahkemelerin ve yargıçların işlemlerini ve emirlerini yerine getiren bir bölge görevlisi*) kullanıldığını biliyoruz. **Sheriff** Orta Çağ İngiltere'sinde var olan **shire** idare hukukunda yer alan önemli bir konumdu. Zaten sistem içerisinde var olan **sheriff**'ler kimi zaman **Earl**'lere karşı denge unsuru olarak kullanıldı. Aslında **sheriff**'ler **Earl**'lerin özerk bir hükümet gibi davranmasına engel teşkil edebilecek uyarı niteliğindeki yetkililerdi (Stenton, 1971, s. 550).

XI. yy.'da ise kısıtlanan yetkilerle birlikte **Earl** sayısının az olduğunu görüyoruz. Buna rağmen mülklerinin genişliğini ve pozisyonlarının neredeyse ırsılık kazandığını belirtmek önemlidir. Zaten **Earl** sayısında bir sabitlik de söz konusu değildi. Zaman zaman sayıları artarken zaman zaman da azaldığını görüyoruz. Aethelstan'ın (924-927/927-939) iktidarında altı, Edmund'un (939-946) iktidarında sekiz, Eadred'in (946-955) iktidarında bu sayı yedi idi. **Earl** sayısındaki bu dalgalanma aynı zamanda kralların onlar üzerindeki hâkimiyetini göstermektedir.

Zira daha önce de belirttiğimiz gibi kral istediği zaman **Earl**'ü görevinden azledebilirdi (Stenton, 1971, s. 548-555).

8. Earl ve Feodal Unsurların Benzerliği

Earl'ün varlığı ve konumu feodaliteye giden yolda önemli katkılar sağlamış olsa da İngiltere'ye kara Avrupası'ndan gelecek olan feodalite ile benzeşmemekteydi. **Shire**'da bulunan çiftçilerin liderleri **Ealdorman**'ler olan **comitatus**'lara bağlı olması feodal hiyerarşiye benzemektedir. R. Allen Brown **Earl**'ün bağlı olduğu kralla olan ilişkisini feodal lordluk sisteminde var olan hiyerarşiye benzetmesine rağmen ne **Ealdorman**'ler kont idi ne de **comitatus**'lara tabi olan çiftçiler serf idi. (Brown, 1968, s. 86).

Earl veya **Ealdorman**'lerin efendileriyle ilişkisi feodal lordların efendisiyle ilişkilerine benziyordu ancak teorik olarak birbirlerinden farklıydı (Hollister, 1971, s. 93). Hem **Earl**'ler hem de **Ealdorman**'ler hem de feodal lordlar hükmeden efendilerdi. Fakat belirtmemiz gerekir ki **Earl** ve **Earldorman**'lerin kara Avrupa'sında olduğu gibi hizmet için onlara bağlılık sözü veren vassalları yoktu. **Earl**'lerin adamları, **Earl**'ün coğrafi sınırları içinde yaşayan, kamu hukuku uyarınca **fyrđ**'ın (*ülkesini savunmakla yükümlü milis kuvvet*) bir parçası olarak ülkelerini savunmak zorunda olan vatandaşlardı. Kara Avrupa'sındaki mevcut feodal toprak rejiminde ise iç içe geçmiş girift ilişkiler ağı mevcuttu. Lord'lar kralın memuru değil, toprak karşılığı krala hizmet eden baronlardı.

Feodalite'de olduğu gibi İngiltere'de de piramidin en tepesinde kral bulunuyordu. Fakat İngiliz kralları, **Earl**'ler, **Theng**'ler ve **Witan** meclisinin onayıyla atanıyordu. Kralın altında **Earl**'ler vardı. **Earl**'ün altında da **Theng**'ler ve özgür vatandaşlar vardı. Toprağa sahip olmayan ancak **Earl**'lerin emri altında yaşayan insanlar da mevcuttu. Her ne kadar bu hiyerarşik düzen feodalite ile benzese de bütün konumlar kralın memnuniyetiyle sınırlıydı. **Earl** her ne kadar lord'luk, shire'da kontlukla ifade edilse de bu tam olarak Avrupa feodalitesindeki benzer konumları karşılamıyordu.

SONUÇ

Earl'ün kendisi, konumu ve gelişimi izahı kolay olmamakla birlikte kaynaklar ve telif eserler ışığında kronolojik olarak ele almaya çalıştık. Biz Britanya adasında **Earl** denilen yapılanmanın Roma döneminde var olduğunu söyleyebiliriz. Roma hâkimiyetinin sarsılması ve adanın Germenler tarafından istilası edilmesiyle birlikte adaya Romalıların **comitatus** adını verdikleri savaş gruplarının geldiğini görmekteyiz. Bu savaş grupları kendilerine liderlik eden savaşçılara sahip olmalarından dolayı bu liderlerin **Earl** ile bütünleşmesi kanaatimizce zor olmamıştır. **Comitatus** adı verilen savaş gruplarının bir efendiye tabi olarak organize olma durumları İngiliz idare birimi **shire**'in oluşumuna etki etmiş ve Anglosakson dönemi **shire** yöneticileri **Ealdorman** olarak ifade edilmiştir. Sakson çağı sonrası Danların adayı istilasıyla birlikte ise kendilerinde var olan **eorl, jarl** konumları da **Ealdorman**'e eklenerek bir tür soyluluk konumuna dönüşmüştür. Bizim bu gelişim ve dönüşüm sürecinde kanaatimiz Roma döneminde var olan **Earl**'lerin Danlar ile birlikte gelişim evresini tamamlamış olmalarıdır.

Ayrıca **Earl**'ün konumu, pozisyonu ve işlevinin **heptarşi** döneminde İngiltere'nin krallıklarıyla birlikte büyüdüğünü söyleyebiliriz. Başta krala karşı sorumlu olan ve kral yardımcısı olan **Earl**, milis kuvvet yönetimi ve askerlere komuta etme yetkisiyle adeta kralın yetkilerini kullanan yöneticilere dönüşmüştür. Küçük krallıklar büyüdükçe **Earl**'ün pozisyonu da büyüdü ve krallar **Earl**'e daha fazla bel bağladılar. Biz bu dönem için **Earl** ve kral ilişkilerini karşılıklı çıkar siyasetiyle açıklayabiliriz.

Bununla birlikte **Earl** ya da **Ealdorman**'lerin gerçek manada yönetsel açıdan adada var olduğu dönem kesinlikle belirtmek gerekir ki Anglosakson dönemiydi. Bu dönemde **Earl**'ler veya **Ealdorman**'ler İngiltere için çok önemliydi. **Earl**'ler Anglosakson dönemi elde ettikleri güçlerle Norman istilası sonrasında bile kralların belirlenmesinde rol oynadılar. Örnek vermek gerekirse Gloucester **Earl**'ü Robert, II. Henry adıyla kral olacak olan Normandiya Dük'ü Henry'nin krallık tacını giymesine katkı sağladı. Warwick **Earl**'ü de IV. Edward'ın kral olmasına yardım etti ve VII. Henry'nin krallığında da Richmond **Earl**'ü Henry, askeri, ekonomik yardımının yanı sıra idari bölgesindeki gücü ve hâkimiyetiyle önemli derecede rol oynadı.

Anglosakson ve Dan saldırıları ardından Knut'un İngiltere'de hâkimiyet kurması **Earl**'ün konumu ve işlevinde birtakım değişiklikler meydana getirirse de temelde birçok olgu aynı kaldı diyebiliriz. Kral memurları üzerinde mutlak hâkimdi ve kanaatimizce **Earl**'ler çok istemiş olsalar da, konumlarında bir ırsilik meydana getiremediler.

Son olarak **Earl** pozisyonunun varlığı birtakım tarihçiler tarafından adada feodalitenin öncülüymüş gibi açıklanmışsa da yukarıda verilerle ifade ettiğimiz gibi **Earl**'ün feodal hiyerarşiye benzemek dışında feodalite rejimiyle uzaktan yakından ilgisi yoktur. Biz sadece hiyerarşik düzenin feodal piramide benzemesi dolayısıyla adada feodal hiyerarşinin uygulanmasını kolaylaştırmış diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- BAKER, T.**, (1969), *The Normans*. New York: Collier Books.
- BARLOW, F.**, (1955), *The Feudal Kingdom of England 1042- 1216*, New York: Longmans, Green and Company.
- BEELER, J.**, (1971), *Warfare in Feudal Europe 730-1200*. Ithaca: Cornell University Pres.,
- BROOKE, C.** (1961), *From Alfred to Henry III*, Edinburgh: Thomas Nelson and Sons, Limited.
- BROWN, L. A.**, (1968), *The Normans and Norman Conquest*, New York: Thomas Y. Crowell Company.
- BRYANT, A.**, (1967), *The Medieval Foundation of England*, New York: Doubleday and Company.
- CAMPBELL, A.**, (ed.) (1962), *The Chronicle of Aethelweard*. New York: Thomas-Nelson and Sons Limited,
- CHADWICK, H. M.**, (1963), *Studies on Anglo- Saxon Institutions*, New York: Rusell and Rusel Inc.
- DOUGLAS, David C.**, (1955), (gen. ed.) and Dorothy Whitelock (ed.) *English Historical Documents c. 500-1042*. New York: Oxford University Pres.,. Volume I.
- ELLIS, P. B.**, (1978), *Caesar's Invasion in Britian*, New York: New York Universty Pres.
- FREEMAN, E. A.**, (1873), *The History of the Norman Conquest of England*, New York: Clarendon Pres.
- FİNBERG, H. P. R.**, (1974), *The Formation of England*, London: Hart- Davis MacGibbon.
- FİSHER, D. J. V.**, (1973), *The Anglo- Saxon Age*, London: Logman Group Limited.
- HADAS, M.** (ed), (1942) *The Complete Works of Tacitus*, (Trans.) Alfred John Church and William Jackson Brodribbs, New York: Random House Inc.
- HARMER, F. E.**, (1952), *Anglo- Saxon Writs*, Manchester University Pres
- HART, C. R.**, (1966), *The Early Charters of Eastern England*, Leicester University Pres.
- HOLLİSTER, W. C.**, (1971), *The Making of England 55BC- 1399*, Lexington, MA: C. C. Heath and Company.
- INGRAM, J.**, (1823), *The Saxon Chronicle*, London: Longman, Hurst, Rees, Orme, And Browns.
- JOHN, E.**, (1960), *Land Tenure in Early England*. Leicester: Leicester University Pres,
- JONES, A.E.**, (1958), *Anglo-Saxon Worcester*. Worcester: Ebenezer Baylis and Sons, Limited,
- LANDER, J. R.**, (1973), *Ancient and Medieval England*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- STENTON, F. M.**, (1971), *Anglo- Saxon England*, Oxford: The Clarendon Pres.
- STUBBS, W.**, (1891), *The Constitutional History of England*, Oxford: The Clerendon Pres. Volume I.
- REED, D. T.**, (1947), *The Rise of Wessex*, London: Methuen and Company Ltd.

Feminist Perspektiften Klasik Tabakalaşma Teorilerine Bakış

Ayşe Gönüllü Atakan^{ab}

Özet

Sosyal bilimlerin geleneksel bilim anlayışı 1970'lerden sonra teorik, metodolojik ve epistemolojik açıdan feminist eleştirinin odağı olmuştur. Modernitenin erkek merkezli pozitivist bilim anlayışına meydan okuyan feminist paradigma ile kadınların ikincilleştirildiği, deneyimlerinin görünmez kılındığı tüm alanları gören; şimdiye kadar sorulmaya değer görülmemiş soruları soran ve kadınları güçlendirmeyi amaçlayan bilimsel anlayışa geçiş imkanı doğmuştur. Diğer yandan günümüzde hala toplumsal cinsiyeti merkezi ve analitik bir kategori olarak tüm sosyal bilim dallarının alt alanlarında görmek henüz mümkün değildir. Bu alanlardan en önemlilerinden biri olan tabakalaşma teorilerine toplumsal cinsiyetin dahil edilmesi hem teorik hem de ampirik düzeyde ciddi sorunlar doğurmaktadır. Bu bağlamda bu makalede geleneksel sınıf ve tabakalaşma kuramlarında toplumsal cinsiyetin yeri ve feminist düşünce içerisinde gelişen ikili sistem analizinin bu alana katkıları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Feminist Teori
Sınıf ve Tabakalaşma
Toplumsal Cinsiyet
İkili Sistem Analizi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 30.03.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1095605

Evaluation of Classical Stratification Theories from a Feminist Perspective

Abstract

The understanding of traditional science in social sciences has been the focus of feminist criticism in terms of theory, methodology and epistemology after the 1970s. With the feminist paradigm that challenges the male-centered positivist understanding of the science of modernity, that deals with all spheres where women are subordinated and their experiences are rendered invisible; an opportunity has arisen for a transition to a scientific understanding that asks questions that have never been seen before and aim to empower women. However, today it is still not possible to see gender as a central and analytical category in all sub-fields of social sciences. The inclusion of gender in stratification theories, which is one of the most important of these areas, poses serious problems both at the theoretical and empirical levels. In this context, in this article, the place of gender in traditional class and stratification theories and the contributions of dual system analysis developed in feminist thought to this field will be discussed.

Keywords

Feminist Theory
Class and Stratification
Gender
Dual System Analysis

About Article

Received: 30.03.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1095605

^a Ayşe Gönüllü Atakan: ayse.atakan@cbu.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ORCID NO: 0000-0002-2031-036X

Giriş

Geleneksel sosyal bilimlerde farklı metodolojilerin sınırları içinde kadınlara dair bir araştırma yapmak elbet mümkündür. Ancak kadınların toplumsal cinsiyete dayalı deneyimleri üzerine yapılacak bir araştırmayı ontolojik ve epistemolojik açıdan feminist kuramın bütünlüğü içinde ele almak bir tercih olduğu kadar politik bir duruşu da işaret eder. Çünkü feminist düşünce tarihsel olarak tüm ataerkil kurumlara olduğu gibi, modernitenin erkek merkezli geleneksel bilim anlayışına da meydan okur. Akıl ve bilimin doğa üzerindeki hakimiyetini ve bunun toplumsal düzenin uyum içinde sürdürülmesi için gerekliliğini koşulsuz kabul eden pozitivist paradigmanın (Ecevit, 2019, s. 39) bakmadığı/bakmaya değer bulmadığı özel alandan, kadınların ikincilleştirildiği tüm alanları gören, sorulmayan soruları soran bilimsel anlayışa geçiş feminist paradigmayla mümkün olmuştur. Bu süreçte kadınlar önce bir kategori olarak hali hazırdaki alanlara eklenmiş (adding), sonrasında (bu da yetmemiş) asıl olarak “bilimsel meraka değer” alanların ve deneyimlerin kendileri sorgulanmış, böylece özel alanın ve kapsadığı tüm görünmez kadın deneyimlerinin; kamusal alanın ve bu alanda kadınların nitelik ve nicelik olarak altta sıralanışlarının, baskının ve sömürünün bilgisi gün ışığına çıkarılmaya başlamıştır. Dahası bu bilginin işlevi erk sahiplerine toplumsal düzenin sürdürülmesine yönelik genel geçer yasaları altın tepside sunmak değil, kaynakların paylaşımında ve fırsatlara erişimde dezavantajlı olan kadınları güçlendirme olarak konumlanmıştır. Bu bağlamda bu makalede geleneksel sınıf ve tabakalaşma kuramlarında toplumsal cinsiyetin yeri ve feminist düşünce içerisinde gelişen ikili sistem analizinin bu alana katkıları ele alınacaktır.

Sosyal Bilimlerde Erkek-merkezcilik

Sandra Harding (1986), *Feminizmde Bilim Sorunu (The Science Question in Feminism)* adlı önde gelen çalışmasında, bilimde kadının yeri sorunsalından feminizmde bilimin yeri meselesine evrilen süreci irdeler. Harding halihazırdaki dünyayı bilme ve yorumlama yöntemlerinin, yani kavramlar, teoriler, nesnel metodolojiler ve soyut gerçeklerin toplumsal olarak konumlanmış olduğunu ve esas olarak Batı kültürünün ürünleri olduğunu iddia eder. Bilimsel süreçlerde Batı değerlerinin tercih edilmesi tarihsel olarak gerçekliğin tam da Batılı bilim insanlarının istediği gibi bozulması ve çarpıtılması ile oluştuğunu söyler. Bu nedenle Batının bilimsel kültürü ırkçılık, sömürgecilik, kapitalizm ve cinsiyetçiliğin mücadele eden bir çok toplumsal hareketin eleştirisine maruz kalmıştır. Deneyimleri merkez dışına itilmiş bu akımların başında cinsiyetçi ve erkek merkezci düzene karşı meydan okuyan feminist eleştiri gelmektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, diğer tüm eşitsizlikleri ortak kesen ve önceleyen en eski, evrensel ve en dirençli olgudur. Bu bağlamda, Harding, geleneksel sosyal bilimlerde araştırma problemin tanımından, kavramlar, teori, yöntem ve yorumlama geleneklerine kadar erkek merkezli önyargıları tespit eder. Bu doğrultuda, erkek merkezli bilimi irdeleyerek “kötü bilimi” tanımlayan ampiristler; kadınların toplumsal deneyiminin bilimde eril önyargıları keşfetmek için bir başlangıç noktasını sağladığını savunan feminist bakış açısı (standpoint) teorisyenleri ve en temel bilimsel varsayımlara dahi karşı çıkan feminist post-modernistlerin epistemolojik yaklaşımlarını inceler.

Harding çalışmasının “Biyoloji ve Sosyal Bilimlerdeki Erkek-merkezcilik” adlı bölümünde, toplumsal araştırmalarda eril önyargıların kadınların yaşamlarını görünmez kıldığını ve bu durumun bizim kadınlar ve erkekler arasındaki etkileşim, inançlar ve bu tür davranış ve

inançların meydana geldiği sosyal yapıya dair algımızı çarpıttığını söyler (Harding, 1986, s. 85). Bu bağlamda sosyal bilimlere yönelik erken dönem feminist eleştirileri (Millman ve Kanter'in saptamaları (1975) başta olmak üzere) gözden geçirip rafine ederek, feminist düşünce için hala geçerliliğini koruyan beş sorun alanını ele alır.

Bu doğrultuda, feminist eleştirinin geleneksel sosyal bilimlerde tespit ettiği ilk sorun, önemli toplumsal araştırma alanlarının belirli geleneksel alan tanımlama modellerindeki eril ön yargılar nedeniyle sosyolojik analizlerde görünmez hale gelmesidir. İkinci olarak, geleneksel sosyoloji toplumsal yaşamın ve örgütlenmenin; gayri resmi, destekleyici, daha az dramatik, özel ve görünmez alanlarındansa kamusal, resmi, görünür alanlara odaklandığı için eleştirilir. Feminist düşünceye göre her iki alan da eşit önemdedir ve araştırma alanlarının bu şekilde kısıtlanması, sosyal yaşam anlayışımızı da çarpıtmaktadır. Bu nedenle var olan bilim geleneği içinde görünmez yapılar hakkında veri elde etmek mümkün değildir. Üçüncü olarak, geleneksel sosyal bilimin, kadınların ve erkeklerin aralarındaki farkları dikkate alınmadan aynı sosyal dünyalarda yaşadığı anlamına gelen "tek toplum" varsayımı feministlerce sorunlu bulunur. Topluma dair bilginin erkeklerin deneyimlerinden doğru üretildiğini ve bunun her iki cinsiyete de genellendiğini, bu durumun kadınların deneyimlerini görünmez kıldığı vurgulanır. Geleneksel sosyal bilimlere feministlerce getirilen dördüncü eleştiri ise toplumsal cinsiyetin tarihteki muhtemelen en önemli açıklayıcı değişken olduğu halde, birçok alanda dikkate alınmamasının erkek deneyimlerinin tüm insanlığı temsil etmesi sonucunu doğurduğu üzerinedir. Son olarak, geleneksel sosyal bilimlerdeki nicel başta olmak üzere belirli yöntemlerin ve araştırma konularının sistematik olarak belirli türden bilgilerin ortaya çıkarılmasını engellediğine dikkat çekilir. Örneğin araştırmacının cinsiyetinin erkek olması, toplumsal yaşamın kadın merkezli birçok yönünün verisine doğrudan erişilememesi riskini taşır. Bu tür dolaylı erişim öncelikle kadın deneyimlerine ilişkin verilerin hem sınırlı hem de yerel ideolojik inançlar tarafından şekillenmiş erkek bilgi kaynaklarından elde edilmesi yoluyla gerçekleşebilir. Diğer yandan, erkek araştırmacılar sahaya gözlemci olarak ya da görüşme yapmak üzere doğrudan erişebilseler de çoğu durumda varlıkları kadınların gözlemledikleri durumlarını ve kadınların verdiği yanıtları değiştirebilir. Tüm bu feminist eleştiriler sosyal bilimin değerden bağımsız, nesnel ve tarafsız olma çabasına ciddi bir şekilde meydan okumaktadır (Harding, 1986, s. 86-90).

Oysaki feminist metodolojiyi diğer sosyal bilim metodolojilerinden farklı kılan, kadını özne olarak görmesi ve analizin merkezine kadını koymasındır. Bu strateji sayesinde bir yandan toplumsal araştırmalarda kadınların deneyimleri daha görünür hale gelirken, diğer yandan geleneksel bilginin cinsiyetçi önyargıları ve erkek varsayımları daha belirgin hale getirir. Böylece sosyal bilimlerde cinsiyetli anlayışın yolu açılır. Bu temel feminist strateji, ilk zamanlarda tarih, edebiyat ve antropoloji alanlarında özellikle başarılı olur. Ancak, sosyolojide toplumsal cinsiyete dayalı anlayış daha az başarı kaydeder. Stacey ve Thorne'a (1985) göre, sosyolojide sadece belirli alt alanlara meydan okunur, bu alanlara birçok yeni konu eklense de temel kavramsal çerçeveler üzerinde daha az yeniden düşünülür. Geleneksel sosyolojide cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal cinsiyetle ilgili konular daha çok aile, demografi gibi kadınların varlığının göz ardı edilmeyeceği alt alanlarda ele alınır. Aynı yazarlara göre toplumsal cinsiyetin kısıtlı ve yukarıda bahsedildiği gibi çarpık ve erkek merkezli şekillerde olsa bu alanlarda mevcut olması, sosyolojinin kadınların varlığını kapsamasına ve toplumsal cinsiyetin görünür bir mesele olmasına katkıda bulunur. Bununla birlikte meslek, siyaset, hukuk, din, örgüt, toplumsal hareketler ve hatta sosyal tabakalaşma çalışan sosyologlar neredeyse kadınları görmezden gelirler ve bir analiz kategorisi olarak

toplumsal cinsiyeti dahil etmeden erkek deneyimlerini zımnem ve açık şekilde norm olarak varsayarlar (Stacey & Thorne, 1985, s. 306).

Benzer şekilde Acker 1980 yılında kadınlar ve tabakalaşma çalışmaları üzerine yaptığı literatür incelemesinin de mevcut tabakalaşma teorisinin beyaz erkeklerin teorisi olduğunu savunur. Acker'e göre, kadınların dezavantajlı ve ikincil konumu mevcut teorilerin sınırları içinde açıklanamaz. Bu doğrultuda kadınları içeren bir teori, kadınların ücretsiz ve ücretli emeği arasındaki boşluğu kavramsal olarak kapatmalı ve cinsiyet eşitsizliğinin yapısal kaynaklarını analize dahil etmelidir (Acker, 1980, s. 33). Bu bağlamda, bu makale boyunca temel amaç, geleneksel tabakalaşma teorisinde sınıf ve toplumsal cinsiyet meselesinin nasıl ele alındığını, feminist teorisinin bu konudaki temel eleştirilerini ve ikili sistem yaklaşımının sınıf ve tabakalaşma düşüncesine katkısını tartışmayı hedeflemektedir.

Toplumsal Cinsiyet ve Geleneksel Tabakalaşma Kuramları

Sosyolojik teoriye yönelik temel feminist eleştiri, kadını merkeze almamak ya da toplumsal cinsiyet konusunu analitik bir kavram olarak açıkça ihmal etmektir. Bu bağlamda, tabakalaşma teorisi, sosyolojinin meydan okunması ve değiştirilmesi en zor erkek merkezli ana alanlarından biridir. Feminist perspektiften bu alana yöneltilen temel soru tabakalaşma analizinde toplumsal cinsiyet olgusunun basitçe gözden kaçırıldığı mı ya da bilinçli olarak görmemezlikten geldiği için mi dahil edilmediğidir

Genel görüş sınıf ve tabakalaşma yaklaşımlarında cinsiyetin kasıtlı olarak göz ardı edilmediği yönündedir. Crompton ve Mann hem Weberyen/neo-Weberyen hem de Marksist yaklaşımları gözden geçirir. Onlara göre Weberyen veya neo-Weberyen yaklaşımlarda kadınların "yaşam şansları" büyük ölçüde piyasa tarafından belirlenmediği için bu bireyleri sınıf teorisinin ötesinde görmek mantıksız değildir. Benzer şekilde, Marksist yaklaşımlarda da kadınların sınıf konumlarının doğası gereği sorunlu olmadığı; ancak üretimin toplumsal örgütlenmesi içinde ilgili bir konum işgal ediyorlarsa bir sınıfın üyeleri oldukları vurgularlar. Bununla birlikte ezilme ve baskının genel olarak ekonomik sistemin ve onunla ilişkili sömürü örüntülerinin özel yansıması olduğuna dikkat çekerler (Crompton & Mann, 1986, s. 4-5).

Geleneksel tabakalaşma teorilerinde iş bölümü toplumsal ilişkilerin yapılandırılmasında merkezi bir yer tutar. Lockwood, Parkin, Rattansi, Stacey gibi sosyal bilimcilerin çoğu, iş bölümünün sınıf ve statü oluşumuyla ilgisine odaklanmıştır. Bununla birlikte, teorilerinde kapsamlı bir şekilde doğrudan cinsiyete odaklanmamışlar veya atıfta bulunmamışlardır. Söz konusu teorisyenlerin çalışmalarında, her ne kadar cinsiyete dayalı iş bölümü açıkça göz ardı edilmemişse de, eşitsizliği açıklamada kritik bir kavram olarak kabul edilmemiştir. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü, özel alan, kadının ekonomik katılımı gibi konular, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında kadınların istihdama katılması ve savaş sonrasında tekrar evlerine dönmesi yönündeki ideolojik dönüşümlerle birlikte sosyolojik düşünce de tartışılmaya başlanmış olsa da, söz konusu eleştirel perspektif ana akım teorilerin bir parçası olmayı başaramamış, 1990'lı yıllarda bile hala marjinal kabul edilmişlerdir (Allen, 1999, s. 20-23).

Geleneksel tabakalaşma ve sınıf teorilerinde meslek, sınıf aidiyetlerinin tespitinde temel araçlardan biridir. Ancak mesleklere göre sınıflandırmalarda cinsiyetin dikkate alınmaması ciddi sorunlar doğurmaktadır. Bu bağlamda Crompton ve Mann (1986), neo Marxist veya neo-Weberyen yaklaşımlarla ilgili belirli sorun alanlarına işaret ederler. Daha çok neo-Marksist yaklaşımlar için sorunlu olan, analizin biriminin birey mi yoksa hane mi olması gerektiği

meselesi ve daha çok neo-Weberyan yaklaşımları ilgilendiren mesleğe ilişkin “yaşam şansının” aynı mesleğin kadın veya erkek tarafından gerçekleştirilmesine göre farklılaşp farklılaşmadığı problemidir.

Tabakalaşma teorilerinde kadının değil hanenin temel analiz birimi olarak ele alınması, yani aile üyelerinin sınıf durumunun, genellikle ailenin ana geçimini sağlayan kişi olarak eşin/erkeğin durumundan türetilmesi, bu alana getirilen temel feminist eleştirilerden birisidir. Diğer yandan önde gelen sosyal teorisyenlerden biri olan Goldthorpe (1983) “Kadınlar ve Sınıf Analizi: Geleneksel Yaklaşımın Savunusu” adlı makalesinde kadınların ücretli çalışıyor olduğu durumlarda da bunun sınırlı bir öneme sahip olduğunu ve evli kadınların sınıf konumunun yine eşlerinin tarafından belirlendiğini belirtir. Bu iddiasını desteklemek için 1980 yılı Oxford Hareketlilik Anketinin (Oxford Mobility Survey) bulgularını kullanır. Kadınların ücretli çalışma geçmişlerine yönelik verilerin ortaya koyduğu, kadınların işgücüne katılımlarının “aralıklı”, sınırlı ve “şartlı” olduğu gerçeğinden yola çıkarak kadınların ücretli istihdamının yaşam şanslarının belirlenmesinde çok önemsiz ve göz ardı edilebilir olduğunu savunur.

Goldthorpe sınıf analizi için esas olan şeyin hanenin konumunun ve bu konumun belirlenmesinde en büyük katkıya sahip aile üyesinin olduğunu söyler. Bu aile üyesinin genellikle erkek olması geleneksel cinsiyete dayalı iş bölümünün sonucudur. Söz konusu iş bölümünden dolayı evli kadının istihdama katılımı genel olarak kesintili, sınırlı ve koşullu olacağından, bu tür bir istihdamın hanenin konumunu belirlemede yanıltıcı olacağını söyler (a.g.e., 470). Bu yaklaşım, temel olarak evin geçimini sağlayan erkek ve kendisine bağımlı ev hanımı ve çocuk hanelerin dışında hane tiplerinin, örneğin yalnız ya da bekar annelerin sayısının artması nedeniyle eleştirilmektedir.

Feminist eleştirmenler kadınların sınıfla ilişkisinin eşleri veya babalarından değil kendi ekonomik katılımlarından doğru dikkate alınmasının önemini vurgularlar. Aynı zamanda, Goldthorpe’un cinsiyet eşitsizliği ve sınıf süreçleri ile ilgili argümanının ikna edici olmadığını; kadınların istihdamla sınırlı ilişkisinin -kendi sınıf konumlarının- geleneksel normlar, aile sorumlulukları ve eşlerine bağımlılıklarından kaynaklandığını; bu nedenle kadınların bireysel evlilik sözleşmesi yoluyla gerçekleşen bağımlı sınıf konumlarını sınıf analizinin kapsamına alınması gerektiğini öne sürerler (Stanworth, 1984, s. 165-167).

Benzer şekilde Walby (1986:25), Goldthorpe’un savunusunun iki nedenden sorunlu olduğunu iddia eder. Walby’a göre Goldthorpe’un ampirik kanıtları kadınların ücretli çalışmasının “aralıklı, sınırlı ve koşullu” olduğundan ailenin durumunu incelerken dikkate alınmaması gerektiğini öne sürmek için yetersiz olduğunu söyler. İkinci olarak Goldthorpe’un değişen toplumsal iş bölümü ve tabakalaşmaya dair teorilerinin merkezinde yer alan konuları kendi teorik bakış açısının dışında bıraktığı için sınıfa dair argümanlarının dar odaklı ve sınırlı tanımlamalardan ibaret olduğunu söyler. Bu doğrultuda Walby (1986) Weberyan kavramsallaştırmayı ücretli ve ücretsiz emeği içerecek şekilde genişleterek, ev kadının sınıfsal konumuna “ataerkillik üretim tarzı (patriarchal mode of production)” kavramı ile açıklık getirmek ister. Bununla birlikte hem eşleri hem de kendileri çalışan kadınların maddi konumları hem ataerkillik hem de kapitalist sınıf ilişkilerinden doğru tanımlandığı için, bu kadınların “ikili” veya “çelişkili” bir sınıf konumu işgal ettiğini iddia eder.

Bununla birlikte kadınların kayıtlı istihdama artan katılımı geleneksel “evin geçimini sağlayan erkek” görüşüne yönelik soruları gündeme getirir. Geleneksel görüş, her biri çalışan kadınlara

"sınıf konumu" vermeyi içeren iki çözümle bu eleştirilere cevap verir. Birinci çözüm, sınıf analizinde hane temel birim olmaktan çıkarıp ve bireysel ücretli emeği baz almaktır. Böylece çalışan kadınlar evlilik yoluyla "sınıf dışı bırakılmaz" ve "doğrudan belirlenmiş" bir sınıf konumuna sahip oldukları düşünülür. İkinci çözüm ise, hane hala temel birim olarak tutmak, ancak kayıtlı istihdamdaki kadınları analize dahil etmektir. Böylece, kadınların 'sınıf durumu' hane halkının sınıf durumunun tespitine katkıda bulunabilecektir. Ancak bu çözümler bir ailenin tüm üyelerinin aynı sınıf konumunu paylaştığını varsaymanın geçerliliğini sorgulayan "sınıflar arası (cross culture) aile" olgusunu ortaya çıkarır (Crompton & Mann, 1986, s. 6-7).

Bu bağlamda, geleneksel sınıf ve tabakalaşma teorilerine getirilen eleştirilerden bir diğeri de erkek ve kadınların aynı meslekte olmalarına rağmen farklı 'yaşam şansları' olduğudur. Çünkü sonuç, mesleğin kendisine değil, çalışanın cinsiyetine göre belirlenmektedir. Bu, kadın ve erkek bile aynı mesleğe ait olsalar bile, farklı statülere ve/veya farklı yaşam şansı sonuçlarına sahip olabilecekleri anlamına gelir. Bu, tabakalaşmada mesleki sınıflandırmaların kullanılmasında bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorunu aşmak için meslek şemasının tamamen gözden geçirilerek 'erkek' işleri ve 'kadın' işleri için paralel sınıflandırılma veya sadece parça parça değişiklikler yapılması önerilmektedir (age, s. 7).

Feminist Öneri: İkili Sistem Analizi

Feminist teoride, kapitalist toplumda erkek deneyimlerini merkeze alan ana akım tabakalaşma ve sınıf teorilerine yönelik güçlü eleştiriler vardır. Bu doğrultuda, Marksist Feministler, klasik Marksist düşünceyi cinsiyet körü olmakla eleştirir ve bu düşünceyi feminist perspektiften tekrar ele alarak, analizin merkezine toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yerleştirilmesini önerirler. Böylece kapitalist toplumlarda kadınların altta sıralanmışlığı ve ezilmişliğinin açıklamaya çalışırlar. Onlara göre Marksist düşüncede toplumsal cinsiyet, kadınların durumu gibi konular ikincil ve sınıf mücadelesinin ve ekonomik faaliyetlerinin bir yan ürünü olarak ele alınmaktadır. Bu düşünceden hareketle, Marksist feministler kadınların kapitalist sistem içerisinde hane içi sorumluluklarından dolayı ücretli emek alanından dışlandıkları için özgül bir ezilmişlikle karşılaştıklarını söylerler. Bununla birlikte kadınların hane içinde üstlendikleri söz konusu karşılıksız yeniden üretim emeğinin kapitalizmin sürekliliğini sağlamada sermaye için yaşamsal olduğunu iddia ederler. Marksist düşüncede ise ev içi emek tezi kabul edilmekle birlikte bu durum kaçınılmaz ve değişmez görülür (Ecevit Y. , 1985; 2011, s. 15-16).

Ana akım sınıf ve tabakalaşma teorilerine toplumsal cinsiyet perspektifinden eleştirel bakan Sosyalist feministler ise Marksist düşüncenin cinsiyet körü karakteri konusunda Marksist feministlerle ortak bir memnuniyetsizliği paylaşır. Her ikisi de Marksistleri, kadınların ezilmesini işçilerin ezilmesi kadar önemli görmedikleri için eleştirir. Onlara göre, proletaryanın burjuvazinin elinde çektiklerinin yanında kadınların erkekten çektikleri önemsizdir. Bununla birlikte, sosyalist feministler için, geleneksel Marksist feministler, kapitalizmin işyerinin evden ayrılmasına nasıl yol açtığını ve hane içi faaliyetlerinin neden yavaş yavaş değersizleştiğini açıklayabilseler de kapitalizmin neden kadınları eve, erkekleri de işyerine koyduğunu yeterince açıklayamamaktadırlar (Tong, 1989). Bu bağlamda sosyalist feminizm, kadınların toplumdaki eşitsiz konumunu anlamak için kadınların deneyimlerine odaklanır ve hem kapitalizmi hem de ataerkilliği analiz eder. Bu düşüncede kadınların hane içi emekleri ve bunun kapitalist ekonomideki rolü ile ilişkisi kurulur. Bununla birlikte

kadınların kamusal alanda ücretli olarak, özel alanda ücretsiz olarak üstlendikleri çifte iş yükü açığa çıkarılır. Hem kamusal hem de özel alandaki üretim ilişkilerindeki kadının rolünü pekiştiren ataerkil ideoloji eleştirilir.

Bu doğrultuda Zaretsky (1986) kapitalizm özel alanı yaratmış olsa da neden kadınlar bu alanda, erkekler ise işgücünde çalışıyorlar sorusunu sorar. Hartmann (1979) bu sorunun erkeklerin kadınlar üzerindeki sistematik egemenliğine anlamına gelen ataerkilliğe referans vermeden cevaplanamayacağını söyler. Ona göre asıl sorun basitçe aile, iş gücü piyasası ve ekonomik alanda kadın ve erkek arasındaki iş bölümü değil; erkekleri üstün kadınları ikincil konuma yerleştiren ayrımın kendisidir. Marksizmin cinsiyet körü analizi kadınların neden aile içinde ve dışında erkeklere tabii olduğunun ve bunun neden tersi olmadığını söylemez. Marksist teoride kapitalizmin gelişmesini, "boş yerlerin (empty places)" ortaya çıkma teorisi (örn. Braverman'ın (1998) gelişmiş kapitalist toplumlarında işçiyi yetersiz ve vasıfsız hale getiren ayrıntılı işbölümü kapsamında tartıştığı büro işçisi ve hizmet işçisi) olarak gören Hartmann, tıpkı sermayenin bu yerleri, onları dolduran bireylere kayıtsız olarak yaratması gibi, Marksist analizin "sınıf", "yedek emek ordusu", "ücretli emekçi" gibi kategorileri belirli insanların belirli yerleri neden doldurduğunu açıklamadığını söyler. Hartmann'a göre kadın sorununun Marksist analizi bu temel problemten mustarıptir (Hartmann, 1979, s. 7-8).

Bu doğrultuda Radikal feministler kimlerin hangi yerleri doldurduğunu ataerkil sistem üzerinden açıklayan toplumsal cinsiyet analizini geliştirirler. Onlara göre ataerkil sistem kadınları cinselliklerinin kontrolü yoluyla denetim altına alan, tüm diğer sistemleri önceleyen ve tüm ilişkileri organize eden ana baskı sistemidir. Özel alanla birlikte kamusal alandaki ilişkiler de ataerkil sistemden muaf değildir ve erkekler tüm iktidar alanlarındadırlar. Örneğin işletme tıp, hukuk, siyaset gibi alanlarında erkekleri daha çok görmek mümkünken; kadınlar eve veya en az prestijli ve düşük ücretli işlerde çalışmaya hapsolmuşlardır. Kadınların ikincil konumunu açıklamada ataerkil sistemin analizinin yaşamsallığı gibi açtığı önemli bir tartışma alanıyla birlikte radikal feminist perspektif, ataerkilliği evrensel bir fenomen olarak görme, örtülü veya açık biyolojik indirgemecilik yapma eğilimi, kadınlar arasındaki sınıf ve ırk gibi farklılıkları yeterince ele almamasından dolayı eleştirilir (Tong, 1989; Walby, 1990).

Bu bağlamda Sosyalist feministler, özellikle Marksist feminizmin açılımları başta olmak üzere her iki feminist teorik perspektiften vazgeçmek yerine, Marksist feminizmin sınırlarını ve radikal feminizmin evrensellik eğilimini aşmak için ikili sistem teorisi adı verilen yeni bir yaklaşım geliştirirler. Sosyalist feministlere göre tarih boyunca cinsiyete dayalı iş bölümü vardır ve evrenseldir. Günümüzde bu iş bölümü kadınları en alta, erkekleri en üste yerleştiren bir hiyerarşidedir. Bununla birlikte, cinsiyete göre düzenlenmiş bu iş bölümü tarihin her aşamasında hiyerarşik olmamıştır. Pek çok antropolojik çalışma için, eşitlikçi işbölümünü bozan ilk süreç, yerleşik tarım, özel mülkiyet veya devletlerin ortaya çıkması ile artan üretkenlik, uzmanlaşma ve toplumsal örgütlenmenin karmaşıklığının artmasıdır (Hartmann H. , 1976, s. 137).

Sosyalist feministler için sorunlu olan, işçiler arasındaki tüm keyfi statü farklılıklarını ortadan kaldırarak piyasada tüm insanları eşit emekçiler yapan saf kapitalist bir toplumda, kadınların neden erkeklerden daha aşağı bir konumda olmalarıdır. Hartmann'a (1976, s. 139) göre bu soruya verilen kapitalist sürecin henüz tamamlanmadığını savunan neoklasik cevaplar ve üretimin hiyerarşi gerektirdiğini öne süren radikal cevaplar erkeklerin piyasada kadının ikincil konumunu sürdürmedeki rolünü görmezden gelmiştir. Her iki görüş de maddi temeli olan bir sistem olan ataerkilliği görmezden gelir. Neoklasik iktisatçılar, mesleki ayrışmayı

cinsiyetçi tutumlar gibi dışsal ideolojik faktörlere bağlayarak kapitalist sistemi aklama eğilimindeyken, Marksist ekonomistler, erkek işçilerin oynadığı rolü ve yüzyıllar süren ataerkil toplumsal ilişkilerin etkisini görmezden gelerek suçu kapitalistlere atmaktadırlar. Bunun cevabını sosyalist feministler kenetlenen iki sistem olarak kapitalizm ve ataerkilliğin hane içi hiyerarşik iş bölümünün emek piyasası tarafından sürdürüldüğünü ve bunun tersinin de geçerli olduğunu söyleyerek verirler.

Bu bağlamda, Hartmann'ın temel argümanı, ataerkilliğin kapitalizmi öncelediğidir. Ona göre erkekler, ailedeki kadın ve çocukların emeğini hiyerarşik olarak nasıl örgütleyeceklerini ve kontrol tekniklerini zaten biliyorlardı. Kapitalizmle birlikte, özel ve kamusal alan birbirinden ayrılmış, devlet ortaya çıkmış ve ekonomik sistemler daha büyük birimlerin değiş tokuşuna dayanmaya başlamıştır. Böylece erkekler, kadının emek gücü üzerindeki denetimlerini sürdürmeye başlamışlardır. Erkeklerin kadınlar üzerindeki doğrudan bireysel kontrolünü, toplum çapında kurumlar aracılığıyla dolaylı kontrole çeviren mekanizmalar cinsiyetler arasındaki geleneksel iş bölümü ile hiyerarşik örgütlenme ve kontrol teknikleridir (a.g.e., s. 138).

Diğer yandan, sosyalist feministlere özgü olan şey, sınıf ilişkilerinde önceliği olmayan, üretimde merkezi önemi varsayılmayan kürtaj, üreme hakları, cinsellik ve aile meseleleri gibi konularla ilgilenmeleridir. Bunlardan biri olan Margeret Benston (1969) ev işini kapitalist öncesi dönemden kalan bir üretim biçimi olarak tanımlamıştır. Sosyalist feministler ev içi emeği, kadının evdeki çalışmasının doğası ve bunun sermaye birikimi, emek gücünün yeniden üretimi ve üretim ilişkileri ile ilişkisi bağlamında tartışmışlardır (Morgen, 1990, s. 278) Bununla birlikte Dalla Costa ve James (1973) gibi bazı sosyalist feministler, kapitalizmin ev işlerini ücretsiz yapan kadınların emeğinden faydalandığını, ev işinin kapitalist sistemde hem değer hem de artı değer ürettiğini, bu nedenle gerçek iş olarak kabul edilerek ücretli olması gerektiğini savunurlar. Bu bağlamda, ikili sistem yaklaşımı ataerkillik ve kapitalizmin farklı sosyal ilişki ve farklı çıkar biçimlerini içerdiğini, kadınların ikincil konumunu bu iki sistemin kesişimi sonucu olduğunu savunur. Bu nedenle, kadına yönelik baskıyı tam olarak anlayabilmek için, her iki sisteminde tam olarak anlaşılması hem ayrı hem de diyalektik olarak ilişkili bir fenomen olarak analiz edilmesi gerekliliğini vurgularlar (Tong, 1989, s. 177)

Ne var ki, ikili sistem teorisi, kadının ezilmesini açıklamada toplumsal cinsiyet analizinin yanı sıra başka bağımsız ve içsel boyutlar göremediği için eleştirilir. Sosyalist feminist düşüncenin sonraki aşamalarında, siyah feministlerin çabaları sayesinde, "kapitalist ataerkillik" ifadesinin kadınların ezilmişliğini açıklamak için çok dar bir kavram olduğu, bu sistemin ataerkillik ve kapitalizmin yanı sıra beyaz üstünlüğü üzerine kurulduğu tartışılmaya başlanır. Angela Davis (1981) "Kadınlar, Sınıf ve Irk" adlı kitabında, iktidar ilişkilerinin analizinde, kadınların deneyimlerini şekillendiren cinsiyet, ırk ve sınıf arasındaki kesişimsel tahakküm ilişkilerinin görünür olması gerekliliğini savunur. Bu argüman sosyalist feminist teorideki ikili düşüncenin dönüşmesine yol açar. Böylece, kamusal-özel veya kapitalizm ataerkillik gibi düalist çerçeveler yeniden incelenir ve sosyalist feministler yalnızca sınıf deneyiminin cinsiyete özgü doğasını değil, aynı zamanda ırka özgü cinsiyet deneyimlerini de hesaba katmaya başlarlar (Morgan, 1990, s. 280).

Sonuç

Feminist eleştiri mevcut tabakalaşma teorisinin, kadınların ezilmesini ve sömürülmesini analiz etmek için yeterli olmadığını söyler. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra kadınların istihdama katılımı ve “evin geçimini sağlayan erkek” modelinin değişmesi ile mevcut tabakalaşma teorisinde topyekûn bir revizyon veya reform talep edilmektedir. Bugün hala geleneksel teorideki güçlü direnç nedeniyle bu talebe başarılı bir şekilde cevap verilmemiştir. Geleneksel toplumsal tabakalaşma teorilerine toplumsal cinsiyetin dahil edilmemesi hem teorik hem de ampirik düzeyde ciddi sorunlar doğurmaktadır.

Ancak toplumsal cinsiyetin ana akım analizlerde kendine güvenli ve kapsayıcı bir yer bulamaması sadece tabakalaşma ve sınıf teorilerinin değil tüm sosyal bilimlerin sorunudur. Diğer yandan sosyal bilimler feminizmin etkisiyle farklı hız ve süreçlerden geçerek gelişmeye ve dönüşmeye başlamıştır. Walby (1988) sosyal bilimlerde kadının ele alınmasındaki farklı aşamaları şu şekilde ele alır: İlk etapta kadınların toplumsal konumları analizde neredeyse tamamen ihmal edilir. Bu aşamada kadınlardan çok kısa, açıklayıcı bir şekilde bahsetme pratiği en yaygın uygulamadır. Kadınlarla erkekler arasındaki toplumsal farklar üstünkörü, bilimsel olmayan ve biyolojik etmenlere atıf yaparak sadece dipnotlar ya da sayfa kenarı notlarda bahsedilir. Bu uygulamadan kaynaklanan kusurlar ve yanlışlar ikinci aşamada ortaya çıkarılacak biçimde yeniden yapılandırılır. Üçüncü aşama ekleme ise aşamasıdır; kadınlar, önceki ihmal edilmişliklerinin telafisi için analizde özel bir kategori olarak içerilir ya da analize eklenir. Son aşamada ise toplumsal cinsiyet analizinin sosyal bilimler disiplininin merkezi meselelerine tam teorik entegrasyonu sağlanır (Oakley, 1989, s. 461).

Diğer yandan günümüzde ana akım tabakalaşma teorisi hala Batılı (beyaz) erkeklerin teorisi olma niteliğini korumaktadır. Oysa, Acker'in (Acker, 1980, s. 33) de vurguladığı gibi kadınları içeren bir teori, kadınların ücretsiz ve ücretli emeği arasındaki boşluğu kavramsal olarak kapatmalı ve cinsiyet eşitsizliğinin yapısal kaynaklarını analize dahil etmelidir. Bu bağlamda, Acker'in kadınları içeren teori önermesi, Sylvia Walby'nin sosyal bilimlerdeki aşamalar sınıflandırması ışığında tartışılmalıdır. Kadınları sadece bir değişken olarak teoriye “katmak” mı, yoksa toplumsal cinsiyeti merkezi bir kavram olarak bütünleştirmek mi gerçekten yeterli bir çözümdür? Bugün, sosyal bilimler arasında en çok toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları, kadınların durumunun analize başarılı bir şekilde teorik olarak entegre edilmesini sağlayarak son aşamayı deneyimler. Diğer yandan kadınların özel ve kamusal alandaki ikincil konumlarını sorgulamanın merkezine koyan söz konusu feminist teorik yaklaşımların varlığı, sınıf ve tabakalaşma tartışmalarında toplumsal cinsiyet olgusunu artık odadaki fil olmaktan çıkarmaya zorlamaktadır.

Kaynakça

- Acker, J. R. (1980). Women and stratification: A review of recent literature. *Contemporary sociology*, 9(1), 25-35.
- Allen, S. (1999). Gender inequality and divisions of labour. H. Beynan, & P. Glavanis (Ed.) içinde, *Patterns of Social Inequality* (s. 20-35). Longman.
- Benston, M. (1969). The political economy of women's liberation. *Monthly Review*, 41(7), 31-44.
- Braverman, H. (1998). *Labor and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century*. NYU Press.

- Crompton, R., & Mann, M. (1986). Introduction. R. Crompton, & M. Mann (Ed.) içinde, *Gender and stratification* (s. 1-11). Cambridge: Polity Press.
- Dalla Costa, M., & James, S. (1973). *The Power of Women and the Subversion of the Community*. Bristol: Falling Wall Press.
- Davis, A. (1981). *Women, race, class*. New York: Random House.
- Ecevit, M. (2019). Metodoloji ve epistemoloji. F. Koçak Turhanoglu (Ed.) içinde, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* (s. 31-62). Anadolu Üniversitesi.
- Ecevit, Y. (1985). Üretim ve yeniden üretim sürecinde ücretli kadın emeği. *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 72-93.
- Ecevit, Y. (2011). Toplumsal cinsiyet sosyolojisine başlangıç. Y. Ecevit, & N. Karkıner (Ed.) içinde, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* (s. 2-30).
- Goldthorpe, J. H. (1983). Women and class analysis: in defence of the conventional view. *Sociology*, 17(4), 465-488.
- Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Cornell University Press.
- Hartmann, H. (1976). Capitalism, patriarchy and job segregation by sex. *Signs*, 3(2), 137-169.
- Hartmann, H. I. (1979). The unhappy marriage of Marxism and feminism: Towards a more progressive union. *Capital & Class*, 3(2), 1-33.
- Millman, M., & Kanter, R. M. (1975). *Another voice: Feminist perspectives on social life and social science*. Anchor Books/Doubleday.
- Morgan, S. (1990). Conceptualizing and changing consciousness: Socialist-feminist perspectives. K. V. Hansen, & I. J. Philipson (Ed.) içinde, *Women, class, and the feminist imagination: a socialist feminist reader* (s. 277-291). Philadelphia: Temple University Press.
- Morgen, S. (1990). Conceptualizing and changing consciousness: Socialist-feminist perspectives. K. Hansen, & I. J. Philipson (Ed.) içinde, *Women, class, and the feminist imagination* (s. 277-291). Philadelphia: Temple University Press.
- Oakley, A. (1989). Women's studies in British sociology: to end at our beginning? *The British journal of sociology*, 40(3), 442-470.
- Stacey, J., & Thorne, B. (1985). The missing feminist revolution in sociology. *Social Problems*, 32(4), 301-316.
- Stanworth, M. (1984). Women and class analysis: a reply to John Goldthorpe. *Sociology*, 18(2), 159-170.
- Tong, R. (1989). *Feminist thought: A comprehensive introduction*. Unwin Hyman: London.
- Walby, S. (1986). Gender, class and stratification. R. Crompton, & M. Mann (Ed.) içinde, *Gender and stratification* (s. 23-39). Polity Press.
- Walby, S. (1988). Gender politics and social theory. *Sociology*, 22(2), 215-232.
- Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell.
- Zaretsky, E. (1986). *Capitalism, the family, and personal life*. New York: Perennial Library.

Sosyal Uyum: Kavramsal Bir Çerçeve

Cemre Bolgün^{a, b}

Özet

Sosyal uyum en genel anlamıyla insanların birlikte yaşadıkları topluluklar için nasıl hissettikleri, birbirlerine saygı gösterip göstermedikleri, güvenli ve içten bir çevrede yaşadıklarını ne düzeyde hissettikleri üzerinden değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, sosyal uyumun literatürde daha çok işlevsel hedeflerle ve hatalı olarak kullanıldığı, nadiren tanımlandığı, kavramın açıklıktan ve netlikten uzak kaldığı anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada sosyal uyum kavramını ele almak okuyucular, araştırmacılar ve saha çalışanları için kavramsal bir çerçeve oluşturmak amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda sosyal uyum kavramı (1) ayrışmalardan doğan tehditlerle mücadele ve (2) sosyal ilişkilerin ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi biçiminde iki boyutta ele alınmıştır. Birincisi (i) zenofobiya karşı duruş, (ii) ayrımcılığın ve (iii) sosyal dışlanmanın önlenmesi; ikincisi ise (iv) sosyal temasın artırılması, (v) sosyal mesafenin azaltılması ve (vi) sosyal sermayenin güçlendirilmesi üzerinden somutlaştırılmıştır. Bu altı olgu aynı zamanda sosyal uyumun temel göstergeleri olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ayrımcılık
Sosyal dışlanma
Sosyal mesafe
Sosyal sermaye
Sosyal temas

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 04.04.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1098197

Social Cohesion: A Conceptual Framework

Abstract

In the most general sense, social cohesion is explained through how people feel about the communities they live together, whether they respect each other, and how much they feel that they live in a safe and friendly environment. However, it is understood that the concept of social cohesion is used mostly with functional goals and incorrectly, is rarely defined, and the concept remains far from clarity. In this study, it is aimed to deal with the concept of social cohesion and to create a conceptual framework for readers, researchers, and field workers. In conclusion, the concept of social cohesion was evaluated in two dimensions: (1) combating the threats arising from social segregation and (2) strengthening social relations and social capital. The first dimension is embodied in (i) stance against xenophobia, (ii) prevention of discrimination and (iii) social exclusion; while the second is embodied in (iv) increasing social contact, (v) reducing social distance and (vi) strengthening social capital. These six phenomena were also evaluated as the main indicators of social cohesion.

Keywords

Discrimination
Social exclusion
Social distance
Social capital
Social contact

About Article

Received: 04.04.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1098197

^a İletişim Yazarı: cemrebolgun@gmail.com

^b Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü Yunusemre/Manisa, ORCID: 0000-0002-0228-3994

Giriş

Jeopolitik konumu itibariyle Anadolu toprakları yüzyıllardır mülteci akınlarına sahne olmaktadır. 2011 yılında başlayan Suriye Savaşı da yeni bir kitlesel göç hareketini doğurmuş ve yerinden edilen milyonlarca Suriyeli Türkiye'ye sığınmak durumunda kalmıştır. Savaşın uzaması ve Suriye'de iç karışıklıkların sürmesi, Avrupa yolunun ise kapatılması gibi çeşitli, ekonomik, politik ve kültürel sebeplerle Suriyelilerin önemli bir bölümü Türkiye'de kalmış ve burada kendileri ve aileleri için bir yaşam kurmuşlardır. Neticede günümüzde bu bireylerin Türkiye'de kalıcılık eğilimlerinin gün geçtikçe arttığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, yerel toplum ve Suriyeliler arasındaki etkileşim, uyum ve bütünleşme süreçleri gün geçtikçe daha önemli hale gelmiştir.

Suriyelilerin Türkiye'de kalıcılık eğilimlerinin artmasıyla birlikte Türkiye göç literatüründe çalışmaların odağının sosyal uyum meselesine çevrildiği görülmektedir. Bununla birlikte, genellikle bütünleşme ve içerme politikalarıyla bağlantılı olarak ele alınan sosyal uyum kavramının çalışmalarda daha çok işlevsel hedeflerle ve hatalı olarak kullanıldığı, nadiren tanımlandığı, kavramın açıklıktan ve netlikten uzak kaldığı anlaşılmaktadır. Bazı araştırmalar sosyal uyum çerçevesinde Suriyelilerin yerel toplumun yaşamına uyum sağlaması ve Türk dili öğrenimini merkeze alırken, başka çalışmalarda güven, ayrımcılık, sosyal dışlanma, sosyal mesafe, toplumsal gerilimler ve komşuluk ilişkileri gibi farklı bağlamların da sosyal uyum çerçevesinde incelediği görülmektedir (Aygüler vd., 2021; Erdoğan vd., 2017; Khalaf ve Ilgar, 2017). Neticede ise kavrama ilişkin somut bir çerçevenin olmadığı aşikardır. Benzer şekilde yurtdışı literatürde de sosyal uyum kavramının oldukça geniş bir çerçevede ele alındığı ve farklı biçimlerde tanımlandığı görülmektedir (Friedkin, 2004, s. 417; Saggar vd. 2012, s. 27). Dolayısıyla, sosyal uyum kavramının belirsiz ve zor bir kavram olduğu, göstergelerinin ne olduğu ve nasıl ölçülebileceği hususu tartışmalıdır.

Son tahlilde, literatürde geniş biçimde ele alınan ve farklı biçimlerde tanımlanan sosyal uyum kavramının sınırlandırılması ve bir çerçeveye oturtulması ihtiyacı söz konusudur. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel amacı sosyal uyum kavramını ve sıklıkla bu kavramla birlikte anılan bütünleşme ve içerme gibi kavramları ele almak, okuyucular, araştırmacılar ve saha çalışanları için kavramsal bir çerçeve oluşturmaktır.

Bütünleşme

Genel anlamda bütünleşme (integration), bir ülkede nispeten yeni olan, yani kökleri iki veya üç kuşaktan daha geriye uzanmayan insanların toplumun bir parçası haline gelme sürecidir (Rudiger ve Spencer, 2003, s. 4). Bütünleşmiş bir toplum ise, toplumdaki bireylerin, farklılıkları dikkate almaksızın kendilerini ve diğerlerini bir bütün olarak algıladıkları son nokta olarak düşünülür (Saggar vd., 2012, s. 18). Göç süreçleriyle bağlantılı olarak bütünleşme kavramı temelde misafirlikten çıkışa yani kalıcılığa işaret eder. Türkçe literatürde bütünleşme kavramı; uyum, entegrasyon gibi farklı şekillerde ifade edilebilmektedir ve ilk defa gündeme taşınması Avrupa'da yaşayan Türkler bağlamında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, geçmişten günümüze Amerika Birleşik Devletleri'nde Hispanikler, Siyahiler ve diğer gruplarla; Avrupa'da Ortadoğu, Uzak Asya ve Afrika'dan gelen göçmenlerle yapılmış çalışmalar mevcuttur (Erdoğan vd., 2017, s. 91).

Soyut düzeyde bütünleşme, daha büyük bir oluşumun parçalarını sıkı sıkıya bir araya getiren sürece ve bu sürecin sonucuna atıfta bulunur (European Commission, 2005, s. 5). Literatürde bütünleşme süreçlerine yönelik üç temel yaklaşımdan söz edilmektedir. Bunlardan ikisi

doğrudan ya da dolaylı olarak asimilasyon süreçlerine karşılık gelir. Üçüncüsü ise çokkültürcü modele dayanmaktadır.

Birinci yaklaşım ulusal birlik temelini dayanır. Ulusun bütün üyeleri için geçerli olan temel değer ve haklara dayalı olarak göçmenlerin ulusal birlik içinde politik asimilasyonuna karşılık gelir. Avrupa'da göçmenlerin yerel toplumla bütünleşmesi konusunda tarihsel sürece göz atıldığında bu yaklaşımın izlerine rastlanır. Bu bağlamda Avrupa'da uzun yıllardır göçmenlerin yerel topluma benzer özellikler taşıyıp taşımadığı ve benzer olmayan özelliklerin zaman içerisinde ortadan kaldırılıp kaldırılamayacağı konusunda kamusal ve politik rahatsızlıkların dile getirildiği görülmektedir (Saggar vd., 2012, s. 17). Bu yaklaşım çerçevesinde, özellikle kamusal alanda, göçmenlerin tekyönlü bir değişim sürecinden geçmeleri ve böylece belirli bir verili düzene uymaları beklenir (Rudiger ve Spencer, 2003, s. 2).

İkinci yaklaşım, işlevsel asimilasyon olarak ifade edilir. Bu yaklaşım, göçmenlerin toplumsal yaşamın bir alanına dâhil edildiği (genellikle işgücü piyasası) ancak sivil ve siyasi katılımdan hariç tutulduğu, güvenli bir yasal statüye sahip olmadığı için dışlandığı ve ayrımcılığa uğradığı süreçlere karşılık gelir. Böylesi politikalar sonucunda, günümüzde birçok göçmen, göç sürecinin üzerinden on yıllar geçmesinin ardından dahi, ekonomik ve sosyal dezavantajlar yaşamakta, sivil ve politik katılımdan dışlanmakta, ırkçılık ve zenofobia ile karşı karşıya kalmaktadır (Rudiger ve Spencer, 2003, s. 3). Refah devletinin zayıfladığı ve sosyal dışlanmanın birçok birey için tehdit oluşturduğu günümüzde bu iki yaklaşım, yerel toplumun olumsuz tutumları göçmenlere yöneltme eğilimine sebep olmaktadır (Saggar vd., 2012, s. 20).

Üçüncü yaklaşım ise, çokkültürcü ve komüniter modellere, farklılıkların kabul edildiği çoğulcu demokrasi anlayışına dayanır. Çokkültürcü yaklaşımlar ayrımcılık karşıtı yasa ve inisiyatiflerin kendini göstermesiyle güç kazanmıştır. Bu kapsamda bütünleşme, göçmenlerin yerel toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve politik yaşamına dâhil edildiği, göçmenler ve yerel toplum arasındaki 'karşılıklı uyumu' içeren çift yönlü bir süreç olarak tanımlanır ve bir dizi ortak sorumluluğu gerektirir (IOM, 2017, s. 1). Farklılıklara saygı ilkesini temel alır ve çeşitlilik içinde birlikteliği (unity in diversity) hedefler. Bu bağlamda göç süreçlerinin yanı sıra ulusal azınlıklar, bölgesel farklılıklar, dini çeşitlilik, dilsel çeşitlilik ve sınıf tabakalaşması gibi unsurları içermektedir.

Bu çalışmada kavramsal bir çerçeve çizilirken bütünleşme kavramı çokkültürcü ve komüniter model çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu noktada Uluslararası Göç Örgütü'nün bütünleşme kavramına ilişkin çizmiş olduğu çerçeve temel alınabilir. Uluslararası Göç Örgütü 'içerme (inclusion)' ve 'sosyal uyum (social cohesion)' kavramlarını bütünleşmenin iki temel unsuru olarak ele almaktadır (IOM, 2017, s. 3). Bu kapsamda 'içerme'; sosyal içerme (sağlık, eğitim), ekonomik içerme (emek piyasası ve finansal hizmetlere erişim), sivil ve politik katılımı kapsamaktadır. 'Sosyal uyum' ise ayrımcılığın önlenmesi, zenofobiya karşı duruş ve karşılıklı anlayışı geliştirmek çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çerçeveden hareketle 'içerme' sürecinin daha çok bürokratik bir boyutu olduğu, mülteci ve sığınmacıların sağlık ve eğitim sistemine, emek piyasasına, finansal hizmetlere entegre edilmeleri ve son noktada sivil ve politik haklar kazanmalarıyla bağlantılı vatandaşlığa da giden bir çerçeve çizdiği görülmektedir. Diğer taraftan, 'sosyal uyum' için çerçevenin aynı netlikte olmadığını belirtmek gerekir. Şu hâlde, sosyal uyum kavramını biraz daha incelemek gerekmektedir.

Sosyal Uyum

Genellikle bütünleşme ve içirme politikalarıyla ilişkili olarak ele alınan sosyal uyum kavramı son derece tartışmalıdır (European Commission, 2005, s. 6) ve nadiren kesin terimlerle tanımlanmaktadır (IOM, 2017, s. 3). En genel anlamıyla sosyal uyum sınıf, din, dil, kültür veya etnik grup gibi ayrışmalardan doğan tehditlere karşı toplumun niteliği olarak tanımlanabilir (European Commission, 2005, s. 70). Güvensizlik, tecrit ve düşmanlık yaratan ırkçılık ve zenofobia sosyal uyumun önündeki başlıca engellerdir.

Yerel ölçekte sosyal uyum; insanların birlikte yaşadıkları topluluklar için nasıl hissettikleri, birbirlerine saygı gösterip göstermedikleri, güvenli ve içten bir çevrede yaşadıklarını ne düzeyde hissettikleri üzerinden ölçülür. Göç süreçleriyle bağlantılı olarak ele alındığında ise, göçmenler ve yerel toplum arasında süregelen etkileşimin ürünüdür. Bu süreç, göçmenlerin ve yerel toplumun birbirine uyum sağladığı dinamik ve sürekli bir değişim sürecidir (Saggar vd., 2012, s. 18-22).

Güvenmeye istekli olma, diğerleriyle işbirliği yapma ve geniş sosyal ağlara sahip olma gibi sosyal sermayenin bazı kilit yönleri, sosyal uyum konusunda özellikle de göçmenleri uyuma teşvik etmede önemli bir rol oynar (Saggar vd., 2012, s. 25). Sosyal sermaye yaklaşımı, sosyal dışlanma riski altındaki gruplara yardımcı olma, yaşamı sürdürme noktasındaki anahtar becerileri destekleme ve topluluk kalkınması çabalarını teşvik etme gibi üç politik alanda özellikle önemlidir (PRI, 2005, s. 2). Bununla birlikte, Rudiger ve Spencer'a (2003, s. 6) göre sosyal ağlar inşa etmek sosyal uyumun sağlanmasında önemli olsa da göçmenler ve etnik azınlıklar eşit muamele görmediği sürece bu çabalar başarısız olacaktır.

Son tahlilde, sosyal uyumun iki temel bağlamda tanımlandığı görülmektedir. Birincisi, sosyal dışlanmanın ve nüfusu oluşturan çeşitli gruplar arasındaki uyumsuzlukların azaltılmasıdır. İkincisi ise söz konusu gruplar içinde ve gruplar arasında sosyal ilişkilerin ve sosyal sermayenin güçlendirilmesidir (European Commission, 2005, s. 6). Bu iki temel bağlam ve yukarıda aktarılan sosyal uyum tanımları dikkate alındığında zenofobiya karşı duruş, ayrımcılığın önlenmesi, sosyal dışlanmanın önlenmesi, sosyal temasın artırılması, sosyal mesafenin azaltılması ve sosyal sermayenin güçlendirilmesinin sosyal uyumun göstergeleri olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yukarıda anılan kavramlar ve sosyal uyumla ilişkileri göç süreçleriyle bağlantılı olacak ele alınacaktır.

Sosyal Uyumun Göstergeleri 1: Zenofobiya Karşı Duruş

Yabancı korkusu ya da nefreti anlamına gelen zenofobia kişinin kendinden farklı olan insanlardan korkma, nefret etme durumudur. Öyle ki, göçmenlerin ayrımcılığa ve sosyal dışlanmaya maruz kalması, yerel toplumun göçmenlere sosyal mesafe koyması, temastan kaçınılması ve karşılıklı güven ilişkilerinin inşa edilememesi gibi sosyal uyumu ilişkin diğer göstergelerin tamamını etkileyen bir olgu olması nedeniyle ayrıca vurgulanması önemlidir.

Van Dijk'in 'ideolojik karesi' ve bu bağlamda öne sürdüğü biz/onlar dikatomisi zenofobianın ve dış grup üyelerinin bireysel özelliklerine ilişkin genellemelerin anlaşılmasında faydalı bir enstrüman olarak kullanılabilir. Kimliğin doğası gereği 'öteki' üzerinden inşa edildiğini ifade eden Van Dijk, farklı olana atfedilen özelliklerin 'biz'e ilişkin olumlu özellikleri ön plana çıkarırken 'onlar'a ilişkin kalıpyargıları ve önyargıları pekiştirdiğini belirtmektedir (Van Dijk, 2000). Dolayısıyla, Van Dijk'in teorisi bağlamında 'Biz'in 'öteki'nin olumsuz özelliklerine odaklanma eğiliminden söz edilmektedir. Bu durum ise yabancı korkusunu veya düşmanlığını beslemektedir.

Tajfel ve Turner (1979) tarafından ortaya atılan sosyal kimlik teorisi de bu varsayımı destekler niteliktedir. Teori temelde bireylerin kendi sosyal gruplarını diğer sosyal gruplardan daha olumlu olarak algıladığını ve grup-içi kimliklerini korumaya çaba gösterdiklerini savunur. Bununla birlikte, bireylerin daha olumlu sosyal statüye sahip gruplarla özdeşleşme eğiminde olduğunu belirtir. Teorinin temel ilkelerinden biri, bireyin kendi grubu ile bir dış grup arasındaki farkı maksimize etmesinin sosyal kimliği olumlu etkilediği ve benlik saygısını arttırdığıdır (Pechar ve Kranton, 2017, s. 2). Bir başka ifadeyle, bireyin kendi grubu lehine ayrımcılık yapması benlik saygısında görece bir artışa neden olmaktadır. Sosyal sınıflandırma (social categorization) ve bu çerçevede iç-grup ile özdeşleşme ayrımcılık için ön koşul niteliğindedir (Grieve ve Hogg, 1999, s. 926).

Aslında zenofobia, ayrımcılık ve sosyal dışlanma kavramları birbiriyle oldukça yakından ilişkilidir ve sosyal etkileri açısından birbirine eklemlenmiştir. Araştırmalar genellikle zenofobianın ayrımcılığa temel oluşturduğuna, ayrımcılığın ise toplumdaki dışlanma sürecini beraberinde getirdiğini göstermektedir (Collins, 2003, s. 21; Oxman-Martinez vd., 2012, s. 384). Gruplararası dışlanma (intergroup exclusion) grup-içi ve grup-dışı farklılaşma ve ayrışma süreçlerinden kaynaklanan ayrımcılığın bir sonucudur. Yani dışlama grup üyeliğine dayanır ve dışlanmanın hedefi bir dış grup üyesidir. Sosyo-ekonomik statü, etnik köken, dini inanç, cinsel kimlik, göçmenlik statüsü ve diğer kategorilere bağlı dış gruba yönelik düşmanlık ve ayrımcı politikalar belli grupları sosyal dışlanma tehdidi ile karşı karşıya bırakır.

Son tahlilde, zenofobia olarak andığımız yabancı korkusu ve düşmanlığının her şeyden önce öteki kimliğinin inşasından ve öteki kimliğine ilişkin kalıpyargılar ve önyargıların pekişmesinden temellendiği anlaşılmaktadır. Bu durumun ise neticede sosyal temastan kaçınılmasına, sosyal mesafenin artmasına, ayrımcılığa ve sosyal dışlanmaya temel oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla, her şeyden önce sosyo-ekonomik statü, etnik köken, dini inanç, cinsel kimlik, göçmenlik statüsü vb. sosyal kategorilere dayalı olarak inşa edilen öteki gruba yönelik kalıpyargıların ve önyargıların önlenmesi ve dış grubun olumlu özelliklerinin öne çıkarılması korku, kaygı ve düşmanlığı azaltacaktır. Zenofobiaya karşı duruş olarak özetlediğimiz bu süreç ise neticede ayrımcılık ve sosyal dışlanma tehdidini azaltma ve sosyal ilişkileri güçlendirme potansiyeli taşımakta, böylece sosyal uyuma katkı sağlamaktadır.

Sosyal Uyumun Göstergeleri 2: Ayrımcılığın Önlenmesi

Ayrımcılık kavramı bu çalışmada sözü geçen diğer birçok kavram gibi karmaşık bir doğaya sahiptir. Ayrımcılık, en basit anlamıyla, başkalarına yönelik zararlı eylemleri içerir (Brown, 2017, s. 269). Gruplararası ayrımcılık ise, iç-grup üyelerine, dış-grup üyelerinden daha olumlu davranma eğilimini ifade eder (Cappelletti vd., 2015, s. 2). Gruplararası karşılaşmalarda eşitsiz veya düşmanca muamele olarak tanımlanır (Alanya vd., 2015, s. 2) ve minimal sosyal koşullarda dahi ortaya çıkabilmektedir (Blanz vd., 1995, s. 232).

Ayrımcı davranışlar; sosyal dışlanma, adaletsizce değerlendirme, sözlü hakaret ve fiziksel saldırı gibi geniş bir yelpazedeki birçok eylemi içerebilir. Bireyler, gruplar, topluluklar veya kurumlar tarafından gerçekleştirilebilir (Brown, 2017, s. 269). Araştırmalar, ayrımcı davranışın temelinde dış-grup üyelerinin istisna edilmesinden ziyade iç-grup üyelerinin öncelenmesinin yattığını göstermiştir (Cappelletti vd., 2015, s. 2). Bununla birlikte, gruplararası ayrımcılığın nedenlerini anlamaya yönelik yapılan araştırmalar sosyal bağlamın ve gruplararası

deneyimlerin önemine odaklanmıştır. Gruplararası ilişkilerin, kaynak çatışmalarının ve diğer grupla ilgili kalıp yargıların üzerinde durmuşlardır (Pechar ve Kranton, 2017, s. 2-3).

Azınlığın ve çoğunluğun ayrımcılık algıları gruplararası ilişkilerin iki yüzü olarak karşımıza çıkar. Azınlık açısından bakıldığında algılanan ayrımcılık alt grup statüsüne işaret eder. İkincilleştirilmiş grup pozisyonu, haksız ve düşmanca muamelelerin hedefi olma ihtimallerinin yüksek olduğunu ve bu muamelelerden korunmanın zorluğuna işaret eder. Diğer taraftan, çoğunluk açısından bakıldığında, tersine ayrımcılık algısı olarak anılan şey, 'tehdit edici (tehditkâr)' (!) bir azınlığın çoğunluğun baskın pozisyonuna yönelik yarattığı tehdit hissiyatından doğar (Alanya vd., 2015, s. 5).

Geçtiğimiz yüzyılda birçok ülkede azınlık gruplar temel haklar bağlamında eşit hukuki statü elde etmişlerdir. Bununla birlikte, bu kazanımlar aile varlıkları, nitelikli eğitime erişim, daha iyi istihdam olanakları, fiziksel ve zihinsel sağlık gibi yaşamın önemli alanlarına sınırlı etki göstermiştir. Çoğunluk grubun üyeleri ise bu eşitsizlik ve ayrımcılığı rutin olarak görmezden gelmektedir (Todd vd., 2012, s. 738). Dahası, gruplararası ayrımcılık grup içi üstünlüğün gösterilmesi yoluyla dış grup üzerinde kontrolün elde edilmesinde önemli bir araçtır.

Diğer taraftan literatürde 'çoğunluğun tersine ayrımcılık (reverse discrimination) algısı' olarak anılan bir diğer süreç söz konusudur. Bu süreç azınlıkların (Suriye göçü bağlamında göçmenlerin), münhasır (!) çoğunluk haklarına nüfuz etmesi (bu haklardan faydalanmaya başlaması) sonrasında ortaya çıkan gruplararası rekabet veya iç-gruba yönelik tehdit duygularını ifade eder. Kentlerde veya mahallelerde azınlık çoğunluk nüfusunu aştığında, azınlık gruplarının daha iyi okullara, işlere veya konutlara sahip olduğuna dair bir algı ortaya çıktığında gerçekleşir (Alanya vd., 2015, s. 2-3).

Kolektif tehdit düzeyine ilişkin algı arttıkça, çoğunluk grubu sadece daha olumsuz tutum geliştirmekle kalmaz, göçmenlere karşı ayrıca dışlayıcı tepkiler göstermeye başlarlar. Yani bu süreçte tehdit algısı, dışlayıcı tepkiye dönüşür. Etnik rekabet teorisi (ethnic competition theory) bu tepkileri 'rekabetçi dışlama (competitive exclusion)' olarak adlandırır. Rekabetçi dışlama ırksal ayrımcılık, politik mobilizasyon, kolektif boykotlar ve son noktada sınır dışı (bölge dışı) etme ve hatta linç etme yoluyla gerçekleşir (Rink vd., 2008, s. 413).

Brown (2017, s. 277-281) algılanan ayrımcılığın ortaya çıkardığı sonuçları dört temel başlık altında ele almıştır: Psikolojik sonuçlar, akademik sonuçlar, sosyal sonuçlar ve grup kimliğinin rolü. Ayrımcılığın psikolojik sonuçları bağlamında Schmitt vd.'nin (2014, s. 937) yaptıkları meta analiz kapsamlı bulgular sunmaktadır. Bu araştırmaya göre algılanan ayrımcılık psikolojik iyilik hali üzerinde bir bütün olarak olumsuz etkiye sahiptir. Algılanan etnik ayrımcılığın psikolojik sonuçları üzerine yapılan diğer araştırmalar benlik saygısında azalma (Fisher vd., 2000, s. 690; Seaton vd., 2008, s. 1294), depresyon, düşük yaşam memnuniyeti (Seaton vd., 2008, s. 1294), artan kaygı, öfke ve saldırganlık (Bogart vd., 2013, s. 1078) sonuçlarına ulaşmıştır.

İkincisi, algılanan ayrımcılık düşük akademik başarı, okul bırakma riski ve eğitimden kopuş, algılanan düşük akademik öz yeterlik, düşük akademik motivasyon, bilime yönelik ilginin azalması gibi olumsuz akademik sonuçlar doğurabilmektedir (Brown, 2017, s. 278-279).

Üçüncüsü, algılanan ayrımcılığın sosyal sonuçları riskli davranışlarla, olumsuz akran ilişkileriyle (adil olmayan muamele ve düşmanca davranışlar) ve akran ilişkilerinde sosyal yeterliliğin azalmasıyla ilişkilendirilmiştir (Oxman-Martinez vd., 2012, s. 381). Bunlara ek olarak, ayrımcılık deneyiminin bir parçası olan sosyal etkileşimler, gelecekte daha olumsuz

sosyal etkileşimlerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu durum ise bireylerin ayrımcılık yapacağını düşündükleri dış-grup üyelerine karşı önyargılarının artmasına bu dış-grup üyeleriyle temastan kaçınmalarına sebep olabilmektedir. Ek olarak, zorunlu bir temas anında ise kaygının artması sonucunu doğurabilmektedir. Bu yönüyle ayrımcılığın psikolojik sonuçlarıyla da birlikte işlediği görülmektedir. Sonuç olarak, gelecek temasa ilişkin olumsuz beklentiler, temasın olumsuz sonuçlarının daha fazla olması riskini de arttırmaktadır.

Algılanan ayrımcılığın ortaya çıkardığı sonuçlardan sonuncusu grup kimliğinin rolüdür. Çocuklar ve ergenlerin grup kimliği, geniş anlamda, bir sosyal gruba üyelik ile şekillenen “düşünme, algılar, duygular ve davranış” olarak düşünülebilir (Brown, 2017, s. 280). Grup kimliğinin üç temel rolünden söz edilebilir. İlki, grup kimliği algılanan ayrımcılığı şeffaflaştırabilir. Güçlü bir feminist kimliğe sahip kadınların diğer kadınlara göre cinsiyet ayrımcılığını daha fazla algılamaları gibi (Leaper ve Brown, 2008, s. 686). İkincisi, grup kimliği ayrımcılığın olumsuz etkilerine karşı tampon görevi görebilir. Kişinin benlik algısında merkezi olan veya pozitif olarak kabul edilen etnik bir kimliğe sahip olması ayrımcılığın olumsuz etkilerini tamponlayabilir. Son olarak, ayrımcılığın ve çoğunluk tarafından reddedilmenin, bireyi kendi azınlık grubuyla daha fazla özdeşleşmeye yönelttiği görülebilmektedir (Brown, 2017, s. 280-281).

Sosyal Uyumun Göstergeleri 3: Sosyal Dışlanmanın Önlenmesi

Sosyal dışlanma kavramı 1970’lerde Fransa’da ortaya çıkmıştır (Bhalla ve Lapeyre, 1997, s. 414). Kavram ilk defa Cezayir asıllı Fransız René Lenoir’in (1974) ‘Dışlananlar: On Fransız’dan Biri’ isimli Fransa’daki ‘dışlananları’ konu alan kitabında yer almıştır. Sonrasında yoksulluk ve yoksunluk konusundaki tartışmalara ve yazılara önemli etkide bulunmuştur. Lenoir dışlananları; zihinsel ve fiziksel engelliler, intihara kalkışan bireyler, yaşlılar, istismara uğrayan çocuklar, madde bağımlıları, suçlular, bekar ebeveynler, marjinal asosyal insanlar ve diğer sosyal uyumsuzlar olarak tanımlamıştır (Sen, 2000, s. 1).

Sosyal dışlanma çok yönlü ve karmaşık bir kavramdır. Kavram ekonomik, sosyal, politik ve kültürel çağrışımlarla doludur. İşsizlik ve yoksulluk ile yakından ilişkilidir. Eğitim ve sağlık hizmetlerine erişememe, siyasi, sosyal ve kültürel yaşama katılamama, sosyal ağlardan kopuş ve toplumsal bütünleşme ile de ilişkilidir. En genel anlamıyla, toplumdan dışlanmayı ifade eder.

Sosyal dışlanmaya dair tanımlamalar arasındaki en belirgin ayrım, sosyal dışlanmanın dar ve geniş anlamlarıyla kullanılmasıdır. Dar anlamıyla sosyal dışlanma gelir yoksulluğunun eş anlamlısı olarak kullanılır. Ücretli işgücü piyasasının dışında tutulan bireylere veya düşük ücretli işlerde çalışanlara atıfta bulunur. Geniş anlamıyla sosyal dışlanma ise yoksulluk, gelir eşitsizliği veya istihdam eksikliğinin çok daha ötesinde bir kavrama işaret eder. Bu bağlamda sosyal ilişkilere, kamusal alandan dışlanmaya, haklar bağlamında kurumlardan yoksun olmaya, katılım süreçlerine temas eder. Sosyal dışlanmanın bu geniş anlamı içerisinde sosyal adalete, devredilemez hakların teminatına giden bir yol vardır.

Sosyal dışlanma yaygın olarak ekonomik, politik ve sosyal olmak üzere üç boyutta ele alınmaktadır. Bu noktada, bu boyutların iç içe geçmiş ve birbirinin etkisini arttıran bir nitelik taşıdığı ifade edilmektedir. Ekonomik boyut daha çok yoksulluk ve işsizlikle bağlantılıdır. Ekonomik olarak dışlanmış bireyler; işsizler, mülk ve kredi gibi ekonomik varlıklara erişimi olmayanlar, kısaca ekonomik sistemin dışında tutulanları içerir. Politik boyutu (kurumsal dışlanma ya da kurumsal destekten yoksunluk olarak da dillendirilir) toplumda bireyi sosyal

koruma altına alacak yapıların yetersizliği, eğitim ve sağlık gereksinimlerinin karşılanmaması ile ilgilidir. Belirli insan haklarının ve siyasi hakların, nüfusun belirli grupları için reddedilmesiyle ilgilidir. Göçmenler, kadınlar, LGBT'ler, etnik ve dini azınlıklar gibi siyasi haklardan ve insan haklarından kısmen veya tamamen yoksun bırakılma durumunu ifade eder. Sosyal boyutu ise bir bireyin ana akım toplumla olan bağlarını yitirmesiyle ilgilidir. Sosyal ilişkilerin zayıflaması ve sosyal destekten yoksunluğu içerir (Bhalla ve Lapeyre, 1997, s. 418-420).

Bunlara ek olarak, Adaman vd. (2006, s. 9-10) mekânsal ve kültürel dışlanma süreçlerinden söz ederler. Bu dışlanma süreçleri sosyal boyutun bir alt basamağı olarak da ele alınabilir. Buna göre, kültürel dışlanma, bireyin ekonomik nedenlerden bağımsız olarak kültürel ve ekonomik yaşama dilediğince katılmama durumudur. Örneğin bulunulan coğrafyadaki çoğunluk referans alındığında; farklı bir etnik kökenden/ırktan gelmek ya da farklı bir din/mezhep üyesi olmak, çoğunluk dilini rahat konuşamamak, ya da aksanlı konuşmak, farklı giyim kuşam ya da cinsel tercihler gibi nedenlerden ötürü toplumsal yaşamın genelinde süregitmekte olan etkinliklere alınmama, soğuk davranılma, engellerin çıkartılması şeklinde tezahür etmektedir.

Mekânsal dışlanma bir dizi nedenden dolayı belli mekânlara ulaşımda ve mekânlardan yararlanmada sorunların bulunması ve engellerle karşılaşılmasıdır (Adaman vd., 2006, s. 9-10). Bu boyutun göç süreçleriyle bağlantılı olarak ayrıca vurgulanmasında fayda görülmektedir. Göçmenlerin yaygın olarak daha önce göç etmiş bireyler tarafından kurulan bilgi, aile ve topluluk ağları aracılığıyla belirli şehirlerde veya şehirlerin belirli bölgelerinde toplandıkları görülmektedir. Bu bağlamda göçmenler açısından mekânsal ayrışma ve dışlanma süreçleri ortaya çıkabilmektedir.

Mekânsal dışlanma, sosyal dışlanmanın en gözlenebilir biçimlerinden biridir. Özellikle ırksal (veya başka ayrışmalar temelinde) yerleşim bölgelerinin ortaya çıkması ve ayrılmış düşük gelirli mahallelerin büyümesiyle sosyal dışlanma kentlerde giderek daha fazla ortaya çıkmaktadır (Galabuzi ve Teelucksingh, 2010, s. 13). Kentsel yaşamda grupların yaşadığı mekânların ayrışması mekânsal damgalamayı beraberinde getirir ve damgalanmış mekânlarda ikamet ediyor olmak birçok alana erişimin önünde engel teşkil eder. Toplum tarafından riskli olarak kabul gören bir mekânda ikamet edenler bir süre sonra mekândan çıkamaz hale gelirler. Böylece, mekân sosyal dışlanmanın ana belirleyicisi haline gelebilir (Akkan vd., 2011, s. 24). Dışlanmışlar, kendilerini benzer durumda olanlarla aynı ikametgâh yakınlığı içinde bulduklarında mekânsal ayrımcılık da hayatlarını kısıtlayan bir diğer unsur haline almaktadır (Adaman vd., 2006, s. iii). Kentsel bir sorun olarak da kabul edilen bu süreçte 'ana akımdan dışlanmışlık' ve 'topluma ait olmama hissi' ortaya çıkabilir.

Kentlerin çok sayıda yeni göçmen alan bölgelerinin aşırı derecede yoksunluk yaşadığı görülmektedir. Gecekondu ve kent içi yoksul mahalleler, şüphesiz, sosyal dışlanma süreçlerine karşı en savunmasız bölgelerdir ve mahalle özelliklerinin sosyal dışlanma ile ilgili sonuçlarla (işgücü piyasasına katılım ölçütleri ve yoksulluk sarmalı) doğrudan ilişkili olabildiğine dair bulgular mevcuttur (Buck, 2001, s. 2251)

Sonuç olarak, gruplararası ayrımcılık ve sosyal dışlanma, göçmenler ve yerel toplum arasında ilişkilerin geliştirilmesi ve karşılıklı uyumun sağlanması noktasında önemli süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sosyoekonomik statü, cinsiyet, ırk, din, göçmenlik statüsü gibi farklılıklar üzerine inşa edilen ayrımcı politikaların ve sosyal dışlanmanın önüne

geçilmesi sosyal uyum süreçlerine ve sürdürülebilir kalkınmaya sunacakları katkılar açısından önem taşımaktadır.

Sosyal Uyumun Göstergeleri 4: Sosyal Temasın Arttırılması

Sosyal temas birçok araştırmada doğrudan ya da dolaylı olarak gruplararası uyumun göstergeleri arasında yer alır. En genel anlamıyla farklı toplumsal kategorilerden bireylerin veya grupların birbirleriyle olan temas ve iletişimine karşılık gelir. Olumlu gruplararası tutumların geliştirilmesi, gruplararası kaygının azaltılması, dış gruba yönelik kalıp yargıların aşılarda önyargı ve ayrımcılığın azaltılmasında etkili bir araçtır.

Olumlu gruplararası sosyal temasın gruplararası ilişkilerin geliştirilmesine, kaygının önyargının ve ayrımcılığın azaltılmasına katkı sağlayacağı fikri 1930'lara dayanmaktadır. Bununla birlikte, somut anlamda ilk kez sosyolog Robin Williams tarafından ortaya atılmıştır (Williams, 1947). Sonrasında sosyal psikolog Gordon Allport tarafından sistematik biçimde ele alınmıştır (Allport, 1954).

Geleneksel anlamda gruplararası temas, açık biçimde tanımlanmış gruplar arasında gerçek, yüz yüze etkileşim olarak tanımlanmaktadır (Pettigrew ve Tropp, 2006, s. 754). Günümüzde ise temasın doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki biçiminden söz edilmektedir (Hewstone ve Swart, 2011, s. 374). Doğrudan sosyal temas yüz yüze görüşme, karşılaşma şeklinde gerçekleşir. Allport'un (1954) kastettiği sosyal temas tam da budur. Uzun yıllar sosyal temasın karşılığı olarak sadece bu düzeyde doğrudan temas kastedilmiştir.

Dolaylı sosyal temas ise farklı biçimlerde görülebilmektedir. Tecrübelerin aktarılması, gözlem, hayal gücü gibi çeşitli kanallarla gerçekleşebilir. Televizyon izleyicileri ve televizyon karakterleri arasındaki parasosyal temas, televizyon karakterleri arasındaki gruplararası temasın gözlemlenmesi yoluyla temas, dış grup ile iletişime giren iç grup üyelerinin paylaşımları ile aktardığı bilgi ve gözlemler, arabulucu kanallar yoluyla oluşan gruplararası temas, dış gruba gerçekleşen hayali temas bu bağlamda dolaylı temasın çeşitli biçimleridir (Hewstone ve Swart, 2011, s. 374; Schiappa vd., 2005). Dolaylı sosyal temas olumlu gruplararası tutumların geliştirilmesinde doğrudan temasa göre daha az risk alma ve daha az çaba gösterme olanağı tanır. Yine de çeşitli doğrudan ya da dolaylı sosyal temas biçimlerinin tamamının dış gruba yönelik olumlu tutumun gelişimine katkıda bulunabileceği görülmektedir.

Gruplararası sosyal temas uzun yıllardır gruplararası ilişkilerin geliştirilmesinde en etkili yöntemlerden biri olarak ele alınmaktadır (Dovidio vd., 2003, s. 5). Temas hipotezine göre, belirli koşullar altında grup dışından bireylerle sık ve olumlu temas, grubun bütününe dair olumsuz yargıların iyileştirilmesine katkı sağlar. Dolayısıyla gruplararası ilişkilerin geliştirilmesinde, düşmanlığı ve önyargıyı azaltmada, katılımcı gruplar arasında daha olumlu tutumlar geliştirmede ve gruplararası kaygıyı azaltmada etkili olduğu öne sürülmektedir (Allport, 1954; Hewstone ve Swart, 2011; Hughes, 2007, s. 421; Voci ve Hewstone, 2003). Dahası, farklı toplumsal gruplardan bireyler birbirleriyle temas kurdukça, önyargıların temelinde yatan hatalı genellemeler fark edilir, farklılıkların yanı sıra benzerlikler keşfedilir, 'öteki' grubun aslında sanıldığı kadar kötü ve homojen olmadığı görülür (Çuhadar Gürkaynak, 2012, s. 255; Pettigrew ve Tropp, 2006, s. 757).

Gruplararası sosyal temasa ilişkin yapılmış araştırmalar 'ikincil transfer etkisi (secondary transfer effect)' olarak adlandırılan bir süreci ortaya koymuşlardır. En genel anlamıyla ikincil transfer etkisi, temasın etkilerinin temas edilen birincil dış gruptan ikincil dış gruplara

genellenmesi süreçlerine karşılık gelir (Schmid vd., 2014, s. 444). Bu bağlamda, gruplararası sosyal temasın ikincil transfer etkisi, pozitif gruplararası temas deneyimlerinin sadece karşılaşılan (birincil) dış gruplara değil, aynı zamanda gruplararası karşılaşmada yer almayan diğer (ikincil) dış gruplara yönelik tutumları da etkileyebileceği bir olgudur. Bir başka ifadeyle, ikincil transfer etkisi ile kastedilen, bir dış gruba veya dış grup üyesi ile deneyimlenen sosyal temasın, yalnızca temas edilen grubun bütününe ilişkin tutumlarda değil, aynı zamanda sosyal temas kurulmamış olan diğer ilişiksiz dış gruplara yönelik tutumlarda da olumlu değişim yarattığıdır (Schmid vd., 2012, s. 28).

Sosyal uyum süreçleriyle bağlantılı olarak ele aldığımızda, gruplararası uyumun geliştirilmesinde sosyal temas, üç genel sonucun ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Bu katkılar; (1) önyargı, ayrımcılık ve kaygının azaltılması, (2) dış gruba yönelik olumlu tutumların arttırılması ve (3) gruplararası ilişkilerin geliştirilmesi olarak sıralanabilir. Sonuç olarak, sosyal temas gruplararası ilişkilerin geliştirilmesi ve sosyal uyumun sağlanması süreçlerinde en önemli sosyal değişim araçlarından biridir. Bu bağlamda uygun koşulların sağlanması, temasın sıklığından ziyade niteliğinin ön plana çıkarılması önem taşımaktadır.

Sosyal Uyumun Göstergeleri 5: Sosyal Mesafenin Azaltılması

Sosyal mesafe kavramı yirminci yüzyılın ilk yarısından günümüze bireylerin dış grupların üyelerine yönelik algılarının ve gruplararası ilişkilerin anlaşılması noktasında önemli bir araç olmuştur. Kavram, genel anlamıyla, başka bir bireye yönelik öznel olarak algılanan veya deneyimlenen mesafe olarak ifade edilmektedir. İç ve dış gruplar arasındaki ayrım ve yabancılaşma algısı açılarından sıklıkla ele alınmıştır (Magee ve Smith, 2013, s. 159). Günümüzde sosyal mesafenin bireysel kararlar üzerinde derin bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir (Buchan vd., 2006, s. 377).

Sosyal mesafe kavramına ilişkin çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Kavram ilk defa Bogardus tarafından sistematik olarak kullanılmıştır. Ona göre sosyal mesafe, kişilerin birbirlerine yönelik anlayış ve duygularının derecesine atıfta bulunur. Etkileşimlerin doğasını açıklar ve sosyal ilişkilerin karakterini çizer (Bogardus, 1925, s. 299). Sosyal mesafe, bir grubun üyelerinin, bir dış-grubun üyesi ile etkileşim sürecinde belirli bir yakınlık derecesini kabul etme veya onaylama noktasındaki isteksizlik duygularına karşılık gelir. Çeşitli etnik grupların toplum içinde ne kadar kabul edildiği ya da reddedildiğine ilişkin bir göstergedir (Weaver, 2008, s. 779-780). Etnik gruplararası ilişkilerin ele alındığı çalışmalarda ve göçmenlerle yerel toplum arası ilişkilerin ele alındığı çalışmalarda sosyal mesafe kavramından yaygın olarak faydalandığı görülmektedir (Fossett, 2006; Hagendoorn, 1995; Roesch, 2015; Verkuyten ve Kinket, 2000; Weaver, 2008).

Sosyal mesafe çalışmaları geçmişten günümüze gruplararası ilişkilere dair birtakım değerlendirmeleri ortaya koymuşlardır. Sosyal uyum süreçleri açısından önem taşıdığı düşünülen bu değerlendirmelere kısaca değinilmesi önem taşımaktadır.

Birincisi, bireylerin tipik olarak benzerlik algıladıkları bireylerle daha rahat hissettikleri olgusudur. Dolayısıyla, bireylerin benzer özellikler taşıyan bireylerle etkileşimde daha yakın bir sosyal mesafe tuttıkları görülmektedir (Parrillo ve Donoghue, 2005, s. 258-259). Örneğin, Hagendoorn'un (1995, s. 224) çalışmasında; neredeyse tüm etnik gruplar, iç gruplarla dış gruplardan daha fazla temas kurmayı tercih etmişlerdir. Benzerlik algısıyla bağlantılı olarak, sosyal mesafe sonucu ortaya çıkan ayrımcılığın yalnızca etnik grupları değil, aynı zamanda benzemeyen her türlü dış grubu etkilediğini belirtmek gerekir. Araştırmacılar bu

değerlendirmelerin kimi zaman grup içi kayırmacılığa yol açtığını ifade etmektedir (Verkuyten ve Kinket, 2000, s. 75-76).

İkinci bir konu, sosyal mesafe ve tercih dinamiklerinin, azınlık gruplarının aşırı ayrışması gibi yüksek düzeyde ayrışma üretme kapasitesine sahip olmasıdır (Fossett, 2006, s. 257). Bunun sonucunda da önyargının ve ayrımcılığın ortaya çıkması oldukça olasıdır. Sosyal mesafe koymak, ayrımcılık ve şiddete giden yolun ilk basamağı olarak düşünülebilir. Bu bağlamda, dış grubun üyelerinin yaşadığı semtlere uğramaktan kaçınma, yaşam alanlarının homojenleşmesi ve ayrışması gibi süreçler bireyleri dış gruba (öteki) ayrımcılık uygulamaya hazır hale getirmektedir (Çuhadar Gürkaynak, 2012, s. 257).

Yaşam alanlarının homojenleşmesi ile bağlantılı olarak Bichi, yapmış olduğu nitel araştırmada, kentsel mekânın organizasyonu ve kullanımının sosyal mesafeyi arttırdığını, dolayısıyla sosyal mesafenin bir göstergesi haline geldiğini ifade etmektedir (Bichi, 2008, s. 492). Bu bağlamda, kentsel mekânın ayrışmasının sosyal mesafenin artmasının hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Üçüncü bir konu ise sosyal bağlamın sadece temas tercihlerini değil, aynı zamanda etnik hiyerarşi tercihlerini de düzenlediğidir. Hollanda, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği'nde yapılmış araştırmalar, aynı etnik veya ulusal gruba mensup katılımcıların, etnik dış gruplara yönelik tercihleri konusunda hemfikir olduklarını ortaya çıkarmıştır (Hagendoorn, 1995, s. 224).

Dördüncü bir konu ise, farklı dış gruplara yönelik sosyal mesafeye ilişkin bir hiyerarşinin söz konusu olmasıdır. Örneğin, farklı azınlık grupların değişen derecelerde sosyal kabul edilebilirlikten yararlanmaları mümkündür. Bu bağlamda bazı etnik grupların diğerlerinden daha büyük bir sosyal mesafede tutulması söz konusu olabilmektedir (Verkuyten ve Kinket, 2000, s. 75-76).

Değinilmesi gereken bir diğer konu da 'güç ve iktidar' vurgusudur. Yazarlar gücün kişilerarası ilişkilerde asimetric sosyal mesafe yarattığını, dolayısıyla düşük ve yüksek güçlü bireyler arasında yakın veya uzak hissetmekle doğrudan ilişkili bazı farklılıkların ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, yüksek güçteki bireyin düşük güçteki bireye göre daha öznel bir duygu hissetmesi ve daha fazla sosyal mesafe koyması söz konusu olabilmektedir (Magee ve Smith, 2013, s. 159-163).

Son olarak, sosyal mesafe bağlamında dikkat çeken bir konu da çoğunluk ya da iktidar sahibi grupların yanı sıra azınlık gruplarının da kimi zaman diğer gruplara sosyal mesafe koyduğu ve bu grupları reddettiğidir. Bu bağlamda Verkuyten ve Kinket (2000, s. 77) sayısal bir azınlık söz konusu olduğunda dış grupların kişinin statüsü ve sosyal kimliği için bir tehdit olarak değerlendirilebildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla, azınlık gruplarının yerel topluma ilişkin reddini, kültürlerini ve kimliklerini koruma bağlamında bir savunma mekanizması olarak ele almak mümkündür. Buna ek olarak, sosyal mesafe dinamiklerinin çoğunluk-azınlık ayrımcılığının yanı sıra azınlık-azınlık ayrımcılığını da üreten bir nitelik taşıdığı ayrıca görülmektedir (Fossett, 2006, s. 251).

Sonuç olarak, gruplararası sosyal mesafenin düzeyi, bir dış grubun üyesi ile etkileşimde belirli bir yakınlık derecesinin kabulü ya da reddini doğurur. Mesafenin fazla olması grupların birbirini reddetmesine, ayrımcılık, dışlama, şiddet, grup içi kayırmacılık, iktidarın kötü amaçlarla kullanımı gibi olumsuz süreçlerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

Dolayısıyla, gruplararası sosyal mesafenin anlaşılması ve söz konusu mesafelerin azaltılması, toplumsal uyumun sağlanması noktasında önemli bir yere sahiptir.

Sosyal Uyumun Göstergeleri 6: Sosyal Sermayenin Güçlendirilmesi

'Sermaye', net varlıklara ve kaynaklara işaret eder ve üç temel biçimde kendini gösterir: Ekonomik sermaye (menkul varlıklar, hisse senedi vb.), kültürel sermaye (eğitim vb.) ve sosyal sermaye (Bourdieu, 1986, s. 47). Birçok yazarın kavramla ilgili ortak noktası, ilişkisel kaynakların sosyal ilişkilerin yürütülmesine yardımcı olduğudur. Bununla birlikte, sosyal sermayenin tek boyutlu bir kavram olmadığı vurgulanmıştır (Putnam, 2000, s. 224). Literatürde farklı yazarlar sosyal sermayenin farklı yönlerine odaklansalar da kavramın daha çok gruplar, ağlar, karşılıklılık normları ve güven açısından tanımlandığı görülmektedir.

Fransız sosyolog Bourdieu, sosyal sermayenin özelliklerini sistematik olarak analiz eden ilk yazarlardan biridir. Bourdieu (1986) sermaye kavramını 'Sermaye Biçimleri (The Forms of Capital)' adlı metninde ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye olmak üzere üç farklı biçimde ele almıştır. Ekonomik sermaye, anında ve doğrudan paraya dönüştürülebilir ve mülkiyet hakları biçiminde kurumsallaşmıştır. İkincisi olan kültürel sermaye, belirli koşullar altında ekonomik sermayeye dönüştürülebilir ve eğitim nitelikleri biçiminde kurumsallaştırabilir. Üçüncüsü olan sosyal sermaye ise yine; belirli koşullarda ekonomik sermayeye dönüştürülebilir ve bir unvan (a title of nobility) şeklinde kurumsallaştırılabilen sosyal yükümlülüklerden ('bağlantılar') oluşur (Bourdieu, 1986, s. 47).

Fransız yazar için, sosyal sermaye, ilişki ağlarında içkin olan ve diğer sermaye biçimlerine (ekonomik ve kültürel) dönüştürülebilen bireylerin ve ailelerin kaynağıdır. Bourdieu için sosyal sermayenin iki temel unsuru sosyal ilişkiler ve mevcut kaynaklardır. Bireylerin, dâhil olduğu grupların sahip olduğu mevcut kaynaklara sosyal ilişkiler vasıtasıyla erişme imkânı vardır. Bu noktada önemli bir husus da daha fazla kaynak ve bilgiye sahip olan bireylerle kurulan sosyal ağların daha etkili olacağı vurgusudur. Bourdieu'ya göre, sosyal ağların toplumda daima yenilenmesi ve üretilmesi toplumsal eşitsizliğin oluşturulması ve onun devamı noktasında önemli bir özelliktir. Fransız yazar, sosyal hiyerarşi üzerinde durur ve sosyal sermayenin elit, güçlü kesim için var olduğunu ifade eder. Kavramı pratikte ezilmişlere karanlık, ayrıcalıklılara aydınlık bir olgu olarak ele alır. Yani Bourdieu, bir yönüyle sosyal sermaye kavramını sosyal sınıfın oluşumunu ve toplumsal olarak yeniden üretilen eşitsizlikleri anlamak için kullanmıştır.

Sosyal sermayenin kültürel sermaye üretme ve eğitim çıktıları üzerindeki rolü ile ilgilenen sosyolog James Coleman, sosyal sermaye kavramını eğitimde çocukların başarı düzeyleri ve sosyal eşitsizlikler üzerine yaptığı çalışmalarla geliştirmiştir. Coleman (1988), avantaj ve dezavantaj vurguları ile çocukların okul başarısını sosyal sermayenin varlığıyla ilişkilendirmiştir.

Sosyal sermaye bağlamında Coleman'ı, Bourdieu'dan ayıran iki temel noktadan söz edilebilir. Birincisi, Coleman sosyal sermayenin Bourdieu'nun vurguladığı biçimiyle elitlerin iktidarına ve güçlü kesimin yararına katkısını kabul etmiş ancak Bourdieu'dan farklı olarak yoksullara ve dışlanmış topluluklara da ciddi yararlar sağladığını görebilmiştir (Büyükelikmen, 2015, s. 47-48). İkincisi, Coleman sosyal grupları, örgütleri ve topluluklar arası ilişkileri incelemelerine dâhil etmiş ve bu yönüyle sosyal sermayeyi bir ölçüde toplumsal boyuta taşımıştır.

Kavramsal farklılıklara rağmen, Bourdieu ve Coleman'ın sosyal sermaye terimini kullanımları benzer tanımlara götürür. Her ikisi de kavramı ilişki ağlarına dayandırmış, bireyler ve aileler

açısından bu ağların özelliklerine odaklanmıştır. Putnam ise kavramı çok daha büyük bir sosyal alanın içine çekmiştir. Ampirik odak, bireyler ve aileleri çevreleyen ilişki çemberinden, nüfusun bir bütün olarak özelliklerine doğru değişim göstermiştir. Sosyal sermayeyi, yararlanıcıların özel mülkiyeti olarak değil, bir kamu yararı olarak değerlendirmiştir (Putnam, 1993, s. 38).

Putnam çalışmalarında sosyal sermaye ile sosyal yaşamın üç temel özelliğini kasteder: Ağlar (sivil katılım ve sosyal yaşam ağları), normlar (karşılıklılık [reciprocity] ve bağlılık) ve güven (sosyal güven) (Putnam, 1993, s. 38; 1995, s. 665; 2000, s. 224-225). Güven, normlar ve ağlar gibi boyutlarıyla sosyal sermaye, kendini güçlendirici ve kümülatif olma eğilimindedir (Putnam, 1993, s. 38). Bu özellikler katılımcıların ortak hedeflere ulaşmak için daha etkili bir şekilde birlikte hareket etmelerini sağlar. Sosyal sermaye teorisi, genel olarak, diğer insanlarla daha çok iletişim kurmanın onlara daha çok güvenmeyi ve daha çok güvenmenin de daha çok iletişim kurmayı beraberinde getireceğini varsayar (Putnam, 1995, s. 664-665).

Putnam ayrıca sosyal sermayenin sonuçlarıyla ilgilenmiştir. Bu süreçte, Granovetter'in 'güçlü ve zayıf bağlar' ayrımından (Granovetter, 1983, s. 220-227) faydalanan Putnam, bağlayıcı (bonding) sosyal sermaye ve köprü kuran (bridging) sosyal sermaye biçiminde ikili bir sınıflandırmaya gider (Fernandez ve Nichols, 2002, s. 105). Bağlayıcı (bonding) sosyal sermaye, akrabalık bağları, aile çevresi, komşular, iş arkadaşları gibi içe dönük ve genellikle toplumsal olarak homojen olan insanlar arasında oluşan bağlardır. Bu düzeyde, grup içerisindeki bireyler için sosyal ve psikolojik destek söz konusudur. Diğer taraftan, köprü kuran (bridging) sosyal sermaye ise, insanları kendi iç çemberlerinin dışında olan sosyal dünyalara ve kaynaklara bağlar. Farklı ilgi alanları ve sosyal geçmişe sahip insanlar arasında gelişir. Kısacası, köprü kuran sosyal sermaye bireyi daha geniş toplumsal yapıya bağlarken, bağlayıcı sosyal sermaye ise bir bireyi kendi dar sosyal grubuna sıkı sıkıya bağlar (Nannestad vd., 2008, s. 607). Dolayısıyla, köprü kuran sosyal sermaye sosyal uyumun sağlanması açısından daha değerli kabul edilir.

Bazı yazarlar 'iktidar bağı kuran (linking)' sosyal sermayeyi, Putnam'ın bağlayıcı ve köprü kuran sosyal sermaye ayrımına ek olarak önermişlerdir (Woolcock ve Narayan, 2000). Kavramı toplumdaki güç ve otorite odaklarıyla etkileşime giren insanlar arasındaki güven ağları ve saygı normları olarak tanımlayabiliriz. Bu boyut, kamu ya da özel kurumların temsilcileri gibi yetki sahibi bireylerle olan bağları ifade eder. Köprü kuran sosyal sermaye yatay özellik taşıırken (eşit sosyal statüdeki bireylerle kurulur), iktidar bağı kuran sosyal sermaye daha dikeydir. İktidar bağı kuran sosyal sermaye bireylerin kilit konumdaki politik kaynaklarla ve ekonomik kurumlarla iletişim kurmasını sağlar. İktidar bağı kuran sosyal sermaye, yeni göç etmiş bireylerin resmi kaynaklara erişimleri ve vatandaşlığa kabulü için ihtiyaç duyulan politikaların uygulamaya konulması açısından önem taşır.

Coleman ve Putnam göç sürecini hem göçmen aileler hem de geride bıraktıkları topluluklar için sosyal sermayenin azalmasıyla ilişkilendirir. Diğer taraftan uluslararası göç, etnisite ve milliyetçilik bağlamında çalışan akademisyenler, göç sürecini sosyal sermayenin yitilmesiyle veya azalmasıyla değil, yeni biçimlerde yeniden üretilmesiyle açıklarlar (Evergeti ve Zontini, 2006, s. 1030-1031). Bu araştırmacılar uluslararası göçmenlerin, hedef ya da menşe ülkesindeki daha önce göç etmiş bireylerle kişisel temaslarının bir sonucu olarak elde ettikleri maddi veya manevi faydalara değinmek için sosyal sermaye kavramını kullanırlar (Flores-Yeffal, 2015, s. 411). Öyle ki, bazı yazarlar istemeden göç etmiş, zorla yerinden edilmiş, toplumlarından ve destek ağlarından koparılmış mültecilerin bile sosyal sermayelerinden faydalandıklarını ifade

ederler. Bu bağlamda, bireylerin etnik kökenlerini yeni çevrelerine hızla uyum sağlamak ve geçim kaynaklarını yeniden yapılandırmak için kullandıklarını belirtirler (Loizos, 2000, s. 130-132). Benzer şekilde din, sosyal sermayenin değişiminde önemli bir rol oynar. Kültürlerin içine gömülü olan bu değerler, göçmenlerin gittikleri hedef ülkelerde de korunur ve sosyal sermayenin işlev göstermesine katkı sağlar.

Göç alanındaki sosyal ağların önemi, on yıllar boyunca sayısız akademisyen tarafından tartışılmıştır. Özellikle, ilk defa göç etmiş bireylerin çoğu, yasal statülerinden bağımsız olarak çeşitli bilgi ve desteğe ihtiyaç duyarlar. Bu noktada “nereye gidecekleri, ne söyleyecekleri, ne getirecekleri, nasıl iş bulacakları, nerede yaşayacakları, sistemin nasıl işlediği” gibi konular önem taşır. Bu bilgi ve desteğe erişilememesi durumunda ise göçmenler konut ve iş bulamama gibi kritik sorunlarla karşı karşıya kalabilirler. Bu noktada göçmenler, göçmen olmayan bireyler ve daha önce göç etmiş bireyler arasındaki ağlar kritik bir konumdadır. Literatürde ‘göçmen ağları’ olarak adlandırılan süreç bu bireyleri akrabalık, arkadaşlık ve aynı kökten gelen topluluk ilişkileri aracılığıyla birbiriyle bağlantılandırır (Flores-Yeffal, 2015, s. 413).

Sonuç olarak sosyal sermaye, hedef ülkeye uyum sağlama sürecinde göçmenler için kritik bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, göçmenlerin sosyal sermayelerinin daha çok benzerlikler üzerinden (etnisite, din gibi) inşa edildiği ve bağlayıcı (linking) sosyal sermaye niteliğinde olabildiği görülmektedir. Bağlayıcı sosyal sermaye olumlu yönlerinin yanı sıra bireylerin daha kapalı gruplar halinde örgütlenmesine sebep olabilmektedir. Dolayısıyla, göçmenlerin sosyal sermayelerinin, kendilerine benzemeyen grupları da içermesi (köprü kuran [bridging] sosyal sermaye) gruplararası ilişkilerin gelişmesinde ve sosyal uyuma giden yolda önem taşımaktadır. Son tahlilde, sosyal ağlar, güven ve karşılıklık olmak üzere üç boyutuyla sosyal sermaye, yerel toplum ve göçmenlerin sosyal uyumunda önemli bir bileşendir.

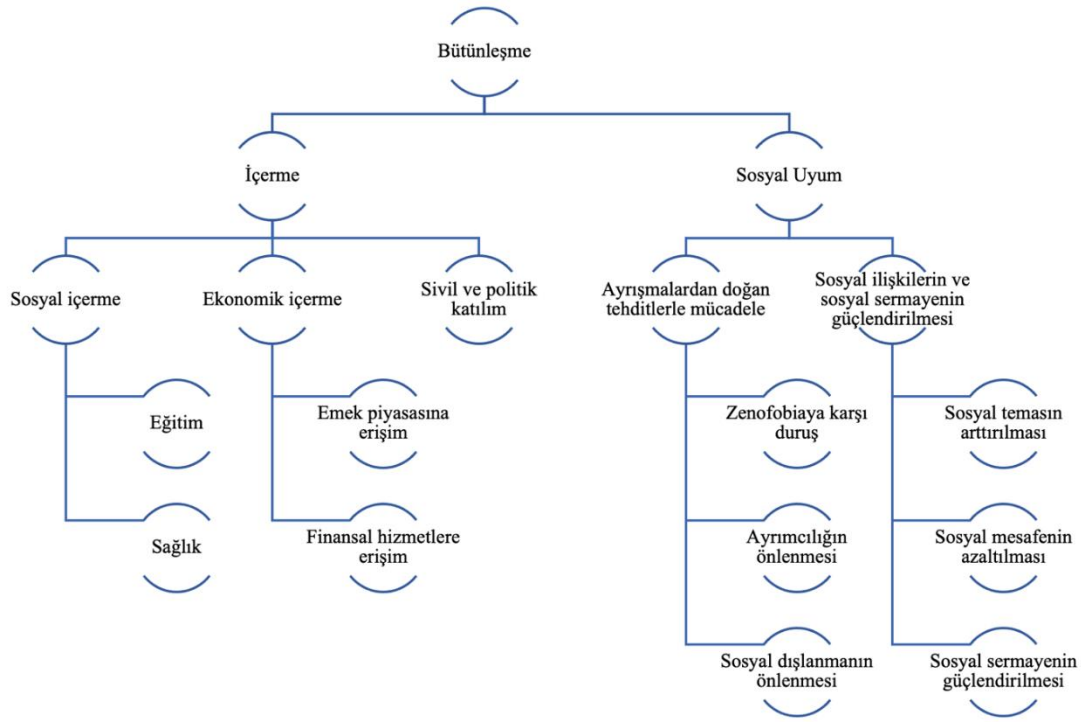
Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada sosyal uyum kavramını ve sıklıkla bu kavramla birlikte anılan bütünleşme ve içermeye gibi kavramları somutlaştırarak okuyucular, araştırmacılar ve saha çalışanları için kavramsal bir çerçeve oluşturmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda uluslararası göç örgütünün tematik çerçevesi önem taşımaktadır. Bu çerçevede ‘bütünleşme’ daha kapsayıcı ve bütüncül bir kavram olarak ele alınmış, içermeye ve sosyal uyum bütünleşmenin iki temel unsuru olarak değerlendirilmiştir (Bkz. Şekil 1). Bu kapsamda farklılıklara saygı ilkesini temel alan ve çeşitlilik içinde birlikteliği hedefleyen bütünleşme kavramı (1) göçmenlerin yerel toplumun sosyal, ekonomik, politik ve kültürel yaşamına entegre edildiği, (2) göçmenler ve yerel toplum arasında karşılıklı uyumu içeren çift yönlü bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu bütünleşme tanımının ilk bölümü içermeye, ikinci bölümü ise sosyal uyumu vurgulamaktadır. Tanımın ilk bölümü büyük oranda açıktır. Bununla birlikte, sosyal uyumun tartışılması gerekmektedir.

Sosyal uyumu iki boyutta ele almak mümkündür. Birincisi, sınıf, din, dil, kültür veya etnik grup gibi ayrışmalardan doğan tehditlere karşı toplumun korunması ve gruplar arasındaki uyumsuzlukların azaltılmasıdır. İkincisi ise sosyal ilişkilerin ve sosyal sermayenin güçlendirilmesidir.

(1) Ayrışmalardan doğan tehditlerle mücadele şeklinde kısaltabileceğimiz birinci boyutu (a) zenofobiya karşı duruş, (b) ayrımcılığın ve (c) sosyal dışlanmanın önlenmesi üzerinden somutlaştırmak mümkün. (a) Yabancı korkusu ya da nefreti anlamına gelen zenofobia kişinin kendinden farklı olan insanlardan korkma, nefret etme durumudur. Öyle ki, göçmenlerin ayrımcılığa ve sosyal dışlanmaya maruz kalması, yerel toplumun göçmenlere sosyal mesafe

koyması, temastan kaçınılması ve karşılıklı güven ilişkilerinin inşa edilememesi gibi sosyal uyumu ilişkin diğer göstergelerin tamamını etkileyen bir olgu olması nedeniyle vurgulanması önemlidir. Neticede, dış gruba yönelik kalıpyargılar ve önyargılar üzerine şekillenen zenofobiya karşı duruş sosyal uyumun sağlanması noktasında kritik bir başlıktır.

Şekil 1. Bütünleşme, İçerme ve Sosyal Uyum Çerçevesi

(b) Ayrışmalardan doğan tehditlerle mücadelede önemli bir başlık da ayrımcılığın önlenmesidir. Ayrımcılık en genel anlamıyla kendi grubunun üyelerine dış-grup üyelerinden daha olumlu davranma eğilimini ifade eder. Ayrımcı davranışlar eğitime, sağlık hizmetlerine ve istihdam olanaklarına erişimin engellenmesinden fiziksel saldırı ve sözlü hakarete kadar çok geniş bir yelpazede kendini gösterir. Dolayısıyla toplumsal barışı ve huzuru tehdit etmenin yanı sıra grupların birbirine yönelik güvensizlik duygusunun pekişmesine ve güvenlik kaygılarının artmasına sebep olur. Dahası, refah hizmetlerinin yetersiz olduğu durumlarda göçmenlerin yerel toplumun sahip olduğu haklardan faydalanmaya başlamasıyla birlikte istihdam piyasasında, eğitimde, konutlarda ortaya çıkan rekabet ve tehdit algısı neticede yerel toplumun da ayrımcılığa uğradığı algısının ortaya çıkmasına sebep olabilir. Her iki grubun ayrımcılık algısının mevcut olduğu ortamda ise düşmanca tutumlar hızla yaygınlaşır. Bu noktada belirtmek gerekir ki ayrımcılık algısı da en az ayrımcı tutumun kendisi kadar sosyal uyuma zarar vermektedir. Algılanan ayrımcılığın azalan benlik saygısı, depresyon, artan kaygı ve öfke, saldırganlık gibi psikolojik sonuçları, okul bırakma riski ve eğitimden kopuş gibi akademik sonuçları, dış gruba yönelik adaletsiz ve düşmanca muamele, olumsuz akran ilişkileri, ırkçı eğilimlerin artması gibi sosyal sonuçları bu anlamda önemlidir. Dolayısıyla, sosyal uyumun sağlanması noktasında ayrımcılıkla mücadele aynı zamanda ayrımcılık algısı ile mücadeleyi de içermelidir.

(c) Sosyal dışlanmanın önlenmesi ayrışmalardan doğan tehditlerle mücadele noktasında sosyal uyum açısından kritiktir. Sosyal dışlanma; yoksulluk, gelir eşitsizliği, düşük ücretler, ağır çalışma koşulları, kötü konut koşulları, eğitim ve sağlık başta olmak üzere diğer birçok hizmetten mahrum kalmak anlamına gelmektedir. Dahası, sosyal ilişkilerden dışlanma, kamusal alandan dışlanma, katılım süreçlerinden dışlanma, mekânsal dışlanma ve ayrışma olarak kendini göstermektedir. Çöküntü mahallelerinin genişlemesi ve etnik yerleşim bölgelerinin ortaya çıkmasıyla mekânsal damgalamayı da beraberinde getiren sosyal dışlanma neticede topluma ait olmama hissiyatı doğurmaktadır. Son tahlilde sınıf, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, din, göçmenlik statüsü gibi farklılıklar üzerine inşa edilen sosyal dışlanmanın önüne geçilmesi sosyal uyumun sağlanması noktasında kritiktir.

(2) Sosyal uyumun ikinci boyutu olan sosyal ilişkilerin ve sosyal sermayenin güçlendirilmesini; (a) sosyal temasın arttırılması, (b) sosyal mesafenin azaltılması ve (c) sosyal sermayenin güçlendirilmesi üzerinden somutlaştırmak mümkündür. (a) Birincisi gruplar arasında sosyal temasın arttırılmasıdır. Bu yolla dış grupla ilgili öğrenmenin gerçekleşmesi ve yanlış öğrenme sonucu ortaya çıkan önyargıların ve olumsuz tutumların ortadan kalkması mümkün olabilmektedir. Dahası düzenli temas sonrası gelişen duygusal bağlar, dış gruba yönelik kaygıyı azaltacak ve empatinin gelişmesini kolaylaştıracaktır. Neticede sosyal temasın arttırılması önyargı, ayrımcılık ve kaygının azaltılması, dış gruba yönelik olumlu tutumların arttırılması ve gruplararası ilişkilerin geliştirilmesi anlamına gelecektir. Şunu belirtmek gerekir ki, bu yönüyle sosyal temas gruplararası ilişkilerin geliştirilmesinde ve sosyal uyumun sağlanmasında en önemli sosyal değişim araçlarından biridir.

(b) İkincisi sosyal mesafenin azaltılmasıdır. Gruplararası sosyal mesafe, bir dış grubun üyesi ile etkileşimde belirli bir yakınlık derecesinin kabulünü ya da reddini doğurur. Mesafenin fazla olması ise grupların birbirini reddetmesi, ayrımcılık, dışlama, şiddet, grup içi kayırmacılık, iktidarın kötü amaçlarla kullanımı gibi olumsuzlukları beraberinde getirir. Dolayısıyla, grupların dış gruplarla evlenme, arkadaşlık kurma, aynı bölgede yaşama veya birlikte yaşamaya yönelik tutumlarını anlamak ve bu anlamda sosyal mesafeyi ortadan kaldırmak sosyal uyumun sağlanması noktasında önemli bir yere sahiptir.

(c) Son olarak, sosyal sermayenin güçlendirilmesi sosyal uyum açısından kritik bir yer tutar. Bu noktada yalnızca sosyal ilişkilerin, sivil katılımın ve karşılıklı sosyal ağların geliştirilmesi değil aynı zamanda sosyal güvenin, karşılıklılık ve bağlılığın inşası da önem taşır. Burada altının çizilmesi gereken bir husus da sosyal sermayenin özellikle de göçmenlerin hedef ülkeye uyum sağlaması sürecinde önem taşıdığıdır. Bununla birlikte, göçmenlerin sosyal sermayelerini daha çok benzerlikler üzerinden inşa ettiği, bu durumun ise bireylerin daha kapalı gruplar halinde örgütlenmesine sebep olabildiği anlaşılmaktadır. Oysaki, sosyal uyum hedefi doğrultusunda göçmenlerin sosyal sermayelerinin kendilerine benzemeyen grupları da içermesi gruplararası ilişkilerin ve karşılıklı güvenin gelişmesinde önem taşır. Dolayısıyla, gruplar arasındaki sosyal sermayenin inşa edilmesi ve desteklenmesi sosyal uyumun sağlanmasında da kolaylaştırıcı olacaktır.

Sonuç olarak, bütünleşme kavramı ve onun iki alt başlığı olan içirme ve sosyal uyum kavramlarını Şekil 1'deki gibi somutlaştırmamızın mümkün olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede, daha önce Uluslararası Göç Örgütü tarafından sınıflandırılan şekliyle içirme kavramı sosyal içirme, ekonomik içirme, sivil ve politik katılım başlıkları altında verilmiştir. Diğer taraftan sosyal uyum kavramı ise ayrışmalardan doğan tehditlerle mücadele ile sosyal ilişkilerin ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi şeklinde iki boyutuyla ele alınmış, bu boyutlar

altında sosyal uyumun sağlanmasında altı temel gösterge ortaya konulmuştur. Bu kapsamda (i) zenofobiaya karşı duruş, (ii) ayrımcılığın önlenmesi, (iii) sosyal dışlanmanın önlenmesi, (iv) sosyal temasın artırılması, (v) sosyal mesafenin azaltılması ve (vi) sosyal sermayenin güçlendirilmesi sosyal uyumun temel göstergeleri olarak belirlenmiştir. Bu çerçevenin oldukça geniş ve soyut bir kavram olan sosyal uyumun anlaşılmasında, değerlendirilmesinde ve araştırılmasında okuyuculara, araştırmacılara ve saha çalışanlarına pratik katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Çalışma Cemre BOLGÜN'ün "Sosyal Uyum ve Gruplararası İlişkiler: Türkiye'de Yerel Toplum ve Suriyeliler" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Kaynakça

- Adaman, F., Keyder, Ç., Müderrisoğlu, S., Yılmaz, B. ve Yüksek, D. (2006). *Türkiye'de büyük kentlerin geçekodu ve çöküntü mahallelerinde yaşanan yoksulluk ve sosyal dışlanma*. European Comission, Türkiye Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Akkan, B. E., Deniz, M. B. ve Ertan, M. (2011). *Sosyal dışlanmanın Roman halleri*. İstanbul: Sosyal Politika Forumu.
- Alanya, A., Swyngedouw, M., Vandezande, V. ve Phalet, K. (2015). Close encounters: Minority and majority perceptions of discrimination and intergroup relations in Antwerp, Belgium. *International Migration Review*, 51(1), 191-217.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge/Reading: Addison-Wesley.
- Aygüler, E., Ayalp, M.Ç., Yetkin Aker, D. ve Buz S. (2021). Türkiye'deki Sığınmacı İstihdamının Beşerî Sermaye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 29(47), 159-180.
- Bhalla, A. ve Lapeyre, F. (1997). Social exclusion: Towards an analytical and operational framework. *Development and Change*, 28, 413-433.
- Bichi, R. (2008). Mixed approach to measuring social distance. *Cognition, Brain, Behaviour. An Interdisciplinary Journal*, 12, 487-508.
- Blanz, M., Mummendey, A. ve Otten, S. (1995). Perceptions of relative group size and group status: Effects on intergroup discrimination in negative evaluations. *European Journal of Social Psychology*, 25, 231-247.
- Bogardus, E. S. (1925). Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology*, 9, 299-308.
- Bogart, L. M., Elliott, M. N., Kanouse, D. E., Klein, D. J., Davies, S. L., Cuccaro, P. M., ve diğ. (2013). Association between perceived discrimination and racial/ethnic disparities in problem behaviors among preadolescent youths. *American Journal of Public Health*, 103(6), 1074-1081.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. İçinde: J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (s. 241-258). New York: Greenwood Press.
- Brown, C. S. (2017). Perceptions of intergroup discrimination *The Wiley Handbook of Group Processes in Children and Adolescents* (s. 269-291).

- Buchan, N. R., Johnson, E. J. ve Croson, R. T. A. (2006). Let's get personal: An international examination of influence of communication, culture and social distance on other regarding preferences. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 60, 373-398.
- Buck, N. (2001). Identifying neighbourhood effects on social exclusion. *Urban Studies*, 38(12), 2251-2275.
- Büyükilikmen, A. Y. (2015). Sosyal sermaye ve ölçülmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 10, 45-52.
- Cappelletti, D., Mittone, L. ve Ploner, M. (2015). *Language and intergroup discrimination. Evidence from an experiment CEEL Working Paper 4-15*. Trento, Italy: Cognitive and Experimental Economics Laboratory, Department of Economy, University of Trento.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Collins, H. (2003). Discrimination, equality and social inclusion. *The Modern Law Review*, 66, 16-43.
- Çuhadar Gürkaynak, E. (2012). *Toplumsal temas: Önyargı ve ayrımcılığı önlemek için bir sosyal değişim aracı olarak kullanılabilir mi? Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, 255-267.
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L. ve Kawakami, K. (2003). Intergroup contact: The past, present, and the future. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6(1), 5-21.
- Erdoğan, M. M., Şener, B., Sipahioğlu, E., Kavukçuer, Y. ve Yılmaz Başçeri, E. (2017). *Kopuş'tan uyum'a kent mültecileri: Suriyeli mülteciler ve belediyelerin süreç yönetimi: İstanbul örneği: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları*.
- European Commission. (2005). *Study on immigration, integration and social cohesion: Final report*. İçinde: European Commission Employment and Social Affairs DG (Ed.): Focus Consultancy Ltd., Erasmus University Rotterdam Faculty of Social Sciences.
- Evergeti, V. ve Zontini, E. (2006). Introduction: Some critical reflections on social capital, migration and transnational families. *Ethnic and Racial Studies*, 29(6), 1025-1039.
- Fernandez, M. ve Nichols, L. (2002). Bridging and bonding capital: Pluralist ethnic relations in Silicon Valley. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 22(9-10), 104-122.
- Fisher, C. B., Wallace, S. A. ve Fenton, R. E. (2000). Discrimination distress during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 29(6), 679-695.
- Flores-Yeffal, N. (2015). Migration and social capital. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 15, 411-415.
- Fossett, M. (2006). Ethnic preferences, social distance dynamics, and residential segregation: Theoretical explorations using simulation analysis. *Journal of Mathematical Sociology*, 30(3-4), 185-273.
- Friedkin, N. E. (2004). Social cohesion. *Annual Review of Sociology*, 30, 409-425.
- Galabuzi, G.-E. ve Teelucksingh, C. (2010). *Social cohesion, social exclusion, social capital*: Department of Citizenship and Immigration Canada.
- Granovetter, M. S. (1983). The strenght of weak ties: A network theory revisited. *Sociological Theory*, 201-233.

- Grieve, P. G. ve Hogg, M. A. (1999). Subjective uncertainty and intergroup discrimination in the minimal group situation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(8), 926-940.
- Hagendoorn, L. (1995). Intergroup biases in multiple group systems: The perception of ethnic hierarchies. *European Review of Social Psychology*, 6(1), 199-228.
- Hewstone, M. ve Swart, H. (2011). Fifty-odd years of inter-group contact: From hypothesis to integrated theory. *British Journal of Social Psychology*, 50, 374-386.
- Hughes, J. (2007). Mediating and moderating effects of inter-group contact: Case studies from bilingual/bi-national schools in Israel. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(3), 419-437.
- IOM. (2017). *Integration and social cohesion: Key elements for reaping the benefits of migration* Global Compact Thematic Paper: International Organization for Migration.
- Khalaf, S. ve Ilgar, R. (2017). Suriyeli mülteciler ve Türkiye'de mülteci sorunu. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 40-52.
- Leaper, C. ve Brown, C. S. (2008). Perceived experiences with sexism among adolescent girls. *Child Development*, 79(3), 685-703.
- Lenoir, R. (1974). *Les exclus: Un Français sur dix*. Paris: Editions du Seuil.
- Loizos, P. (2000). *Are refugees social capitalists? İçinde: S. Baron, J. Field ve T. Schuller (Ed.), Social capital: Critical perspectives* (s. 124-141): Oxford University Press.
- Magee, J. C. ve Smith, P. K. (2013). The social distance theory of power. *Personality and Social Psychology Review*, 17(2), 158-186.
- Nannestad, P., Svendsen, G. L. H. ve Svendsen, G. T. (2008). Bridge over troubled water? Migration and social capital. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 607-631.
- Narayan, D. ve Cassidy, M. F. (2001). A dimensional approach to measuring social capital: Development and validation of social capital inventory. *Current Sociology*, 9(2), 59-102.
- Oxman-Martinez, J., Rummens, A. J., Moreau, J., Choi, Y. R., Beiser, M., Ogilvie, L., ve diğ. (2012). Perceived ethnic discrimination and social exclusion: Newcomer immigrant children in Canada. *American Journal of Orthopsychiatry*, 82(3), 376-388.
- Parrillo, V. N. ve Donoghue, C. (2005). Updating the Bogardus social distance studies: A new national survey. *Social Science Journal*, 42, 257-271.
- Pechar, E. ve Kranton, R. (2017). *Moderators of intergroup discrimination in the minimal group paradigm: A meta-analysis*: Duke University.
- Pettigrew, T. F. ve Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751-783.
- PRI. (2005). *Social capital as a public policy tool project report*: Policy Research Initiative.
- Putnam, R. D. (1993). The prosperous community: Social capital and public life. *The American Prospect*, 4(13), 35-42.
- Putnam, R. D. (1995). Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *Political Science and Politics*, 28(4), 664-683.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: America's declining social capital* *Culture and Politics* (s. 223-234). New York: Palgrave Macmillan.

- Rink, N., Phaet, K. ve Swyngedouw, M. (2008). The effects of immigrant population size, unemployment, and individual characteristics on voting for the Vlaams Blok in Flanders 1991-1999. *European Sociological Review*, 25(4), 411-424.
- Roesch, C. (2015). The social distance scale, Emory S. Bogardus and Californian interwar migration research offside *The Chicago School. Journal of Migration History*, 1, 200-214.
- Rudiger, A. ve Spencer, S. (2003). *Social integration of migrants and ethnic minorities: Policies to combat discrimination*. Conference on the Economic and Social Aspects of Immigration Organized by the European Commission and OECD.
- Saggar, S., Somerville, W., Ford, R. ve Sobolewska, M. (2012). *The impacts of migration on social cohesion and integration: Final report*: Migration Advisory Committee.
- Schiappa, E., Gregg, P. B. ve Hewes, D. E. (2005). The parasocial contact hypothesis. *Communication Monographs*, 72(1), 92-115.
- Schmid, K., Hewstone, M., Küpper, B., Zick, A. ve Wagner, U. (2012). Secondary transfer effects of intergroup contact: A cross-national comparison in Europe. *Social Psychology Quarterly*, 75(1), 28-51.
- Schmid, K., Hewstone, M. ve Tausch, N. (2014). Secondary transfer effects of intergroup contact via social identity complexity. *British Journal of Social Psychology*, 53, 443-462.
- Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., Postmes, T. ve Garcia, A. (2014). The Consequences of perceived discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 140, 921-948.
- Seaton, E. K., Caldwell, C. H., Sellers, R. M. ve Jackson, J. S. (2008). The prevalence of perceived discrimination among African American and Caribbean black youth. *Developmental Psychology*, 44(5), 1288-1297.
- Sen, A. (2000). *Social exclusion: Concept, application, and scrutiny*. Manila, Philippines: Asian Development Bank Office of Environment and Social Development
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. İçinde: W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *The social psychology of intergroup relations* (s. 33-47). Monterey, CA.
- Todd, A. R., Bodenhausen, G. V. ve Galinsky, A. D. (2012). Perspective taking combats the denial of intergroup discrimination. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, 738-745.
- Van Dijk, T. A. (2000). *Ideology and discourse*. Barcelona: Pompeu Fabra University.
- Verkuyten, M. ve Kinket, B. (2000). Social distance in a multi ethnic society: The ethnic hierarchy among Dutch preadolescents. *Social Psychology Quarterly*, 63(1), 75-85.
- Voci, A. ve Hewstone, M. (2003). Intergroup contact and prejudice toward immigrants in Italy: The mediational role of anxiety and the moderational role of group salience. *Group Processes and Intergroup relations*, 6(1), 37-54.
- Weaver, C. N. (2008). Distance as a measure of prejudice among ethnic groups in the United States. *Journal of Applied Social Psychology*, 38(3), 779-795.
- Woolcock, M. ve Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *The World Bank Research Observer*, 15(2), 225-249.

One Hundred Shades of White Romanında Baharatlarla Zenginleştirilmiş Kadın Yaşamları^a

Meryem Ayan^{b, c}, Fatma Yalvaç^d

Özet

Preethi Nair tarafından yazılan *One Hundred Shades of White* (2003) isimli roman Nalini ve Maya'nın kendi bakış açılarıyla anlattığı hikayeyi sunmaktadır. Nalini ve Maya'nın Hindistan'dan İngiltere'ye göç etmelerinin öncesinde ve sonrasında gerçekleşen olayları anlatan bu roman olayların gelişiminde önemli rol oynayan yemek ile ilgili tasvirleri sıklıkla içermektedir. Preethi Nair bir kadın yazar olarak baharatlarla zenginleşen Hint yemek kültürü ile ilgili bilginin anneanneden anneye ve anneden kızına aktarılma sürecini ortaya koymaktadır. Mutfakla ilgili işlerin kadınların hayatındaki rolüne ilişkin geleneksel değerlendirmelerin aksine romanda anneanne karakteri olan Ammu, yiyecekler, baharatlar ve yemek yapma yoluyla elde ettikleri ve sürdürdükleri kişisel, sosyal, ekonomik ve duygusal gelişim süreçlerinde Nalini ve Maya'ya rehberlik etmektedir. Bu çalışma, Preethi Nair'in romanını jino-eleştirel bir bakış açısıyla kadın karakterlerin hayatlarında yiyeceklerin ve yemek pişirmenin rolü ve önemine odaklanarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Gynocriticism (Jino-Eleştiri)
Kadın
Yemek Pişirme
Mutfak

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.04.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1101036

Female Lives Enriched with Spices in *One Hundred Shades of White*

Abstract

One Hundred Shades of White (2003) written by Preethi Nair presents the story narrated by Nalini and Maya from their own perspectives. The novel, which tells the events occurring before and after their immigration from India to England, frequently includes food-related representations that play crucial roles in the development of the story. As a female author, Preethi Nair reveals the transmission process of knowledge about the Indian food culture enriched with spices from grandmother to mother and from mother to daughter. In contrast to the traditional considerations regarding the role of culinary deeds in the lives of females, Ammu, the grandmother character in the novel, guides Nalini and Maya in the processes of attaining and sustaining personal, social, financial, and emotional progress by means of foods, spices, and cooking. This study aims to investigate Preethi Nair's novel with a gynocritical perspective focusing on the role and importance of foods and cooking in the lives of female characters.

Keywords

Gynocriticism
Woman
Cooking
Kitchen

About Article

Received: 09.04.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1101036

^aThis article is extracted from Fatma YALVAÇ's PhD thesis titled "Identities Reflected via Foods in Selected Novels: *Like Water for Chocolate*, *The Particular Sadness of Lemon Cake*, and *One Hundred Shades of White*".

^b Corresponding Author: meryem.ayan@cbu.edu.tr.

^c Professor Doctor, Manisa Celal Bayar University, Department of English Language and Literature/ MANİSA, ORCID: 0000-0003-3138-1523.

^d Instructor, Afyon Kocatepe University, Foreign Language Support Unit/ AFYONKARAHİSAR, ORCID: 0000-0001-6978-5705.

Introduction

One Hundred Shades of White (OHSW), written by Preethi Nair and published in 2003, is analysed by focusing on food-related details revealed in the novel through a gynocritical perspective. The purpose of this study is to determine how the lives of female characters, Ammu, Nalini, and Maya, are enriched with spices and influenced by the foods that they prefer together with the food-related tasks that they perform either domestically in their own kitchens or professionally in other kitchens.

Preethi Nair's novel, *One Hundred Shades of White* (OHSW), is rich in female cooking and the use of spice that is a cultural process that passes from grandmother to mother and from her to the daughter. As this process continues, female characters experience different events in most of which foods and specifically spices are frequently included into the narrative flow of the events that are created and also narrated from a female perspective. Through the examples found in the novel, a gynocritical analysis can be carried out in order to detect in what way Preethi Nair, as a female author, depicts the interaction between foods and female characters during their life-long journeys enriched with spices. In order to reveal this interaction by focusing on how Preethi Nair represents food-related experiences of female characters, the theoretical background of the study is based on the critical comments of Elaine Showalter regarding gynocriticism because

gynocritics is, ..., historical in orientation; it looks at women's writing as it has actually occurred and tries to define its specific characteristics of language, genre, and literary influence, within a cultural network that includes variables of race, class, and nationality (Showalter, 1984, p. 36).

With increasing prestige and popularity, female authors contributed to the development and progression of female poetics through their fictional creations in which the experiences of female characters are reflected objectively from the female perspective. As it is pointed out by Yadav and Yadav (2018), "the women writers wrote about the world, but they did so from women's perspective, the objects and events of the world pass through different filter priorities, perceptions, protests in the work of women" (p. 63). Keeping in mind that "increasingly throughout the 1970s, the focus moved to literary representations of women, by women and for women" (Eagleton, 2007, p. 107), this study investigates the depictions related to female characters portrayed by a female author.

To be able to get a clear picture related to the details of female literature, the notion of *women as writers*, which is defined by Showalter (1979), is considered carefully while investigating gynocriticism as a part of feminist literary criticism in the present study. In order to have an unbiased insight into the notion of *women as writers* and the fictional representations related to female characters as much as possible, gynocriticism can be regarded as an outstanding theoretical practice offering a renewed vision relevant to literary creations of female authors promoting the enrichment of female poetics. Here, in this process, female authors are considered active agents by means of their autonomous works including novels, short stories, poems, memoirs, and various other genres. Through different genres which are abundantly found in women's literature, female authors deconstruct and go beyond the literary standards and traditional norms applied and defined by male authors and critics. Accordingly, "the programme of gynocritics is to construct a female framework for the analysis of women's

literature, to develop new models based on the study of female experience, rather than to adapt male models and theories" (Showalter, 1979, p. 28).

It is detected that the relationship between women and literature focused on feminist criticism is categorised into two modes by Showalter (1981) who states that the first mode is "concerned with the feminist as a *reader*, and it offers feminist readings of texts which consider the images and stereotypes of women in literature, the omissions and misconceptions about women in criticism, and woman-as-sign in semiotic systems" (p. 182). On the other hand, considering the second mode, Showalter (1981) underlines that

the second mode of feminist criticism engendered by this process is the study of women *as writers*, and its subjects are the history, styles, themes, genres, and structures of writing by women; the psychodynamics of female creativity; the trajectory of the individual or collective female career; and the evolution and laws of a female literary tradition (p. 184).

Showalter (1979) describes women as the "producer of textual meaning, with the history, themes, genres and structures of literature by women" (p. 25) within the scope of *women as writer* notion. Moreover, she (1979) specifies this notion as "its subjects include the psychodynamics of female creativity; linguistics and the problem of a female language; the trajectory of the individual or collective female literary career; literary history; and, of course, studies of particular writers and works" (p. 25). According to Showalter, there is not any appropriate term in English for representing the notion of *women as writers* as a part of feminist literary criticism. Considering this deficiency, she expresses that "no term exists in English for such a specialised discourse, and so I have adapted the French term *la gynocritique*: 'gynocritics'" (Showalter, 1979, p. 25). Since then, female critics have contributed to the development of theoretical background and issues related to female poetics flourishing with the autonomous creations of female authors.

Cixous (1976) emphasizes that "woman must put herself into the text—as into the world and into history—by her own movement" (p. 875). Namely, women authors reclaim their own voices by means of fictional creations that enable them to speak about women's lives without any restriction. In this process, they write about a vast range of topics related to women and their daily lives from their own perspectives and by including different thematic concerns, which can be familial, social, personal, financial, political, religious, or cultural. Rather than maintaining the techniques of traditional literary frames, female authors have changed the male-dominated perspective by bringing innovation to the creation of fictional works. As a consequence of this attempt, a vast number of fictional works, in which the experiences of female characters are portrayed from a female-oriented perspective, have been created. It is obvious that this innovation in literary productions is not limited to a particular society or period which can be inferred from the fact that "women writers are enjoying an increasing popularity and prestige" (Yadav & Yadav, 2018, p. 67) all around the world. Thus, bringing bits and pieces can offer meaningful outcomes related to the nature of a female literary tradition that is at the centre of the gynocritical focus. The reason is that the female literary tradition is rich in portrayals of awakening and self-conscious female characters that are aware of their own potentials in overcoming the difficulties that they encounter in their personal, social, or professional lives. This richness has prompted multidisciplinary scholarly investigations performed with innovative perspectives. Accordingly,

the gynocritic discovers in her authors and characters an understanding of female identity - not that she expects her authors and heroines to be superwomen, but the essential struggle will be towards a coherent identity, a realization of selfhood and autonomy (Eagleton, 2013, p. 9).

Female authors, who have enhanced literary creativity related to the female world, can be considered as key elements representing the essence of females' experiences defined and redefined by them in fictional contexts. In the process of definition and redefinition of these experiences, female authors do not limit themselves with the standards of classical literary expectations, and in this regard, Showalter (1979) asserts that

gynocritics begins at the point when we free ourselves from the linear absolutes of male literary history, stop trying to fit women between the lines of the male tradition, and focus instead on the newly visible world of female culture (p. 28).

As it is underlined by Ayan (2011),

female novelists and their texts have paved a long way since their first step out of their private spheres, and have succeeded in proving that they are not the other of the man and unthinkable by putting forward their stories and breaking the frames that caused their silence and ignorance for long years (p. 3).

Female authors' visibility has increased more and more all around the world through the works in most of which stereotypical representations regarding females have been revised and reinterpreted by women and for women. It is clear that "feminist theory focuses on empowering women and helping them discover how to break the stereotypes and molds of some traditional roles and roots that women play that may be blocking their development and growth" (Yadav & Yadav, 2018, p. 59). Thus, one of the points attracting attention while conducting academic studies on female poetics can be stated as the characteristics of literary works belonging to female authors. Within this frame, those studies can be related to the thematic or structural features, either separately or together. This allows researchers to analyse every detail available in the literary works with a gynocritical perspective because the focus of gynocriticism is also on how women are placed in fictional works belonging to female authors. Eagleton (2013) states that "the gynocritic dedicates herself to the female author and character and develops theories and methodologies based on female experience, the touchstone of authenticity" (p. 9). Even though the thematic and structural priorities of female authors can diversify as per changing reasons, it is possible to confront the common issues that cause a kind of unity found in female poetics. Showalter (1977) affirms that the common points revealed in female poetics have increased and the critics detecting this increase have agreed that they "can see an imaginative continuum, the recurrence of certain patterns, themes, problems, and images from generation to generation" (Showalter, 1977, p. 11) when they have considered female authors as a whole. In order to detect the details of this unity connecting female authors of different times, places, and cultures, the centre of attention can be the daily experiences of women. These experiences have been creatively interwoven into the narrative frames of fictional works through which female authors can objectively unveil the nature of being a female. Karmarkar (2014) claims that

there are two areas of study as far as woman writing is concerned: one is how women writers describe the male-dominated society in their literary works, and what kind of

revelation or apocalypse they make about their own role; and the second is to study the way of their expression (p. 35).

As the number of fictional creations belonging to female authors increases, the diversity of literary depictions related to females' experiences and studies related to these depictions enhance as well.

On the other hand, in line with the aim of this study, it is observed that "the history of food in literature is an extensive one" (Boyce & Fitzpatrick, 2017, p. 3). With an increasing tendency in literature, foods, food-related issues, culinary tasks, and kitchens have turned to be recurrent representations in depicting the stories of fictional characters. These representations are no more related only to the nutritional needs of characters and they transcend their traditional functions in the hands of female authors in whose works foods, kitchens, and culinary tasks are depicted with a renewed perspective while narrating the stories of female characters. These food-related issues go beyond their traditional properties related to the survival of living beings and function as social and cultural realities by means of the creative intervention of female authors. It is remarkable that "women's imaginations are experientially linked to food as inspiration for mimesis or metaphor since women are, after all, the infant's first food giver and customarily gendered as the family cook and meal arranger thereafter" (Blodgett, 2004, p. 263). Foods and food-related tasks can become key elements altering the flow of events and affecting fictional characters' lives because

food has been a double edged sword—tying women to the home yet also enabling them to cross the production-reproduction boundary and use domestic food knowledge to achieve social and economic power outside the home and to influence the public political arena (Counihan, 2012, p. 5).

The interaction between female characters and food-related events provide the readers, critics, and researchers with various details while analysing and interpreting literary works of female authors who depict these issues with a female point of view differing from the traditional mainstream approaches to food-related literary contexts. In these contexts, cooking and any other culinary task might be considered as obligatory duties performed mostly by females within the borders of their kitchens where they feel limited, marginalized, isolated, or imprisoned due to the burden of these duties. However, these traditional approaches and attitudes of feminist critics towards these issues have started to be replaced with renewed ones through novice approaches of female authors to the issues regarding foods and food-related tasks performed by women in domestic or professional kitchens. Here, "cooking is a way for women to exert power" (Matwick, 2017, p. 541), and through cooking and performing any culinary task, women can attain self-worth and dignity in the kitchens that are represented as places offering women various opportunities for psychological and physiological well-being, self-expression, personal improvement, professional development, and so on. In this regard, Matwick (2017) points that "the kitchen offers women a place to exercise the virtue of femininity and also to grow as an individual with increased confidence that comes through cooking success" (p. 540). Namely, kitchens are not reflected as domestic places where women have to carry out food-related performances as an obligation. It can be pointed that foods have additional roles apart from their nutritional values and kitchens are not places restricting women in the fictional works belonging to female authors and revealing experiences of female characters. It can be claimed that female authors can knit the events that take place in female characters' lives with food-related representations in an innovative manner through which

foods and food-related tasks do not lead to the oppression of females but to the progression of them.

It is not surprising to find abundance in food-related fictional representations in world literature because the diversity in the types of foods to be consumed and culinary tasks to be performed can be a rich source of inspiration and creativity. In this abundance of fictional representations, themes, images, symbols, and motives related to foods and culinary details can either be universally known ones or alter in line with the differences in national, cultural, social, or ethnic backgrounds. Accordingly, another important point is how foods and food-related tasks are represented while portraying experiences of immigrant women. It can be claimed that immigrant women can find an opportunity to sustain their connections to their homelands by pursuing the details of the recipes of their own cuisine rather than adopting solely the ones belonging to the cuisine of the immigrated country. They may change anything related to their life styles but food-related preferences cannot alter easily especially when these women are determined to be in touch with their own cultural background. The reason is that foods, recipes, ingredients, and cooking techniques offer immigrant women the opportunity for keeping memories related to their cultures alive and for feeling themselves spiritually and emotionally at home, despite being physically far away from their motherlands. For a great number of immigrant women, keeping national and cultural values alive can be very important while living in another country. In this regard, foods have become crucial elements in the hands of immigrant females who can use them as valuable instruments to give meaning to their lives in the immigrated country where they might feel themselves marginalised, oppressed, or limited due to various reasons. These feelings repressing immigrant females can be overcome with the help of the relief caused by foods and food-related experiences. Their talent in cooking foods and enthusiasm in dealing with culinary tasks in kitchens have become sources of power for these women in spite of the fact that they may go through a great range of conflicting experiences altering their lives considerably following their immigration. Additionally, a mystical bond and a sense of belongingness can be formed via the foods consumed or the culinary deeds performed in the immigrated place because foods and food-related deeds can also help immigrant females to fill the sense of void following their immigration. In the process of examining the fictional works of female authors, food preferences of immigrants' children can be seen as another significant point to be considered while analysing the role of traditional foods of the motherland in the lives of immigrant people. In contrast to the insistence of the mothers in maintaining their own culinary tradition, their children's food preferences can vary as per their own experiences. It can be possible that while some of them prefer eating only the foods belonging to the cuisine of the country that they live in and rejecting the foods belonging to the cuisine of their motherland, some others can prefer establishing equilibrium between them. These possibilities can be reflected through depictions about alterations in the preferences of different generations of women depicted by female authors.

In female literary tradition, experiences of female characters have been revealed through a language disclosing the female world in a way that is perceived by women of different cultural backgrounds. The validity of interpretation might depend on this language which is needed to cover various points about the daily lives of females all around the world. Foods which are not conceived only as a matter for meeting the nutritional needs of the living beings any longer have become an outstanding element in the universal language used by female authors. In this regard, Showalter (1979) also points that "the task of feminist critics is to find a new language,

a new way of reading that can integrate our intelligence and our experience, our reason and our suffering, our scepticism and our vision” (p. 39). Thus, foods and food-related matters cross the borders of kitchens, fire the imagination of female writers, and offer deeper critical visions. Due to their multifaced nature, foods enable researchers and critics to carry out academic investigations about the properties of foods including the ones reflected in literary works of female authors, and

the recent scholarship on women and food conclusively demonstrates that studying the relationship between women and food can help us to understand how women reproduce, resist, and rebel against gender constructions as they are practiced and contested in various sites, as well as illuminate the contexts in which these struggles are located (Avakian & Haber, 2005, p. 2).

The close relationship between foods and feelings, beliefs, experiences, thoughts, desires, and also physiology and psychology of female characters deserves to be critically studied by reading the messages hidden between the lines of literary creations of female authors. Accordingly, academic investigations can be carried out about eating habits, food preferences, cooking practices, culinary tasks, kitchens, recipes, and healthy nourishment in order to collect information regarding the influence of these issues on females’ lives.

Spicy Intersections of Three Generation Indian Women

One Hundred Shades of White (OHSW) is mainly about the experiences of Nalini and Maya, the mother and the daughter, whose story starts in India and ends in England. The novel is composed of five parts in which Nalini and Maya narrate their stories alternately from their own perspective. The alteration between the perspectives of narrators leads the readers to have a comprehensive picture of the events experienced within the frame of the story. Even though there are various intersection points in their narrations, attitudes of Nalini, called Amma by her children, and Maya towards the experiences including food-related details can differ from each other. Here, the gynocritical vision can bridge the analyses regarding the close relationship between food-related issues and the lives of female characters. Thus, it helps reveal the transformation occurring in the way how women and their lives are depicted in fictional works belonging to women authors who lead to a kind of reformation in reflecting the experiences of female characters. In this study, this reformation is discussed by paying attention to the place and role of foods in the lives of female characters Nalini and Maya who are guided by Grandmother Ammu, called Ammamma by her grandchildren, in their food-related journey.

From the beginning till the end of *One Hundred Shades of White* (OHSW), food, cooking, and food-related issues are frequently encountered and have a close relationship with the experiences of female characters from grandmother to granddaughter. In the novel, we learn that Ammu is a talented cook who proficiently teaches everything related to the details of cooking and features of ingredients, primarily spices, to Nalini who will start to teach them to Maya and also Ammu, the little daughter of Nalini, through the end of the novel. Considering grandmother Ammu’s proficiency in culinary issues, Maya underlines that “Ammamma knew lots about harvest time and food because, as I said already, she was a cook. She and Amma would spend hours in the kitchen ...” (OHSW, 2003, p. 8). Under the guidance of Ammu, Nalini’s knowledge about foods and also her skills in cooking Indian food develop gradually.

She assists her mother when they cook elaborate meals for the people who need them as the cooks. Considering the talent of her mother, Maya states that she “could cook exceptionally well” (*OHSW*, 2003, p. 5) and adds that “due to the fact that she and my Amamma were the village cooks” (*OHSW*, 2003, p. 5). Both of these women pay special attention to follow the steps of preparing meals belonging to the Indian cuisine while cooking with love and gratitude. It can be deduced that Ammu and Nalini are aware of the fact that they pay particular attention to the phases of cooking Indian food both at home and any other place, and Nalini narrates the outcomes of this attention as

as we hired out for village festivals, births and marriages, things in the village began to change: a new temple, renewed rainfall, and laughter. It was almost as if my mother turned the inability to mend her own life outwards and seeing the pleasure this produced fixed her in some way. She took pride in her work and it showed (*OHSW*, 2003, p. 56).

In contrast to the traditional considerations, cooking is not a burden for Ammu and Nalini because it offers them opportunities for acknowledging their self-worth and dignity. Namely, cooking-related tasks are not obligatory duties for these women who engage in these activities with their free will. Nalini states that

I did go to school when I could but it wasn't something that interested me. What I loved was the preparation of a wedding or a village festival; the anticipation, the chopping of food, the blending, the frying, the colours, the aromas, the tasting then adding, and then the final results offered alongside decorations (*OHSW*, 2003, p. 58).

She makes a selection between going to school and engaging in cooking practices actively, and she prefers the second option because she desires to take part in each step of preparing, cooking, and serving food rather than any other task or duty not only in her childhood but also at the other stages of her life. Thus, Nalini becomes a talented cook and helps her mother, Ammu, who plays a very crucial role in Nalini's cooking practices. Nalini masters the basics of traditional Indian cuisine including foods, spices, ingredients, cooking steps, and recipes with the help of her mother. Nalini underlines that “the only thing my mother could do exceptionally well was cook” (*OHSW*, 2003, p. 54). It is obvious that not only Ammu but also Nalini engages in well cooking and food-related tasks enthusiastically and carries out each step meticulously while cooking. While Ammu and Nalini are performing the food-related task that they are pleased to do, they also earn money and thus contribute to their financial well-being along with their personal and social developmental processes. Ammu and Nalini are employed by other people when they need someone to prepare, cook, and serve the foods of Indian cuisine, especially on special days. They work as the cooks of a rich family until the moment that Nalini falls in love with and gets married to Raul, one of the sons of this family. They marry secretly and start to live in another place in India. Following their marriage, Nalini continues performing food-related tasks in her own kitchen and goes shopping for selecting and purchasing foodstuffs even though there is a cook to do culinary duties for them. Nalini can be active during “lazy afternoons” (*OHSW*, 2003, p. 7) through dealing with culinary issues.

Nalini and her children, Maya and Satchin, live comfortably in India but their lives change drastically following their immigration to England upon the demand of Raul, the father of the family. Raul is a businessman working in England, and he wants his family to live with him

in this country. For this reason, Nalini leaves everything behind in India and moves to England together with her children. This is a very crucial step in Nalini's life, and she experiences various challenges following this decision. Being far away from her motherland causes great sadness for Nalini who always dreams of her past in her motherland. As an Indian woman immigrating to England, Nalini tries to maintain the food preparation steps that she has learned from her mother to keep their traditional values alive. Maintaining their cooking routines can offer relief for women immigrating to a foreign land, and "by means of menu planning, grocery shopping and cooking, women assert their individual connotations of womanhood and ethnicity" (Vallianatos & Raine, 2008, p. 371). Accordingly, Nalini does not hesitate in cooking night and day for her family even though her husband eats out and her children's food preferences start to change gradually. She narrates that

I cooked huge meals and placed them on the dining-room table. From morning to night, I would concoct dishes, remembering recipes and stories from my mother, cook and forget the place I was in. I would polish the cutlery and decorate the table. Nobody ate what I made. Raul had either eaten at the office or with clients or friends, and the children preferred their new-found meals of burgers and fishfingers. I would secretly garnish these with spices so that they would never forget where they were from (OHSW, 2003, p. 82).

Following their immigration to England, Nalini feels an emotional void, and to be able to fill it, she does what she knows most about, cooking and performing food-related tasks. For her, these tasks can help keep her sanity, and she reveals that

happiness; happiness was a state of mind, happiness was a state of mind; if I said it enough times perhaps it would seep into my consciousness. I had to do something, anything, so I got Raul to have groceries and spices delivered to the house. At least I could cook to keep my sanity (OHSW, 2003, p. 82).

It is clear that Nalini tries to do her best to minimize the feelings of isolation, homesickness, unhappiness, and other negative feelings that she has in the foreign land. Vallianatos and Raine (2008) state that "immigrant women value their habitual cuisines, and through continuation of their culinary practices, evoke and connect with "home" (p. 371). Similarly, furnishing her kitchen with foods and culinary details of the Indian cuisine and creating an atmosphere surrounded by the smells of spices cause a kind of relief for Nalini who longs for everything belonging to her hometown. It should be noted that she primarily misses her mother, Ammu, and the only way to fulfill her longing is to do cooking by remembering her mother's guidance and instructions about the details of Indian cuisine. It is obvious that foods can go beyond the traditional considerations regarding nutrition when the stories of immigrant women are depicted. In their stories, foods can also "serve to connect with oneself, and to recall the foods, tastes and people of "home" (Vallianatos & Raine, 2008, p. 369).

Even though Nalini strives to do her best, her sadness turns to be a kind of grief after her husband's infidelity. Nalini and her children's life alter dramatically when Raul leaves them unexpectedly. In this foreign land, Nalini has to cope with various challenges and protect and look after her children on her own. She cannot explain Maya and Satchin that their father abandons them for the sake of a secret relationship with another woman. Since she does not want her children to be upset due to their father's betrayal, Nalini tells them that Raul dies as

a hero in an accident while saving a child from being killed by a bus. It can be inferred that Raul dies in the eyes of Nalini who thinks that

Who was this man who called himself a husband and a father? ... No matter what reasons he had, he could never come back, and I would do whatever it took to keep him away from my children. Nobody could come back from this with the pitiful excuse of being a father, he didn't deserve them. And so that was the day he died (OHSW, 2003, p. 86).

She endeavours to keep Maya and Satchin safe from the troubles including the ones caused by her own husband. As a responsible mother, Nalini starts a new life together with her children in England. She strives to earn money and meet her children's basic needs including shelter and food. During this period, they go through a great range of difficulties. However, the cooking ability of Nalini helps them recover from crises and challenging circumstances. Following a period of adaptation to changing living conditions, Nalini reminds her potential stemming from her talent in cooking which becomes a source of income in England. D'Sylva and Beagan (2011) express that

food work, otherwise thought of as an oppressive and limiting practice for women, may develop into a source of power and transactional arrangement; food skills may become currency, culinary capital, a resource in the construction and maintenance of gendered ethnic identities (p. 287).

First, she starts preparing and selling bottles of pickles at home and then extends her food-related enterprise and continues selling pickles under the brand name "The Abundance of Spice" (OHSW, 2003, p. 108). As a self-conscious woman, she opens two shops and employs other people in these shops during different time periods of her story. Moreover, she also works as a cook for one of their household clients, Ravi Thakker, who will be Nalini's husband after a while. Whenever she feels confused, she starts cooking because, for her, "in cooking, there are always answers" (OHSW, 2003, p. 119).

The conflict between Nalini, Maya, and Satchin appears due to the fact that their food preferences of them start to change after their immigration to England. The moment during which they are mesmerised from the new tastes is narrated by Maya as

the burgers came and they had flags made from cocktail sticks on top of them and came with something called chips and ketchup. It was an amazing taste and Satchin and I looked at each other chomping into our food and drinking cola (OHSW, 2003, p. 21).

Nalini desires her children to consume the foods belonging to the Indian cuisine while Maya and Satchin insist on consuming foods of the new place that they start to live in. Regarding this case, Maya states that

her food would often go to waste as Satchin and I discovered that we liked burgers and fishfingers with ketchup a whole lot better. We would gang up against her and make her place these items on the grill instead or tell her how to make English things (OHSW, 2003, p. 24).

When the attitude of Maya is specifically analysed with a female perspective, it is seen that she does not have an inclination towards learning the details of Indian food culture from her mother when it is compared with the moments during which Ammu teaches everything about their own cuisine to Nalini. Regarding this issue, Maya narrates:

Killing time, I started cooking ... How Amma would laugh at me if she could see me now, struggling with the ingredients. So many times throughout my childhood she tried to get me cook with her in the warmth of her kitchen, and perhaps in my early teens, I spent a few moments there but that was all, a brief moment (*OHSW*, 2003, p. 187).

Moreover, Maya is not keen on eating the traditional foods of their motherland, but she is eager to experience new tastes via the foods of the immigrated country. She states that

food was the battleground between her and us, used to establish the balance of power, and Satchin and I stood firm. She was a skilful opponent, packing the iddlies into our lunch boxes or putting tomato ketchup on the side so we would be enticed (*OHSW*, 2003, p. 238).

In fact, one of the reasons for this conflict between Nalini and Maya can be the communication problem occurring between the mother and daughter following their immigration England and especially after Raul leaves them unexpectedly in this foreign country. This communication problem becomes more obvious during their conversations about the food-related preferences. Maya states that

when she cooked Indian food, I insisted on something else. I wish I had never done these things but I was desperate for her to shout at me, to react, to tell me that she didn't love me, that she couldn't cope with it all and that she was going too, but she never did (*OHSW*, 2003, p. 51).

Their familial problems influence also their decisions about insisting or rejecting particular types of foods. However, this conflict comes to an end as the story develops. Maya realizes Nalini's efforts for protecting them from troubles that they may encounter, including the ones caused by their own father. After learning the truths about her father's infidelity, Maya's attitude towards her mother and also her own cultural background alters totally. The rejection of the cultural values leaves its place to the reintegration of them step by step into Maya's life. It can be underlined that Indian cuisine and especially spices play a very crucial role while the equilibrium between two cultures is established for Maya through the end of the story.

It is seen in *One Hundred Shades of White* (2003) that Ammu, as an ancestral maternal figure, represents the traditional Indian heritage and hands down her knowledge to the posterior generations by means of sharing every detail that she knows with her daughter, Nalini, who will transfer these details to her own children. Thus, their traditions will be alive as long as they are known and applied as per to their original background. One of the most important elements of the Indian culture is its cuisine which is rich in spices as depicted in the novel. Ammu and Nalini spend lots of their time in the domestic or professional kitchens and participate in culinary issues in order to have the best results in cooking Indian food. They devote themselves to carrying out each culinary step appropriately, and thus, they transcend the traditional descriptions related to the relationship among foods, cooking, kitchens, and women. That is to say, this devotion leads them to attain self-worth and dignity together with financial well-being. Considering the interrelated story of Ammu, Nalini, and Maya, it can be stated that even though Maya's food-related journey follows a pathway which is totally different from the ones observed in the journeys of her mother and grandmother, she can reintegrate the Indian cuisine into her life following a visit to her motherland through the end of the novel. She is not as talented as Ammu and Nalini and does not have a particular interest

in learning and applying the recipes of the Indian food culture. Additionally, she even rejects to have a relationship with this food culture and insists on preferring the food culture of the immigrated country. However, her attitude towards Indian cuisine alters when she visits India. Because of the experiences that she has and the feelings resulted from these experiences, her attitude towards her own cultural background starts to change. By means of a letter in which Ammu bequeaths Nalini to teach Maya everything that she once teaches her, Maya does not resist anymore and starts engaging in culinary issues under the guidance of her mother who is guided and trained by her grandmother. Thus, foods and food-related deeds find meaning in Maya's life. The inherited knowledge related to foods and cooking leads to a sense of wholeness for the female characters although they go through different experiences in their lives at the centre of which there are unforgettable memories about foods, culinary issues, ingredients, spices, recipes, food preferences, and eating habits.

To sum up, it is clear in *One Hundred Shades of White* (2003) that Preethi Nair does not describe foods and food-related issues as a requirement solely for meeting the nutritional needs in line with the traditional perspectives, but she assigns different meanings and functions to them while creating the stories of the female characters, through deconstructing the traditional thoughts on food-related tasks performed as a daily requirement to be fulfilled by females in their own kitchens.

Conclusion

Foods have multidimensional properties in fiction and female authors have benefitted from this potential offered by foods while creating fictional works and rendering the experiences of females from a female perspective. In this regard, Preethi Nair can be considered as one of the female authors who establish an interactive relationship between food-related matters and female characters. As it is underlined by Eagleton (2007), "Showalter's project, like that of the other gynocritical writers, was the creation of a female literary tradition which would offer new ways of understanding representations of women" (p. 109). Accordingly, foods and food-related experiences have multiple effects on the lives of females portrayed in fictional creations of female authors with a renewed perspective, and *One Hundred Shades of White* (2003) is one of these novels in which each phase of preparing, cooking, serving, or eating food might be regarded as a clue for gathering information about females' lives by means of the dynamic nature of foods going beyond traditional descriptions with the creative intervention of female authors. Together with being a daily need for survival, foods have crucial roles also in the social, psychological, and financial well-being of Ammu, Nalini, and Maya in Preethi Nair's novel.

One Hundred Shades of White (2003) is analysed with a gynocritical focus by paying attention to the relationship between foods and female characters and focusing on foods and culinary issues that go beyond traditional properties and have a close interaction with the experiences of female characters in their daily lives. Namely, foods cannot be considered solely as a matter of nutrition in fictional creations of female authors because the dynamic nature of foods leads to the appearance of a great range of topics and themes related to women in female poetics, and thus, it is not easy to have a final conclusion on the function of foods and culinary issues in literary works in which foods can even serve as fictional characters by means of changing the order of events, having a notable impact on psychology, behaviours, attitudes, beliefs, and

habits of female characters, and bringing out the hidden or even unknown feelings of female characters.

As a consequence of this study, it can be stated that foods, spices, and cooking-related tasks can go beyond traditional nutritional values enabling women to find a way to express themselves and raise their voices. Thus, three-generation female characters in *One Hundred Shades of White* do not feel isolated, marginalized, or limited while performing culinary duties in the kitchen where they find a place of their own to express themselves via foods rather than words. As Andrievskikh (2014) states "... in contemporary women's bestsellers, imagery of cooking allows for expression of female experience in contexts of transformation, creation, and empowerment" (p. 147) because female characters transcend the borders of kitchens through the advantages offered by foods and food-related performances carried out either domestically or professionally in kitchens as it is represented in the story of Maya and Nalini who are guided by Ammu in line with the traditions of Indian food culture that forms a spicy intersection among the three-generation Indian women.

References

- Andrievskikh, N. (2014). Food symbolism, sexuality, and gender identity in fairy tales and modern women's bestsellers. *Studies in Popular Culture*, 37(1), 137-153. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/pdf/24332704>
- Avakian, A. V., & Haber, B. (2005). Feminist food studies: A brief history. In A. V. Avakian & B. Haber (Eds.), *From Betty Crocker to feminist food studies: Critical perspectives on women and food* (pp. 1-26). Amherst and Boston: University of Massachusetts Press.
- Ayan, M. (2011). *Diversities in ethnic female narratology*. İstanbul: İkinci Adam Yayınları.
- Blodgett, H. (2004). Mimesis and metaphor: Food imagery in international twentieth-century women's writing. *Papers on Language and Literature*, 40(3), 260-295.
- Boyce, C., & Fitzpatrick, J. (2017). *A history of food in literature: From the fourteenth century to the present*. London and New York: Routledge.
- Cixous, H. (1976). The laugh of the Medusa (K. Cohen & P. Cohen, Trans.). *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1(4), 875-893. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3173239>
- Counihan, C. (2012). Gendering food. In J. M. Pilcher (Ed.), *The Oxford handbook of food history*. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199729937.013.0006
- D'Sylva, A., & Beagan, B. L. (2011). 'Food is culture, but it's also power': The role of food in ethnic and gender identity construction among Goan Canadian women. *Journal of Gender Studies*, 20(3), 279-289. DOI: 10.1080/09589236.2011.593326
- Eagleton, M. (2007). Literary representations of women. In G. Plain & S. Sellers (Eds.), *A history of feminist literary criticism* (pp. 105-119). New York: Cambridge University Press.
- Eagleton, M. (Ed.). (2013). *Feminist literary criticism*. New York and London: Routledge.
- Karmarkar, P. R. (2014). Apocalypse and explication - A study on the female phase in Elaine Showalter's 'Towards feminist poetics' - An Indian point of view. *International Journal of*

Humanities and Social Science Invention, 3(2), 35-41. Retrieved from [http://www.ijhssi.org/papers/v3\(2\)/Version-1/G0321035041.pdf](http://www.ijhssi.org/papers/v3(2)/Version-1/G0321035041.pdf)

Matwick, K. (2017). Language and gender in female celebrity chef cookbooks: Cooking to show care for the family and for the self. *Critical Discourse Studies*, 14(5), 532-547. DOI: 10.1080/17405904.2017.1309326

Nair, P. (2003). *One hundred shades of white*. London: Harper Collins Publishers.

Showalter, E. (1977). *A literature of their own: British women novelists from Brontë to Lessing*. Princeton: Princeton University Press.

Showalter, E. (1979). Towards a feminist poetics. In M. Jacobus (Ed.), *Women writing and writing about women* (pp. 22-41). London and New York: Routledge.

Showalter, E. (1981). Feminist criticism in the wilderness. *Critical Inquiry*, 8(2), 179-205. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1343159>

Showalter, E. (1984). Women's time, women's space: Writing the history of feminist criticism. *Tulsa Studies in Women's Literature*, 3(1/2), 29-43. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/463823>

Vallianatos, H., & Raine, K. (2008). Consuming food and constructing identities among Arabic and South Asian immigrant women. *Food, Culture & Society: An International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(3), 355-373. DOI: 10.2752/175174408X347900

Yadav, M. S., & Yadav, M. K. (2018). Aspects of feminist writing: A presentation of common issues. *JELTL (Journal of English Language Teaching and Linguistics)*, 3(1), 57-68. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/324247443>

2015-2021 yılları arasında SCI ve SCI Expanded endeksli dergilerde yayınlanan Siber-Fiziksel Üretim Sistemleri Konulu Makalelerin İçerik Analizi

B. Türker Palamutçuoğlu^{a, b}, Mustafa Gerşil^c

Özet

Küresel rekabet koşulları altında işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için rekabetçi üstünlüklere sahip olması gerekmektedir. Bunun için işletmelerin üretim süreçlerini kontrol altında tutmaları, otomatikleştirmeleri, insan-makine etkileşimi emniyetli ve verimli hale getirmeleri gerekmektedir. Üretim hatalarını azaltmak, bakım-onarım maliyetlerini azaltmak, gereksiz faaliyetleri ortadan kaldırıp yalın üretim anlayışını uygulamak günümüzde işletmeler için neredeyse kaçınılmaz hale gelmiştir. Son yıllarda yaşanan eklemeli imalat, nesnelerin interneti, bulut bilişim, artırılmış gerçeklik, yapay zekâ gibi teknolojik yenilikler siber-fiziksel sistemlerin ortaya çıkmaya başlamasına neden olmuştur. Bu makalede geleceğin üretim sistemlerinin temelinde yer alacak bu sistemler hakkında çalışmak isteyen bilim insanlarına ve işletmelerin teknik personellerine yol göstermek ve bir çıkış noktası oluşturmak amacıyla 2015 ve 2021 yılları arasında SCI-expanded ve SCI endeksli dergilerde siber-fiziksel üretim sistemleri konulu makalelerin literatür özeti sunulmuştur. Başlangıçta kavramsal çalışmaların daha fazla olduğu ama uygulamalı çalışmalarında hızlı bir artış gösterdiği görülmüştür. Ayrıca dijital dönüşüm sürecinde işletmelerin karşılaştıkları zorlukları ele alan, siber güvenliğe dikkat çeken önemli çalışmalar da göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Siber-fiziksel üretim sistemi
Siber-fiziksel imalat sistemi
Dijital ikiz
Makine-insan etkileşimi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.04.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1101334

Content Analysis of Articles on Cyber-Physical Manufacturing Systems Published in SCI and SCI Expanded Indexed Journals Between 2015-2021

Abstract

Under the conditions of global competition, businesses must have competitive advantages in order to survive. For this, businesses need to keep their production processes under control, automate them, and make human-machine interaction safe and efficient. It has become almost inevitable for businesses today to reduce production errors, reduce maintenance-repair costs, eliminate unnecessary activities and apply the lean production approach. Technological innovations such as additive manufacturing, the internet of things, cloud computing, augmented reality, and artificial intelligence in recent years has led to the emergence of cyber-physical systems. In this paper, a literature summary of the articles on SCI-expanded and SCI on cyber-physical production systems between 2015 to 2021 years is presented in order to guide the scientists and technical personnel of the enterprises who want to work on these systems that will be the basis of the future production systems. It was seen that there were more conceptual studies at the beginning, but a rapid increase in applied studies. In addition, important studies that address the difficulties faced by businesses in the digital transformation process and draw attention to cyber security are also striking.

Keywords

Cyber-Physical Production
System
Cyber-Physical Manufacturing
System
Digital Twins
Machine-Human Interaction

About Article

Received: 10.04.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1101334

^a İletişim Yazarı: turker.palamutcuoglu@cbu.edu.tr.

^b Öğr. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-9251-402X.

^c Doç. Dr. Mustafa GERŞİL, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: .

Giriş

Son yıllarda yeni endüstri devriminin gelişimine tanıklık etmekteyiz. Bu endüstri devriminin ortaya çıkmasıyla akıllı üretim, akıllı sensörler, artırılmış gerçeklik, bulut bilişim, blok zincir teknolojisi, siber güvenlik, robotik, nesnelerin interneti, büyük veri analizi, makine öğrenmesi, Kuantum bilişim, siber-fiziksel sistemler, eklemeli imalat gibi kavramlar öne çıkmaya başlamıştır. Endüstri 4.0 olarak adlandırılan yeni endüstri devrimi yapay zeka, makine öğrenmesi ve sensörler yardımıyla fiziksel sistemlerin algılandığı ve makinelerin haberleştiği, bütün makinelerin verilerinin ortak bir veri tabanında tutulduğu, toplanan bu büyük verinin analizi ile süreçlerin otomatik olarak kontrol edildiği sistemleri kapsamaktadır.

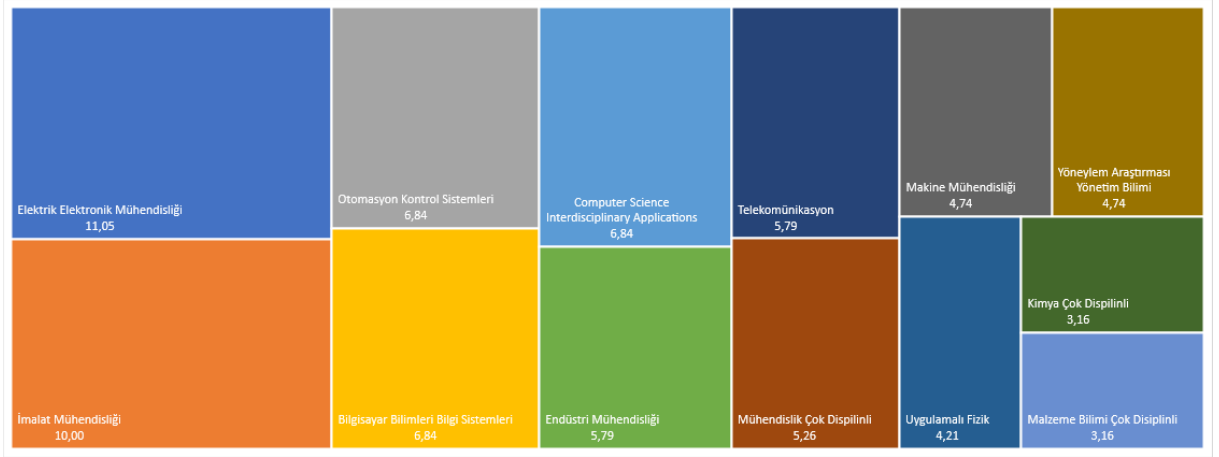
Siber-fiziksel üretim sistemleri (SFÜS), sensörler yardımıyla iş süreçlerinin izlendiği, toplanan verilerin bulut bilişim yoluyla merkezi olarak depolandığı ve analiz edildiği, robotik, yapay zekâ ve makine öğrenmesi algoritmalarının öne çıktığı üretim sistemleridir. Bu sistemlerde sadece sensörlerden gelen verilerinin analizi yapılmaz, aynı zamanda bu verilerin analizi ile süreçlerin kontrol altında olup olmadığı anlaşılabilir ve yedek makineler devreye sokarak üretimin sürekliliği sağlanır (Qin vd., 2016:174).

Bu çalışmada SFÜS hakkında SCI-expanded ve SSCI yayınların özeti sunmak amaçlanmıştır. Bu çalışmanın SFÜS hakkında çalışacak bilim insanlarına yol gösterebileceği, literatürde eksik kalan alanları ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir.

Yöntem

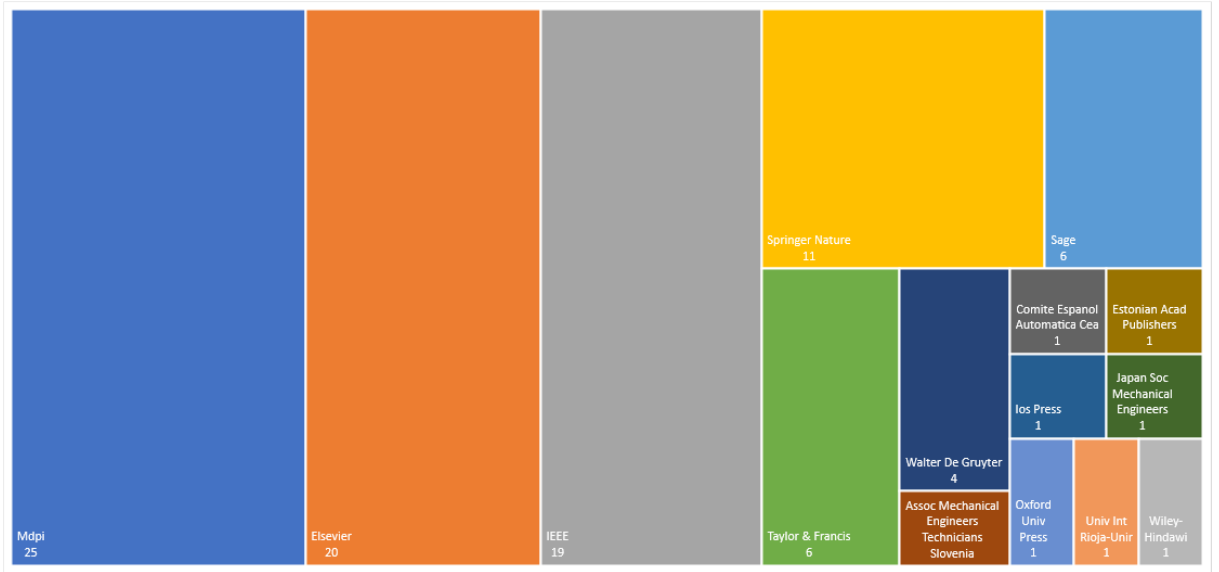
Bu çalışmada 15.12.2022-30.12.2022 zaman aralığında web of science'ın SCI-expanded ve SSCI indekslerinde taranan dergilerdeki makaleler incelenmiştir. Bu amaçla web of science'da makale başlıklarında "cyber-physical production system", "cyber-physical manufacturing system", "cyber physical production system" ve "cyber physical manufacturing system" kelimeleri bütün olarak aranmıştır. Sitenin arama sonuçları "SCI-expanded" ve "SSCI" indekslerini ve açık erişim imkânı olan yayınları içerecek şekilde filtrelenmiştir. Arama sonuçlarında başka herhangi bir filtreleme yapılmamıştır. Makaleler tespit edildikten sonra farklı kriterlere göre dağılımları gösterilmiştir.

Yapılan literatür araştırmasında "siber-fiziksel üretim sistemi" kavramını ele alan SSCI yayınların 2019, SCI-expanded yayınların ise 2018 yılından itibaren ortaya çıktığı görülmüştür. Araştırma sonucunda 7 SSCI, 75 SCI-expanded makale elde edilmiştir. Elde edilen bu 82 makalenin Web of Science kategorilerine dağılımı şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. İncelenen 82 Makalenin Web of Science Kategorilerine Göre Dağılımı §

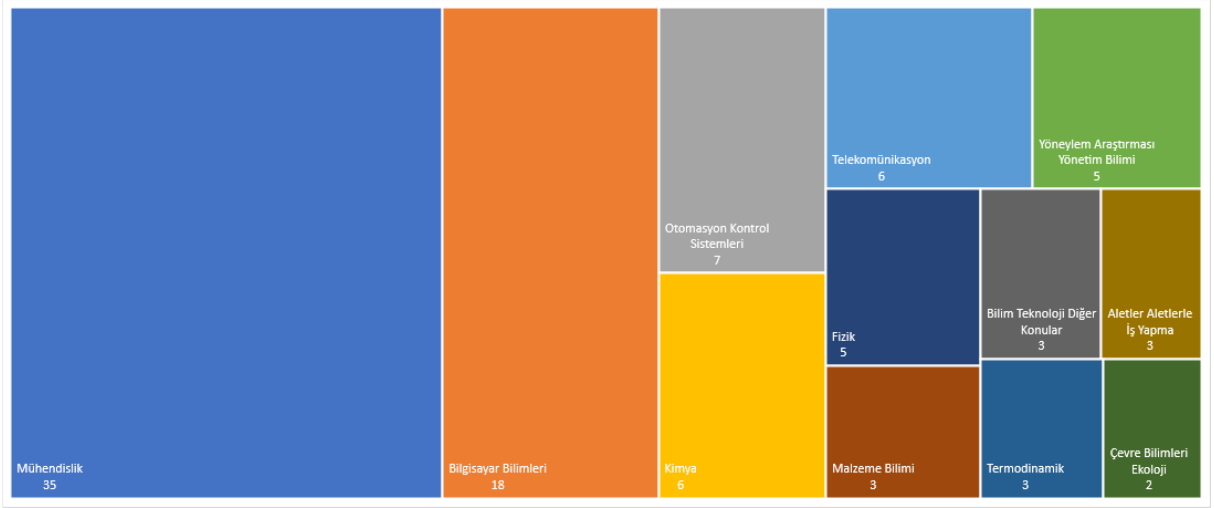
Şekil 1’de en fazla makale yayınlanan kategorilerin elektrik elektronik mühendisliği, imalat mühendisliği, otomasyon kontrol sistemleri, bilgisayar bilimi bilgi sistemleri ve bilgisayar bilimi disiplinler arası uygulamalar kategorilerinde olduğu görülmektedir. Bunları endüstri mühendisliği, telekomünikasyon, mühendislik disiplinler arası, makine mühendisliği ve yöneylem araştırması yönetim bilimi kategorileri izlemektedir. Siber-fiziksel sistemlerin büyük ölçüde elektrik-elektronik ile bilgisayar sistemleri, yapay zeka ve makine öğrenmesi ile gerçekleştirildiği düşünülürse bu sıralamanın şaşırtıcı olmadığı anlaşılabilir. İncelenen makalelerin yayıncılara göre dağılımı şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Makalelerin Yayıncılarına Göre Dağılımı

Şekil 2’de en fazla makale yayınlayan yayıncıların Mdpi, Elsevier, IEEE ve Springer Nature olduğunu göstermektedir. Bu yayın evlerini Sage, Taylor& Francis ve Walter De Gruyter takip etmiştir. Diğer yayıncıların bu konuda literatüre daha az katkı sağladığı görülmüştür. Makalelerin araştırma alanlarına göre dağılımı şekil 3’te gösterilmiştir.

§ Şekil 1, şekil2, şekil 3, şekil 4 ve şekil 6’da veriler yüzde (%) olarak payları göstermektedir.

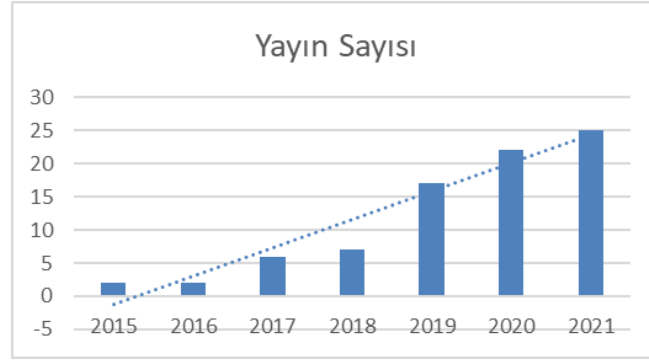
Şekil 3. Makalelerin Araştırma Alanlarına Göre Dağılımı

Şekil 3'te bu konuda en fazla katkı sağlayan alanlar mühendislik, bilgisayar bilimi, otomasyon kontrol sistemleri ve kimya alanları olmuştur. Bu alanları telekomünikasyon, yöneylem araştırması yönetim bilimi, fizik, bilim teknoloji diğer konular, materyal bilimi, termodinamik, kontrol araçları ve çevresel bilimler takip etmektedir. Makalelerin ülkelere göre dağılımı şekil 4'te gösterilmiştir.

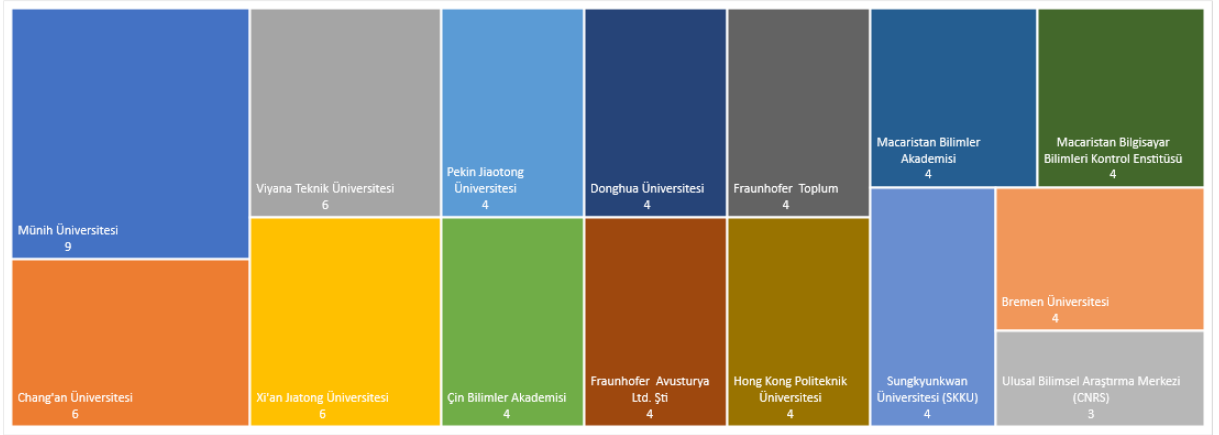
Şekil 4. Makalelerin Ünelere Göre Dağılımı

Şekil 4'te SFÜS alanına en fazla Çin, Almanya, Amerika ve İngiltere olmuştur. Bu ülkeler dışında literatüre en fazla katkıyı İspanya, Avusturya, Yunanistan, Fransa, Macaristan, Romanya, İsveç, Japonya, Hollanda ve Güney Kore yapmıştır. Makalelerin yıllara göre dağılımı şekil 5'te gösterilmiştir.

Şekil 5. Makalelerin Yıllara Dağılımı

Şekil 5'ten SFÜS'e ilişkin makalelerin 2015 yılından itibaren literatüre girdiği ve 2021'e kadar üretilen makale sayısının hızlı artış gösterdiği görülebilmektedir. Özellikle son üç yılda üretilen makale sayısının büyük ölçüde artış gösterdiğini söyleyebiliriz. Yayınların Web of Science üyelerine göre dağılımı şekil 6'da gösterilmiştir.

Şekil 6. Yayınların Web of Science Üyelerine Göre Dağılımı

Şekil 6'dan SFÜS'e ilişkin literatüre en fazla katkısı olan Web of Science üyeleri: Münih teknik Üniversitesi, Chang'an Üniversitesi, Viyana Teknik Üniversitesi, Xi'an Jiaotong Üniversitesi olmuştur. Bu kuruluşları Pekin Jiaotong Üniversitesi, Çin Bilimler Akademisi, Donghua Üniversitesi, Fraunhofer Austria Res Ltd. Şti, Fraunhofer Grubu, Hong Kong Politeknik Üniversitesi, Macaristan Bilimler Akademisi, Macaristan Bilgisayar Bilimleri Kontrolü Enstitüsü, Sungkyunkwan Üniversitesi, Bremen Üniversitesi ve Fransa Ulusal Araştırma Merkezi (CNRS) izlemiştir.

Makalelerin dağılımları belirlendikten sonra içeriklerine göre tasniflenmişler ve önemli görülen makalelere literatür özetinde yer verilmiştir. Makalenin sonraki bölümünde endüstri 4.0 olarak adlandırılan yeni endüstri devriminde siber-fiziksel sistemlerin yeri ve önemi ele alınacaktır. Daha sonra toplanan 82 yayına ilişkin bir literatür özeti sunulacaktır.

Yeni Endüstri Devriminde Siber-Fiziksel Üretim Sistemlerinin Yeri ve Önemi

Yeni endüstri devrimi Almanya'da hükümetin, endüstriyel şirketlerin akademisyenlerin katkılarıyla endüstriyel üretim ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin birleştirilmesi yönündeki girişimlerden kaynaklanmıştır (Baena vd., 2017).

Bu endüstriyel devrimle üretim sistemleri bir dönüşüm geçirecek ve otomasyon ağırlıklı, teknolojiye dayanan entegre sistemler haline gelecektir (TAYSAD, 2016: 78). Endüstri 4.0

dönüşümü ile ortaya çıkacak yeni üretim teknikleri işletmelerin daha yüksek katma değere sahip üretim süreçlerine sahip olmasını (TAYSAD, 2016:76) ve sürdürülebilir rekabet avantajını sağlayarak dünya pazarından daha fazla pay almalarını sağlayacaktır (TÜSİAD, 2016:13).

Endüstri 4.0 kavramı Almanya tarafından 2011 yılında düzenlenmiş olan Hannover fuarında Kagermann tarafından duyurulmuştur. Bu kavram otonom robotları, büyük veri ve makine öğrenme algoritmaları ile yapay zekanın uygulandığı veri analitiğini, gömülü sistemleri, simülasyonu, nesnelerin internetini, bulut bilişimi, arttırılmış gerçeklik, siber-fiziksel sistemler ve eklemeli imalat gibi teknolojileri kapsamaktadır.

Akıllı fabrikalarda ürün için gereken kaynaklar ya depoda hazırdir ya da otomatik olarak siparişi verilir ve fabrikaya geldiğinde depoya otomatik olarak yerleştirilir. Hammaddeler üretim ortamına konveyör bant ve otonom robotlar tarafından taşınırlar. Üretim için insan gücüne ihtiyaç duyulmaz ve sensörler, yapay zekalar ve siber-fiziksel sistemler (SFÜS) nesnelerin interneti vasıtasıyla haberleşerek üretimi gerçekleştirirler. Bu üretim şeklinde direkt işçilik giderleri sıfır olsa da genel üretim giderleri yüksek olacaktır. İnsandan kaynaklanan hataların ortadan kalkması nedeniyle kalitesizlik maliyetleri azalır (Okutmuş, 2019: 1706).

SFÜS fiziksel üretim varlıkları ile bilişim sistemlerinin eş zamanlı ve etkileşimli şekilde çalıştırılmasıyla sensörlerden gelen verileri işleyerek ve öğrenerek faaliyetlerini otomatik olarak düzenleyebilen, diğer siber-fiziksel varlıklarla ve insanlarla iletişim kurabilen, veri gizliliği ve güvenliği yüksek ara yüzler veya sistemler olarak tanımlanabilir (Broy vd., 2012:1).

SFÜS'ler ve gelişmiş sensör ağları, gömülü sistemlerin gelecekteki evrimsel adımını temsil etmektedir. İnternet, çevrimiçi veriler ve hizmetlerle beraber gömülü sistemler (sensörler) siber-fiziksel üretim sistemlerinin temel bileşenleridir. Bu yenilikçi teknolojiler fiziksel ve sanal dünyaların arasındaki sınırları ortadan kaldırmıştır (Soylu, 2017: 46).

Son yıllarda karşımıza çıkan dijital ikiz (Dİ) kavramıyla siber-fiziksel sistemler yakından ilişkilidir. SFÜS'ler sensör verilerini işlemek ve fiziksel sistemi kontrol etmek amacıyla dijital bir ikiz kullanabilir. (Alam ve El Saddik, 2017). Bu sistemde sensörlerden elde edilen bilgiler toplanır analiz edilir ve anlamlandırılarak yapay zekalarca karar oluşturulur. Oluşturulan karar fiziksel ortama iletilerek süreç kontrol edilir. Fiziksel ortamdan dijital ikize veri akışı ve dijital ikizden fiziksel ortama karar akışı sürekli devam eder (Yükçü ve Aydın, 2020: 570).

SFÜS'nin kullanıldığı karanlık fabrikalarda insan gücüne, aydınlatmaya ihtiyaç duyulmaz ve 24 saat üretim yapılabilir. Bu sistemlerde hammadde, yarı mamul ve mamul stoklarının yönetiminde, üretimin, bakımların planlamasında, ürünlerin müşterilere sevkiyatı ve teslimatında yapay zekaların etkili olduğu süreçler kullanılır. Bu sistemler yalnız üretim, tam zamanında üretim gibi gereksiz faaliyetlerin sınırlandırıldığı üretim sistemlerinin kurulmasını kolaylaştırır.

Bulgular

Makalenin bu bölümünde öncelikle incelenen yayınlar yazarları, yayın yılını, yayın adını, yayının türünü ve web of science'da yayının aldığı atıf sayısını içeren bir tablo şeklinde özetlenmiştir. Daha sonra incelenen 82 yayın içinde Web of Science'da 20'den fazla atıf alan 26 çalışmanın özeti sunulmuştur.

Tablo 1. İncelenen SCI-Expanded ve SSCI Yayınlar

Yazar/Yazarlar	Yayın Yılı	Yayının Adı	Türü	Web Of Science Atıf Sayısı
Lanza vd.	2015	Optimization of selective assembly and adaptive manufacturing by means of cyber-physical system based matching	Uygulama	50
Vogel-Heuser vd.	2015	Agents enabling cyber-physical production systems	Uygulama	2
Huang vd.	2016	A PetriNet-Based Approach for Supporting Traceability in Cyber-Physical Manufacturing Systems	Teorik	14
Trappey vd.	2016	A Review of Technology Standards and Patent Portfolios for Enabling Cyber-Physical Systems in Advanced Manufacturing	Uygulama	78
Chhetri ve Al Faruque	2017	Side Channels of Cyber-Physical Systems: Case Study in Additive Manufacturing	Uygulama	18
Pan vd.	2017	Taxonomies for Reasoning About Cyber-physical Attacks in IoT-based Manufacturing Systems	Teorik	35
Urbina vd.	2017	Cyber-Physical Production System Gateway Based on a Programmable SoC Platform	Uygulama	9
Yu vd.	2017	Formal modeling and control of cyber-physical manufacturing systems	Uygulama	4
Zheng ve Ming	2017	Construction of cyber-physical system-integrated smart manufacturing workshops: A case study in automobile industry	Uygulama	7
Cardin	2018	Classification of cyber-physical production systems applications: Proposition of an analysis framework	Teorik	41
Elhabashy vd.	2018	A cyber-physical attack taxonomy for production systems: a quality control perspective	Uygulama	18
Jiang vd.	2018a	Distributed Dynamic Scheduling for Cyber-Physical Production Systems Based on a Multi-Agent System	Uygulama	23
Jiang vd.	2018b	Method of tasks and resources matching and analysis for cyberphysical production system	Uygulama	4

Yazar/Yazarlar	Yayın Yılı	Yayının Adı	Türü	Web Of Science Atıf Sayısı
Lee vd.	2018	Implementation of Cyber Physical Production Systems for Quality Prediction and Operation Control in Metal Casting	Uygulama	41
Ribeiro ve Björkman	2018	Transitioning From Standard Automation Solutions to Cyber-Physical Production Systems: An Assessment of Critical Conceptual and Technical Challenges	Teorik	29
Tomiyama ve Moyan	2018	Resilient architecture for cyber-physical production systems	Teorik	20
Ansari vd.	2019	PriMa: a prescriptive maintenance model for cyber-physical production systems	Uygulama	33
Beregi vd.	2019	A novel fluid architecture for cyber-physical production systems	Uygulama	7
Bin Islam vd.	2019	Exploiting visual cues for safe and flexible cyber-physical production systems	Uygulama	3
Lhachemi vd.	2019	Augmented Reality, Cyber Physical Systems, and Feedback Control for Additive Manufacturing: A Review	Teorik	6
Mahmood vd.	2019	Development of cyber-physical production systems based on modelling technologies	Uygulama	1
Nouiri vd.	2019	Towards Energy Efficient Scheduling of Manufacturing Systems through Collaboration between Cyber Physical Production and Energy Systems	Uygulama	4
Salazar vd.	2019	Cyber-physical production systems architecture based on multi-agent's design pattern comparison of selected approaches mapping four agent patterns	Uygulama	29
Stern ve Becker	2019	Concept and Evaluation of a Method for the Integration of Human Factors into Human Oriented Work Design in Cyber-Physical Production Systems	Uygulama	5
Talkhestani vd.	2019	An architecture of an Intelligent Digital Twin in a Cyber-Physical Production System	Uygulama	28

Yazar/Yazarlar	Yayın Yılı	Yayının Adı	Türü	Web Of Science Atıf Sayısı
Tan vd.	2019	Application of IoT-Aided Simulation to Manufacturing Systems in Cyber-Physical System	Uygulama	16
Tao vd.,	2019	Digital twins and cyber-physical systems toward smart manufacturing and industry 4.0: correlation and comparison	Teorik	132
Thramboulidis vd.	2019	CPuS-IoT: A cyber-physical microservice and IoT-based framework for manufacturing assembly systems	Uygulama	13
Tran vd.	2019	Development of a Smart Cyber Physical Manufacturing System in the Industry 4.0 Context	Uygulama	19
Yao vd.	2019	Smart manufacturing based on cyber-physical systems and beyond	Teorik	69
Zhou vd.	2019	Human-cyber-physical systems (HCPSS) in the context of new – generation intelligent manufacturing	Teorik	59
Bayhan vd.	2020	Presentation of a novel real time production supply concept with cyber-physical systems and efficiency validation by process status indicators	Uygulama	1
Brandman vd.	2020	A physical hash for preventing and detecting cyber-physical attacks in additive manufacturing systems	Uygulama	4
Farooq vd.	2020	Flow-Shop Predictive Modeling for Multi-Automated Guided Vehicles Scheduling in Smart Spinning Cyber–Physical Production Systems	Uygulama	2
Fischbach vd.	2020	CAAI—a cognitive architecture to introduce artificial intelligence in cyber-physical production systems	Uygulama	2
Grochowski	2020	Formal methods for reconfigurable cyber-physical systems in production	Uygulama	3
Gupta vd.	2020	Additive Manufacturing Cyber Physical System: Supply Chain Cybersecurity and Risks	Uygulama	17

2015-2021 yılları arasında SCI ve SCI Expanded endeksli dergilerde yayınlanan Siber-Fiziksel Üretim Sistemleri Konulu Makalelerin İçerik Analizi

Yazar/Yazarlar	Yayın Yılı	Yayının Adı	Türü	Web Of Science Atıf Sayısı
Hozdić vd.	2020	A Cyber-Physical Approach to the Management and Control of Manufacturing Systems	Uygulama	6
Kim vd.	2020	Simulation Framework for Cyber-Physical Production System: Applying Concept of LVC Interoperation	Uygulama	1
Malik vd.	2020	I-nteract: A Cyber-Physical System for Real-Time Interaction With Physical and Virtual Objects Using Mixed Reality Technologies for Additive Manufacturing	Uygulama	1
Mörth vd.	2020	Cyber-physical systems for performance monitoring in production intralogistics	Uygulama	8
Neghina vd.	2020	Early-stage analysis of Cyber-physical production systems through collaborative modelling	Uygulama	1
Nikolakis vd.	2020	On a containerized approach for the dynamic planning and control of a cyber-physical production system	Uygulama	11
Park vd., 2020	2020	Digital twin-based cyber physical production system architectural framework for personalized production	Uygulama	32
Pinzone vd.	2020	A framework for operative and social sustainability functionalities in Human-Centric Cyber-Physical Production Systems	Uygulama	22
Qian vd.	2020	Cyber-Physical Integrated Intrusion Detection Scheme in SCADA System of Process Manufacturing Industry	Uygulama	3
Romero-Silva ve Hernandez-Lopez	2020	Shop-floor scheduling as a competitive advantage: A study on the relevance of cyber-physical systems in different manufacturing contexts	Uygulama	12

Yazar/Yazarlar	Yayın Yılı	Yayının Adı	Türü	Web Of Science Atıf Sayısı
Runji vd.	2020	Switchable Glass Enabled Contextualization for a Cyber Physical Safe and Interactive Spatial Augmented Reality PCBA Manufacturing Inspection System	Uygulama	1
Saez vd.	2020	Context-Sensitive Modeling and Analysis of Cyber-Physical Manufacturing Systems for Anomaly Detection and Diagnosis	Uygulama	7
Wan ve Zeng	2020	An Event-Based Programming Model with Geometric Spatial Semantics For Cyber-Physical Production Systems	Uygulama	23
Waschull vd.	2020	Work design in future industrial production: Transforming towards cyberphysical systems	Teorik	16
Yin vd., 2020	2020	Understanding Data-Driven Cyber-Physical-Social System (D-CPSS) Using a 7C Framework in Social Manufacturing Context	Uygulama	2
Ait-Alla vd.	2021	Simulated-based methodology for the interface configuration of cyber-physical production systems	Uygulama	2
Bampoula vd.	2021	A Deep Learning Model for Predictive Maintenance in Cyber-Physical Production Systems Using LSTM Autoencoders	Uygulama	7
Chen vd.	2021	A Hyper Heuristic Algorithm Based Genetic Programming for Steel Production Scheduling of Cyber-Physical System-ORIENTED	Uygulama	35
Chuang vd.	2021	Smart cyber-physical production system enabled workpiece production in digital twin job shop	Uygulama	45
Dhiman vd Röcker	2021	Middleware for providing activity-driven assistance in cyber-physical production systems	Uygulama	1
Harrison vd.	2021	A Connective Framework to Support the Lifecycle of Cyber-Physical Production Systems	Uygulama	4
Iber vd.	2021	Auditory augmented process monitoring for cyber physical production systems	Uygulama	2

2015-2021 yılları arasında SCI ve SCI Expanded endeksli dergilerde yayınlanan Siber-Fiziksel Üretim Sistemleri Konulu Makalelerin İçerik Analizi

Yazar/Yazarlar	Yayın Yılı	Yayının Adı	Türü	Web Of Science Atıf Sayısı
Khalid vd.	2021	Understanding vulnerabilities in cyber physical production systems	Uygulama	31
Kondoh vd.	2021	A method for redesigning business workflow for cyberphysical production system	Uygulama	12
Leiden vd.	2021	Cyber-physical production system approach for energy and resource efficient planning and operation of plating process chains	Uygulama	5
Macherki vd.	2021	QHAR: Q-Holonic-Based ARchitecture for Self Configuration of Cyber-Physical Production Systems	Uygulama	35
Martín-Gómez vd.	2021	Holonic Reengineering to Foster Sustainable Cyber-Physical Systems Design in Cognitive Manufacturing	Uygulama	3
Ralph vd.	2021	Transformation of a rolling mill aggregate to a cyber physical production system: from sensor retrofitting to machine learning	Uygulama	33
Strohschein vd.	2021	Cognitive capabilities for the CAAI in cyber-physical production systems	Uygulama	53
Suvarna vd.	2021	Cyber-physical production systems for data-driven, decentralized, and secure manufacturing-a perspective	Teorik	0
Traganos vd.	2021	The HORSE framework: A reference architecture for cyber-physical systems in hybrid smart manufacturing	Uygulama	111
Villalonga vd.	2021	A decision-making framework for dynamic scheduling of cyber-physical production systems based on digital twins	Uygulama	3
Vogel-Heuser vd.	2021	(Re)deployment of Smart Algorithms in Cyber-Physical Production Systems Using DSL4hDNCS	Uygulama	2
Wiemer vd.	2021	A Holistic Quality Assurance Approach for Machine Learning Applications in Cyber-Physical Production Systems	Teorik	49

Yazar/Yazarlar	Yayın Yılı	Yayının Adı	Türü	Web Of Science Atıf Sayısı
Wilhelm vd.	2021	Review of Digital Twin-based Interaction in Smart Manufacturing: Enabling Cyber Physical Systems or Human-Machine Interaction	Teorik	51
Hästbacka vd.	2022	Dynamic Edge and Cloud Service Integration for Industrial IoT and Production Monitoring Applications of Industrial Cyber-Physical Systems	Uygulama	1
Zhou vd	2022	Intelligent Small Object Detection for Digital Twin in Smart Manufacturing With Industrial Cyber-Physical Systems	Uygulama	1
Yu vd.	2017	Trustworthiness Modeling and Analysis of Cyber-physical Manufacturing Systems	Uygulama	18
García vd.	2018a	Automation Architecture based on Cyber Physical Systems for Flexible Manufacturing within Oil&Gas Industry	Uygulama	6
García vd.	2018b	UML-Based Cyber-Physical Production Systems on Low-Cost Devices under IEC-61499	Uygulama	5
Andronie vd.	2021a	Sustainable, Smart, and Sensing Technologies for Cyber-Physical Manufacturing Systems: A Systematic Literature Review	Teorik	2
Beregi vd.	2021a	Manufacturing Execution System Integration through the Standardization of a Common Service Model for Cyber-Physical Production Systems	Uygulama	0
Andronie vd.	2021b	Sustainable Cyber-Physical Production Systems in Big Data-Driven Smart Urban Economy: A Systematic Literature Review	Teorik	4
Beregi vd.	2021b	Towards trustworthy Cyber physical Production Systems: A dynamic agent accountability approach	Uygulama	1

Yazar/Yazarlar	Yayın Yılı	Yayının Adı	Türü	Web Of Science Atıf Sayısı
Andronie vd.	2021c	Artificial Intelligence-Based Decision-Making Algorithms, Internet of Things Sensing Networks, and Deep Learning Assisted Smart Process Management in Cyber-Physical Production Systems	Teorik	0

Lanza ve arkadaşlarının 2015’de yayınlanan makalelerinde (50 atıf) genetik optimizasyon temelli bir algoritma ile siber-fiziksel sistemi kontrol ettiklerini duyurmuşlardır. Algoritma değişen koşullara göre 6 stratejiden birini seçmektedir. Bu stratejiler yazarlar tarafından geleneksel montaj, seçici montaj (sınıflamalı), bireysel montaj (sınıflamasız), seçici montaj ve adaptif imalat, bireysel montaj ve adaptif imalat ve bireysel imalat olarak adlandırılmıştır. Algoritma stratejileri değerlendirirken üretim maliyeti, kalite maliyeti, stok maliyetine göre hesaplanan uygunluk değerleriyle seçim yapmaktadır (Lanza, 2015).

Vogel-Heuser ve arkadaşlarının 2015’de yayınladıkları makalede (45 atıf) yazarlar siber-fiziksel sistemlerin gereksinimlerini ve ajanların etkinleştirici teknoloji olarak yeteneklerini tartışmışlardır. Siber-fiziksel sistemi gerçekleştirmek için, gerçek zamanlılığa ve güvenilirliğe ilişkin farklı gereksinimlere sahip üç seçilmiş kullanım durumuna göre ajanların uygulanabilirliğine örnek göstermişlerdir. Yazarlar ilk olarak makinenin kendini izlemesi ve kestirimci bakımı için kullanılan Watchdog Agent®’ı tanıtmışlardır. İkinci olarak süreç ve kalite kontrolüne entegre olan çok ajanlı sistemi göstermişlerdir. Son olarak ise esneklik, kendi kendini onaran üretim için dinamik yeniden yapılandırmayı göstermişlerdir (Vogel-Heuser vd., 2015).

Trapey ve arkadaşları 2016’da yayınlanan makalelerinde (78 atıf) en son siber-fiziksel sistemler literatürünün birleştirilmiş özetini, uluslararası standartların incelemesini ve Le vd.’nin (2015) 5C’ler Siber-fiziksel sistemler mimarisi modeliyle ilgili patent portföylerinin eksiksiz bir analizini sunmuşlardır. Yazarlar siber-fiziksel sistemler patentlerinde uluslararası standartların ve fikri mülkiyet haklarının kritiğini yapmışlardır. Bu çalışmada Uluslararası Standardizasyon Örgütü, uluslararası Elektroteknik Komisyonu ve Çin’in Guobiao standartlarından ortaya çıkan Endüstri 4.0 standartları ile ABD, Avrupa, Çin ve Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü’nde verilen küresel patentleri incelemişlerdir (Trapey vd., 2016).

Pan ve arkadaşları 2017’de yayınlanan makalelerinde (35 atıf) potansiyel tehlikeleri anlamak, üretim süreçlerine yönelik siber-fiziksel saldırıları ve bu saldırıları önlemek için kalite kontrol ölçütlerini sınıflandırmışlardır. Yazarlar, bu sınıflandırmaların nesnelerin interneti tabanlı üretim sisteminin güvenlik açıkları, olası saldırılar ve kalite kontrol ölçütleri arasında bağlantı kurmak için uygun bir düzen sağladığını ifade etmişlerdir. Yazarlar bu sınıflandırmaların gereksiz kalite kontrol önlemlerini azaltacağını ve kalite maliyetlerini düşürmeye yardımcı olabileceğini raporlamışlardır. Pan ve arkadaşları mevcut nesnelerin interneti tabanlı üretim sürecini taklit eden bir analiz aracı geliştirerek saldırıları tespit edecek algoritmalar geliştirmeyi planladıklarını bildirmişlerdir (Pan vd., 2017).

Jiang ve arkadaşları 2018'de yayınlanan makalelerinde (23 atıf) siber-fiziksel sistemler için çok etmenli sistemlere dayalı dağıtık optimal çizelgeleme ve yeniden çizelgeleme algoritması geliştirmişlerdir. Yazarlar bu algoritmayı bir atölyenin çizelgeleme koşullarında test etmiştir. Atölye üç süreci uygulayan 7 makinadan oluşmaktadır. Bu süreçlerde gerçekleşen üretimler için önerilen algoritmayla elde edilen çizelgeler siparişlerin bekleme süreleri, maliyetleri, kaliteleri ve işlem zamanları bakımından geleneksel yolla elde edilen çizelgelerle karşılaştırılmışlardır. Yazarlar önerdikleri yöntemin daha etkili olduğunu göstermişlerdir (Jiang vd., 2018).

Lee ve arkadaşları 2018 yılında yayınlanan makalelerinde (41 atıf) metal döküm kalitesini ve operasyon kontrolünü tahmin etmek için siber-fiziksel üretim sisteminin gerçek bir fabrikada uygulamasını yapmıştır. Yazarlar ilk olarak, metal dökümünde kalite tahmini ve operasyon kontrolü için nesnelerin interneti, yapay zekâ, simülasyonlar, üretim yürütme sistemleri, gelişmiş planlama ve çizelgeleme sistemleri arasındaki iş birliğini tanımlayan bir siber-fiziksel üretim sistemi mimari çerçevesi tasarladıklarını ve bunu bir üretim tesisinde uyguladıklarını raporlamışlardır. Fiziksel sisteme döküm kalitesini etkileyen en önemli faktör olan sıcaklığı ölçen sensörler ve nesnelerin interneti cihazları eklemişlerdir. Kalite tahmini için R yazılımı ile karar ağacı, rastgele orman, yapay sinir ağı ve destek vektör makinesi gibi makine öğrenmesi algoritmaları kullanmışlar ve karşılaştırmışlardır. Yazarlar bu çalışmanın nicel etkileri tahmin ederek siber-fiziksel üretim sisteminin kullanılabilirliğini doğruladığını ve çalışmanın siber-fiziksel sistemlerin endüstride yaygınlaşmasına katkıda bulunmasını beklediklerini raporlamışlardır (Lee vd., 2018).

Ribiero ve arkadaşları 2018'de yayınlanan makalelerinde (29 atıf) siber-fiziksel sistemlerin tutarlı bir şekilde tasarlanmasından önce ele alınması gereken önemli zorluklara dikkate çekmişlerdir. Yazarlar, günümüzün otomasyon teknikleriyle olası siber-fiziksel sistemlerin karşılaştırmalı analizini yapmışlardır. Yazarlar mevcut otomasyon sistemlerinin siber-fiziksel sisteme dönüşüm sürecinde karşılaşılan teknik ve kavramsal zorlukları ele almışlardır. Makalede aynı zamanda, modüler siber-fiziksel sistemlerin entegrasyonundan kaynaklanan sistem düzeyinde uyumluluk ve etkileşim tasarımı zorluklarını göstermektedir (Ribiero vd., 2018).

Ansari ve arkadaşları 2019 yılında yayınlanan makalelerinde (33 atıf) bakımı endüstri 4.0 bağlamında yeniden düşünerek mevcut yaklaşım ve zorlukları incelemişlerdir. Böylece yazarlar PriMa ismini verdikleri yeni bir kestirimci bakım modeli tanıtarak üretim yönetimi ve planlaması literatürüne katkı sunmuşlardır. PriMa veri yönetimi, kestirimci veri analitiği araç kutusu, tavsiye ve karar destek paneli, anlam tabanlı öğrenme ve akıl yürütme için kapsayıcı bir katmandan oluşmaktadır. Yazarlar bu uygulamayı bir endüstri şirketinde uygulayarak doğrulamışlardır (Ansari vd., 2019).

Cardin 2019 yılındaki makalesinde (41 atıf) siber-fiziksel üretim sistemlerinin sınıflandırmasını yapmıştır. Yazar bu sınıflandırma işlemi için 7 kriter belirlemiştir: geliştirme kapsamı, bilimsel araştırma eksenini, iletişim standartları, istihbarat birikimi, bilişsel yetenekler, yaygın ölçüm araçları, insan-makine ara yüzü. Geliştirme kapsamı: laboratuvar deneyleri, kavram kanıtı, endüstriyel uygulama, öğrenen fabrika düzeylerini içerir; araştırma eksenini: çeviklik, teknoloji ve sürdürülebilirlik kriterlerini içerir; iletişim standartları: TCP/IP, TCP/IP&USB, RFID, PROFINET, OPC UA, RS232, wifi, Ethernet, OPC protokollerini içerir; istihbarat birikimi: makineleri, ürünleri ve taşınmaları, dijital ikizleri içerir; bilişsel yetenekler: C1: bağlantı düzeyi, C2: değişim düzeyi, C3:siber düzey, C4: biliş düzeyi ve C5: yapılandırma

düzeyini içerir; yaygın ölçüm araçları: sensörleri, bilinmeyenleri, RFID düzeyleri içerir; insan-makine ara yüzü: tam (insan, herhangi bir müdahale olmaksızın gerekli tüm kararları alabilen SFÜS'nin yalnızca denetim rolüne sahiptir), otomasyon (siber-fiziksel sistem, kararların çoğunu alarak insana görevi sırasında rehberlik eder ve uyumu insana bırakır), araç (insan, siber-fiziksel sisteme rehberlik eder ve kararların çoğundan sorumludur), kılavuz (siber-fiziksel sistem, yalnızca tüm kararlardan sorumlu olan insana veri sağlar) seviyelerini içerir. Yazar bu tasniflemeyi kendi seçtiği yayınlar üzerinde uygulayarak göstermiştir (Cardin, 2019).

Salazar ve arkadaşları 2019'da yayınlanan makalelerinde (29 atıf) çok ajanlı sistem geliştiricilerini desteklemek için mevcut çok etmenli sistemleri tanımlamışlar ve iki kritere göre sınıflandırmışlardır. Yazarlar Alman Etmen Sistemleri Komitesi'nden uzmanlarla 20'den fazla çok etmenli sistemi değerlendirmiş ve seçtikleri dört modeli sundukları kriterler ve terminolojilerle karşılaştırmışlardır. Yazarlar, etmen tabanlı mimarilerin siber-fiziksel sistem tasarımına büyük ölçüde fayda sağladıklarını göstermişlerdir (Salazar vd., 2019).

Talkhestani ve arkadaşları 2019'da yayınlanan makalelerinde (28 atıf) bir akıllı otomasyon sisteminde çeşitli kullanım durumlarını gerçekleştirmek için dijital ikizin katma değerini vurgulamışlar ve dijital ikizlerin çeşitli tanımlarını ve mimarilerini tartışmışlardır. Yazarlara göre dijital ikizin üç özelliği olmalıdır: Gerçek varlıkla senkronizasyon, gerçek ortamdaki veri toplama ve simülasyon yeteneği. Akıllı dijital ikiz ise yapay zekâ özelliklerini içermelidir. Akıllı dijital ikizler otonom siber-fiziksel sistemlerin gerçekleştirilmesi için kullanılabilirler. Yazarlar, dijital ikiz için önerilen mimariyi gerçekleştirme amacıyla çeşitli yöntemler (çapa noktası yöntemi, heterojen veri toplama, dijital ikizler arasında ortak bir simülasyon geliştirmek için etmen tabanlı bir yöntem) uygulamış ve değerlendirmişlerdir. Bu sistemi yazarlar, modüler bir üretim sistemi ve metal şekillendirme endüstriyel vakalarında uygulamışlardır. Akıllı dijital ikiz kısmen metal şekillendirme vakasında kullanılmıştır ve sonraki çalışmalarında akıllı dijital ikizin yeni makine öğrenme yaklaşımlarıyla geliştirileceği ve optimize edileceği yazarlar tarafından raporlanmıştır.

Tao ve arkadaşları 2019'da yayınlanan makalelerinde (132 atıf) akıllı üretimin önemli parçaları olan SFÜS' ve Dİ'lerin farklılık ve benzerliklerini vurgulamak amacıyla birçok açıdan incelemişlerdir. Yazarlar SFÜS'lerin Ulusal Bilim Vakfı'nda Helen Gill tarafından önerildiğini, Dİ kavramının ise 2003 yılında Michael Grieves tarafından Michigan Üniversitesi'nde ürün yaşam döngüsü yönetimi üzerine bir sunumda önerildiğini tespit etmişlerdir. Yazarlar, SFÜS ile Dİ arasında etkileşim ve iletişimi incelemişler, hiyerarşik olarak üç seviyede (birim, sistem, sistemlerin sistemi-SoS) ele almışlardır. Yazarlar yeni bilişim teknolojileriyle SFÜS'in ve Dİ'lerin işleyişlerini ve entegrasyonunu gösterip benzerlik ve farklılıklarını ortaya çıkarmışlardır. Yazarlar SFÜS'lerin güçlü hesaplama, iletişim ve kontrol kapasitesine odaklanırken Dİ'lerin sanal modellere odaklandığını, SFÜS'lerin bire-çok iletişim sağlarken Dİ'lerin bire bir iletişim sağladığını, SFÜS'lerin sensörler ve işleyicilerin üzerinde dururken, Dİ'lerin modeller ve verilerin üzerinde durduklarını raporlamışlardır. Yazarlar bir Dİ'nin SFÜS'den daha kolay ve hızlı bir şekilde yeni bilişim teknolojilerine entegre olabileceğini bildirmişlerdir (Tao vd., 2019).

Yao ve arkadaşlarının 2019'ya yayınlanan makalelerinde (69 atıf) siber-fiziksel sistemlerin kapsamlı bir literatür araştırmasını sunmuşlardır. Ardında nesnelerin interneti, hizmetlerin interneti, içerik ve bilgilerin interneti, insanların interneti ile siber-fiziksel sistemlerden oluşan dokuz boyutlu sosyal siber-fiziksel sisteme dayanan akıllı üretim sistemini önermişlerdir. Çalışmada akıllı ve bilgili üretim için mimariler ve karakteristikler ele alınarak birbirleriyle

bağlantıları kurmuşlar ve ilişkilerini netleştirmişlerdir. Yazarlar bu çalışma ile imalat entegrasyonu için teorik ve kapsamlı bir kavramsal çerçeve sunmuşlardır (Yao vd., 2019).

Zou ve arkadaşları 2019'da yayınlanan makalelerinde (59 atıf) akıllı üretimin evrimsel gelişimi, insan-siber-fiziksel sistemleri (İSFÜS) ve yeni nesil akıllı imalat için İSFÜS'lerin etkilerini, özelliklerini, teknik çerçevesini ve temel teknolojilerini incelemişlerdir. Çalışmada İSFÜS'lerin uygulanmasındaki ana zorlukları incelemişlerdir (Zou vd. 2019).

Park ve arkadaşları 2020'de yayınlanan makalelerinde (32 atıf) bir dijital ikiz temelli siber-fiziksel üretim sistemi mimari çerçevesi önermişlerdir. Önerilen mimari çerçevede yazarlar, kişiselleştirilmiş üretimin performans sorunlarını gidermek için ürün, süreç, plan, tesis ve kaynak bilgi modeline dayalı bilgiler üzerinde çalışan 5 farklı hizmet oluşturmuşlardır. Yazarlar bu siber-fiziksel sistemin bir mikro akıllı fabrikaya uygulanması ve çeşitli ürünlerin kişiselleştirilmiş üretimi için gelişmiş bir çözüm sunduğunu, akıllı mikro fabrikada bu siber-fiziksel sistemi kullanarak ortalama çevrim süresinde %26,7'lik bir iyileşme sağladıklarını raporlamışlardır (Park vd. 2020).

Pinzone ve arkadaşları (2020) makalelerinde (22 atıf) üretim sistemlerinde siber-fiziksel sistemler ve sosyal sürdürülebilirlikle ilgili literatür özeti sunmuşlardır. Daha sonra bütünsel bir çerçeve olan CyFL Matrix'i kavramsallaştırmışlar. Makalede, bir siber-fiziksel sistemin işlevlerinin, fark analiz düzeylerindeki operasyonel ve sosyal sürdürülebilirlikle ilgili performans etkileriyle ilişkisini analiz etmek için bir kılavuz sunulmuştur. Yazarlar son olarak CyFL Matrisini ve ilişkili kılavuzu bir endüstriyel kullanım durumuna uygulamışlardır (Pinzone vd., 2020).

Wan ve Zeng (2020) makalelerinde (23 atıf) bütünleşik programlamayı gerçekleştirmek, özellikle mevcut sisteme yeni fiziksel cihazların eklenmesinin yeniden yapılandırılmasında tasarım çabasını azaltmak için geometrik uzaysal anlambilimi göz önünde tutan yeni bir olay tabanlı programlama modeli olan GePro'yu önermişlerdir. GeoPro'nun prototipi bir montaj siber-fiziksel üretim sisteminde uygulanmış ve doğrulanmıştır. Yazarlar, yeniden yapılandırma için bu modeli kullanmanın programlama zamanında geleneksel modele göre tasarruf sağladığını raporlamışlardır (Wan ve Zeng, 2020).

Chen ve arkadaşları 2021'de yayınlanan makalelerinde (35 atıf) siber-fiziksel sistem odaklı bir çelik işletmesinde üretim çizelgeleme sistemi önermişlerdir. Yazarlar dinamik çelik çizelgeleme modeli özelliklerini inceleyerek ontoloji tabanlı bir siber-fiziksel sistem üretim çizelgeleme bilgi modeli önermişlerdir. Dinamik çizelgeleme için genetik programlamaya dayalı üst sezgisel bir algoritma sunmuşlardır. Yazarlar, düşük seviyeli sezgisel yöntemleri yönetmek için öğrenmeye dayalı yüksek seviyeli bir seçim yöntemi kullanmışlardır. Yazarlar, bu kural tabanlı çıkarım çerçevesini, üstün sezgisel kuralları oluşturmak, yönetmek ve farklı üretim çizelgeleme problemlerini çözmek için tasarlamışlardır. Chen ve arkadaşları son olarak geliştirdikleri algoritmayı simülasyonlarla doğrulamışlardır (Chen vd., 2021).

Chuang ve arkadaşları 2021'deki makalelerinde (45 atıf) atölyelerde süreç seviyesinde üretim iş parçacıklarını gerçekleştirmek için dijital ikizler, nesnelerin interneti, siber-fiziksel sistemler gibi mevcut teknolojilerin nasıl kullanılacağını incelemişlerdir. Yazarlar, dijital ikiz atölyesinde iş parçacıklarının üretimini süreç, operasyon ve nesnelerin interneti/sensör seviyelerine ayırarak incelemişlerdir. İlk olarak üretim ve süreç çizelgelerine göre süreç düzeyindeki üretim gereksinimleri oluşturulur ve bu gereksinimler ilgili iş parçacıkları için RFID etiketlerine yazılır. İş parçası, RFID okuyucular aracılığıyla farklı iş istasyonlarıyla

dinamik bir etkileşime girerek üretim gereksinimini sağlamaktadır. Nesnelerin interneti/sensör seviyesinde, RFID aygıtları üretim kaynaklarını izlemek için siber-fiziksel sistem olarak işlem görür. Farklı akıllı sensörler bağımsız sensör SFÜS'leri olarak makine parçalarının çalışma durumunu izlerler. Yazarlar, önerdikleri modellerin ve yöntemlerin uygulanabilir olduğunu göstermek için bir dijital atölye ikizini örnek göstermişlerdir (Chuang vd., 2021).

Khalid ve arkadaşları 2021'de yayınlanan makalelerinde (31 atıf), bir siber-fiziksel sistemin güvenlik açıklarına dayalı bir risk değerlendirme yaklaşımı geliştirmişler ve insan işçi güvenliği üzerindeki nedensel etkileri belirlemek amacıyla siber saldırı başlatan bir simülasyon yaklaşımı geliştirmişlerdir. Yazarlar önerdikleri sistemin fizibilitesi için, bir yük robotunu kullanan endüstriyel bir montaj sürecini görselleştirmek için endüstriyel bir senaryo uygulamışlardır. Yazarlar, simülasyonların güvenliği tehlikeye giren bir fiziksel varlığın, yüksek bağlantı nedeniyle siber-fiziksel sistemde ciddi bir güvenlik sorununa neden olabileceğini gösterdiğini raporlamışlardır. Bu nedenle yazarlar, bir insan-robot iş birliği sisteminin tasarımının entegre emniyet ve güvenlik kavramlarını içermesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Khalid vd., 2021).

Macherki ve arkadaşları 2021'de yayınlanan makalelerinde (35 atıf) holonik ve holonik olmayan birkaç mimariyi inceleyerek güvenilir ve verimli yeniden yapılandırmaya olanak veren holonik bir mimari önermişlerdir. Yazarlar QHAR adını verdikleri fiziksel, siber, insan ve enerjiyi içeren dört boyutlu ve enerji, veri ve malzeme akışını sağlayan sistemi bir Q-holon fikrine dayanarak oluşturmuşlardır. Bu sistem üç seviyede yapılandırılmıştır: merkezi kontrol seviyesi, merkezi olmayan kontrol seviyesi ve yürütme seviyesi. QHAR sistemi hem hiyerarşik hem de heterarşik kontrol yaklaşımlarını uygulayarak oligarşik bir kontrol mimarisi sağlamaktadır. Bu tüm sistem performansını ve tehlikelere karşı tepkiselliği sağlar. Yazarlar önerdikleri bu mimariyi bir vaka çalışmasında test etmiş ve doğrulamışlardır (Macherki vd., 2021).

Ralph ve arkadaşları 2021'de yayınlanan makalelerinde (33 atıf) bir haddehanenin tam bütünleşmiş bir siber-fiziksel sisteme dönüşmesini göstermişlerdir. Araştırmacılar bu süreçte mevcut yük sensörlerini endüktif ve manyetik sensörler ile değiştirmiş, kalibrasyondan sonra bunları akıllı şekillendirme laboratuvarında bir dijitalleşme mimarisine entegre etmişlerdir. Bu sistemde biri mevcut durumu izleyen, diğeri metal levhaları tanıyarak doğru haddeleme programını tahmin eden ve bu programlardan öğrenebilen iki insan-makine ara yüzü oluşturmuşlardır. Geliştirilen bu ara yüzler farklı saç kalınlıkları için farklı haddeleme süreç adımlarında meydana gelen program değişikliklerine ilişkin veriye dayalı bir dijital ikiz görevi görmektedir. Yazarlar geliştirilen bu algoritmanın üniversite öğrencilerine veri bilimi ve makine öğrenmesinin temellerini öğrenebilme imkânı sunduğunu ve farklı materyallerin işlem sonuçları üzerindeki etkisini tahmin etmek için kullanılabileceğini belirtmişlerdir (Ralph vd., 2021).

Strohschein ve arkadaşlarının 2021'de yayınlanan makalelerinde (53 atıf) siber-fiziksel üretim sistemlerinde yapay zeka için bilişsel mimarinin bilişsel modülü tanıtmışlardır. Bu sistemde bir büyük veri platformu, işlem hatlarını somutlaştırmakta ve bilişsel modül vasıtasıyla siber-fiziksel üretim sistemini izlemektedir. Böylece bilişsel modül, değişen koşullarda işlem süreç hatları için uygun ve sağlam konfigürasyonları seçebilmektedir. Ayrıca bu sistem modelleri ve algoritmaları model kalitelerine ve kaynak tüketimlerine uyarlamaktadır. Bilişsel modül ayrıca, test fonksiyonlarında farklı sınıflardan algoritmaları

değerlendirmek için ek işlemleri başlatmaktadır. Bu sistemde bağımsız modüllerin sanallaştırılması ve yönetilmesi için Docker, Kubernetes, and Kafka'ya dayalı bir uygulama gerçek dünyadaki bir durumu değerlendirmek için modül iletişimi mesajlaşma teknolojisi olarak kullanılmaktadır. Yazar bu sistemi durum izleme, tahmine dayalı bakım veya teşhis gibi çeşitli durumları çözmek için tasarladıklarını raporlamışlardır (Strohschein vd., 2021).

Traganos ve arkadaşları 2021'de yayınlanan makalelerinde (111 atıf) endüstri 4.0 teknolojilerini bir üretim sistemine entegre ederek insan-robot iş birliğini destekleyen HORSE ismini verdikleri bir siber-fiziksel sistem mimarisi geliştirmişlerdir. Bu mimari yazılım mühendisliğinin iyi bilinen uygulamaları, yerleşik üretim standartlarına ve pratik endüstri araçlarına dayanan tasarım araştırmalarıyla geliştirilmiştir. Bu mimari 5 seviyede bileşenlerden oluşmaktadır: Seviye 0'da gerçekleşen üretim süreci yer alırken, seviye 1'de algılama ve manipülasyon, seviye 2'de denetleyici kontrol ve otomatik kontrol süreci, seviye 3'te üretim operasyonları yönetimi ve son olarak seviye 4'de iş planlaması ve lojistik yer almaktadır. Yazarlar bu makalede HORSE mimarisinin Avrupa genelinde kendine has özellikleri olan 10 üretim tesisinde uygulanışını ve değerlendirilmesini özetlemişlerdir. Yazarlar bu mimarinin iyi bir siber-fiziksel sistem tasarımı için bir temel oluşturabildiğini göstermişlerdir (Traganos, 2021).

Wiemer ve arkadaşları 2021'de yayınlanan makalelerinde (49 atıf) bir siber-fiziksel sistemde yapay zeka hatalarının en önemli kaynaklarından biri olan veri kalitesinin adım adım ve seviye bazında kontrol edilmesi ve iyileştirilmesi için V-modeline dayanan kavramsal bir yöntem sunmuşlardır. V-modeli siber-fiziksel sistemin planlanması ve uygulanması, üretim sisteminin çalıştırılması ve veri işleme adımlarından oluşmaktadır. Öncelikle aşamalardaki iş adımları ve veri kalitesine etkileri belirlenir. Kontrol edilebilen kalite özellikleri her iş adımında belirlenir. Bu şekilde veri kalitesi her üretim aşamasında artırılabilir. Yazarlar bu yaklaşımı karıştırma tesisleri için "kestirimci bakım sistemleri" ve "Üretimde bütünsel makine öğrenimi" gibi çeşitli araştırma projelerinde uygulamış ve test etmişlerdir (Wiemer, 2021).

Wilhelm ve arkadaşları 2021'de yayınlanan makalelerinde (51 atıf) PRISMA-ScR yöntemi ile akıllı imalat sistemlerinde insan ile dijital ikizin entegrasyonu ve etkileşimi (İME) üzerine bir analiz sunmuşlardır. Çalışma, dijital ikiz tabanlı insan-makine etkileşimi sanatının mevcut durumunu, çıkarımlarını ve gelecekteki araştırma yönlerini içermektedir. Yazarlar eriştikleri 124 yayından 23'ü İME kavramını içermesi nedeniyle seçtiklerini, 13 vakada insan makine etkileşiminin iki yönlü, 10 vakada ise sadece operatörün alıcı olduğunu, incelenen çalışmalarda 11 uygulama görüldüğü raporlamışlardır (Wilhelm vd., 2021).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Küresel rekabetle başa çıkabilmek ve başarılı olmak için işletmeler yeni üretim teknolojilerine yakından takip etmeye ve yeni endüstri devrimine hazırlık yapmaya zorlanmaktadır. Sadece işletmelerin değil aynı zamanda devletlerinde yeni endüstri devrimine hazırlıklı olması ve işletmeleri de bu hazırlığı yapmaya teşvik etmesi gerekmektedir. Bu nedenle her geçen gün sıfır hata ile üretim, yalın üretim, tam zamanında üretim, verimli ve kaliteli üretim yapabilmek için hem bilim insanları hem de iş hayatının profesyonelleri yeni malzemeler, yöntemler, süreçler ve organizasyon yapılarını araştırmaktadır. Bütün bu çabalar en az maliyetle en yüksek miktar ve kalitede çıktı sağlamak, her tüketiciyi bireysel olarak tatmin ederek müşteri memnuniyeti sağlamak, rekabetçi üstünlükler elde etmek amacıyla harcanmaktadır. Öngörülebilir üretim koşulları sağlama,

esnek imalat, sıfır hatayla üretim için tüketici de dahil olmak üzere tedarik zincirindeki bütün paydaşlarla birlikte planlama yapılması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Bütün çabaları gerçekleştirebilmek için profesyonel şirketler, devletler ve bilim insanları yeni teknolojiler geliştirmiş ve yeni endüstri devrimini başlatmışlardır. Endüstri 4.0 olarak bilinen bu devrim siber-fiziksel sistemleri, dijital ikizleri, gömülü sistemleri, nesnelerin internetini, bulut bilişimi, arttırılmış gerçekliliği, eklemeli imalatı kapsamaktadır. Günümüzde bütün işletmeler bu endüstri devriminin nimetlerinden faydalanabilmek için üretim süreçlerini dijital dönüşüme tabi tutmaktadır. İşletmeler, bu süreçte çeşitli problemlerle karşılaşabilmekte ve bilim insanlarını da bu sürece dahil ederek bu problemlere çözümler üretmektedir. Böylece yeni endüstri devriminin literatürü de hızlı bir şekilde oluşmaktadır.

Bu makalenin amacı yeni endüstri devrimine hazırlanmak isteyen işletmelerdeki profesyonellere veya bilim insanlarına siber-fiziksel sistemler hakkında bir literatür özeti sunmaktır. Bu alandaki en prestijli dergilerle yayınlanan bu makaleler siber-fiziksel sistemlerle ilgilenenler için bir başlangıç ve başvuru noktası olabileceği düşünülmüştür. Bu çalışmada incelenen eserler kavramsal ve uygulamalıdır. Bazı çalışmalarda siber-fiziksel sistemler tanımlanmış, kavramsal olarak neleri içermesi gerektiği belirlenmiş iken, bazı çalışmalar bu sistemlerin sınıflandırılması için yol göstermiştir. Bazı çalışmalar ise siber güvenliğe dikkat çekerek siber fiziksel sistem tasarımlarına bu konudaki önlemlerin mutlaka eklenmesini önermişlerdir. Makaleler içinde ayrıca yapay zeka, makine öğrenme teknikleri, dijital ikiz gibi mekanizmaları içeren uygulamalarda görülmüştür.

Siber-fiziksel sistemler alanında yeni endüstri devriminin (endüstri 4.0) nesnelerin interneti (IoT), bulut bilişim, büyük veri, yapay zeka ve makine öğrenmesi, uçtan uca yazılım entegrasyonu, siber güvenlik, arttırılmış gerçeklik, simülasyon, robotik, 3 boyutlu baskı gibi teknolojilerini kullanarak daha yüksek otomasyon derecesine ulaşacağı söylenebilir. Makinelere gelen verilerin analizi ile siber-fiziksel sistemler daha doğru ve daha akıllı kararlar verebilirler. Makineler arasında etkili iletişim ile üretim sürecinin her aşamasının etkin kontrolü sağlanabilir, üretim koşullarında oluşan yeni koşullara göre siber-fiziksel sistemlerin hızlı adaptasyonu bu teknolojiler ile sağlanabilir.

Gelecek çalışmalarda araştırmacılar kendi uygulamalarını farklı sektörlerde uygulayabilirler, yaşanan problemleri ve elde ettikleri sonuçları paylaşabilirler. Adım adım dijital dönüşümü gerçekleştirerek akıllı üretim sistemlerini hayata geçirebilirler. Bu sistemlerin hizmet ve kamu sektöründe nasıl uygulanabileceğini araştırıp uygulayarak süreci ve elde ettikleri sonuçları paylaşarak literatüre ve işletmelere katkıda bulunabilirler. Her uygulama bir deneyim olduğu için küçük veya büyük sistemlerde denenmeli ve paylaşılmalıdır. Bulunan çözüm yöntemleri başka bir işletmenin ve ülkemiz ekonomisinin dijital dönüşüm sürecini hızlandırabilir ve yapılabilecek önemli hataların önlenmesini sağlayabilir.

Kaynakça

Ait-Alla, A., Kreutz,, M., Rippel,, D., Lütjen, M., & Freitag, M. (2021). Simulated-based methodology for the interface configuration of cyber-physical production systems, *International Journal of Production Research*, 59 (17), 5388-5403. Doi: 10.1080/00207543.2020.1778209.

- Alam, K. M., & El Saddik, A. (2017). "C2PS: A digital twin architecture reference model for the cloud-based cyber-physical systems". *IEEE Access*, 5, 2050–2062. doi: 10.1109/ACCESS.2017.2657006.
- Andronie, M., Lazaroiu, G., Iatagan, M., Hurloiu, I., & Dijmarescu, I. (2021b). Sustainable Cyber-Physical Production Systems in Big Data-Driven Smart Urban Economy: A Systematic Literature Review. *Sustainability*, 13(2). Doi: 10.3390/su13020751.
- Andronie, M., Lazaroiu, G., Iatagan, M., Uta, C., Stefanescu, R., & Cocosatu, M. (2021c). Artificial Intelligence-Based Decision-Making Algorithms, Internet of Things Sensing Networks, and Deep Learning-Assisted Smart Process Management in Cyber-Physical Production Systems. *Electronics*, 10(20). Doi: 10.3390/electronics10202497.
- Andronie, M., Lazaroiu, G., Ştefanescu, R., Uta, C., & Dijmarescu, I. (2021). Sustainable, Smart, and Sensing Technologies for Cyber-Physical Manufacturing Systems: A Systematic Literature Review. *Sustainability*, 13 (10). Doi: 10.3390/su13105495
- Ansari, F., Glawar, R., & Nemeth, T. (2019). PriMa: a prescriptive maintenance model for cyber-physical production systems, *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 32 (4-5), 482-503. Doi: 10.1080/0951192X.2019.1571236
- Baena, F., Guarin, A., Mora, J., Sauza J., & Retat, S. (2017). Learning factory: The path to industry 4.0. 7th Conference on Learning Factories, CLF - *Procedia Manufacturing*, 9, 73–80.
- Bampoula, X., Siaterlis, G., Nikolakis, N. ve Alexopoulos, K. (2021). A Deep Learning Model for Predictive Maintenance in Cyber-Physical Production Systems Using LSTM Autoencoders. *Sensors*, 21(3). Doi: 10.3390/s21030972.
- Bayhan, H., Meißner, M., Kaiser, P., Meyer, M., & ten Hompel, M. (2020). Presentation of a novel real-time production supply concept with cyber-physical systems and efficiency validation by process status indicators. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 108(1-2), 527-537. Doi: 10.1007/s00170-020-05373-z.
- Beregi, R., Pedone, G., & Mezgár, I. (2019). A novel fluid architecture for cyber-physical production systems. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 32:4-5, 340-351, DOI: 10.1080/0951192X.2019.1571239
- Beregi, R., Pedone, G., Háy, B., & Váncza, J. (2021). Manufacturing Execution System Integration through the Standardization of a Common Service Model for Cyber-Physical Production Systems. *Applied Sciences*. 11 (16). Doi: 10.3390/app11167581.
- Beregi, R., Pedone, G., & Preuveneers, D. (2021). Towards trustworthy Cyber-physical Production Systems: A dynamic agent accountability approach. *Journal Of Ambient Intelligence And Smart Environments*, 13 (2), 157-180. Doi: 10.3233/AIS-210593.
- Bin Islam, S.O., Lughmani, W.A., Qureshi, W.S., Khalid, A., Mariscal, M.A., & Garcia-Herrero, S. (2019). Exploiting visual cues for safe and flexible cyber-physical production systems. *Advances in Mechanical Engineering*, 11 (12), 1-13. Doi: 10.1177/1687814019897228.
- Brandman, J., Sturm, L., White, J., & Williams, C. (2020). A physical hash for preventing and detecting cyber-physical attacks in additive manufacturing systems. *Journal of Manufacturing Systems*, 56, 202-212. Doi: 10.1016/j.jmsy.2020.05.014
- Broy, M., Cengarle, M. V., & Geisberger, E. (2012). *Cyber-Physical Systems: Imminent Challenges*. In Monterey workshop 2012: Large-Scale Complex IT Systems. Development, Operation and Management (pp. 1-28). March 2018, Springer, Berlin, Heidelberg.
- Cardin, O. (2019). Classification of cyber-physical production systems applications: Proposition of an analysis framework. *Computers in Industry*, 104, 11-21. Doi: 10.1016/j.compind.2018.10.002.
- Chen, X.W., Jiang, G.Z., Xiao, Y.M., Li, G.F., & Xiang, F. (2021). A Hyper Heuristic Algorithm Based Genetic Programming for Steel Production Scheduling of Cyber-Physical System-ORIENTED. *Mathematics*, 9(18). Doi: 10.3390/math9182256.
- Chhetri, S.R., & Al Faruque, M.A. (2018). Side Channels of Cyber-Physical Systems: Case Study in Additive Manufacturing. *IEEE Design&Test*, 34 (4), 18-25. Doi: 10.1109/MDAT.2017.2682225.

- Chuang, W., Guanghui, Z., & Junsheng, W. (2021). Smart cyber-physical production system enabled workpiece production in digital twin job shop. *Advances in Mechanical Engineering*, 13 (9), 1-15. Doi:10.1177/16878140211040888.
- Dhiman, H., & Röcker, C. (2021). Middleware for providing activity-driven assistance in cyber-physical production systems. *Journal of Computational Design and Engineering*, 8 (1), 428–451. Doi: 10.1093/jcde/qwaa088.
- Elhabashy, A.E., Wells, L.J., Camelio, J.A., & Woodall, W.H. (2019). A cyber-physical attack taxonomy for production systems: a quality control perspective. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 30 (6), 2489-2504. Doi: 10.1007/s10845-018-1408-9.
- Farooq, B., Bao, J., & Ma, Q. (2020). Flow-Shop Predictive Modeling for Multi-Automated Guided Vehicles Scheduling in Smart Spinning Cyber-Physical Production Systems. *Electronics*, 9(5). Doi: 10.3390/electronics9050799.
- Fischbach, A., Strohschein, J., Bunte, A., Stork, J., Faeskorn-Woyke, H., Moriz, N., & Bartz-Beielstein, T. (2020). CAAI—a cognitive architecture to introduce artificial intelligence in cyber-physical production systems. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 111 (1-2), 609-626. Doi: 10.1007/s00170-020-06094-z.
- García, C.A., Castellanos, E.X., & García, M.V. (2018). UML-Based Cyber-Physical Production Systems on Low-Cost Devices under IEC-61499. *Machines*, 6 (2). Doi: 10.3390/machines6020022.
- García, M.V., Irisarri, E., Pérez, F., Estévez, E., & Marcos, M. (2018). Automation Architecture based on Cyber Physical Systems for Flexible Manufacturing within Oil&Gas Industry. *Revista Iberoamericana de Automática e Informática industrial*, 15 (2), 156-166. Doi: 10.4995/riai.2017.8823.
- Grochowski, M., Simon, H., Bohlender, D., Kowalewski, S., Löcklin, A., Müller, T., Jazdi, N., Zeller, A., & Weyrich, M. (2020). Formal methods for reconfigurable cyber-physical systems in production. *at - Automatisierungstechnik*, 68 (1), 3-14. Doi: 10.1515/auto-2019-0115.
- Gupta, N., Tiwari, A., Bukkapatnam, S.T.S., & Karri, R. (2020). Additive Manufacturing Cyber-Physical System: Supply Chain Cybersecurity and Risks. *IEEE Access*, 8, 47322-47333. Doi: 10.1109/ACCESS.2020.2978815.
- Harrison, R., Vera, D.A., & Ahmad, B. (2021). A Connective Framework to Support the Lifecycle of Cyber-Physical Production Systems. *Proceedings of the IEEE*, 109 (4), 568-581. Doi: 10.1109/JPROC.2020.3046525.
- Hästbacka, D., Halme, J., Barna, L., Hoikka, H., Pettinen, H., Larrañaga, M., Björkbom, M., Mesä, H., Jaatinen, A., & Elo, M. (2022). Dynamic Edge and Cloud Service Integration for Industrial IoT and Production Monitoring Applications of Industrial Cyber-Physical Systems. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 18(1), 498-508. Doi: 10.1109/TII.2021.3071509.
- Hozdić, E., Kozjek, D., & Butala, P. (2019). A Cyber-Physical Approach to the Management and Control of Manufacturing Systems. *Strojniški vestnik - Journal of Mechanical Engineering*, 66 (1), 61-70. Doi: 10.5545/sv-jme.2019.6156.
- Huang, J., Zhu, Y., Cheng, B., Lin, C., & Chen, J. (2016). A PetriNet-Based Approach for Supporting Traceability in Cyber-Physical Manufacturing Systems. *Sensors*, 16 (3). Doi: 10.3390/s16030382.
- Iber, M., Lechner, P., Jandl, C., Mader, M., & Reichmann, M. (2021). Auditory augmented process monitoring for cyber physical production systems. *Personal and Ubiquitous Computing*, 25 (4), 691-704. Doi: 10.1007/s00779-020-01394-3
- Jiang, Z., Jin, Y., Mingcheng, E., & Li, Q. (2018a). Distributed Dynamic Scheduling for Cyber-Physical Production Systems Based on a Multi-Agent System. *IEEE Access*, 6, 1855-1869. Doi: 10.1109/ACCESS.2017.2780321.
- Jiang, Z., Jin, Y., Mingcheng, E., & Li, Q. (2018b). Method of tasks and resources matching and analysis for cyberphysical production system. *Advances in Mechanical Engineering*, 10(5), 1-9. Doi: 10.1177/1687814018777828.

- Khalid, A., Khan, Z.H., Idrees, M., Kirisci, P., Ghrairi, Z., Thoben, K.D., & Pannek, J. (2021): Understanding vulnerabilities in cyber physical production systems, *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, DOI:10.1080/0951192X.2021.1992656.
- Kim, B.S., Nam, S., Jin, Y., & Seo, K.M. (2020). Simulation Framework for Cyber-Physical Production System: Applying Concept of LVC Interoperation. *Complexity*, 2020. Doi:10.1155/2020/4321873.
- Kondoh, S., Furukawa, Y., & Kishita, Y. (2021). A method for redesigning business workflow for cyberphysical production system. *Journal of Advanced Mechanical Design, Systems, and Manufacturing*, 15 (5). Doi: 10.1299/jamdsm.2021jamdsm0063.
- Lanza, G., Haefner, B., & Kraemer, A. (2015). Optimization of selective assembly and adaptive manufacturing by means of cyber-physical system based matching. *CIRP Annals - Manufacturing Technology*, 64 (1), 399-402. Doi: 10.1016/j.cirp.2015.04.123.
- Lee, J.H., Noh, S.D., Kim, H.J., & Kang, Y.S. (2018). Implementation of Cyber-Physical Production Systems for Quality Prediction and Operation Control in Metal Casting. *Sensors*, 18(5). Doi: 10.3390/s18051428.
- Leiden, A., Herrmann, C., & Thiede, S. (2021). Cyber-physical production system approach for energy and resource efficient planning and operation of plating process chains. *Journal of Cleaner Production*, 280(2). Doi: 10.1016/j.jclepro.2020.125160.
- Lhachemi, H., Malik, A., & Shorten, R. (2019). Augmented Reality, Cyber-Physical Systems, and Feedback Control for Additive Manufacturing: A Review. *IEEE Access*, 7, 50119-50135. Doi: 10.1109/ACCESS.2019.2907287.
- Macherki, D., Diallo, T.M.L., Choley, J.Y., Guizani, A., Barkallah, M., & Haddar, M. (2021). QHAR: Q-Holonic-Based ARchitecture for Self-Configuration of Cyber-Physical Production Systems. *Applied Sciences-Basel*, 11(19). Doi: 10.3390/app11199013.
- Mahmood, K., Karaulova, T., Otto, T., & Shevtshenko, E. (2019). Development of cyber-physical production systems based on modelling technologies. *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences*, 68 (4), 348-355. Doi: 10.3176/proc.2019.4.02.
- Malik, A., Lhachemi, H., & Shorten, R. (2020). I-nteract: A Cyber-Physical System for Real-Time Interaction With Physical and Virtual Objects Using Mixed Reality Technologies for Additive Manufacturing. *IEEE Access*, 8, 98761-98774. Doi: 10.1109/ACCESS.2020.2997533.
- Martín-Gómez, A., Ávila-Gutiérrez, M. J., & Aguayo-González, F. (2021). Holonic Reengineering to Foster Sustainable Cyber-Physical Systems Design in Cognitive Manufacturing. *Applied Sciences*, 11 (7). Doi: 10.3390/app11072941.
- Mörth, O., Emmanouilidis, C., Hafner, N., & Schadler, M. (2020). Cyber-physical systems for performance monitoring in production intralogistics. *Computers&Industrial Engineering*, 142. Doi: 10.1016/j.cie.2020.106333.
- Neghina, M., Zamfirescu, C.B., & Pierce, K. (2020). Early-stage analysis of cyber-physical production systems through collaborative modelling. *Software and Systems Modeling*, 19 (3), 581-600. Doi: 10.1007/s10270-019-00753-w.
- Nikolakis, N., Senington, R., Sipsas, K., Syberfeldt, A., & Makris, S. (2019). On a containerized approach for the dynamic planning and control of a cyber - physical production system. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing*, 64. Doi: 10.1016/j.rcim.2019.101919.
- Nouiri, M., Trentesaux, D., & Bekrar, A. (2019). Towards Energy Efficient Scheduling of Manufacturing Systems through Collaboration between Cyber Physical Production and Energy Systems. *Energies*. 12 (23). Doi: 10.3390/en12234448.
- Pan, Y., White, J., Schmidt, D.C., Elhabashy, A., Sturm, L., Camelio, J., & Williams, C. (2017). Taxonomies for Reasoning About Cyber-physical Attacks in IoT-based Manufacturing Systems. *International Journal Of Interactive Multimedia And Artificial Intelligence*, 4 (3), 45-54. Doi: 10.9781/ijimai.2017.437.

- Park, K.T., Lee, J., Kim, H.J., & Noh, S. (2020). Digital twin-based cyber physical production system architectural framework for personalized production. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 106(5-6), 1787-1810. Doi: 10.1007/s00170-019-04653-7
- Pinzone, M., Albè, F., Orlandelli, D., Barletta, I., Berlin, C., Johansson, B., & Taisch, M. (2020). A framework for operative and social sustainability functionalities in Human-Centric Cyber-Physical Production Systems. *Computers&Industrial Engineering*, 139. Doi: 10.1016/j.cie.2018.03.028.
- Qian, J., Du, X., Chen, B., Qu, B., Zeng, K., & Liu, J. (2020). Cyber-Physical Integrated Intrusion Detection Scheme in SCADA System of Process Manufacturing Industry. *IEEE Access*, 8, 147471-147481. Doi: 10.1109/ACCESS.2020.3015900.
- Qin, J., Liu, Y., & Grosvenor, R. (2016). A categorical framework of manufacturing for industry 4.0 and beyond. *Changeable, Agile, Reconfigurable & Virtual Production - Procedia CIRP*, 52, 173-178.
- Ralph, B.J., Sorger, M., Hartl, K., Schwarz-Gsaxner, A., Messner, F., & Stockinger, M. (2022). Transformation of a rolling mill aggregate to a cyber physical production system: from sensor retrofitting to machine learning. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 33(2), 493-518. Doi: 10.1007/s10845-021-01856-2.
- Ribeiro, L., & Bjorkman, M. (2018). Transitioning From Standard Automation Solutions to Cyber-Physical Production Systems: An Assessment of Critical Conceptual and Technical Challenges. *IEEE Systems Journal*, 12(4), 3816-3827. Doi: 10.1109/JSYST.2017.2771139.
- Romero-Silva, R., & Hernandez-Lopez, G. (2020). Shop-floor scheduling as a competitive advantage: A study on the relevance of cyber-physical systems in different manufacturing contexts. *International Journal of Production Economics*, 224. Doi: 10.1016/j.ijpe.2019.107555.
- Runji, J.M., & Lin, C.Y. (2020). Switchable Glass Enabled Contextualization for a Cyber-Physical Safe and Interactive Spatial Augmented Reality PCBA Manufacturing Inspection System. *Sensors*, 20(15). Doi: 10.3390/s20154286.
- Saez, M.A., Maturana, F.P., Barton, K., & Tilbury, D.M. (2020). Context-Sensitive Modeling and Analysis of Cyber-Physical Manufacturing Systems for Anomaly Detection and Diagnosis. *IEEE Transactions on Automation Science and Engineering*, 17(1), 29-40. Doi: 10.1109/TASE.2019.2918562.
- Salazar, L.A.C., Ryashentseva, D., Luder, A., & Vogel-Heuser, B. (2019). Cyber-physical production systems architecture based on multi-agent's design pattern-comparison of selected approaches mapping four agent patterns. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 105(9), 4005-4034. Doi: 10.1007/s00170-019-03800-4.
- Soylu, A. (2017). Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, s.43-57.
- Stern, H., & Becker, T. (2019). Concept and Evaluation of a Method for the Integration of Human Factors into Human-Oriented Work Design in Cyber-Physical Production Systems. *Sustainability*, 11(16). Doi: 10.3390/su11164508.
- Strohschein, J., Fischbach, A., Bunte, A., Faeskorn-Woyke, H., Moriz, N., & Bartz-Beielstein, T. (2021). Cognitive capabilities for the CAAI in cyber-physical production systems. *International Journal Of Advanced Manufacturing Technology*, 115, 11-12. Doi: 10.1007/s00170-021-07248-3
- Suvarna, M., Yap, K.S., Yang, W., Li, J., Ng, Y.T., & Wang, X. (2021). Cyber-Physical Systems for Data-Driven, Decentralized, and Secure Manufacturing-A Perspective. *Engineering*, 7 (9), 1212-1223. Doi: 10.1016/j.eng.2021.04.021.
- Talkhestani, B.A., Jung, T., Lindeman, B., Sahlab, N., Jazdi, N., Schloegl, W., & Weyrich, M. (2019). An architecture of an Intelligent Digital Twin in a Cyber-Physical Production System. *At-Automatisierungstechnik*, 67 (9), 762-782. Doi: 10.1515/auto-2019-0039.

- Tan, Y., Yang, W., Yoshida, K., & Takakuwa, S. (2019). Application of IoT-Aided Simulation to Manufacturing Systems in Cyber-Physical System. *Machines*, 7 (1). Doi: 10.3390/machines7010002.
- Tao, F., Qi, Q.L., Wang, L.H., & Nee, A.Y.C. (2019). Digital Twins and Cyber-Physical Systems toward Smart Manufacturing and Industry 4.0: Correlation and Comparison. *Engineering*, 5(4), 653-661. Doi: 10.1016/j.eng.2019.01.014.
- TAYSAD. (2016). Tasarım Teknoloji Tedarik Dünyada İlk 10. Sayı 88 Mart-Nisan. <http://www.taysadmag.com/uploads/tasarim-teknoloji-tedarik05072019091357.pdf> (Erişim Tarihi: 01.10.2019).
- Thramboulidis, K., Vachtsevanou, D.C., & Kontou, I. (2019). CPuS-IoT: A cyber-physical microservice and IoT-based framework for manufacturing assembly systems. *Annual Reviews in Control*, 47, 237-248. Doi: 10.1016/j.arcontrol.2019.03.005.
- Tomiyama, T., & Moyon, F. (2018). Resilient architecture for cyber-physical production systems. *CIRP Annals - Manufacturing Technology*, 67 (1), 161-164. Doi: 10.1016/j.cirp.2018.04.021
- Traganos, K., Grefen, P., Vanderfeesten, I., Erasmus, J., Boultadakis, G., & Bouklis, P. (2021). The HORSE framework: A reference architecture for cyber-physical systems in hybrid smart manufacturing. *Journal of Manufacturing Systems*, 61, 461-494. Doi: 10.1016/j.jmsy.2021.09.003.
- Tran, N.H., Park, H.S., Nguyen, Q.V., & Hoang, T.D. (2019). Development of a Smart Cyber-Physical Manufacturing System in the Industry 4.0 Context. *Applied Sciences*, 9 (16). Doi: 10.3390/app9163325.
- Trappey, A.J.C., Trappey, C.V., Govindarajan, U.H., Sun, J.J., & Chuang, A.C. (2016). A Review of Technology Standards and Patent Portfolios for Enabling Cyber-Physical Systems in Advanced Manufacturing. *IEEE Access*, 4, 7356-7382. Doi: 10.1109/ACCESS.2016.2619360.
- TÜSİAD. (2016). Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi, Mart 2016, TÜSİADT/2016-03/576.
- Urbina, M., Atarloa, A., Lázaro, J., Bidarte, U., Villalta, I., & Rodriguez, M. (2017). Cyber-Physical Production System Gateway Based on a Programmable SoC Platform. *IEEE Access*, 5, 20408-20417. Doi: 10.1109/ACCESS.2017.2757048.
- Villalonga, A., Negri, E., Biscardo, G., Castano, F., Haber, R.E., Fumagalli, L., & Macchi, M. (2021). A decision-making framework for dynamic scheduling of cyber-physical production systems based on digital twins. *Annual Reviews in Control*, 51, 357-373. Doi: 10.1016/j.arcontrol.2021.04.008.
- Vogel-Heuser, B., Lee, J., & Leitão, P. (2015). Agents enabling cyber-physical production systems. *at - Automatisierungstechnik*. 63 (10), 777-789. Doi: 10.1515/auto-2014-1153.
- Vogel-Heuser, B., Trunzer, E., Hujo, D., & Sollfrank, M. (2021). (Re)deployment of Smart Algorithms in Cyber-Physical Production Systems Using DSL4hDNCS. *Proceedings of the IEEE*, 10 (4), 542-555. Doi: 10.1109/JPROC.2021.3050860.
- Wan, G., & Zeng, P. (2020). An Event-Based Programming Model with Geometric Spatial Semantics For Cyber-Physical Production Systems. *Applied Sciences-Basel*, 10(21). Doi: 10.3390/app10217651.
- Waschull, S., Bokhorst, J.A.C., Molleman, E., & Wortmann, J.C. (2020). Work design in future industrial production: Transforming towards cyberphysical systems. *Computers&Industrial Engineering*, 139. Doi: 10.1016/j.cie.2019.01.053.
- Wiemer, H., Dementyev, A., & Ihlenfeldt, S. (2021). Holistic Quality Assurance Approach for Machine Learning Applications in Cyber-Physical Production Systems. *Applied Sciences*, 11(29). Doi: 10.3390/app11209590.
- Wilhelm, J., Petzoldt, C., Beinke, T., & Freitag, M. (2021). Review of Digital Twin-based Interaction in Smart Manufacturing: Enabling Cyber-Physical Systems for Human-Machine Interaction,

- International Journal of Computer Integrated Manufacturing, 34(10), 1031-1048, Doi: 10.1080/0951192X.2021.1963482
- Yao, X., Zhou, J., Lin, Y., Li, Y., Yu, H., & Liu, Y. (2019). Smart manufacturing based on cyber-physical systems and beyond. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 30 (8), 2805-2817. Doi: 10.1007/s10845-017-1384-5.
- Yin, D., Ming, X., & Zhang, X. (2020). Understanding Data-Driven Cyber-Physical-Social System (D-CPSS) Using a 7C Framework in Social Manufacturing Context. *Sensors*, 20(18). Doi: 10.3390/s20185319.
- Yu, Z., Ouyang, J., Li, S., & Peng, X. (2017). Formal modeling and control of cyber-physical manufacturing systems. *Advances in Mechanical Engineering*, 9 (10), 1-12. Doi: 10.1177/1687814017725472.
- Yu, Z., Zhou, L., Ma, Z., & El-Meligy, M.A. (2017). Trustworthiness Modeling and Analysis of Cyber-physical Manufacturing Systems. *IEEE Access*, 5, 26076-26085. Doi: 10.1109/ACCESS.2017.2777438.
- Yükçü, S., & Aydın, Ö. (2020). Maliyet Düşürme Yöntemi Olarak Dijital İkiz. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(3),563-579.
- Zheng, M., & Ming, X. (2017). Construction of cyber-physical system-integrated smart manufacturing workshops: A case study in automobile industry. *Advances in Mechanical Engineering*, 9 (10), 1-17. Doi: 10.1177/1687814017733246.
- Zhou, J., Zhou, Y.H., Wang, B., & Zang, J.Y. (2019). Human-Cyber-Physical Systems (HCPSs) in the Context of New-Generation Intelligent Manufacturing. *Engineering*, 5 (4), 624-636. Doi: 10.1016/j.eng.2019.07.015.
- Zhou, X., Xu, X., Liang, W., Zeng, Z., Shimizu, S., Yang, L.T., & Jin, Q. (2022). Intelligent Small Object Detection for Digital Twin in Smart Manufacturing With Industrial Cyber-Physical Systems. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 18 (2), 1377-1386. Doi: 10.1109/TII.2021.3061419.

1922 Manisa Büyük Yangını: Harîk-i Hâil^a

Nejdet Bilgi^{b, c}

Özet

Manisa 25 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edildi. Üç yıldan fazla işgal altında kalan şehir, 8 Eylül 1922 tarihinde kurtuldu. Savaşı kaybeden Yunan ordusu, birçok yerleşim yerini yakıp yıktı. Bazı şehirler ise özel gruplar tarafından yakıldı. Yangın Taburları olarak adlandırılan bu gruplar, özellikle büyük yerleşimlerin yakılmasında rol oynadılar. Manisa da bu şehirlerden birisidir. Yunan ordusu şehri terk etmeden iki gün önce, bu yangın taburları şehri çeşitli yerlerinden ateşe verdiler. Halkın önemli bir kısmı dağlara sığındı ve yangını buradan izlemek zorunda kaldı. Yangın 8 Eylül'de Türk ordusu tarafından söndürüldü. Oluşturulan komisyonlarla, can ve mal kayıpları tespiti çalışıldı. Bu çalışma konuyla ilgili arşiv belgelerine dayanmaktadır. Yangının sonuçları tespit edilmeye çalışıldı. Konuyla ilgili önceki yayınlar sınırlı bilgiler içermektedir. Bu çalışma konuyla ilgili tespit edilen belgelerin tamamının değerlendirildiği ilk çalışmadır.

Anahtar Kelimeler

Manisa
Yangın
İşgal
Yunanlılar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 13.04.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1103045

1922 Manisa Great Fire: Terrible Fire

Abstract

Manisa was invaded by the Greeks on May 25, 1919. After three years of Greek occupation, the city was liberated on September 8, 1922. Having lost the war, the Greek army burned and destroyed many settlements. Some cities were burned by private groups. These groups, called the Fire Battalions, played a role, especially in the burning of large settlements. Manisa is one of these cities. Two days before the Greek army left the city, these fire battalions set fire to the city from various parts. A significant part of the people took shelter in the mountains and had to watch the fire from there. The fire was extinguished by the Turkish army on 8 September. Commissions were created to determine the loss of life and property. This study is based on archival documents related to the subject. The aim is to determine the consequences of the fire. Previous publications on the subject contain limited information. This is the first study in which all the documents identified on the subject are evaluated.

Keywords

Manisa
Fire
Occupation
Greeks

About Article

Received: 13.04.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1103045

^a Bu yazının taslak metni şu broşürde yayımlandı: "1922 Manisa Yangını: Harik-i Hail," *Kurtuluş, İzmir'in İşgalden Kurtuluşunun 98. Yılı*, Eylül 2020, ss. 83-94.

^b İletişim Yazarı: nejdet.bilgi@gmail.com

^c Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. ORCID: 0000-0002-2288-616X.

Giriş

Tarih boyunca şehirler için en yıkıcı olan olayların başında yangınlar gelmektedir. Manisa şehri için de durum farklı değildir. 1922 yangını kadar olmasa da, Osmanlı tarihi boyunca Manisa şehri başka yangınlara da sahne olmuştur. Uluçay'ın tespitlerine göre, ilk yangın bilgisinin tarihi 2 Ağustos 1611'dir. Bu tarihte Manisa Galle (ürün) pazarında büyük bir yangın çıkmış, bütün dükkanlar ve kahvehaneler yanmıştır (Uluçay, Kronoloji, 125,126). Manisa şehrindeki ikinci yangının tarihi 1614 yılının Ekim ayıdır. Manisa çarşısında büyük bir yangın çıkmış ve Pasbanbaşı Ahmet sorumlu tutulmuştur (Uluçay, Kronoloji, 132). 1709 yılında da Manisa'da büyük bir yangın çıkmış ve pek çok dükkan yanmıştır (Uluçay, Kronoloji, 299). Şehir tarihindeki dördüncü yangın 18 Ekim 1716 gecesi çıkmış ve bedesten, bütün dükkanlar, iplik pazarı, namazgah, Kurşunlu Han ve Balık Pazarı arasındaki dükkanlar ile kahvehaneler yanmıştır (Uluçay, Kronoloji, 312). Manisa çarşısında bu tarihten sonra kayıtlarda görülen ilk büyük yangın, 7 Temmuz 1858 tarihini taşımaktadır. Bu, şehirde çıktığı bilinen beşinci yangındır. Kaza ile çıktığı ve kısa sürede yayıldığı belirtilen yangında 1.200 kadar dükkan, 10 Hristiyan evi, 2 han, 14 koltuk ve meyhane yanmıştır (İ. DH., 409/27045, 2). Şehirde bu tarihten sonra, Haziran 1892'de Hükümet konağı (DH. MKT., 1843/118, 1) ile 1904 Temmuz'unda, bir okul yanmıştır (Y. MTV., 262/148, 1).

Bu tarihten de görüleceği gibi, Manisa şehrinde daha önceki yıllarda da yangınlar çıkmıştır. Fakat bunların hiçbiri kasıtlı olarak, yok etmek maksadıyla çıkarılmamıştır. Aksine hemen hepsi kaza eseri veya ihmal sonucu çıkan yangınlardır. 1922 yangını ise bunlardan bütünüyle farklı olup, özel amaç güdülerek çıkarılmış bir yangındır ve o yüzden de tahribatı büyüktür.

Bugün, yangına ilişkin yazı veya görsel malzeme aradığımızda, karşımıza şu altı kaynak grubu çıkmaktadır: Birincisi, yangından birkaç ay sonra resmi makamlar tarafından yangın mağdurlarından derlenen beyannameler (BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-40-2-1-33); ikincisi, o tarihlerde şehirdeki sultanide/lisede tarih öğretmenliği yapmakta olan Yörükoğlu Nuri'nin yazdıkları (Yörükoğlu, 2002); üçüncüsü kurtuluşun ardından şehri gezen ve gören gazetecilerin yazdıkları (Halide Edib vd, 1338); dördüncüsü, resmi makamlar tarafından mezalime ilişkin yapılan yayınlar (AYZV, 1338); beşincisi yangınla ilgili hatıralar (Su, 1982; Berk, 1982) ve sonuncusu, yangından dört ay sonra (11-12 Ocak 1923) çekilmiş, harabe halindeki kentin fotoğraflarıdır (<http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/>). Bunların dışındaki bir kaynak grubu da, yangını yaşayanların anlattıklarını aktaranlardır (Köklü, 2008; Ergiydiren, 2009, Yeğinobalı 2000).

İşgal ve Yenilgi

Manisa, İzmir'in işgalinden tam 10 gün sonra 25 Mayıs 1919'da işgal edilmişti. Manisa'nın işgal edilmeyeceği yalanlarıyla şehrin ileri gelenlerini direnişten uzak tutmayı başaran Mutasarrıf Hüsnü Bey ise, işgal günü Dahiliye Nezareti'ni telgrafla bilgilendirmişti. Telgrafta, bir Yunan komutanın öğleden sonra saat birde makamına gelerek Manisa'yı işgal edeceklerini bildirdiğini ve telgrafı yazdığı sırada da, Yunan askerlerinin hükümet konağı ve çevresini tuttuklarını belirtmektedir (Bilgi, 2008, 121-122). Yunan işgalinin ertesi günü, şehrin yegane Türkçe gazetesi olan *Ertuğrul*, işgal karşısında Türklerin metin ve sabırlı tutumlarına vurgu yapma ihtiyacını hissetmişti (Bilgi, 2001, 667). İşgal tehlikesine karşı ortaya çıkan direniş düşüncesinin engellenmesi, şehre giren Yunan kuvvetlerinin sükûnetle ve sabırla karşılanmaları sonucunu doğurmuştu. Hatta, Hristiyan halkın bazı taşkınlıkları da, kınamayı gerektirecek bir durum olarak görülmemişti.

Manisa'da sükûnetle başlayan Yunan işgali, çeşitli baskı ve zulümlerle 8 Eylül 1922 tarihine kadar sürdü. 26 Ağustos 1922 sabahı başlayan Büyük Taarruz, Yunan ordusunun 30 Ağustos 1922'de Başkumandanlık Savaşı'nı kaybetmesi ve geri dönüşü olmayan bir çekişme başlamasına neden oldu. Yarı çıldırılmış olarak çekilen Yunan ordusu, geçtiği köy, kasaba ve şehirleri, sonsuza kadar kaybetme duygusuyla yakmış, yıkmış ve yağmalamıştır. 1922 İngiliz yıllık raporunda bu tutum şöyle yer alıyor: *"Geri çekilirken Yunan ordusu vahim mezalimde bulunmuştu. Geçtiği her yerde, kırsal bölgeler harap edildi; Eskişehir, Uşak, Kütahya ve diğer şehirler ve köyler yakıldı (Satan, 2011, 51).*

Uşak'tan Manisa'ya

Bozguna uğrayan Yunan ordusu, Afyon-İzmir ekseninde çekilirken, önüne gelen köy, kasaba veya şehirleri ateşe veriyor, halkı da katlediyordu. Savaşı kaybetme ihtimalini dikkate alarak bunu planlamışlardı. Nitekim, bu yangınlara şahit olan Nurettin Paşa, 5 Eylül 1922'de Alaşehir'den gönderdiği bir raporda şu ifadeye yer veriyordu: *"Düşmanın bir program tahtında ahalimizi ve servet-i milliyemizi imha ettiği, artık sabit olmuştur"* (ATBD, 1994, 18,20). Yunan ordusu geri çekilirken, 31 Ağustos'ta Uşak'ı Rum ve Ermenilerden oluşan imha ekiplerine yaktırmıştı (Tutsak, 1998, 46-47). 1 Eylül 1922 tarihli Harp Ceridesi'nde, *"Uşak istikametinde büyük yangın dumanları müşahade ediliyordu"* deniliyor (ATBD, 2008, 59,188). Türk ordusu aynı gün Uşak'ı işgalden kurtardığında, şehirdeki 1.800 ev ve dükkan ile 16 cami, mescit ve tekke yanmış bulunuyordu (Tutsak, 1998, 48). 4 Eylül'de Eşme'ye gelen Mahmut (Soydan) Bey, *"Yunanlılar bu şehri de bir yangın harabesine çevirmişler. İki yüz haneli ve oldukça mamur bir kasabadan bir kulübe bile yangından masun kalmamış. Düşmanın kaçış yolu harabeye, yangın tarlasına dönmüş"* diye not etmiş (HTM, 1996, 18). Eşme için 1923 yılında yapılan tespite göre, tamamen yanan köy sayısı 18, kısmen yanan köy sayısı 10, tamamen yanan ev sayısı 996'dır (BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 5-30-37-21/20).

Takip hareketini yürüten Türk süvari birlikleri 4 Eylül'de Kula'yı yanmadan kurtardılar (ATBD, 2008, 62,190). 5 Eylül'de önce Alaşehir'i, sonra Salihli'yi işgalden kurtardılarsa da yanmalarına engel olamadılar. Her iki şehirdeki yangın postaları, Türk ordusu gelmeden şehri ateşe vermişlerdi (Sarıhan, 1996, 631). 4 Eylül'de Harp Ceridesi'ne düşülen notta, *"Alaşehir istikametinden büyük yangın dumanları tarassud edilince (gözlenince) vaziyet daha ziyade tenevvür eylemiş (açıklık kazanmış) olduğundan bir an evvel azami kuvvetle ovaya inmek"* gerekliliğinden söz edilmektedir. 5 Eylül tarihli notta ise, *"Alaşehir ve tekmil ova yangınlarla kapanmıştı"* denilmektedir. Alaşehir'de kurtarılabilecek bir şey kalmadığı, şiddetli muharebelerden sonra Yunanlıların çekildikleri de belirtilmektedir (ATBD, 2008, 194-195,198-199). Nurettin Paşa, aynı gün Cephe Komutanlığı'na gönderdiği raporda, *"Düşman Alaşehir kasabası ve oadaki bütün köyleri kamilen yakmış ve gayrimüsellah ahali ve kadın ve çocukların bir çoğunu pek vahşiyane bir surette katletmiştir"* demektedir (ATBD, 1995, 18,20). Alaşehir için 1923 yılında yapılan tespite göre, tamamen yanan köy sayısı 8, kısmen yanan köy sayısı 20, tamamen yanan ev sayısı 988'dir (BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 5-30-37-21/20).

Türk ordusu 5 Eylül'de Salihli'yi de kurtardı. Nurettin Paşa 6 Eylül'deki ordu emrinde, Salihli civarındaki birliklerimizle çatışan düşman birliklerinin, *"Salihli kasabasını ve civarındaki köyleri tamamen yakıp garbe çekil"* diklerinden söz etmektedir (ATBD, 1995, 25-27). 7 Eylül'de yazdığı bir raporda, Salihli'nin 5 Eylül'deki kurtuluşunu ve yangını anlatırken: *"süvarimiz Salihli'yi bırakarak şimale çekilmiş bu fırsattan istifade eden düşman Salihli'yi kamilen yakmış ve garbe (batıya) çekilebilmiştir"* (ATBD, 1995, 41-44) diyor. Salihli için 1923 yılında yapılan tespite göre, tamamen yanan köy sayısı 7, kısmen yanan köy sayısı 10, tamamen yanan ev sayısı 385,

kısmen yanan ev sayısı 314'tür (BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 5-30-37-21/20).

İlerleyen Türk ordusu, Salihli'den sonra 7 Eylül'de Ahmetli ve Turgutlu'yu da yanar haldeyken kurtardı. Ahmetli ve Turgutlu'daki yangınlar da tahrip taburları tarafından çıkarılmıştır (Us, 1964, 62; Su, 1982, 81). Nurettin Paşa 7 Eylül'de Ahmetli'den gönderdiği raporda, Ahmetli'nin Yunanlılar tarafından tamamen yakıldığını belirtiyor. Öğle saatlerinde Turgutlu'nun ve Manisa'nın yanmakta olduğu haberini aldığını da ilave ediyor (ATBD, 1995, 56,58). Kolordu Komutanı İzzettin Paşa da günlüğüne, 7 Eylül'de Ahmetli'ye geldiklerini belirttikten sonra, "*Düşman mütemadiyen yakıyor ve kaçıyor. Mezalimden başka bir şey yaptığı yok. En mamur kasabalarımızı ve köylerimizi yakıyor. Kasaba ve Manisa'da yanıyor*" diyor (Çalışlar, 1997, 393). Turgutlu'da yangın 4 Eylül akşamı İstasyon civarındaki cephane ve gazhanenin infilak ettirilmesiyle başlıyor ve iki günden fazla sürüyor (Gökyayla-Akgüvenç, 2020, 453). Falih Rıfkı, Turgutlu yangınına şöyle özetliyor: "*Ateş, yağma, soygun ve kıtal iki gün iki gece devam etti. Burada da ölmekten ve yanmaktan kurtulanlar, ağlaşarak bağırsarak dağa bayıra kaçtılar ve Perşembe günü ordumuzla beraber Kasaba'nın henüz tüten harabelerine avdet ettiler*" (Atay, 1338, 79).

Yangına Doğru

Resmi yayında Manisa şehrinin yangın süreci 5 Eylül 1922 gecesinden başlatılmaktadır. Fakat öncesinde bir hazırlık yapıldığına da vurgu yapılmaktadır. Benzer bir anlatım olayın tanığı durumunda olan, Nuri Yörükoğlu'nun yazdıklarında da vardır. Yörükoğlu, öncelikle Türk ordusunun taarruz hareketine başladığından haberi olmayan Manisa halkının, bazı olağandışı hareketlilikten çıkarım yaptığına vurgu yapıyor. Ve bu süreci somut olarak 3 Eylül Pazar günüyle başlatıyor. "*Bu hal bozgunun izleri idi. Trenler birbirini takip ediyor (...) kompartımanlar, vagonlar hıncahınc, yaylar gergin, pek ağır bir surette yaralı ve göçmen taşıyordu*" diyen Yörükoğlu, göçmen kabilelerinin istasyonda, sokaklarda, pazarlarda dolaşmalarının Müslüman halkta korkuya neden olduğunu da belirtiyor (Yörükoğlu, 2002, 91). Cephe yönünden başlayan göç dalgasına ve yaralı askerlere vurgu yaparken, Manisa "*bu tablo karşısında, hareketsiz ve sessiz yarınki geleceğini düşünerek ağlıyor, sızlıyor, inliyordu*" diyor. "*Çarşı ve pazar, trenin her düdüğünden sonra Ermenilerle doluyor, kadınları her tarafa yayılıyordu*" diyerek, özellikle göçmen akınlarının zafer hakkında fikir verdiğini de belirtiyor (Yörükoğlu, 2002, 92). Yörükoğlu, halkın bu sıralarda şaşkın, bitkin halde, durumu kavramaktan uzak olarak, acı bir sessizlik içinde olduğunu yazıyor. Türkler gerçek durumdan haberdar olamadıkları için, heyecanlarını saklı tutuyorlardı diyor (Yörükoğlu, 2002, 93). Bazıları tarafından, Yunan ordusunun bozguna uğradığı ve Rumlarla birlikte şehri yakarak terk edecekleri öğrenilmişti (Yörükoğlu, 2002, 94; Ergiydiren, 2009, 8). Doğudan batıya süren göç ve yaralı akını, bu duyumun dikkate değer olduğunu gösteriyordu. Yunan hafiyeleri ve jandarmalarının, sürekli hükümete ve karakollara girip çıkmaları, "*müphem bir sessizlik içinde*" olan halkı, durumu anlamlandırmaya zorluyordu (Yörükoğlu, 2002, 95-96).

Bozgunun bazı belirtileri, "*ayakları şişmiş askerlerin vahşi bir surette dolaşmalarından*" hissediliyordu (Yörükoğlu, 2002, 97). Nitekim ilk işaret, 4 Eylül Pazartesi kendini gösterdi. Bir Yunan askeri Belediye binasının önünde, "*Yakacağım, dünyayı savuracağım*" şeklinde tehdit savurmuştu. Müdahale edildiğinde, elindeki bombayla, "*Gelmeyin, yakacağım. Taş üstünde taş bırakmayacağım*" şeklinde ikinci bir tehdit savurması, bir heyecan dalgası yaratmıştı. Askerin elindeki bomba alınarak sükunet sağlanmıştı, ama komitacı bir Rum'un "*Ne sanıyorsunuz ya, elbette yakar ve yakacak*" şeklinde bir nara atması, herkesi yeniden kaygılandırmıştı. Bu kaygı,

dükkan ve mağazaların çoğunun erkenden kapanmasına neden olmuştu (Yörükoğlu, 2002, 98-99).

Bu arada işgal ordusunun komutanları başta olmak üzere, üst düzey resmi görevliler şehri sessizce terk etmişlerdi. Şehrin belediye başkanı ve Türk toplumunun ileri gelenleri, aralarında toplanarak muhtemel tehlikeleri aşmanın yollarını aramaktaydılar. Sıkıyönetim yetkilileriyle görüşerek önlem almaya çalıştılar. Yunan yetkili, her türlü güce sahip olduğunu, endişeye yer olmadığını söyledi. Türk heyetinin karma devriye kurulması önerisini kabul etmedi. Yunan yetkili, Türk ordusunun ilerlemekte olduğunu ve Manisa'ya ulaşana kadar şehirde kalacağını ve hiçbir olaya meydan vermeyeceğini söylemek zorunda kalmıştı. Arada da, Yunan ordusunun bozgun halinde olduğunu belirterek ve *"miktarı otuz bine yaklaşan orduya ne yapabilirim"* diyerek, tehlikeyi de vurgulamaktaydı (Yörükoğlu, 2002, 100-104).

Bu arada şehre akın akın Rum ve Ermeni göçmen geliyor, kiliselere yerleştiriliyorlardı. Aralarındaki Müslümanlar ise camilere yerleştiriliyordu. Giderek tedirginlik yaratan bu durum, şehirde dellal çağrısıyla yatıştırılmaya çalışılıyordu. Akşam saatlerinde şehrin ileri gelenlerinden bir grubun, İzmir'deki Yunan veya İtilaf Devletleri temsilcileriyle durumu görüşmeye gittiği duyulmuştu (Yörükoğlu, 2002, 105-109).

Aslında şehir halkını tedirgin eden şey, hemen hiç konuşulmayan ama kulaktan kulağa yayılan tehlikeydi. Rum, Ermeni ve Yunan üçlüsünün, şehri terk etmeden yakıp yıkacaklarına dair belirtiler ortaya çıkmıştı. Bazı Rumların evlerine benzin tenekeleri getirmesi, Rum ve Ermeni komitacılarının mahalle ve sokaklardaki olağandışı hareketliliği, halk arasında bir faciannın hazırlığı gibi görülüyordu. (Yörükoğlu, 2002, 110-113).

5 Eylül günü halkın çok azı evinden çıkmaya cesaret etti. İşyerlerinin çoğu açılmadı. İnsanlar üst katlardan, damlardan olanı biteni gözlemlemeye, kendince yorumlamaya çalışıyordu. Şehirde işgal ordusunun silahlı devriyelerinin dolaşması, çevredeki Rum köylerinin boşalması, götürebildikleri her şeyi İzmir'e taşımaları, iyice görünür hale gelmişti (Yörükoğlu, 2002, 114-115).

5 Eylül gününe ait anılarını anlatan Kamil Su, Alaybey mahallesinde oturduklarını, Turgutlu yönünden akın akın gelen yorgun Yunan askerlerinin, caminin bitişiğindeki çeşmede serinlediklerini, perişan halde ve çoğunun yaya olduğunu, aralarında Ethem'in birliklerinin de bulunduğunu ve akşama kadar insanların evlerinden ayrılmadıklarını yazıyor. Ayrıca korku içinde olduklarını, yangının ne zaman, nereden ve nasıl başlayacağını ve sonra ne olacağını merakı içinde bulduklarını da ilave ediyor (Su, 1982, 60-61).

Şehirde yangın ve yıkım ihtimali karşısındaki ilk toplu hareket, Ulu Cami çevresinde başladı. Mahallenin ileri gelenleri, 5 Eylül akşamüzeri, halkın sessizce Ulu Cami'ye sığınmaları kararını aldı. Birkaç mahalle halkını barındırabilecek büyüklükte olan cami, yangın ve saldırılara karşı en güvenli yer olarak değerlendirilmişti. Ayrıca dağa yakın olması da dikkate alınmıştı. Kısa sürede Ulucami, Göktaşlı ve Danişmenthalil mahalleleri halkı, Ulu Cami'ye sığındı. Karanlık bastığında dışarıda sadece güvenlik önlemleri alan ve gözetleme yapan erkekler bulunuyordu (Yörükoğlu, 2002, 116-119). 5 Eylül gecesi ilk yangın Karaköy semtinde çıktı. Sonradan Ermeniler tarafından çıkarıldığı anlaşılan yangın, çevredeki halkın çabalarıyla kontrol altına alınmıştı. Ev halkı ise, birçok Manisalı gibi, daha güvenli bir yere sığındıklarından canlarını kurtarmışlardı (Yörükoğlu, 2002, 120-121).

5 Eylül gecesi yaşananlara ait birkaç görüntü, 6 Eylül'ün habercisiydi. Kamil Su, o gece evlerinin çok kalabalık olduğunu, sürekli bir şeyler öğrenme çabası ile komşularının gelip

gittiklerini, kimsenin yatıp uyuyamadığını anlatıyor. Evlerinin ana caddeye yakın olduğunu belirterek şöyle devam ediyor: “Yunan askerlerinin caddeden geçişi sürüp gidiyordu. Bunların yüksek sesle konuşmaları, nal ve tekerlek sesleri gecenin sessizliğinde daha da belirgin şekilde eve kadar geliyordu (Su, 1982, 61).”

Nuri Yörükoğlu, Manisa için korkunç bir son planlayan tahrip müfrezelerinin, o gece mahalleleri dolaşarak, şehirde çıkarılacak yangının yaygınlaşması için dört kol halinde örgütlendiklerini yazıyor: 1-Karaköy ve Velioğlu grubu, 2-Yenicami, Mollaşaban ve Yarhasanlar grubu, 3-Çarşı grubu ve 4-Sazmahalle grubu (Yörükoğlu, 2002, 121). Manisa yangınının önceden planlandığı, Tahkikat Heyeti'nin raporunda da belirtilmektedir (AYZV, 1338, 100-101).

Yangın Günleri

Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan ve yangın mağdurlarına ait olan 40 adet beyannameden 18 tanesinde, yangın tehlikesi dolayısıyla evlerin terk edildiği tarih verilmektedir. Buna göre üç aile 4 Eylül'de, dokuz aile 5 Eylül'de, iki aile 6 Eylül'de ve üç aile 7 Eylül'de ve bir aile 8 Eylül'de evlerini terk etmişlerdir (BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-40-4/5; 40-40-2/1-6,8-10,13-15,17,21,24,28,31). 4 ve 5 Eylül'de henüz yangın olmamakla beraber, evlerin terk edilmesinden, yangın tehlikesinin hissedilir boyutlara ulaştığı anlaşılıyor. 6 ve 7 Eylül'de ise yangın başlamış ve sürmektedir. Evini terk eden 40 aileden bir kısmı dağa, bir kısmı ovaya veya bağa, bir kısmı çevre köylere, bir kısmı da İzmir'e sığınmıştır.

Foto 1: Manisa şehir merkezinden Ulu Cami, 11 Ocak 1923, Frédéric Gadmer

Yörükoğlu'nun verdiği ve yukarıda nakledilen bilgilere göre, ilk yangın 5 Eylül akşamı başlamışsa da söndürülmüştür. Dolayısıyla Manisa yangını organize bir şekilde, 6 Eylül sabah

saatlerinden itibaren başlamıştır. Şehirde yangınla eş zamanlı olarak yaşanan, ilişkili başka olaylar da vardır. Günlerdir ardı arkası gelmeyen, cephe yönünden İzmir'e akan Yunan askerleri ve Rum göçmenler, Manisalılarda yeterince tedirginlik yaratmıştı. 5-6 Eylül gecesi Yangın Taburlarının hazırlıkları sürerken, Yunan ordusu ve göçmenlerin geçişi de sürüyordu. Müslüman halk ise, çaresizlik içinde uykusuz sabahlıyordu. Yunan ordusu ve Rum göçmenler çarşıdan geçerken işyerlerini yağmalamaya da başlamışlardı. 6 Eylül sabahı çarşıda silah sesleri ve yağmalamalar artınca, halk evlerini terk ederek dağa doğru kaçmaya başlamıştı. Geceyi Ulu Cami'de geçiren halkın da dağa sığınmalarına karar verildi. Aynı saatlerde şehirden silah ve bomba sesleri yükselmeye başlamıştı. Aynı zamanda şehrin farklı yerlerinde de yangınlar çıkarılmıştı. Evinden çıkan halk, dere boyu yolları izleyerek dağa tırmanmaya başlamıştı. Nihayet, şehrin merkezi durumundaki çarşı yanmaya, alevler sokakları takip edencesine yayılmaya başlamıştı. Şehirde yağma, katliam ve yangın adeta birbiriyle yarışır hale gelmişti. Bunlara engel olmaya çalışanlar da yok değildi, fakat çoğunun hayatına mal oluyordu (Yörükoğlu, 2002, 122-128). Aynı Ali mahallesinde Ahmet oğlu Bekir Çavuş, her türlü tehlikeyi göze alarak, üç gün üç gece direnmiş ve bir kolunu kaybetmişti (BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 133-953-1-3/1-2).

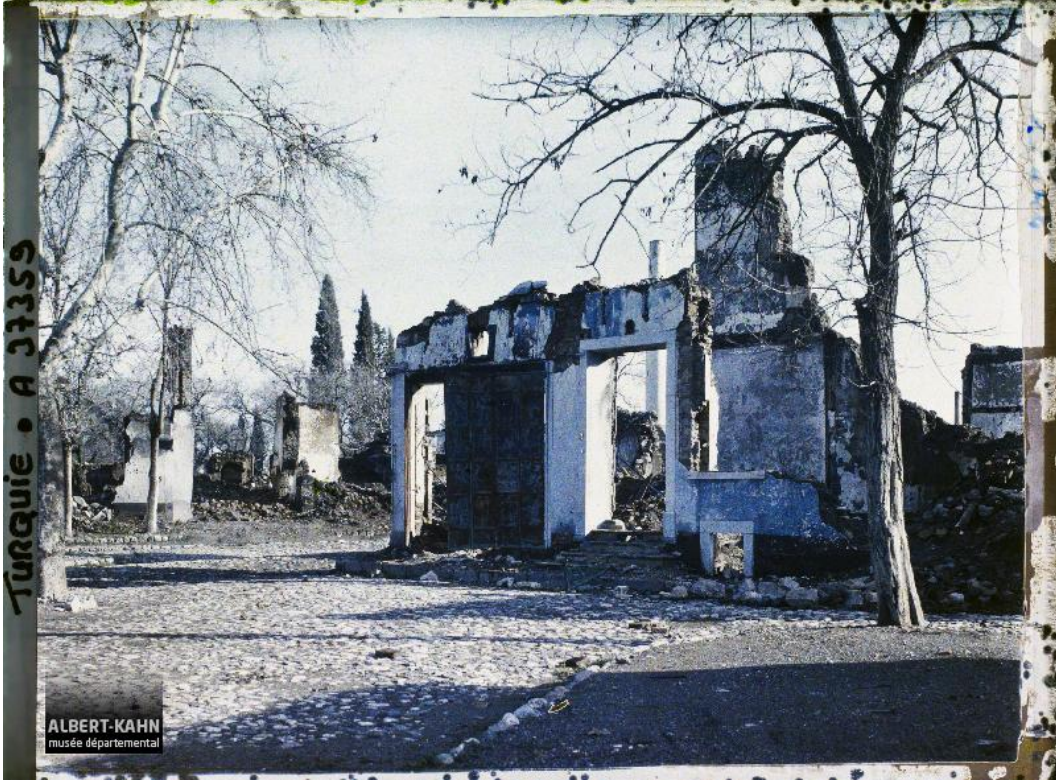

Foto 2: Manisa Hüseyin Ağa Camii ve çevresi, 11 Ocak 1923, Frédéric Gadmer

Kamil Su, yangının 6 Eylül sabahı nasıl başladığını şöyle hatırlıyor: “Yangın sabaha karşı çarşıda başladı. Bu yönde gürültüler ve patlamalar oluyordu. Silah sesleri de artmıştı. Sonradan çarşıdaki dükkanların gaz yağı ve benzin dökülerek tutuşturulduğunu öğrendik. Büyük gürültü ile patlayanlar da bombalardı. Aynı anda birkaç yerde birden dumanlar görüldü. (...) Çarşı evimizden oldukça uzakta idi. Bu sebeple nerelerin yanmakta olduğunu kestiremiyordum (Su, 1982, 60-61).” İlhan Berk, yangınla ilgili şunları söylüyor: “Kent yanıyordu ve ablam bizimle dağa gelmek istememişti. Ben neden sonra onun, yangın evimizi sarınca, odasından çıkıp kente indiğini, öyle bir zaman dolaştıktan

sonra, saçlarından tutuşarak yanıp küll olduğunu öğrendim (Berk, 1998, 42; Avan, 2019, 33).” Yusuf Atılgan ise şunları anlatıyor: “1922 yılı Eylül başında Yunanlıların kaçarken yaktıkları kentten bizler dağa sığınırken ne babam ne dayım alabilmiş beni anamın kucağından; o sıralar incecik, çelimsiz bir kadın olan anam çıkarmak zorunda kalmış beni dağa. Her yanından cayır cayır yanan koca kenti dağdan birkaç gün seyretmiş olacağım elbet ama hiçbir şey anımsamıyorum. Bizim evimiz de yandığı için yangından sonra Manisa’nın 20 km. uzağındaki Hacırâhmanlı köyüne yerleşmişiz (Atılgan, 1981, 6).”

Yangına çocuk yaşta tanıklık eden Gülfem İren, hatırladıklarını şöyle anlatıyor: “Sabaha karşı kurumuş dere yatağından dağa çıktık. Biz çıkarken Manisa yanıyordu artık. Şehrin ışığıyla aydınlanıyor, onun hararetiyle ısınıyorduk. Ve öyle yaşadık üç gün üç gece. Bomba gibi camlar patlıyor. Üzüm çuvalları, reçel tenceresi gibi kaynıyor. Atlar damlarda bağlı kalmış, bacakları havada şişirilmiş balon gibi yatıyorlar. Ağaçlar devrilmiş yanmış da kütükleri hala yanıyor. Koku, sıcak, açlık, korku.” İren, yangının üçüncü günü, uzaktan gelenleri ilk önce düşman sanıp saklandıklarını, fakat Türk askerleri olduğunu anlayınca, “kurtarıcılarının geldiğini anlayıp atların ayaklarını öptüklerini” de belirtiyor (Neyzi, 2013, 115).

Foto 3: Manisa şehri yangın harabeleri, 11 Ocak 1923, Frédéric Gadmer

Kaynaklar yangının başlangıç anı ile ilgili farklı bilgiler veriyorlar. Kamil Su, yangının sabaha karşı çarşıda başladığını söylüyor. Nuri Yörükoğlu'nun anlatımından, yangının sabah saatlerinde çarşıda başladığı anlamı çıkıyor (Yörükoğlu, 2002, 122-129). Tahkikat Heyeti'nin raporuna göre, yangın akşam saatlerinde Kışla binasında başlamış ve sonra çarşıda benzin dökülerek ve bombalar atılarak devam etmiştir (AYVZ, 1338, 101). 6 Eylül'de başlayan yangının tanıklıklarının, şehrin farklı yerlerinde bulunmalarından farklılıklar içerdiği anlaşılıyor.

Yangının organize bir faaliyetin ürünü olduğunu, yerinde yaptığı incelemelerden sonra söyleyen Yakup Kadri, yangını çıkaran taburun, Manisa Mevki Kumandanı Filipos tarafından yönetildiğini vurgulamaktadır. Filipos'un tahrip ve yangın taburlarına gerekli emirleri verdikten sonra, yangını seyretmek için Belediye binasının balkonuna çıktığını, saat sekiz civarında dış mahallede başlayan yangının dumanını, ardından da çarşıdan ve şehrin başka noktasından yükselen dumanları gördüğünü belirtiyor. Şehrin her yerini ateş ve dumanın kapladığını belirttikten sonra, şu tasviri yapıyor: *“Yarım saat zarfında şehrin beş on noktasından birden patlayan ve müteakiben biri birine kol atarak genişleyen yangın, Manisa'yı bir yanardağ haline sokmuştu. Derinden derine yıkılan evlerin çatırtıları, bağrıışan halkın vaveylası, silah sesleri ve bomba tarakaları hep bir araya karışarak bir bora esnasında bir ormanda duyulan mahuf [korkunç] uğultuları hatırlatıyordu* (Yakup Kadri, 1338, 29-34).”

Yanan şehri gezen başka bir gazeteci Falih Rıfki, artık eski Manisa'ya benzemeyen şehirde, yangın şahitlerinden dinlediği korkunç olayları anlatırken, *“Manisa bir Salı sabahından Perşembe gününe kadar iki gün iki gece yandı. Halkın felaketten daha evvel haberi vardı, fakat ne kaçmak, ne korunmak mümkündü”* diyerek, halkın yangından önceki çaresizliğini belirtiyor. Yangınla ilgili anlatılanları aktarırken, *“yanan Manisa'dan ateşe atılan kadınların, vurulan çocukların avazesi geliyordu. Halk süngü çemberlerini yarararak ovaya kaçıyor, analar yaralı çocuklarını çiğniyor, bütün bir aileden sağ kalmış tek bir insan kah yanan şehre, kah firar eden kalabalığa dönerek saçını yoluyordu”* (Falih Rıfki, 1338, 69,74) diyerek, yangın sırasındaki çaresizliğe vurgu yapıyor.

Nuri Yörükoğlu, yangının ilk günü, öğle olmadan şehrin altı mahallesini sardığını, dağın yamaçlarını ve tepelerini dolduran ve hala dağ yamaçlarına tırmanmaya çalışan mahşeri kalabalığın, şehrin giderek büyüyen yangınına acı içinde izlediğini belirtiyor. Yangınla baş etmeye çalışan veya sığınabilecek yerler bulup şehirde kalan insanın da çok olduğunu, fakat bunların bir kısmının öldürüldüğünü de ilave ediyor (Yörükoğlu, 2002, 129-131). Yakup Kadri, Yunan devriyelerinin engellemelerine rağmen, *“evlerinden dışarıya fırlayıp sokaklara yayılan halkı dağlara ve ovalara dağılmaktan men edemediler. Bu halkın evlerinden dışarıya uğrayışı, aynı zamanda muhtelif noktalarda hep birden fıskıran suların birer küçük sel halinde akışı gibi bir şey oldu* (Yakup Kadri, 1338, 35)” diyor. Yörükoğlu, 6-7 Eylül gecesi dağa sığınan insanların çaresizliğini ise şöyle anlatıyor: *“Etrafa kıvılcımlar saçarak göklere yükselen kızıl alevler, vadilerde, derelerde ve Sandikkale civarında topluluklar halinde bulunan ve yarınki akıbeti düşünerek inleyen halkın uzaklardan dahi seçilmesine imkan veriyordu. Çünkü bu müthiş yangının kızıl alevleri her tarafı aydınlatıyordu. Gözleri şehre dönük bu muzdarip insanların kimisi şehirde kalan kocasını, babasını, kimisi de kaybettiği anasını ve çocuğunu düşünüyordu* (Yörükoğlu, 2002, 132).”

Yangının ikinci günü, yani 7 Eylül'de cephe istikametinden Manisa'ya, oradan da İzmir'e giden yollar, Yunan ordusunun ortalığı toza bulayan süvarileriyle doluydu. Yangının ilk yayıldığı çarşı artık enkaz halindedir. Yangın merkezden kenara doğru yayılmağa devam etmektedir. Yine, sık sık İzmir yönüne geçen trenler, Türk ordusunun yaklaştığı izlenimini verse de, ordu gelene kadar şehrin bütünüyle yanmış olacağı da anlaşılıyordu. Hala, şehirdeki yangını yaymaya, yanmayan yerleri de tutuşturmaya çalışan Rum ve Ermenilerin, bomba ve paçavralarla mahalle aralarında dolaştıkları görülüyordu. Yangının yeni tutuşturduğu mahalleler halkı da dağa sığınmak zorunda kalıyordu. Şehirdeki halk arasında, Yunan askerlerinin dağa sığınan halkı, iki koldan sararak katledeceği söylentisi de yayılıyordu. Çekilen Yunan ordusunun şehirdeki yağma ve katliamı ise aralıksız devam ediyordu. Halkı umutlandıran tek şey, Türk ordusuna ait tek kanat olarak adlandırılan bir uçaktan şehre atılan

kağıtlarda, düşmanın perişan edildiği ve ordunun yakında olduğu müjdesinin yer almasıydı (Yörükoğlu, 2002, 133-145).

Yanarken Kurtulan Manisa

Saruhan sancağı veya bugünkü şekliyle Manisa ili çerçevesinde, en uzun süre işgal altında kalan yer Manisa şehriydi. Şehir, Yunan desteğindeki Ermeni ve Rumlardan oluşturulan müfrezelerin başlattığı yangın sürerken, 8 Eylül 1922’de işgalden kurtarıldı (Sarıhan, 1996, 636,640,642,645). Şehir halkı canını kurtarabilmek için Manisa/Spil dağı yamaçlarına sığınmaktan başka çare bulamamıştı. Şehri ateşe veren yangın taburları bununla yetinmeyerek, dağ yamacına sığınan çaresiz insanları da katletmeye yönelmişti. Dağ yamacını iki yandan sarmaya yöneldiği sırada, Türk ordusu Manisa’ya girmiş ve bu korkunç niyet sonuçsuz kalmıştı (Us, 1964, 62; Su, 1982, 81). Manisa’yı kurtaran Süvari Tümeni’ne bağlı birliğin komutanı M. Seyfettin (Çalbatur) Bey’di. Bu Tümen’in 14. Süvari Alayı’na bağlı süvariler yanmakta olan Manisa şehrine doğu ve kuzey yönlerinden yaklaşmaya çalışırken, Yunan ordusunun artçı birlikleriyle piyade savaşına girmek zorunda kalmıştı. Hatta bu muharebe sırasında üç şehit vermişlerdi (Köklü, 1976, 94-95). Şehre giren süvarileri, dağlara sığınmak zorunda kalan veya hala şehirde yangınla boğuşan Manisalıları karşılamıştı. Yangından ve ölümden kaçmak için şehri boşaltan halk, iki gündür yüzyılların mirası şehrin küle dönmesini dağlardan ıstırap içinde izledikten sonra, süvariler eşliğinde Manisa’ya dönmüştü. Şehir, yıkıntılarında hâlâ dumanların tüttüğü bir kül ve enkaz yığını halindeydi (Aksakal, 1986, 18-22).

Türk ordusunun süvari birlikleri, 8 Eylül günü önce şehrin çevresindeki bağlarda, sonra şehir içinde mevzilenmiş olan Yunan askerleriyle çatıştı. Beklenenden uzun süren bu çatışmalar, kaçmaktan başka çaresi olmayan Yunanlıların, şehri tamamıyla yok etme niyetinin göstergesidir. Bu çatışmalarda yer alan ve o tarihlerde teğmen rütbesinde bulunan Seyfettin Çalbatur, şunları söylüyor: *“Sokak muharebesinin heyecanımızı en yüksek dereceye çıkardığı bu anda büyük bir binanın köşesini dönünce şehrin önümüzdeki kısmında başlamış olan yangınların, korkunç gürültü, çatırtılarla alevlerini sokaklara yayarak geçilmez halde yangın gürültülerine karışan kadın feryatları beni de şaşkına çevirmişti. Şehrin merkezine doğru biraz daha ilerleyince alev dumanlarının kapladığı sokaklardan düşmanın dağınık ve perişan bir halde kaçtıklarını gördüm. Biraz sonra da bunları takip eden bağlar bölgesindeki birliklerimden bir manga erimizin ayakta ateş ederek ve binaları siper alarak ilerlediklerini gördüm. //Önümüzde düşman kalmamıştı. Yerlerde yatan zavallı öldürülmüş halkımızın cesetleri, yaralı erkek ve çocukların inilti ve feryatları arasında muhtelif istikametlerden şehre girmeye başlayan birliklerimizle birleştik... (Aksakal, 1986, 118-119).”*

Yangından kısa bir süre sonra yayımlanan resmi bir kitapta, Manisa yangını hakkında verilen genel bilgilere göre, Yunanlılar her tarafta olduğu gibi Anadolu’nun bu zengin şehrinde işgal başlangıcından beri uyguladıkları mezalimi, şehri boşaltmadan birkaç gün önce büsbütün artırmışlar ve bu kanlı imha ve yakma siyaseti, talihsiz Manisa şehrinin yanması ve binlerce nüfusun ve milyonlarca liralık milli servetin yok olmasıyla neticelenmiştir. Yunanlılar şehri yakmazdan iki gün önce, yağmacılığa başlamışlardır. Bu süre içinde yükte hafif pahada ağır her tür eşyayı yağma ettikten sonra, ilk yangını 5 Eylül Salı akşamı Malta semtinde çıkarmışlardır. Bu yangın, yayılmadan halk tarafından söndürülmüştür. Fakat şehir ertesi sabah Yunan Merkez Komutanı’nın idaresindeki kundakçı müfrezeler tarafından, birkaç noktadan birden tutuşturulmuştur. Bu kez yangını söndürmek mümkün olamamış ve Anadolu’nun Bursa’dan sonra en zengin ve mamur bir şehri olan Manisa, bir gece içinde mahvolmuştur. Halktan bazıları kaçamayarak yangın alevleri arasında şehit olduğu gibi,

bazıları da yangını söndürmek istediği için, Yunan askerleri tarafından öldürülmüştür. Geri kalan halk da, yangından bir iğne kurtaramadan dağlara kaçmak zorunda kalmıştır. Manisa şehrinde yangından kurtulmuş ev miktarı, hemen yok denilecek kadar azdır (AYVZ, 1338, 99-100).

Manisa 3 yıldan fazla süren Yunan işgalinden, 8 Eylül 1922 tarihinde kurtulmuştu. Ama, artık şehrin büyük bir bölümü yoktu. Yangından tam 96 yıl sonra, bu yangının metinlerle izahı yapılamayacak kadar apaçık, korkunç görüntüleri ortaya çıktı. O tarihlerde kullanılmaya başlayan, otokrom renkli fotoğraf tekniği ile çekilmiş görüntülerin dijital kopyaları, Albert Kahn Müzesi kanalıyla artık gözlerimizin önündedir (Tekin, 2018, 45-65). Bu yangından tam dört ay sonra Manisa'da çekilen 63 fotoğraf, yangının hangi boyutlarda olduğunu, çok daha açık şekilde anlatmaktadır (Foto 1,2,3).

Bu yangının halk arasındaki adı, “Yunan Yangını”, “Büyük Yangın”, “1922 Yangını” veya “Manisa Yangını”dır. Fakat, resmi kayıtlardaki adı, “Harîk-i Hâil”dir. Kurtuluştan kısa bir süre sonra, Manisa'da yayınlamaya başlayan *Saruhan* gazetesindeki resmi ilanlarda, yangından bu ifadeler kullanılarak söz edilmektedir (Saruhan, 1923, 2). “Harîk-i Hâil”in bugünkü tam karşılığı, “korkunç yangın”dır. Yangının diğer adlandırmaları yanında, bu adlandırmanın, olayın boyutunu ifade anlamında, daha gerçekçi olduğu söylenebilir.

Yangın Mağdurlarının Gözlemleri

Yangın sonrasında, mağdurların durumunu tespit için bir form hazırlanmış ve tespitler bu formlara kaydedilmiştir. Tespit formlarının, arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Ocak-Şubat 1923 tarihlerinde düzenlendiği söylenebilir. Arşivdeki kayıtlara göre, formun başlığı “Yunan İşgali Dolayısıyla Zarar ve Ziyana Duçar Olan Muhacir ve Mültecilere Aid Beyanname” şeklindedir. Buradaki muhacir ve mülteci kavramı, işgal ve yangın dolayısıyla, kenti terk etme mecburiyetinde kalanlar için kullanılmıştır. Evlerini ve eşyalarını yangında kaybeden aileler, yakın köylere, başka mahalle, kasaba veya kente geçici olarak yerleşmek zorunda kalmışlardır. Cumhuriyet Arşivi'nde bu başlığı taşıyan beyannamelerden, Manisa yangını mağdurları tarafından doldurulmuş ve şimdilik tespit edilmiş belge sayısı sadece 40'tır. Bu 40 beyannameden 33'ü Hüsrev Ağa, 5'i Deveciyan, 1'i Dilşikar ve 1'i de İvaz Paşa Mahallesi sakinlerine aittir. Özellikle, mağdurların kayıplarını tespit için hazırlandığı anlaşılan beyannamelerde, az da olsa yangının boyutlarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

Beyannamelerdeki ifadeler benzer ve bazen de bozuk olabilmektedir. Yangın mağdurlarına ait olduğu ve ilk elden bilgi oldukları için derlenmesini uygun gördük. Şimdilik ulaşılabilen bu 40 beyannameden istatistik veriler de derlenebilir. Biz daha çok yangının ne zaman, nasıl başladığı ve nasıl sonuçlandığına ilişkin beyanları derledik. Böylece, yangını yaşayan ve mağduru olan insanların tanımlamaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Manisa şehrinin doğu kısmında yer alan ve bugünkü adı Ege mahallesi olan Deveciyan mahallesinden Hasan oğlu Mehmed, “harikin şiddet-i sirayeti ve Yunan şakilerinin zalimane taarruzatından sonra Manisa kurbündeki dağa iltica etmek suretiyle tahlis-i hayat edilebilmiş ve yanımda hiçbir eşya getirilememiştir”; aynı mahalleden Mehmed oğlu Ali Rıza, “zalim Yunanlılar tarafından Manisa kasabası kamilen türab olmuştur”; aynı mahalleden Sünnetçi Hüseyin Efendi, “beraberimde yaşadığım biraderim Vehbi ve mahdumum Ali, zalim ve gaddar Yunanlıların memleketi esna-yı tahliyesinde ... ve isimlerini anif-ül-beyan zikr eylediğim iki nüfusu, feci ve vahşi bir surette şehid etmişlerdir. Gördüğüm zulüm ve vahşetten ürkererek bilmeceburiye dağa iltica edebildim ... mahallemizdeki bilumum mebani-i resmiye Yunanlılar tarafından ihrak edilmiştir”; aynı mahalleden

Yusuf Usta zevcesi Hamide Hanım, “Mahallemizdeki bilumum mebani-i diniye ve mebani-i adiyeye tamamen Yunanlılar tarafından ihrak edilip meskun mahal kalmamıştır”; yine aynı mahalleden Şerif oğlu Abdurrahman, “Manisa on iki bin hane iki bin beş yüz dükkan ve kırk beş bin nüfusu havi bir şehirdir” (BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-40-4-1/1; 3/2; 5/3; 7/4; 9/5) demektedirler.

Şehrin doğusundaki Çatal mezarlığına bitişik olan Dilşikar mahallesinden Abdürrahim oğlu Ali Usta hakkında, “Yunanlılar tarafından muhterik olan hanesiyle sandık eşyaları ve sairesi” ifadesi kullanılmaktadır. Şehrin Çaybaşı deresinin batı kıyısında yer alan İvaz Paşa mahallesinden Tahir Efendi ise, “Yunan işgali dolayısıyla hicrete mecbur olup bir güne eşya getiremediği”ni belirtmektedir (BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-43-14-3/2; 1/3).

Serabat deresinin batı kıyısında yer alan Hüsrev Ağa mahallesinden İbrahim oğlu Mustafa, “Yunan askerlerinin hezimet ve mağlubiyet-i kahhariyesi sırasında yerli Rumların iştiraki ile uğradığımız tecavüzlere üzerine on yaşındaki kerimem Naciye korkusundan vefat etmiştir.” “Manisa’da ika edilen harik üzerine dağa kaçtığımız sırada Yunan askerleri bize hücum ve takip ve silah atarak taarruz ettiler ve annemin üzerinde bulunan üç yüz lira ... takım altınlarını gasp ettiler ve iki yüz lirayı da üzerimizden aldılar.” “Düşmanın en şeni ve en feci mezalim ve tecavüzatına maruz kalan Manisa şehri hemen kamilen denilecek surette yerli Rumlar ile Yunanlılar tarafından ihrak edilmiştir. Manisa on beş bin haneyi ve yetmiş bin nüfusu havi idi” demektedir. Hüsrev Ağa mahallesinden İsmail Usta, “Manisa yangını zamanında 4 Eylül sene 338 tarihinde haneden ovaya kaçıp canımızı kurtardık”; aynı mahalleden Arap Maksud kızı Fatma, “Binaya Yunanlılar ateş verdiği fi 4 Eylül sene 338 tarihinde çırılçıplak dağa kaçtım eşya bir şey götürmedim”; aynı mahalleden Hatice Hanım, “Yunanlılar Manisa’ya ateş verdiği fi 4 Eylül sene 338 tarihinde ...”; aynı mahalleden Ali Efendi oğlu Hilmi, “harik zamanında kendimi bağda buldum ve yanımda hiçbir eşya getiremedim”; aynı mahalleden Mehmed Ağa oğlu Halil, “memleket ve mahalledeki hanelerin ihrakına başladıklarından haneden fi 7 Eylül sene 338 tarihinde müfarekata mecbur olduk ve beraberimizde eşya ve saire götürülebilmeğe vaktimiz olmadı dağa firar ettik”; aynı mahalleden Mehmed Ali oğlu Mustafa, “fi 7 Eylül sene 338 tarihinde Manisa Hüsrev Ağa mahallesinde kain hanesinin Yunanlılar tarafından ihrak edilmiş olmasından ve mahalle-i mezkurede kain diğer hanesinin dahi bu suretle muhterik olmasından bir şeyi kurtarılamayarak Hacihaliller karyesindeki hanesine nakil ve azimet eylediği”; aynı mahalleden İmamoğlu Salih, “hanem muhterik olduğundan Tatar mahallesine gittim hiçbir eşya götürmedim kendim ovada idim”; aynı mahalleden Hafız Ömer Efendi oğlu Mustafa Efendi, “Manisa şehri mebani-i diniye ve resmiye ile maan Yunan asakiri ile yerli Rumlar tarafından duçar-ı tazyik ve tecavüz olmuştur. Hasarat azimdir”; aynı mahalleden Mehmed oğlu Mustafa, “kainvaldesi Şerife Yunan askerleri tarafından şehiden muhterik olmuştur fi 5 Eylül sene 1338”; aynı mahalleden Hüseyin kerimesi Hadice, “Yunanlıların memlekete ihrak ve katliam etmelerinden dolayı dağa firar ettim”; aynı mahalleden Hüseyin oğlu Mehmed, “fi 5 Eylül sene 338 tarihinde Yunanlılar tarafından ihrak edilen hanemizden dağa firar edebildim”; aynı mahalleden, Menemenlizade Mustafa oğlu Hafız Mehmed, “fi 5 Eylül 338 tarihinde Yunanlıların memlekete ihrak ettiklerinden ve hanemizden çıkarıp İzmir’e seok ettiler”; aynı mahalleden Mustafa Nuri Efendi, “fi 7 Eylül 38 tarihinde Yunan tarafından ihrak edilip bu meyanda Altunpazarı’ndaki dükkanım ve iki bab hanemin müteharrik olmasıyla Horos karyesine hicret edip elyevm karye-i mezburda mukim bulunmaktayım”; aynı mahalleden Hafız Hüseyin zevcesi Hatice, “damadım Sünnetçi Yusuf Usta mahdumu Vehbi ve torunum Ali zalim ve gaddar Yunanlılar memlekete esna-yı tahliyesinde feci bir surette şehit etmişlerdir” “hain Yunanlılardan gördüğüm zulüm ve vahşetten dolayı dağa iltica ettim”; aynı mahalleden Hacı Ahmed oğlu Mustafa, “5 Eylül 338 tarihinde Yunan askerleri ile yerli Rumlar tarafından hanem ve eşyası muhterik olmuştur.” “Manisa şehri Yunan askerleri ile yerli Rumlar tarafından mebani-i diniye ve resmiyesi ile maan duçar-ı taarruz ve tecavüz

olmuştur"; aynı mahalleden Hacı Ömer oğlu Hafız Hüseyin, "fi 5 Eylül 338 tarihinde Yunan askerleri ve yerli Rumlar tarafından hanem ve eşya ve sairem muhterik olmuştur" "Manisa şehri umum Yunan ve yerli Rumlar tarafından mebani-i diniye ve resmiye ile duçar-ı tecavüz ve taarruz olmuştur"; aynı mahalleden Mustafa oğlu Hüseyin, "Manisa şehri umum Yunan ve yerli Rumlar tarafından mebani-i diniye ve resmiye ile duçar-ı tecavüz ve taarruz olmuştur"; aynı mahalleden Osman oğlu Mehmed, "Yunanlılardan darp ve hakaret görmüş isem de başka bir muameleye maruz kalmadım." "5 Eylül 338 tarihinde Hüsrev Ağa mahallesindeki hanem ve derununda bulunan eşyalarım muhterik olmuştur"; aynı mahalleden Nasuh oğlu Ahmed, "Esna-yı harikte firar ederken askerlerin tecavüzüne maruz kalıp gerek kendim ve gerekse ailem döğülüp ve yere yatırılıp para istemek suretiyle ziyinet ve nukud-ı mevcudum ile üzerimdeki elbiseyi dahi aldılar"; aynı mahalleden İsmail oğlu Osman, "Bizzat Yunanlılar tarafından şiddetle darp edildim." "6 Eylül sene 38 tarihinde vukuunda şehir haricine çıkıp hanem de bilahare kamilen muhterik olduğundan Manisa'da Dere mahallesine müsteciren nakl etdim." "Bir iki cami ile kabil-i iskan olacak derecede köhne ve harap bin kadar hane müstesna olmak üzere on beş bin haneyi müteceviz ve nüfus-ı umumiyesi tahminen yüz bine karib Manisa şehri Yunanlılar ve yerli Rum ahali tarafından esna-yı tahliyede kamilen ihrak edilmiştir"; aynı mahalleden Hüseyin oğlu Mehmed, "Felaket anında umum meyanında maa aile şehri terk ederek kaçtık." "Şehir dahilinde bilumum mebani-i resmiye ve ticarete ait mağaza ve çarşı ve mebani-i diniyenin kısm-ı azamı Yunan askerleri tarafında kasten ihrak edilmiştir. Zarar ve ziyan müthiştir"; aynı mahalleden Rençber Mehmed, "Hanemin önünde Yunanlı ve yerli Rumların ricatinde ordugah idi. Hanemden kendilerine lüzum olan eşya ile 1.200 askılık kavun ile 4 çuval ve saire gibi birtakım yenecek ve götürülecek eşyayı kamilen almışlardır"; aynı mahalleden Hacı Mustafa oğlu İbrahim, "Manisa şehri Yunan askerleri ile yerli Rumlar tarafından mebani-i diniye ve resmiye ile maan duçar-ı zulüm ve tecavüz olmuştur. Hasarat azimdir. Manisa'da on dört bin miktarı hane ve dört bin miktarı dükkan olup kırk bin miktarında nüfus vardır"; aynı mahalleden Hacı Mustafa oğlu Hafız Ahmed, "Bir hane ve bir dükkan Yunanlılar tarafından ihrak edilmiştir ve hane derununda bulunan Yunanlılar tarafından ihrak edilmiştir" (BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-40-2-1/1; 3/2; 5/3; 7/4; 9/5; 11/6; 15/8; 17/9; 19/10; 21/11; 23/12; 25/13; 27/14; 29/15; 31/16; 33/17; 41/21; 45/23; 47/24; 53/27; 55/28; 57/29; 59/30; 61/31; 65/33).

Yangınzedelere Hükümet Yardımı

Yangın mağdurları yalnızca Manisa ile sınırlı değildi. Bu yüzden yardım çabaları bütün yangınzedeler çerçevesinde yapılmaktaydı. Günün şartları dikkate alındığında, hem kurtuluşun gerçekleşmesi, hem yangınlarla mücadele ve ardından da mağdurlara yardım çalışmalarının, sınırlı imkanlarla sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu çabaların da yetersiz kaldığı görülüyor. Nitekim Saruhan mebusu Süreyya Bey, 17 Ekim 1922 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi, yani Başvekil'e gönderdiği bir telgrafla, "Saruhan livaası halkının hazin bir sefalet içinde ve pek acımacak bir halde bulduklarını" bildirmiştir. Bunun üzerine, 24 Ekim'de "Maliye, Dahiliye, İktisat ve Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye vekaletlerine" bir yazı gönderilerek, "serapa çıplak bulunan halkın soğuktan muhafazası için fazla miktarda battaniye seoki ve mevsimi geçmeden liva aşar anbarlarına ahaliye ihtiyaç nisbetinde tohumluk ve yemeklik ve alat-ı ziraiye tevzii rica edilmekle icabının acilen ifa"sı istenmiştir (BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 80-529-9-8).

Yangının yarattığı en büyük sorun şüphesiz konut sorunudur. Bu yüzden Manisa ve Aydın çevresinden İzmir'e doğru bir göç dalgası ortaya çıkmıştır. Bu durumu İzmir'de yerinde gözlemleyen Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine, 28 Ekim 1922'de bir yazı göndererek, bu göçün iki mahzura yol açtığını belirtiyor. İlki bağ ve bahçelerin

sahipsiz ve bakımsız kalması, ikincisi ise şehrin bir iâşe, yani yiyecek buhranına maruz kalması. Göçün yalnız meskensiz kalmaktan da kaynaklanmadığı, terk edilmiş evlerde bedelsiz kalmak ve eşyalarından daimi olarak yararlanmak ümidinin de büyük etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla üretici konumundaki bir kısım halkın, tüketici sınıfına dahil edilmesi anlamına gelen bu durumun, memleketin ziraat ve iktisadi hayatı için büyük zararlara yol açacağından, engellenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu yüzden hükümet yardımlarının yerinde yapılmasını ve İzmir'e nakl-i haneye izin verilmemesini istiyor. İcra Vekilleri Heyeti Reisi de 1 Kasım 1922 tarihinde Dahiliye Vekaleti'ne bir yazı göndererek, aynı bilgileri naklediyor ve göçe engel olunması için acil önlem alınmasını istiyor (BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 140-4-13-2/1; 2/2-3).

Yangınde veya istilazedelerin sorunları, bir yıla yakın süre geçmiş olmasına rağmen çözülememiştir. Konu, 21 Ağustos 1923 tarihinde TBMM Riyaseti'ne gönderilen bir tezkere ile gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili olarak, Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti 12 Eylül 1923 tarihinde şu bilgileri veriyor: *“Yunan işgaline maruz kalan mahallerde bazularına tamirat ve inşaat icrası ve açıkta bulunan ahaliye numuneleri veçhile haneler inşası maksadıyla geçen sene beş yüz bin lira tahsis edilmiş”* olduğu, *“işbu tahsisat bilhassa açıkta kalan ve muhtac-ı muavenet ve ibate bulunan halkın temin-i iskanları maksadına matuf olduğu cihetle, bu sene zarfında aynı maksatla miktar-ı kafi tahsisat”* sağlanmaya çalışılacağı vurgulanıyor. *“Havali-i müstahlasadaki tahribatın azameti muvacehesinde hakkıyla imarat vücuda getirilmesi pek çok para sarfına mütevakıf”* olduğu için, *“ancak tedrici bir imarat ve tekamülün ve en zaruri ihtiyacat-ı iskaniyenin temini için bu sene zarfında miktar-ı kafi tahsisat istihsali maksadıyla mülhakattan celp olunan cedavel ve malumattan istinbaten havali-i mezkurede vukuubulan tahribatın derece ve miktarına ve yalnız muhtacın hanelerinin inşası için mahallerinden talep olunan tahsisata”* ilişkin listenin ekte verildiği belirtiliyor. Ekte verilen listede, Saruhan sancağına ait yalnızca Alaşehir, Eşme ve Salihli kazalarıyla ilgili bilgiler bulunduğu, Turgutlu ve Manisa'nın yer almadığı görülüyor (BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 5-30-37-2/1; 5/4; 12/11; 21/20).

Maliye Vekili'nin 28 Ekim 1923 tarihli yazısına göre, *“Manisa sancağı ve mülhakatında istilazedelere meccanen hane ve baraka inşası için 338 senesinde liva-i mezkura verilen tahsisattan ibaret sarf-ı bakiyye kalan on altı bin altı yüz elli liranın sene-i haliyede sarfı için”* liva muhasebeciliğine havale edildiği belirtilmektedir. Bu arada Manisa'da açıkta bulunan elli aileye, İstasyon civarında baraka yapılması için tahsisat istenmiş, Saruhan Vilayeti'ne 1 Kasım 1923 tarihinde bir yazı gönderilerek ve söz konusu havaleden söz edilerek, *“bu takdirce orada havale mevcut bulunduğundan inşaata germi verilerek mezkur barakaların inşa ve ikmali hususunda sarf-ı himmet buyurulması”* istenmektedir. Dahiliye Vekaleti'ne de bir yazı gönderilerek, *“muhasebede havale mevcut olduğuna göre inşaata germi verilerek barakaların tesri-i ikmaliyle istilazedelerin sefaletten bir an evvel kurtarılımları Saruhan mutasarrıflığına yazıldığı”* belirtilmiştir (BCA, 272-0-0-11/İSKAN, 16-68-10-1/1; 2/2; 3/3). Bu yazışmalar, yangın felaketinin hemen sonrasına aittir. Sonraki yıllarda da yangının olumsuz etkileri sürecektir.

Kızılay'ın Yardımları

Yangın ve benzeri felaketler için, bugün olduğu gibi o tarihlerde de, en önde gelen yardım kuruluşu Hilal-i Ahmer yani Kızılay'dır. Nitekim Saruhan mebusları ve İzmir Hilal-i Ahmer yönetimi, 17 Ekim 1922 tarihinde “Ankara Hilal-i Ahmer Murahhaslığı”na bir yazı göndererek, İzmir, Saruhan ve Aydın livaları dahilinde üç yüz binden fazla felaketzede bulunduğu, bunların başlarını sokacakları bina, karınlarını doyuracak ekmekleri olmadığını, şimdilik basit ihtiyaçlarının karşılandığını, gönderilen bazı yardımların ihtiyaç duyulmayan

şeyler olduğunu, kış yaklaştığı için öncelikle yorgan, yatak ve battaniye gibi acil ihtiyaçların gönderilmesini, sonra kereste ve çivi gibi şeylerin gönderilmesinin sağlanmasını talep etmişlerdir (Çelik vd, 2019, 287-288).

Hakimiyet-i Milliye'nin 15 Kasım 1922 tarihli haberine göre, işgalden kurtarılan felaket bölgelerine yardım heyetleri gönderilmektedir. Bu heyetlerden birisi de On Birinci İmdad-ı Sıhhi Heyeti'dir. Heyet İstanbul'dan getirdiği 500 çuval un, 2.000 takım elbise, 4.265 don ve 4.279 gömlek, 370 tava ve sair eşyayı Manisa, Kasaba, Salihli ve Alaşehir'de dağıtmıştır. Heyet tekrar eşya talep etmiştir. Bu merkezlerde birer de dispanser açılarak hastalar tedavi edilmiş, ilaçları ücretsiz verilmiştir (Dokumacı, 2019, 197-198).

Yangın felaketinin boyutları o kadar büyüktür ki, yardımlar çok yetersiz kalmaktadır. Nitekim çaresiz kaldığı anlaşılan Saruhan mutasarrıfı, 7 Ocak 1923 tarihinde "*Ankara Hilal-i Ahmer Heyeti Merkez-i Umumi'si*"ne bir yazı göndererek, hem yangınzedelerin durumunu anlatmış ve hem de yardımların artırılmasını istemiştir. Mutasarrıf, Yunanlılar ve hempalarının Saruhan livası dahilinde 24.000'den fazla evi yaktıklarını veya tahrip ettiklerini söylüyor. Ayrıca, "*kadın ve genç kız ve çocuklar da dahil olduğu halde on binlerce masum şehit ve ifna edilmiştir. El-yeom yüz bini mütecaviz halk hanümansuz (ev bark yakan) bir felaketin*" mağduru durumunda olduğunu belirtiyor. Kızılay heyetinin nüfus başına ancak bir-iki kilo un verebildiğini ve bunun asla ihtiyacı karşılamadığını vurguluyor. "*Müthiş bir sefalet içinde kalan ve en iptidai ihtiyacatını tesviyeden mahrum olan bu kitle-i halk için,*" Saruhan Mebusu Necati Bey'in girişimiyle, 70.000 liralık bir nakdi yardım taahhüt edilmekle beraber, bunun 40.000 liradan fazlasının, İzmir Hilal-i Ahmer merkezinde durduğunu söylüyor. Mutasarrıf, bu meblağın kullanılması için gerekli izin verilmesini istiyor. "*Kış bütün biaman sefaletleri ile henüz önümüzdedir*" diyerek, aslında bu miktarın on beş misli yardım gelse, yine de yetersiz kalacağını, bir an evvel binlerce yetimin ve dul kadının hayat ve sağlığı için bu paranın kullanılmasını talep ediyor. Ayrıca, "*Saruhan livasının kimsesiz şehit yetimlerinden ellisini merkez livadaki Sultani'nin üst katındaki geniş yatakhaneleri de iskan ederek bunların bir tarafından talim ve terbiyesini diğer taraftan iâşe ve himayesini temin etmek istiyoruz*" diyen mutasarrıf, bunun için iki bin liralık borca boyun eğildiğini, oysa halkın gözü önünde yapılacak yardımın, "*ahlaki kaidesi muhtaç-ı izah değildir*" diyor (Mert, 2020, 667).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kendi yayınına göre, İzmir ve Manisa havalisinde görevlendirilmek üzere, "*İzmir-Manisa Heyet-i İmdadiyesi*" oluşturulmuştur. Bir reis dört doktor ve üç memur ile diğer görevlilerden oluşan heyet, 1922 Eylül ortasında göreve başlamıştır. Heyet yanında götürdüğü sağlık malzemelerini, hububatı ve giyecekleri Manisa, Kasaba, Salihli, Alaşehir ve Eşme'ye dağıtmak üzere göndermiştir. Yunan işgalinden önce 77.026 ev ve 99.500 nüfusu olan felaket bölgesinde, işgal sonrasında bu nüfustan 43.000 kişinin eksildiği ve çekilirken de 25.236 evin yakıldığı ve tahrip edildiği heyet tarafından yapılan inceleme ile anlaşılmıştır. Heyet, halkın kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek hale gelene kadar yiyecek, kıyafet ve sağlık yardımı yapmıştır. Ev ihtiyacı için gereken bilgiyi merkez yönetimine vermekle yetinmiştir. Heyet, dokuz ay süren faaliyeti süresince İzmir, Manisa, Salihli, Alaşehir, Eşme havalisi köylerine 245.723 kilo un, 91.731 kilo fasulye, 14.831 tane battaniye, 34.343 tane kadın ve erkek elbisesi, 57.450 tane don-gömlek, 25.846 çift çorap, 3.685 fanila, 5.899 çift ayakkabı, 2.308 fes, 60.470 parça muhtelif çamaşır dağıtmıştır. Çocuklara mahsus olarak, 500 kilo pirinç ve 828 kutu süt hülhasası da dağıtılmıştır (Rapor, 1339, 92-93).

Heyet'in kurup idare ettiği sağlık kuruluşları ise; Turgutlu'da 20 yataklık bir hastane, bir dispanser, Alaşehir'de 20 yataklık bir hastane, bir dispanser, Manisa merkezi tarafından

kurulup, heyetçe idare edilen 30 yataklı bir hastane, bir dispanser, Salihli’de bir dispanser. Bu sağlık kuruluşlarının tedavi ve ilaçları ücretsiz olup, hasta sayısı 26.000’i aşmıştır (Rapor, 1339, 94).

Tablo 1: Hilal-i Ahmer Cemiyeti Manisa Heyeti

Reis	Müftü Alim Efendi	Hilal-i Ahmer Operatörü	Orhan Bey
Aza ve kasadar	Çiftlikli Mehmet Çavuş	Tabip	Naci Hikmet Bey
Aza	Bakkalzade Hacı Mustafa Efendi	Eczacı	Ali Bey
Aza	Adanalızade İsmail Kemal Efendi	Eczacı	Şevket Bey
Aza	Yarhasanlar mahallesi Muhtarı Hasan Efendi	Katibi	Mehmet Ali Efendi
Aza	Haşımzade Tevfik Efendi	Ambar Memuru	Mehmet Efendi
Aza	Arnavutzade Mehmet Efendi	İdare Memuru	Mehmet Nuri Bey (fahridir)
		Tevzi memuru	Mustafa Efendi

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, felaketzedelere daha iyi ulaşmak için bir heyet de Manisa’da oluşturmuştur. 16 Kasım 1922’de oluşturulan Hilal-i Ahmer Manisa Heyeti’nin (Tablo 1) başına Müftü Alim Efendi getirilmiştir (Mert, 2020, 666).

Yangın Felaketinin Bilançosu

Kurtuluşun sonra Saruhan Sancağı Mutasarrıflığı tarafından 1922 Kasım ayı ortalarında, Müftü Âlim Efendi Başkanlığında, Tedkik-i Fecâyii ve Mezâlim Komisyonu oluşturulmuştur. *Yeni Saruhan* gazetesinin ilk sayısında yer alan bilgilere göre, Mutasarrıf Aziz Bey’in fahri başkanlığındaki komisyon şu kişilerden oluşmaktaydı: 1- Müftü Âlim Efendi, 2- Çelebi Mehmed Celaleddin Efendi, 3- Reji Dava Vekili İsmail Hakkı Bey, 4- Said Âli Efendi, 5- Mekteb-i Sultânî Tarih Muallimi Mehmed Nuri Efendi, 6- Pomaklızâde Reşad Bey, 7- Hacı Muslihâde Muammer Bey, 8- Baytar Receb Bey, 9- Polis Komiser Muavini Ahmed Hilmi Bey (Bilgi, 2005, 20).

Mutasarrıf Aziz Bey’in, 21 Kasım 1922 tarihinde M. Nuri Yörükoğlu’na, gönderdiği yazıda, *“Livanın işgal müddetince Yunanlılar tarafından vukua getirilen hasarat, mezalim ve fecâyii tahkiki zımında Müftü Âlim Efendi Hazretlerinin riyaseti tahtında bir komisyon teşkil edilmiş ve zât-ı behiyyeleri de mezkûr komisyona aza intihap edilmiş olduğunuzdan eyyam-ı muayyenede bil’içtimâ fecâyii sebt-i defter olunmasını rica ederim efendim”* denilmektedir (Yörükoğlu, 2002, 13). Bu girişimden, Yunan zulüm ve facialarının, 1922 sonlarından itibaren tespit edilmesine çalışıldığı anlaşılmaktadır. Tespit edilen mezalimin, Siyah Kitap adıyla yayımlanması tasarlanmışsa da bu gerçekleşmemiştir. Kitabın bir kısmı, Nuri Yörükoğlu tarafından, o

tarikhlerde Manisa'da yayınlanan *Yeni Saruhan* gazetesinde tefrika edilmiştir. Kitap ve gazetenin koleksiyonu günümüze ulaşmadığı için, içeriği ve dolayısıyla heyetin tespitleri bilinmemektedir.

Buna rağmen yangının bilançosuna ilişkin bazı yayınlar bulunmaktadır. 1923 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından yayımlan bir kitapta, yabancılardan oluşan inceleme kurulunun zayıat hakkındaki izlenimleri ve değerlendirmesi yer almaktadır. Manisa'daki durumun ele alındığı kısımda, özetle şu bilgiler yer alıyor: Manisa'da 10.700 hane, 13 cami, 2.728 dükkan, 19 han, 26 bağ kulesi, 3 fabrika, 5 çiftlik binası, 1.740 köy evi yakılmış ve 3.500 kişi ateşte yakılmak ve 855 kişi kurşuna dizilmek suretiyle öldürülmüştür. Hayatta kalanlardan 167 yaralı tedavi altındadır. Önce şehir ablukaya alınmış, sonra muhtelif noktalardan tutuşturulmuş ve hanelerinden dışarıya çakan halk makineli tüfek ve mavzer kurşunlarıyla katledilmiştir. Yangın Çarşamba ve Perşembe günleri devam etmiş ve Cuma günü şehre giren ordu birlikleri tarafından söndürülmüştür. Yangını bizzat Miralay Yavorci ve Kaymakam Filip idare etmişlerdir. Filip şimdi İzmir'deki esirler arasındadır. Yangına bütün askerler, jandarmalar ve komiteciler katılmışlardır. Manisa merkezde 300'den fazla Müslüman kızının ırzına geçilmiş ve bunlardan birçoğunu yanlarında götürmüşlerdir. Manisa yangınının zarar ve ziyarı elli milyon lirayı aşmaktadır (AYZV, 1338, 64).

Aynı kitaptaki başka bir yazıda, yangın bilançosu hakkında özetle şu bilgiler verilmektedir: Manisa kasabasında bugün yangından kurtulmuş ev miktarı hemen yok denilecek kadar azdır. Yanan evlerin sayısı 10.600'den fazla olduğu gibi, ayrıca 2.728 dükkan, 13 cami, 19 han, 2 hamam, 3 fabrika da yangında mahvolmuştur. Bu zengin kasabanın binlerce ticari eşya depoları, içi manifatura dolu dükkanları ve her çeşit değerli eşya içeren mağazaları, yani şehrin bütün zenginliği hem yakılmış, hem de yağmalanarak yok edilmiş, yangın sırasında da halktan 2.000 Türk şehit edilmiştir. Yunanlılar kaçarken de birçok Müslümanı esir olarak götürmüşlerdir. Yarhasanlar mahallesinden götürülen 500 kişiden haber yoktur. Yaklaşık 180 Türk kızına da tecavüz edilmiştir. Manisa köylerinde de mezalim yapılmıştır. Yakılan ve halkı şehit edilen veya yaralanan köylerin sayısı 1.740'a ulaşmıştır. Çevresindeki beş büyük çiftlik de yağmalanmış ve yakılmıştır (AYZV, 1338, 99-100).

Yangınla ilgili, 29 Mart 1923 tarihinde, Bursa Valiliği'nin Garp Cephesi Komutanlığı'na verdiği "*Zayıat Raporu*"nda da bir bilanço bulunmaktadır. Buna göre, Manisa ve çevresinde ölü sayısı 3.716, yaralı sayısı 200, dayak ve işkence görenlerin sayısı 716, beraberlerinde götürülenlerin sayısı 800, ırza tecavüz sayısı 59, bakirelere tecavüz sayısı 18, çocuk düşürme sayısı 7, yakılan ev sayısı 9.116, yakılan mağaza ve dükkan sayısı 1.500, yakılan resmi bina sayısı 29, yakılan dini bina sayısı 24, yakılan köy sayısı 24, gayrimenkul zayıatının değeri 54.011.200 lira, taşınabilen mal ve eşya zayıatının değeri 76.135.800 lira ve toplam zayıat değeri 130.047.000 liradır (Yalazan, 1994, 155).

Manisa yangınıyla ilgili bir bilanço da resmi tahkikat heyetinin raporunda yer almaktadır. Halide Edip başkanlığında, Mehmet Asım, Yakup Kadri ve Falih Rıfki'dan oluşan Mezalimi Tahkik Heyeti'nin hükümete verdiği raporda, Manisa'nın planlı bir şekilde yakıldığı, Merkez Kumandanı Yagorci ile Erkan-ı Harp Reisi Filipos'un idaresinde, göğüslerinde kırmızı işaret, başlarında siyah kalpak bulunan yangın potalarının şehri yaktıkları belirtilmektedir. Şehir ateşe verilmeden önce yerli Rum ve Ermenilerin göçe başladıkları, son gün Musevilere de izin verdikleri halde Müslümanların şehri terk etmelerini yasakladıkları vurgulanmaktadır. Yangının 6 Eylül akşamı önce kışlada, sonra çarşıda benzin dökülerek ve bombalar atılarak başlatıldığı, söndürmeye çalışanların öldürüldüğü belirtiliyor. Yangının birçok yerde birden

başlatıldığı için, halkın ancak dağa kaçarak yangından kurtulabildiği, dağa veya ovaya kaçanların soyulduğu, bazılarının öldürüldüğü, kaçamayan yaşlı, kadın ve çocukların ise yanarak can verdiği ifade ediliyor. Heyetin raporuna göre, Manisa'da dükkanlarla beraber 16.000 ev yanmış ve yalnız 1.100 ev kurtulabilmiştir. Kurtulan mahallelerin şehrin beşte biri kadar, yanan yerlerinse şehrin en mamur kısımları olduğu belirtiliyor. Yangın sırasında iki bin nüfustan fazla ölüm olduğunun tahmin edildiği, bundan önce Manisa'dan Yunanistan'a 400'ü kadın 4.500 kişinin sürgüne gönderildiğine vurgu yapılıyor. Manisa livasının yangından kaybinin yaklaşık 150 milyon olduğu tahmini yapılıyor (AYZV, 1338, 10-102).

Tahkik Heyeti'nden Yakup Kadri, şehirdeki insan unsuruyla ilgili kısa bir bilançoşu şu şekilde veriyor: *"Şunu söyleyebilirim ki kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere Yunan vahşetinin kurbanları Manisa'da iki bin kişi tahmin edilmektedir ve kasaba içinde yirmi bin kişiden ancak on beş bin kişi kalmıştır. Bunlar da perişan bir haldedirler (AYZV, 1338, 105)."*

Yörükoğlu'nun kitabında yer alan ve kaynağı belirtilmeyen yangın bilançosu notları ise aynen şöyledir: *"Resmî binalardan hemen hepsi yanmıştır. 14.000'e yaklaşık evden sadece 1.180 ev kurtulmuştur. 36 dinî binadan Hatuniye, Çeşniğir, Muradiye, Sultan, Ulucami, Dervişali, Aynalı, İvazpaşa, Lalapaşa, Hacıyahya, Alan, Yarhasanlar müstesna diğerleri yanmıştır. 60 mescidin 45'i yanmıştır. 12 tekkeden Mevlevî, Kadirî, Karyağdı, Mıroğlu, Osmanşeyh, Yarhasanlar yangından kurtulmuş, diğerleri yanmıştır. 4 kütüphaneden üçü yanmış, Karaosmanzade kütüphanesi kurtulmuştur. Şevket, Sadık, Balyoz ve Malta fabrikaları yanmış, Yaralı fabrikası kurtulmuştur. Tabakhane, Bekirağa, Mahmutbey, Aynalı, Karaköy, Dükhanönü, Güzeloğlu, Şekerci ve Malta motorları kâmilan yanmıştır. 33 medreseden iki Muradiye, iki Sultan medresesi yangından kurtulmuş, diğerleri yanmıştır. 40 adet han ve otelden kurtulanlar Kurşunlu, Yenihan ve Halit Paşa hanlarıdır. 6 hamamdan Ulucami ve Karaköy hariç diğerleri yanmıştır. İki imaretten birisi ile 4 havra, iki mektep, bir hastane yanan binalar arasındadır (Yörükoğlu, 2002, 162)."*

Uluçay ve Gökçen'in 1930'larda yaptıkları incelemeler sonucunda, yangın öncesi ve sonrasındaki bilanço şu şekildedir: Ev sayısı 11.337'den 4.000'e, dükkan sayısı 1.826'dan 279'a, han sayısı 16'dan 5'e, hamam sayısı 9'dan 5'e, cami sayısı 31'den 20'ye, otel sayısı 4'ten 0'a, mescit sayısı 35'ten 17'ye, okul sayısı 23'ten 9'a, tekke sayısı 10'dan 7'ye, resmi bina sayısı 13'ten 8'e, sinema sayısı 1'den 0'a, fabrika sayısı 5'ten 3'e, hastane sayısı 3'ten 0'a, banka sayısı 2'den 0'a düşmüştür (Uluçay-Gökçen, 1939, 75).

Yangının mekan veya şehrin mahalleleri bakımından bilançosuna bakıldığında, mahallelerin çoğunun yandığı söylenebilir. Nusret Köklü tarafından hazırlanan yangın haritası (Köklü, 1993, İkinci Kitap) üzerinden, şehrin Osmanlı dönemindeki mahalleleri dikkate alınarak bir tespit yapılmaya çalışıldığında, alfabetik olarak şu mahallelerin tamamen veya kısmen yandığı görülmektedir: 1-Alaybeyi, 2-Ali Ağa, 3-Attar Hoca, 4-Aynı Ali, 5-Baba Kuyusu, 6-Bektaş-ı Sagir, 7-Çapraslar-ı Sagir, 8-Çapraslar-ı Kebir, 9-Çengizade, 10-Danişmend Halil, 11-Derviş Ağa, 12-Deveciyan, 13-Dilşikar, 14-Ebe Kuyusu, 15-Göktaşlı, 16-Gurhane, 17-Hacı Yahya, 18-Hüsrev Ağa, 19-İbrahim Çelebi, 20-İlyas-ı Sagir, 21-İlyas-ı Kebir, 22-İmad, 23-İvaz Paşa, 24-Karahisar, 25-Kara Yunus, 26-Nişancı Paşa, 27-Saz, 28-Sultan, 29-Yahudiyan, 30-Yarhasanlar. Şehirdeki mahalle sayısı 1908 yılı kayıtlarında 56 olduğuna göre (SVA, 1326, 575), mahallelerin çoğunun yandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yangından kurtulan mahallelerin şehrin kenar mahalleleri olduğunu ve şehrin merkezindeki mahallelerin hemen tamamının yanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

İstiklal Savaşı'nın düğümü İzmir'in kurtuluşu ile çözülmüştü. Ama kurtuluşun hemen ardından çıkan yangın, hem o tarihlerde ve hem de son yıllarda, çokça tartışma konusu yapılmıştır. Ama, burada ele almaya çalıştığım Manisa yangını gibi, birçok Anadolu kentinde çıkarılmış ve kentleri yok etmiş yangınlara neredeyse hiç değinilmemiştir. Oysa, bu yangınların çoğunun, örgütlü bir yok etme çabasının sonucu olduğu, hem o tarihlerde ve hem de bugün, epeyce bilinir durumdadır. Bunca kentin yangınının bilinenden başka bir nedeni yoktur. Nitekim burada ele alınan Manisa yangınının çok açık bir şekilde Rum, Yunan ve Ermenilerden oluşan yangın postalarının çıkarıldığı, Yunan işgal kuvvetlerinin himaye ve gözetiminde başlatıldığı ve yayıldığı anlaşılmaktadır. Üstelik Yunan ordusunun bozguna uğrayarak geri çekilmeye başladığı yerlerden itibaren, İzmir'e kadar uzanan hat üzerindeki hemen bütün yerleşimler aynı akıbete uğramışlardır. Bütün yangınlar önceden hazırlanan yangın postalarının marifeti değildir. Çoğu yerleşimler çekilen Yunan birlikleri tarafından yakılıp yıkılmıştır.

Bu çalışmada sadece yangın olayının ortaya konulmasıyla yetinilmemiştir. Yangın mağdurlarının neler yaşadığına da kapı aralanmaya çalışılmıştır. Yangın sonrasında mağdurların durumlarının iyileştirilmesi ve durum tespiti çalışmalarına da yer vermeye çalışılmıştır. Konu ile ilgili kaynakların çok sınırlı olması, konunun çok boyutlu olarak ele alınmasını da mümkün kılmamaktadır. Bu yüzden mevcut kaynaklar, özellikle mağdurların ifadelerini içeren belgeler, yangının mağdurlara neler yaşattığını bir nebze olsun açığa çıkarmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İ. DH., 409/27045, lef 2 (23 Eylül 1857).

BOA, DH. MKT., 1843/118, lef 1 (20 Haziran 1892).

BOA, Y. MTV., 262/148, lef 1 (1 Ağustos 1904).

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-40-2-1-33 (29.01.1923).

BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-40-4-1/1, 3/2, 5/3, 7/4, 9/5 (11.02.1923).

BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-43-14-1/3, 3/2 (1923).

BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-40-2-1/1; 3/2; 5/3; 7/4; 9/5; 11/6; 15/8; 17/9; 19/10; 21/11; 23/12; 25/13; 27/14; 29/15; 31/16; 33/17; 41/21; 45/23; 47/24; 53/27; 55/28; 57/29; 59/30; 61/31; 65/33 (29.01.1923).

BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 80-529-9-8 (31.01.1923).

BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 140-4-13-2/1; 2/2-3 (01.11.1922).

BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 5-30-37-2/1; 5/4; 12/11; 21/20 (23.08.1923).

BCA, 272-0-0-11/İSKAN, 16-68-10-1/1; 2/2; 3/3 (11.11.1923).

BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-40-4/5 (11.02.1923).

BCA, 272-0-0-12/MUHACİRİN, 40-40-2/1-6,8-10,13-15,17,21,24,28,31 (29.01.1923).

BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 133-953-1-3/1-2 (20.03.1923).

Yayınlar

Aksakal, Bedriye. (1986). *Anılarda Manisa*. Manisa: Turizm Derneği.

ATBD, (1995). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*. 43/98 (Haziran 1994), Ankara: Genelkurmay.

ATBD, (2008). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*. 56/121 (Aralık 2007), Ankara: Genelkurmay.

Atılgan, Yusuf. (1981). Kendileri ve Kentleri, *Sanat Olayı*. Haziran 1981. 6.

Avan, Hakkı. (2019). *İlhan Berk'in Manisa Yılları*. İstanbul: Edebi Şeyler.

AYZV, (1338). *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti İkinci Kısım: Anadolu'da Yunan Fecayîinin Tafsilatı*. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası.

Berk, İlhan. (1982). *Uzun Bir Adam*. İstanbul: Yazko.

Bilgi, Nejdet. (2001). Manisa'da 1919 Yılında Yayınlanan Ertuğrul Gazetesi. *Türk Kültürü*, XXXIX/463, 664-669.

Bilgi, Nejdet. (2005). Yeni Saruhan: Manisa'nın Malûm ve Meçhul Gazetesi, *Manisa Dergisi*, 30, 11-24.

Bilgi, Nejdet. (2008). *İstiklal Yolunda Bestekar Bir Müftü Ahmet Alim Efendi*. Manisa: Manisa Belediyesi.

Çalışlar, İzzettin. (1997). *On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*. Haz: İ. Görgülü-İ. Çalışlar. İstanbul: Yapı Kredi.

Çelik, Gülfettin, Karacakaya, Recep, Mete, Zekai, Genç, Hamdi, Bal, Faruk. (2019). *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar (Trablusgarp-Balkan-Milli Mücadele)*, Ankara: Türk Kızılay.

Dokumacı, Temel İbrahim, Küçükateş, Şeref, Kiremitçi, Mahire Yazar, Rıdvanoglu, Metin. (2019). *Türk Basımında Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1919-1922*. İstanbul: Türk Kızılay.

Ergiydiren, Özcan. (2009). *Hayali Cihan Değer Samiha Ayverdi ile Hatıralar*. İstanbul: Kubbealtı.

Falih Rıfkı. (1338). Kasaba Harabelerinde, *İzmir'den Bursa'ya*. Dersaadet: Teşebbüs Matbaası.

Falih Rıfkı. (1338). Manisa Harabelerinde, *İzmir'den Bursa'ya*. Dersaadet: Teşebbüs Matbaası.

Gökyayla, Mehmet ve Akgüvenç, Rabia. (2020). *İşgalden Kurtuluşa Turgutlu, Yüzüncü Yılında Milli Mücadele Döneminde Manisa (Salihli-Sarıgöl-Saruhanlı-Selendi-Soma-Turgutlu)*. Ed. N. Gülmez-N. Bilgi. Ankara: Berikan.

Halide Edib, Yakub Kadri, Falih Rıfkı, Mehmed Asım. (1338). *İzmir'den Bursa'ya Hikayeler, Mektublar ve Yunan Ordusunun Mesuliyetine Dair Bir Tedkik*. Dersaadet: Akşam-Teşebbüs Matbaası.

HTM, (1966). "Siirt Mebusu Mahmud Bey'in Günlük Not Defteri Türk'ün Kaderini Değiştiren Ay", *Hayat Tarih Mecmuası (HTM)*, 2/ 7, 10-19.

- Köklü, H. Nusret. (1976). *Manisa İşgalden Kurtuluşa*, Ankara: Bizim Büro.
- Köklü, H. Nusret. (1993). *Manisa Şehir Atlası 5-8 Eylül 1922 Manisa Yangını*. İkinci Kitap. Daktilo metin.
- Köklü, H. Nusret. (2008). *Ömrümün Kısa Öyküsü Manisa*. Haz. N. Bilgi, Manisa: Manisa Belediyesi.
- Mert, Hasan. (2020). *Manisa Yangını (6-8 Eylül 1922), Yüzüncü Yılında Milli Mücadele Döneminde Manisa (Manisa Vilayeti/Manisa Merkez)*, Ed. N. Gülmez, N. Bilgi, Ankara: Berikan.
- Neyzi, Leyla. (2013). *"Ben Kimim" Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. Çeviri: Hande Özkan. İstanbul: İletişim.
- Rapor. (1339). *Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, [İstanbul]: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık.
- Sarıhan, Zeki. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. IV. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saruhan (1923). *Saruhan*, 30 Haziran 1923. 2.
- Satan, Ali (Der.). (2011). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*. Çev. A. Angı. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Su, Kamil. (1982). *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- SVA. (1326). *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın 1326 Hicri Senesi*. Def'a 25.
- Tekin, Nezaket. (2018). Albert Kahn'ın "Gezegen Arşivleri" Projesinin İçeriği ve Önemi, *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 5/1, 45-65.
- Tutsak, Sadiye. (1998). *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uşak*. İzmir: Uşak Belediyesi.
- Uluçay, Çağatay ve Gökçen, İbrahim. (1939). *Manisa Tarihi*, İstanbul: Manisa Halkevi.
- Uluçay, M. Çağatay. *Türkler Devri Manisa Şehri Kronolojisi (1313-1913)*, El yazısı metin.
- Us, Âsım. (1964). *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Yakup Kadri. (1338). *Küçük Neron, İzmir'den Bursa'ya Hikayeler, Mektuplar ve Yunan Ordusunun Mesuliyetine Dair Bir Tedkik*. Dersaadet: Akşam-Teşebbüs Matbaası.
- Yalazan, Talat. (1994). *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*. II. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı.
- Yeğinoğlu, Nihal. (2000). *Cumhuriyet Çocuğu*. İstanbul: Can.
- Yörükoğlu, Nuri. (2002). *Manisa Yangını Triumvira, Vahdet-i Müsellese yahut Üç Günlük Tahrip, Altı Asırlık Bir İmar*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

İnternet

<http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/>

A Lovely Sleep: A Psychoanalytic Reading of *The Cement Garden* Through the Theoretical Lens of Jacques Lacan and Julia Kristeva

Mahinur Akşehir^{a, b}

Abstract

Ian McEwan is the writer of the most controversial texts of the contemporary British fiction. One of the outstanding examples of his literature of shock, McEwan's *The Cement Garden*, is a challenging narrative in the sense that it depicts the disturbing experiences of a family, ranging from incest to death. The fact that these experiences are narrated through an adolescent boy's point of view makes these even more controversial in the sense that the depiction of events through this narrator's view is focalized. Through this focalization, the horrifying events experienced by children are narrated as if they were just ordinary experiences which creates a somehow disturbing effect on the reader. However, this disturbance also leads the reader to think that the actions of these children and their relationship to their parents and each other also refer to an underlying symbolism pertaining to their psychic conditions. This article aims to reveal and interpret the novel focusing on this underlying symbolism through the lens of Lacan's concepts of 'lack' and the Symbolic order and Kristeva's concept of 'semiotic chora'.

Keywords

Ian McEwan
Jacques Lacan
Julia Kristeva
Semiotic Chora

About Article

Received: 09.05.2022

Accepted: 20.07.2022

Doi: 10.18026/cbayarsos.1114308

Tatlı Bir Uyku: *The Cement Garden* adlı Romanın Jacques Lacan ve Julia Kristeva'nın Teorik Çerçevesinden Psikoanalitik Bir Okuması

Özet

Ian McEwan çağdaş İngiliz edebiyatının en çarpıcı metinlerinin yazarıdır. Onun şok edebiyatı olarak adlandırılan bu metinlerinin en öne çıkan örneklerinden biri olan *The Cement Garden*, bir ailenin ensestten ölüme uzanan rahatsızlık verici deneyimlerini anlattığı çarpıcı bir metindir. Bu deneyimlerin ergen bir genç erkeğin bakış açısına odaklanmış olması da metni tartışmalı hale getiren unsurlar arasındadır. Bu odak noktası üzerinden anlatılan ve çocukların deneyimlemiş olduğu dehşet verici olaylar, oldukça sıradan deneyimler gibi anlatılmaları açısından da okur üzerinde rahatsız edici bir etki yaratır. Ancak, metnin okur üzerinde yaattığı bu rahatsızlık, okuru, çocukların davranışlarının, ebeveynleriyle ve birbirleriyle olan ilişkilerinin aynı zamanda onların psikolojik süreçlerine işaret eden sembolik bir anlatı evrenine de işaret ediyor olabileceğini düşünmeye yönlendirir. Bu bağlamda, bu çalışma, metne içkin olan bu sembolik düzlemi, Jacques Lacan'ın 'yoksunluk' ve Sembolik düzen ve Julia Kristeva'nın 'semiyotik kora' kavramları üzerinden çözümlenmesini ve yorumlanmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Ian McEwan
Jacques Lacan
Julia Kristeva
Semiyotik Kora

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.05.2022

Kabul Tarihi: 20.07.2022

Doi: 10.18026/cbayarsos.1114308

^a mahinuraksehir@yahoo.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yunus Emre-Manisa, ORCID: 0000-0002-5284-0365.

Introduction

Ian McEwan is the writer of most controversial texts of the contemporary British fiction. His fiction revolves around contemporary issues such as class politics, problematic gender relations, the negative consequences of modernity and colonialism, ecological crises and more personal inquires such as the construction of identity, nature of love, family dynamics, innocence and ethics (Head, 2007, p. 2, 5, 15) in shocking, brutal and disturbing ways which caused McEwan to be referred to as "Ian MCabre" (Vajda, 2020, p. 66). That is why his fiction is widely classified as "literature of shock" (Head, 2007, p.30) but as Dominic Head (2007) argues he covers these shocking incidents through an "amoral view" (p.35). One of the outstanding examples of his literature of shock, McEwan's *The Cement Garden*, "a perverted bildungsroman" (De Coning, 2011, p. 98), is a challenging narrative in the sense that it depicts the disturbing experiences of a family, ranging from incest to death. The fact that these experiences are narrated through an adolescent boy's point of view makes these even more controversial in the sense that the depiction of events through this narrator's view is focalized. Through this focalization, the horrifying events experienced by children are narrated as if they were just ordinary experiences which creates a somehow disturbing effect on the reader "puctur[ing] the idealized representations of the child" (Dodou, 2021, p. 241). However, this disturbance also leads the reader to think that the actions of these children and their relationship to their parents and each other also refer to an underlying symbolism pertaining to their psychic conditions. This article aims to reveal and interpret the novel focusing on this underlying narrative through Lacan's concept of 'lack' and the Symbolic order and Kristeva's concept of 'semiotic chora'.

Lacan's Concept of Lack, The Imaginary and The Symbolic

Unlike Sigmund Freud, Jacques Lacan categorizes the developmental stages of a child as the imaginary and the Symbolic, the threshold of which is marked by the mirror stage. The first phase of the child's development, the imaginary covers the first 18 months of the child and Lacan evaluates this era as the mother's realm. In this stage the child tends to see itself as not separate from the rest of its surroundings and in this respect the child's mechanisms of identification is free from the domain of the binary oppositions. The child sees itself as one with the objects outside and a sense of self is not yet developed. Therefore the child's first experiences in the World take place in a rhizomatic plane, to put it in Derridean terms. Although this lack of a sense of self seems not to be an ideal situation, Lacan argues that this feeling of oneness with the rest of its surroundings, especially the mother, provides a sense of unity, comfort, security and thus peace which is yet to be disrupted by the mirror stage, when the child begins to recognize itself as a separate entity from the rest of the World (Lacan, 2007).

The mirror stage coincides with the child's integration into language and its integration in the system of binary oppositions which is encrypted into the cultural system that is embedded in language. Therefore when the child is integrated into this lingual structure, it is also introduced into the Symbolic set of relationships that is attributed to the father. Lacan points out that the child's transference to the Symbolic is accompanied by a feeling of anguish and a sense of 'lack' for the sense of unity and security that the child has in the imaginary is disrupted when it becomes a self and everything else becomes the other (Lacan, 2007). As a result of this process the child feels like it has been thrown into the social network of hierarchical relationships, which Lacan conceptualizes as the Big Other within the discourse of which the individual is encapsulated and absorbed. The child becomes the subject of the Other's desire

constantly feeling threatened and incomplete in the father's realm of the Symbolic and it never completely gets over its longing for the semiotic unity and security. Lacan further argues that this longing for the imaginary oneness persists for the rest of its adult life. According to Lacan this disruption that takes place in the child's experiencing of itself moving in from the imaginary to the Symbolic is a Symbolic castration and the rest of the child's experience from childhood into adulthood is marked by a sense of lack. The real castration complex, therefore, occurs when the bond between the child and the mother along with the rest of the World is broken with the child's integration into language, the father's realm, which is made by the concept of lack (Lacan, 1988).

The individual that goes through this disruption or division is haunted by this sense of lack for the rest of his/her life and endlessly struggles to reconstitute the primary imaginary oneness which has now become an unattainable ideal that is conceptualized by Lacan as the Real. So the Real is inevitably outside the Symbolic and therefore unrepresentable and appears as uncanny/unheimlich, both homely and unhomely, images as a result of the sublimation process of the author. It is a purgatorial site for the lost connection for the first object of oneness, the mother, which Lacan conceptualizes as 'objet petit a' in *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. Objet petit a in this respect becomes the object of the unattainable desire and the individual struggles for the rest of his/her life to find substitutes for this first object of desire (Lacan, 1994, p. 168)

Kristeva's Semiotic Chora as Represented in *The Cement Garden*

Literature, in this sense, becomes a realm of sublimation for the representation of this unrepresentable Real and its objet petit a. The Real is the unattainable desire to resituate oneself within the heterotopic or rhizomatic plane of the semiotic chora, as conceptualized by Julia Kristeva. Kristeva borrows the term chora from Plato who uses the term as a no MAN's land, a third space, that is free from the predetermined boundaries of cultural spaces (Rickert 2007). Rickert further argues that Kristeva "theorizes, linguist, and semiotician, reaches back to Plato's chora in order to theorize a preverbal realm prior to and distinct from the Symbolic realm, one that is subversive of the Symbolic's masculine" (Rickert, 2007, p. 260). Inspired by Bakhtinian concept of the carnival and Lacanian psychoanalysis, Kristeva associates this rhizomatic space with the first 18 months of the child's development, or the Lacanian imaginary. According to her the semiotic chora, which is defined by Kristeva (1974) as a "prerequisite to the imposition of the Symbolic function and transversely related to it" (p. 35), is an egalitarian heterotopia that embraces all and everything at the same time without putting them on a hierarchical scale of the phallogocentric Symbolic. Therefore the semiotic chora is the rhizomatic realm of multiplicity and chaos that provides a sense of wholeness, security and comfort. In Kristeva's own words:

[T]he chora is a womb or a nurse in which elements are without identity and without reason. The chora is a place of a chaos which is and which becomes, preliminary to the constitution of the first measurable body... the chora plays with the body of the mother-of woman-, but in the signifying process" ["Le sujet en proces" 57]. (qtd. in Oliver, 1991, p. 46)

Kristeva in her 1974 article also discussed the possibility of "actualizing the semiotic chora within the system of the language" (p. 35) and one of the main arguments of this study is that Ian McEwan's *The Cement Garden* is a fictional attempt to actualize or restore the semiotic

chora. The novel tells the story of four siblings who try to survive the aftermath of the death of their parents going through a series of disturbing experiences such as incest and certain tensions within the family members through the perspective of Jack, the adolescent son of the family and an “unreliable narrator” (Nünning, 1997, p. 100, Malcolm, 2000, p. 48). As Dominic Head (2007) argues

Left to their own devices, the children’s games result in the infantilizing and gender transformation of Tom, the promotion of Julie to the maternal role, and the eventual incest between Julie and Jack, which is the culmination of the book’s Oedipal theme, since Julie is identified by all as a surrogate mother. One reading of this is that the over-dependence on the family unit as a source of reassurance and repair is an extension, merely, of the parents’ regime: by damaging the children emotionally, while simultaneously cutting the family unit off from outside contact, the parents have established a dysfunctional home in which emotional need and emotional damage have become inseparable. (p. 48)

Especially Jack’s desire to bury their mother’s body in cement and keep her in the basement can be interpreted as his phantasy, or jouissance in Lacanian terms, to conserve the mother and restoring himself within the semiotic chora as a realm of liberty, fluidity, security and peace free from the solidity, constraints and hierarchy of the Symbolic. David Malcolm (2000) also argues that “the entire text could be viewed as charting a passage from rigid male control, the cement garden, to a much freer, if anarchic, state, whose presiding deities are the mother and Julie” (p. 59) which can be interpreted further within the theoretical framework of Lacanian categorization of the semiotic and the Symbolic and Kristeva’s concept of semiotic chora.

The Symbolic Order of the Father

Within this light, the opening of the novel is quite remarkable in the sense that Jack’s Oedipal phantasy of erasing the father and his influence off the picture which, as Ababjeh (2012) argues, overlaps with “McEwan’s [own] Oedipal impulses of wishing the father to die and embracing the maternal” (p. 2). Jack openly declares that he “did not kill [his] father, but [he] sometimes felt [he] had helped him on his way” and that his father’s death “seemed insignificant” (McEwan, 1980, p. 9). He generally refers to his father as an authoritarian figure who has an oppressive influence over the rest of the family, especially his mother which can be read as the Symbolic repression of the semiotic. In this respect it is not a coincidence that the father’s influence over the family is embodied through the phallic image of his pipe: “He knew how to use his pipe against her” (the mother) and the pipe is referred to as a “a missing section of his own anatomy” (McEwan, 1980, p. 10). The rigidity and the solid and constructed nature of the Symbolic order of the father is also represented through the metaphor of the cement garden, an “insipid wasteland” (Dodou, 2012, p. 241) which is constantly protested by the rest of the family. “He had constructed rather than cultivated his garden according to plans he sometimes spread out on the kitchen table in the evenings while we peered over his shoulder” (McEwan, 1980, p. 14). To be able to resist the imposition of this constructed structure, the children employ the medium of sarcasm towards the father’s constipation and especially the solidity and artificiality of his order, which most of the time is ignored by the father: “I saw something out in the garden today that gave me a shock.’ ‘Oh,’ said Julie. ‘What was that?’ ‘A flower’” (McEwan, 1980, p. 15). The repressive effect of the Symbolic is further commented on through Jack’s memory of his father when

He liked to have the children stand in neat lines, quietly waiting their turn at some game he had set up. Noise and chaos, children milling around without purpose, irritated him profoundly. There was never a birthday party during which he did not lose his temper with someone. At Sue's eighth birthday party he tried to send her to bed for fooling around. Mother intervened, and that was the last of the parties." (McEwan, 1980, p. 33)

Obviously, the father, who is intentionally not named in the novel, is the embodiment of a larger phenomenon that has immense influence in the development of an individual, the Lacanian Symbolic which Lacan refers to as a lack, a Symbolic castration from the sense of unity, wholeness and security of the maternal identification. In this respect, the father's death as a result of a heart attack right after Jack's first ejaculation comes in as quite meaningful. As Mitra and Shrivastava (2014) also argue "The sudden death of the father literally coincides with Jack's sexual and corporeal awakening that result in the beginning of the erosion of patriarchal law" (p. 166). Jack's Oedipal phantasy and his resistance to the Symbolic repression of the semiotic is metaphorically actualized through the death of the father when he finds him "lying face down on the ground" (McEwan, 1980, p. 18) half buried in wet cement. The way the father dies is also quite ironic in the sense that he dies in the very structure that he himself is responsible for, the "insipid wasteland" (Dodou, 2012, p. 241) of the Symbolic order. Jack's desire to erase the father from the scene and restore the semiotic chora is represented in his picking "up the plank and carefully smooth[ing] away his [father's] impression in the soft, fresh concrete" (McEwan, 1980, p. 18) rendering him non-existent right after the ambulance takes his dead body away. Jack further justifies this phantasy of his by arguing that his mother and his father "secretly [...] had hated each other and that mother was relieved when father died" (McEwan, 1980, p.32), also highlighting the tension between the semiotic and the Symbolic.

Jack's castration anxiety as conceptualized by Jacques Lacan is continuously referred to on a metaphorical level through several incidents he goes through and through his dreams. In one incident, for instance, he comes home from school pretending to be ill, for the attention of his mother, or "to monopolize her" to put it in his own words (McEwan, 1980, p. 24). His mother takes care of him, she dresses him up in his pijamas and yet being close to her all day, Jack is horrified to realize "the obvious fact of her independent existence" (McEwan, 1980, p. 24) plainly representing his separation anxiety and his resistance to the feeling of lack and loss imposed by the Symbolic repression. The dream that he has about a box full of cigars also echo the same castration anxiety. In his dream he is being followed by someone that he cannot identify. This image that haunts him is carrying a wooden box that is full of cigars which signifies the phallogocentric order of the Symbolic father. Jack tends to run away as soon as the lid of the box is cracked open revealing the darkness inside. Then he finds himself in his bedroom where the box follows him to and he defines that moment saying: "I knew there was a small creature inside, kept captive against its will and stinking horribly" (McEwan, 1980, p. 26). He tries to shout to ask for help but unable to make a sound and the moment when he has no chance but to look inside the box, he wakes up upon the entrance of his mother to his room. It is more than obvious that the dream is a direct reference to the Symbolic castration that the individual is subjected to with the imposition of the Symbolic order of the father which is represented through the phallic image of the box of cigars. Jack resists the feeling of the loss of the semiotic sense of unity by running away from the box and when running away looks not possible anymore, the meaningful intervention of the mother enables it.

The death of the father, therefore, creates a sense of relief in Jack and his next impulse is to crush the cement garden to erase the final influences of the Symbolic order with a sledgehammer that he finds in a house in ruins.

I balanced it over my shoulder and carried it home, wondering what I could usefully smash up. In the garden the rockery was disintegrating and overgrown. There was nothing to lay into apart from the paving stones, and they were already cracked. I decided on the cement path-fifteen feet long and a couple of inches thick. It was serving no purpose. I stripped down to the waist and set to. A little concrete crumbled away on the first blow, but the next few produced nothing, not even a crack. I rested, and began again. This time, surprisingly, a great fissure opened up and a large, satisfying piece of concrete came away. It was about two feet across and heavy to lift. I pulled it clear and rested it against the fence. (McEwan, 1980, p. 38)

After the metaphorical disruption of the Symbolic order Jack stores the sledgehammer into the cellar (McEwan, 1980, p. 40). Different parts of the house can also be thought to embody different planes of the human psyche within this context. The upper story of the house, where the parents' room is obviously the Freudian superego or the Lacanian Symbolic whereas the cellar represents the unconscious mind, the storehouse of repressed materials, or the chaotic and unstructured semiotic. The representation of the house as a projection of the restrictive order of the Symbolic and its depiction as a gothic "unhomely" space (Sukdolova, 2019, p. 142) in this sense contributes to the general outlook of this study. In this respect it is no coincidence that the mother's dead body is preserved in the cellar, buried in concrete, representing the children's desire to eliminate the Symbolic repression and reattain The Real and/or the semiotic chora. This is the reason why the children are quite eager to bury the dead body of the mother in wet cement:

Julie was filling the shovel again, Sue hurried over to the pile, picked up as much cement as she could get in two hands and threw it into the trunk. And then she was throwing cement in as fast as she could. Julie was shovelling faster too, staggering to the trunk with huge loads, and running back for more. I plunged my hands into the cement and threw in a heavy armload. We worked like maniacs. Soon only a few patches of the sheet were visible, and then they too were gone. Still we kept on. The only sounds were the scrape of the shovel and our heavy breathing. (McEwan, 1980, p. 59)

In this light it becomes more meaningful that "the cellar seemed less frightening to [him] than the rest of the house" (McEwan, 1980, p. 56). Although Sistani et.al. (2014) argue that "[t]he children, in spite of the freedom which has been granted to them, find their lives empty and hollow... the state of being separated from the primal loved object is unbelievably painful" (Sistani, et al., 453), this study aims to propose another attitude towards the death of the mother. Koziol (2010) argues that "[a]fter her death and burial in the cellar, Mother seems to have acquired symbolic significance which by far surpasses her influence on them before her death – apart from the period of their early childhood" (p. 41). Within the theoretical framework of this study, this symbolic significance is that the unexpected death of the mother is not the loss or absence of the primal loved object, rather her preservation in the cement block in the cellar marks her timeless and unconditional presence as the primal loved object that makes the children feel like their "mother was in fact alive" (McEwan, 1980, p. 109) as obviously indicated in the novel. Furthermore, McEwan's own desire to set the semiotic chora

free can also be observed in his article "Mother Tongue" (2001), in which he indicates: "I developed a romantic notion that if the spirit of women was liberated, the world would be healed... In other words, pen in hand, I was going to set my mother free" (qtd. in Ababjeh, 2012, p. 2).

The Real and the Preservation of the Semiotic Chora

The preservation of the mother in the cellar, metaphorically referring to restoration of the semiotic chora marks the beginning of a new order in children's lives. To begin with, there are no solid categorizations in this rhizomatic realm, represented most obviously in Tom's cross-dressing and breaking up of the gender polarization that is imposed by the Symbolic repression: "he said he was tired of being a boy and he wanted to be a girl now" (McEwan, 1980, p. 43). This new unrestrained era in the children's lives is dominated by chaos and "a sense of freedom" (McEwan, 1980, p. 46) that entails it. Jack defines his experience in the semiotic chora through "a sense of adventure and freedom" and points out that "the house seemed to have fallen asleep" (McEwan, 1980, p. 64-5) signifying that the Symbolic function of the house as a phallogocentric construct is suspended with the preservation of the semiotic chora which also sustains this sense of freedom.

This liberated choric space, unlike the Symbolic, is also capable of harboring and embracing the opposites concurrently as represented by Tom's gender fluid characterization and Jack's emphasis on the ambiguous and/or contradictory emotions which also represent his phantasy of remaining in the embracing and polymorphic space of the semiotic chora. When the dancing Pan in the garden is broken, the idea that him and Julie are responsible for it fills him with "horror and delight" (McEwan, 1980, p. 16), a childhood memory of his concerning his mother simultaneously evokes feelings of "sadness and menace" (McEwan, 1980, 24) in him, as Tom declares that he is going to be a girl from then on he feels "horrified and fascinated" (McEwan, 1980, p. 43) at the same time, and after his mother's death he locks her dead body in her bedroom and he feels "close to blasphemous laughter" (McEwan, 1980, p. 48). The possibility of the coexistence of these opposing feelings resonates the rhizomatic multiplicity of the semiotic chora. As also highlighted by De Coning (2011), "semiotic materiality ... can further destabilise and subvert the oppositional structures, constructed in language, of inside-outside, feminine-masculine, and subject-object. (p. 13)

However, this relief does not last long and the semiotic chora is interrupted by Derek's infiltration into the family as Julia's boyfriend and as a substitute father figure which coincides with the occurrence of a crack in the cement block where the mother's body is conserved. The preservation of the cement block makes the children feel like their "mother was in fact alive" (McEwan, 1980, p. 109) yet Derek, as another Symbolic figure, continuously attempts to disrupt the semiotic universe of the children and their choric phantasy. Derek's commentary concerning the cement block makes more sense in this respect: "Whatever's in there is really rotten" (McEwan, 1980, p. 110).

Derek's intrusion in the semiotic chora as the substitute father disturbs Jack and he feels oppressed and kept in check. "Something heavy and dark was pressing down on [him] and [he] stared up at the ceiling again" (McEwan, 1980, p. 96). Derek functions in this respect as the Symbolic father and an authority figure, or the superego in Freudian terms, that attempts to repress the semiotic chora. From this perspective, it is not a coincidence that Jack looks at the ceiling when he feels the pressure. Derek's struggle to infiltrate into the family, disrupts

Julie as well as Jack which she declares saying: "He wants to be one of the family, you know, big smart daddy. He's getting on my nerves... He wants to take charge of everything" (McEwan, 1980, p. 122-3). The reappearance of the incest relationship between the siblings, within this context, signifies a kind of a resistance towards the Symbolic intrusion. As Patel (2018) proposes "Since the family unit implies man's most significant attempt at social order, incest signifies a foremost defiance of that order" (p. 65). However, the lawless semiotic unification between Jack and Julie as the surrogate mother and the sense of completeness that comes alongside it is doomed to be disrupted by Derek. The sense of oneness and his semiotic identification with the mother is echoed in Jack's following remarks: "I took her hand and measured it against mine. It was exactly the same" (McEwan, 1980, p. 125). The semiotic identification is especially highlighted through Jack's suckling of the semiotic breast:

She began to edge further up the bed till her large pale breasts were level with my face. I touched a nipple with the end of my finger. It was hard and wrinkled like a peach stone. Julie took it between her fingers and kneaded it. Then she pushed it towards my lips. 'Go on,' she whispered. I felt weightless, tumbling through space with no sense of up or down. As I closed my lips around Julie's nipple a soft shudder ran through her body and a voice from across the room said mournfully, 'Now I've seen it all.' (McEwan, 1980, p. 124)

This peaceful moment is interrupted by Derek's ambiguous remark "Now I've seen it all" which both signifies an actual act of seeing and a clear reference to the male gaze that conditions the Symbolic. This incident is followed by Derek's smashing up of the cement block with the sledgehammer, as a metaphorical disruption of the semiotic chora that the children have been trying to preserve. Finally, with the entrance of the police officers to the house to take away the children under state care, the symbolic repression of the semiotic chora takes place on the fictional level bringing an end to "a lovely sleep" (McEwan, 1980, p. 127). The coming of the police at the end of the novel echoes the Lacanian conceptualization of the Real as an unreachable ideal and therefore the children's endless struggle to conserve the mother represents the jousance to resist the Symbolic and to remain in the semiotic chora.

Conclusion

To conclude, in this controversial novel, which has been interpreted from multiple different points of view and critical lenses, reearns his alias, Ian MCabre. One of the outstanding examples of his literature of shock, *The Cement Garden* stands as an amoral bildungsroman depicting the disturbing experiences of a family through an adolescent boy's unreliable narrative point of view. The disturbing texture of the narrative leads the reader to focus on the pshchological conditions of the characters among the multiple other perspectives that the text can be evaluated. On a closer look, the psychological portrayals of the characters in the text obviously echo the Lacanian concepts of the Symbolic order of the farther and the ensuing feeling of lack and Kristeva's concept of 'semiotic chora' shedding light on one of the most powerful impulses of the human psyche.

References

- Ababneh, Ruba G. (2012). *Abnormal Psychology in Selected Novels of Ian McEwan*, Master's Thesis, Yarmouk University.
- De Coning, Alexis (2011). *Perversity on Paper: Taboo, Abjection and Literature – Ian Banks' The Wasp Factory, Ian McEwan's The Cement Garden and Irvine Welsh's Marabou Stork Nightmares*, Master's Thesis, Rhodes University.
- Dodou, Katherina (2012). "Examining the Idea of Childhood: The Child in the Contemporary British Novel", *The Child in British Literature*, Ed. Adrienne E. Gavin, London, Palgrave Macmillan, pp. 238-250.
- Head, Dominic (2007). *Ian McEwan*. Manchester and New York, Manchester UP.
- Koziol, Slawomir (2010). "Aspects of Social Space in Ian McEwan's *The Cement Garden*", *International English Studies Journal*, 7, pp. 30-42.
- Kristeva, Julia (1974). "Phonetics, Phonology and Impulsional Bases", *Diacritics*, 4.3, pp. 33-37.
- Lacan, Jacques (1994). *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. London, Penguin.
- Lacan, Jacques (1988). *The Seminar, Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954-55*. New York, Norton.
- Lacan, Jacques (2007). "The Mirror Stage", *Ecrits*. New York, Norton.
- Malcolm, David (2002). *Understanding Ian McEwan*. Columbia, University of South Carolina Press.
- McEwan, Ian (1980). *The Cement Garden*. London, Picador.
- Mitra, Debashis and Manish Shrivastava (2014). "Deterritorialization of the Family Unit and Discovering New Gender Identities: A Study of Ian McEwan's *The Cement Garden*", *International Journal on Studies in English Language and Literature*, 2.9, pp. 165-168.
- Nünning, Ansgar (1997). "But Why Will You Say That I am Mad? On the Theory, History and Signals of Unreliable Narration in British Fiction", *AAA: Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*, 22.1, pp. 83-105.
- Oliver, Kelly (1991). "Kristeva's Imaginary Father and the Crisis in the Paternal Function", *Diacritics*, 21.2/3, pp. 43-63.
- Patel, Pravin K. (2018). "Normal Abnormalities: Disseminating the Social and Cultural Structures in Ian McEwan's *The Cement Garden*", *Glocal Colloquies: An International Journal of World Literatures and Cultures*, 4, pp. 56-71.
- Rickert, Thomas (2007). "Kristeva, Derrida and Ulmer on Emplaced Invention", *Philosophy and Rhetoric*, 40.3, pp. 251-273.
- Sistani, Roohollah Reesi et.al. (2014). "Psychoanalytical Tensions and Conflicts of Characters' Interactions in Ian McEwan's *The Cement Garden*", *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 118, pp. 450-456.
- Sukdolova, Alice (2019). "Private Prison Cells: The Dynamics and Variety of Ian McEwan's Space Concepts of the Postmodern Gothic", *Eger Journal of English Studies*, XIX, pp. 135-148.
- Vajda, Reka (2020). "Postmodern Children and *The Cement Garden* of Ian McEwan", *Eger Journal of English Studies*, XX, pp. 65-76.

Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi

Ahmet Nazmi Üste ^{a,b}, Ülviyye Sanılı Aydın ^c

Özet

Bu çalışmanın amacı, Güney Kafkaslarda Zengezur Koridoru'nun Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisi bağlamında önemini analiz etmektir. Araştırma yöntemi olarak literatür taraması kullanılmıştır. Çalışmada, Güney Kafkasların, barındırdığı devletlerin aralarındaki güvenlik ilişkileri bağlamında tam bir bölgesel güvenlik kompleksi görüntüsü verdiği, ayrıca, hem Rusya, Türkiye gibi bölgesel güçlerin hem de Amerika Birleşik Devletleri gibi bölge dışı güçlerin yine bölgesel güvenlik komplekslerinde beklenen değişkenleri karşıladığı sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede Zengezur Koridoru'nun faaliyete başlamasının Güney Kafkaslarda bölgesel güvenlik açısından yeni bir dönem başlatacağı vurgulanmıştır. Zengezur Koridoru projesinin bölgesel güvenlik kompleksi teorisi kapsamında değerlendirilmesi çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Bölgesel Güvenlik Kompleksi
Teorisi
Bölgesel İşbirliği
Güney Kafkaslar
Zengezur Koridoru

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 24.05.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1120774

An Importance of The Zengezur Corridor in The Context of Regional Security Complex Theory in The South Caucasus

Abstract

The aim of this study is to analyze the importance of the Zengezur Corridor in the South Caucasus in the context of the Regional Security Complex theory. The literature review was used as a research methodology. It has been concluded in this study that the South Caucasus has the appearance of a complete regional security complex in the context of the security relations between the states it hosts and that both regional powers such as Russia and Turkey and non-regional powers such as the United States of America meet the expected variables in regional security complexes. In this context, it was emphasized that the opening of the Zengezur Corridor will start a new era in terms of regional security in the South Caucasus. The evaluation of the Zengezur Corridor project within the scope of the regional security complex theory constitutes the original value of the study.

Keywords

Regional Cooperation
Regional Security Complex
Theory
South Caucasus
Zengezur Corridor

About Article

Received: 24.05.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1120774

^a İletişim Yazarı: nazmiuste@windowslive.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü. ORCID: 0000-0002-4638-6629.

^c Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. ORCID: 0000-0002-6713-5917.

Giriş

Araştırmacı-yazar ve “Öteki Kasaba” filminin yapımcılarından Herkül Millas “Türk Yunan İlişkilerine Bir Önsöz” isimli kitabının giriş bölümünü “Halklar birbirini tanımıyor, bu yüzden Türk-Yunan ilişkileri iyi değil deniliyor. Keşke öyle olsaydı! Sorun çok daha çetrefildir. Halklar birbirini yanlış tanıyor” (Millas, 1989, s.17) şeklinde bir ifade ile başlatmıştır. Bu ifade bütün coğrafi yakınlığa hatta komşuluğa rağmen iki toplumun üzerindeki sis bulutunun sebeplerini anlamayı önemli hale getirmektedir. Genel olarak farklı devletler arasındaki sorunlar için aceleci bazı çözüm teklifleri ile söze başlanır. Oysa o sis bulutunun arkasındaki resmi doğru görerek, anlayarak çözüm olasılıklarını konuşmanın sürdürülebilir bir çözüm için gerekliliğine inanmaktayız.

Martin Wight, 1966'da yazdığı “Niçin Bir Uluslararası Teori Yoktur?” başlıklı makalesinde uluslararası alanı bir “çatışma, güvenlik ve hayatta kalma” alanı, buna mukabil ulusal alanı da “iyi yaşam”ın alanı olarak vurgulamıştır. Ne var ki uluslararası siyasal ve ekonomik gelişmeler, realist nitelikli bu önermenin küresel ölçekteki olguların tamamını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Nitekim Wight, daha sonraki çalışmalarında, özellikle iki büyük dünya savaşı arası dönemi incelediğinde, realizm ve ütopyacılık arasında bir “orta yol”un varlığını göz ardı ettiğini kabul etmiştir (Linklater, 2012, s.120-121).

“Orta yolcular” olarak görebileceğimiz İngiliz Okulu teorisyenleri, realizmin ve neo-realizmin iddia ettiğinden daha düzenli ve medeni bir dünyanın varlığına vurgu yaparlarken hiçbir zaman ütopyacılar kadar iyimser olmamışlardır. İngiliz Okulu düşünürleri, şiddetin tam olarak ortadan kalkabileceğine ve ebedi bir barışa da inanmamaktadırlar. İngiliz Okulu düşünürleri, ulusal toplumlarda görülen iş birliği düzeyinin ve güvenlik ortamının uluslararası sistemde de oluşabileceğini iddia etmektedirler (Linklater, 2012).

Dünyanın önemli stratejik alt sistemleri arasında Kafkaslar, tarih boyunca bölge dışı ve bölge kaynaklı etkiyle birçok çatışmaya ev sahipliği yapmıştır. Tarihten gelen kemikleşmiş sorunlar, farklı kültürel kimliklerin bir arada yaşaması, yakın dönemde yaşanmış kanlı çatışmalar, işgaller ve bölgenin enerji bölge ve güzergahlarının tam ortasında yer alması Kafkasları özgün bir alt sistem olarak tanımlamaya yetmiştir. Daha önce uluslararası ilişkilerdeki çalışmalarıyla İngiliz Okulu içerisinde değerlendirilen Barry Buzan başta olmak üzere Ole Waever gibi düşünürler, kökleri 1985'te Kopenhag Üniversitesi bünyesinde kurulan “Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi”nde Avrupa Güvenliği çalışma grubunun yürüttüğü “Avrupa Güvenliği'nin Askeri-Olmayan Boyutları” başlıklı projeye ortak çalışmalara imza atmış ve Kopenhag Okulu olarak da anılan bir yapıyı geliştirmişlerdir. Buzan ve Weaver, bölgesel sorun alanlarına ilişkin yapıları incelerken salt askeri güvenlik ve devlet eliyle yürütülen konuların ötesinde bir güvenlik anlayışını tartışmalara taşımışlardır. Bu düşünürler ve temsil ettikleri okulun yaklaşımına göre bölgesel güvenlik sorunları askeri ve devletler arası ilişkilerin yanında, çevreden ekonomiye ve toplumsala uzanan bir bütün içerisinde incelenmelidir.

Buzan'ın geliştirmiş olduğu “Bölgesel Güvenlik Kompleksleri Kuramı” bölgesel sorun ve konuların, uluslararası sistem ya da aktör olan devletlerin etkileri dışında kalan faktörlerden de etkilendiği özellikle bölgesel devletlerin karşılıklı güvenlik etkileşimleri (güvenikleştirme/güvenlikdışlaştırma) çerçevesinde konuya bakmanın analizlerde başarı getireceği ifade edilmiştir. Böylece bölgesel güvenlik kompleksi içerisinde yer alan devletlerin

güvenlik konuları birbirlerinden bağımsız değerlendirilmeyecek derecede birbirine bağlı birimlerden oluşmaktadır (Kaya, 2019, s.55-56).

Bu bağlamda, Kafkaslarda yer alan özellikle Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan devletleri ve bu bölge üzerinde etkisi olan Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerin bir bölgesel güvenlik kompleksi teorisine uyarlanabildiği görülmektedir. Azerbaycan'ın işgal atındaki topraklarını geri almak üzere başlayan 2. Karabağ Savaşı, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan Ateşkes Antlaşması ile sona ermiştir. Bu Ateşkes Antlaşması'ndan sonra bölgede dikkat çeken bir mutabakat da Azerbaycan ve Türkiye arasındaki Şuşa Beyannamesi olmuştur. Her iki belgeye imzacı olan Azerbaycan devleti böylece her iki irade beyanını birbirine bağlamıştır. Bu durum bölgenin geleceği için bir kırılma noktası da olabilir, hiçbir şeyin değişmediği bir geleceğe de yol alabilir. Koronavirüs pandemisi ile öncesi dönemden çok farklı bir döneme giren dünya ve küresel siyaset, öngörülerini zorlaştıran bir dönemi başlatmıştır. Uluslararası sistemde görülen toplumsal faaliyetler ve teknolojik gelişmeler, yeni güvenlik konu ve alanları ortaya çıkartmaktadır. Bu alanlar çevreden uzay güvenliğine kadar uzanabilecek boyuttadır. Örneğin, Robert Falkner ve Barry Buzan, artan çevre bilinci ve güvenlik algısındaki gelişmeler sonucunda "çevresel idarecilik" kurumunun ortaya çıkışını incelemeye başlamışlardır (Erpul, 2022, s.41-42).

Çalışma İngiliz Okulu ve Koppenag Okulu düşünürlerinin geliştirdiği teoriler ile Kafkaslardaki pratik arasında bir örtüşme yakalamış ve yeni gelişmeler ışığında Azeri-Ermeni Ateşkesi ve Şuşa Beyannamesi çerçevesinde Zengezur Koridoru'nun gerçekleştirme senaryosunu tartışmaya açmayı hedeflemiştir.

Güvenlik ve İşbirliği Bağlamında Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Güvenlik kaygısı ve güvenliği tehdit eden olgular farklı toplumların aralarında ilişki geliştirmesine önemli bir engel oluşturmaktadır. Samuel Huntington, ünlü makalesini 1996'da "Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Yapılması" isimli bir kitaba çevirerek yayınladığında "Medeniyetler Çatışması" tezinde güvenlik sorunlarını medeniyetler arası çatışmalara dayandırarak analiz etmiştir (Huntington, 1996). Bu analiz Kopenhag Okulu teorisyenlerince eleştirilmiştir. Barry Buzan ve Ole Waever'ın 2003 tarihli "Bölgeler ve Güçler: Uluslararası Güvenliğin Yapısı" isimli kitaplarında Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin oluşumuna etki edebilecek faktörleri analiz etmişlerdir. Bu analizlerinde neo-realistlerden farklı olarak, onların temel aktör gördüğü devletlerin dışındaki aktör yapılarına da vurgu yapmışlardır. Buzan ve Waever'ın analizi "bölge" olgusuna vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımları özellikle Soğuk Savaş sonrası erken dönem tartışmaları içerisinde yeni dünya düzeninin nasıl olacağına cevap bulma çabalarına katkı niteliğindedir. Buzan ve Waever Soğuk Savaş sonrasında kutup niteliğinde ortaya çıkabilecek aktörlerin sadece tek bir devletten oluşmayabileceğini, devletlerin oluşturdukları ittifakların da bir güç odağı gibi, bir kutup gibi davranabileceğini ifade etmiştir. Bu süreçte Avrupa Birliği'nin gösterdiği gelişmeler bu savı destekler bir argüman olmuştur. Buzan ve Waever, dünya siyasetinde etkili olan devletleri üç kategoride değerlendirmişlerdir:

- a. Süper Güçler: küresel siyasete etki edecek seviyede siyasi, ekonomik ve askeri güç potansiyeline sahip olan devletlerdir. İki kutuplu sistemde Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği bu kategoriye örnek oluşturmaktadır.

- b. Büyük Güçler: Süper güçler kadar yüksek bir kapasiteye sahip olmasalar da küresel çaptaki olaylarda mutlaka dikkate alınması gereken kapasiteye sahip devletlerdir. Japonya, İngiltere, Almanya gibi devletleri bu kategoride örnek göstermek mümkündür.
- c. Bölgesel Güçler: bu kategorideki devletler bölgelerindeki gelişmeler üzerine etki edebilecek ve bölgesel konularda dikkate alınması gereken devletlerdir (Kaya, 2019, s.57-58). Örneğin, söz konusu bölge Karadeniz, Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar ya da Doğu Akdeniz ise Türkiye bölgesel bir güç olarak değerlendirilmelidir.

Bu okulun temsilcilerinden Barry Buzan, eleştirisini "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi" ile somutlaştırmıştır. Bu teoriye göre, Soğuk Savaş sonrası yaşanabilecek güvenlik temelli sorunlar, medeniyetler arasında değil bölgeler arasında ve bölge içi aktörler arasında yaşanacaktır. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi de bölgesel düzeydeki güvenlik meselelerinin anlamlı bir analizi için geliştirilmiştir. Buzan, bölgesel güvenliğe etki eden dinamiklerin devlet ve uluslararası sistem düzeyi dışında da aranabileceğini bu düzeyin "bölge" olduğunu belirtmiştir. Buzan, uluslararası sistemde yaşanacak yeni çatışma ya da ittifak ilişkilerinin dinsel, kültürel, medeniyet ekseninde değil bölgesel düzeyde güvenlik ilişkilerinin durumu bağlamında yaşanacağını söylemektedir (Erbaş Doğan, 2020, s.172).

Bir bölgesel güvenlik kompleksinden bahsedebilmek için kendi içerisinde güvenikleştirme dinamiklerine sahip olması gerekmektedir. Pratikte en yaygın görülen şekli, kompleks içerisindeki aktörlerin birbirlerini güvenikleştirmesidir. Diğer yandan, bir bölgesel güvenlik bölgesinden bahsedebilmek için mutlaka bölge devletlerinin karşılıklı tehdidine dayalı başka bir ifade ile karşılıklı güvenikleştirme ilişkisi içinde bağlar olması koşul değildir. Tersine işbirlikleri, yardımlaşma, dayanışma gibi bağlarla gelişen devletlerarası ilişkiler sonucu güvenikleştirilme süreçleri de yaşanabilecektir. Böylece, bu iş birliklerine dayandırılan bir bölgesel güvenlik kompleksinden bahsetmek de mümkün olacaktır (Buzan ve Waever, 2003, s. 55-57). Bu durumda güvenikleştirilen unsur bölge dışı bir unsur olabilecektir. Bu nedenle bölgesel güvenlik komplekslerinde her zaman bölgesel düzeyde bir güvenikleştirme sürecinin varlığı söz konusudur. Bölge devletlerinin ortak bir güvenlik sorununu güvenikleştirmeleri "olumlu güvenikleştirme" olarak kavramlaştırılırken, bölge devletlerinin doğrudan birbirlerini güvenlik tehdidi görüp güvenikleştirmeleri ise "olumsuz güvenikleştirme" olarak kavramlaştırılabilecektir. Ayrıca, bölgesel güvenlik kompleksi içerisindeki devletler güç dağılımlarıyla alakalı olarak tıpkı uluslararası sistem tipolojilerinde olduğu gibi tek kutuplu, iki kutuplu, çok kutuplu gibi güç dağılımları gösterirler. Bu kompleks içi sisteme etki edebilecek sistem dışından süper veya büyük güç niteliği taşıyan devletler olabilecektir. (Kaya, 2019, s. 59-60).

Buzan, bölgesel bir güvenlik kompleksinin oluşmasında ve/veya bölge ülkelerinin bir güvenlik sistemini oluşturmasında etken faktörleri şu şekilde sıralamaktadır:

- a. Ülkelerin coğrafik olarak birbirlerine yakınlığı
- b. Bölge devletlerinin güvenliğinin birbirleriyle bağlantılı olması
- c. Bölgede devletlerinin jeostratejik çıkarların örtüşmesi ve buna bağlı olarak karşılıklı güç ilişkileri ya da rekabetin varlığı
- d. Bölge ülkeleri arasında komşuluk, savunma, destek, şüphe veya korku içeren önemli etkileşimlerin varlığı.

Buzan ve Kopenhagen Okulu'nun temsilcisi kuramcılar, iki kutuplu sistem sonrasında bölgesel güvenlik komplekslerinde askeri, siyasal, ekonomik, sosyal ve çevresel konuların güvenlikleştirildiğini belirtmişlerdir. Askeri güvenlik açısından sert güç unsurlarının durumunu, siyasal güvenlik açısından iktidar ilişkilerini, ekonomik güvenlikte ticaret, finans ve üretim boyutunu, sosyal güvenlik başlığında kimlik meselelerini ve çevresel güvenlik altında da küresel çevre sorunlarını öne çıkartmışlardır (Birdişi ve Gören, 2018, s.15-16). Böylece, bölgesel güvenlik kompleksi teorisi, 2003'de Barry Buzan ve Ole Waever tarafından, devlet dışı unsurları da içine alacak şekilde genişletilerek geliştirilmiştir. Bu yenilenmiş tanımda, bölgesel güvenlik kompleksleri, temel güvenlikleştirme ya da güvenlikdışılaştırma süreçleri ve güvenlik konuları birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacak kadar bağlantılı olan "aktörler bütünü" olarak tanımlanmıştır. Bölgesel güvenlik kompleksi teorisinin temelinde yer alan önerme, güvenliği tehdit edecek unsurun coğrafi olarak yakın mesafeden geleceği üzerine inşa edilmiştir. Böylece, devletler her ne kadar ekonomik tehdit alanları coğrafi olarak çok uzak coğrafyalardan etkilense de geleneksel olarak en yakınındaki, bölgeyi paylaşan devletleri güvenlikleştirme eğilimindedirler. Bu eğilim sadece askeri ve siyasal güvenlik alanları için değil çevre gibi konular için de geçerlidir (Kaya, 2019, s.56).

Güvenlik çalışmaları kabaca bir kategorizasyona tabi tutulursa iki başlık öne çıkabilecektir: "ulusal güvenlik" ve "küresel güvenlik". Küresel güçlerin çıkarları doğrultusunda müdahil oldukları kendi coğrafyaları dışında küresel çapta bir güvenliğin varlığını ifade etmek mümkün görülmemektedir. Bu nedenle devletlerin bölgesel unsurları güvenlikleştirmeleri anlaşılabilir bir tavidir (Kaya, 2019, s.58). Bu hususa bir örnek vermek gerekirse, Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya başvuru sürecinde Türkiye'nin bölgesel bir sorun gibi görünen bölücü terör örgütüyle ilgili hassasiyetini dile getirmesi, bu bölgesel soruna dair somut adımlar beklemesi ve NATO içerisindeki veto hakkını kullanabileceğini ifade etmesi devletlerin bölgesel sorunları, küresel güvenlik sorunlarından önce önemsediklerini, bunların ulusal güvenliği çok daha yakın ilgilendirdiğini düşündüklerini göstermektedir. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 19 Mayıs 2022 tarihli konuşmasında Yunanistan'ı eleştirirken eleştiri konuları arasında Yunanistan topraklarında ABD üssünün açılmasına izin verilmesinin yer alması, bölgesel gelişmelere gösterilen hassasiyet seviyesini de gözler önüne sermektedir. NATO gibi bir güvenlik örgütünde Türkiye ve ABD beraber olmasına karşın, ABD bölge dışı bir güçtür ve bölgedeki güç potansiyelini arttırması Türkiye açısından dikkat çekilen olumsuz bir gelişme olarak kodlanmıştır (Anadolu Ajansı, 2022). Ayrıca, bu söylem, Ege ve Balkanların çok tipik bir Bölgesel güvenlik kompleksi olduğunu da doğrulamaktadır.

Buzan ve Waever bölgesel güvenlik komplekslerini kendi içlerindeki güç dağılımı ve onu oluşturan aktörlerin nitelikleri açısından bir kategorizasyona tabi tutmuşlardır. Bu bağlamda, bölgesel güç komplekslerini gücün bölge içerisindeki dağılımı bakımından dört ayrı gruba ayırmak mümkündür. Böylece, bölgesel güvenlik kompleksleri, "standart", "merkezli", "büyük güç kompleksleri" ve "süper kompleksler" olmak üzere dört ana kategoride incelenmiştir. Standart bölgesel güvenlik komplekslerinde güvenlik boyutu bölgesel güçler arasındaki etkileşimle bağlantılıdır ve çok kutuplu olan bu yapıların kutuplarında bölgesel güçler bulunmaktadır. Merkezi kompleks modelinde ise sadece bir gücün başat olduğu tek kutuplu bir sistem görülmektedir. Büyük güç kompleksleriyle de küresel boyutta etkin olan birden fazla büyük gücün de katılabildiği iki ya da çok kutuplu bölgesel güvenlik kompleksleri kastedilmektedir (Buzan ve Waever, 2003, s. 55-69). Diğer yandan, bölgesel güvenlik kompleksinin sınırları ve güç ilişkileri durağan değildir çeşitli etmenlere bağlı olarak

değişime açıktır. Bazen bölge içi ittifak ilişkileri, bazen de bir süper ya da büyük gücün bölgeye etkisi, söz konusu değişimi tetikleyebilecektir (Buzan ve Weaver, 2003, s.53-54).

Bölgesel güvenlik kompleksi içerisindeki devletlerin herhangi bir uluslararası sistem modeline benzer güç dağılımı göstermesi, bu devletlerin, bir bütünün parçaları olarak hareket edebilecek kadar etkileşim içerisinde olduklarını, birbirlerinin kararlarına etki edebildiklerini ya da karar alma süreçlerinde dikkate alındıklarını göstermektedir. Ancak bu durum bu kompleks içerisinde yer alan devletlerin bölgesel bir "devletler toplumu" oluşturduğu anlamına gelmemektedir. Hedley Bull iki ya da daha çok devletten oluşan bir grubun aralarındaki güç ilişkisi sonucu ortaya çıkan sistemsel modelden, nasıl bir "devletler toplumu"na evrilebileceğini açıklamıştır. Bull'a göre, bir grup devletin, ortak çıkar ve değerlere sahip olduklarını fark etmeleri, aralarında kurdukları ilişkilerde kendilerini ortak bazı kural ve kurumsal yapılara bağlamaları, ayrıca, bu kurumlarda ortak görevler almalarıyla bir "devletler toplumu" ortaya çıkabilecektir (Linklater, 2012 s.127). Bull'un bu ayrıma dikkat çekmesiyle uluslararası toplumların ortaya çıkışlarına ilişkin yapılan çalışmalar boyut kazanmıştır. Toplumları birbirinden ayıran birçok konu katmanı bulunabilecektir. Tarihsel olaylar, farklı dinsel ve etnik kökler, farklı kültürel dokular, kimlikle ilişkili alanlar, bölge dışı büyük ve süper güçlerin bölgeye dair stratejileri, incelemeye odak oluşturan bölgeye ilişkin temel veri havuzlarını oluşturabilmektedirler.

Tüm farklı katmanları ayrı ayrı bünyesinde barındıran devletlerin bu farklılıklara karşın bir uluslararası toplum gibi davranabileceğini iddia eden Bull, devletlerin, kuvvet kullanımlarını sınırlandırmaları, birbirlerinin egemenlik alanlarına ve toprak bütünlüklerine saygı göstermeleri, ayrıca, bağımsız siyasal topluluklar olarak güven bozucu eylemler yapmamaları halinde çıkarlar ortak paydasında birleşerek bir uluslararası toplum kimliği kazanabileceklerini ifade etmiştir. Bull'un da temsilcisi olduğu birçok İngiliz Okulu düşünürü, uluslararası toplumun çok dinli olabileceğini, birbiriyle yönetim felsefesi ve kültürel olarak çok farklı devletlerden oluşabileceğini ifade etmişlerdir. Doğaldır ki böylesi kökten farklılıklar tarihte yaşanmış kötü anılarla da yoğrulmuş olabilecektir. Bu noktada diplomasiye büyük görev düşmektedir. Bu görevlerden öncelikli olanı, farklı kültürler arasındaki yanlış anlamaları engellemek ve işbirliğini teşvik edecekleri zemini bulmaktır (Linklater, 2012, s.129). Buzan bu süreçte devletlerin uluslararası sistemde düzen için çalışırken ulusal varlıklarının korunması, egemenliklerine saygı gösterilmesi gibi hususlarda hassasiyet taşımalarını kabul etmektedir. Sürecin ilerlemesinde diplomasinin karşılıklı anlayış ve saygıyı geliştirmede önemli bir rol üstleneceğini, bunun da yavaş ve nazik olacağını belirtmektedir (Linklater, 2012, s.133).

Uluslararasıında ya da bölgesel güvenlik kompleksi içerisinde bir devletler toplumunun gelişmesi için sadece diplomasinin çabası yeterli olmayabilecektir. Özellikle 20. Yüzyılın başı ve 21. Yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler sivil toplumun da süreçte rol almaya aday olduğunu göstermiştir. John Ehrenberg 2107'de yazdığı "Sivil Toplum: Bir Fikrin Eleştirel Tarihi" isimli kitabının önsözünde sivil toplumun önemine ve yükselen etkisine dikkat çekmektedir. Ehrenberg, sivil toplumun devlet iktidarına karşı durarak demokrasiyi zenginleştireceği fikrinin Amerika Birleşik Devletleri'nde Cumhuriyetçi ve Demokrat siyasetçiler tarafından benimsendiğine vurgu yapmıştır. Bu iki siyasi parti, siyasetin yapamadığını sivil toplumun başarabileceği konusunda fikir birliğine ulaşmışlardır. Başkan Bill Clinton'ın "büyük hükümetler çağı sona erdi" sözü de bu durumu doğrular niteliktedir. Çalışmasının önsözünde bu vurgu yapan Ehrenberg'in aynı çalışmanın sonuç bölümünde ise sivil toplumu

canlandırmayı da ancak siyasetin sağlayabileceğini vurgulaması (Ehrenberg, 2022, s.11, s.274) konunun sadece hükümet karşıtı üzerinden okunamayacağını, ekonomik, sosyal, siyasal ve çevresel birçok değişkenden etkilenebileceğini göstermektedir.

Zengezur Bölgesi Tarihine Kısa Bakış

"Zengezur" toponimi, bu bölgelerde yaşayan Zengi kabilelerinin ismi ve Arapların bu topraklara gelişi ile ilişkilidir. Arapçada "sur" "taş", "duvar", "kale", "kule" anlamına gelir. Zengi kabilelerinin ana vatani Orta Asya, daha kesin ifade edilirse, şimdiki Özbekistan arazileridir. Çağımızın başlarından itibaren daha geniş arazilere yayılan Zengi kabilelerinin en eski yerleşim yerlerinden biri Güney Azerbaycan'da bulunan Zencan bölgesidir. Dolayısıyla, Zengezur'un toponimi, buranın geniş alana yayılan ve tarihi kayıtlarda güçlü bir kabile olarak bilinen Zengilerle bağlantılı olduğunu göstermektedir (Urud, 2005, s.13-14).

Zengezur arazisi MÖ 4. yüzyıldan MS 8. yüzyıla kadar belli aralıklarla Kafkas Alban devleti ve Sasani İmparatorluğu, 7. - 9. yüzyıllarda Arap Halifeliği, 9. - 11. yüzyıllarda Saciler, Salariler ve Revvadiler devletleri, 12. yüzyıl - 13. yüzyılın başlarında Azerbaycan Atabeyler devleti, 13. - 14. yüzyıllarda Hulaku devleti, 14. yüzyılın sonu - 15. yüzyılın başlarında Celairiler devleti ve Büyük Timur İmparatorluğu, 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri, 16. yüzyılın başlarında Safevi devletinin bir parçasıydı. 16. yüzyılda meydana gelen Safevi-Osmanlı savaşları ve 17. - 18. yüzyılların kavuşumunda (1590-1612 ve 1724-1735) Osmanlı egemenliğinde bulunan Zengezur toprakları, hanlıklar döneminde Karabağ Hanlığı'na aitti. 19. yüzyılın başlarında Güney Kafkasların Rus Çarlığı tarafından işgali tamamlanmıştır. 1850'li yıllarda Zengezur şamahi guberniyasının, 1860'lı yıllarda ise Bakü ve İrevan guberniyaları içinde yer almıştır (Urud, 2005, s.16). 1861'de ayrı bir idari birim olarak Zengazur kazası oluşturulmuştur. Merkezi Gorus olan Zengezur kazası Aralık 1867'de kurulan Yelizavetpol (Gence) guberniyasına dahil edilmiştir. Zengezur bölgesi Cavanşir, şuşa Nahçıvan kazaları ile güneyden Aras nehri boyunca İran ile çevriliydi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde (1918-1920) Karabağ Valiliği'nin dört kazasından biri olan Zengazur'un arazisi 7.824 km² idi (Nerimanoğlu, 2019). 28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Azerbaycan'ı işgal etmiş, burada Sovyet rejimi kurulmuştur. Benzer şekilde, 29 Kasım 1920'de Ermenistan'da Sovyet rejimi kurulmuştur. 30 Kasım 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Siyasi ve Teşkilati Kurul toplantısında Ermenistan ile ilişkiler konusu ele alınmış, müzakereler sonucu Sovyet Azerbaycan ile Sovyet Ermenistan arasında sınır olmadığı gerekçesi ile Zengazur bölgesinin Ermenistan arazilerine dahil edilmesi kararı alınmıştır (Kasımlı, 2021). 1920 yılına kadar, yani Ermenistan SSC'nin arazisine geçmeden önce Zengezur kazası dört bağımsız ilden oluşmuştur: Mehri, Kafan, Zengezur (kaza merkezi Gorus şehri burada yer almıştır) ve Sisyan (Urud, 2005, s.17-18). 1930'da Mehri bölgesi arazisinde Ermenistan SSC'ye dahil edilen Mehri ili ve Azerbaycan SSC'ye dahil edilen Zengilan ili kurulmuştur. Yine 1930'da Kafan bölgesinin bir kısmı Kafan ili olarak Ermenistan SSC'ye bağlanmıştır. Geriye kalan kısımda 1933'de kurulan Kubatlı ili Azerbaycan SSC sınırlarına dahil edilmiştir. Benzer şekilde, Zengezur kazası içerisinde yer alan ve aynı adı taşıyan Zengezur ili 1930'da ikiye bölünerek, Gorus ve Laçin illeri oluşturulmuş, Gorus ili Ermenistan SSC, Laçin ili ise Azerbaycan SSC sınırlarına dahil edilmiştir (Urud, 2005, s. 17-18). Böylece, Zengezur bölgesinin batı kısımları Ermenistan arazileri ile birleştirilmiş, sadece Azerbaycan ve Türkiye arasındaki kara bağlantısı ortadan kaldırılmamış, Azerbaycan'ın esas hissesi ile Nahçıvan, Nahçıvan ile Türkiye arasındaki kara bağlantısı da kesilmiştir. 23 Ocak

Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi

1932'de Tahran'da imzalanan Türkiye - İran Sınır Antlaşması hükümleri gereğince, Ağrı Dağı'nın tamamının Türkiye'ye verilmesine karşılık, Van civarındaki bir miktar arazi (Kotur kazası ve çevresi) İran'a bırakılmıştır (Metin, 2021). Bu antlaşma kapsamında Mustafa Kemal Atatürk'ün doğrudan girişimi ile İran'la toprak mübadelesine girilerek Iğdır ilinin en doğusunda yer alan Aralık ilçesinin Dilucu bölgesi Türkiye sınırları içerisine dahil edilmiş, Türkiye ile Nahçıvan arasında 17,706 km'lik bir sınıra sahip olunmuştur.

Günümüzde Zengezur bölgesinin arazisi (Şekil 1), ağırlıklı olarak şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti'nin Gorus, Sisian, Gafan, Mehri ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Laçın, Kubadlı, Zengilan illeri topraklarını kapsamaktadır (Nerimanoğlu, 2019). Bölge, tarihen zengin bakır ve tuz madenleri, taş ocakları, sulak toprakları, geniş ormanlık alanları, tarım ve hayvancılık arazileri ile bilinmektedir. Bölgenin belli kısımlarının dağlık arazilerle kaplanması, burada gür ve hızlı akan nehirlerin oluşmasını sağlayan en önemli etkenlerden biridir. Diğer taraftan, Büyük İpek Yolu üzerindeki konumu nedeniyle Zengezur zanaatkarlığın ve ticaretin geliştiği, refah düzeyinin yüksek olduğu bölgelerden biri olarak bilinmektedir.

Şekil 1. Zengezur bölgesi

Zengezur'un stratejik konumu ve verimli arazileri onun tarih boyunca güç mücadelelerinin merkezinde yer almasına neden olmuştur. Söz konusu çatışmalar bölgede Zerdüş, Hıristiyan ve İslam dinlerinin yayılması için ortam yaratmıştır. Bununla birlikte, çağdaş dönemde

Zengezur'un daha çok Büyük Selçuklu, Atabeyler, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi gibi Türk devletlerinin idareciliğinde kalması sonucu burada dini inanç ve etnik köken olarak Türk - İslam kimliği ağırlık basmıştır. Öncesinde doğudan batıya uzanan Büyük İpek Yolu üzerinde ana noktaları kontrol etmek, Kafkaslar ve Orta Asya gibi büyük hammadde rezervlerine sahip olmak ve sınırlarını sıcak denizlere dayamak isteyen Rus Çarlığı, sonrasında SSCB'nin yürüttüğü etno-federalist siyaset neticesinde Zengezur'un dini ve etnik kimlik yapısı önemli değişikliklere maruz kalmıştır. Bu topraklarda Ermeni nüfus sayısını artırmak için Rus Çarlığı İran ve Osmanlı topraklarından binlerce Ermeni'yi göç ettirerek bölgeye yerleştirmiştir. 19. yüzyılın başlarında Rus Çarlık yönetimi, bahsedilen işgal altındaki topraklardaki nüfusu kaydederken, Müslümanların aksine Ermenileri iki ayrı grup halinde kaydetmiştir. İlk grup "eski sakinler" olarak adlandırılmış, ikinci grup ise "yeni gelenler" olarak kayıtlara geçmiştir. Bu "yeni gelenler" nedeniyle eski Nahçıvan, İrevan ve Karabağ hanlıklarının arazilerindeki etnik manzara giderek Ermenilerin lehine olacak şekilde değişmiştir (Hasanlı, 2020). Dolayısıyla, kendi stratejik planına uygun olarak Zengezur'da hakimiyet sağlamayı hedefleyen Ruslar için bölge halkı arasında destekçiler büyük önem arz etmiştir. Zengezur ve tümüyle Güney Kafkasları denetim altına alan Rusya, bölgedeki diğer iki büyük geleneksel gücü - İran ve Türkiye'yi kontrol etmeyi hedeflemiştir.

20.yüzyılın başlarında Romanovlar sülalesi Rusya Çarlığı içerisinde sosyal gerilimleri ortadan kaldırmak, halkın dikkatini sorunlardan başka konulara çekmek için ulusal çatışmaları kışkırtmaktan çekinmemiştir. Böyle bir politikanın en bariz örneklerinden biri Zengezur'da meydana gelen 1905-1906 Ermeni - Müslüman çatışmasıdır. Bu dönemde Rusya Çarlığı'nın da kışkırtması ile Ermeniler bölgede nüfus üstünlüğü sağlamak için Müslüman nüfusa karşı katliam gerçekleştirmişlerdir (Bayramov ve Edi, 2020). Ekim Devrimi'nin meydana geldiği karmaşık dönemde - 1917 - 1922 yılları arasında Bolşevik Rusya'sı tarafından Zengezur'un Müslüman ahalisi ikinci kez Ermeni katliamı ve sürgüne maruz kalmış, halkın büyük bir kısmı sonradan memleketine dönememiştir. 1980'lerin sonu - 1990'ların başını kapsayan SSCB döneminde Ermenistan Azerbaycan'a karşı açıkça toprak iddialarında bulunarak, askeri bir hareket başlatmıştır. 1988 - 1992 yılları arasında Dağlık Karabağ'da meydana gelen çatışma sonucu Zengezur'un doğu kısımları da Ermeni işgaline maruz kalmış, izlenen etnik temizleme sonucu bölgenin hem Ermenistan, hem Azerbaycan sınırları içerisinde yaşayan 1 milyondan fazla Müslüman nüfusu zorla yerinden edinilmiştir. Rusya güdümlü Ermeni birlikleri Azerbaycan arazilerinin yaklaşık %20'sini işgal etmiştir. Azerbaycan'a yönelik askeri saldırı sonuçlarının ortadan kaldırılması ve yaklaşık otuz yıl süren BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarının uygulanmasına ilişkin müzakereler süreci, Ermenistan'ın yapıcı olmayan tutumları nedeniyle sonuç vermemiştir. Zaman zaman sıcak çatışmalara dönüşen ateşkes ihlalleri 2020 yılında kırk dört gün devam eden, Azerbaycan'da yaygın kullanılan isimle 2. Karabağ Savaşı'na yol açmış, sonuç olarak Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan araziler işgalden kurtarılmıştır. Böylece, Güney Kafkaslarda yeni bir dönem başlamıştır.

Zengezur Koridoru Boyunca Bölgesel İşbirliği Olanakları

2. Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan iki önemli belge Zengezur bölgesini doğrudan ilgilendirmektedir. Bu belgelerden birincisi, 27 Eylül 2020'de başlayan savaşın sona ermesini sağlayan, 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında

imzalanan üçlü Ateşkes Antlaşması'dır. Antlaşmanın imzalanması ile birlikte iki devlet arasındaki tüm çatışmalara 10 Kasım 2020 tarihinde Moskova saati ile 00.00 itibarıyla son verilmiştir. Antlaşma dokuz maddeden oluşmaktadır. Bu Ateşkes Antlaşması'nın muhteviyatına bakıldığında adeta bir barış antlaşması hükümleri içermektedir. Antlaşma'nın özellikle 9. Maddesi incelendiğinde barış dönemine katkı yapacak projeler dikkat çekmekte, Rusya'nın Ermenistan'daki demiryolu işletmeleri üzerindeki imtiyazı kendi lehine çok iyi kullanarak ticaret güzergahlarında kontrolü ele geçirdiği gözlemlenmektedir. 9. maddede şunlar vurgulanmıştır: "Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları açılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşların, araçların ve yüklerin her iki yönde engelsiz hareketini organize etmek için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenliğini garanti etmektedir. Ulaşım kontrolü, Rusya Federasyonu Federal Güvenlik Servisi Sınır Muhafıza Servisi organları tarafından gerçekleştirilecektir. Tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın bölgelerine bağlayan yeni ulaşım bağlantılarının inşası gerçekleştirilecektir" (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 2020). Anlaşıldığı üzere, 9. Madde, Zengezur bölgesinin çoğunluğunu oluşturan batı kısımlarının Ermenistan sınırları içerisine dahil edilmesi ile Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Bölgesi ile kaybettiği kara bağlantısının yeniden sağlanmasına vurgu yapmaktadır. Nahçıvan'ın bağlı bulunduğu Azerbaycan ile kara bağlantısının olmayışı uzun yıllar çeşitli zorluklara neden olmuştur. Özellikle Dağlık Karabağ'ın işgal altında olduğu dönemlerde bu zorluklar ikiye katlanmıştır. Antlaşma'nın imzalandığı 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan halkına seslenen, "Zergezur Koridoru" ifadesini de ilk kez kendisi kullanan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 9. maddeyi şöyle yorumlamıştır: "Bir diğer önemli hususu özellikle belirtmek isterim. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın ana kısmı ile bağlantısı bu belgede tesis edilmiştir. Burada hem mevcut tüm iletişim kanallarının ve yolların açılması hem de yeni bir ulaşım ve iletişim altyapısının oluşturulabileceği ve oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu maddenin benim ısrarımla bu belgeye dahil edildiğini söyleyebilirim. Çünkü bu maddenin Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ ihtilafı ile doğrudan bir ilgisi yoktur. Ama ısrarımın kabul edilmesine sevindim. Böylece, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın ana kısmına kara yoluyla bağlanması için tarihi bir adım atılmış oldu" (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 2020). Burada altı çizilmesi gereken bir diğer önemli mesele de 9. Madde'nin sadece Azerbaycan'ın batı kesimleri ile Nahçıvan bölgesi arasında değil, aynı zamanda, Azerbaycan'ın ana kısmı ve Nahçıvan ile Türkiye arasında da kara bağlantısını sağlıyor olacağıdır. 2. Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın lehine sonuçlanması için Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından ortaya konan kesin bir siyasi irade ile her düzeyde destek veren Türkiye, üçlü Ateşkes Antlaşması'na taraf değildir. Bölge üzerindeki etkisi, Azerbaycan Ermenistan ilişkisinde Rusya'nın tarih boyunca Ermenileri kayıran politikaları dikkate alınırsa Azerbaycan'ın masada yalnız kaldığı düşünülebilir. Azerbaycan, 2. Karabağ Savaşı'ndan zaferle ayrılmış olmasının avantajlarını taşısa da antlaşma masasında Türkiye'nin garantör olarak yer alması gündeme gelmemiştir. Bu durum Ermenistan için süreçte daha rahat bir alanı ortaya çıkartmıştır. Ne var ki Azerbaycan'ın bu de jure yalnızlığı, Türkiye ve Azerbaycan'ın 15 Temmuz 2021'de imzaladıkları Şuşa Beyannamesi ile sonlanmıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde imzaladığı Şuşa Beyannamesi'nde ortak çıkarların korunmasında her iki ülkenin siyasi, ekonomik, savunma, kültür, insani, sağlık, eğitim, sosyal, gençlik ve spor alanlarındaki imkân ve potansiyelinin birleştirilmesinin öneminin altı çizildiği beynamedir.

Beynamede yer alan: “Taraflar, iki ülke topraklarından geçen Doğu-Batı/Orta uluslararası ulaştırma koridorunun rekabet kabiliyetinin artırılması amacıyla karşılıklı işbirliğini pekiştireceklerdir. Türkiye ve Azerbaycan akıllı ulaşım sistemleri teknolojilerinden istifade ederek, uluslararası ulaştırma koridorlarının Türkiye - Azerbaycan bölümlerinde transit-ulaştırma potansiyelini daha da geliştireceklerdir. Taraflar, Türkiye ve Azerbaycan’ı birleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti Batı rayonları ile Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki koridorun (Zengezur Koridoru) açılmasının ve söz konusu koridorun devamı olarak Nahçıvan-Kars demiryolunun inşaatının iki ülke arasındaki ulaştırma-iletişim ilişkilerinin yoğunlaştırılmasına önemli katkı sağlayacağını belirtirler” ifadeleri (TCBB, 2021) 10 Kasım 2020’de imzalanan Ateşkes Antlaşması’nda masada olmayan Türkiye’nin Şuşa’da masadaki devletlere katılmasını uluslararası hukuk açısından bir gerekliliğe dönüştürmüştür. Bundan sonra Nahçıvan ve Azerbaycan arasında açılacak Zengezur Koridoru’nun tüm süreçlerinde Türkiye’nin de dahil olması beklenecektir.

Şekil 2. Zengezur Koridoru

Azerbaycan topraklarının işgalden kurtarılması ile birlikte uzun yıllardır Güney Kafkaslarda bölgesel işbirliğini kısıtlayan en önemli engellerden biri kalkmış oldu. Ateşkes Antlaşması ve Şuşa Beyannamesi ile öngörülen Zengezur Koridoru, Azerbaycan’ın batı bölgelerini Nahçıvan ile birleştirecek karayolu ve demiryolundan oluşacaktır (Şekil 2). Bu hatlar bağlantıyı Ermenistan arazilerinden geçerek sağlayacaktır. Proje kapsamında Füzuli iline bağlı Horadiz kasabasından Nahçıvan’ın Ordubad iline 166 km’lik yeni bir demiryolu yapılacaktır. Bu demiryolu Bakü’den Horadiz’e kadar uzanan ve işlek durumdaki mevcut demiryoluna entegre edilecektir (Anadolu Ajansı, 2021). Ekim 2021’de açılan Füzuli uluslararası havaalanı ile bölgenin ulaştırma ağı kapsamında hava bağlantısı da tamamlanmıştır. Esasında Sovyet döneminde Horadiz’den Ermenistan sınırına kadar bir demiryolu vardı. Bu hattın bazı bölümleri işgal döneminde tahrip edilmiş, bir kısmı ise yapılan baraj suları altında kalmıştır.

Dolayısıyla, inşaatı planlanan 166 km'lik yeni hat bu açığı kapatacaktır. Hattın Ermenistan sınırları içerisinde yer alan Zengezur bölgesinden geçen 43 km'lik bölümü için ise bu ülkenin demiryollarını 2038 yılına kadar işletme imtiyazına sahip Rusya ile mutabakat sağlanacaktır (Anadolu Ajansı, 2021 / Feyziyev, 2022).

Proje kapsamında Ordubad ile Nahçıvan'ın kuzeyinde yer alan, Türkiye-Ermenistan-İran kavşağında bulunan Velidağ istasyonunu birleştiren 158 km'lik demiryolu bağlantısının kapsamlı onarım-bakım işlemleri tamalanarak, 14 km'lik ek yeni bölüm ile Ermenistan sınırına kadar uzatılacaktır (Anadolu Ajansı, 2021). Böylece, Bakü - Horadiz - Nahçıvan demiryolu Ermenistan demiryolu ağı ile birleşecek, Ermenistan'dan Rusya ve İran'a kesintisiz ulaşım hattı oluşturulacaktır. Azerbaycan'ın başlatmış olduğu Ahmetbeyli-Horadiz-Mincivan-Ağbend otoyolu Zengezur'a kadar uzanarak, demiryolu hattına paralel güzergahta yer alacaktır (Anadolu Ajansı, 2021).

Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahçıvan'ı birleştirecek ulaşım koridoru bahsedilen şekilde oluşturulurken, Kars ile Nahçıvan arasında ayrı bir demiryolu hattı planlanmaktadır. Yukarıda anlatılan ulaştırma ağı bir bütün olarak hem Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni ulaşım bağlantısı sağlayacak hem de Türkiye ile Rusya arasında Azerbaycan üzerinden kesintisiz kara ve demiryolu bağlantısı oluşacaktır (Anadolu Ajansı, 2021).

Zengezur Koridoru yerel, bölgesel ve küresel anlamda önem arz etmektedir. Öncelikle Zengezur Koridoru'nun, yüzyıllar boyunca insani ve ticari hareketliliğin kesişme noktasında bulunan Güney Kafkaslardaki tıkanıklığı gidereceği beklenmektedir. Özellikle Koronavirüs salgını döneminde olumsuz etkilenen bölge ekonomileri Zengezur Koridoru ile yeni bir ivme kazanma fırsatı yakalayabilir. Bu anlamda Güney Kafkas ülkeleri, Türkiye, Rusya ve İran arasında bölgesel işbirliğinin yeni bir zemini oluşabilir. Zengezur Koridoru, küresel ticaret açısından Kuzey-Güney aksı ve Orta Koridor'un kesintisiz ve daha uygun maliyetle çalışmasına katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Bütün bunların yanı sıra, Zengezur Koridoru ile Türkiye, başta Azerbaycan olmak üzere Orta Asya ülkelerine alternatif ulaşım olanağına sahip olabilir.

Dört ülkenin kavşak noktasını oluşturacak Zengezur Koridoru'nun faaliyete başlaması, orta ve uzun vadede bölgede ticaret, turizm, ulaştırma, eğitim, sağlık, inşaat sektörleri başta olmak üzere birçok alanda sosyo-ekonomik bütünleşmeyi, sosyo-kültürel kaynaşmayı teşvik edebilir; ekonomik çıkar temelli işbirliğini kalıcı barış ve istikrara dönüştürebilir. Mevcut konjonktürde tüm tarafların ihtiyacı olan tam da budur.

Sonuç

Güney Kafkaslar, barındırdığı devletlerin aralarındaki güvenlik ilişkileri, bu devletlerin birbirini güvenleştirmesi/güvenlikdışlaştırması, tarihsel arka planın birbirleriyle alakalı gelişmeleri içermesi, çokkültürlü yapısı ve kimliklerinin oluşumunda birbirlerinin ötekisi olmalarıyla potansiyel olarak tam bir bölgesel güvenlik kompleksi görüntüsü vermektedir. Ayrıca, bölgeye ilişkin etkisi olan Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu gibi güçlerin etkisi, Türkiye gibi bir devletin hem bölge devleti olması hem de Azerbaycan ile arasındaki yakın iş birliği görüntüsü, yine bölgesel güvenlik komplekslerinde beklenen değişkenleri karşılamaktadır.

2020 yılı, bölge için bir kırılma yılı olabilecek gelişmelere sahne olmuştur. 2. Karabağ Savaşı 10 Kasım 2020'de de Rusya'nın arabuluculuğunda Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ateşkes ile hukuken sonlanmıştır. Bu Ateşkes Antlaşması'nda masada Türkiye yoktur. Söz konusu eksiklik Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi ile giderilmiş, Türkiye Güney Kafkaslarda başlayan yeni sürece dahil olmuştur. Ayrıca, Zengezur Koridoru'nun Kars'a kadar uzatılması bölge devletlerinin tümü için tarihi bir fırsatın habercisidir. İngiliz Okulu'nun kuramsal şablonunu bu olası gelişmelere uyarlamak gerekirse, bölgede birbiriyle güvenikleştirme ilişkisiyle ve tarihsel alt yapıyla kopmuş gibi görünen devletler ve toplumlar arası ilişkiler, Zengezur Koridoru'nun işlemleriyle ve fiilen ticari, sanatsal, eğitimsel, ekonomik, teknik ve çevre gibi alanlarda karşılıklı akışın başlamasıyla yeni bir dönemi ortaya çıkartabilecektir. Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye'nin belki de tarihte ilk defa ileriye bakarak konuşabildiği, ortak kurumlar geliştirebileceği ve beraber kazanabileceği bir eşik günümüz itibariyle bu bölge devletlerinin önünde belirmiştir. Elbette süreç kolay aşılabilecek özelliklere haiz değildir. Yüzyılların tortusu altından çıkartılmak istenilen barış ancak her devletin ve toplumun iradesiyle belirecektir. Sivil toplumun bu süreçteki rolü zaman zaman hükümetlerin rolünün önüne geçecektir.

Uluslararası sistem ve bölgesel güvenlik komplekslerindeki ilişkilerin aldığı şekle etki edebilecek unsurlar sadece demokratik taleplerin etkisiyle elbette açıklanamayacaktır. Edgar Morin 99 yaşında yazdığı kitabı "Yolumuzu Değiştirelim"de Koronavirüs pandemisi ve sonrasına ilişkin tespit ve tahminlerini paylaşmıştır. Karantina sırasında hiç olmadığımız kadar kapalı kalmamıza karşılık dünyanın kaderiyle yine hiç olmadığı kadar bağ kurduğumuzu belirtmiş, belki de ilk kez dünyayı düşünmek zorunda olduğumuzu vurgulamıştır. Bu süreçte tüm insanların bir kader ortağı olduğunu belirtirken, koronavirüs'den ders çıkartıp çıkartamayacak olmamıza bağlı bir geleceği tasavvur etmeye çalışmıştır. Önerisi geçmiş ezberlerden sıyrılıp daha insani, siyasetin yeniden dirildiği, gezegenin önemsendiği bir yola girmek, eski yolu değiştirmek olmuştur. Morin 100 yaşın arifesinde yazdığı kitabını şu paragrafla bitirmiştir: "Biliyorum ki, kozmozun serüveni içinde, insanlık yeni bir tarzda, onu birleştiren Eros ile onu karşı karşıya getiren Polemos ve yok oluşa sürükleyen Thanatos arasındaki çetrefil ilişkinin öznesi ve nesnesi. Eros'un payı başlı başına belirsiz, zira körleşebilir ve o zaman aklıdan daha çok akıl, sevgiden daha çok sevgi talep eder. Macera her zamankinden daha belirsiz, her zamankinden daha korkunç ve her zamankinden daha heyecan verici. Bu maceraya kapılmış giderken Eros'un safında yer almak mecburiyetindeyiz." (Morin, 2022, s.95).

Kaynakça

Anadolu Ajansı (2021). Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zengezur-koridoru-turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-yeni-baglanti-saglayacak/2259193>

Anadolu Ajansı (2022). Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-nato-ya-finlandiya-ve-isvec-in-girmesine-hayir-diyecemizi-ilgili-arkadaslarimize-soyledik/2592189>

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev. (2020). Erişim adresi: <https://president.az/az/articles/view/45924>

- Bayramov, A. & Edi, A. (2020). Ermenistan Devleti'nin kurulması ve bölgeden Azerbaycan Türklerinin zorunlu göç ettirilmesi (1906-1953). *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 377-398. DOI: 10.31679/adamakademi.676719
- Birdişli, F. & Gören, M. (2018). Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi bağlamında Türkiye-İran arasında göç ve sınır güvenliği. *İran Çalışmaları Dergisi*, 1: 2, 11-38
- Buzan, B. & Waeber, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ehrenberg, J. (2022). *Sivil toplum: Bir fikrin eleştirel tarihi*. Çev. M. Doğan. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları
- Erbaş Doğan, G. (2020). Dağlık Karabağ meselesi: Bölgesel güvenlik dinamikleri üzerine bir değerlendirme. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22(22):2, 167-181
- Erpul, O. (2022). İngiliz Okulu kuramı ve uluslararası toplumda güvenlik. *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik içinde* (s.33-42). B. Baysal (Ed.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Feyziyev, T. (2022). The role of Azerbaijan's victory during the Second Karabakh war in ensuring security and opening a new transport corridor in the South Caucasus region. EMERiCs Issues. Erişim adresi: file:///C:/Users/PC/Downloads/22Emerics_article_Azerbaijan_T.Feyziyev.pdf
- Hasanlı, C. (2020). *Tarihi hakikatlerden ayırıp öz maraqlarına uyğunlaşdırıblar*. Meydan TV. Erişim adresi: <https://d9mc3ts4czbpr.cloudfront.net/az/article/cemil-hesenli-tarixi-heqiqetlerden-ayirib-oz-maraqlarina-uygunlasdiriblar/>
- Herkül, M. (1989). *Türk Yunan İlişkilerine Bir Önsöz*. İstanbul: Kavram Yayınları
- Huntington, S.P. (1996). *The clash of civilizations and the remarking of world order*. New York: SIMON & SCHUSTER
- Kasımlı, M. (2021). Zengezur'un Ermenistan'a verilmesi: möteber kaynaklar ne diyor? *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Yayınları*. Erişim adresi: <https://science.gov.az/az/news/open/16645>
- Kaya, R. (2019). Orta Asya "Bölgesel güvenlik kompleksi" ve Şangay İşbirliği Örgütü. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7, Özel Sayı, 53-71. DOI: 10.14782/ipsus.594452
- Linklater, A. (2012). İngiliz Okulu. S. Burchill vd. (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri içinde* (s.119-149). Çev. A. Aslan & M. A. Ağcan. İstanbul: Küre Yayınları
- Metin, C. (2021). Atatürk dönemi Türkiye - İran ilişkileri. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim adresi: [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-iran-iliskileri/#:~:text=Uluslararası%C4%B1%20ve%20b%C3%B6lgesel%20geli%C5%9Fmelerinde%20zorlad%C4%B1%C4%9F%C4%B1,Kotur\)%20%C4%B0ran'a%20b%C4%B1rak%C4%B1lm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-iran-iliskileri/#:~:text=Uluslararası%C4%B1%20ve%20b%C3%B6lgesel%20geli%C5%9Fmelerinde%20zorlad%C4%B1%C4%9F%C4%B1,Kotur)%20%C4%B0ran'a%20b%C4%B1rak%C4%B1lm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r)
- Morin, E. (2022), *Yolumuzu Değiştirelim*. Çeviri: M. Erşen. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Nerimanoğlu, H. (2019). *Zengezur: 100 sual, 100 cevap*. Bakü: QHT Neşriyyatı
- TCBB (2021). Erişim adresi: <https://www.tcbb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>
- Urud, M. (2005). *Zengezur*. Bakü: "Nurlar" Neşriyyat - Poligrafiya Merkezi

İzmir'in İşgaline Tepki Olarak Gönderilen Telgraflar Üzerine Değerlendirme

Nurettin Gülmez^{a, b}

Özet

Bu çalışmada, İzmir'in işgali sonrasındaki iki ay içinde, bütün ülkede meydana gelen tepkinin bir ifadesi olarak İstanbul hükümetine, İtilaf Devletleri temsilcilerine, Ayan Meclisi'ne, basın kuruluşlarına, Başkan Wilson'a, Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak Cemiyeti başkanlıklarına, İstanbul'daki makamlara gönderilen telgraflar incelenmiştir. Telgrafları gönderenlerin toplumsal statüleri, gönderilen yerlerin idari taksimattaki dağılımları, telgraflarda işlenen konular ele alınmıştır. Milli Mücadele'yi teşkilatlandıranların başında orta sınıf olduğu anlaşılmıştır. Telgrafların gönderildiği yerlerin bugünkü Türkiye sınırları içindeki yaygınlığı ve toplumsal temsil düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Tepkinin kaynağını devlet mi, yoksa millet mi olduğu araştırılmıştır. İki aylık süre içinde altmış miting yapıldığı ve süreç içinde beş yüz ile bin arasında bir miting düzeyine ulaşıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca toplumsal tepkinin hangi konular üzerinde odaklaştığı ortaya konulmuştur. Böylece Milli Mücadele'nin dayanakları ortaya konulmuş, zaferi getiren unsurun toplumsal ve yaygın tepki olduğu, bağımsızlık yolunda her türlü fedakârlığa katlanma ve dayanışma ruhu bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Telgraf
Milli Mücadele
Miting
Orta sınıf

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.06.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1125028

An Evaluation of the Telegraphs Sent in Reaction to the Occupation of Izmir

Abstract

This study investigates the telegraphs that were sent to the Istanbul government, the delegates of Entente States (Allies), the Assembly of Notables, press organizations, President Wilson, the presidencies of Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti [Defense Law Society], Redd-i İlhak Cemiyeti [Refusal of Annex Society], and to the other public authorities in Istanbul to determine how the content of these missives expressed the thoughts and feelings experienced by the entire nation two months into the occupation of Izmir. To achieve this aim, the study examines the social status of the people who sent the telegraphs, the distribution of the governmental departments from which the telegraphs were sent, and the topics of the telegraphs, determines the prevalence of the places from which the telegraphs were sent within the current borders of Turkey and the social representation level of the telegraphs, and finally, identifies whether the government or the people were the sources of reaction. During the period in question, it is known that the middle-class was at the helm of organizing the War of Independence and that for two months, sixty demonstrations were held, later rising in number to somewhere between five hundred and a thousand. In identifying the main focus of the social reactions and thereby, the bases of the War of Independence, it was seen that the widespread social reaction, where making sacrifices and being possessed of a sense of unity were key elements, contributed to securing victory.

Keywords

Telegraphs
War of Independence
Meeting
Middle class

About Article

Received: 02.06.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1125028

^a gulmeznurettin@gmail.com.

^b Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID No: 0000-0002-4530-0491.

Giriş

Milli Mücadele'yi tetikleyen, milli onurun ve gururun kırılmasına neden olan İzmir'in işgali; Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmanın etkisiyle umutsuz ve karamsar bir bekleyişe giren, talihine küsen, yaşadıklarını anlamlandırmaya çalışarak kenara çekilen, yorgun, bitkin ve sahipsiz kalan Türk milletini, tekrar harekete geçirmiştir. İzmir'in işgaline karşı protesto telgrafları çekilmiş, mitingler yapılmış, Müdafaa-i Hukuk dernekleri kurulmuş, eli silah tutan vatanseverler hiçbir farklılığa aldırılmadan bir araya gelmişler ve Kuva-yı Milliye adı altında teşkilatlanarak düşmanın karşısına dikilmişlerdir. Bu bir ruh bütünleşmesiydi. Daha sonraları Kuva-yı Milliye Ruhu olarak adlandırılacak bir milli sinerjinin adıydı. Bu ruh oluşurken milletin her ferdi, kendi gücü oranında destek vermişti.

İzmir'in işgaline verilen tepkiler arasında yer alan, işgalden sonraki birkaç ay içinde gönderilen telgraflar, bu çalışmanın konusunu meydana getirmektedir. Çünkü bu telgraflar, İzmir'in işgali üzerine Türk milletinin refleksini yansıtmaktadır. Kuva-yı Milliye Ruhunu hatırlatmaktadır. Türk milletinin azim ve kararını dile getirmektedir. Sorumluları harekete geçmeye ve görevlerini yapamaya davet etmektedir. Bu telgraflar, İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilciliklerine, İstanbul basınına, Padişah'a, Sadarete, Dâhiliye Nezaretine, Hariciye Nezaretine gönderilmiştir. Yani işgalin bütün taraflarının dikkati çekilmiştir. Çözüm üretilmezse, Türk milletinin bu çözümü kendi elleriyle üreteceğinin altı çizilmiştir.

Telgraflara anlamlı ve mantıklı cevaplar gelmeyince Türk milletini, başının çaresine bakmaya yöneltmiştir. Telgraflar, bütün olumsuzluklara rağmen "ben daha ölmedim" diyen bir çığlığın ifadesi olarak, eline silahını alıp düşmanın karşısına çıkmayı sağlayan silahlı direnişe kapı aralamıştır. Onun için telgraflar, ciddi sonuçlar doğurmuştur, denilebilir.

Tepki Telgraflarının Osmanlı Ülkesine Dağılımı

İzmir'in işgali üzerine, Osmanlı dönemi idari taksimatına göre 14 vilayet, 17 bağımsız mutasarrıflık, 38 sancak, 319 kaza ve köyden protesto telgrafları gönderilmiştir.

Tablo-1: İzmir'in İşgalini Protesto Eden Telgrafların Dağılımı (Selvi, 2007, s.35-393).

Sıra	Vilayet	Sancak	Kaza/Köy ve Telgraf Sayısı	Toplam Kaza	Telgraf Sayısı
		Ankara	Ankara-5	11	24
			Ayaş-2		
			Bâla-1		
			Beypazarı-2		
			Haymana-2		
			Kalecik-4		
			Mihalıççık-2		
			Nallıhan-1		
			Polatlı-1		
			Sivrihisar-1		

Sıra	Vilayet	Sancak	Kaza/Köy ve Telgraf Sayısı	Toplam Kaza	Telgraf Sayısı
1	Ankara		Yabanaâbâd/Kızılcahamam-3		
		Yozgat	Yozgat-1	4	5
			Akdağmadeni-1		
			Boğazlıyan-2		
			Süleymanlı/Boğazlıyan-1		
		Kırşehir	Kırşehir-4	5	9
			Avanos-1		
			Keskin-2		
			Mecidiye/Çiçekdağı-1		
			Mucur-1		
		Çorum	Çorum-1	4	6
			İskilip-3		
			Osmancık-1		
Sungurlu-1					
2	Aydın	İzmir	Bergama-4	3	7
			Kınık-1		
			Ödemiş-2		
		Saruhan/Manisa	Manisa-3	10	20
			Akhisar-2		
			Alaşehir-4		
			Demirci-1		
			Gördes-3		
			Kasaba/Turgutlu-2		
			Kula-2		
			Menemen-1		
			Salihli-1		
		Soma-1			
		Aydın	Aydın-1	4	4
			Karacasu-1		
			Nazilli-1		
			Yenipazar-1		
		Denizli	Denizli-3	4	6
			Acıpayam-1		
			Çal-1		
			Çivril-1		

İzmir'in İşgaline Tepki Olarak Gönderilen Telgraflar Üzerine Değerlendirme

Sıra	Vilayet	Sancak	Kaza/Köy ve Telgraf Sayısı	Toplam Kaza	Telgraf Sayısı
3	Bitlis Vilayeti	Bitlis	Bitlis-2	1	2
		Siirt	Siirt-2	2	3
			Garzan-1		
4	Diyarbakır	Diyarbakır	Diyarbakır-5	7	11
			Beşiri/Batman-1		
			Lice-1		
			Ömerli-1		
			Silvan-1		
			Siverek-1		
			Viranşehir-1		
		Mardin	Mardin-3	4	7
			Cizre-1		
			Midyat-1		
			Savur-2		
		Ergani	Maden-2	2	3
			Palu-1		
5	Edirne	Edirne	Edirne-9	5	19
			Havsa-3		
			Lalapasa-4		
			Trakya/İbriktepe-1		
			Uzunköprü-2		
		Kırklareli	Kırklareli/Kırkkilise-4	10	19
			Babaeski-3		
			Demirköy-1		
			Dereköy-2		
			Istranca-1		
			Lüleburgaz-2		
			Midye-1		
			Üsküp-1		
			Vize-3		
			Pınarhisar-1		
		Tekirdağ	Tekirdağ-3	8	23
			Çerkezköy-1		
			Çorlu-5		
			Marmara Ereğlisi-1		

Sıra	Vilayet	Sancak	Kaza/Köy ve Telgraf Sayısı	Toplam Kaza	Telgraf Sayısı	
6	Erzurum		Hayrabolu-4			
			Malkara-5			
			Muratlı-2			
			Saray-2			
		Gelibolu	Gelibolu-4	7	16	
			Enez-Hasköy-1			
			İpsala-2			
			Keşan-3			
			Eceabad/Maydos-2			
			Mürefte-2			
			Şarköy-2			
		Erzurum	Erzurum	Erzurum-4	9	19
				Aşkale-1		
				Hasankale-6		
Hınıs-1						
İspir-2						
Kötek-1						
Narman-2						
Tercan-1						
Tortum-1						
Bayburt	Bayburt-6		1	6		
Bayezit/Doğubeyazıt	Bayezit-1	3	3			
	Ağrı/Karakilise-1					
	Kiğı-1					
7	Bursa/Hüdavendigar	Bursa	Bursa-8	9	20	
			Gemlik-1			
			İnegöl-1			
			İznik-2			
			Karacabey-2			
			Kirmastı/Mustafakemalpaşa-1			
			Mudanya-2			
			Orhangazi-2			
			Tirilye-1			
			Bilecik-2			
			Gölpazarı-1			

İzmir'in İşgaline Tepki Olarak Gönderilen Telgraflar Üzerine Değerlendirme

Sıra	Vilayet	Sancak	Kaza/Köy ve Telgraf Sayısı	Toplam Kaza	Telgraf Sayısı
		Ertuğru/Bilecik	Küplü-1	6	8
			Osmaneli/Lefke-1		
			Söğüt-1		
			Yenişehir-2		
8	İstanbul	----	İstanbul-2	7	9
			Ağva-1		
			Gebze/Gekboza1		
			Kartal-1		
			Sarıyer-2		
			Şile-1		
			Üsküdar-1		
9	Kastamonu	Kastamonu	Kastamonu-3	11	20
			Cide-3		
			Çatalzeytin-1		
			Daday-2		
			Devrekâni-1		
			İnebolu-2		
			Kargı-1		
			Küre-1		
			Taşköprü-2		
			Tosya-1		
			Safranbolu-3		
		Çankırı/Kengiri	Çankırı-5	4	10
			Çerkeş-2		
			Kurşunlu/Karacaviran-2		
			İlgaz/Koçhisar-1		
		Sinop	Sinop-6	4	16
			Ayancık-3		
			Boyabat-4		
			Gerze-3		
			Konya-5		
			Akşehir-1		
			Beyşehir-6		
			Bozkır-1		
			Çumra-1		

Sıra	Vilayet	Sancak	Kaza/Köy ve Telgraf Sayısı	Toplam Kaza	Telgraf Sayısı		
10	Konya	Konya	Ereğli-2	11	24		
			Ermenek-1				
			Ilgın-1				
			Karaman-2				
			Koçhisar/Şereflikoçhisar-2				
			Sultaniye-2				
		Burdur	Burdur-3	2	4		
			Tefenni-1				
		Isparta/Hamidabat	Isparta-5	6	14		
			Eğridir-2				
			Karaağaç-2				
			Keçiborlu-2				
			Uluborlu-1				
			Yalvaç-2				
11	Elazığ/Mamüretülaziz	Elazığ/Elaziz	Elazığ-8	5	16		
			Harput-2				
			Arapkir-1				
			Keban-3				
			Pötürge-2				
		Malatya	Malatya-3	3	8		
			Ağca/Akçadağ-1				
			Adıyaman/Hisn-ı Mansur-4				
				Sivas	Sivas-4	16	23
					Aziziye-3		
Darende-1							
Deliktaş-1							
Divriği-2							
Gürün-1							
Hafik-1							
Kangal-1							
Koyulhisar-1							
Koçhisar-1							
Suşehri-1							
Şehirkışla (Şarkışla)-1							
Tenus (Şarkışla)-1							

İzmir'in İşgaline Tepki Olarak Gönderilen Telgraflar Üzerine Değerlendirme

Sıra	Vilayet	Sancak	Kaza/Köy ve Telgraf Sayısı	Toplam Kaza	Telgraf Sayısı
12	Sivas		İmranlı/Ümraniye-1		
			Yenihan/Yıldızeli-1		
			Zara-2		
		Amasya	Amasya-5	6	17
			Gümüşhacıköy-3		
			Havza-4		
			Köprü/Vezirköprü-1		
			Ladik-2		
			Merzifon-2		
		Giresun/Karahisar-1 Şarki	Şarkikarahisar-7	2	9
			Alucra-2		
		Tokat	Tokat-2	5	15
			Erbaa-3		
			Niksar-7		
			Reşadiye-2		
Zile-1					
13	Trabzon	Trabzon	Trabzon-4	13	26
			Akçaabat-1		
			Aybastı-1		
			Giresun-5		
			Maçka-2		
			Mesudiye-1		
			Ordu-3		
			Of-2		
			Serkeş-1		
			Sürmene-1		
			Tirebolu-3		
			Vakfikebir-1		
			Perşembe/Vona-1		
		Rize/Lazistan	Rize-3	3	9
			Pazar/Atina-4		
			Çayeli/Mapavri-2		
		Gümüşhane	Gümüşhane-2	6	11
			Karacaköy/Karacaören?-2		
			Kelkit-1		

Sıra	Vilayet	Sancak	Kaza/Köy ve Telgraf Sayısı	Toplam Kaza	Telgraf Sayısı
			Şiran-1		
			Torul-1		
			Yusufeli-1		
14	Van	Van	Van-3	1	3
Bağımsız Mutasarrıflıklar					
1		Afyonkarahisar	Karahisar-3	5	10
			Bolvadin-4		
			Çivril-1		
			Sandıklı-1		
			Şuhut-1		
2		Antalya/Teke	Antalya/Teke-3	5	7
			Alanya-1		
			Elmalı-1		
			Finike-1		
			Kaş-1		
3		Bolu	Bolu-3	14	30
			Akçşehir/Akçakoca/Düzce-1		
			Amasra-2		
			Aziziye-1		
			Bartın-5		
			Çaycuma-7		
			Devrek-2		
			Düzce-2		
			Ereğli-2		
			Göynük-1		
			Kurucaşile-1		
			Mudurnu-2		
			Pavli/Seben/Bolu-2		
			Zonguldak-2		
4		Samsun/Canik	Samsun-7	9	24
			Alaçam-2		
			Bafra-3		
			Çarşamba-2		
			Fatsa-2		
			Kavak-2		

İzmir'in İşgaline Tepki Olarak Gönderilen Telgraflar Üzerine Değerlendirme

Sıra	Vilayet	Sancak	Kaza/Köy ve Telgraf Sayısı	Toplam Kaza	Telgraf Sayısı
			Terme-1		
			Ünye-4		
			Vezirköprü-1		
5		Çanakkale/Kale-i Sultaniye	Ayvacak-1	7	11
			Bayramiç-1		
			Biga-1		
			Bigadiç-1		
			Evreşe-3		
			Ezine-2		
			Karabiga-2		
6		Çatalca	Çatalca-3	3	7
			Büyükçekmece-2		
			Silivri-2		
7		Erzincan	Erzincan-4	6	16
			Kemah-2		
			Kemaliye/Eğir-4		
			Kuruçay-1		
			Pülümür-3		
			Refahiye-2		
8		Eskişehir	Eskişehir-3	3	6
			Mihalıççık-1		
			Sivrihisar-2		
9		İçel	Anamur-2	4	9
			Mut-2		
			Silifke-3		
			Taşucu-2		
10		İzmit	İzmit-1	11	19
			Adapazarı-6		
			Akhisar-1 Bolu (Pamukova)-1		
			Armutlu (Yalova)-1		
			Darıca-1		
			Geyve-2		
			Hendek-2		
			Kandra-1		
			Karamürsel-2		

Sıra	Vilayet	Sancak	Kaza/Köy ve Telgraf Sayısı	Toplam Kaza	Telgraf Sayısı
			Karasu-1		
			Yalova-1		
11		Balıkesir/Karesi	Balıkesir/Karesi-4	10	21
			Balya-4		
			Bandırma-1		
			Burhaniye-2		
			Edincik-1		
			Edremit-3		
			Erdek-1		
			Gömeç/Emrudabat-1		
			Havran-1		
			Sındırgı-3		
12		Kayseri	Kayseri-1	5	8
			Bünyan-2		
			Develi-3		
			İncesu-1		
			Sarız-1		
13		Kütahya	Kütahya-4	3	6
			Simav-1		
			Uşak-1		
14		Maraş	Maraş-1	2	2
			Göksun-1		
15		Muğla/Menteşe	Muğla-1	1	1
16		Niğde	Niğde-4	6	12
			Aksaray-1		
			Arap sun-1		
			Nevşehir-3		
			Ulukışla-1		
			Ürgüp-2		
17		Urfa	Siverek-1	1	1
	Vilayet	Sancak	Kaza ve Köy		Telgraf
	14	55	319		664
Toplam 388 yerleşim yeri			Toplam 664 telgraf		

Tablo-1'deki rakamlara bakıldığında, İzmir'in işgalinden sonraki iki ay içinde toplam üç yüz seksen sekiz yerleşim biriminden İzmir'in işgalini protesto eden altı yüz altmış dört telgraf yetkili makamlara ulaştırılmıştır. Bu rakamlar İzmir'in işgalinden sonraki iki ayı içermektedir. Hâlbuki işgale tepkiler ve protestolar devam etmiştir. Osmanlı Devleti dönemindeki idari taksimatın Cumhuriyet döneminden çok farklı olduğu, Osmanlı Devleti döneminde bir vilayetin bugünkü pek çok ili kapsadığı, bugünkü bazı illerin o zaman küçük bir yerleşim birimi olduğu, bazı yerlerin Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletlerinin işgali altına düştüğü, oralandaki her türlü haberleşme ve ulaşımı engelledikleri, buralarda yaşayan insanların düşüncelerini ifade etmeye izin verilmediği, baskı ve zulüm altında buldukları dikkate alınırsa her şeye rağmen ne kadar büyük bir tepkinin meydana çıktığı daha iyi anlaşılabilir. Yani İzmir'in işgaline karşı milli bir tepkinin doğduğunu söylemek mümkündür.

Telgrafların Gönderildiği Makamlar

Telgrafların muhatap aldığı makamlar, sorunun kaynaklarının ve çözüm yollarının belirlenmesi açısından önemlidir. O dönem aydınlarının, vatanseverlerinin, milletin temsilcilerinin ve sonraki dönemde Milli Mücadele'nin hazırlayıcıları ve organizatörleri olan insanların, bakış açılarını ve beklenti merkezlerini göstermektedir. Dönemin etkin güçlerinin veya etkin olması istenen güçlerin anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu açıdan Tablo-2 dikkatle incelenmelidir.

Tablo-2: Gönderilen Telgrafların Muhatap Aldığı Makamlar (Selvi, 2007, s.35-393).

Telgrafın Muhatabı Olan Makamlar	Telgraf Sayısı	Telgrafın Muhatabı Olan Makamlar	Telgraf Sayısı
Sadaret Makamına	550	Hariciye Nezareti'ne	2
Padişah ve Halife'ye	49	Ayan Meclisi Başkanlığı'na	1
İtilaf Devletleri Temsilcilerine	27	Vekiller Heyeti Başkanlığı'na	1
Başkan Wilson'a	4	İzmir Redd-i İlhak Heyeti'ne	1
İtalyan Temsilcisine	1	Hadisat ve İkdam gazetelerine	1
Harbiye Nezareti'ne	2	İstanbul Türk Kadınlar Cemiyeti'ne	2
Dâhiliye Nezareti'ne	11	Erzurum'u Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Başkanlığı'na	2
İstanbul'daki Makamlar	1		

Tablo-2'ye göre telgrafların büyük çoğunluğu sadaret makamına gönderilmiştir. "sadaret-i uzma ve sadaretpenahi" gibi hitap ifadeleri ile 550 civarında telgrafın gönderildiği anlaşılmaktadır. Telgraflara göre çözüm, sadaret makamından beklenmekte olmalı ki, muhatap olarak seçilmiştir. Düşman işgali karşısında harekete geçmesi beklenen ve milletin de işaret beklediği nokta, sadaret makamı olmuştur. Sadaret makamı dışında doğrudan doğruya "Sadrazam Ferit Paşa'ya ve sadrazam paşa hazretlerine" ifadeleriyle Gördes'ten 1,

Midyat'tan 1, Çorlu'dan 1, Marmara Ereğlisi'nden 1, Bayburt'tan 2, Amasya'dan 1, Ladik'ten 1, Trabzon'dan 1, Eskişehir'den 1, Adapazarı'ndan 1, Balya'dan 2 ve Burhaniye'den 1 telgraf gönderilmiştir.

Sadaret makamından sonra telgrafların hedefinde Padişah ve Halife Vahdettin vardır. Milletın temsilcileri; *“cihanbani, mülkdari, südde-i seniyye-i cenab-ı mülükane, hazret-i şehriyari, atabe-i ulyâ, ulu hakan, şehriyar-ı âzam, hazret-i tacdârî”* gibi adlandırmalarla Padişah Vahdettin'den bir şeyler yapmasını, harekete geçmesini ve işaret vermesini beklemişlerdir. Kırşehir 1, Nazilli 1 ve Yabanabad 4, Bursa 2, İznik 1, İstanbul 1, Sarıyer 1, Taşköprü 1, Safranbolu 1, Beyşehir 1, Isparta 2, Aziziye 1, Afyonkarahisar 1, Bolvadin 1, Amasra 1, Bartın 2, Çaycuma 3, Devrek 1, Mudurnu 1, Zonguldak 1, Bafra 1, Eğin 1, Refahiye 1, Eskişehir 1, Balıkesir 1 ve Develi 1 gibi yerleşim birimlerinden gelen telgraflar, Padişah Vahdettin'i muhatap almıştır.

Ayrıca *“atabe-i seniye-i cenab-ı hilafetpenahi, üç yüz milyon Müslüman'ın halifesi, Müslümanların büyük ve adil Halifesi”* gibi çeşitli övücü sözlerle Halifelik makamına da telgraflar gönderilmiştir. Mihaliççık 1, Keskin 1, Kasaba/Turgutlu 3, Viranşehir 1, Çorlu 1, Hasankale 1, Bilecik 1, Elazığ 1, Divriği 1, Zara 1, Şarkikarahisar 1, Afyonkarahisar 1, Samsun 1 telgrafla Halife Vahdettin'den bilgi istemiştir. Yani işgaller karşısında, sadaret makamından sonra Padişah ve Halife Vahdettin ümit ve beklenti kapısı olmuştur.

Ülke içerisindeki bu iki makamın dışında; *“İtilaf Devletleri Temsilcilerine ve büyük devletlerin temsilcilerine,”* ABD'yi de bunlara ekleyerek telgraflar gönderilmiştir. Bu telgrafların birçoğu *“sadaret makamı aracılığıyla”* ifadeleri eklenerek, sadaret makamının bu telgrafları ulaştırması istenmiştir. Ödemiş 1, Alaşehir 1, Aşkale 1, İnegöl 1, Gemlik 1, Mudanya 1, Osmaneli 1, Sarıyer 1, Sinop 1, Konya 1, Keçiborlu 1, Elazığ 2, Harput 1, Pötürge 1, Malatya 1, Akdağmadeni 1, Şarkikarahisar 2, Giresun 1, Of 1, Pazar 1, Bolu 1, Silivri 1, Muğla 1, Siirt 1 ve Nevşehir 1 telgrafı ile İtilaf Devleti temsilcilerini muhatap almışlardır. Bursa'dan gönderilen bir telgraf, İstanbul'da bulunan ABD temsilcisine, yine Bursa'dan bir telgraf İstanbul'da bulunan İtalyan temsilcisine, Divriği'den bir ve Giresun'dan bir telgraf da doğrudan doğruya ABD Başkanı Wilson'a hitaben yazılmıştır. Bütün işgallere ve yaşanan olumsuzluklara rağmen Türk milletinin, İtilaf Devletlerinden ve Amerika Birleşik Devletleri'nden bir şeyler beklediği, en azından beklemek istediği anlaşılmaktadır.

Bu genel beklentilerin dışında Mucur'dan bir ve Amasya'dan bir telgrafta Harbiye Nezareti'nin; Bergama'dan iki, Akhisar'dan bir, Soma'dan bir, Erzurum'dan bir, Kastamonu'dan bir, Bozkır'dan bir, Van'dan bir, Eskişehir'den bir, Edremit'ten bir, Kütahya'dan bir telgrafta Dâhiliye Nezareti'nin; Siirt ve Ezine'den birer telgrafta Hariciye Nezareti'nin; Bartın'dan bir telgrafta da Ayan Meclisi Başkanlığı'nın; Bayburt'tan gönderilen bir telgrafta ise Vekiller Heyeti Başkanlığı'nın muhatap alındığı görülmektedir.

Siirt'ten gönderilen telgrafta aynı zamanda İzmir Redd-i İlhak Heyeti, Hadisat ve İkdam gazeteleri; Alaşehir'den gönderilen iki telgrafta İstanbul'da Türk Kadınlar Cemiyeti Başkanlığı, Bayburt'tan gönderilen iki telgrafta Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Başkanlığı, Deliktaş'tan gönderilen bir telgrafta basın ve İstanbul'daki makamlar dikkate alınmıştır.

Yani Türk milleti, işgaller karşısında yetkili gördüğü bütün makamlara başvurmuş, harekete geçmelerini istemiş, ne yapılması gerektiğini sormuş, yol, yöntem ve çare aramış, toplumsal olarak yapılabilecek her şeyi araştırmıştır.

Telgrafları Gönderen Kaynaklar

İzmir'in işgali üzerine protesto telgrafı gönderen kişi, kurum, cemiyet ve makamların bilinmesi, milletin tepkisinin dayandığı tabanın tespiti ve anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü bu kaynaklardan yükselen toplumsal tepki ve biçimi, Milli Mücadele'nin temelini, örgütlenmesini ve ruhunu oluşturmuştur. İzmir, işgale karşı direnmenin ve tepkinin ifadesi açısından milli bir simgeye dönüşmüştür.

Tablo-3: İzmir'in işgali üzerine protesto telgrafı çekenler (Selvi, 2007, s.35-393).

Telgraf Gönderenler	Yerleşim Birimi Sayısı	Telgraf Gönderenler	Yerleşim Birimi Sayısı
Valiler	9	Cemiyet-i Osmaniye	1
Belediye başkanları ve vekilleri	357	Eski milletvekili	3
Belediye meclisi üyeleri	24	Manisa Kadınları Cemiyeti	1
Müftüler	146	Alaşehir Türk Kadınlar Cemiyeti	1
Ulemadan	63	Alaşehir İslam- Türk Kadınları Cemiyeti	1
Müderres, imam	29	Manisa Müslümanları Cemiyeti	1
Eşraf	138	Kaymakam	2
Tüccarlar	36	Miting heyeti	60
Şeyhlerden	12	Kuva-yı Milliye Kumandanı	1
Şehir halkı ve adına	45	İhtiyat Zabitleri Cemiyeti	4
Aşiretler ve reisleri	11	Heyet-i Milliye	4
Redd-i İlhak Heyeti Milliyesi, cemiyeti	92	Ticaret Odası başkanları	7
Redd-i İşgal Heyeti	2	Unvansız isimler/Halktan	20
Hürriyet ve İtilaf Fırkası şube başkanları	49	Diyarbakır'daki 500 İzmirli	1
İtilaf Kulübü temsilcisi	1	Belediye Tabibi	1
Sulh ve Selamet Osmaniye Fırkası temsilcisi, başkanı, ikinci başkanı	6	Ermenilerden	2
Selamet-i Milliye heyeti	1	Rum eşraftan Petro	1
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkan ve üyeleri Muhafaza-i Hukuk, Müdafaa-i Osmaniye,	113	Rum Cemaati Reisi Papa Yorgi	1

Telgraf Gönderenler	Yerleşim Birimi Sayısı	Telgraf Gönderenler	Yerleşim Birimi Sayısı
Harekât-ı Milliye, Müdafaa-i Milliye, Müdafaa-i Vataniye heyet-i milliyesi			
Öğretmenler cemiyeti ve öğrenciler	10	Avukat, savcı	17
Yazarlar	2	Cemaati İslamiye Reisi ve üyeleri	25
Muhtarlar, ihtiyar heyetleri ve köy halkı	28	Vilayet Genel Meclisi ve idare meclisi başkanları ve üyeleri	11
Basın	3	Avcılar Kulübü	1
Cemiyet-i Tıbbiye ve doktorlar, eczacılar	2	Çiftçiler ve Çiftçi Derneğinden	8
Türk hanımları	2	Muteberandan	7
Esnaf	7	İşçi Cemiyeti	2
Yükselme derneği	3	Kürt Teali Cemiyeti, Kürdistan ümerası	5
Mustafa Kemal	1	Musevi cemaati	1
Mutasarrıf	2	Memur	1
Fabrikatör	2		

Tablo-3'te yer alan rakamlar, kaç cemiyet, belediye, vali, müftü, müderris, âlim, doktor, milletvekili, avukat, savcı ve heyet olduğunu ifade etmemektedir. Kaç telgrafın altında adlarına rastlandığını belirtmektedir. Ulema, müderris, eşraf, tüccar, müftü, şeyh, aşiret reisi, miting heyeti, cemiyet, yazar, öğretmen, şehir halkı adına, muhtar ve milli heyet denildiği zaman, bir kişi olarak anlaşılmalıdır. Telgrafın altında "eşraftan, ulemadan, müderrisinden, miting heyeti, şehir ve köy halkı adına" denilerek onlarca ismin imzasıyla karşılaşılmaktadır. Yani rakamlar, toplumsal grup ve kaynakları ifade etmektedir.

Tablo-3'e bakıldığında; işgali protesto edenler arasında ilk sırada belediye başkanları, belediye başkan vekilleri, ikinci başkanları ve belediye meclis üyeleri yer almaktadır. Belediye başkan ve üyeleri, halkın seçtiği temsilcilerdir. Valiler ve kaymakamlar, idareyi temsil ederken, belediye başkanları halkı temsil etmekteydiler. Yani protesto telgraflarının toplumun çok büyük bir kısmını temsil ettiği söylenebilir. Çünkü seçilmişler, milletin asıl temsilcileridir.

Diğer taraftan orta sınıfı ifade eden eşraf, tüccar, esnaf, fabrikatör, ulema, müftü, müderris, imam, tarikat şeyhleri, aşiret reisleri, avukatlar, belediye tabipleri, yazarlar, basın mensupları ve muteberan, protesto telgrafını çeken ve daha sonra da Milli Mücadele içinde yer alan, yöneten, yönlendiren, finanse eden gruptur.

Tablo-3'ten de anlaşıldığı gibi ağalar, eşraf, tüccar, esnaf, fabrikatör, ulema, müftü, müderris, imam, tarikat şeyhleri, aşiret reisleri, avukatlar, belediye tabipleri, yazarlar, basın mensupları ve muteberan gibi grup içinde yer alanların büyük çoğunluğu, Milli Mücadele'den yana tavır almışlardır. Ancak Milli Mücadele'ye karşı çıkanların da olduğu bilinmektedir. Ağalar ve eşraf, yaşadıkları yerleşim birimlerinde genel olarak birbirini çekemeyen ve rekabet halinde bulunan insanlardı. O nedenle birisi Kuva-yı Milliyeci ise diğeri İstanbul hükümeti taraftarı olmayı seçmiştir. Bazıları da malını, mülkünü koruyabilmek için düşmanla hoş geçinme yolunu tutanlar da olmuştur (Sarikoyuncu, s.21). İstanbul hükümeti yanlısı veya düşmanla işbirliği yapan sayısı oldukça düşüktür. Ancak bu grupta yer alanlar, daha çok toplumun orta sınıfını temsil etmektedir. Bu orta sınıf da, içinden çıktığı toplumun genelini temsil etme açısından önemli bir yere ve role sahiptir.

İzmir'in işgali öncesinde ve sonrasında kurulmuş çok sayıda milli cemiyet de protesto telgraflarının yazılmasında ve gönderilmesinde görev almıştır. Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak, Redd-i İşgal, Cemiyet-i Osmaniye, Cemiyet-i İslamiye, Kadınlar Cemiyeti, Miting Heyeti, Heyet-i Milliye, Muhafaza-i Hukuk, Harekât-ı Milliye, Müdafaa-i Milliye, Müdafaa-i Osmaniye, Müdafaa-i Vatan gibi farklı isimler altında, ancak aynı gaye ile halka dayanan cemiyetler tarafından gür bir ses yükseldiğini kabul etmek gerekir.

Hürriyet ve İtlaf Fırkası, Sulh ve Selamet Osmaniye Fırkası'nın elli altı şubesinde görev yapan başkan ve üyelerinin, İzmir'in işgalini protesto eden telgrafların altında imzalarının bulunması çok dikkat çekicidir. Yani Hürriyet ve İtlaf Fırkası ve Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın bütün yönetim ve üyelerinin "hain" olduğu gibi toptancı bir yaftalamanın doğru olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde bazı yerlerdeki Kürt Teali Cemiyeti, Kürdistan ümerası, aşiret ağaları ve şeyhler de İzmir'in işgaline tepki gösterenler arasında yer almıştır. Hatta bazı yerlerde Musevi, Ermeni ve Rum vatandaşların da İzmir'in işgalini protesto eden telgraflara imza attıkları görülmektedir.

Vilayet Genel Meclisi ve idare meclisi başkanları ve üyeleri, muhtarlar, ihtiyar heyetleri, Ticaret Odası başkanları ve yönetim kurulu üyeleri, İhtiyat Zabıtları Cemiyeti, Öğretmenler Cemiyeti ve öğrenciler, halktan unvansız isimler, Avcılar Kulübü, Yükselme Derneği, Çiftçi Derneği, İşçi Cemiyeti ve çiftçilerden de protestolar yükselmiştir.

Ülkenin hemen hemen her il ve ilçesinde kurulan Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden protestolar yükselirken, altmış yerleşim biriminde miting yapılmış olması çok dikkat çekicidir. Bu mitinglerin, yüze yakın olduğunu iddia edenler olduğu gibi süreç içinde beş yüze kadar yükseldiğini ifade edenler de vardır (Okur-Kul, 2019, s.179; Bozan, 2019, s.40). Belirtilen rakamlar afaki ve hayali şeyler değildir. İzmir'in işgalinden sonraki iki aylık sürede altmış yerleşim biriminde miting yapıldığı, İstanbul'a gönderilen telgraflardan tespit edilebiliyor. Buna ilave olarak telgraf göndermeyenlerin de olabileceği ve süreç içerisinde bu mitinglerin artarak devam edebileceği ihtimali de dikkate alındığında, memleketin her yerinde toplumsal bir hareketlenmenin olduğu ve milli davanın mitingler yoluyla halka ulaştırıldığı söylenebilir. Yani işgale karşı toplumsal tepki, İzmir'in işgali ile hızlanmış ve sonrasında çığ gibi büyümüştür.

O günün zor şartlarına ve birçok yerin işgal altına düşmesine rağmen altmış yerleşim biriminde miting düzenlenmiş olması ve bunun süreç içinde artarak devam etmesi gerçekten bir cesaret işidir. Vatan savunması da bu cesaretli insanların omuzlarında yükselmiş ve hayat bulmuştur.

İtilaf Devletlerini, Yunan işgalini, İstanbul yönetimini protesto etmek ve Türk toplumunu harekete geçirmek için tasarlanan mitingler, milli bir hareketin oluşmasında belirleyici olarak tasarlanan unsurlar ve milli hareketin amaçlarının, politikasının, aktörlerinin ve dikkat çekiciliğinin gerçekleşmesi konusunda önem arz etmektedir (Işık, 2017, s.277).

Tablo-3, Milli Mücadele'nin geniş bir toplumsal temele dayandığına işaret etmektedir. Buna karşılık vali, mutasarrıf ve kaymakam gibi devlet görevlilerinin sayıca az olması, İstanbul Hükümeti'nin işgaller karşısındaki çaresiz tutumunun yereldeki yansıması olarak değerlendirilebilir. İdarenin çaresizliği ve işgaller karşısında halkı direnmekten alıkoyması, bu da bizi, Milli Mücadele'nin hızlı gelişmesini engellediği sonucuna götürmektedir.

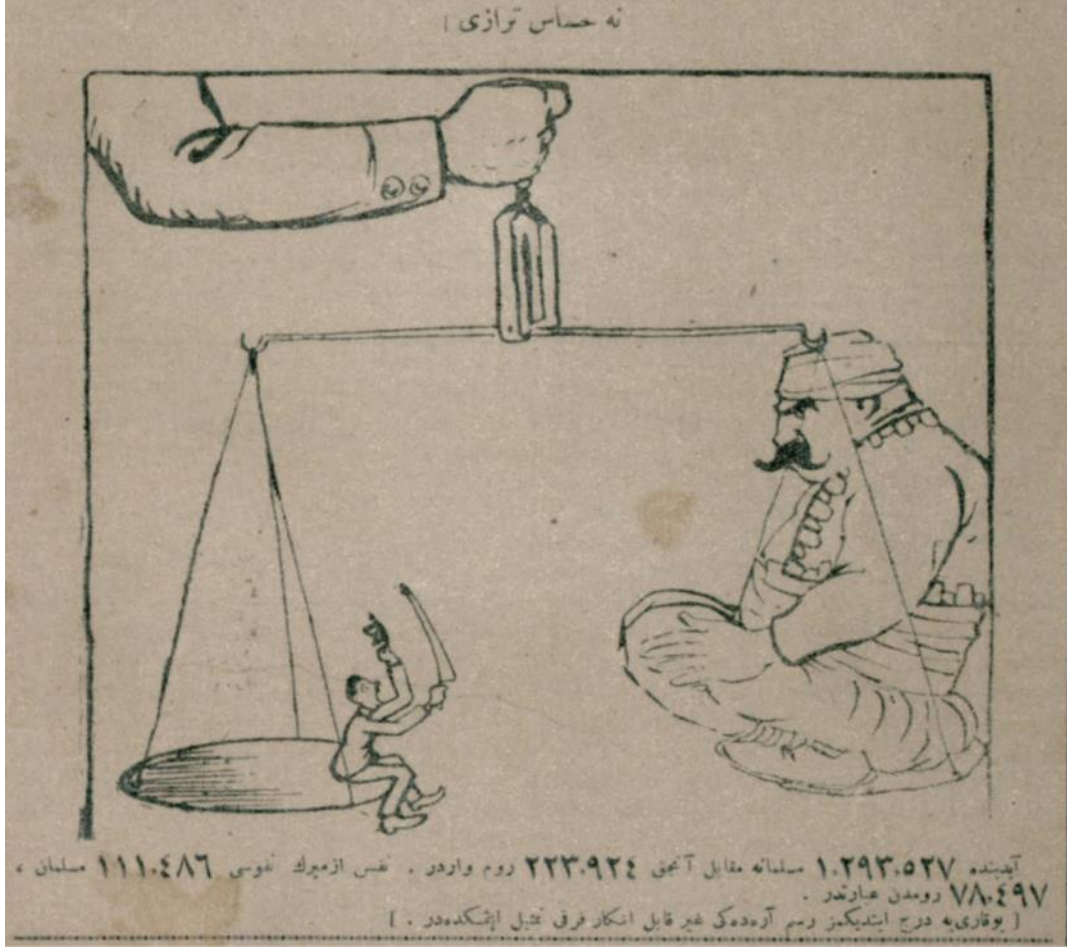
Protesto Telgraflarının İçerik Açısından İncelenmesi

13 Mayıs 1919 günü, asker ve cephaneye dolu filolar, İzmir Limanı'na gelmişlerdir. 14 Mayıs sabahı Amiral Calthorpe'un başkanlığındaki İngiliz, Fransız, ABD, İtalyan ve Yunan filo komutanları İzmir Limanı'nda bekleyen savaş gemilerinden birinde toplantı yapmışlardır. İzmir'in işgalini konuşmuşlar ve aldıkları kararları, Vali İzzet Bey'e ve Birinci Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya iletmışlerdir. Konu hakkında Harbiye Nezareti'nden bilgi isteyen Nadir Paşa'ya, "*işgal hakkında bilgilerinin olmadığı, ancak işgal olursa da Mondros Mütarekesi gereği karşı konulmaması, işgalin geçici olduğu, Yunan işgalinin bir söylentiden ibaret olduğu*" (Selvi, 2007, s.9) cevabı verilmiştir. Bunun üzerine Nadir Paşa, işgale karşı konulmamasını, silah ve cephanenin İtilaf Devleti görevlilerine teslim edilmesini sağlamıştır. Dâhiliye Nezareti ve Sadaret Makamı ise bu haberin fesat çıkarmak amacıyla İttihatçılar tarafından yayıldığını ifade etmiştir (Selvi, 2007, s.20).

Hâlbuki İstanbul hükümetinin işgalden haberi vardır. Ama bilmiyormuş gibi davranmıştır. Çünkü 14 Mayıs 1919'da, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, Osmanlı hükümetine bir nota vererek, 15 Mayıs 1919 Salı sabahı İtilaf Devletleri namına Yunanların İzmir'i işgal edeceklerini bildirmiştir. Bu işgalin, Paris Barış Konferansı'nda Dörtler Konseyi tarafından karara bağlandığını, Osmanlı askerlerinin İzmir'i boşaltmasını veya askerlerin kışlalarında kalarak silah ve cephaneleriyle teslim olmalarını istemiştir (Okur-Kul, 2019, s.178).

Her şeye rağmen İzmir'in işgali, İstanbul hükümetini ve sadrazamı zor duruma düşürmüştür. Onun için 16 Mayıs 1919'da Damat Ferit hükümeti istifa etmiş, fakat hükümeti kurma görevi tekrar Damat Ferit'e verilmiştir. 19 Mayıs 1919'da göreve başlayan Damat Ferit, yaptığı ilk açıklamada sahte bir tehdit savurmuştur. 22 Mayıs 1919'da Yüksek Komiserliklere verdiği bir nota ile Yunan askerinin gecikmeden geri alınması istemiş ve yerlerine İtilaf Devletleri askerinin gelmesinin memnunlukla kabul edileceğini bildirmiştir. Fakat Yunan askerinin geri çekilmemiş ve Ferit Paşa hükümeti de hiçbir şey yapamamıştır (Şahingöz, 2015, s.28).

Yunan askerleri İzmir'i işgal ettikleri zaman başında şapka olmayan herkese saldırmış, kadınlara tecavüz etmişlerdir. Halkın üzerini aramışlar, ele geçirdikleri saat, cüzdan, yüzük, bilezik gibi her şeyi almışlardır. Erkeklerin başlarındaki fesleri, sarıkları, kadınların ise çarşaflarını yırtmışlardır. Yunan subayları, her türlü zulme göz yummuşlardır. İtilaf Devleti subayları, yaşananları görmezden gelmişlerdir (Çetin, 2019, s.219). İşgal sırasında halk üzerine yayılım ateşi açılmış, çok sayıda Türk öldürülmüş, çok sayıda insan yaralanmıştır. Ayrıca dokuz subay şehit edilmiş ve yirmi bir subay da yaralanmıştır. İşgalden sonraki iki gün içinde şehit edilen Türk nüfusun sayısı iki bini geçmiştir (Akandere, 2009, s.149).

Karikatür-1:İzmir'in nüfus durumunun Alemdar gazetesine yansımaları.

(Karikatürün üst kısmında, "Ne Hassas Terazî"; alt kısmında ise "Aydın'da 1.293.527 Müslüman'a mukabil ancak 223.924 Rum vardır. Nefs-i İzmir'in nüfusu 111.486 Müslüman 78.497 Rum'dan ibarettir.--Yukarıya derc ettiğimiz resim aradaki gayr-i kabil-i inkâr farkı temsil etmektedir.) (Önal, 2020, s.35-36; Selvi, 2007, s.112)

İşgal üzerine Türk basını, İtilaf Devletlerine ve işgalcilere karşı direnmeye, milleti harekete geçirmeye ve vatanın işgalini önlemek için elden gelen her şeyi yapmaya davet etmiştir. Yazılan yazılar ile halkın milli bilincinin uyanmaya başladığını gören İngilizler, hükümete baskı yaparak gazetelere sansür konulmasını sağlamışlardır. İtilaf Devletlerinin aleyhine beyanatta bulunulması yasaklanmıştır. Ayrıca işgalden bir gün sonra İzmir ve İstanbul'da sansür uygulanmasına ilave olarak toplantı ve seyahat yasağı getirilmiştir. İzmir ve İstanbul basınına vurulan bu darbe, Anadolu basını için çok da geçerli olmamıştır. Çünkü işgal altında olmayan yerlerdeki Anadolu basını kontrol altında tutamamışlardır. Böylece Milli Mücadele boyunca Anadolu gazeteleri, İtilaf Devletleri aleyhine haberler yapabilmişlerdir (Önal, 2020, s.100). İzmir ve İstanbul gazetelerinin ilk sayfaları, genellikle boş çıkartılmak zorunda bırakılmıştır. Anadolu basını, halkı düşman işgallerine karşı örgütlemek, morallerini yüksek tutmak, protesto ve mitinglere destek olmak görevini yapmıştır. Anadolu basını adeta savaşın sözcülüğünü üstlenmiştir (Önal, 2020, s.35-36; Selvi, 2007, s.26).

Mustafa Kemal Paşa ise 22 Mayıs 1919'da gönderdiği emirde; işgalleri protesto eden mitingler yapılmasını, bunun kasabalara ve köylere kadar yaygınlaştırılmasını, İstanbul hükümetine ve

İtilaf Devleti temsilcilerine protesto telgrafları çekilmesini istemiştir (Şahingöz, 2015, s.32; Selvi, 2007, s.29).

Hem Mustafa Kemal'in emri ve hem de vatansever insanların gayretiyle ülkenin her tarafından gönderilen telgraflarla İstanbul, bombardımana tâbi tutulmuştur. İşte bu vatansever tepki amaçlı gönderilen telgraflarda vurgulanan konular bir başka önem taşımaktadır.

Telgraflarda İzmir'in Osmanlı vatanının ayrılmaz bir parçası olduğu, "Anadolu'nun ruhu" bulunduğu (Selvi, 2007, s.49, 117, 169, 173, 221, 283, 311, 328, 389), Anadolu'nun deniz yoluyla nefes alma noktası, Anadolu'nun kapısı olan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin gayrimeşru olduğu ve Wilson Prensiplerine aykırı bulunduğu belirtilmiştir (Selvi, 2007, s.36, 128, 174, 175, 193). Başka telgraflarda da "Sevgili/Kıymetli İzmir" (Selvi, 2007, s. 51, 134, 135, 161,189, 204, 211, 245, 247, 259, 266, 289, 290, 300, 302, 316, 328, 354.), "hayatımız/ canımız olan İzmir," (Selvi, 2007, s. 53, 148, 331), "Güzel İzmir," (Selvi, 2007, s. 55, 152, 200, 360, 364), "Osmanlı milletinin/vatanının gözbebeği İzmir," (Selvi, 2007, 57, 106, 210, 235, 281, 388), "nüfusunun yüzde seksenden fazlası Müslüman olan İzmir" (Selvi, 2007, s. 57, 70, 258, 274, 277, 329, 362, 380, 383, 385), "Osmanlı vatanının ayrılmaz bir parçası olan İzmir" (Selvi, 2007, s. 60, 237, 308, 326), gibi isimlendirmelerle telgraflara giriş yapılmıştır. "Öz Türk memleketi," ifadesinin yanında "İstanbul, Türkiye'nin beyni ise İzmir kalbidir. Türklerin anayurdu olan Anadolu'ya irfan, ümran ve medeniyeti ulaştıran İzmir'dir. İzmir'deki hayatından mahrum bırakılan Türkler, Anadolu'da yaşayamaz," denilerek önemli bir tespitle bulunulmuştur (Selvi, 2007, s. 67, 113, 155, 225, 307, 380). "Türk ve Müslüman ocağı İzmir" (Selvi, 2007, s.69), "tarihi olarak, ırki olarak Türk'ün yurdu ve Türk'ün ocağıdır" (Selvi, 2007, s.87, 187, 236, 238). Bazen de "mukaddes İzmir" olarak adlandırılmıştır (Selvi, 2007, s.88, 315, 362). "Türklerin baş tacı İzmir" (Selvi, 2007, s.99), "Beldelerin Padişahı" (Selvi, 2007, s.100), "Türklerin hayat kaynağı/damarı İzmir" (Selvi, 2007, s.103, 124, 388, 390), "Osmanlı'nın öz diyarı İzmir" (Selvi, 2007, s.104, 208, 389), "ezelden beri Türk ve Müslüman kanıyla yoğrulmuş talihsiz İzmir" (Selvi, 2007, s.109, 214, 300), "İzmir ve çevresi Türk'tür. Türk kalacaktır" (Selvi, 2007, s.112, 149, 157, 182, 194, 210, 235, 248, 251, 283, 327, 329, 334, 358), "İzmir Müslüman'dır. İzmir Türk'tür. Müslüman ve Türk kalacaktır" (Selvi, 2007, s. 109, 132, 163, 195, 228, 345, 351, 383, 391), "vatanımızın değerli bir parçası olan İzmir" (Selvi, 2007, s. 120, 146, 148, 152, 195, 219), "refah kapısı İzmir" (Selvi, 2007, s.123), "Türk'ün ve Osmanlı'nın saltanat tacı İzmir" (Selvi, 2007, s.126), "İzmirsiz, Türk vatanı yaşayamaz" (Selvi, 2007, 146, 225, 351), "Anadolu'nun can damarı/ can evi İzmir" (Selvi, 2007, s. 199, 208, 254, 318, 357,387), "ya İzmir, ya ölüm. Vatan için ölmeye hazırız" (Selvi, 2007, s. 214, 254) gibi başka İzmir güzellikleri de yapılmıştır.

İzmir, nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman, ticari olarak Osmanlı vilayetlerine üstün, bütün Anadolu ticaretinin çıkış kaynağı ve Osmanlı'nın ruhu olarak değerlendirilmiştir (Selvi, 2007, s. 112-113, 118, 212, 254, 256, 259, 288, 290, 292, 295, 296, 299, 309, 310, 325, 342, 349, 358, 367, 374, 376, 378, 384, 386, 387, 389, 390, 393). "İzmir, o güzel belde, Türk'ün muhteşem gözü, Türk'ün ecdadından meşru mirası, seçkin bir yerdir (Selvi, 2007, s. 159, 236, 239, 292, 364)." Türkiye'nin her köşesinden gelen yazılarda "et, tırnaktan ayrılmaz. Onun için biz de kendimizi İzmirli görüyoruz" denilmiştir (Selvi, 2007, s.161). "Türk ve İslam kanıyla yoğrulmuş, mukaddes vatanımızın en güzide bir parçası olan ve Türk'ün kalbi olan İzmir" (Selvi, 2007, s. 270, 292, 295, 309, 357, 391), "aziz vatanımızın en önemli kısımlarından ve Anadolu'nun siyaseten giriş kapısı ve anahtarı olan İzmir vilayeti" (Selvi, 2007, s. 215, 216, 218, 227, 229, 240, 246, 250, 252, 253, 297, 319, 340), "Anadolu'nun pırlantası İzmir" (Selvi, 2007, s.263), "Türkiye,

İslam dünyasının beyni, İzmir ise Osmanlı ülkesinin beyinciğidir” (Selvi, 2007, s.269), “dünyada benzeri görülmemiş bir haksızlığa maruz kalan İzmir” (Selvi, 2007, s.353), “hayatımızın merkezi İzmir” (Selvi, 2007, s.355), “öz Türk şehri İzmir” (Selvi, 2007, s.373, 375) girişi de telgraflarda kullanılmıştır.

İzmir olmadan Batı Anadolu halkının iktisadi hayatını devam ettirmesi mümkün değildi. Yunan işgalinin sürekli bir asayişsizliğe neden olması yanında, tarihi, kültürü, dini ve duyguları bir olan Türk milletinin bir parçası olan İzmir'i unutmaması beklenemezdi. İzmir'in işgali, yeni bir mücadele, karmaşa ve ateş devrini başlatmıştır (Selvi, 2007, s.373, 380). Bu işgal kararı ve uygulaması Türk ve Yunan milletleri arasında söndürülemez bir ateşin yakılması demektir. Bu bir kundaklamaydı (Selvi, 2007, s.374, 379, 381).

İşgal; “altı buçuk asırlık büyük ve muhteşem bir maziye sahip olan Türk imparatorluğunun, kin, garaz ve kuvvete kurban edilmek istenmesi” olarak algılanmıştır (Selvi, 2007, s. 117, 119, 238, 295, 309, 312, 317, 324, 333, 357, 377, 393). İzmirsiz bir Türkiye, başsız bir ceset halinde kalacağından kıymetli bir organını kaybetmekten ise bu uğurda malını ve canını fedaya hazırды (Selvi, 2007, s. 312, 313, 335, 339, 346, 353, 357, 389).

İtilaf Devletlerinin dünya milletlerine adalet, insanlığa hürriyet ve huzur sağlama gayelerine (Selvi, 2007, s.41, 234) ters bir yöne yöneldiği, buna rağmen adaletine ve hakkaniyetine güvenildiği, fakat iyi niyetinden de şüphe edildiği, yine de ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Yunan zulmüne razı olmayacağına inanıldığı vurgulanmıştır. Telgrafların dilinden, İtilaf Devletlerinin insafına, adaletine, merhametine ve medeniyetine sığınmış olduğu anlaşılmaktadır (Selvi, 2007, s.45). Fakat bir süre sonra İtilaf Devletlerinin, Yunan emelleri için uluslararası hukuku, Cemiyet-i Akvam'ın kurallarını, “milletlerin hürriyeti için savaşıyoruz” sloganlarını, milletleri susturmak için kullandığını fark etmişlerdir (Selvi, 2007, s.47, 232, 246). Bazı telgraflarda da ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya, “ezilen ulusların sefaletini azaltan, bütün milletlerin haklarını ve mutluluğunu dünya barışı ile sağlama konusunda kefil olan” olarak vasıflandırıldıktan sonra, Türkler konusunda aynı duyarlılığı göstermemekle suçlanmıştır (Selvi, 2007, s.50). “Müslümanların koruyucusu” diye bilinen İngiltere'ye sitem daha büyüktür (Selvi, 2007, s.277). İtilaf Devletlerine Mondros Mütarekesi'nden sonra güvenerek sessizce beklendiği, fakat bu güvenin boşa çıkması durumunda millet olarak ayağa kalkılacağı ihtar edilmiştir (Selvi, 2007, s.54, 262, 263, 266). Başlangıçta Türk milletinin, Wilson'a ve Prensiplerine çok fazla ümit bağladığı anlaşılmaktadır. Bütün telgraflarda Wilson Prensiplerine dayanan adil bir barışa ulaşılabileceği ümidi dile getirilmiştir (Selvi, 2007, s.232, 260). Türk halkı aslında, son dönemlerde çokça dillere dolanan adalet, medeniyet, insanlık ve özellikle Wilson Prensiplerinin, milletleri uyutmak için uydurulmuş bir hikâyeden başka bir şey olmadığını farkına da varmıştır (Selvi, 2007, s.217).

Osmanlı düşmanlığı dışında siyaset bilmeyen, saldırgan, aşırı ve hayalperest Yunanlıların Girit ve Balkan Savaşı'ndan sonra bütün dünyanın şahit olduğu istilacı, kin, garaz ve zulme dayalı politikasını İzmir'de de uygulaması karşısında medeni dünyanın seyirci kalması protesto edilmiştir. Paris'te toplanan Barış Konferansı'ndan bu zulmün durdurulması konusunda olumlu bir sesin çıkması beklenilmiştir (Selvi, 2007, s.53-54, 93, 136, 318).

İzmir'in işgali kararı, Osmanlı'nın kalbine, hâkimiyetine, hükümetine, halifesine ve hayatına yönelik bir saldırı olarak değerlendirilmiştir. Buna neden olarak da İngiltere ile dostluk politikası aleyhine Almanya ile birlikte hareket eden İttihat ve Terakki yöneticileri görülmüştür. Fakat Dünya Savaşı'ndan sonra ihtiras sahibi diye nitelenen İttihatçılar tasfiye

edildiği ve yerine İngiltere taraftarı kişilerin hükümete getirildiği halde, Osmanlı'nın kalbi durumundaki İzmir'in işgaline izin verilmesine hayret edilmiştir. İtilaf Devletleri, bu politikadan vaz geçmeye ve bir süredir dile getirdikleri adalet ve hakkaniyet politikalarına dönmeye davet edilmişlerdir (Selvi, 2007, s.314-315).

Tehciri, Osmanlı halkının temiz alnına sürülmüş bir leke olarak gören ve sorumlularının Osmanlı ülkesinden atıldığını ve geri kalanlarının da yakalanıp şimdiki Osmanlı hükümetine teslim edilmekte olduğunu belirten telgraflar da vardır (Selvi, 2007, s.36). Aynı konunun devamı olarak Osmanlı Devleti'ni Dünya Savaşı'na sürükleyen ittihat ve Terakki'ye de şöyle bir eleştiri vardır: *“Osmanlılar, birkaç vatan haininin hatası eseri olarak tarihi dostlarımıza karşı savaşa sürüklendi. Yenildi. Fakat ölmedi. Son insanımız ölene kadar savaşmaya karar verdik”* (Selvi, 2007, s.85). *“Dünya Savaşı'nda devletimizi ve milletimizi bu felakete sürükleyen küçük bir gruptan ibaret olan İttihat Cemiyeti'nin önde gelen isimlerine, yaptıkları suçun cezasını, tarihi şan ve şerefle dolu mazlum Türk milletinin çekmesi hak ve adalete uygun değildir”* (Selvi, 2007, s.112, 171, 190, 199, 366).

Bu çeşit propagandalarla bazı insanların zihninde, İzmir'in ve çevresinin işgaline İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dünya Savaşı'ndaki tutumunun neden olduğu gibi bir düşünce oluşturulmuştur. Onun için telgrafların bir kısmında İttihat ve Terakki'yi kötöleyen, onları zalim, kara vicdanlı, eşkiya, çete gibi sıfatlarla isimlendiren, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Türk milletinin bir tutulmaması gerektiğini belirten savunma ifadelerine de rastlanmaktadır. Hatta *“başımıza musallat olan bir eşkiya çetesinin bütün medeni dünyayı gücendirdiğini biliyoruz. Onun için bu çetenin cezalandırılmasını herkesten çok biz istiyoruz. Birkaç eşkiyanın cezasının bütün bir millete ödetilmesi uygun değildir”* (Selvi, 2007, s. 239, 241, 250, 256, 257, 304, 305, 379) denilerek, İtilaf Devletlerine karşı bir günah çıkartma girişimleri de vardır. Türk milletinin, Dünya Savaşı'na girmesinde Kayser Wilhelm'in etkilediği birkaç ikbalperestin rolü olduğu, savaş yıllarındaki kötü idarede milletin etkisinin bulunmadığı, bunların *“Kayser ordularına güvenen birkaç serseri olduğu”* dile getirilmiştir. Yani Dünya Savaşı ile ilgili bir suç varsa İttihat ve Terakki'nindir, denilmiştir (Selvi, 2007, s.184, 249, 272).

Bir başka telgrafta da hem İttihat ve Terakki ve hem de İtilaf Devletleri aynı kapsamda değerlendirilmiştir. *“Çağdaş hükümetlere yetişmek üzere Meşrutiyet'i ilan ettik. İçimizdeki ihtiraslı sahte vatanperverlerden Osmanlıları temizleme mücadelesine giriştiğimiz bir zamanda Trablusgarp ve Balkan savaşlarıyla önümüze bir set çekildi ve mücadelemizden alıkonulduk. O anda Dünya Savaşı çıktı. Kişisel ihtiraslar yüzünden basireti kapalı ve her çeşit ihtiraslı kuvvetle donatılmış keyfi ve mutlak bir idare tarafından yönetilirken savaşın korkunç dalgalarıyla kuşatıldık. Şimdi de bu kötü idarenin günahları dolayısıyla masum Osmanlı halkı, insanlığa adalet dağıttığını iddia eden İtilaf Devletlerinin zulmü ile karşılaştı. Osmanlıların canı olan İzmir'e saldırıyı ve işgali, Müslümanların imhası olarak görüyoruz. Kuvvet ile hak imha edilemez. Onun için her türlü saldırıya karşı göğsümüzü siperedeceğiz”* (Selvi, 2007, s.245).

Bu ve benzeri içerikli telgraflar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası şubeleri tarafından gönderilmiştir. İzmir'in işgaline tepki gösteren Hürriyet ve İtilafçılar, İttihatçılara da değinmeden edememişlerdir.

Osmanlı hükümetinin, Padişah ve Halife'nin etkili girişimlerde bulunacağına ve ciddi önlemler alacağına inanılmıştır (Selvi, 2007, s.36). Ayrıca Padişah ve Halife'den harekete geçmesi, İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunması istenirken, Yunan zulüm ve işgalinin engellenmesi ve sonuçlandırılması açısından her türlü fedakârlığa hazır olduğu

bildirilmiştir (Selvi, 2007, s. 47, 104, 106, 154, 189, 310, 311, 336, 347, 390). İzmir'in işgali, milli onura sürülen bir leke, Türklüğün göğsüne vurulan bir darbe olarak görülmüş ve Türk milletinin bu lekeyi temizlemek için kanının son damlasına kadar savaşmayı göze aldığı belirtilmiştir (Selvi, 2007, s. 153, 164, 171, 188, 192, 206, 218, 305). *"Kurtarıncaya kadar ölmek, kurtuluncaya kadar öldürmekten başka bir çare görülmemiştir"* (Selvi, 2007, s. 253, 308, 331). Harekete geçmek için Padişah, Halife ve Osmanlı hükümetinden gelecek emir beklendiği, ölmeye ve her şeylerini feda etmeye silahlı olarak hazır olunduğu, hemen hemen her telgrafın sonuna eklenmiştir. Ancak beklenen işaret ve emir bir türlü gelmemiştir (Selvi, 2007, s.158, 162, 230, 249, 292, 293, 294, 301, 303, 309, 317, 318, 359, 379).

Ayrıca Wilson'un bütün milletlerin tam bir özgürlük içinde gelişmesi anlayışı ile ters uygulamalar yapıldığı belirtilerek, ABD Başkanı Wilson'un vicdanına seslenilmiştir (Selvi, 2007, s.45). Birçok telgrafta Wilson'dan ve Wilson Prensiplerinden söz edilmekte, prensiplerine ve sözüne sahip çıkmaya davet edilmektedir (Selvi, 2007, s. 99, 106, 262). Wilson'a seslenen bir yazıda şöyle denilmektedir: *"İzmir'de Wilson Prensiplerinin hangisini uyguluyorsunuz? Zulüm, işkence ve facia prensiplerinizin neresindedir? Hiçbir yere zulüm ile adalet getirilemez. Şu halde adalet, bizim için çok uzaktadır. Yaşanan cinayetler, insanlıkla açıklanamadığı için lanetliyoruz. Şerefli ölümü, zilletli hayata tercih ediyoruz. Ya sözünüzü tutunuz ve adaletle davranınız veya siz yapamayacaksanız medeniyet dünyasına adaleti biz getirelim"* (Selvi, 2007, s.224).

Anadolu'nun karışması sonucunda birçok Müslüman'ın ve gayrimüslimin kanının akması kaçınılmazdır. Öldürdüğün kadar öldürüleceğinizi de düşünün, diye Wilson'a uyarıda bulunulmuştur. Çünkü ölüme mahkûm edilen bir millet, can havliyle çok canlar yakacaktır. Savaş ateşi sönmeyecek, tersine alevlenecektir (Selvi, 2007, s.307).

İzmir'i işgal eden, medeniyetten ve insanlıktan yoksun olan (Selvi, 2007, s.48, 361) Yunan askerleri ve yerli Rumlar tarafından sayısız insanın ırzına tecavüz edilmesi, Müslümanların evlerinin ve ticarethanelerinin saldırıya uğraması ve yağmalanması (Selvi, 2007, s.37, 293) dile getirilmiştir. Gerçekten de Yunan zulmü, Ortaçağ'da yaşanan zulümleri aratmaktadır (Selvi, 2007, s.73). Hatta *"dünya tarihinin barbarlık facialarına rahmet okutacak bir zulüm ve facia devrinin açılması"* olarak algılanmıştır. Çünkü Yunan askerleri, işgal ettikleri şehirleri ve köyleri yakmış ve yangından kaçanları makineli tüfek ateşine tutmuştur (Selvi, 2007, s.76, 297). *"Zulüm gören insanların tek günahı, Müslüman olmaktır. Bir avuç toprak için insanlığı bir avuç kanda boğmamak, insanlığın alınuna kara leke sürmemek, insaf ve vicdanı yaralamamak gerekiyordu"* (Selvi, 2007, s.87). İzmir'de zulüm yapan Yunanlıların, uluslararası mahkemelerde yargılanıp cezalandırmadıkça, Türk milletinin teskin edilemeyeceği ve bu zulmün hesabını, Türk milletinin soracağı uyarısında da bulunulmuştur (Selvi, 2007, 74). *"Böyle acımasız ve alçak bir milletin memleketimize ayak basmalarına asla tahammül edemeyiz"* (Selvi, 2007, s.116), denilmiştir.

İzmir'de yaşayan Rum nüfusunun çok küçük bir azınlığı meydana getirdiği ve Müslüman ve Türklerin, toplam nüfusun yüzde seksen beşini oluşturduğu tespiti yapılmıştır (Selvi, 2007, s. 64, 127, 128, 144, 176, 205, 206, 322, 363). Benzer bir değerlendirmede de İzmir'de *"bir buçuk milyon Müslüman'ın iki yüz bin Rum'a esir edilmesinin bir milletin haklarının zorla elinden alınması"* olarak ifade edilmiştir. Bir başka telgrafta ise daha ayrıntılı bir nüfus verilmiştir. Bir milyon iki yüz otuz dokuz bin Müslüman'a karşılık iki yüz on bin Rum'un yaşadığı İzmir'in Yunanlılara verilmesinin, milliyet ilkesine aykırı olduğu vurgulanmıştır (Selvi, 2007, s.89-90, 215). Hak, kuvvete çığnetilmemelidir (Selvi, 2007, s.93, 107). Çoğunluk, azınlığa feda edilmemelidir (Selvi, 2007, s.94, 107), uyarılarında bulunulmuştur.

Karikatür-2: Wilson Prensiplerinin Anadolu'daki Uygulamasının Algılanışı (Wilson Prensipleri'nin yeni bir tarz-ı tatbiki: "Ekalliyetin hukuku muhafaza edilecektir!") (Önal, 2020, s.35-36; Selvi, 2007, s114).

15 Mayıs 1919'daki işgal sırasında Yunan askerleri, İzmir'deki Fransız ve ABD konsolosluklarına da saldırdığı, bir İtalyan tüccarının yirmi bin çuval kükürdünün yağmalandığı, ABD konsolosunun oğlunun yaralandığı anlatılmıştır (Selvi, 2007, s.37). Bunlara bakıldığında Yunanlılar, İzmir'i adeta mezarlığa çevirmişlerdir (Selvi, 2007, s.55).

İzmir'deki yaralıların, sadece ABD bayrağı çekilen bir hastanede tedavi edilebildiği, Müslümanların cesetlerinin denizden toplandığı, tüyler ürperten facia ve zulüm yaşandığı, yanlış atılan adımların düzeltilmesi, yoksa aylardır sakinliğini koruyan Türk ve Müslüman halkın galeyana neden olacağı, vatanın korunması için canlarını feda etmeye hazır buldukları ve Halife'den gelecek emri bekledikleri (Selvi, 2007, s. 37, 122, 146, 147, 149, 274), Yunan zulmü altında yaşamaktansa sadece kendilerini değil, çoluk ve çocuklarını da toprağa gömmeyi tercih edecekleri belirtilmiştir (Selvi, 2007, s. 49, 176, 349, 350). Yunan zulmüne birçok örnek verilmiştir. Camilerin içkili ve çalgılı meyhanelere çevrilmesi, bu örneklerden sadece birisidir. Dört milyon liralık yağma ve hırsızlık yapımları da bir başka örnektir. Kadınlara kızlara tecavüzler, masum çocukların bile öldürülmesi, Yunan askerlerinin keyfine göre davranması, istediklerini öldürmeleri ve istediklerini kesmeleri gibi örnekler, her telgrafta dile getirilmiştir (Selvi, 2007, s.64-65, 293).

Telgraflara bakıldığında Yunan işgalinin hiçbir haklı gerekçesi yoktur (Selvi, 2007, s.231, 378). Yunanlılar, İtilaf Devletlerinin tam bir tetikçisidir. İtilaf Devletleri, Yunan işgali ile Osmanlı barışını sağlayacaklarını umuyorlardı. Hâlbuki Anadolu'da yaşayan Türk halkının diri diri mezara girmeyi kabul etmeyeceği, işgalin Türk hâkimiyetinin boynunu vurmak anlamına geldiği, Türk milletinin ise yaşama hakkından vaz geçmeyeceği (Selvi, 2007, s.38), haklarını almak için ayaklanacağı (Selvi, 2007, s.40), İzmir'in işgalinin hiçbir hukuki temele dayanmadığı (Selvi, 2007, s.42), ifade edilmiştir. Bu işgal, uluslararası hukuka da aykırı idi

(Selvi, 2007, s.111). Batı'nın eskiden beri sürdürdüğü Müslümanları imha siyaseti, İzmir'in işgali ile celladane bir merhametsizlikle uygulanmaktaydı (Selvi, 2007, s.155).

Ayrıca *"bu kanlı işgal kaldırılmadığı takdirde bütün masum Müslümanlara haksız olarak sürülen 'kara lekeyi' yine kendi kanlarımızla temizlemeye söz verdik"* denilmektedir (Selvi, 2007, s.51). Türk halkı, İtilaf Devletlerinin Venizelos'un dümen suyuna girdiğine inanmıştır (Selvi, 2007, s.81). Çünkü Venizelos; maceracı, çıkarıcı ve *"Büyük Roma-Hellen Devleti'nin"* imparatoru olmayı düşünen bir kişiydi (Çukurova, 1984, s.183). Adalet ve medeniyet hamisi görünen Avrupa, ya Türk milletinin haklarını teslim etmesi veya bütün millet fertlerini öldürüp toprağa gömdükten sonra Anadolu'yu Yunanlılara vermesi çözüm olabilirdi. Yoksa hiçbir Türk, İzmir'in Yunanlıların elinde kalmasına izin veremezdi. Yunanlılarda kalmaması için de bütün Türk milleti son nefesine, kanının son damlasına ve milletin son ferdinin ölmesine kadar savaşma kararlılığında olduğu hatırlatmıştır (Selvi, 2007, s. 211, 212, 343). İzmir'i işgal eden ve bin bir çeşit zulüm uygulayan Yunan palikaryalarına da, *"Venizelos Çetesi," "Yunan vahşileri", "Yunan eşkıyası", "Venizelos'un barbarları", "hunhar Yunanlılar", "namus ve mukaddesat düşmanı Yunanlılar"* gibi adlar takılmıştır (Selvi, 2007, s. 347, 363, 365, 370, 384, 388).

İzmir'in işgali; o güne kadar akan insanlık kanının yetmediğini, sağ kalan Türk gençlerinin de kanının akıtılması gerektiğini, bütün Türk halkının kanının içilmeye çalışıldığını göstermiştir (Selvi, 2007, s.166). İzmir'in işgali ile Türk milletinin can damarının koparılması, kurbanlık koyun gibi mezbahaya sevk edilmesi, bütün haklarının çiğnenmesi, dininin, vatanının ve milletin yavaş yavaş kahrolması için uğraşanlara karşı izzet ve şerefle ölmenin tercih edildiği (Selvi, 2007, s.42), Yunan vahşilerinin zulmü altında elleri ve ayakları bağlı olarak yaşamaktansa vatan uğrunda şerefiyle ölüneceği özellikle belirtilmiştir (Selvi, 2007, s.53, 144). Vatan için can vermek bu millet için bir şeref kabul edilmiş ve her türlü fedakârlığın yapılacağı ifade edilmiştir (Selvi, 2007, s. 196-197, 202, 203, 205, 247, 275). Ancak işgale olan itirazın anlaşılmasında halinde Türk milletinin huzurunun bozulacağı gibi Avrupa'nın da huzur ve rahatı bozulacaktır, uyarısı yapılmıştır. Mezarı en uhrevi ve en mukaddes bir mekân olarak gören bir milleti, ölümle yenmek, elbette mümkün değildir. Bu ortamda milli duygular dakika dakika galeyana dönüşmüştür (Selvi, 2007, s.201).

Yunan işgaline katlanılamamasının ve milli onura dokunmasının birinci nedeni olarak; *"Türklerden daha fakir ve yardıma muhtaç Yunanlıların böyle bir işgali ve zulmü gerçekleştirmesi"* gösterilmiştir. İkinci neden olarak da *"Müslüman olmak"* sayılmıştır (Selvi, 2007, s.55-56, 126). Aynı zamanda bu işgal *"bir hilal ve haç savaşı olarak"* görülmüştür (Selvi, 2007, s.91).

Eğer İzmir işgal edilecekse Yunanlılar tarafından değil İtilaf Devletleri askerleri tarafından işgal edilmesi de birçok telgrafta teklif edilmiştir. Bu teklifi yapanlar, itilaf Devletlerinin işgalini, galibiyetten doğan haklarını kullanmaları olarak görmüşlerdir (Selvi, 2007, s. 58, 134, 139, 159, 160, 227, 368, 387).

Birinci Dünya Savaşı sonrası insanlığın yaralarının tedavi edildiği bir dönemde kalbinden yaralı Osmanlı Devleti'ne de aynı şefkat ve merhametle yaklaşılması beklenirken İzmir'de Yunan zulmüne göz yumulması, Türk milletini yeni bir savaşı göze almaya, yeni bir kan ve ateş tufanı içinde milyonlarca hayatın heder olmasına yönlendirdiği özellikle belirtilmiştir (Selvi, 2007, s. 43, 81, 82, 336-337, 352). Yunan ordusunun İzmir'de yaptığı katliam, belli bir amaca yöneliktir. Türk halkını şiddet ve baskı yoluyla göçe zorlanmak ve bu yolla Batı Anadolu'nun nüfus yapısını değiştirmektir (Mert, 2010, s.53). Onun için İzmir'in çevresinde bulunan şehirler, sıranın kendilerine geleceğini görerek İzmir'in işgaline karşı ilk günden

itibaren şiddetli tepki göstermişler, mitingler düzenlemişler ve protesto telgrafları çekmişlerdir (Çelebi, 2005, s.41). Türk milleti bunun farkında olduğu için bütün makamlara telgraflar yağdırmıştır.

Hilafet makamına gönderilen bir telgrafta kısa ve özlü bir ifade kullanılmıştır. Şöyle ki: *“Bizi azınlıklara feda edeceklerse, Aydınoğullarının yurdunu baştanbaşa ateş ve kana boğmadıkça başka bir ele teslim etmemeye yemin ettik.”* Bu net bir karardır. *“Siz ne yaparsanız yapın. Bizim kararımız budur”* demektir (Selvi, 2007, s.68).

Damat Ferit Paşa’ya gönderilen bir telgrafta ise *“Bu işi yapamayacaksın bırak. Yerine yeni bir kabine kurulsun”* gibi sert bir ifade yer almaktadır. Memleketi kurtaramayacaksın çek git. Memleket için çaba harcayacak biri gelsin, denilmektedir (Selvi, 2007, s.68). Ferit Paşa, Paris Barış Konferansı’na bir nota verdiği zaman telgrafta tebrik de vardır, motivasyon da vardır. *“Ferit Paşa, Türk tarihinde bütün fedakârlığı göze alan ilk sadrazamımız siz olunuz. Dünyaya da vatanperver ve milliyetperver bir Türk veziri daha gösterelim”* (Selvi, 2007, s.267). Ferit Paşa’nın istifa etiği haberi üzerine, milletin mahvına sebep olan Ferit Paşa’nın sorumlu tutulup tutulmayacağı Padişah’tan sorulmuştur (Selvi, 2007, s.288).

Yine sadaret makamına gönderilen bir telgrafta; bir taraftan İstanbul yönetimine bağlılık vurgusu yapılmış (Selvi, 2007, s.150), diğer taraftan da *“bugüne kadar Yunan kuvvetlerinin İzmir’den hükümetiniz aracılığıyla acilen çıkarılmasını istirham ettik. Bunca istirhamımıza sessiz kalınmasını, memleketin geleceğine önem verilmediği kanaatini doğurduğundan kendimizi ve yurdumuzu kurtarmak için silaha sarılacağız”* denilerek sadaret makamına adeta ayar verilmiştir (Selvi, 2007, s.71). Ayarın da ötesinde uyarılmıştır. Şöyle ki: *“Hükümetimizi, idamımızın tebliğine memur görmek istemiyoruz. Sizi Türk sadrazamı görerek hitap ediyoruz. İzmir’de mavi bayrak mı sallanacak, al bayrak mı dalgalanacak? Hükümetiniz mavi bayrağın sallanmasına boyun mu eğecek? İzmirli kardeşlerimizi, Yunan palikaryalarına teslim mi edecek? Darağaçları, bizim de ufkumuzda belirlemekte, idam zamanımız yaklaşmaktadır. Yapılanlar karşılıksız kalmayacaktır”* (Selvi, 2007, s.267), *“Mavi bayrak, insan kanıyla boyanarak al bayrak olacaktır”* (Selvi, 2007, s.268, 270).

“Paşa hazretleri, teşebbüsünüz kuru bir protestodan ibaret kalmasın. Üzerinize düşeni yapın. Yaşanan zulümler, tevekkül ve sakinlikle karşılanacak cinayetlerden değildir... Müslüman’ın sözünü dinleyen, hukukuna, şeref ve haysiyetine riayet eden kalmadı. Adalet, Müslümanlara layık görülüyor. Müslümanlara zulüm ve hakaret normal sayılıyor. Müslüman için ölüm mukadder ise biz bu ölümün namuslu ve mertçe olmasını istiyoruz. Canımıza kast edenlerin ayakları altında ölmektense tek Müslüman kalmayınca kadar savaşarak ölmeyi tercih ederiz. Şerefimizle yaşama veya şerefimizle ölme siyaseti takip edeceğinize inanmak istiyoruz” (Selvi, 2007, s. 95, 102, 325, 329, 331, 333, 334, 338, 340, 341, 392).

Yunanlıların hançerinin kalbine saplandığını düşünen Türk milleti, artık sabır, katlanma ve bekleme döneminin bittiğini, sabrın acizlik olarak algılandığını, Türk milletinin hakları kabul edilmiyorsa bunun zorla, silahla ve canları feda ederek kabul ettirileceğini, sadaret makamına hatırlatmıştır (Selvi, 2007, s.321).

İtilaf Devletleri, *“yeni dünya düzenini millet esası üzeri kurmayı vaat etmişlerdi. İzmir’in işgali ile bunun tam tersinin yapıldığını gördük. Hakkaniyetten vaz geçildiğini göreceğiz olursak, bir tane sağ insanımız kalmayınca kadar savaşmaya karar verdik. Bunun sorumlusu da İtilaf Devletleri olacaktır”* (Selvi, 2007, s.84). İtilaf Devletleri, Rus Bolşevikliği ile de tehdit edilmiştir. Avrupa’nın adaletsiz tutumu karşısında, İslam dünyasının Bolşeviklerin etkisine açık hale geldiği ve

bütün dünyayı kan deryasına çevirme ihtimalinin bulunduğu belirtilmiştir (Selvi, 2007, s.86, 187).

İzmir'in işgali üzerine gönderilen telgraflardan birinde şöyle denilmektedir: *"Yunanlılar, vatandaşlarımızın ırzına tecavüz, mallarını yağma, kurum ve kuruluşlarını tahrip etmiş, seksenlik ihtiyarlara kadar genel bir katliam uygulamıştır. İnsanlığın yüzünü karartacak, İslam dünyasını mahşere kadar ağlatacak bu facia karşısında ne sabır ve tahammül ve ne de refah ve gelecek ümidi kalmıştır. Meydanda ırz ve namus yırtılmış, serveti ve saadeti parçalanmış, dini ve milliyeti hakarete uğramış, aklı ve bilinci kaybedilmiş binlerce masum dindaş ve millettaşımız eli kanlar içinde dururken imdadına yetişecek bir el bulamayacaksa, bu vahşeti kanımızla temizlemekten başka çare yoktur. Çünkü düne kadar kendilerinden adalet beklediğimiz İtilaf Devletlerinden bu facia karşısında gösterdikleri kayıtsızlık kabul edilemez"* (Selvi, 2007, s.245-246).

"Milli onurumuza karşı yapılan en küçük bir saldırıyı kanlarıyla temizlemeyi, bir şeref meselesi gören bizim gibi özgür dağların özgür ve cesur evladını oyalamayın." Bedeli ağır olur diyen bu ülkenin evlatları, İtilaf Devletlerine böyle bir hatırlatmada bulunmuştur (Selvi, 2007, s.88). Benzer bir hatırlatma da; *"altı yüz seneden beri hak, adalet ve insanlık üzere hüküm süren Osmanlı Devleti'nin, her zaman ve mekânda inşa edilecek zulüm binasını yıkacak, pek çok Fatihleri ve Selahattinleri içinde bulundurmaktadır,"* denilmiştir (Selvi, 2007, s.92).

Bazı telgraflarda da İngiliz ve Fransız milletlerinin, kendi hükümetlerinin Yunan zulmüne destek olmasına seyirci kalamayacağına ve Türk milletinin yanında yer alacağına olan inanç dile getirilmiştir (Selvi, 2007, s.48).

Hemen hemen bütün telgraflarda vurgulanan bir konu da Paris Barış Konferansı'na atıf yapılmasıdır. Hemen hemen her telgrafta; Paris Barış Konferansı içinde oluşan ve zamanla bütün kararları alma yetkisini kendinde toplayan, Wilson (ABD), Clemenceau (Fransa), Lloyd George (İngiltere), Orlando (İtalya)'dan oluşan Dörtler Konseyi/Dörtler Konferansı'na da çağrılar yapılmıştır (Selvi, 2007, s.99, 268).

İzmir'in işgali duyulduğu zaman bütün memleketin ufukları üzgün bir ruh hali içinde baştanbaca titremiştir (Selvi, 2007, s.100). Dünya Savaşı'nda Türklerin, Yunanlılara değil, İtilaf Devletlerine yenildiği belirtilerek, İzmir'in işgaliyle ilgili bir haklarının ve gerekçelerinin olmadığı ifade edilmiştir (Selvi, 2007, s.109).

Bazı telgraflarda Amiral Calthorpe'un adının da geçtiği görülmektedir. Yunan işgalini haber veren kararı, Aydın vilayeti halkına duyurması dolayısıyla konu edinilmiştir. (Selvi, 2007, s.122). Aslında Amiral Calthorpe'un 16 Mayıs 1919 tarihli raporunda; Türkiye'nin her tarafında yağmur gibi protesto telgrafı geldiğini bildirmiştir. Amiral Calthorpe'a, birkaç gün içinde 675 yerden bizzat kendi adına gönderilen protesto telgrafları ulaşmıştır (Şahingöz, 2015, s.33).

Bazı telgraflarda da İtalyan Kralı III. Vittorio Emanuele'e çağrı yapıldığı görülmektedir. Kral, kahramanlığa, adalete, insaniyete sadakati teyit edilmiş bir kral olarak sunulmakta ve İzmir'in Türklere verilmesi konusunda inisiyatif alması beklenmektedir (Selvi, 2007, s.151-152). Türk halkının işgale olan tepkilerini, İtalya üzerinden Avrupa kamuoyuna ulaştırmaya çalışmasının nedeni, İtalya'ya vaat edilen İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verilmesidir. Dolayısıyla İtalya'nın İtilaf Devletlerinin diğer üyelerine olan kırgınlığının bilinmesidir. Bu yüzden Yunan zulmü, İtalyan temsilcilerine şikâyet edilmiştir (Çelebi, Aralık 2005,s.23).

İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Fransız Başbakanı Georges Clemenceau da tarafsız ve adilane hareket etmeye davet edilmiştir (Selvi, 2007, s.185). Napolyon'un bozduğu Avrupa düzenini, 1815 Viyana Kongrelerinin sağlayamaması üzerine 1914'te dünya bir savaşa sürüklenmiştir. Aynı şekilde 1919 Paris Barış Konferansı'nın da dünyayı yeni bir karmaşaya sürükleyebileceği uyarısı yapılmıştır. Gerçekten de bu uyarı, öngörüye dönüşmüş ve dünya, ikinci bir savaşa sürüklenmiştir (Selvi, 2007, s.184-185).

Türk milleti işgale isyanını şöyle dile getirmiştir: *“Müslüman olmaktan başka bir suçumuz olmadığını anlıyoruz. Hayat ve ölüm bizim için birdir. Dünyada yaşayan her canlı ölecektir. Bu doğal sonucu bildiğimize göre, hiçbir kuvvete baş eğmeyiz. Acilen saldırganları durdurun. Akan bunca kan ve ırzın intikamının alınmasını istiyoruz. Mümkün değilse, gerekli önlemleri almak üzere halka müracaat ediniz. Varsın tarihler, ikinci bir Endülüs Olayı daha kayıt etsin. Fakat şan ve şerefimiz kalsın. Bundan doğacak sorumluluğu da tarih yargılasın”* (Selvi, 2007, s.126, 376). *“Tarihte şeref ve varlığı için mücadele ettiği görülen Türklüğün, İzmir'in işgali kaldırılmadığı takdirde, parlak geçmişi şerefine dünyada saygın şehitler bırakan Türkler, vatanı, namusu ve dini için mücadeleye hazır olduğunu, adaleti ilke edindiğini söyleyen İtilaf Devletlerine hatırlatır”* (Selvi, 2007, s.127, 246, 320). *“Bizi dinleyiniz. Muhterislerin üzerimize bina kuracakları kadar enkaz halinde değiliz”* (Selvi, 2007, s.137-138). Yenildik ama daha ölmedik mesajı sıkça kullanılmıştır.

Türkler, galibiyeti de mağlubiyeti de tatmış bir millettir. Fakat İzmir'in elinden alınmasına katlanamamıştır. Bunu bir zulüm olarak görmüş ve bu zulme karşı sesini çıkartmaktan ve ölümü göze almaktan çekinmemiştir. Ayrıca işgale neden olarak düşündüğü Dünya Savaşı'na girişi de kamuoyunun isteği dışında bir gelişme olarak görmüş ve telgraflarda bunu ifade etmeyi önemli görmüştür (Selvi, 2007, s.177). İtilaf Devletleri, Yunanlıları İzmir'den ve Anadolu'dan çıkarmadığı takdirde, Anadolu'da tek bir Yunanlı kalmamak üzere Türk milleti tarafından çıkarılacağı dile getirilmiştir (Selvi, 2007, s.320).

İzmir'in işgali üzerine son derece galeyana gelen Türk halkının, İzmir'e kavuşana kadar sakinleşmeyeceği anlaşılıyordu. Bu yolda her engeli ve zorluğu aşmakta kararlıydı. Sadaret makamından da İzmir'in kurtarılması için her şeyi yapması bekleniyordu. Neredeyse her telgrafın sonuna da şerefsizce yaşamaktansa şereflice ölmenin tercih edildiği ekleniyordu (Selvi, 2007, s.183).

İzmir'in işgali yanında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen telgrafların önemli bir kısmında Doğu illerinin Ermenilere bırakılacağı konusu da dile getirilmiştir (Selvi, 2007, s.226, 285). İzmir'in işgali ve Yunanlıların yörede gerçekleştirdikleri katliamlar, Doğu ve Güneydoğu bölgesi halkının da başına gelmesi ihtimal dahilindeydi. Yani bir Ermeni işgali, istilası ve katliamı bekleniyordu (Bozan, 2019, s.34).

Anadolu'nun her köşesinden Türk halkının İzmir'in işgali üzerine İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine ve hükumete gönderilen protesto telgraflarına, İtilaf Devletleri tamamen de kayıtsız kalmamıştır (Sükan, 2012, s.153). Fakat bütün protestolara rağmen İtilaf Devletleri ve Yunanistan geri adım atmamıştır. İşgal ve facialar artarak devam etmiştir. Bu da İzmir faciasına, vatanın bütün kısımlarının aday olduğu anlamına gelmiştir. Onun için kararlı bir imha planı tatbik edilmiştir. O güne kadar zulme uğrayan Müslümanlar, anavatana /Anadolu'ya sığınmıştı ve böylece kendilerini güvende hissetmişlerdir. Anadolu'nun da işgali üzerine artık sığınacak bir yer kalmamıştır. Anadolu'da ölmekten başka çare yoktur.

İtilaf Devletleri, zulmü adalet, vahşeti medeniyet diye takdim etmişlerdir. Fakat haksızlıkları yerle bir edecek bir gücü meydana getirmeye de kudreti olan bir milletin varlığını

unutmuşlardır. Onu öldü zannetmişlerdir. Hâlbuki Türk milletini, gözyaşlarına bakmadan boğazlamak isteyenler, üzerlerine kanın sıçrayacağını düşünmemişlerdi. Çünkü Türkler, yaşamının yolunu bulamıyorlarsa mertçe ölmeyi tercih ederlerdi. Hayatına kast edilen bu millet, tarihte büyük harikalar göstermiş ve şimdi de gösterebilirdi (Selvi, 2007, s.256). Onun için Batı dünyasına şöyle seslenmiştir:

“Ey medeni milletler! Ey ağızından adalet ve hakkaniyet kelimelerini bırakmayan milletler, biliniz ki bizi öldürecek yere canlandırıyor sunuz. Milliyetçilik bizde günden güne artıyor. Kalplerimizi kin ve nefretle dolduruyorsunuz. Bu büyük milletin kin ve nefretine galip gelecek bir kuvvet yoktur” (Selvi, 2007, s.260-261).

Bu işgal, milli onuru son derece incitmiştir (Selvi, 2007, s.311). Hatta Şark Meselesinin yeni bir aşamaya geçmesi olarak değerlendirilmiştir. Ancak Türk milletinin son ferdi ölünceye kadar, bu Şark Meselesinin sonuçlanamayacağı kararlılığı, sürekli olarak dile getirilmiştir (Selvi, 2007, s.348). Türk milletinin ölüsü bile, mezarının üstüne bina yapılmasına izin vermeyeceği, kesin bir dille ifade edilmiştir (Selvi, 2007, s.354). Bu milletin ölüsü, sizin dirilerinize yeter, mesajı verilmiştir.

İzmir'in işgali, Türk milleti için kara bir haberdir. İşgal, üzerine ölü toprağı serpilmiş bir milletin uyanmasına neden olmuştur. İzmir'in işgali öncesi durum, “ölüm sessizliği” idi. Yani yenilgi, halkı ölüm sessizliğine büründürmüştü (Kara, 2017, s.122).

Sonuç

İzmir'in işgaline kadar, Mondros Mütarekesi pek çok defa ihlâl edilmiştir. Mütareke şartlarına aykırı işgaller yaşanmıştır. Fakat İzmir'in işgali halk üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır. Tamamen haksız ve Mondros Mütarekesi'nin ruh ve maksadına aykırı olarak gerçekleşen bir işgaldir (Şahingöz, 2015, s.30). Bu yüzden Türk milletinin direnme gücünü harekete geçiren, 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından İzmir'in işgal edilmesi olmuştur (Işık, 2017, s.260). İzmir'in işgali sonrası eşraf, tüccarlar, ağalar, şeyhler, ulema, müftüler, müderrisler, öğretmenler, avukatlar, aydınlar ve geniş halk kesimleri, işin ciddiyetinin farkına varmışlardır. Böylece İzmir'in işgali, Milli Mücadele'nin halkın büyük çoğunluğu tarafından anlaşılmasını ve desteklenmesini sağlamıştır (Baykara, 2015, s.20). Daha doğrusu İzmir'in işgali, bütün ülkede infial, şaşkınlık, korku ve heyecan yaratmıştır. Ülkenin her tarafında yapılan mitingler ve her tarafından gönderilen protesto telgrafları, bu infialin yazıya ve söze dökülmüş şeklidir. İtilaf Devletlerinin sürekli tekrarladıkları hak, hukuk, insan hakları, milletlerin kendi geleceğini belirleme hakkı, medeniyet ve çoğunlukta bulunmak gibi değerlerin bir anlam taşımadığı görülmüştür (Çelebi, Temmuz 2005, s.41).

Bütün telgraflar işgalden duyulan üzüntünün ifadesiyle başlamıştır. Sonra işgal sırasında yaşanan zulümlere değinilmiş, Yunanlıların Rumeli ve Girit'te yaptığı katliamlarla sabıkalı olduğu belirtilmiş, Rumların İzmir ve çevresinde küçük bir azınlık olduğu vurgulanmıştır. Yunan işgalinin, hakka, adalete, milliyet ilkelerine, Mondros Mütarekesine ve Wilson Prensiplerine aykırı olduğu söylenmiştir.

İtilaf Devletlerinin hak, adalet, medeniyet, insanlık, çoğunluk, barış, milliyet ilkesi gibi duygularına atıfta bulunulmuştur. Cemiyet-i Akvam'ın görevini yapması istenmiş, Wilson İlkelerinden söz edilmiş, Wilson sözünü tutmaya davet edilmiş, Paris Barış Konferansı'ndan ümitler dile getirilmiştir. İzmir mutlaka işgal edilecekse bunun Yunanlılar tarafından değil,

İtilaf Devletlerinin bizzat kendileri tarafından yapılmasına razı olunmuştur. Birçok telgrafta bunu görmek mümkündür.

Sonra da Sadaret, Hilafet ve Padişahlık makamlarından soruna ciddiyetle sahip çıkması istenmiş ve çözüm üretilemezse bütün millet fertlerinin vatan için ölmeye hazır olduğu, halkın ayaklandığı, yönetim makamlarından gelecek bir işareti beklediği ihtarında bulunulmuştur. Halkın galeyanı ve heyecanının artmakta olduğu belirtilmiş, bunun bir süre sonra kontrol edilemez boyuta ulaşacağı hatırlatılmıştır. Fakat ne Padişah ve Halife'den ve ne de Sadareten bir cevap alnamamıştır. İstanbul hükümeti ile Padişah ve Halife, işgal karşısında sessizliğe bürünmüştür. Sesleri çıktığı zaman da direnilmemesini istemişlerdir (Akandere, 2009, s.151).

Birçok telgrafın ilk cümleleri arasında; "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden beri hükümete yaptığımız müracaatlara cevap alamadık" (Selvi, 2007, s.219, 243), ifadesi yer almaktadır. Bu telgrafın yazıldığı tarih 11 Haziran 1919, diğer bir telgrafın tarihi ise 13 Temmuz 1919'dur. İşgalin üzerinden iki ay geçmiş, fakat İstanbul hükümetinden ses ve seda çıkmamıştır. Bu şartlar altında millet; "Siz gerekeni yapın. Yoksa biz gerekeni yapmak zorunda kalacağız" mesajını, hem Padişah ve Halife'ye (Selvi, 2007, s.251), hem İstanbul yönetimine ve hem de İtilaf Devletlerine iletmeye çalışmıştır.

Her şeye rağmen Padişah, Halife ve sadaret makamına bağlılık vurgusu da yapılmıştır. Bu protestoların bir İttihatçılık gibi görülmemesi için ince düşünülmüş ifadeler kullanılmıştır.

Telgraflarda Avrupa ve Amerika'nın seslerini duyması beklenmiş, bu olmadığı takdirde kendi gücü ve savaşıarak İzmir'i geri alacağı ve bunun çok kanlı olacağı ilan edilmiştir.

Bazı telgraflar da İzmir'in çevresindeki yerleşim birimlerinin işgali üzerine gönderilmiştir. Hem kendi yerleşim yerlerinin ve hem de İzmir'in işgali protesto edilmiştir. Bu birimlerde yaşanan zulümlere de değinilmiştir.

Telgrafların çıkış kaynakları, Türk milletinin çok yaygın bir şekilde İzmir'in işgaline tepki gösterdiğini ortaya koymaktadır. Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan bütün yerlerden protesto telgraflarının çekildiği ve mitingler yapıldığı anlaşılmaktadır. Sadece Üsküp, Misak-ı Milli dışında kalmış yerlerdendir. Bu yaygın tepki, Milli Mücadele anlayışının doğmasına ortam hazırlamıştır. İzmir'in işgali ile Türk milletini öldürmeye gelenler, bilmeden ve istemeyerek Türk milletinin uyanmasına, dirilişine, galeyanına neden olmuşlardır.

Kaynakça

AKANDERE, Osman. (2009). "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Tepki Olarak Konya Merkezinden ve İlçelerinden Gönderilen Protesto Telgrafları", *Tarih Dergisi*, 47, İstanbul, 141-182.

BAYKARA, Tuncer. (2015). "İzmir'in Yunanlılarca İşgalinin Türk Millî Mücadelesindeki Yeri ve Önemi", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26 - 28 Eylül 2012*, Ankara, 19-24.

BOZAN, Oktay. (2019). "İzmir'in İşgaline Mardin ve Çevresinden Tepkiler", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(23), 30-42.

ÇELEBİ, Mevlüt. (2005). "Menteşe Sancağ'ında İzmir'in İşgaline Gösterilen Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20(1), 39-59.

- ÇELEBİ, Mevlüt. (2005). "Saruhan Sancağında İzmir'in İşgaline Gösterilen Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20(2), 17-42.
- ÇETİN, Nurten. (2019). "Açıksöz Gazetesi'ne Göre Milli Mücadele Dönemi'nde İzmir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19, İzmir'in İşgali Özel Sayısı, 217-241.
- ÇUKUROVA, Bülent. (1984). *15 Mayıs 1919 İzmir'in İşgali Olayı*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- İŞİK, Gülcan. (2017). "Bir Toplumsal Hareketin Tarihi Anatomisi: İzmir'in İşgaline Karşı Başlatılan Protesto Mitingleri," *Turkish Studies*, 12(35), 255-279.
- KARA, Nilgün Nurhan. (2017). "İşgal Altındaki İstanbul Basınında İzmir'in Kurtuluşu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(35), 121-136.
- MERT, Hasan. (2010). "İzmir'in Kara Günü: 15 Mayıs 1919", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009*, 1. Kitap, (Yay. Haz: Oktay Gökdemir), Ankara, 49-58.
- OKUR, Mehmet., KUL, Hazel. (2019). "İzmir'in İşgaline Dair İstanbul Basınında Çıkan Haber ve Yorumlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19, İzmir'in İşgali Özel Sayısı, İzmir, 175-215.
- ÖNAL, Sümeyye. (2020). *İzmir'in İşgali ve Etkilerinin Türk Basını'na Yansımaları (15 Mayıs-2 Haziran 1919)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- SARIKOYUNCU, Ali. (2019) "Milli Mücadele'de Din Adamları Ahmet Hulusi ve Diğerleri", *15 Mayıs Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli.
- SELVİ, Haluk. (2007). *İşgal ve Protesto (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*, Değişim Yayınları, İstanbul.
- SÜKAN, Bige. (2015). " Fransız Arşiv Belgelerinde İzmir'in İşgali", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26 - 28 Eylül 2012*, Ankara, 149-172.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet. (2015). "İzmir'in İşgaline Karşı Gösterilen Protesto ve Tepkiler", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26 - 28 Eylül 2012*, Ankara.

Kemalist Uygarlık Söyleminin Kültürle İmtihanı

Celal Metin*

Özet

Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleşen Türk İnkılabı, bir kurtuluş savaşı içinde ve devamında yeni bir devlet ve toplum kurma ve onları yeni kimlikte çağdaş uygarlığa taşıma sürecinin adıdır. Kemalist inkılap, yeni bir Türk kimliği oluşturma ve Türk çağdaşlaşmasını gerçekleştirme sürecinde var olan milli kültürle gerilimli bir ilişki içinde olmuştur. Bu gerilimli süreç, doğal kültürel değişimlerden çok, güdümlü ve ideolojik tutumlardan beslenerek gerçekleşmiştir. İçinde alfabe değiştirme, yeni bir hukuk normu uygulama, çağdaş dünyanın kullandığı sosyo-ekonomik nitelikli pratiklerin yanı sıra, geleneksel İslam inanç ve yaşam tarzını devre dışı bırakan veya ona müdahale eden uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Çağdaş uygarlığa erişme hedefinde kimlik, tarih, dil ve kültür yeni bir yorumla uğrarken ve biçim kazanırken, kültürel değişim toplumsal yapıda derin yarılmalara, çatışmalara ve kapanmalara yol açmıştır. Bu çalışma, bu süreçte yaşanan kültür değişimlerinin doğasını anlamaya ve eleştirel bir değerlendirmesini yaparak, günümüz koşullarında, durum tespiti yapmaya çalışır.

Anahtar Kelimeler

Kemalist söylem
Çağdaş uygarlık
Milli kimlik,
Kültür değişmesi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 14.06.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1130698

The Exam of Kemalist Civilization Discourse with Culture

Abstract

The Turkish Revolution, which took place under the leadership of Atatürk, is the name of the process of establishing a new state and society in and after a war of independence and carrying them to the modern civilization with a new identity. The Kemalist revolution had a tense relationship with the existing national culture in the process of creating a new Turkish identity and realizing Turkish modernization. This tense process has taken place by feeding off of controlled and ideological attitudes rather than natural cultural changes. Changing the alphabet, applying a new legal law, socio-economic practices that are used by the contemporary world, as well as practices that disable or interfere with the traditional Islamic belief and lifestyle, have brought with it. While identity, history, language and culture have been reinterpreted and shaped with the aim of reaching contemporary civilization, cultural change has led to deep splits, conflicts and closures in the social structure. This study tries to understand the nature of the cultural changes experienced in this process and to make a critical evaluation, to determine the situation in today's conditions.

Keywords

Kemalist discourse
Contemporary civilization
National identity
Cultural change

About Article

Received: 14.06.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1130698

Giriş

Mümtaz Turhan, 1959'da ilk baskısı yapılan eseri '*Garplılışmanın Neresindeyiz*'in önsözünde, "Bugün Türkiye, tarihin en buhranlı devirlerinden birini yaşamaktadır. Son garplılışma hareketleri de bundan evvelkiler gibi muvaffak olamamış, Garpla aramızda mesafe kılacak yerde, ilmin baş döndürücü bir hızla ilerlemesi ve tekniğe tatbikatı neticesinde artmıştır. İçtimaî hayatımızda yıkılan birçok şeylere mukabil pek az şeyin yapılabilmesi derin bir kültür buhranı yaratmıştır" (Turhan, 1967, s.10) saptamasını yapar. Kitabın kaleme alınmasının (önsözün bitiminde Göztepe- Eylül 1958 yer ve tarihi düşülmüş), Atatürk'ün ölümünden sadece yirmi yıl sonra olması ve tarihsel tespitlerinin bütününde Garplılışmanın sonuç konumlandırmasının kültür krizine endekslenmesi, ister istemez Atatürk dönemi çağdaş uygarlık hedefinde modernleşme/Batılılaşma pratiklerinin, bilim ve tekniğe dayalı maddi refahın sağlanamaması yanında, neden bir kültürel krize yol açtığı sorusu gündeme gelir. Kemalist medeniyet söyleminin bir yüzü olarak milli kültürle girdiği olumlu veya olumsuz simbiyotik ilişkinin seküler doğasını ve spekülâtif pratiklerinin neler olduğunu anlamadan bu krizin kendisini ve bu krizle birlikte yaşananları ve günümüzü kavramak mümkün değildir. Bu çalışma, Atatürk dönemimin tekil siyasal ortamında gerçekleştirilen bir dizi kültürel alanla ve dolayısıyla sosyal alana da etkileri olan inkılapların doğasını anlamaya ve bu inkılaplar sürecinde sorunlu alanların nasıl oluştuğunu eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesine dayanır. Ayrıca bazı kültürel, siyasal ve sosyal inkılaplara veya uygulamalara atıf yaparak, radikal çağdaş uygarlık söylemiyle tarihsel birikimle halihazırda var olan milli kültürün bu söyleme uyarlanma sürecinin fikir veya zihni çatışma, spekülâtif yorum ve bütününde diyalektik çelişkilerine sızmayı veya görünür kılmayı hedefler.

Modernleşme: Kültür-Uygarlık Özdeşliği

İlk gündeme geldiğinden günümüze kadar iki binden fazla tanımlaması yapılan ve hala üzerinde ortak bir karar veremediğimiz kültür, genel ve özel alanlarda çokça karşımıza çıkar: Evrensel kültür, milli kültür, Batı-Doğu kültürü, bozkır kültürü, spor kültürü, yemek kültürü, haber kültürü, Çin Kültürü, Arap Kültürü, vs... Sosyolojik tahlillerde çoğunlukla üst yapı ile ilişkilendirilen ve doğal olanın dışında ve çoğunlukla da insan(lar)ca üretilmiş olanları içeren kültür, Batı Avrupa'nın Aydınlanma sürecinde, seküler karakterde, din ve gelenekten daha kuşatıcı olduğu üzerindeki tartışmalar, ne olduğundan çok ne olmadığı üzerinden hala sürmektedir. Kültürün uygarlıkla ilişkisi, temel olduğu kadar, kültürün ürettiği ve aldığı anlamlar üzerinden bir çıktı olarak yeni uygarlığa varıldığı ve yaşandığı üzerinden okunur. Hiçbir uygarlık, kültürel yanları ve özgün kültürel tarafları olmadan, tarihsel olamaz; döneme yeni olarak damga vuramaz.

Tarihsel bir durum olan Batı modernliği, bir uygarlık olarak, kendini ortaya koymasında özellikle Atlantik Coğrafyasının (Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'yı içine alan) 15. yüzyıl ortalarından 19. Yüzyıl içinde yaşadığı çok yönlü değişim ve dönüşümlerin ürünüdür. İçinde emperyalist, hegemonyacı, laik ve başka indirgemeci özellikler yanında sınırlayıcı, önermecî ve tekilleştirici tutumlarına dayalı etnik, ayrıştırıcı, ötekileştirici ve paket programları barındıran Batı modernliği, birey ve toplum odaklı yeni bir kültür ve uygarlık söylemini, iyi ve yeni olduğu bağlamda tüm zihinlere yerleştirme başarısını göstermiştir. Atlantik merkezli Batı modernliğini, Batı dışındaki tüm dünya, tarihsel süreç içinde edinmeye, öykünmeye,

uyarlamaya veya takibe zorunlu olduğunu bir dizi içi ve dış olay ve olgu bağlamında kabullenmiştir.

Osmanlı yöneticileri, 19. Yüzyılın başına kadar, çoğunlukla askeri yenilgilere bağlı olarak, bazen de idari, ekonomik ve toplumsal nedenlerden dolayı bir dizi düzenleme veya yeniliği hayata geçirmişlerdir. Osmanlı tarihçiliğinde çoğunlukla “ıslahat” olarak nitelendirilen bu düzenlemeler, ana siyasi yapıda ve idare bağlamında fazla bir değişikliğe gitmeden, dış tesirlerin olmadığı ve kendi iç koşullarına dayalı, daha çok tekil sorun odaklı çözümler üzerine kurguludur (Karal, 1999, ss.15-16; Karpat, 2002 ss.57-75). Ancak 19. yüzyıla birlikte ve yine ağır askeri yenilgiler sonrasında başlayan ve Avrupa’daki örnekler üzerinden hayata geçirilen kapsamlı reformlar asıl değişim ve dönüşümün başlangıcını oluşturur.

Bu sürecin genel adı Nizam- Cedit olmakla birlikte, tarihsel dönemlendirme kolaylığından ve dönemin içinde öne çıkan başka olay ve olgulardan dolayı, 19. Yüzyıl Osmanlı tarihi, Nizam-ı Cedit, II. Mahmut Islahatları, Tanzimat, I. Meşrutiyet ve İstibdat alt başlıklarıyla yazılır ve okunur. Her bir başlığın baskın özelliği Batı modernliğinin zorunluluğunu zihinlere geri döndürülemez biçimde yerleştirmiş olmasıdır. Batılı örneklerle dayalı, sürekliliği olan veya atıl kalan, hükümdar veya devlet adamlarının tercihlerine göre değişen bir dizi yenilik, düzenleme ve reform hayata geçirilmiştir. Askeri ve idari alanda başlayan değişim süreçlerinde diğer alanları da içine alarak genişlemiş; yenilikler doğası gereği yeni davranış ve yaşam tarzları ortaya çıkararak kültürel değişime, çatışmalara ve siyasal-dini tepkilere yataklık etmiştir (Davison, 1997; Mardin, 1998; Karpat, 2002, ss.77-121). Önce devletle ilişkili olanlarda başlayan kültürel değişim farklı toplum katlarında gerek göreve gerekse bilim ve teknolojiye dayalı modern kullanımlarla yaygınlaşmaya başlamıştır (Mardin, 1991b, ss.23-81; Kuran, 1994, ss. 21-32; Tanpınar, 2003, ss. 52-76;).

Ülkenin siyasi, askeri ve ekonomik istikrarsızlığı artarken ve yönetim zaaflarına bağlı çözülme başlarken farklı modernleşme tercihleri ve süreçleri, iktidar sahipleri ve muhalif unsurları ortaya çıkmış; sınırlı basın ve kamuoyuna rağmen süreç işlemiştir. Özellikle siyasi söylem ve faaliyetleri sıkı kontrol altında tutup modernleşmenin sosyo-ekonomik ve kültürel yönünü gerekli gören II. Abdülhamid’in İstibdat dönemi, hem eski olanında varlığını sürdürdüğü, yeni bir kültür iklimi yaratmasının yanında, hem de daha sonra Millî Mücadele’yi gerçekleştiren ve yeni bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadroların yetiştiği ortama karşılık gelir. Bu dönemin birikimini ve sonrasında II. Meşrutiyet dönemi ve İttihat ve Terakki yönetiminde iktidar veya muhalefet deneyimlerini yaşayan bu kadrolar, kendi kişisel tarihlerinde kültürel ve ideolojik bir dönüşüm yaşadığı gibi, bu dönüşümlere bağlı fikir ve inançlarını daha sonra uygulama imkânı bulacaklardır (Mardin, 1991b, ss. 82-102). Önceleri temel tezleri devleti kurtarmak olan bu kadrolar, süreç içinde devletin yanında milleti de kurtarmanın yol ve yöntemlerine odaklanmış; tek kurutuluş çaresini topyekûn çağdaşlaşmaya ve bununla ilişkili kültür değişimine endekslemişlerdir. Osmanlı son dönem siyasal, kültürel ve ideolojik iklimi anlaşılman Cumhuriyet kadrolarının tutum ve eylemleri doğru analiz edilemeyeceği gibi, siyasal veya ideolojik süreklilik veya kopuş söylemleri de hakkıyla anlaşılmanaz.

Bütün 19. yüzyıl boyunca Avrupalı gibi güçlü olmak gayesini taşıyan Osmanlı yenileşme hareketlerinden farklı olarak, Cumhuriyet döneminin inkılap hareketleri, Avrupa’ya

benzemek anlamında, toplumsal dönüşüm ve değişimin radikal çizgisini taşır. Cumhuriyet inkılapları bir anlamda kültür değiştirmenin de adı olmuştur. Modern olan veya modernleşen Batı toplumlarından farklı tarihsel geçmişe ve mirasa sahip olan Türk toplumu, yapılan inkılaplarla, kendi problemlerini çözmenin bir tarzı olarak benimseyip kullandığı davranışların ve maddi vasıtaların bileşkesi olan kültür noktasında (Güngör, 1996: 31), var olanla hedeflenen arasında sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. Orta Asya-Orta Doğu kültür havzasında şekillenmiş olan ve tarihsel bir süreçte çok yönlü birikimin ürünü olan Türk kültürü ve onunla ilişkili Türk yaşam biçimi, entelektüel düzeyde ele alınışına bağlı olarak, yeniden yapılandırılması gerekip gerekmediği sorusunun bile sorulmadan değişime tabii tutulması, milli kültür ile uygarlaşma (özelde Batılılaşma) genel ayrımında iki farklı alanın tek bir ideolojik çerçeveye oturtulmasına yol açmıştır. Zaten Atatürk'ün anlam dünyasında, *"Kültür dediğimiz zaman bir insan cemiyetinin, devlet hayatında fikrî hayatında, iktisat hayatında yapabilecekleri şeylerin muhassalasını (toplamını) kastediyoruz ki, medeniyet de bundan başka bir şey değildir. (1929)"* söyleminde bu kültür-uygarlık özdeşliği, pragmatik olduğu kadar, başat bir olgudur ve oldukça kullanışlıdır (ayrıca Atatürk'ün özdeşlik düşüncesi için İnan, 1984, ss.278-279).

Batı dediğimiz kültürel yapının tarih içinde dışında kalmış toplumların Batılılaşma süreçlerinde, kültür-medeniyet özdeşliği zorunluluk olarak görülür. Bu olgu, sanıldığı gibi, Japon, Rus, Asya veya Afrika coğrafyalarında, kültürünü koruyarak ve yaşatarak, sadece Batının bilim ve tekniğini alarak Batılılaşma yoluna girdikleri veya oldukları söylemi, içi boş olduğu kadar, gerçekte değildir. Bu coğrafyalarda milli kültür unsurlarının varlığı gösteri olmanın ötesinde bir derinliğe sahip değildir. Bunun temel nedeni, modernleşme genel söyleminde modern olmak, geleneğin çözülmesi ve devre dışı kalması ile mümkündür. Ancak geleneğin kullanabilir ve modernliğe uyum sağlayan unsurları modernliğin gerekleri bağlamında var olabilir. Dini inanç da bundan nasibini alır. Öyle ki Rus modernleşmesinde dini inanç, Batı modernliğinin Hristiyanlıkla girdiği çatışmacı sürecin benzerini, modernleşme taraftarı Rus çarlarının güçlü askeri varlıkları ile aşarken ve kiliseyi kontrol altına alırken (d'Encausse, 2003, ss.117-120); Japon modernleşmesinde modernleşmeye sorun yaratmayacak, nerdeyse unutulmuş, arkaik Şintoizm inancını devletin resmi dini yapma gereği duyulmuştur (Demirci, 2002, ss. 76-79).

Türk İnkılabı ve İslam

Türk inkılaplarının kültürel boyutundaki sınırlı dini tartışmalarda bile İslam dinin yerine yeni bir Türk dini ikame edilebilir mi söylemi gündeme gelmiş; gayri resmi dillendirilmiştir (Örneğin A. İbrahim, 1934). Ancak süreçte tartışma ve uygulama, radikal laiklik uygulama veya pratikleri ile İslam'ın sosyo-kültürel kuşatıcılığına siyasal, hukuki ve ideolojik müdahale ile aşılmış; İslam, siyasal alanda olduğu gibi, sosyo-kültürel alanın dışına itilmiştir. Osmanlı'da modernleşme/çağdaşlaşma, Batının ilim ve fenninin alınıp ahlakının reddi üzerine kurguluyken, Cumhuriyette bunu, gülü ve dikeniyile bir bütün olarak alınmasının, gerekliliği üzerine kurgulamıştır İlk Osmanlı modernleşmecilerin, modernleşme zorunluluğu için kullanıma soktukları ve başka bir açıdan bir korunma kalkanı olan, İslam dininden, özel de Kur'an ve Sünnete dayanan ayet ve hadislerden; İslam alimlerinin kelami yorumlarından ve klasik Osmanlı ulema metinlerinden yararlanma pragmatizmi(Mardin, 1998, ss. 95-122; Azak, 2019, ss.17-23) terk edilerek, İslami söylem, milli kültür-çağdaşlaşma söylem ve pratiklerinde

bilinçli olarak dışlanmış; bunun yerine spekülâtif tarihselci yorumlarla seküler ve bir o kadar da ırkçı bir geçmiş-şimdi-gelecek tasarımı yapılmıştır. Ayrıca Jöntürk zihniyetinin, pozitivist ve materyalist söyleminde ilk izleri görülen ve Cumhuriyet kadrolarının bazılarıncı gündeme taşınmaya çalışılan ve spekülâtif bir iddia olan dinde reform ya da çağdaş koşullara uyarlanmış İslam önerisi, Batılı oryantalistlerin önerisi olarak ve orijinal İslam'a müdahale olarak görülüp reddedilmiş; aynı zamanda dindar kesimi ajite ettiği ve keskinleştirmekten başka işe yaramadığı gibi, ortalama Müslümanı da tedirgin etmiştir. Camilere sıralı oturaklar koymaktan namazda süre ve duaların Türkçe okunuşu gibi öneriler onaylanmadığı gibi, ezanın Türkçe okutulduğu süreçte sessiz bir tepki toplumsal buruklukla bir arada yürümüş; zaman içinde bu yanlıştan dönülmüştür (Tuncay, 1992, ss. 218-225; Azak, 2019, ss. 83-89, 134-138; Parlak, 2020, ss. 269-293). Ancak Cumhuriyet kadroları, yine Jöntürklerden devraldıkları, her yenilik veya inkılabı eleştiri, itiraz veya kitlesel tepkiye irtica yaftasını yapıştırmalarının yanında (Önal, 2013, ss.124-130), cehaletle inancı, yobazlıkla dindarı, geleneğe veya eski iyi olana taraftarlığı tutuculukla eş görmeleri hem siyasal hem de sosyo- kültürel alanda gerilimlere neden olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yılları itibariyle Atatürk toplumu veya milleti, *“Bir takım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasında sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, nüshacılar tabi ve hayatlarını emniyet eden insanlardan mürekkep bir kütle”* (Nutuk 1938, s.644) olarak tasvir etmiş; bu yapıyı değiştirmenin yolunu ise; cehaleti izale için seküler eğitimi; idari ve siyasal çözümü de, resmi dini faaliyetleri kontrol altında tutacak yapı ve mekanizmalar (Diyânet İşleri Reisliği, devlet eliyle İmam-Hatip Mektepleri ve kurslar, Vatandaş İçin Dini Bilgiler Kitapları vs..) geliştirmekte, devletin gözetimi dışındaki tüm dini öğretim faaliyetleri ve yayınları yasaklamakta bulmuşlardır(Feroze, 1995, s. 24).

Modernliğin tarihinde gelenek ve dinin sosyo- kültürel hegemonyası kırılmadan modernliğin veya modernleşmenin hayat alanları sekülerliğe ve reformdan devrime hazır hale getirilemez. Protestan ahlakı olmadan kapitalizmin ruhu yakalanamayacağı gibi, birey, şehir, girişim, özgürlük, eşitlik, hukuk, millilik bağlamında seküler bir dünya inşa edilemez. Bu ilk modern olanlarda da böyledir; sonradan bu yola girenlerde de böyledir. Bir bütün olarak milli kültürün değişerek yeni bir görünümle çağa uygun olması kaçınılmazdır; kültürel değişim akla da bilime de aykırı bir durum değildir. Cumhuriyet kadrolarının gözünde gelenekçi ve İslam odaklı geçmiş, kesip atılması gereken bir ur, tüm kötülüğün kaynağıdır. Falih Rıfkı Atay, *“Biz Mustafa Kemal’in kesip atmasını ve yeni düzeni, sağlam teminat elde edinceye kadar, sıkı bir disiplin altında korumasını istiyorduk .... Bize göre Türkiye, her şeyin başında, medeniyet meselesini halletmeli idi. Bir milletin tarihinde medeniyet meselesinin oy toplayarak halledildiği görülmemiştir... Bize göre milli irade hür değildir. Milli irade, batıl fikirler ve batıl inançlarla paslanmış ve büyük ölçüde ortaçağ müesseselerinin köleliği altında idi. Her şeyden önce bu irade, müspet ilme dayanan ilk eğitim terbiyesi ile, kara inançlardan temizlenmeli ve hürriyetine kavuşturulmalı idi”* (Çankaya, 2004, s. 422) sözleri ile bunu, yol ve yöntemleriyle birlikte, veciz biçimde ifade eder.

Türk İnkılap İdeolojisinin İki Birleşeni: Milliyetçilik ve Medeniyetçilik

Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçi ve medeniyetçi inkılaplara bağlı değerler toplamı, Batı özlü-yönlü bir çağdaş uygarlığa dahil olma ve onun üzerine çıkma hedefine münhasırdır (Safa, 1981, ss. 91-93). Batı Avrupa çıkışlı veya merkezli bu çağdaş uygarlığın iki

belirgin yüzü vardır: Milli kimlik ve maddi refah. Milli kimlik arayışı hem kültürle hem de onun ideolojik söylemiyle iç içedir. Tanımlanmış kültürü olmadan ideolojisini ortaya koymakta, onu savunmakta kolay değildir. Ait olunan toplumu güçlendirme noktasında milliyetçilik maddi ve manevi olan tüm değerlere ihtiyaç duymaktadır. Çağdaş uygarlığın Batı olduğu tarihsel süreçte Batılılaşmak, Batının sahip olduğu maddi-manevi uygarlık düzeyine ulaşmakla mümkündür. Milliyetçiliğin ve çağdaşlaşmanın gerekliliği veya zorunluğunda Batılı olmanın hedef olduğu Kemalist medeniyet söylemi, evrensellekle yerellik arasında bir salınma sahiptir. Yeniden ve modern olarak üretildiği var sayılan veya bir tanımlanması yapılmaya çalışılan milli kültürün, kısa süre öncesine kadar bir “ümme” zihniyetine sahip bir toplumda modern bir milliyet şuuruna dönüşmesi kendi içinde sayısız problemi üretmekteyken, aynı zamanda başka bir kültürel dünyaya girme istekliliği ve orada kalarak çağdaş olma, üretilen problemlere yenilerini de eklemiştir.

Bir Kurtuluş Savaşı sonrası ürünü olarak, yaşam koşullarının iyileştirilmesinden, refahın dengeli dağıtımından, sosyo-ekonomik sorunlara odaklanmaktan, bilimi edinme ve yenisini üretmekten, teknolojiye dikkat çekmekten çok, siyasal ve sosyal alanın görünümüne yeni bir biçim vermeyi amaçlayan Cumhuriyet inkılapları, toplumun maddi ihtiyaç ve beklentileri yerine, yönetici seçkinlerin ve aydın çevrenin ideolojik hayallerini yansıtmaktadır. Pozitivist ve seküler ideolojik tutumların revaçta olduğu, devletin düşkünlükten kurtarılması ve ülke bütünlüğünün sağlanması esas olduğu II. Meşrutiyetin zihniyet dünyası, Ziya Gökalp’in “Yeni Hayat” idealinde (Gökalp, 1973, ss. 258-272) eklektik çizgiler taşıyan ideolojik ve kültürel beklentiler bütününe ulaşmıştı. “Yeni Hayat”, bilimsel araştırmaya dayalı bir milli kültür yaratılması noktasında, bilimsellekle daha gerçekçi ve ayakları yere basan bir ilişkiye önem verirken ve uygarlık sorununda bir noktaya ulaşmayı hedeflerken, Cumhuriyet döneminin “muasır medeniyet” seviyesine çıkma kararlılığı, tekel ideolojik tutumların gölgesinde, efektif Türk-İslam kültürel birikimini kullanmak ve hatta onu yeniden yapılandırmak yerine, Batılı oryantalist metinlerden, otantik Türk’e, Turan’a, Orta Asya’ya ve dahi Sümer’den Mu Kıtasına uzanan spekülasyon tarih anlatılarına ve medeniyet söylemlerine yaslanmayı ve cimbizle seçilen söz ve yorumlar sonuna kadar kullanılarak, tez ve teorileri, kültür, medeniyet ve tarihle içkinleştirmeye yönelmişlerdir. Bu da düşünce ve kültür hayatında ciddi bir çoraklaşmaya ve hatta daralmaya yol açmış; aydın ve halk katlarının tarih ve medeniyet gündemlerinin farklılaşmasına, uzaklaşmasına yol açmıştır.

Bu dönemde yüksek ve rafine kültür, bilim ve tekniğin kurucuları, taşıyıcıları ve yayıcıları olarak üniversitelerin uzun süre atalet ve sönüklüğü hayallerle gerçeklerin ne kadar birbirinden uzak olduğunu gösterir. Atatürk’ün 1937’deki meclisi açış konuşmasında, üniversitelerden beklediği hiç gerçekleşmediği gibi, ülke coğrafyasını doğu-merkez -batı tasnifinde İstanbul ve Ankara üniversiteleri kurulmuş; Van gölü çevresinde bir üniversite ölümünden kırk beş yıl sonra faaliyete geçebilmiştir (ASD, 1997, s.428). Ama üniversiteler günümüzde bile çevresel etkisi, İlköğretmen okulları- Köy Enstitülerinin kültür, sosyal yaşam ve eğitim alanlarındaki kalıcı çevresel etkilerine göre (Köy Enstitülerinin etkisi için Kirby, 2018, ss. 339-378), oldukça geride kalmış; beklentileri karşılamamıştır.

Kültürel olarak yerel değerlerin “milli” yanlarının keşfedilip vurgulanarak ya da yöreselin milliyete irca edilerek yeni bir toplumsal kimliğe ulaşma ve bu kimliği güçlendirme çabaları, Cumhuriyetin ideolojik tutum ve uygulamalarının her alanında kendini hissettirmektedir.

Özellikle dil alanında tarama sözlükleri oluşturma; yerel Halkevlerinin dil, tarih ve coğrafyaya yönelik gezi-inceleme faaliyetleri; müzik, dil, folklor içine alan maddi kültür unsurlarının derlenmesi ve yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar yapma veya bulma çabaları yoğun bir insan unsurunun bu konulara seferberliği ile mümkündür. Yine de İngilizce-Türkçe sözlük olan Redhouse ayarında bir sözlük uzun süre, 1945 yılına kadar, oluşturulamamıştır (Dursunoğlu, 2011, s.258). Cumhuriyet imkanları ölçüsünde toplama, derleme, uyarlama ve bunları yayınlamada takdire şayan bir ilerleme kaydettiğini, hakkaniyet bağlamında, vurgulamak gerekir. Ayrıca, daha Millî Mücadele koşullarında başlayan bilim, teknik, eğitim, felsefe ve diğer kültürel alanla ilişkili Batılı temel veya öncü kaynakların tercüme edilerek okuyucuya ulaştırma istek ve kararlılığı, sürekliliği olan bir politika olarak benimsenmiş; birçok temel kaynak ya devlet ya da özel girişimlerle tercüme edilerek literatüre kazandırılmıştır. Ancak tercüme edilenlerin önceliği, özensizliği, okuyucu sınırlılığı ve seçimindeki tercihler tartışmalı olduğu gibi, düşünce dünyamıza ve kültürümüze katkısı ve okunurluk bağlamında, 1940'lardaki Batı Klasiklerinin tercümesinde olduğu gibi, sadece kütüphaneleri süslemekte olduğu; dilde yapaylık, kültür ve edebiyatta yozlaşma yönlü eleştiriler göz ardı edilmemelidir (Kurultay, 1998; Tosun- Şimşek, 2012).

Kemalist Aciliyet: Milli Devlet ve Toplum Mu? Demokrasi Mi?

Bürokrat(asker-memur) zihniyetli bir kadronun takdir edilecek çaba ve emeklerinin bir ürünü olan Cumhuriyet, toplumsal görünürlüğü arka planında yoğun bir fert-devlet ilişkisine (Türkdoğan, 1982); ön planında ise hukuki düzenlemelere bağlı olarak kadının (Göle, 1992, ss. 48-75), gençliğin (Çavdar, 1995, ss. 299-324) ve köylünün (Karpas, 1996, ss. 98-123) kamusal alanda bir kıymet ifade etmesine yol açan bir genişleme sağlamıştır. Türk kültürünün değerler sistemi ile modern zihniyetin zorunlu ve mümkün olan noktalarını sentezleyen Kemalist model, siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda sosyalizmle kapitalizmin ve daha çok faşist/solidarist (Balkan ülkelerindeki köylü partilerinin ideolojilerine benzer) fikirlere yakın bir noktadadır (faşist olmadığı üzerine Zürcher, 2005, ss. 270-271). Devletin hakkına öncelik-ferdin hakkının ferde devletin hakkının devlete-verildiği ideolojik anlayış, "biz bize benzeriz" sade ifadesiyle özgün bir yoruma ulaşmıştır (Türkdoğan, 1982, s. 15; Parla, 1989).

Atatürk'ün, "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" veciz okumasından hareketle, Cumhuriyet kadrolarının kültüre verdikleri önem hem o zamanda hem de günümüzde, hep tartışma konusudur. Acil ülke imarı ve yeniden yapılanmaya, ekonomik atılımlara ve yeniden devlet ve toplumsal örgütlenmeye ihtiyaç duyulan bir zamanda ve ülkede, kültürel değişime odaklanılması, enerjilerinin önemli bir kısmını bunda harcamaları; onu tanımlanmaya ve geliştirilmeye öncelik verilmesi şaşırtıcıdır. Bunu, ilk İktisat Kongresinde alınan kararların sonuçlarını görmeye veya Lozan Barış Antlaşmasının ekonomik kısıtlamalarına indirgemeye çalışmak da hafiflik olur. Asker sivil bürokrat kökenli bir kurucu kadronun dünyanın dönüşüm zihniyetini ve bunun da uluslararası politikalarda tam bağımsızlığa dayalı ve eşitlikçi milli devlete ve hak ve görevleriyle tanımlı özgürlüklerle donanımlı fert ve topluma doğru yönelimini görebiliyor olmalarının ve geleceği kestirebiliyor olmanın rolü akılda tutulmalıdır.

Diyalektik bir mantıkla herhangi bir ekonomik değer ürünü olabilen bilim ve teknolojiyi üretebilecek alt yapının olmamasının ekonomik alanda kısa vadede atılım yapmanın mümkün olmadığı gerçeğinden dolayı Cumhuriyet kadrolarının bu alana yoğunlaşmalarını engellemiştir demek de çok gerçekçi değildir. Gerek Millî Mücadele gerekse Cumhuriyetin

kuruluş ideolojisi ve eylem hattı ekonomik ve özeldede endüstriyel bir topluma dönüşmeye yönelik zafer kazandıracak yapıların oluşturulması değildir. Yeni bir toplum ve devlet şekillenmesinde modern/ çağdaş özellikler taşıyan bir ülke oluşturmaktır (Timur, 1994, ss. 22-23) Bunun ideolojik ve teknik temellerinin oluşturulması ise “Türk İnkılabı”nın adı olmaktadır (İnan, 1973, s. 159). Atatürk’ün kendi ağzından çoğunlukla “İnkılabımız” veya “Türk İnkılabı” adı telaffuz edilir. Bu söylemin içi de “her yönü ve her şeyi ile medeni olacağız” ile doldurulur; medeni olan Batı olduğuna göre öykünülen ve benzemek istenen odur çıkarımına ulaşmak mümkündür. Yansız olarak bunun söylemi ile yapılmak istenen, bir sosyal mühendislik harikası olarak, bir medeniyet yaklaşımıdır (Bir proje olduğu üzerine Göle,1992, ss.48-49).

Bu yaklaşımın görünür iki yönü vardır: Şekil ve içerik (Türkdoğan, 1982, s.15). Şapka giyilmesi, çarşaf ve peçenin atılmasının teşviki, alfabenin değiştirilmesi, Batı ile uyum sağlayacak sosyo-ekonomik hayatla ilgili düzenlemelerin yapılması ve kadına haklar verilmesi maddi görünüm sağlar. Geleneksel müziğin yasaklanması ve çok sesli Batı müziğini benimsetmeye dayalı müzik inkılabı, dil ve tarih tezleri, halkçı, milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi söylemlerle yeni bir yoruma ulaşan ideolojik çerçeve, kendi içinde tekil neden sonuçlara dayalı bir bütünlük oluşturur. Asil kanın damarlarda mevcut olduğu ve bu söylemin kişiyi ve toplumu mutlu edeceği bir kimliğin farkına varma ve onu içselleştirmenin uç noktalara taşındığı süreçte, milli şuurlanma ile ister ideolojik ister pratik olsun yabancı olana karşı milli veya milliyetçi söylemlerle bir direnç ve korunma bloğu oluşturma ve böylece hem milli hem de inkılapçı bir ruha ulaşmanın mümkün olduğu çıkarımı yapılır. Özünde “Öğün-, Çalış-Güven” olan bu ruhun kazandırdığı bir kalkınma ve hareket dinamizmi (Keyder, 1993), lider kadronun akılcı ve gerçekçi tespit ve adımlarıyla aydınların hayallerinin buluşması beklenenin üstünde bir hıza ve aşamaya ulaşmış; ancak geniş halk yığınlarının edilgenliğinin bertaraf edilememesinin yol ve araçları oluşturulamadığı için beklentiler yeni nesle havale edilmiştir. Genetik kodlarındaki asker-milletle uyumlu lider mitosunu güçlendiren ideolojik kabullenişleri de beraberinde getirmiş; totaliter rejimlere yakın ve anti-demokratik bir görüntü sunmuştur. Atatürk bu durumu daha sağlığında fark ederek, “*Bu günkü manzara aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır... ve ben öldükten sonra arkamda kalacak müessesese, bir istibdat müessesesidir*” yollu endişelerini belirtmiştir (Fethi Okyar’dan aktaran Tuncay, 1992, s. 217). Tarihsel Türklükte demokrasi kültürünün izlerinin kurultay toplantılarında seçkinlere münhasırlığı ve dikey ve yatay kutsal törenin kuşatıcılığının tartışılmazlığı (Kaynar, 2010; Belge, 2012, s.533 vd.) göz önünde bulundurulduğunda modern demokrasinin yabancılığı ile gelenekselin derin izlerinin varlığı arasına sıkışan Cumhuriyetin demokrasiye bakışı kadük olmuş; yine de nihai hedefin demokrasi olduğu hissi, ders kitaplarıyla canlı tutulmuştur(örneğin, Mehmet İzzet, 1933; Afet (İnan), 1933; Sadak, 1939).

Milliyetçi bir ideolojik tutum ve rejimin halkçı yüzünün demokratik olması beklenirken, Cumhuriyet kadrolarının demokrasiyi sadece hükümet icraatlarını denetleyecek ve eleştirecek bir mekanizma olarak algılamaları yüzünden demokrasinin ruhunu yakalayamamışlardır. Genelde savunma olarak ileri sürülen ve demokrasinin bir maliyeti olmasını taviz olarak algılayan, dönem içi koşulların demokratik tutum ve uygulamalara elvermediği veya toplumun kültürel gelişmişlik düzeyinin henüz yeterli seviyeye gelmediği savunması, Cumhuriyetçi kadroların demokrasi ile imtihanın ne olduğu ve yönü hakkında tatmin edici değildir. Yine de rejim bağlamında vesayetçi ve kontrollü çok partili denemelerin ve yeni nesle

verilen eğitimin içindeki sosyalleşmeye dönük söylem ve pratiklerin içindeki demokrasi vurgusu nihai hedefin demokrasi olduğunu göstermektedir.

Kemalist Uygarlık Söyleminde Başarı Göstergesi: Tam Bağımsızlık ve Kadın

20. yüzyılın başındaki Batı dışındaki dünyada, tam bağımsızlık talebi, anlaşılabilir bir taleptir. Batının dışındaki dünyanın yarısından fazlası Batı emperyalizminin tam sömürgesi veya görece bağımsız olmasına rağmen Batıya ekonomik ve siyasal olarak bağımlı ülkelerden oluşmaktadır. Doğuda Japonya hariç; İran, Afganistan, Çin gibi ülkeler görece bağımsız devletler olmasına rağmen Batı emperyalizminin hedef ülkeleri olarak ya bağımlı ya da yarı bağımlı olarak sürekli ve çok yönlü bir istikrarsızlık içindedir. Çoğu Latin Amerika ülkesi; ABD'nin emperyalist politikaları doğrultusunda ya diktatörlük ya da iç savaş yaşamaktadır. Ayrıca Balkanlar, diplomasi literatürüne 'Balkanlaşma' terimini kazandıran, bazıları bağımsızlık peşinde; bazıları daha çok terör eylemleri ile kendini gösteren grupların savaş alanıdır. İçeride, Osmanlı Devleti'nin siyasal, askeri, toplumsal ve ekonomik düşkünlüğü ve bunun emperyalist devletlerce istismarı örneğini yakından görmüş; yıkılışına da şahit olmuş Cumhuriyet kadroları için tam bağımsız olma isteği daha Millî Mücadele'nin başından itibaren temel hedeftir. Atatürk, Sakarya Meydan Muharebesinin hemen sonrasında, Fransız delegesi Möyö Franklin Bulion'a, *"İstiklali tam, bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin ruhu aslisidir. Bu vazifeyi deruhte ederken, kabiliyeti tatbikiyesi hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat binnetice hasıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda, muvaffak olabileceğimize dairdir... Biz, yaşamak isteyen haysiyeti ve şerifile yaşamak isteyen bir milletiz. Alim, cahil, bilaistisna, teknil efradı milletimiz,... bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta da; istiklali tammımızın temini ve idamesidir. İstiklali tam denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, harsi ve ila... her hususta istiklali tam ve serbesitii tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet, millet ve memleketin, manai hakikisiyle bütün istiklalinden mahrumiyeti demektir. Biz bunu temin ve istihsal etmeden sulh ve sükuna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz"* (Nutuk, ss. 445-446) söylediklerinden çıkarılacak sonuç, geçmiş tecrübelerin tam bağımsızlık olmadan nelere mal olduğunun tarihsel bilincine sahip olduğudur. Şuur altlarında, yakından şahit oldukları kendi başına, emperyalist müdahale olmadan, Almanya'nın baş döndürücü hızlı kalkınmasının yanında, yakından görmedikleri ama bütün Doğunun imrendiği Japon dinamizmine atıf yapan söylemler, yolu ve yöntemin ne olduğunu göstermektedir. Bağımsız Batılılaşmayı, dışarıdan bir yönlendirme olmadan, dahası kendi isteği ve kendi unsurları ile bunu gerçekleştirmek ve Batılı gibi güçlü olma, daha Jöntürklerden beri, Türk yönetici ve aydınlarının hayallerini süslemektedir.

Bütün çıkış noktalarını kesiştiren ana temanın "Tam Bağımsız" Türkiye olduğu ilke ve inkılapların siyasal tutumlarla desteklenmesi, geçmiş Osmanlı korkularının aydın kesimin şuur altında hala güçlü bir yer tutmasındandır. Öyle ki Atatürk, *"Türkiye Devletinin istiklali mukaddestir. O, ebediyen müemmen (güvenliği sağlanmış) ve masun(korunmuş) olmalıdır"* (ASD,1997, s. 337) demek suretiyle tam bağımsızlığın tartışılmasının bile yapılamayacağını ruhani bir sözle kitlemiştir. Çünkü kapitülasyonların, gümrük antlaşmalarının, Duyunu Umumiyelerin ve dış borçlanmaların siyasal sonuçlarının bedellerini ağır ödemiş, bunun acı sonuçlarını yaşamış ilk dönem Cumhuriyet kadroları için tam bağımsızlık anlaşılır olmaktadır. Geçmişin hata veya yanlışlarına atfının yanında, geçmişin-Osmanlı mirasının reddi olan cumhuriyete geçiş bile tam bağımsızlığa zemin hazırlayacak yeninin ilanı ve tanımlanmasına giriş niteliğindedir. Bu yenilikte tarihsel Türk olma ve muasır medeniyete

dâhil olma inkılapçı ideoloji ve ütopyanın hedef ve sınırlarına karşılık gelir. Ancak tam bağımsızlığın iç ve dış politikada her zaman kısıtlayıcı bir yönü ve bedeli olduğu sonraki dönemlerdeki gelişmelerle ortaya çıkacak, tam bağımsızlık tartışılır hale gelecektir.

Milli kültürün araştırılması ve kimliğin tanımlanması çalışmalarına bağlı olarak, kanuni düzenlemelere dayalı, seçkin modernleşme ile çağdaş bir görüntünün yapılandırılması, tedrici kültürel değişimin ve toplumsal kabul ve uzlaşımın aranmamasının yanında, bunun merkez kaynaklı kurum ve pratiklerle modernleşmeyi, bir süreç olarak, belirleme ve hızlandırma işlevi görmüş ama görüntüden öte geçememiştir. Dini yaşam yeraltına inip yeni bir pratik yaşarken ve medeni kanunla getirilenler görüntüyü desteklerken, yalnızca cesur ve köklü bir değişim olan harf inkılabı kalıcı ama zaman zaman tartışılan (daha çok dedesinin mezar taşını okuyamayan torun imgesine sıkıştırılan) inkılap olarak kalmıştır. Medeni Kanun'un kabulü ve kadının konumu bağlamında bu görüntünün ipuçlarını bulmak mümkündür. Hukukun doğal yapısı dışında, gelenek ve görenekleri hukuk formları içinde ifadelendirme ve işlemenin bir diğer adı olması gereken Medeni Kanun, gelenek ve görenekleri aşan ve modernliğe uygun bir yaşam tarzını sunma olarak, benimsenmiştir. Hali hazırdaki Türk toplumunun İslam dini ile kurduğu tarihsel ilişkiye darbe vuran ve özellikle modernleşmenin hayatın her alanına açık tutan anlayışın toplumda kadın-erkek eşitliğine karşılık gelmesi, Medeni Kanunla örf ve adetlerin yerine ikame edilen modern yaşamın kurallar bütünü olmasından çok, kadının esaretini açan bir anahtar konumuna indirgenmiştir. Kültürel üst yapıları tanımlayan bir medeniyetçilik söylemiyle desteklenen Medeni Kanun, Cumhuriyet dönemi içinde "Kemalist babaların asri kızları"na (Göle, 1992 ss.66-69) vazife ve milli idealleri aşlamış ve kadınların ev dışında yeni kimlikler kazanmasına yol açmıştır. Kadını daha eşitleyici feminist eğilimleri güçlendirmesi gereken bu durum, şaşılacak biçimde ağır başlı ve Cumhuriyet ideallerine uygun bir kadın tipini ortaya çıkarmıştır (Genzigton, 1983, ss.163-187; Gençosman,1981, ss.215-222; Lewis, 1993, ss. 270-273). Ancak Atatürk sonrası bu kadın tipinin sanıldığı gibi devam ettiği düşünülmemelidir. Özellikle edebiyata ve anılara yansıyan yönüyle ve şehirli olan kadının, 1940'lar sonrası hem metalaşması hem de buna bağlı bunalıma düşmesi, ithal edilen modernliğin ürettiği kültürel yozlaşma karşısında geleneğin terk edilmiş olmasının verdiği ağır tahribat sonucudur.

Kemalist Söylemdeki Tarihsel Türklüğe Vurgu ve Hümanizm

Alfabe değişiminin kültürel devamlılığa verdiği kesinti ve durgunluğun yanında, Kerbelâ faciası, Hazreti Ali cönkleri, Nuh Tufanı, Oğuz Kağan-Battal Gazi-Köroğlu destanları, Dedem Korkut-Âşık Kerem hikâyeleri, anonim -name ve tevarihlere sıkışmış kolektif tarih şuuru yok farz edip yerine Mete'yi, Atilla'yı Etileri, Sümerleri geçiren yeni tarih anlatısı, toplum katlarında legalleşme ve yeni dayanaklar bulma psikolojisini keskinleştirmiştir. Ancak uzun tarihsel süreçte İslami içeriklerle zenginleşerek ve dönüşerek gelen kolektif tarih şuuru, toplumda daha itibarlı olurken ve canlılığını korurken, yeni tarih anlayışı, köklerindeki ve söylemindeki kozmopolitlikten dolayı, resmi söylem ve yeni nesil dışında karşılık bulamamış ve içselleştirilememiştir.

Cumhuriyetin temelinde yatan modern anlamada "millet olma" ve Batının ulaştığı uygarlık düzeyini yakalama dürtüsü, II. Meşrutiyetin Türkçü- Batıcı çizginin yeni koşullara uyarlanmış; Misakı Milli hudutlarında modern Türkiye Cumhuriyeti'nin yaratılması sonucunu doğurmuştur. Dar Anadoluculuğun önem kazandığı bu dönemde (Çetin, 2020, ss. 27-62) yaratılacak kültürel yapının siyasi çerçeveye uyması gerekmektedir. Saltanat ve hilafet

gibi geçmiş dönemin bağılık makam veya sığınaklarının yerine yarı etnik, yarı vatandaşlık ve kültürel bir aradalığı öneren Cumhuriyetin ideolojik açılımı, kendi tarih sürümünü de ortaya koymak zorundaydı. Ancak önemli sorun Anadolu Türklüğünün geçmiş kökenleri Orta Asya'nın bozkırlarına uzanıyordu. Tarihi gerçeklerle Anadolu'yu sahiplenmek, Malazgirt'le başlayan işgalcilikle sonuçlanıyordu. Antik dönem Türk tarihinin derinlemesine araştırılmamış olması ve antik dönem Anadolu kavimlerinin kökenlerinin tartışmalı olması Cumhuriyet kadroları için dil ve tarih tezlerinin önerilmesinde rahat konuşabilecekleri geniş bir alan açmıştı ve bu alan sonuna kadar değerlendirilmiştir (İnan, 1984, s.242; Behar, 1996, ss. 192-194; Türkdoğan,1999, ss.313-361; Toprak, 2012, ss.99-207). Türk kültürünün Orta Asya bozkırlarında oluşturduğu siyasal bağılık anlayışı, kahraman lider kültürü, örgütlü topluluk hareketliliğinin 20. Yüzyıla "Ulu Önder-Türklerin Atası" ile "Vatan/Millet Evlatları" olarak taşınmıştır.

Halkevleri ve daha sonraki Köy Enstitüleri deneyimleriyle yapılan merkezi kültür bombardımanları, toplumun basit kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli etkileri olmakla birlikte, empatik olamamıştır. Ayrıca bunun ötesinde ayrıntılaştıran üst teknolojik ihtiyaçları ve bilimsel bilginin oluşturulması ve geliştirilmesi noktalarında istenen atılım gerçekleştirilemediği gibi, ithal edilerek karşılanması kültürel çözülme ve yozlaşmayı derinleştirmiştir. Şehir ve bazı kasaba merkezlerinde, çoğunlukla taklide dayalı, Batılı yaşam tarzına ait pratikler, toplum katlarında karikatürize edilerek karşılık bulmuş; çok az ilgi görmüştür. Köy ve kırsal alan merkezden gelen kültür bombardımanının dışında kalmış; kendi gündelik yaşamını bildiği şekilde sürdürmüştür. Merkezlerin dışında oluşturulan çağdaş yaşam örnekleri dar bir çevrede kalmış; eğitim kurumlarıyla devşirilenler de köy ve kırsalda uyum sorunları yaşadıklarından şehirlere çekilmiştir.

Başlangıçta kültürel değişim milli kimliğin biçimlenmesi ve modernleşmenin Batılılaşma yönünde bir ivme kazanması olarak görülürken 1940'ların savaş karşıtı ortamında ve yeni yeni keşfedilen "hümanistleşme" ön plana çıkmıştır (Sinanoğlu, 1988; Sezen, 1998). Bunda kuruluş döneminin milliyetçi ve inkılapçı heyecanın azalmasına bağlı olarak, II. Dünya Savaşı koşullarında liberal zihniyetin yeni çıkış yolları aramasının rolü büyüktür. Hümanistleşmenin Batıyla bütünleşmede genişletme yaratması ve Kemalizm'in fikirler yığından sistemli düşünceye doğru yorumlanmasının milliyetçi doğasını reddedecek biçimde kozmopolitliğine/evrenselliğine vurgu yapılması siyasi gündeme, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün olmazsa olmaz şartlar olarak yerleşmesine yol açmıştır. Ancak bunların hiçbirisi uzlaşma kültürü oluşturma bilincinin olmadığı bir kamuoyunda karşılık bulmadığı gibi, çatışmalara da yataklık etmiştir. Kemalist söylemin seçkin ve merkezci doğasından dolayı bir toplumsal uzlaşma demokrasi adına oluşturamayacağına bilinmesine rağmen, yine de Kemalist ideoloji yeni bir yorumlamaya tabi tutularak ve halkçı ve inkılapçı yüzü öne çıkarılarak hem değişim hem de yorumlama Kemalist çizgide devam ediyormuş gibi gösterilmiştir. Belli kesimler tarafından laiklik, halkçılık ve inkılapçılık sonuna kadar sömürülmüştür. Göz ardı edilense Kemalist medeniyet söyleminin Türkiye şartları için ve Türk'e göre olduğu unutulmuştur.

Milli kalkınmayla modernleşme arasında var olan ilişki Batı dışı toplumlarda taklide kadar giden bir Batıcılık anlayışına yol açmıştır. Milliyetçiliğin seçkin ve bu seçkinliğin Cumhuriyet kadrolarında da egemen olması ve yetiştikleri tarihi zeminin pozitivist ve seküler

eğilimleri yalnızca siyasal düzeyde (bilimsel bilginin gelişmesi olarak değil) algılamalarından dolayı ait oldukları toplumun kültürüne yabancılaşmaları, toplumlarını anlamak ve doğal bir dönüşümü hızlandırmak yerine kendi öngörülerine uygun toplum şekillenmesine gitmişlerdir. En iyi entelektüelin bile Batı'yı felsefi düzeyde anlamaktan uzak olduğu ilk dönem Cumhuriyet kadrolarının yollarını el yordamıyla bulmalarına neden olmuştur. İstenmediği halde taklitçiliğin var olmasına ve toplumu şekillendiren önemli dinamiklerin (din gibi) yadsınmasına yol açan bu durum kültürel anlamda aydın-halk kopukluğunu doğurmuştur. Demokrat Parti'nin "Yeter Söz Milletindir" demesi bu kopukluğun tescili ve tamirine yöneliktir. Tek-parti döneminde jandarma-ormancı- ekşper-tahsildar korkusunu iliklerine kadar hisseden vatandaşın, çok partili dönemde, memur karşında itibar kazanması aslında Cumhuriyet'in asıl mecrasını bulması demektir.

Son Eşikte Söylem: Failin Modernliği mi? Kültürel Bir Devrim Mi?

Başta Atatürk ve onu takip eden kadroların söz ve eylemlerinde çokça dillendirilen söylemlerin başında etnik kültürel yükselme ve radikal çağdaş uygarlığa dahil olma önemli bir yer tutar. Bu yer tutmada, değişim ve dönüşüm bağlamında, siyasal, sosyal ve kültürel alanda geleneksel kurumlar ve inanç, taraftarlar ve karşıtları için farklı yönlerden bariyerleri veya sığınakları oluşturur. Cumhuriyetin inkılapçı kadroları için Millî Mücadele, başlangıcı, gelişimi ve zaferi, geleneksel siyasal kurum, kadro ve tutumların tasfiyesi ile avantajlı siyasal ve ideolojik pozisyonlar üretir. Tanımlanmış çağdaş milli devlet ve toplum oluşturmada, kahraman ve kurtarıcılıkları, toplumsal destek bulmalarına imkân sağlar. Ancak bu kadroların, toplumun kılcal damarlarına kadar kuşatmış olan gelenek ve inanca savaş açmadan, onları yok etmeden, seküler bir coğrafya oluşturmada, inkılap yapmalarına imkân olmadığı önyargılarının toplamı, uzlaşma aramadan, zorlama ve icbara dönüşmüştür. Osmanlı geçmişinin muhteşemliğine rağmen ortaya konulan ve kabul edilen çağdaş uygarlık ilkelerinin Osmanlı tarihselliğinde karşılığının olmaması ve dahası Osmanlı geçmişinin tarihsel hafızada varlığının çağdaş uygarlık adına yeninin ve iyinin göreceliğini sönmeyeceği kaygısı, onu reddetme, kötülemeye veya göz ardı etmeye varan kullanımları tedavüle sokmayı gerektirmiştir. Öyle ki gelenekselliğin karşılığı olan Osmanlı geçmişi, olumsuz ve kötü örneklerin nesnesi yapılmıştır. Daha çok aşiretten bir imparatorluk çıkararak, fetih ve fatih yüklemeleriyle tarihsel hafızada var olan Osmanlı imgesinin toplumsal hafızadaki güçlü ve canlı varlığı, inkılapçı kadroların kendi varoluş ve özlemleri için de tehdit oluşturmaktadır. Uzun Osmanlı tarihinin son dönem olumsuz olay ve olgularını öne çıkararak kurgulanan tarih, siyaset, ekonomi, yaşam ve tutumlar, inkılaplar için sebep-sonuç ilişkisinde ikna ediciliğe sahip olmasına rağmen, tarih ve kültür bağlamında reddi mirasçılık pek fazla sonuç vermemiştir.

İslam dininin teorik lafzını akıl ve bilimle eşitleme ve tasavvuf pratiklerini çağdışı görme kararlılığı, din dışı etik ve bunun üzerinden bir kültür iklimi oluşturmaya ya da İslam'ın inanç retoriğini dışlayarak onu modernize etme ve bunun üzerinden kültürel bir görüntü yakalamaya yönelmişlerdir. Karşılığında toplum katlarından zayıf siyasal tepki ve geniş bir kültürel kapanma ortaya çıkmıştır. Katı milliyetçilik ve radikal çağdaşlık, dar alana sıkışmış; geniş toplum katlarıyla buluşamamış, onlar için geleneksellik ve inanç boyutunda yaşamaya devam etmişlerdir. Günümüz koşullarından bakıldığında Cumhuriyet kadrolarının yol ve yönteminin sorunlu olduğu açıkça görülmektedir. Cumhuriyet kadroları, İslam inancına kendi arzularını şekli vermek yerine, o inancın sahiplerini yani Müslümanları çağdaşlığa

hazırlamayı ve yönlendirmeyi denememişlerdir. İçeriden Müslüman modernliği, tüketim, tercih ve katılım boyutlarıyla günümüzde çok daha içkin yaşanmaktadır. Buna ister postmodern durum, alternatif modernlik veya ister daha yerel boyutu ile Melez Desenlerin varlığı (Göle,2000) deyin; ne dersiniz deyin bunun adı Türk Müslümanın modernliğe akışıdır. İnancı yaşama ve yaşatma, bu akışa göre, kendini biçimlendirmekte; kabuller, gereklilikler ve pratikler güncel hale gelmektedir. Elbette bu sürecin yaşanmasında, değişen dünyaya Müslüman uyumu kadar, Türk İnkılabının kazanımlarının ve gerilimlerinin Müslüman olanlar üzerinde kalıcı etkisi göz ardı edilmemelidir.

Yakın dönem radikal söylemlerinde kültürel boyutu ile Türk İnkılabının bir Türk Rönesans'ı, Hümanizması veya Aydınlanması okumaları bir yana bırakılırsa, 20. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren bazı araştırmacılar, Türk İnkılabını seküler doğası bağlamında bir kültür devrimi olduğunu dillendirmişlerdir (Yalman, 1973; Perin, 1981; Mardin,1991a) Fransız, Bolşevik ve daha sonraları Çin devrim süreçlerinde yaşananlar göz önüne alındığında, inkılap sürecindeki radikalliğin toplumsal şiddetle eşitlenmemesi ve doz aşımı olmamasının yanında, siyasi yapıyı, değer ve zihniyeti ve kültürle ilişkili olanları değiştirmeyi veya dönüştürmeyi hedef almış; yerel toplumsal yapı ve ekonomik ilişkilere çok fazla müdahale etmemiştir. Cumhuriyet idealinde somutlaşan, halkçı ve milliyetçi temaya dayalı, sınıflar üstünlük ve toplumu bir bütün görme yaklaşımı, toplumsal altüst oluşlara yol açmadığı gibi, bir sınıf hakimiyetine de yol açmamıştır. Ancak süreç içinde, eğitim odaklı dikey hareketliliğe imkân veren ve ondan beslenen, kendilerini Kemalist söylemle özdeşleştiren bürokratik vesayet ortaya çıkmış; uzun zaman Türkiye'nin siyasi gündemini işgal ettiği gibi, siyasi sıkışma ve krizlere sebep olmuştur.

Türk İnkılabını eksiksiz bir kültür devrimi olarak görmek ve onu bir burjuva devrimi yerel örneğine endekslemek, kolektif kimlik oluşturmada aldığı mesafenin yetersizliği ve üst-yapıları değiştirmede gösterdiği başarıyı alt-yapıları değiştirmede gösterememesi noktalarında tamamlanmadığı eleştirisine maruz kalmıştır. Ancak Cumhuriyet kadroları tespit edilen ilkelerin açık uçluluğu ve yapılan inkılapların yeterliliği noktasında kendilerinden emindirler. Süreç doğru işler; sapmalar olmaz; mal edilmeye bağlı toplumsal sahiplenme sürer; gelişim durmaz ve daha ileri taşınırsa 'çağdaş uygarlığı yakalamak ve geçmek mümkündür' iyimserliğine yaslanırlar. 'Her şeyiyle medeni olacağız' söyleminin haleti ruhiyesi ve son eşikte varacağı nokta bir kültürel değişim ve dönüşüm ise Türk İnkılabı bir kültür devrimi hedeflemiştir. İnkılapları sürdürme kararlığı, bir dizi problemler alanlar oluşturduğu ve kültürel yozlaşmaya kapı araladığı gibi, dışladığı veya dışarda bıraktığı ve çevredeki birikimin süreç içinde merkeze baskısı ve kısmen işgali, farklı bir merkez-çevre olgusunu gündeme getirmiş; teorik yaklaşımları altüst etmiştir. Ancak kültürel görünüm değişime uğramış olmasına rağmen kültür inkılabının özü içkin hale gelmiş; okur-yazarlıktaki artış, tarihsel anlatıya Osmanlı eklemlenmesi, Batı yaşam tarzının çoğu yönlerinin sıradanlaşması, şeriatın ayak seslerinin inandırıcılığını yitirmesi, kadının sosyo-ekonomik hayatta görünürlüğünün kanıksanması, soyadlarımıza bağlılık ve diğerleri yepyeni bir kültürel iklim oluşturmuştur. Anadolu insanının, 'dili dilime; dini dinime' veciz ifadesindeki anlam, Kemalist söylemin tekil kültürel insanı yaratma yerine, tarihsel ve kültürel kökleriyle, daha makul bir izan yakalamıştır. İnanç, dil, tarih, kadın, estetik, ilişki ve yaşam düzeyinde, kültürel alana yönelik inkılapların çoğu geri döndürülemez süreçler olarak varlık bulmuş;

kalıcı olmuştur. Uzun erimli bir kültür devriminden söz edilebilir ama onu radikal bir söyleme yerleştirmek de o kadar zorlama olur.

Sonuç Yerine

Genel ve birkaç noktayı öne çıkararak eleştirel bir değerlendirmesi yapılan Kemalist Medeniyet söyleminin kültürle ilişkisi, zannedildiği gibi, rasyonel akılla ve bilimsel tutumla beslenmez; siyasal yorum ve ideolojik önyargılar belirleyicidir. İdeolojik tutum ve geçici politikalar için birçok kültürel unsurun birlikte veya farklı alan ve zamanlarda kullanıldığını görürüz. Bunun da bilimsel anlayışı rehber edindiğini söyleyen Cumhuriyet kadrolarının, politikalarına uygun düşmediğinde, spekülatif çıkarımlara ve uygulamalara yaslandıkları görülmektedir. Ancak Cumhuriyet kadrolarını birinci dereceden kültürü ele almaya iten saikler konusunda tatmin olmadığımızı, birtakım nedenlere soru işareti koyduğumuzu belirtelim. “Bağımsız Türkiye” hayalinin büyülediği Cumhuriyet kadroları için ekonomik ve siyasal bağımsızlığın kültürel bir değişim projesine bağlı olup olmadığını tartıştıkları konusunda somut ve ikna edici bilgiler yetersizdir.

Yine de ideoloji ve programlı gelişme ve kalkınma mantığının ön plana çıktığı 1930’ların dünyasında Türkiye’nin planlı ve sistemli bir yol izlemesi doğru bir adım gibi görünmektedir. “Hak yok vazife var” düsturunun derinlemesine işlediği bu dönemde, devletin ve toplumun güçlendirilmesi adına ferdin feda edilişi; kültürel değişimde güdümlü tavırların öne çıktığı; buna bağlı olarak da her şeyi bildiğini ve en iyiyi düşündüğünü sanan bürokratik bir zihniyetin egemen olduğu görülür. Kültür değişmelerinin bundan dolayı doğal ve bilimsel olmaktan çok ideolojik olduğu hükmü varittir. Yine de Türk toplumunun modern dünyaya uyum sürecinde önemli bir deneyimi olan Cumhuriyet Türkiye’si aldığı radikal kararlar ve bunları uygulama yeteneği boyutunda modernleşme tarihinde özgün örneklerden biridir.

Milli kimlik ve çağdaş olanla ilişkilendirmek babında seküler nitelikli tarihsel Türk kültürünün, İslam’ın hem inanç hem yaşam boyutundaki kuşatıcılığının dışında, maddi ve manevi unsurlarının neler olduğu dönemin entelektüel mahfillerinde çok tartışılmasa da zihinlerdeki hayati ve acil kodlu varlığını tarih, sanat, dil, sosyoloji ve son noktada ideolojik izahlarda görmek mümkündür. Tarihin ara boşluklarından, arkeolojinin sınanmamış verilerinden, büyük anlatılara yataklık eden Oryantalist analizlerden ve Batı’daki spekülatif entelektüel tartışmalardan sonuna kadar yararlanıp, bazılarını sömürürcesine kullanarak bir kültür, kimlik ve uygarlık tanımlanması, tam veya eksiksiz ikna edici olmasa da, ortaya konulmuştur. Bu bile bu çabaların pratiğini ve yönünü eleştirirken takdir edilmeyi hak eden bir durumdur.

Günümüz koşullarında yaşanan baş döndürücü kültürel değişimin tekil ideolojik söylemlerle ve merkezi yapılarla yönünü, hızını ve doğasını biçimlendirmek artık mümkün değildir. Dijital çağın ve sanal alemin sınırsız imkân ve tehlikeleri içinde, dünyadaki tüm bireyler serbest oldukları gibi, tehlike altındadır da. Dijitali üreten ve sanalın sahipleri kimlerse ipler onun elindedir; Kapitalizmin ve liberalizmin görünmez eli, kültür emperyalizmini sonuna kadar kullanmaktadır. Milli kültürlerin makro ve mikro alanları tüketime açık olduğu gibi, yozlaşmaya da açıktır. Entelektüel gündemlerde yeniden kimlikler ve çağdaşlıklar sorgulanırken, Kemalist söylemin kültürle girdiği ilişkinin Türk toplum deneyimini, geniş

ölçekte, doğru analiz etmeden ve değerlendirmeden yapılacak yorum, bakış ve kullanımlar istenmedik ve öngörülmeleyen sonuçlar üretebilir. Bunun için özü kaybetmeden çağdaşlığın içinde olmak gerekir. Kemalist zihniyetin milli kültür hassasiyetleri ile çağdaş uygarlık hedeflerini nasıl formüle ettikleri, doğruları ve yanlışlıkları ile bize zengin bir deneyim sunmaktadır. Yıktıklarınız yerine daha iyilerini koymadığınız müddetçe sorunlar hep var olacaktır. Hele milli kültür, kişisel hesabınız değil; toplumsal hesabınıza aittir, dilediğiniz gibi tüketemez; borçlanamazsınız da. Uygarlığın da talipleri çoktur; rekabete hazır değilseniz çağdışı kalırsınız.

Kaynakça

- A. İbrahim (1934). *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini*. İstanbul: Türkiye Matbaası.
- Atatürk, M. K. (1938). *Nutuk*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri/I-III*. 5. Baskı. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Atay, F. R. (2004). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Azak, U. (2019). *Türkiye'de Laiklik ve İslam*. İstanbul: İletişim.
- Behar, B. E. (1996). *İktidar ve Tarih*. 2. Baskı, İstanbul: Afa Yayınları.
- Belge, M. (2012). *Militarist Modernleşme*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. 2 cilt, Ankara: İmge Yayınevi.
- Çetin, A.(2020). Geçmiş Geçmez- Anadolu Tefekkürün Tarih Görüşüne Bir Bakış. *Kayıp Ülkenin İzinde-Anadolucu Mütefekkirlerin Dünyası* (Haz.: Mustafa Alican- Bahattin Çatma), İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Davison, R. H.(1997), *Osmanlı İmparatorluğunda Reform*. 2 Cilt İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Demirci, K.(2002). Bir Din Olarak Şintoizmin Gelişim Süreci. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16 (2002), ss. 76-79.
- D'Encausse, H. C.(2003), *Tamamlanmamış Rusya*. Çev. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Deniz P. (2020). *Laikleşme Sürecinde Camiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dursunoğlu, H.(2011). Cumhuriyet Döneminde Yapılan Sözlük Çalışmaları ve Türkçe Sözlükler Üzerine Bir Kaynakça Denemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 31(Aralık 2011), ss.255-272.
- Feroze, M. R. (1995). Laiklikte Aşırılık ve İlmîlilik. *Türkiye'de İslam ve Laiklik,-Derleme*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gençosman, K. Z. (1981). *Altın Yıllar*. İstanbul: Hür Yayın.
- Gentizon, P. (1983). *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z.(1973). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri- I*. Yay. Haz. Rıza Kardeş, İstanbul: Bin Temel Eser.
- Göle, N. (1992). *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2000). *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*, İstanbul: Metis.
- Güngör, E. (1996). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 12. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

- (İnan), A. (1933). *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- İnan, A. (1973). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- İnan, A. (1984). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. 4. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karal, E. Z. (1999). Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri. *Tanzimat-I*, Komisyon. İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ss. 13-30.
- Karpat, K. H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. 2. Baskı, İstanbul: Afa Yayınları.
- Karpat, K. H. (2002.). *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaynar, M. K. (2010). *Rejim ve Ritüelleri- Resmi Tarih Tartışmaları-10*, Ankara: Maki Basın yayını.
- Keyder, Ç. (1993). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kirby, F. (2018). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, 7. Baskı, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kuran, E.(1994). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurultay, T.(1998). Cumhuriyet Türkiye'sinde Çevirinin Ağır Yüğü ve Türk Humanizması. *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*. Sayı:11(1998), ss. 13-36.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş.(1991a). *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler-III*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş.(1991b). *Türk Modernleşmesi-Makaleler-4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş.(1998), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmet İzzet (1933). *İçtimaiyat*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Önal, R.(2013). Antropo-Teolojik Açından 'İrtica' ve 'Mürteci' Kavramları Üzerine Sosyo-Politik İçerikli Semantik Bir Yaklaşım. *Usûl*, Sayı:19 (2013/1), ss. 107 - 138.
- Parla, T.(1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Perin, C.(1981). *Atatürk Kültür Devrimi*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Sadak, N.(1939). *Sosyoloji*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Safa, P.(1981). *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sezen, Y. (1998). *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri*, İstanbul: Ayışığı Kitapları-1.
- Sinanoğlu, S. (1988). *Türk Hümanizmi*, 2. Ed. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tanpınar, A. H. (2003). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 10. Baskı, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Timur, T. (1994). *Türk Devrimi ve Sonrası*. 3.baskı, Ankara: İmge Yayınevi.
- Toprak, Z. (2012). *Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tosun, M. & Şimşek, F. (2012). Osmanlının Son Döneminden Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Dönemine Devlet Eliyle Yaptırılan Çevirilerin Toplumsal ve Kültürel Değişime Etkisi. *International Journal of Human Sciences [Online]*. Sayı: (9)2, ss. 1719-1735.
- Turhan, M. (1967). *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* 4. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Türkdoğan, O.(1982). *Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Türkdoğan, O. (1999). *Kemalist Sistem-Kültürel Boyutları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yalman, N. (2010). İslam'daki Sekülerizm Üzerine Bazı Gözlemler: Türkiye'deki Kültürel Devrim. *Muhafazakâr Düşünce Yılı: 7* Sayı: 25-26 (Temmuz-Aralık 2010), ss.121-156.
- Zürcher, E. J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sosyal Devlet Bağlamında Belediyelerin Sosyal Politika Uygulamaları: Manisa Büyükşehir Belediyesi Örneği

İsmail Başaran¹², Ahmet Uçar³

Özet

Yürütme açısından ve mali açıdan özerkliğe sahip olan belediyeler, öncelikle belirli belediye sınırları içinde yaşayan sakinlerin ve toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş kamu hukukuna tabi kurumlardır. Belediyelerin karar organları seçim yoluyla oluşturulur. Sosyal politikaları yerel düzeyde başarıyla yürüten belediyeler literatürde genellikle "sosyal belediyecilik" kavramıyla araştırılmaktadır. Sosyal belediyecilik odaklı belediyeler, toplulukların barınma, eğitim, sağlık, yoksulluk, işsizlik ve çevre ile ilgili sorunlarını yönetmek ve ortadan kaldırmak için çeşitli sosyal hizmetler ve programlar sunmaktadır. Sosyal belediyeciliği uygulamaya alan belediye idareleri kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar ve engellilerden oluşan dezavantajlı guruplara özellikle daha fazla önem vermektedirler. Türkiye'de son zamanlarda sosyal belediyecilik alanında önemli gelişmeler gözlenebilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amaçlarından biri sosyal belediyeciliği bir kavram olarak sunmak ve bu konuda en iyi uygulamaları sergilemektir. Çalışma daha sonra Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal belediyecilik çerçevesinde değerlendirilebilecek hizmetlerini ortaya koymaya ve analiz etmeye geçecektir.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Devlet
Sosyal Belediyecilik
Belediye Hizmetleri
Manisa Büyükşehir Belediyesi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 27.06.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1136321

Social Policy Practices of Municipalities within the Context of Social State: The Case of Manisa Metropolitan Municipality

Abstract

Having executive and fiscal autonomies, municipalities are public law corporations established primarily for fulfilling inhabitants' and communities' needs living within the borders of particular municipal setting. The decision-making bodies of the municipalities are constituted through election. Municipalities that execute social policies in a local level successfully are often explored through the concept of "social municipalism" in the literature. Municipalities with social municipalism orientations offer various social services and programs to manage and eliminate communities' challenges pertaining to housing, education, health, poverty, unemployment and environment. Disadvantaged groups such as women, children, youth, elderlies and people with disabilities are especially given primary importance by the municipal administrations with social municipalism agendas. Significant developments can be observed in Turkey at recent times as far as social municipalism is considered. Hence, one of the main purposes of this study is to present social municipalism as a concept and showcase the best practices in this regard. Then, the study will move to demonstrate and analyze Manisa Metropolitan Municipality's services that can be considered within the framework of social municipalism.

Keywords

Social State
Social Municipalism
Municipality Services
Manisa Metropolitan
Municipality

About Article

Received: 27.06.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1136321

¹ Sorumlu yazar, ismail.basaran@cbu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ismail.basaran@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3792-8035

³ Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ahmet.ucar@cbu.deu.tr, ORCID: 0000-0002-2533-7887

1. Giriş

Uzun yıllar boyunca güçlü merkezi otoritelerin hâkim olduğu toplum idari yapılanmaları, 20. yüzyılın sonlarına doğru bireylerde oluşan beklentiler ve toplumsal yapıda ortaya çıkan gereksinimler doğrultusunda değişmeye başlamıştır. Bu değişim trendini de idari alanların hemen hemen her biriminde görmek mümkün olmuştur. Günümüzde idari alanda görülen en göze çarpan değişimlerden birinin idarede merkezi yapıdan adem-i merkeziyetçiliğe doğru dönüşüm olduğundan söz edilebilir. Genel olarak dünya düzeyinde oluşan bu eğilim ve dönüşümün küresel gelişmeler doğrultusunda olduğu bilinmektedir. Bilhassa gelişmekte olan ülkelerde ve bizim ülkemizde böyle bir değişim ve dönüşümün hızlı bir şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Türkiye açısından bu konuya eğilecek olursak belediyelerin idari yapısında ve hizmet sunumunda yaşanan bu dönüşümün 1970 yılından sonra gündeme gelen toplumcu belediyeçilik uygulamaları ile gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz. Söz konusu yıllara kadar belediyelerin sunduğu hizmetler arasında sadece temizlik ve su gibi klasik hizmetler varken 1980'li yıllarla birlikte kentlere olan yoğun nüfus göçü sonucunda belediyelerin bu klasik hizmetler dışında başta ulaşım ve sosyal yardım olmak üzere spor, sağlık ve konut gibi hizmetleri de sunduğu görülmüştür. Yönetim ve hizmet anlayışında böyle bir dönüşüm yaşanmasının en belirgin sebebi olarak klasik devlet yönetim anlayışı yerine yeni bir anlayış olarak sosyal devlet uygulamalarının başlatılması gösterilebilir. Yönetim anlayışında ortaya çıkan bu değişim kamu yönetiminin yerelde birer uzantısı olan belediyelerce de benimsenerek sosyal belediyeçilik faaliyetleri başlamıştır. Zira belediyeler tarafından sunulan bu sosyal hizmetler merkezi hükümetin sosyal devlet görevlerini hafifleterek merkezi hükümete yardımcı olmaktadır. Günümüzde özellikle belediyelerin bu fonksiyonları ve dünyada ortaya çıkan bu gelişmeler dikkate alındığında belediyelerin toplumsal hayatta ne kadar önemli hale geldikleri oldukça aşikârdır. Nitekim küreselleşmeyle beraber bütün yapılar da önemli değişim ve dönüşümler yaşamaktadır. Mesela, katılımcı yönetim, yönetişim, sivil toplumun gelişimi, idarede adem-i merkeziyet gibi bazı yeni kavram ve ilkelerle bu değişimlerin gerçekleştiği söylenebilir. Öte yandan bu yıllarda belediyeler gibi yerel kurumların yönetimde ve yerel kamusal hizmetlerin sunumunda daha etkin oldukları ve önemli hale geldikleri görülmektedir (Kesgin, 2012: 171). Bilhassa sosyal devlet uygulamalarında devletin ekonomik ve mali imkânlarının kifayetsiz olduğu durumlarda yerel kaynaklar ve sivil toplum örgütlerinden alınacak desteklerle bu hizmetlerin sürdürülmesi ehemmiyet göstermektedir (Abay, 2004'den aktaran Ateş, 2009: 90). Konuya bu açıdan baktığımızda belediyelerin etkinliğinin ve sorumluluk alanlarının arttığı görülmektedir. Bu sorumluluk artışının önümüzdeki yıllarda da artarak devam edeceği beklenmektedir. Bu nedenle sosyal belediyeçilik çerçevesinde yapılacak çalışmalar önem arz etmektedir.

Bu çerçevede hazırlanan çalışmada Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal devlet bağlamında sosyal belediyeçilik anlayışı ile uyumu araştırma konusu olarak ele alınmıştır. Çalışmanın teorik bölümünde kavramsal çerçeveyi oluşturan sosyal devlet ve sosyal belediyeçiliğin ne olduğu, nasıl ortaya çıkıp geliştiğine ilişkin açıklamalar yapılacak ve belediye kanunlarında bunun ne şekilde düzenlenmiş olduğuna değinilecektir. Çalışmada uygulama olarak Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin Stratejik Plan ve faaliyet raporları doğrultusunda sergilediği sosyal belediyeçilik faaliyetleri

çeşitlerine göre incelenip analizi yapılacaktır. Sonuç bölümünde de bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Sosyal Devlet ve Sosyal Belediye Kavramı

Tarihsel süreç içinde devletin toplum üzerindeki fonksiyonları hep aynı olmamıştır. Devletin görevleri ilk başlarda adalet, güvenlik ve toplumsal düzen sağlama şeklinde oldukça sınırlı idi. Zamanla dünyada yaşanan değişim ve gelişmeler, nüfus artışları, savaş ve afet benzeri olaylar sonucunda ortaya çıkan sorunlar devletin görevlerinin artmasına neden olmuştur. Bu kapsamda bu olumsuzluklara ve sorunlara çare bulmaya çalışan bir devlet anlayışı çerçevesinde sosyal devlet ortaya çıkmıştır. Sosyal devlet, sosyal refahı artırmak için sosyal ve ekonomik hayata müdahale etmek suretiyle, bahsedilen sorunlar sonucunda ortaya çıkan yoksulluklara, gelir dağılımı adaletsizliklerine ve toplumların refah seviyelerindeki düşümlere yönelik birtakım önemli sorumluluklar üstlenmiştir (Yay, 2014: 148).

Sosyal devlet anlayışının ilk olarak benimsenmesinin 1848 Fransız Anayasası'nda gerçekleştiği ve daha sonra da "devlet tarafından ekonomik hayatın adalet esaslarına göre ve herkese insanlığına yaraşır bir şekilde düzenleneceği" cümlesinin 1919'da Alman Weimar Anayasası'na eklendiği görülmüştür. Hem Fransa Anayasası'nda hem de Alman Weimar Anayasası'nda eğitim, çalışma ve sağlık haklarına güvence sağlanarak eşitlik ilkesinin önemine dikkat çekilmiştir (Ateş, 2009: 90). Türk anayasalarında ise ilk defa 1961 Anayasası'nda sosyal haklar ve ödevler sistematik olarak düzenlemiş ve 1961 Anayasası'nın 2. maddesinde belirtilen "Türkiye Cumhuriyeti, ..., sosyal bir hukuk devletidir" hükmü ile de sosyal devlet ilkesine yer verilmiştir. Anayasadaki konuya ilişkin düzenlemeler toplumdaki sosyal gelişmenin gerçekleşmesi görevini devlete vermiştir. Belediyelerin de merkezi hükümetin bir alt kurumu olması nedeniyle ve yereldeki temsilcilerinden biri olmaları hasebiyle, belediyelerin sosyal hizmetleri yerine getirmesinde Anayasaya göre de herhangi bir engel görünmemektedir. Ancak refah belediyecilik ile ilgili hizmetlerin belediyelerce benimsenip yaygın olarak uygulanması ve kurumsal hale gelmesi 1970'li yıllardan sonra olmuştur (Sezik, 2016: 176). Yine 1982 Anayasası madde 2'de "Türkiye Cumhuriyeti ....sosyal ....bir.. devlet"tir şeklinde yer alan hüküm ile sosyal devlet ilkesi benimsenmiştir (Gözler, 2017: 138-154). Bu kapsamda 1982 Anayasasına göre, sosyal hukuk devleti olarak işleyen bir devlet, toplumun ve toplumdaki her bir bireyin refahını, huzur ve mutluluğunun sağlanması ve bu konuda sınır koyan siyasal, ekonomik ve sosyal her türlü engelin kaldırılarak bireyin maddi ve manevi varlığını geliştirecek bütün imkân ve şartların hazırlanması ile görevlidir (Çelik, 2014: 5). 1982 Anayasasına genel olarak bakıldığında birçok maddesinde kişilerin onurlu bir yaşam standardına ulaşmalarını sağlayacak çağdaş bir hukuk düzeni oluşturması ve vatandaşların maddi ve manevi olarak gelişmeleri konusunda devletin birtakım ödev ve yükümlülüklerinin olduğu görülmektedir. Devletin bu asli görevleri arasında şunlar vardır (Toprak ve Şataf, 2009: 13-14):

- a. Yaşam, maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi herkesin hakkıdır.
- b. Yerleşme ve seyahat hürriyeti herkese verilmelidir.
- c. Parasal yönden zayıf başarılı öğrencilerin eğitimlerini devam ettirebilmeleri için devlet burslar ve değişik şekillerde bu öğrencilere destek sağlar. Yine devlet,

durumları nedeniyle özel eğitime gereksinim duyanları topluma faydalı kılmak için gerekli önlemleri alır.

- d. Devlet, korunma ihtiyacında olan çocukları toplum ile kaynaşmaları amacıyla her türlü önlemi alır. Bunun için ihtiyaç duyulan her türlü teşkilat ve tesisleri açar veya açtırır.

Yukarıda özetlenen anayasa maddelerinden anlaşılacağı üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin son iki anayasası vatandaşların sosyal haklarına yer vermiş ve devletin sosyal devlet anlayışı içinde hareket etmesinin önemsendiği ortaya konulmuştur.

Sosyal hizmetin çıkış noktası din ve dini değerlere dayanmaktadır. Toplumda muhtaç ve yoksullara yapılan sosyal destek ve yardımların birçoğu vatandaşların kendi isteğine bağlı olarak dini inançlara göre yapılmaktadır. Günümüzdeki anlamda profesyonel sosyal hizmetlerin gelişerek ortaya çıkması İkinci Dünya Savaşından sonra "sosyal devlet" ilke ve anlayışının kabul görmesi sonucunda olmuştur. Bu anlamda sosyal devlet anlayışı ile devlete birçok önemli görev ve sorumluluklar yüklenmiştir (Negiz ve Uçar, 2017: 359). Bu konuda Kesgin de benzer saptamalar yapmaktadır. 1945'ten sonra Avrupa'da yıkılan şehirlerin yeniden inşasının yanında toplumda bozulan sosyal ve ekonomik düzeni oluşturmak için sosyal devletçi uygulamalara geçilmiştir. Avrupa'daki ülkelere baktığımızda farklı refah modellerini görmekteyiz ve bu sosyal devlet uygulamaları neredeyse gelişmiş diğer ülkelerin hepsinde kabul görmüştür. Merkezi yönetimlerin sosyal devlet kapsamındaki hizmetlerine yerel yönetimlerin de destek vermesinden dolayı refah devleti uygulamalarında pek fazla problem yaşanmamıştır (Kesgin, 2012: 171). Aydın'ın (2009: 28) tespitlerinden anlaşıldığı gibi; İkinci Dünya Savaşının ardından batı devletlerinde sosyal devlet uygulamalarına geçilmesi ile devletlerin sosyal politika tercihleri değişmiş ve sadece işçi sınıfı odaklı politikalara değil, aynı zamanda bütün toplumu kapsayan politikalara yer verilmeye başlanmıştır.

Refah devleti yaklaşımını en basit şekilde tanımlamak gerekirse; farklı sebeplere bağlı olarak kendi geçimini karşılayamayan, bakım ve gelişimini sürdürmekte zorlanan vatandaşlara devletin destek olması şeklinde tanımlanabilir (Şemşit vd., 2016: 209). Dolayısıyla sosyal devlet tanımlamalarında genellikle toplumda maddi bakımdan zayıf ve yardım ihtiyacı duyan vatandaşların korunması ve yapılan yardımları eşit, adaletli bir şekilde yapılması ile devlete koruyucu bir rol verilmesi üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda Seyyar'ın tanımlamalarında da bu tür tema ve ifadelere rastlamak olasıdır. Seyyar'ın yaptığı sosyal devlet tanımı aşağıdaki gibidir: *"sosyo-ekonomik hayatı yönlendirerek güçsüzleri, fakirleri, yardıma ve bakıma muhtaç kişileri koruyan, bu hizmetleri götürebilmek için sosyal kurumlar tesis eden, koruyucu tedbirler vasıtasıyla toplum meselelerini olabildiği kadar önlemeye ve gidermeye çalışan, sosyal sorunların baskısı altında bulunan kişi ve grupları koruyan şefkatli ve himayeci devlet"* (Seyyar, 2002: 518). Muhakkak ki sosyal devleti daha başka şekillerde tanımlayan araştırmacılar da vardır. Nitekim Pektaş'ın sosyal devlet ile ilgili çalışmasında yaptığı tanımlama şöyledir: *"Sosyal devlet kısaca vatandaşlarının sosyal durumlarıyla ilgilenen ve onlara insan onuruna yaraşır bir yaşam standardını sağlamayı amaç edinen devleti ifade eder."* Onun farklı yazarların görüşlerine dayanarak yaptığı tanımda sosyal devlet: *"kişi ve ailelere sosyal statü ve sınıflarına bakılmaksızın, sahip oldukları gelir ve mülklerden bağımsız olarak minimum bir gelirin*

garanti edilmesi, bireysel ve ailevi krizlere yol açabilecek hastalık, yaşlılık, işsizlik ve doğal afetler gibi belirli sosyal riskleri karşılayabilecek duruma getirilmeleri amacıyla, piyasa güçlerinin işleyişine müdahaleyi de içeren politikaları uygulayan devlettir” (Pektaş, 2010: 9).

Türkiye’de sosyal belediyeçilik yaklaşımının 1970’lerden sonra uygulamaya geçen “toplumcu belediyeçilik” ile yaygın hale geldiği söylenebilir. Zira aynı görüşü Kesgin de ileri sürmektedir. Türkiye’de “belediye sosyalizmi”, “toplumcu belediyeçilik” denemeleri ile uygulamaya giren sosyal belediyeçilik anlayışı belediyelerin bu konuda güzel hizmetler sunmasını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda belediyeleri tüketim ve yeniden üretim süreçlerindeki rolleri dönüşmeye başlamıştır (Yıldırım, 2013: 128).

Yukarıda verilen tanımlamalar çerçevesinde Türkiye’deki belediyeler tarafından başlatılan bu hizmetler, “toplumcu belediye” yaklaşımının bir sonucu olduğu söylenebilir. Böylelikle yerel yönetimlerin sunduğu bu sosyal nitelikli yerel hizmetlerle merkezin hizmet yükünün azaltılması amaçlanmaktadır. Bu yaklaşımın belediyeler için temel ilkeleri kaynak oluşturmak, üretmek, birlikte hareket etmek ve çalışanları korumak şeklinde olmuştur. Nitekim bu dönemde İzmit Yeni Yerleşmeler Projesi (Yeni- Koop) ve Ankara Batıkent Projeleri bu anlayışla hayata geçirilmiştir (Kesgin, 2012: 174). Yine bu anlayışın bir sonucu olarak Kartal Halk Ekmek A.Ş. ve Yeni-İz A.Ş. Belediyeler ve halk ortaklığıyla kurulan ilk şirketler olmuştur. Bunlara ek olarak halk pazarları, tanzim satış yerleri, ekmek fabrikaları, mesleki eğitim, kültür merkezleri gibi başka örnekler de görülmüştür (Kesgin, 2012: 174). Bu kapsamda dönemin Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay toplumcu belediyeçilik anlayışının öncülerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Dalokay, belediyenin kıt kaynaklarına rağmen birçok yatırım gerçekleştirmiş ve yerel halkın yaşam kalitesini artırma fırsatı sağlayan birçok proje uygulamıştır (Tekeli, 1991: 56). Bu doğrultuda SOFRETU firması tarafından inşa edilen metro projesini yeterli bulmayarak, Moskova Belediye Başkanı’yla temasa geçerek metro inşasında ön anlaşma imzalamıştır. Anlaşma kapsamında Sovyetler Birliği’nden sağlanacak teknoloji kullanılarak metro yapılacak, karşılığında Türkiye %2 faizle borçlanacak ve bu borcunu gıda maddelerinin ihracı ile ödeyecekti (Tekeli, 1991: 57). Ancak hükümet tarafından destek verilmeyen bu anlaşma iptal edilmiş ve proje hayata geçirilememiştir. Halka ucuz ekmek dağıtmak için kurulan ilk ekmek fabrikaları da Dalokay döneminde hayata geçirilmiştir.

Ayrıca mahalli halkın yönetime katılma mekanizmalarından biri olarak kurulan Mahalle kurulları-Temsilcileri belirli kentlerde denenerek sendikalar, meslek kuruluşları, kooperatif birlikleri gibi sivil toplum yapılarıyla ortak çalışmalar oluşturulabilmesi hedeflenmiştir. (Yıldırım, 2013: 132: 133). Ortaya çıkan bu gelişmelerle birlikte tecrübe edinen belediyeler küreselleşmenin de etkisiyle yeni belediyeçilik anlayışı doğrultusunda birlikte sosyal belediyeçilik anlayışının örneklerini yaygınlaştırmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda birçok büyükşehir belediyesi sosyal hizmet ve sosyal yardımlar, sağlık, konut, meslek ile beceri kazandırma gibi çeşitli hizmetler vermeye başlamışlardır. Bu hizmetlerin yanı sıra nakdi ve aynı yardımlar ile giyecek, gıda yardımı ve yakacak yardımları bu dönemlerde başlamıştır (Aydın, 2008: 106). Bu bilgiler ışığında belediyelerde sosyal

belediyecilik uygulamalarının başlayıp yaygınlaşmasıyla belediyelerce sunulan hizmetlerde artış ve farklılaşmaların ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

2002 yılından sonra ise yerel yönetimlerde birçok yenilik ve değişim yaşandığı bir dönem girilmiştir. Zira 2002’de tek başına iktidara gelmeyi başaran Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) yerel yönetimde önemli reformlar başlatmış ve köy kanunu hariç diğer yerel yönetim yasalarını değiştirmiştir. Böylece bu iktidar döneminde hem merkezi hem de yerel düzeyde sosyal belediyecilik uygulamalarında artışlar sağlanmış; özellikle sosyal yardımlara daha fazla kaynak tahsis edilmeye başlanmıştır. Bu konuda 1990’lı yıllar ile 2000’li yılları karşılaştığımızda sosyal belediyecilik içine, sosyal yardım faaliyetlerinde proje uygulamalarının, sivil toplum kuruluşlarının, derneklerin ve hayırsever-gönüllü birliklerin sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerinin de dâhil olmasıyla çok aktörlü bir uygulamaya geçilmiştir (Seçkiner Bingöl ve Ömürgönülşen, 2018: 2-3). Bu kapsamda 1580 sayılı önceki Belediye Kanunundaki eksikliklere bağlı olarak gerçekleşemeyen sosyal belediyecilik görevleri, 2005’te bu kanunun iptal edilip 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun yürürlüğe konulması sonrasında yasal dayanağı olan bir forma kavuşmuştur. Bu kanunla bu hizmetlerin çok daha önemli hale geldiği ve belediyelerin de kanunun verdiği bu görevleri mali olanaklar ölçüsünde yerine getirdikleri söylenebilir.

Bundan sonraki süreçte bazı belediyelerin sosyal belediyecilik anlayışında yüksek performans gösterdiği, bazılarının beklentileri karşılamadığı görülmüştür. Zira sosyal belediyecilik uygulamalarında artış ve verimlilik sadece yasal düzenlemeler ile elde edilemeyecek kadar geniş kapsamlı bir iş birliği gerektirmektedir.

Başarılı bir sosyal belediyecilik için devlet desteği olarak merkezi yönetimin fiili desteği ve belediye bütçesinin artırılması gereklidir. Bu devlet desteği belediyelerde bu hususta vizyonu olan başkan ve yönetici personelin çalışması ile birleştikten sonra ilgili kurumlarla yapılacak iş birliği ve veri paylaşımı sonrasında başarılı bir sosyal belediyecilik uygulamaları görmek mümkün olmaktadır. Aşağıda verilen şekilde de bu başarı hikayesi görülebilir.

Şekil 1: Sosyal Belediyeciliği başarılı kılan etmenler

3. Belediye Mevzuatında Sosyal Belediyecilik

Mevzuata göre, belediyeler, o yöre halkının yerel gereksinimlerini karşılamakla yükümlü, kanunlar çerçevesinde hizmet sunan kamu kurumlarıdır. Bu minvalde belediyelerin hizmetleri en önemli kent hizmetlerini ve kentin altyapısını oluşturmanın yanında, sosyal ve kültürel alanlarda da çeşitli görevler ifa etmektedirler. İfası belediyeler tarafından üstlenilen bu görevler sürekli artmakta ve 2005 sonrası yerel yönetim yasalarının yenilenmesi ile bilhassa belediyeler daha fazla öne çıkan kamu kurumları arasında yer almışlardır (Aydın, 2009: 113-114).

Merkezi yönetimin dışında yerel düzeyde örgütlenen belediye gibi kurumların da birtakım sosyal politikalar oluşturmaları, yaptıkları faaliyet planlarında sosyal problemlere ve çarelerine de yer vermeleri ile sosyal belediyecilik gündemde tutulabilir. Kaya'ya göre, sosyal belediyecilik, kamu harcamalarını konut, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması alanlarını kapsayacak şekilde sosyal amaca kanalize eden; işsiz ve kimsesizlere yardım yapılması, sosyal dayanışma ve entegrasyonun tesis edilmesi ile sosyo-kültürel faaliyet ve çalışmaların gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan altyapı yatırımlarının yapılmasını öngören; bireyler ve toplumsal kesimler arasında zayıflayan sosyal güvenlik ve adalet düşüncesini güçlendirebilmek için yerel yönetimlere sosyalleştirme ve sosyal kontrol işlevleri yükleyen bir modeldir. Onun belirttiğine göre bu model aşağıdaki birey gruplarını kapsamaktadır (Kaya vd., 2008: 89):

- a. Dar gelirliler,
- b. Engelliler,
- c. Çocuklar,
- d. Yaşlılar,
- e. Kadınlar,
- f. Gençler.

Sosyal belediyeciliği birlikte yönetim anlayışına dayandıran tanımlara da rastlamaktayız. Örneğin, Ertekin çalışmasında böyle bir tanım yapmıştır. Ona göre, sosyal belediyecilik belediye yönetiminde ülke sorunlarının çözümünü halkla birlikte bulmaya çalışan, halkın desteği ile çalışan birlikçi ve bütünlükçü bir anlayışı ifade eder. Bu anlayış kapsamında işleyen bir belediye merkezi idarenin vesayetinden etkilenmeden, alt seviyedeki örgütlü taleplerin ve gücün desteğini alarak yerel gereksinimleri daha kolay bir şekilde yerine getirebilmektir (Ertekin, s.6).

Türkiye'de sosyal belediyecilik uygulamalarının bilhassa 1990'lardan sonra artış göstermeye başladığı söylenebilir. Belediyeler öncelikle sosyal ve kültürel alanda sosyal politikalar oluşturup bunları uygulamaya başlamışlardır. Bundan sonraki uygulamalarında engelliler ve daha başka dezavantajlı gruplara yönelik sosyal hizmet ve sosyal yardım çalışmalarını başlatmışlardır. Önceleri fakir, kimsesiz, özürlü ve yaşlı kimselere aşevlerinde sıcak yemek, yiyecek, giyecek verilmesi şeklinde sunulan sosyal yardımların çeşidi, nitelik ve kapsamı 1990'dan sonra arttığı gibi, bu yardımlar hizmet alanlarına göre farklı belediye kurumları tarafından sağlanmaya başlanmıştır (Şataf, 2017: 11-12).

Çelik'in çalışmasında görüldüğü üzere; "Yerel sosyal politika, yerel düzeyde, belde sakinlerinin ve sivil toplum örgütlerinin kaynaklarından faydalanarak sosyal hayatın, ekonomik ve sosyal gelişmeyle desteklenmesidir. Yerel sosyal politika, yerel yönetimlere sosyal alanlarda planlama, düzenleme ve uygulama görevini yükler. Yerel yönetimler, sosyal konut, sosyal hizmet, sosyal yardım, sosyal danışmanlık, istihdam, yoksulluğun giderilmesi, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması gibi değişik sosyal alanlara ve özellikle dezavantajlı gruplara yönelik programlar hazırlayarak uygular. Sosyal politikayı yerel düzeyde başarı ile yerine getiren belediyeler, sosyal devlet anlayışının yerel yansıması olarak "sosyal belediye" ismini alırlar" (Seyyar, 2008: 240'tan aktaran Çelik, 2014: 5-6).

2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda belediyelerin hizmet sunumunda öncelik verilmesi gereken bazı konular vardır. Bunların ilki kanunda 14. maddede bahsedilen "hizmetlerin yerine getirilmesinde öncelik sırası, belediyenin malî durumu ve hizmetin ivediliği dikkate alınarak belirlenir" ifadesidir. Ötekisi ise, aynı maddede "belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulur. Hizmet sunumunda özürülü, yaşlı, düşkün ve dar gelirli olanların durumuna uygun yöntemler uygulanır" ifadesi ile yer alan ilkedir. Son olarak belediyelerin kararlarına belde oturanların ortak görüşlerinin de ekleneceğini dikkate alan (md.9/3) ilke bulunmaktadır (Aydın, 2009: 115). Bu ilkeler ışığında yeni kanunun maddelerini değerlendirecek olursak yeni kanunun yönetim ve katılımı ön planda tutarak sosyal belediyeye önem verdiği söylenebilir.

5393 sayılı kanunda, belediyelerin sosyal hizmetler konusundaki yükümlülükleri iki maddede yer almış ve birinci maddede, yerel ortak özelliklere sahip olmak kaydıyla "...sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır..." şeklinde düzenlenmiştir.

Bu anlamda 5393 sayılı Belediye Kanunu daha teferruatlı bir şekilde incelendiğinde sosyal hizmetler konusunda yapılan düzenlemeler şunlardan oluşmaktadır (Nergiz ve Uçar, 2017: 360-361):

- a. "Belediye Kanunu madde 13'te; belediyeler belde yaşayan hemşeriler arasında sosyal ve kültürel konuları geliştirip faaliyetler yapacakları, herkes yaşadığı beldenin hemşerisi kabul edildiği, belediye yaptığı yardımlarından yararlanabileceği ve yardımların insan onurunu bozmayacak şekilde dağıtılmasının gerektiği konularında düzenlemeler yer almaktadır.
- b. Kanunun 14. maddesi (a) fıkrasında "...kültür ve sanat, sosyal hizmetler ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma vb gibi hizmetleri yapar ve yaptırır" hükmü, dezavantajlı gruplardan çocuk ve kadınlara ilişkin bazı hizmetlerin belediyeler tarafından yerine getirilebileceğini belirtmektedir.
- c. Aynı madde, belediyelere başka bir önemli sosyal hizmet görev ve sorumluluğunu kadın ve çocuklar için koruma evleri açmaları konusunda vermiştir. Kanun bu görevi büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000'i geçen belediyelere vermektedir.

- d. Kanununun 15. maddesinde, seyyar satıcılardan izinsiz satış yapmalarından dolayı el konulan gıda dışı mallar 30 gün içinde geri alınmazsa belediyelerin bunları ihtiyaç sahibi yoksul kimselere dağıtabileceği düzenlenmiştir.
- e. Kanunda beldede yaşayan halkın huzur, esenlik, sağlık ve mutluluğu sağlamak üzere her türlü önlemi almak, bütçede fakir kimseler ayrılan ödeneği kullanmak, engellilere ilişkin hizmetleri yapmak ve engelliler merkezi kurmak görevlerini belediye başkanının yapacağı görevler olarak belirtilmektedir.
- f. Belediyenin giderleri ile ilgili 60. maddesinde, dar gelirliler, fakir ve kimsesizler ile engellilere yapılacak sosyal hizmet ve yardımlar da belediye giderleri içinde yer verilerek, belediyelerin bu tür hizmetlere yönelik bütçeden pay ayırmalarının önemine değinilmiştir.
- g. Kanununun 76. Maddesi kent konseylerine ilişkin olup kent konseyinin görevlerinden biri kentte sosyal yardımlaşma ve dayanışma ilkesini hayata geçirmek olacağı şeklindedir.
- h. Kanununun belediye hizmetlerine gönüllü katılımı düzenleyen 77. maddesi ise, belediyelerin sosyal hizmetleri arasında sayılan, yaşlılara, kadın ve çocuklara, özürllülere, yoksul ve düşkünlere yönelik sosyal hizmet ve yardım yapılmasında ve beldede dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmet etkinliğini ve verimliliğini artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımı konusunda programlar uygulanacağını belirtmektedir.”

Bu konuyu büyükşehirler ölçeğinde değerlendirirsek 2012 yılında kanunlaşan ve 2014 yılı mahalli idare seçimlerinin hemen akabinde uygulanmaya başlanan 6360 sayılı kanun metropol alanlarda sadece iki belediyenin görevli olacağını düzenlemektedir. Bu kapsamda artık büyükşehir alanlarında sosyal sorumluluk sahibi olarak büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyesi yer almaktadır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 7. maddesinde belediyenin sosyal içerikli görevleri şunlardır (5216 sayılı kanun/7):

- a. Büyükşehir'in bütünlüğüne hizmet eden sosyal donatılar, bölge parkları, hayvanat bahçeleri, hayvan barınakları, kütüphane, müze, spor, dinlenme, eğlence ve benzeri yerleri yapmak, yaptırmak, işletmek veya işlettirmek; gerektiğinde amatör spor kulüplerine malzeme vermek ve gerekli desteği sağlamak, amatör takımlar arasında spor müsabakaları düzenlemek, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan sporculara belediye meclis kararıyla ödül vermek.
- b. Gerektiğinde sağlık, eğitim ve kültür hizmetleri için bina ve tesisler yapmak, kamu kurum ve kuruluşlarına ait bu hizmetlerle ilgili bina ve tesislerin her türlü bakımını, onarımını yapmak ve gerekli malzeme desteğini sağlamak.
- c. Kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlamak, bu amaçla bakım ve onarımını yapmak, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa etmek.
- d. Sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettirmek, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksekokullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile iş birliği yapmak.

4. Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin Sosyal Belediyecilik Uygulamaları

Kentlerde birlikte yaşayan, ancak birbirinden ayrı şekilde; kentin bir kesiminde satın alma gücü ve yüksek refah içerisinde yaşayanlar, diğer kesiminde çoğu işsiz, çocuklar için oyun alanları bulunmayan, eğitim imkânları kısıtlı, birçok ihtiyaçların karşılanmasında aynı zamanda yoksun, çocuğunun eğitim gibi birçok temel ihtiyaçlarını bile karşılamaktan uzak, gelecekle ilgili beklentileri olumsuz yönde olan belde sakinleri bulunmaktadır. Bu kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak; umutlarını artırmak ve toplumda dezavantajlı kesimleri destekleyerek, farklılıkları en aza indirmek amacıyla sosyal belediyecilik çalışmaları yapılır (Es, 2007: 45).

2021 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 1.456.326 kişilik nüfusu ile Manisa Ege Bölgesi içinde İzmir'den sonra ikinci büyük nüfusa sahip kentimizdir. Dolayısıyla 6360 sayılı Kanun gereği Manisa Büyükşehir Belediyesi kent merkezinde bulunan Yunusemre (**257.993**) ve Şehzadeler (**167.661**) ilçesiyle birlikte: nüfus sayısına göre sırasıyla, Akhisar (**176.00**), Turgutlu (**172.413**), Salihli (**164.710**), Soma (**111.218**), Alaşehir (**105.380**), Saruhanlı (**56.166**), Kula (**43.421**), Kırkağaç (**37.699**), Demirci (**37.021**), Sarıgöl (**35.766**), Gördes (**26.858**), Selendi (**19.505**), Ahmetli (**16.807**), Gölarmara (**15.197**) ve Köprübaşı (**12.811**) ilçeleri olmak üzere 17 ilçeden oluşmaktadır. Manisa Büyükşehir Belediyesi tüzel kişiliğini 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı Kanuna bağlı olarak, 30 Mart 2014'te yapılan mahalli idareler seçimlerinden sonra kazanmıştır.

Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin 2020-2024 Stratejik Planında yer alan misyonu, "Çağdaş, katılımcı, şeffaf ve etkin bir yönetim anlayışıyla hemşerilerimizin yaşam kalitesini artırmaya yönelik adil, hızlı ve kaliteli hizmet sunmak." olarak belirlenmiş ve vizyonu ise, "Manisa'nın tarihi, kültürel ve doğal mirasını koruyarak, sosyal yaşamı güçlü, insanları mutlu, Ege'nin cazibe merkezi olan çağdaş ve öncü bir belediye olmak." şeklinde oluşturulmuştur. Stratejik Planda 7 adet temel amaç belirlenmiş olup bunlardan Amaç 4 ve 5'in doğrudan sosyal belediyecilik ile ilgili olduğu söylenebilir. Bu kapsamda Amaç 4: "Yaşam Kalitesi Yüksek, Sağlıklı, Güvenli, Sürdürülebilir, Kültürel Değerleriyle Bütünleşmiş, Çağdaş Bir Kent Modeli Oluşturmak.", Amaç 5: "Kentimizin Turizm, Sosyal, Kültürel, Eğitim, Gençlik ve Spor Alanlarındaki Hizmetlerini Güçlendirerek Küçükten Büyüğe Tüm Halkın Refah ve Yaşam Kalitesini Arttırmak." olarak belirlenmiştir (Manisa Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, s.10-12).

Stratejik Plan ve 2021 yılı Faaliyet Raporundaki amaç ve hedefler doğrultusunda Manisa Büyükşehir Belediyesinin (Manisa BB) sosyal belediyecilik ile ilgili olarak tamamlamış olduğu projeleri 7 farklı çalışmada gruplandırılabilir. Bunlar aşağıdaki başlıklar halinde verilmiştir.

- a. Bebek ve Çocuklarla,
- b. Gençlerle,
- c. Kadınlarla,
- d. Engellilerle,
- e. Yaşlılarla,

- f. Yoksullarla ve
- g. Kültürel faaliyetlerle ilgili çalışmalardır.

4.1. Yeni Doğan Bebek ve Çocuklar için Faaliyetler

Manisa Büyükşehir Belediyesi bebek ve çocuklarla ilgili olarak 3 başlık altında sosyal belediyecilik çalışmalarını yürütmektedir.

4.1.1. Hoş Geldin Bebek Projesi

Manisa Büyükşehir Belediyesi yeni bebek sahibi anneleri bilinçlendirmek ve bebeklerini sağlıklı büyütme amacına yönelik 'Hoş Geldin Bebek Projesi' yürütmektedir. Belediye bünyesindeki Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığının gerçekleştirdiği bu hizmet kapsamında anne ve anne adayları bebek bakımına yönelik bilgilendirmeler yapılmaktadır.

Manisa Büyükşehir Belediyesine ait sağlık uzmanları yeni doğan bebek projesi kapsamında anne sağlığı ve bebek bakımını içeren konularda ailelere bilgilendirme ziyaretleri yapmakta, böylece hem annelerin hem de bebeklerin sürekli sağlık kontrolleri yapılmaktadır. Bu ziyaretlerde bebek bakımı konusunda yapılan yanlışlıklar varsa bunlar düzeltilerek yeniden anlatılmaktadır. Manisa Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığının yaptığı bu bilgilendirme ziyaretlerinin yanında proje doğrultusunda ihtiyaç sahibi ailelere birtakım bebek bakım malzeme yardımları da yapılmaktadır. Bu malzemeler arasında bebekler için battaniye, bebek çantası, zıbın takımı, havlu bornoz seti, biberon, dijital ateş ölçer, bebek bezi, pişik kremi, ıslak mendil ve şampuan bulunmaktadır.

4.1.2. Çocuk Kültür ve Sanat Merkezleri

Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin önem vermiş olduğu eğitim hizmetleri arasında Çocuk Kültür ve Sanat Merkezlerinde eğitim alan küçük çocuklara yönelik hizmetler görülmektedir. Kent bünyesinde yer alan ve sayıları on sekizi bulan Çocuk Kültür ve Sanat Merkezlerinde küçüklere yönelik on bir branşta eğitim verilmiştir. 4-12 yaş arasındaki çocuklara okul öncesi eğitimin yanında matematik, Türkçe, İngilizce gibi dersler; çeşitli sanat ve spor dallarına yönelik resim, bale ve jimnastik, gitar, keman, halk oyunları ve satranç, gibi on bir branşta eğitim hizmeti verilmektedir. Bu eğitim hizmetlerinin yanında çocuklara yönelik okul öncesi eğitimlerini desteklemek için kent bünyesinde Çocuk Kültür ve Sanat Merkezleri'ni açan Manisa Büyükşehir Belediyesi, küçük çocuklara fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimlerinde destek olmak amacıyla birçok etkinlikler ve sosyal hizmet projelerini hayata geçirmiştir.

4.1.3. Çocuklar İçin Trafik Eğitim Parkı

Bölge olarak Ege'de bu alanda benzeri olmayan ve 6 bin m² alana yayılan Çocuk Trafik Eğitim Parkı, trafik kuralları ve eğitimini yeni kuşaklara vermek ve bu konudaki duyarlılıklarını artırmak amacıyla 20 Şubat 2014 tarihinde hizmete başlanmıştır.

4.2. Gençlere Yönelik Çalışmalar

Yerel yönetimler çok yönlü hizmet sunan kurumlar olarak gençlerle ilgili konularda onlara yönelik birçok faaliyet yürütmektedirler. Bu amaçla, toplumun desteklenmesi gereken diğer kesimlerinde olduğu gibi, gençlere yönelik hizmetleri yürütmeye yönelik

olarak projeler hazırlayıp hayata geçirmektedirler (Oktay, 2017: 310). Gençlerle ilgili olarak Manisa Büyükşehir Belediyesi halk eğitim merkezleriyle mesleki ve sanat eğitimine yönelik kursları çeşitli projeler bünyesinde yürütülmektedir. Bu alanda Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin gençlerle ilgili olarak üç projesi vardır.

4.2.1. MABEM Projesi

Manisa Büyükşehir Belediyesi Mabem Projesi eğitim hizmetlerinde faydalanmada fırsat eşitliğinin sağlanması kapsamında üniversite ve liseye giriş sınavlarına yönelik hazırlık kursları düzenlemektedir. Bu amaçla uzman öğretmenlerden oluşan eğitimci kadrosuyla il genelinde 17 ilçede 17 adet MABEM şubesinde 154 derslik ile öğrencilere YKS ve LGS hazırlık kursları desteği verilmektedir. 2007'de 269 öğrenci kapasitesiyle hizmete giren MABEM projesi kapsamında, 2020-2021 eğitim öğretim döneminde 913 adet 8.sınıf öğrencisine liselere giriş sınavları için, 1.771 adet 12.sınıf ve mezun öğrenciye YKS'ye geçiş sınavları için hazırlık kursları düzenlenerek toplamda 2.684 öğrenciye hizmet verilmiştir (Manisa BB 2021 yılı faaliyet raporu, s.111).

4.2.2. Atatürk Gençlik Merkezi

Manisa Büyükşehir Belediyesi tarafından 2013 yılında açılan ve mülkiyeti belediye ait olan Atatürk Gençlik Merkezi'nde gençlere ve kadınlara yönelik birçok faaliyet yürütülmektedir. Yaklaşık 3 bin m² alanda 3.615 m² kapalı alana sahip bulunan tesiste; idari bina ile spor, dans, seminer, sergi salonları, kafeteryalar 6 adet eğitim atölyesi, amfi tiyatro, çok amaçlı salonlar, 3 adet çatı bahçesi, 24 adet çeşitli sanat ve müzik eğitimi yapılabilen sınıflar, 140 kişi kapasiteli konferans salonu ve toplantı salonu bulunmaktadır. Bu kapalı alanlar dışında gençlerin çeşitli etkinliklerini gerçekleştirebileceği 2.015 m²'lik yeşil alan olarak sosyal aktivitelere ayrılmış açık alan bulunmaktadır. Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin 2021 Yılında Düzenlediği Meslek Edindirme Kursları ve Katılım Sayıları (Atatürk Gençlik Merkezi) aşağıdaki tabloda gösterilmektedir (Manisa BB 2021 yılı faaliyet raporu, s.112-113).

Tablo 1: Manisa Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları ve Katılım Sayıları (2021 Yılı)

	KURS ADI	KATILAN KURSİYER SAYISI
1	İNGİLİZCE A1	38
2	ALMANCA A1	30
3	İSPANYOLCA A1	15
4	FRANSIZCA A1	13
5	DİKSİYON	12
6	BİLGİSAYAR İŞLETMENLİĞİ	38
7	4-5. SINIF DRAMA	14
8	6-7. SINIF DRAMA	40
9	GİYİM	40
10	KANAVİÇE/GOBLEN	21
11	RÖLYEF	23
12	DEKORATİF EV AKSESUARLARI	24
13	AHŞAP BOYAMA	30

14	ÖRGÜ OYUNCAK VE MELEK BEBEK YAPIMI	26
15	BONCUKLU TAKI YAPIMI	14
16	BONCUKLU TAKI YAPIMI-TEZGÂH	13
17	BONCUKLU TAKI YAPIMI-MİYUKİ	16
18	BONCUKLU TAKI YAPIMI-BEZEME	13
19	EL NAKIŞI	20
20	MEFRUŞAT ÇEYİZ HAZIRLAMA	25
21	HOBİ KARAKALEM 1.AŞAMA	17
22	YAĞLI BOYA İLE RESİM 2.AŞAMA	20
23	KARAKALEM (DESEN) 1.AŞAMA	19
24	AKRİLİK BOYA İLE RESİM 1.AŞAMA	17
TOPLAM		538

Kaynak: Manisa BB 2021 yılı faaliyet raporu, s.112-113

4.2.3. MASMEK Kursları

Kurum bünyesinde bulunan Manisa Sanat ve Meslek Edindirme Kursları (MASMEK) kurslarında gençler için birçok alanda eğitim ve gelişimlerini destekleyici faaliyetler yürütülmektedir. Manisa Büyükşehir Belediyesi Gençlik Merkezi'nde (MAGEM) yürütülen MASMEK'te yaşları 15'ten 35 yaşına kadar olan gençlere, bilgisayar, hızlı klavye kullanımı, bilgisayarlı muhasebe kursları, bilgisayar destekli çizim (autocat), yabancı dil kursları, diksiyon kursları, fotoğrafçılık, step-aerobik-pilates, bağlama, gitar, keman ve ney gibi çeşitli çalgı aleti kurslarının yanında halkoyunları kursu verilmektedir.

Manisa Büyükşehir Belediyesi bu alanlarda Atatürk Gençlik Merkezi Konservatuvarında toplam 189 Kursiyer kurs hizmeti almıştır. Yine MASMEK kursları bünyesinde 15 yaş üzeri olanlar için ev dekorasyonuna ve aksesuarlarına yönelik kurslar, takı tasarım ve yapımı, yağlı boya resim, gümüş takı işlemeciliği, kuyumculuk, mozaik, ahşap boyamacılık, tezhip gibi geleneksel el sanatlarına yönelik kurslar, vitray cam ve çini boyama kursları verilmektedir. Kurslarda gençlerin bir yandan el becerilerini geliştirme, diğer yandan bilim, teknoloji, sanat ve kültürel açıdan gelişimini sağlamak için çok yönlü olarak MASMEK ve MAGEM kursları düzenlenmektedir. Bu anlamda 2021 yılında düzenlenen meslek edindirme kurslarına katılım sağlayan kursiyer sayıları (Bahri Sarıtepe Gençlik Merkezi) toplam 892 adet olmuştur (Manisa BB 2021 yılı faaliyet raporu, s.113-114).

4.3. Kadınlarla İlgili Faaliyetler

Kamu kuruluşlarının gerçekleştirdiği faaliyetleri tüm topluma ve toplumun belli kesimlerine sunulan hizmetler şeklinde sınıflandırabiliriz. Bu anlamda toplumun tamamı için gerçekleştirilen hizmetler vatandaşların hepsinin yararlandığı ya da yararlanması planlanan altyapıya, sosyal güvenliğe, sağlığa, ev eğitime yönelik olup bu hizmetler ayrımcılık yapılmadan herkesin faydalandığı hizmetler olarak nitelendirilebilir. Toplumun tümüne yönelik hizmetlerin vatandaşların hepsine sunulması ve bu hizmetlerden herkesin eşit bir şekilde yararlanma hakkına sahip olması anlamı çıkarılmamalıdır. Bu hizmetlerin sunumunda özellikle cinsiyet odaklı eşitsizliklerin payı büyüktür. Toplumda bazı gruplar çeşitli nedenlerle dezavantajlı bir konumda olabilmekte ve bu gibi gruplara destek vermek için oluşturulmuş özel hizmetler de sunulmaktadır. Bu gruplar içinde özellikle kadınlara yönelik olarak sığınma evleri, kadın danışma merkezleri

ve kadınları destekleyici programlar bu yöndeki çalışmalara örnek teşkil etmektedir (Demirdirek ve Şener, 2014: 29). Genel olarak belediyelerin kadına ve aileye yönelik sunmuş oldukları sosyal hizmetler; kadınlar için eğitici kurslar, psikolojik destek, kadın danışmanlık ve rehberlik, kadınlara yönelik önleyici ve koruyucu sağlık hizmetleri ve kadın sığınma evleri şeklinde dört başlık altında toplanmaktadır (Seçkiner Bingöl ve Ömürgönülşen, 2018: 4). Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin kadınlara yönelik yürütmüş olduğu çalışmalar içerisinde özellikle aşağıdaki iki çalışma bulunmaktadır.

4.3.1. Kadın ve Aile Danışma Merkezi

Sosyal politikalar ve sosyal belediyecilik uygulamalarında belediyelerin önemli sosyal hizmetler yürüttüğü Aile Danışma Merkezleri önemli bir yere sahiptir. Demirdirek ve Şener Aile Danışma Merkezlerinin ailenin toplum içinde gelişimi ve güçlenmesini sağlamaya yönelik olarak kurulduğuna dikkat çekerek *"Aile Danışma Merkezleri özellikle kadınların toplumun birçok alanında katılımını ve üretkenliğini artırmak, başkalarına muhtaç olmadan kendi ayakları üzerinde durabilen ve kendisinin ve ailesinin sorunlarını çözmeye kapasitesine sahip olma yönlerinin geliştirilmesi amacıyla aile ve kadınları koruyucu, onlara gelebilecek zararları önleyici, hakları konusunda onları bilinçlendirici, yol gösterici ve fiziki ve psikolojik rehabilite edici hizmet vermektedirler. Bu merkezler tüm aile bireylerinin faydalanmasına yönelik olarak kurulmuş olsalar bile, daha çok kadınların faydalandığı korunup gözetildiği kuruluşlar olarak faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler."* (Demirdirek ve Şener,2014: 30) şeklinde konuyu vurgulamaktadırlar.

Kadınlar toplumun oluşması ve şekillenmesinde, sosyal yaşamda ve aile içi etkinliklerde buldukları konum açısından önemli roller üstlenmektedirler. Manisa Büyükşehir Belediyesi, kadınlar için bilgilendirici ve eğitici program uygulamaları ile kadın sağlığı ve hakları konusunda yoğun çalışmalar yürütmektedir. Kadınlar belediye bünyesindeki Kadın ve Aile Danışma Merkezinde 13 hafta boyunca süren programla farklı konularda eğitim almaktadır. Yürütülen programlar kapsamında; kadın-doğum, temizlik-beslenme, annelik, üreme sağlığını koruyucu davranışlar, iletişim, haklar, çocuk bakımı ve ergen psikolojisi, kadın hastalıkları ve koruyucu sağlık hizmetleri konuları yer almaktadır. Kurslardaki eğitimlere katılım sağlayan ve başarıyla tamamlayan kadınlar için Manisa Büyükşehir Belediyesi tarafından katılım belgeleri verilmektedir.

4.3.2. Hanımeli Pazarı

Manisa Büyükşehir Belediyesi bünyesinde faaliyette bulunan Manisa Kent Konseyi Kadın Meclisi; Hanımeli Çalışma grubunca kentte yaşayan ihtiyaç sahibi, kadınlar tarafından üretilen ürünleri çeşitli platformlarda sergilemeleri için bir dizi fırsat sunmaktadır. Kadınlar için kurulan Hanımeli Pazarı aracılığıyla el emekleri değerlendirilmekte, ürünlerinin satışı için destek verilmekte ve ev ekonomilerine ve bütçelerine katkıda bulunmaktadır.

4.4. Engellilerle İlgili Faaliyetler

Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin engellilerle ilgili gerçekleştirdiği önemli iki proje dikkat çekmektedir.

4.4.1. Akülü Sandalye Yardımı

Manisa Büyükşehir Belediyesi, yürütmekte olduğu sosyal belediyecilik uygulamaları çerçevesinde engelli vatandaşlar için gerçekleştirmiş olduğu projelerle, il genelindeki ihtiyaç sahibi engellilere yönelik olarak, günlük yaşamlarını kimseden yardım almadan idame ettirebilmeleri için akü ile çalışan tekerlekli sandalye uygulamasını gerçekleştirmiştir. Manisa Büyükşehir Belediyesi il merkezi ile Manisa'daki tüm ilçelerdeki ihtiyaç sahibi engellilere akülü tekerlekli sandalye yardımıyla toplumda dezavantajlı konumda olan engellilere yönelik sosyal belediyecilik uygulamalarını devam ettirmektedir. Manisa BB'si 2021 yılında 14 Adet Akülü Tekerlekli Araç ve 2 Adet Tekerlekli Sandalye dağıtımını yapmıştır.

4.4.2. Engelsiz Yaşam Parkı

Manisa Büyükşehir Belediyesi, aynı zamanda engelli çocuklar için ve onların iyi vakit geçirmelerine uygun, kullanabilir araç ve gereçlerle ve de oyuncaklarla donatılmış parkta engelli çocukların diğer çocuklar gibi vakit geçirebilecekleri engelsiz yaşam parkı hizmete açılmıştır. Bu tesis ile engelli çocukların fiziki ve sosyal engellere maruz kalmadan, kendi başlarına rahat bir şekilde faydalanabilecekleri engelsiz bir kent oluşturma amaçlanmıştır. Böylece parkta engelli çocukların toplum içinde ve özellikle diğer çocuklarca dışlanmadan hep birlikte vakit geçirebilecekleri mekânlar oluşturularak engelli çocukların toplumun diğer kesimleriyle kaynaşması sağlanmaktadır.

4.5. Yaşlılara Yönelik Çalışmalar

Sosyal belediyecilik politikaları kapsamında belediyeler, çocuklara, gençlere, kadınlara, yaşlılara, engellilere ve toplum içindeki risk gruplarına yönelik olarak sosyal hizmet faaliyetleri yürütmektedir (Çelik,2014:7). Manisa Büyükşehir Belediyesi de sosyal belediyecilik politikaları gereği yaşlılara yönelik olarak iki çalışmayı hayata geçirmiştir.

4.5.1. Evde Bakım Hizmeti

Evde Bakım; bu konuda eğitim almış doktor, hemşire, sağlık memuru, fizyoterapist, psikolog sağlık personellerinin daha önce hastane ortamında yaptıkları kronik hastalıkların izleme ve tedavisi, fizik tedavi, konuşma, solunum terapileri ve özel ilaç uygulamalarıyla beslenme gibi işlemleri sağlık sorunları olan kişilerin evlerinde uyguladıkları bakım hizmetleridir. Evde bakım hizmeti, bireyin sağlık sorunları sebebiyle hastanede yatması gerekmeden uygun şartlarda, sağlıkla ilgili eğitimlerinin, hastalıkların önlenmesinin, olumsuz durumların önlenmemesi durumunda erken dönem teşhis, tedavi ve iyileşmesinin uzman kişiler ve kuruluşlarca hasta bireyin evinde gerçekleştirilmesi (Aslan vd., 2018: 46) olarak tanımlanmaktadır.

Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal belediyecilik politikalarının gereği olarak hizmet yeri olan Manisa ilinde uygulamaya koyduğu faaliyetlerinden biri de 'Evde Bakım Hizmetleri' şeklinde gerçekleşmektedir. Bu kapsamda ihtiyaç sahiplerine ve kimsesizlere yönelik olarak sağlık personelleri, diyetisyenler, kadın-erkek kuaförleri, temizlik görevlileri ve psikologlardan oluşan deneyimli ekiplerle 'Evde Bakım Hizmetleri' projesini sürekli bir şekilde yürütmektedir.

4.5.2. Huzurevi ve Alzheimer Gündüz Bakım Evi

İnsanların ihtiyarladığı zaman karşılaştığı sorunların en büyüğünü yaşlılık bakımı oluşturmaktadır. Her 65 yaş ve üzeri olanların hasta ve bakıma muhtaç olduğu görülmese de genç bireylere göre hastalığa yakalanma olasılığı ve vücut aktivitelerindeki yetersizliklerin artması sonucunda başkasının desteğine gereksinim hissetme olasılıkları her geçen gün artmaktadır. Yaşlanma döneminde kendini gösteren fonksiyonel ve fiziksel gerilemeler yaşlıları ve aileleri toplumsal bakım seçeneklerinden birini tercih etmeye zorlamaktadır. Toplumsal yaşamda ortaya çıkan sorunlar ve gündelik hayatın doğal sonucu olarak karşı karşıya kaldığımız yaşlılıkla ve beraberinde gelen sağlık ve sosyal sorunların çözümünde profesyonel destek alma gereği ortaya çıkmaktadır.

Manisa Büyükşehir Belediyesi kimsesiz ve yardıma muhtaç yaşlılara bu dönemlerinde hizmet vermek amacıyla, 7.355 m² 'lik alanda 216 yatak kapasiteli 108 oda olarak tasarlanmış, yaşlılara ev ortamı niteliğinde, günlük yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilen, aynı zamanda diğer bireylerle sosyalleşebilecekleri alanlara sahip mekânlar yapmıştır. Özellikle günlük bakım ve ihtiyaçlarını kendi başına sağlamakta zorluk çeken alzheimer hastalarının günlük yaşamlarını kolaylaştırmak ve ihtiyaç duydukları konularda onlara destek vermek amacıyla gündüz bakım evi projesi gerçekleştirilmiştir. Böylece toplumda ve özellikle yaşlı grup içinde dezavantajlı bir konumda olan alzheimerli hastalar ile hasta yakınlarının da sosyalleşmesi ve günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ortamlar oluşturulmuştur.

4.6. Fakir Kimseler İçin Gıda Bankası Projesi

Belediyeler sosyal belediyecilik politikaları içinde en çok farklı ihtiyaç sahiplerine dönemsel olarak belirli temel ölçütler kapsamında sistemli bir şekilde bedelsiz ayni ve nakdi yardımlar yapmaktadırlar. Çoğu kez belediye bütçesinden karşılanan sosyal yardımlar, sosyal entegrasyona destek olmasının yanında ihtiyaç sahipleri için bir sosyal hak olarak da görülmektedir. Belediyeler; sosyal yardımlar aracılığıyla herhangi bir geliri olmayan bireylerin veya geçimlerini sürdürebilecekleri gelirleri olmayan ailelerin ihtiyaç durumu ortadan kalkıncaya kadar onların korunması ve gelir güvencelerinin sağlanması amaçlanmaktadır (Çelik, 2014: 8). Kent yoksulluğu ile mücadele ve sosyal belediyecilik anlayışına bağlı olarak Manisa Büyükşehir Belediyesi yoksullara yönelik olarak gıda bankası projesini yürütmektedir.

Gıda Bankası Projesi üretici, satıcı veya gıda dağıtım hizmeti sunan kişi ve kuruluşların stoklarında olan; fakat kullanım süresi azalan, ambalajlama hatasına rastlanılan, fabrika üretim ve ihracat fazlasına benzer sebeplerle piyasada değeri düşen ve çöpe atılma olasılığı taşıyan gıda maddelerinin muhtaç kimselere ulaştırılması amacıyla kurulmuş bir sistemdir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1967 yılında çok küçük bir organizasyon olarak başlayan bu sistem kısa sürede dünyanın birçok yerinde uygulanmaya başlanmıştır. 5393 Sayılı Belediye Kanun'da belediyelerin görevleri arasında bu kavrama yer verilmiş, başlangıçta büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 50.000'in üzerindeki belediyeler için, daha sonra nüfusu 100.000'i geçen tüm belediyeler için bir görev haline getirilmiştir. Bu kapsamda belediyelerin kadınlar ve çocuklara yönelik koruma evleri oluşturması, her türlü sağlık tesisini açmasının yanında Gıda Bankacılığı da yer almıştır (Kar, 2007: 28).

Diğer büyükşehir belediyeleri gibi, Manisa Büyükşehir Belediyesi de il düzeyinde uygulamaya geçirdiği gıda bankalarıyla kent yoksulluğuyla mücadele ve belediyelere verilen görevler çerçevesinde yoksul, düşük gelirli bireylerin ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadır. Manisa Büyükşehir Belediyesi 2013'te kent merkezi düzeyinde başlattığı Gıda Bankası hizmetlerini, 2016'dan sonra ildeki bütün ilçelere yayarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaktadır. Gıda maddelerinin yanı sıra çeşitli malzeme ve ayakkabı temin edilebilen gıda bankalarından binlerce hane faydalanmaktadır. 2021 faaliyet raporundaki verilere göre Manisa merkez ve 15 dış ilçede toplam gıda yardımından faydalanan vatandaş sayısı 7200 kişiye ulaşmıştır (Manisa BB 2021 yılı faaliyet raporu, s.127).

4.7. Kültürel Çalışmalar

Kültürel değerler, kente görünüş bakımından güzellik katan ve kent yapısında farklılık oluşturacak özelliğe sahiptir. Kentte yeni oluşturulan mekanlar hem kentsel alanların güzelleşmesine hem de toplumun birlikte kullanma bilinç ve kültürünün yükselmesine katkı yapabilir.

Toplumda dezavantajlı grup olarak nitelendirilen yoksullara yapılan yardımlarla sosyal belediyeçilik faaliyetlerini sınırlandırmak eksik bir anlayışı ortaya koymaktadır. Çünkü sosyal harcamalar içinde aynı zamanda sportif ve kültürel faaliyetler de bulunmaktadır. Belediyeler tarafından gerçekleştirilen sosyal harcamalar, belediyelerin benimsedikleri sosyal politika uygulamalarına ve belediyenin ekonomik gelişmişlik seviyelerine göre değişmektedir. Belediyelerin sosyal harcamayla ilgili farklı politika ve uygulamaları yaptıkları sosyal harcamaların niteliğini doğrudan etkilemektedir. Belediyeler tarafından gerçekleştirilen etkinlik salonları, panel, konferans gibi kültürel faaliyetler sosyal harcama olarak kabul edilmekte ve sosyal belediyeçilik olarak görülür (Çelik, 2014: 7). Manisa Büyükşehir Belediyesi kültürel çalışmalar kapsamında birçok çalışmalar yürütmekle birlikte bu alanda yapılan çalışmalara iki örnek verebiliriz.

4.7.1. Çok Amaçlı Etkinlik Salonları

Manisa Büyükşehir Belediyesi, 6360 sayılı Kanun ile belde ve köylerden mahalleye dönüşen yerleşim merkezlerinde vatandaşların kullanımı için Çok Amaçlı Etkinlik Salonları hayata geçirmiştir. Böylece, vatandaşlara yönelik olarak taziye, mevlit, düğün, asker uğurlama, yöresel kutlama programları gibi sosyal etkinliklerini gerçekleştirebilecekleri il genelinde çok amaçlı olarak kullanılmak üzere düğün salonları faaliyete açılmıştır.

4.7.2. Manisa Kafe

Büyükşehir Belediyesi İl düzeyinde gerçekleştirdiği faaliyetlerle Manisa'da şehrin görünümünü değiştirmeyi hedefleyen bir proje olarak Manisa Kafe'yi oluşturmuştur. Bu doğrultuda Manisa'daki bazı dükkânlar restore edilerek halkın boş vakitlerini değerlendirebilecekleri mekânların sayısının artırılması ve sosyalleşmelerine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu projeye tarihi mekânların restore edilerek halkın kullanımına açılmasının yanında kentte sosyalleşme ve hemşerilik bilincinin artırılması kapsamında çeşitli etkinlikler düzenlenmesine katkı sağlanmıştır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal belediyecilik ile merkezi hükümetin sosyal devlet yaklaşımını yerel düzeyde devam ettiren belediyelerin uyguladığı sosyal politikalar her geçen gün gelişmekte ve çoğalmaktadır. Belediyeler yerelde sundukları hizmetlere ilişkin politikalarına ilave olarak şehir sakinlerinin hayat standardını artıracak ve yaşamlarında kolaylık sağlayacak sosyal politikalarla fakirliğin ve yoksunluğun azaltılması için bir takım yeni hizmetler sunmaya başlamışlardır. Aslında sosyal hizmetlerin ve sosyal yardımların geliştirilip halka sunulması ve dağıtılmasından sorumlu ilk yönetim kademesi merkezi yönetim olmasına rağmen, bu hizmet politikalarının geliştirilip sunulmasında yerel yönetimlerin işlevleri gittikçe artmaktadır. Bilhassa sosyal yardım konusunda belediyeler daha aktif durumdadırlar. Bu durum ise, bu hizmetlerin sunumunda çok başlılık, eşit ve standart hizmet sunumu gibi birtakım problemleri beraberinde getirmektedir (Seçkiner Bingöl ve Ömürgönülşen, 2018: 22).

Vatandaşın yaşadığı beldede hizmet sunan ve halka yakın kurumlar olan belediyelerin belde sakinlerinin gereksinim ve isteklerine hassasiyetle yaklaşan hizmet birimleri olması gerekmektedir. Dolayısıyla vatandaşın sürekli değişen ve farklılaşan gereksinim ve isteklerine kayıtsız kalamayan belediyeler, kendi organizasyonlarını ve sahip oldukları bütün kaynakları mümkün mertebe bu amaç doğrultusunda kullanmaya başlamışlardır. İşte bu değişen ve farklılaşan ihtiyaç ve istekler sosyal belediyecilik alanında belediyelerin de bu konuda kendilerini geliştirerek sosyal konut, sosyal hizmet, sosyal yardım, sosyal danışmanlık, istihdam, yoksulluğun giderilmesi, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması gibi değişik sosyal alanlarda artarak devam eden çalışmaları göze çarpmaktadır. Belediyeler dezavantajlı gruplar için hazırladıkları projeler ve programlara dayalı yürüttükleri sosyal belediyecilik ile çocuklara, gençlere, kadınlara, yaşlılara, engellilere, işsizlere ve birçok risk gruplarına yönelik hizmetler sunmaktadır. Sosyal belediyecilik yaklaşımına bağlı olarak uygulanan politikalar sonucunda belediyelerin gerçekleştirdikleri hizmetler hem çeşit hem de miktar bakımından dikkate değer bir şekilde artış göstermiştir.

Sosyal hizmetlerin sunulmasında belirli birtakım standartlar oluşturulmalı ve bu hizmetlerin sunulması her belediyede bu standartlar baz alınarak hizmet sunumu gerçekleştirilmeli, böylelikle hizmetlerin sunulması ya tek bir çatı altında toplanmalı ya da bu hizmetlerin sunumu tamamen yerel yönetimlere bırakılarak yönetsel kapasite güçlendirilmeli veya yeni modeller geliştirilmelidir. Bu kapsamda belediyelerde sosyal hizmetlerin ve sosyal yardımların fonksiyonel ayırımlarının yapılması ve bu hizmetlerde belirli bir standardın sürdürülmesi konusunda çalışmalara ağırlık verilmelidir. Belediyelerde sosyal hizmet ve sosyal yardım müdürlükleri oluşturulurken, sosyal yardım ve sosyal hizmet fonksiyonları birbirinden ayrılmalı; sosyal hizmet konusuna daha fazla önem verilmeli, sosyal yardım ise sosyal hizmetin tamamlayıcı yanı şeklinde iş görmelidir (Seçkiner Bingöl ve Ömürgönülşen, 2018: 22).

Muhtaçlık kriterleri ile ilgili olarak belirlenen sorunlar konusunda, yerel sosyal yardımlarda farklı muhtaçlık kriterlerinde bir standart oluşturabilmek için merkezi hükümetin saptadığı eşiklere göre önceden belirlenmiş ihtiyaç çizelgeleri, tüm

belediyelerde uygulanabilecek bir örnek ölçeklendirme sistemi önerilmektedir. Mesela bu eşikler önem derecesine göre, kritik, önemli, ortalama ve düşük ihtiyaçlar olarak bir sıraya konulabilir. Yine bu eşiklerin içerikleri, dezavantajlı kesimlerin lehine olacak şekilde geniş tutulabilir veya yerel farklılıklar dikkate alınarak değiştirilebilir (Seçkiner Bingöl ve Ömürgönülşen, 2018: 23).

Son zamanların önemli uygulamalarından biri de hizmetlerin oluşturulması ve sunumunda çok aktörlü yönetim modelinin (yönetişim) sisteme girmesi olmuştur. Bu anlamda yerel hizmetler denetime açık olarak gerçekleştirilmeli, sosyal politikaların planlanıp oluşturulma safhasında ve uygulanmasında sivil toplum, duyarlı girişimciler ve üniversitelerin görüşlerine başvurularak katılımcı bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Belediyelerde sosyal politika ve sosyal hizmetler konusunda uzman personelin sayısı arttırılmalı ve bu konuda eksik olan belediyeler bu uzman kadrolarını kısa zamanda tamamlamalıdır (Yıldırım, 2014: 504).

Sosyal yardımlar yapılırken nakdi yardımlardan ziyade daha çok ayni yardımlar dağıtılarak bunların gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayni yardımların açıktan koliler ile görünür bir şekilde dağıtılması hem yardımın gizliliği hem de vatandaş onurunun korunması ilkelerini bozmaktadır. Bir olumsuzluğu yol açmamak için marketlerle ve mağazalarla anlaşarak ayni yardımlarda; alışveriş çeki, gıda çeki, eşya çeki gibi kuponlama yöntemleri tercih edilebilir. Böylece ayni yardımların taşıma ve nakliye ücretleri kaldırıldığı gibi, vatandaşlar belediyenin belirledikleri yardımlardan başka, istedikleri ya da ihtiyaç duydukları gıda ve yardım malzemelerini alabilme serbestliğine erişmiş olur (Seçkiner Bingöl ve Ömürgönülşen, 2018: 23).

Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin planladığı sosyal belediyecilik politikalarına bağlı olarak bu konuda önemli faaliyetler yaptığı görülmektedir. Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin bilhassa dezavantajlı gruplardan bebek ve çocuklara, gençlere, kadınlara, engellilere, yaşlılara, yoksullara ve hastalara yönelik yapmış olduğu sosyo-ekonomik yardım ve faaliyetlerle sosyal belediyecilik alanında dezavantajlılara önemli hizmetler sunduğu söylenebilir. Yine Manisa merkez ve ilçelerde açmış olduğu MABEM şubelerinde LGS ve YKS kursları ile eğitim alanında dar gelirli ailelerin çocuklarına yönelik önemli hizmetler sunulmaktadır. 2004 sonrasında çıkarılan yerel yönetim kanunları sosyal belediyeciliğin hukuksal zeminini güçlendirmiştir. Bu dönemden sonra gerçekleşen yasal düzenlemeler belediyelerin yetki ve sorumluluklarını arttırmıştır. Yapılan bu yeni düzenlemelerle yerel halkın sorunlarının yerinde, hızlı şekilde çözülmesi, hizmetlere halkın katılımı ve etkin hizmet sunumu gibi uygulamaları hayata geçirerek yurttaş odaklı belediyecilik oluşturulması amaçlanmıştır. Belediyelerin bu yetki ve sorumluluklar çerçevesinde etkin bir sosyal belediyeciliği uygulayabilmesi için yeteri kadar yönetsel ve finansal olanaklarla donatılmaları oldukça önemlidir. Yerel yönetimlerden bilhassa büyükşehir belediyelerinin mevcut kaynaklarını kullanırken, sosyal belediyecilik faaliyetlerini belde sakinleri, sivil toplum kuruluşları ve muhtarlar ile ortak hareket etmek suretiyle ve uzman personeli ile yerel katılımı sağlayarak gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Aslan, Ş., Uyar, S. ve Güzel, Ş. (2018). "Evde Sağlık Hizmetleri Uygulamasında Türkiye", Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, (1), 45-56.
- Aydın, M. (2009). *Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler*, Yedirenk yay., İstanbul.
- Ateş, H. (2009). "Sosyal Belediyecilik", Çerçeve Dergisi, Ocak, ss. 88-95. http://www.musiad.org.tr/contentimages/arastirmalaryayin/pdf/cerceve_dergisi_49.pdf (Erişim T:14.03.2022).
- Çelik, A. (2014). "Sosyal Belediyecilik Anlayışı: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Örneği", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 16/1 (2014) 1-20.
- Demirdirek, H. ve Şener, Ü. (2014). *81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi*, Tepav, Matsa Basımevi, Ankara.
- Ertekin, A. "Türkiye'de Devrimci-Halkçı Yerel Yönetimler ve Sosyal Belediyecilik", https://www.academia.edu/14626094/T%C3%BCrkiye_de_Sosyal_Belediyecilik_Anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1_ve_Devrimci_Halk%C3%A7%C4%B1_Yerel_Y%C3%B6netimler?auto=download, E.T. 10.03.2022.
- Gözler, K. (2017). *Kısa Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Es, M. (2007). "Kentsel Yoksulluğun Azaltılmasında Sosyal Belediyeciliğin Rolü", Yerel Siyaset Dergisi, Cilt:1 Sayı:3, ss.45-52.
- Kar, B. (2007). "Belediyelerin Yoksullukla Mücadeledeki Roller ve Gıda Bankacılığı", Yerel Siyaset Dergisi, Cilt:2 Sayı:13, ss.28
- Kesgin, B. (2012). "Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:26, ss.169-180.
- Negiz N. ve Uçar A. (2017). "A Case Study on The Social Service Activities of The Municipalities: An Evaluation with Swoth Analysis", In Recent Developments in Sociology and Social Work, (Eds: Georgeta Rata, MehmetAliİcbay and Hasan Arslan), E-BWN publications.
- Pektaş, E. K. (2010). "Türkiye'de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Temel Sorunlar", Akademik İncelemeler Dergisi Cilt:5 Sayı:1, ss.4-22.
- Kaya, E., Şentürk H., Danış O ve Şimşek S. (2008). *Modern Kent Yönetimi-I*, Okutan yay, İstanbul.
- Oktay, T. (2017). "Gençliğe Yönelik Politika ve Uygulamalarda Yerel Yönetimlerin Rolü" MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 3 ss.309-336.
- Seçkiner Bingöl, E ve Ömürgönülşen, Uğur. (2018). "Sosyal Belediyecilik Bağlamında Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım Faaliyetleri", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 27, Sayı 3, ss.1-26.
- Seyyar, A. (2002). *Sosyal Siyaset Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*, Beta Basım Yayım, İstanbul.

- Sezik, M. (2016). "Türkiye'de Sosyal Belediyeciliğin Gelişimi ve Sorun Alanları," İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, www.inijoss.net ss.171-186.
- Şataf, C. (2017). "Türkiye'de Sosyal Belediyecilik Anlayışına Yönelik Genel Bir Değerlendirme", içinde Yerel Yönetimler Üzerine Seçme Yazılar, (Editörler) Furkan BEŞEL/ Fatih YARDIMCIOĞLU, Beşköprü Yayınları, Sakarya.
- Şemşit, S. Uçar, A. ve Yüksel M. A. (2016). "Avrupa Birliği Politikaları Perspektifinden Türkiye'de Belediyelerin Sunduğu Engelli Hizmetleri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ICEBSS Özel Sayısı. ss. 205-223.
- Tekeli, İ., (1991), "Vedat Dalokay"ın Ardından Belediyecilik Deneyi Üzerine", Mülkiyeliler Dergisi, C.15, S.131, s. 55-57.
- Toprak, D. ve ŞATAF C. (2009). "Türkiye'de Yerel Yönetimler Reformu Çerçevesinde Sosyal Belediyecilik Yaklaşımı," Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, ss.11-24.
- Yay, S. (2014). "Tarihsel Süreçte Türkiye'de Sosyal Devlet", 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Cilt 3 Sayı 9, ss.147-161.
- Yıldırım, A. (2014). "Belediyelerin Sosyal Politika Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme: Malatya Belediyesi Örneği", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 17, ss.485-509.
- http://www.manisa.bel.tr/Projeler/d19_cocuk-trafik-egitim-parki.aspx
- http://www.manisa.bel.tr/Projeler/d63_cok-amacli-etkinlik-salonlari.aspx
- <http://www.milliyet.com.tr/buyuksehir-den-engelsiz-yasam-parki-manisa-yerelhaber-1341120/>
- http://www.manisa.bel.tr/Projeler/d15_manisa-kafe.aspx
- http://www.manisa.bel.tr/Projeler/d18_ataturk-genclik-merkezi.aspx
- <https://manisa.bel.tr/upload/teskilat/dosya/73e99a16973d4f91898a5d71b30af229.pdf>
- Manisa Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı
- 5393 sayılı Belediye Kanunu
- 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu